

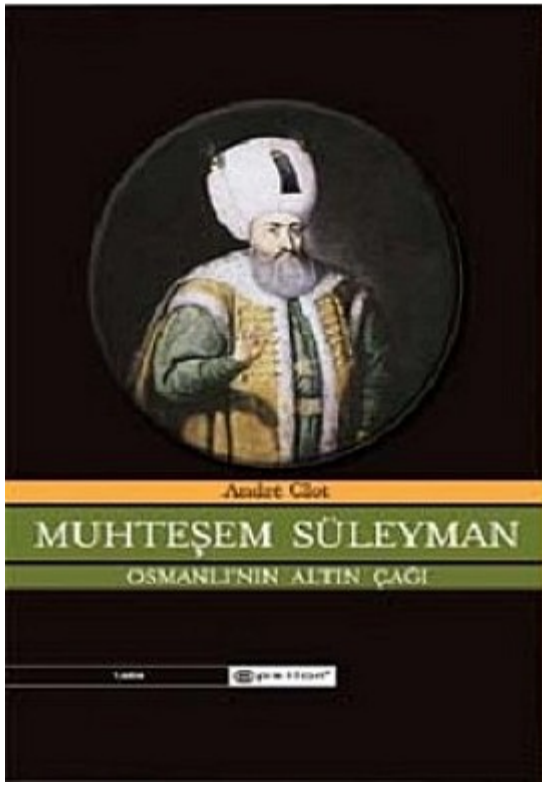
Anlatı Glor

MUHTEŞEM SÜLEYMAN

OSMANLI'NIN ALTIN ÇAĞI

1. Baskı

 YAYIN EVI

, MUHTEŞEM SÜLEYMAN

t OSMANLI'NIN ALTIN ÇAĞI Yazan: Andre Clot

Çeviri: Turhan İlgaz

Yayın Yönetmeni: Şemsa Yeğın

Düzeltili: Sedat İmza

Düzenleme: Gülen Işık

Kapak Tasarımı: Pınar Kazma

Film-Grafik: Ebru Grafik

Montaj: Hülya Yılmaz

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaası

Çiftahavuzlar Yolu Acar Sitesi No: 18 Davutpaşa

Tel: (0212) 480 07 75

4. Baskı: Milliyet Yayınlan

5. Baskı: Temmuz 2005, Epsilon Yayıncılık

ISBN: 975 331 754-9

Türkçe Yayın Hakkı: Onk Ajans aracılığı ile

O Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti.

Yayımlayan:

Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti.

Osmanlı Sk. 24/4 34470 Taksim / İstanbul

Tel: 0212.252 38 21 pbx Faks: 252 47 29

İnternet adresi: www.epsilonyayinevi.com

e-mail: epsilon@epsilonyayinevi.com

Genel Dağıtım:

Yeni Çizgi Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Gürsel Mah. Alaybey Sk. No: 7

Kâğıthane / İstanbul

MUHTEŞEM SÜEEYMAN

OSMANLI'NIN ALTIN ÇAĞI

ANDRE CLOT

Çeviri Turhan İlgaz

Annemin ve babamın anısına...

İÇİNDEKİLER

GÜZELİM YÜZYILIN ŞAFAĞINDA.....	9
DEMİRDEN BİR İRK.....	14
DÜNYANIN EN ÖNDE GELEN ORDUSU.....	20
FETİH İÇİN DÜNYAYA GELMİŞ OLAN SULTAN.....	23

BİRİNCİ KISIM

I. BÖLÜM

PADİŞAHIN İLK ZAFERLERİ.....	33
BABANIN GÖLGESİ.....	33
KARDEŞ KATLİ YASASI.....	35
İLAHİ BİR ÇİĞ DAMLASI GİBİ.....	36
İMPARATORLUKTA İLK AY AKLANMA.....	38
ŞARLKEN'İN DÜŞMANI	39
BELGRAD'IN FETHİ	41
RODOS'TAN KOVULAN ŞÖVALYELER.....	44
PADİŞAHIN TOPLARI.....	48
YAKIŞIKLI GÖZDE.....	50
İMPARATORLUKTA YENİ KARIŞIKLIKLAR.....	53
II. BÖLÜM	
KANUNİ'NİN İHTİŞAMI.....	56
MOHAÇ YA DA BÜYÜK ZAFER.....	57
SÜLEYMAN MACAR KRALINI TAYİN EDİYOR	62
VİYANA TEHDİT ALTINDA.....	64
"ŞEN" VE "MUHTEŞEM"	67
GAZİLERİN GAZİSİ.....	69
ADALET ÖDEVİ.....	70
DÜNYADAKİ HÜKÜMDARLARIN EN BÜYÜĞÜ.....	74
III. BÖLÜM	
TUNA'DAN FIRAT'A.....	78
HABSBURGLARIN AZAMETİ.....	78
İSPANYA KRALINA KARŞI ALMANYA SAVAŞI.....	80

YERLİ BİR OSMANLI DONANMASI.....	82
BİRKAÇ YÜZYILLIK BİR BAKIŞ.....	83
BAĞDAT FETHİ (1534).....	85
İBRAHİM'İN TRAJEDİSİ	89
IV. BÖLÜM	
HİRİSTİYAN ALEMLE DÜELLO.....	94
DENİZLERİN HÂKİMLERİ.....	95
KAPTANI DERYA VE ADALAR BEYLERBEYİ BARBAROS.....	97
TUNUS ŞARLKEN'İN ELİNE GEÇİYOR.....	99
HALİÇ TERSANELERİNDE.....	100
VENEDİK EGE'DEN KOVULUYOR.....	102
UZAYIP GİDEN HİRİSTİYAN FELAKETLERİ.....	105
AKDENİZİN HÂKİMİ.....	108
YEN İ BİR TÜRK EYALETİ: MACARİSTAN.....	110
3.137 TAŞ GÜLLE.....	113
ŞARLKEN'İN AŞAĞILANIŞI.....	114
V. BÖLÜM	
I. FRANÇOİS VE SÜLEYMAN.....	119
PADIŞAHIN SUÇ ORTAĞI.....	120
İLKELCİLİK.....	124
İTTİFAK.....	128
TÜRKLER PROVANS'TA.....	131
"... DOSTLUK VE SADAKAT...".....	136
VI. BÖLÜM	

TRAJEDİLER DÖNEMİ.....	138
DEVLETİN ÇIKARI UĞRUNA.....	139
SAFEVİ İLE BARIŞ.....	143
BİR "KOMÜNİST" AYAKLANMA.....	145
HANEDANIN İÇİNDE YENİ TRAJEDİLER.....	147
VII. BÖLÜM	
GÜNBATIMI.....	151
DENİZİN HAYDUTLARI.....	151
CERBE'NİN ALINIŞI.....	153
MALTA YENİLGİSİ.....	155
MACARİSTAN'DA SAVAŞ.....	158
SON SEFER.....	160
İKİNCİ KISIM İMPARATORLUKLAR İMPARATORLUĞU	
I. BÖLÜM	
KANUNİ'NİN DÖNEMİNDE DOĞU.....	169
II. BÖLÜM	
DOĞU'NUN VE BATT'NİN EN BÜYÜK KENTİ.....	178
DÜNYAYA AÇIK BİR BAŞKENT.....	179
SARAY, VİRANELER VE CAMİLER.....	181
SARAY.....	183
Divan Avlusu.....	184
Oğlanlar Mektebi.....	187
. Selamlık ve Harem.....	189
TOPLUM.....	192

Erkekler ve Kadınlar.....	193
Loncalar.....	194
Hamamdan Pazara.....	196
III. BÖLÜM	
GÜDÜMLÜ VE OTORİTER BİR EKONOMİ.....	199
AZINLIKLAR VE YABANCILAR.....	200
BİR AÇIK PAZAR.....	202
İPEKTEN KARABİBERE.....	204
TİCARET YOLLARI.....	206
IV. BÖLÜM	
KIRSAL KESİM VE KENTLER.....	209
KÖYLÜLER.....	209
Göçebeler.....	213
Hıristiyanlar.....	215
Uzak Eyaletler.....	216
KENT HAYATI.....	217
Günlük Yaşam.....	218
Asya Kentleri.....	219
Rumeli Kentleri.....	222
V. BÖLÜM	
KANUNİ'NİN ÇAĞI.....	227
MİMARLIK.....	228
Sinan.....	229
ÇİNİCİLİKTE ERİŞİLEN MÜKEMMELLİK.....	232

RESSAMLAR VE HATTATLAR.....	234
Gerçekçi Bir Resim.....	234
Portrecilik.....	236
Hat Sanatı.....	237
Dokumacılık ve Halıcılık.....	238
EDEBİYAT.....	239
Şairlerle Dolu Bir Alem.....	240
Ötekiler.....	241
Düzyazı.....	241
Medreseler.....	242
ÜÇ YÜZYIL SÜREN CAN ÇEKİŞME.....	245
FETİH DÖNEMİNİN SONU.....	246
SİSTEMDE BUNALIM, EKONOMİDE BUNALIM.....	249
ALTIN ÇAĞIN ÖZLEMİ.....	254
EKLER.....	259
EKİ: OSMANLI ÖNCESİ TÜRKLER.....	261
EK 2: OSMANLILARDAN ÖNCEKİ TÜRK UYGARLIĞI.....	262
EK 3: YENİÇERİLER.....	264
EK 4: KARDEŞ KATLİ YASASI.....	266
EK 5: TIMAR SİSTEMİ.....	268
EK 6: DİVAN.....	270
EK 7: TARİKATLAR.....	272
EK 8: OSMANLI DONANMASI.....	273
EK 9: SEFERDEKİ ORDU.....	276

EK 10: SOKULLU'NUN YÜKSELİŞİ.....	278
EK 11: II. HENRY VE KANUNİ.....	279
EK 12: KANUNİ'NİN ÖLÜMÜ.....	281
EK 13: TÜRK HAMAMLARI.....	283
EK 14: MENDESLER.....	285
EK 15: KAPİTÜLASYONLAR.....	286
EK 16: İSLAM VE RESİM.....	288
OSMANLI SULTANLARININ SOY KÜTÜĞÜ.....	289
TARİHÇE.....	290

GÜZELİM YÜZYILIN ŞAFAĞINDA

1453: II. Mehmet İstanbul'u fetheder. 1492: Kristof Kolomb, Amerika'yı keşfederken Katolik krallar da Granada'yı Müslümanlardan kurtarırlar. 1519: Şarl-ken Almanya İmparatoru seçilir. 1520: Luther aforoz edilir... Batı aleminin yeniçağa adım atışını belirlemek üzere başlangıç yapacağımız tarih ve olay hangisi olursa olsun, bunların hepsini birden kavrayan bir olguyla karşı karşıyayız: Avrupa'yı XIV. ve XV. yüzyıllar boyunca kırıp geçiren ve ortaçağdan miras kalan uygarlığı temellerine kadar sarsan o upuzun bunalımın ardından, feodal dünya gerçekten ölmüştü. Devletlerin dünyası, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından beri görülmeyen ekonomik ve toplumsal sıçramalarla sahneye çıkmaktaydı. Bu, hemen hemen yepyeni bir uygarlık, bir yeniden-doğuş'tu.

Son iki yüzyılın bunalımı, Batı'nın bin yıldan beri yaşadıklarının en ciddi olan o bunalım, artık Eskidünya'nın büyük bölümüne de bulaşmıştır. Tüm Avrupa'da, savaşların ve köylü ayaklanmalarının neden olduğu yıkımlara, bir de Karadeniz üzerindeki Kefe'den yayılan veba salgınının ıstırap, sefalet ve korkusu çökmüştür. Hıristiyan uluslar, yürekler acısı bir görünüm içindedirler. Fransa ile İngiltere, Fransa kralı ile Burgonya dukleri arasındaki çatışmalar; Jean Hus yandaşlarının savaşları ve imparatorluk kurumunun çöküşü; İskandinav ülkeleri ve Orta Avrupa'daki kargaşa ve gerilla faaliyetleri; Kilise'de daha önce görülmedik boyutlara varan ayrılıkçı hareketler. Derken, bir süre sonra Orta Avrupa'daki bütün bu olumsuzluklara yeni bir tehlike eklenir: Osmanlılar.

Eskidünya kendi çekişme ve hatalarında ayak diredikçe, durmadan "Barbarlar" diye anılan -aslında çok uzun zamandır barbarlıkla bir ilişkileri kalmamış olan- o kitlelerin istilasından Batı'yı hiçbir şey kurtaramazdı. Tarih, bir zamanlar güçlü ve müreffeh oldukları halde, sonradan kendi iç çekişmelerinin ağırlığı altında, istilacılara ve gözünü budaktan esirgemeyen maceracılara yem olarak çöken devletlerin cesetleriyle kaplıdır. Ancak, bu kez, her şeyin yitirilmiş gibi görüldüğü bir sırada Avrupa kendini toplar. 1453'teki Castillon muharebesi Yüzyıl Savaşları'na son vermiştir. Bir yüzyıl önce, onca yıkıma yol açan büyük salgınlar yatışmıştır. Gelişme ve güvenlik yeniden kurulmaktadır.

Avrupa'da bu yeniden barışa dönüş, XII. ve XIII. yüzyılları anımsatan bir canlanma da hızla eşlik

etmektedir. Nüfus artmaya başlar (Fransa'da 1450'den 1560'a kadar iki katına çıkar), ıssız kasabalar yeniden insanlarla dolar, kentler gelişir. Tarım, çoğu sanayi bitkileri olan yeni türlerin ekimine geçilmesiyle birlikte verimini artırır. Bağcılık yaygınlaşır, hayvancılık da öyle... Sanayi, yeni mamullere doğru açılırken, madencilik, camcılık, hafif dokumacılık, ipek ve yün dokumacılığı gibi, eskiden var olan kollar daha mükemmel bir hale gelir. Sanayinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, demir, kurşun ve bakır madenleri tam hızla çalışmaktadır. Romalılardan beri terk edilmiş duran ocaklar yeniden işletmeye açılırlar. Habsburglar'ın bütün serveti, ya bizzat işlettikleri, ya da kiraya verdikleri maden alanlarının gelirinden kaynaklanmaktadır. Hızla gelişen matbaacılık, peşi sıra kâğıt sanayisini de getirmiştir. Barışa dönüşle birlikte, bütün bu ürünler kolayca alınıp satılmakta ve geleneksel ticaret yollarını bulmaktadır: Avrupa ve Doğu'nun içerilerinden Venedik ya da Doğu Avrupa ülkeleri üzerinden Batı Avrupa'ya, Polonya'ya ve Baltık ülkelerine giden yollarını... Bunlara şimdi, giderek daha yoğun biçimde kullanılan ve Atlantik kıyılarındaki limanlardan Kuzey'e ve Orta Avrupa'ya uzanan ticaret yolları eklenmiştir. Sermaye dolaşımı, belli tarihlerde düzenlenen fuarlar ve büyük banker kuruluşları sayesinde kolaylaşmıştır. Para ekonomisi de kredi kullanımı da yaygınlaşır.

Sanat ve edebiyattaki Rönesans'ın da yansıttığı gibi, Avrupa'da her alanda gözlenen bu yenileşme, dünyayı keşfe çıkan gemicilerin girişimlerini de kolaylaştırır. Avrupa artık öteki uygarlıklarla tanışacaktır. O uygarlıklar da, kendi açılarından, çok uzaklardaki, iki büyük okyanusun ayırdığı muazzam kıtanın uçlarında, birtakım ülkelerin -Fransa, İtalya, İspanya ve diğerleri- var olduğunu öğreneceklerdir. XVI. yüzyıl -Büyük Yüzyıl-her şeyden önce bir tanışma çağı olacaktır.

Bu yüzyıl, aynı zamanda, ona damgalarını basacak büyük devlet adamlarının, kralların ve imparatorların çağı olacaktır. XIV. ve XV. yüzyıllarda yaşamış hükümdarlar, önce devletlerinin geleceğini güvenceye almak, sonra da büyük derebeylerinin güçlerini kırarak kendi otoritelerini sağlamlaştırmak için savaşmışlardır. Fransa'da, İngiltere'de, İtalya'da, Portekiz'de, XV. yüzyılın sonlarından krallar ve prensler; güçlerini köstekleyen baronları, dukeleri köşeye sıkıştırmışlardı Fransa'daki Bourbonlar gibi, kimi toprak soyluları daha bir süre direneceklerse de, mücadele umutsuzdur: Roma hukukundan miras kalan ve Güzel Philippe'in danışmanlarınca iki yüzyıl sonra yeniden canlandırılan eski egemenlik kavramı üstün gelecektir. Soyluların; yalnız modern devletlerin kurulmasını engellemekle kalmayıp, disiplinsizlikleriyle de bir yandan Türk zaferlerine ve ulusal bağımsızlığın yitirilmesine katkıda buldukları Orta ve Doğu Avrupa'da, işler böyle yürümez. Ancak, papanın devletleri de dahil olmak üzere, başka ülkelerde, yöneticilerin güçlenmek için dışarıya karşı olduğu kadar içeride de kullandıkları ve hemen hep birbirine benzeyen birtakım yöntemler sayesinde, iktidarlar artık ciddi bir tehlikeye maruz değillerdir.

Devlet, hangisi olursa olsun, biçimi ne olursa olsun, şimdi, her koşulda komşularının kendisine saygı duymasını sağlayacak bir gücü elinin altında tutmak zorundadır. Feodal ordular, gelişen büyük devletlerin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır artık. Topun keş-

finden beri hızla gelişen savaş teknikleri, kendi uzmanlarını gerektirmektedir. Nitekim Fransa'da, daha 1439 tarihinden itibaren, ordunun kralın ordusu olduğu ve başkaca bir ordu kurulamayacağı bir kararnameyle kurala bağlanmıştı. 1445'te, kralın, sürekli silah altında tutulan yirmi süvari bölüğüne sahip olması kararlaştırılmıştı. Üç yıl sonra, bu kez piyade birlikleri düzene sokulur: I. François döneminde, okçuların yerini, her biri 6.000 kişiden oluşan yedi alay alır. Fransız topçusu da kısa sürede Avrupa'daki en iyi topçu kuvvetlerinden biri olacaktır. Kral, İtalyan cumhuriyetlerinde olduğu gibi, paralı askerler de toplamaktadır, İspanya, mızraklı piyadeleri, süvarileri ve beşte bir oranında da *arkebüzçüleri* içeren, on iki bölükten oluşmuş *koronelia* adı verilen yeni ordusuyla beraber, bir tür düzenli askerlik hizmetini de uygulamaya koyar. Bu korkutucu güce *tersio* denecektir. Böylece ordular, sürekli birer kurum haline gelirler. Bu durum hep böyle sürecek, ancak devletler için giderek bir mali açmaz da yaratacaktır.

Kral, bütün ortaçağ boyunca, derebeylik haklarına dayanarak, toprakların geliri ve para basma yetkisiyle hüküm sürmüştü. Bir yandan orduların gelişmesi ve uluslararası politikanın getirdiği harcamalar, bir yandan da krallıklara özgü birtakım tutkular, bu kaynakları yetersiz hale getirir. Çare olarak, bütün Avrupalı yöneticiler yaygın biçimde tek yönetime başvururlar: Düzenli ve sürekli salınan vergiler. Fransa' da *Etats Generaux*, yeni vergi yasalarını onaylamak üzere giderek daha seyrek göreve çağrılırken, VII. Charles'tan itibaren yönetim, dolaylı ve dolaysız vergileri doğrudan salmaya başlamıştır. I. François ise, devletin tüm gelirlerini bir merkezde toplayan "Tasarruf Hazinesi"ni kura-rak, maliyeyi yeniden düzenler. Kralın henüz dolaysız vergileri sürekli ve düzenli hale getiremediği İngiltere'de, VII. Henry, soylular üzerinde zoraki ödünç verme yöntemi uygular. VIII. Henry'e gelince, o, kilisenin mallarına el koyar: Kilise reformu, aslında, devletin zenginleştirilmesi için bir araçtır.

İspanya'daysa "imansızların" (Yahudiler ve Müslümanlar) malları gasp edilir. Bir yandan da

-Yenidünya'nın altını beklenedursun-Papa tarafından çıkarılan bir tür "Haçlı Fetvası"na dayanılarak satılmakta olan "endüljanslar"ın geliri söz konusudur. Avrupa'nın dört bir köşesinde, bizim "banker"

dediğimiz tefeciler, hükümdarlara, faiziyle kendilerine dönen krediler açmaktadırlar.

Avrupa'da başka bir genel gelişme daha yaşanır: Kral ve prenslerin denetimlerinin güçlenmesiyle birlikte, yeni bir yönetim düzeninin, memurların doğuşu... Hemen her zaman orta tabakadan gelen, kilise ve küçük soylular tarafından işe alınan bu insanlar, hükümdarların tutkularını destekleyerek, üstünlük haklarını güçlendireceklerdir. İspanya'da, Fransa'da, İngiltere'de (Star Chamber), Saltanat Konseyleri'nin iktidarı sağlamlaşırken, temsili organların gücü de buna koşut olarak zayıflar.

İtalya'daysa, Venedik dışındaki devletler, ya Napoli gibi monarşik rejimlere sahiptirler, ya da (Milano, Floransa gibi) cumhuriyetten çok monarşiye yakın rejimlerle yönetilmektedirler. Artık uluslararası politika ve ekonominin işgali altında bulunan ve kısa süre içinde büyük çıkarların çatışmaya koyulacağı bir Avrupa'da, iktidarların merkezileştirilmesi gereğinin kaçınılmaz sonucu olarak, her yerde mutlakiyet üstün gelmektedir şimdi.

Tarihi bir rastlantı mıdır, yoksa bu sertleşme ve yenileşme çağının ürünü müdür acaba? Hemen hemen bütün Avrupa'da ve Hindistan'a kadar uzanan Doğu'da, devletler, yüzyılı aşkın bir süre boyunca, her biri hem askeri komutan, hem diplomat, hem yöneti-11

ci; çoğunlukla sanatçı, her zaman hırslı, ama nadiren vicdani endişeler taşıyan, güçlü kişilikler tarafından yönetilmişlerdir. Kısımlar ve yıkımlara girişilir, gasplar ve talanlar edilir, önce söz verilir hemen sonra sözden dönülür ve kimse de bu nedenle rakiplerini suçlamaya kalkışmaz, çünkü herkes benzer günahların ağırlığını sırtında taşımakta ve dini -büyük bir şiddetle telkin edilen dini- ahlakla karıştırmamak gerektiğini bilmektedir. XVI. yüzyıl da demirden bir çağ olmuştur.

1509'da VIII. Henry İngiltere'de tahta çıkar; 1515,1. François'nın başa geldiği tarihtir; 1516'daysa Şarlken İspanya tahtını ele geçirir. Dört yıl sonra, Süleyman, Osmanlı kılıcını kuşanacaktır. Yarım yüzyıla yakın bir süre boyunca Avrupa'yı ve insanların oturdukları toprakların büyük bir bölümünü egemenlikleri altında tutacak olan bu dört adamın da ortak yönü, her türlü yoldan, ama en başta savaşa başvurarak, iktidarlarını genişletmek arzusudur. Dördü de, hem büyük birer savaşçı, hem de eğer kendi çıkarlarına hizmet ediyorsa, ateşli birer barış yandaşı olacaklardır.

Yaşça hepsinin büyüğü olan İngiltere Kralı Henry, asla bir iskambil kralı değildi. Yaşamöyküsünü yazarlardan birinin Rockefeller'e benzettiği ve "Tırnaklarının ucuna kadar bir güç birikimi" diye nitelediği bu adam için önemli olan tek' şey vardı; iktidar. Kendi başına bir din kuracak ölçüde ileriye gidebildi: Hiçbir şey, hatta Tanrı bile, ona karşı çıkamamalıydı. Altı kez evlenmiş, karılarından ikisi cellatın baltası altında can verirken, ikisini de kendisi boşamıştı. Ne var ki Rönesans prenslerinin tipik bir örneği olan bu kültürlü, sanatkâr ruhlu, Erasmusçu hümanist Mavi Sakal, İngiltere'yi, bir dönem Avrupa'nın hakemi rolünü bile üstlenen, zengin bir ülke haline getirdi. Sırayla hem I. François hem de Şarlken, Henry'nin müttefikliğini kazanmaya çalıştılar ve o, fırsatçılığıyla, uzunca bir süre iki rakiple de beceriyle oynamasını bildi. VII. Henry'nin ilk yıllarındaki o fukara, ihanet şebekeleriyle çevrilmiş, zayıf İngiltere gerilerde kalmıştı. Bir yarım yüzyıl daha geçecek ve bu kez sağlık ve zenginliğiyle göz kamaştıran Elizabeth İngiltere'si sahneye çıkacaktır.

İngiliz devinin karşısında, ayırdığı iki ülke için bir okyanustan bile geniş olan "Kanal'ın öte yakasında,

"dünyaya gelen en güzel prens", şövalye kral, alicenap, baştan çıkarıcı gibi nitelermelerle anılan, dönemiyle ilgili bütün anlatılarda yer alan..." 1515'te Marignan'da... Her şey yitirilmişti, bir ondan başka" ifadesindeki gibi şen şakrak bir şeyler taşıyan, Fransa'nın parlak François'sı hüküm sürmekteydi. O "güzelim on altıncı yüzyıl" asıl onun çağıdır. Rönesans dört bir yönden fişkırmaktadır: Sanatçılar, bilgeler, büyük yazarlar, insanı en sonunda gerçek yerine, ilk sıraya oturtmakta ve onu eski onuruna yeniden kavuşturmaktalardır. Loire Nehri'nin iki yakasında şatolar yükselmekte ve tüm yeniliklere açık olan kral, ressamaları, yontucuları çevresine toplamakta, *College de France'ı* kurmaktadır. Ancak François aynı zamanda da büyük siyasetlerin, cüretkâr amaçların adamıdır:

"Krallığın çıkarlarının nerede olduğunu doğru bir şekilde görebildi", diye yazar Lavissee... "Gerçekten de I. François, Şarlken'le giriştiği mücadelede pek çok kez beceri ve enerjisini gösterdi; müttefikler bulmasını bildi; Fransa'nın bağımsızlığının ve büyüklüğünün korunması söz konusu olduğunda

Türklerden yardım istemeyi bile göze aldı. Teşhislerinin doğruluğu yanı sıra, alabildiğine geniş ufuklu olduğunu da kanıtladı... Dışarıda, onca vahim olaylarla dopdolu geçen bu yirmi beş yıl **12**

boyunca, ülkemiz, geleceğin bir ölçüde değiştirilmesine yol açan toplumsal, ekonomik, düşünsel ve ahlaki bir evrimi tamamladı."

Dünya'ya açılan bu yeni Avrupa'nın üçüncü büyük adı, I. François'nın rakibi ve düşmanı, bizim Şarlken diye adlandırdığımız V. Charles'tır. Henry ve François, cömert tabiatlı, çapkın ve neşeli, hayat dolu kişilerdi. Charles ise yavaş ve sessiz, sarkık çeneli, asık suratlı biri... Akıllı ilim ve irfana pek ermeyen bu adamın, gençliğinde, kusurların en az soylusu sayılabilecek bir kusuru vardı; oburluk. Pek mutlu görünmeyen bu kabuğun altındaysa parlak bir düş gücü, hiçbir olayın yalanlayamadığı bir kararlılık, hesapçı ve iyi düşünen bir kafa, her türlü sınavdan başarıyla çıkmış bir bedensel direnç gizliydi. Ağırbaşlı, neredeyse melankolik denebilecek bu genç adam, Avrupa'da iktidar için koşanların en ateşlilerinden biri olacaktır. Charles, sınırsız bir ihtirasla imparator olmak istedi, hiç pazarlık etmeksizin yedi seçicinin de oylarını satın aldı ve amacına ulaştı. İmparatorluğu, "tek bir adama yetmeyecek kadar büyük olan bu yapı", ölümünden sonra yaşamaya devam edememiş bile olsa, o zaman harcadığı 150 milyon altın frank -Fug-ger'lerden ödünç alınmıştı- uzunca bir süre kıtanın kaderinde belirleyici olmuştur.

Ancak bu yüzyıl, Rus topraklarının birleştiricisi olan III. ya da "Korkunç" Ivan gibi, İran'ın Şah İsmail'i1 -bizim Sophi diye adlandırdığımız İsmail- gibi, Hindistan'ın Babür ve Ekber Şahları gibi büyük hükümdarlar olmaksızın, serüvenler ve kılıç şakırtıları, ince diplomatik kurnazlıklar, dünyaya ve akla açılmalarla dolu, o capcanlı ve renkli mozayik olabilir miydi? Avrupa'nın doğusunda yer alan bu ülkeler için de XVI. yüzyıl, dünya ile ilişkiler, birleşmeler ve devletlerin kuruluşu düşünsel açılımlar anlamını taşımaktadır. Rusya, işte tam bu sıralarda, ateş ve çeliğin yanı sıra III. Ivan'ın çağırdığı Yunanlılar ve İtalyanlarla doğar; Trabzon'un Komnenos hanedanından gelen imparatorlarından birinin torunu olan Şah İsmail, gözlerinde "büyük ve ihtişamlı" bir şeyler parıldayan, gün kadar güzel ama korkunç denecek kadar da hain olan bu adam, Baktriya'dan Fars'a uzanan İran birliğini kurar, İslam'ın Şii2 mezhebiyle, eski İran'ın düşünsel ve sanatsal geleneklerinin karışımından, seçkin bir uygarlık çıkar ortaya. Bu incelik ve zarafet, Şah Abbas döneminde doruğuna ulaşacaktır. Bu uygarlığın ürünlerini, Babür Şah 1526'da Yeni Delhi'yi ele geçirdikten sonra, torunu Ekber'le birlikte XVI. yüzyıl tamamlanmazdan önce, en üst aşamasına erişecek olan o Moğol Rönesansını üretmek üzere, Hint sanatının eski ağacına aşılacaktır.

1 Safeviler Hanedanı, XVI. yüzyılda, Safeviye dervişlerinin mistik tarikatını kuran Şeyh Seyfeddin'e kadar çıkar. Avrupa'da Safevi hükümdarlarına bu nedenle Sophi (Sofi) lakabı verilmektedir.

2 Şiilik, Peygamberin yeğeni ve kızı Fatma'nın eşi olan Ali'nin soyundan gelen imamlara iman edilmesine dayanır ve inananların ancak bu imamlar tarafından yönlendirilebileceği kabul edilir. İmamlar dizisi, 873 tarihinden sonra, arkasından herhangi bir varis bırakmaksızın gizlere karışan on ikinci imam Muhammed'den sonra kesilmiştir. O, "Zamanın Hâkimi" olan

"Mehdi'dir ve bir gün "günahlara gark olmuş dünyaya yeniden adaleti getirmek üzere" ortaya çıkacaktır. İsmailiye koluna bağlı Şiiler'se, sonuncu imamın, genç yaşta, babası Cafer es-Sadık'tan da önce ölen yedinci İmam İsmail olduğuna inanırlar.

İsmailiye Şiileri, "Doğu İsmailiyeciler" (ki bugünkü liderleri Ağa Han'dır) ve Fatımi imamlarına bağlı olan "Batılılar" olarak ikiye ayrılırlar. Fatimiler'in sonuncusu ve yirmi birinci İmam'ı 1130'da "kaybolmuştur" ve o da bir gün "geri dönecektir".

DEMİRDEN BİR İRK

Bütün bu kral ve imparatorlar, en azından Avrupa'dakiler, uzun yıllar boyunca topraklarını korumak, çoğu kez de genişletmek için savaşmış hükümdarların torunlarıdır. I. Süleyman'la birlikte benzeri görülmemiş bir zafere ve güce ulaşacak olan sonradan gelenler, Ortadoğu'dakilerse, Doğu Roma İmparatorluğu'nu ezip fethettikten sonra, dünya sahnesinde birdenbire boy göstereceklerdir. Bugün, Türklerin Avrupa kapılarında belirivermelerinin yarattığı kargaşayı, çok uzun yıllar, ta XVIII. yüzyıl ve ötesine kadar, halkların düş gücünde bıçağını dişleri arasına sıkıştırmış bir barbar gibi yansıyan bu insanların saldırgan korkuyu düşünmekte zorluk çekmekteyiz.

Türkler, "Eski dünyanın bu demir ırkı"³, on yüzyıla yakın bir süre boyunca Orta Asya steplerinde savaşmışlardı. Tarihin ilk tanımlayabildiklerinden Tabgaçlar (Çince ToPa'lar) Altay Dağları'yla Baykal Gölü'nün güneyindeki Selenga ve Orhun havzalarından kalkarak V. yüzyılda Kuzey Çin'i istila ederler, ardından da Çin uygarlığı içinde eriyip giderler. Yüz yıl sonra, başka Türk boyları Moğolistan'ı ve Türkistan'ı fethedeceklerdir. Kore'den İran'a kadar uzanan muazzam bir imparatorluk kuran ve pek çok kez Çin hanedanlarını tehdit eden bu kavim, *runiform* alfabesinden daha eski olan *sogdik* alfabeyle kullanılmaktaydı.⁴ Bu imparatorluk, 552'de kurucusu Bumin'in ölümünden sonra dağıldı. Ve Bumin'in iki oğlu arasında paylaşıldı: Moğolistan'da, Tien Şan'ların doğusundaki topraklarda, Muhan, Doğu Tuku'lara hükmetti. Batı'daysa, Sibiryaya ve Maveraünne-hir steplerinde, ölen imparatorun küçük oğlu İstemi, Batı Tuku'ların hanı oldu.

730 yılına doğru gerçekleştirilmiş olan Orhun Yazıtları'nda bu büyük destanın anıları, imgelerle dolu yiğitçe bir dille anlatılmış olarak bize kadar ulaşmıştır. "Ey Türk başbuğları! Ey Oğuz! Ey ulus! Kulak verin! Gökyüzü yıkılıp toprak yırtılmadıkça, senin kurduklarını kim yok edebilir ey Türk ulusu?.. Ben, zengin bir ulusun değil, içerde aç, dışarıda çıplak ve sefil bir ulusun hakimi oldum. Ben ve küçük kardeşim Gültekin, babamızın ve amcamızın ulusumuz adına kazandıkları şanın ve zaferin yok olmaması için anlaştık. Türk ulusuna duyduğum sevgi yüzünden geceleri uyumadım, gündüzleri din-lenmedim.. Şimdi kardeşim Gültekin öldü. Ruhum dehşetle dolu; gören gözlerim artık **14**

görmüyor, olup biteni anlayan aklım artık anlamıyor. Ruhum karmakarışık..." Bir de şu satırlar:

"Atalarım dünyanın dört bucağında pek çok ulusu boyundurukları altına alıp etkisiz bıraktılar. Baş

eğdirip, diz çöktürttüler. Çingan Dağları'ndan Demir kapılara kadar, bu iki uç arasında Mavi Türkler'in egemenliği uzanıyordu..."⁵ Bu imparatorluk da 740 tarihine doğru yıkılacaktır.

Birincilerin, Batı Tuku'larının yerini, bir yüzyıl içinde Uygurlar alır. Dış İran'dan -vahaların (Turfan ve Başbalık) İran'ından- manişeizm dinini ve sanatını öğrenecek olan Uygur imparatorluğu uygarlığa yönelir. Daha sonra Kırgızlar'ın egemenliğine girer ve Çin Türkistan'ında, bu kez Budizmi benimsemiş

olarak yeniden doğuncaya kadar, sahneden çekilir. Batı'daysa, Türk boyları İslam'ı seçerler. Bu her zaman hareketli ve savaşan dünyanın içinden, bir süre sonra Gazneli Türkleri, Guridler ve

Selçuklular çıkacaktır...6

Çok uzun bir zaman önce Asya'nın bağrından kopan "demir ırk", Pasifik Okyanusu kıyılarından Hazar Denizi'ne kadar dolaşmış, çölleri ve vadileri aşmış, imparatorluklar kurmuş, dinler kabul edip dinler değiştirmişti. Önce İran'da, sonra da Anadolu'nun sert steplerinde, Asya'dakine benzer bir ortam buldu ve durdu. Büyük önderler --Alp Arslan, Melikşah- ve büyük devlet adamları -Nizam ül Mülk-eliyle bir imparatorluk, Selçuklu İmparatorluğu kuruldu, sonra da birbirine düşman beyliklere bölündü.

İşte o zaman, XIII. yüzyılın başlarında, Osmanlılar göründüler.

Efsaneye bakılırsa, Osmanlı hanedanının kendisinden türeyeceği boy beyi Süleyman Şah, Horasan'dan Doğu Anadolu'ya kadar uzanmış olan Moğol istilasından kaçıyor; sonra, Cengiz Han'ın akınları gücünü yitirince, İran'a yerleşmeye karar verdi. Dönüş yolunda Fırat'ı geçtiği sırada boğuldu.

Oğullarından ikisi Dünder ve Ertuğrul, bu kazayı uğursuz bir belirti olarak değerlendirdiler ve yüzgeri edip Batı'ya, Selçuklu Türkleri'nin oturduğu Orta Anadolu'ya yöneldiler. Yine efsaneye göre, taraflarının kim olduklarını bilemedikleri bir savaşın ortasına düştüler. Ertuğrul zayıf görünen tarafa yardım etmeye karar verdi. Yardım ettiği kişi, Moğollara karşı umutsuzca dövüşmekte olan Konya Sultanı Alaaddin'di. Savaş kazanılınca, Sultan, yardımına karşılık Ertuğrul'a, Bursa ve Eskişehir arasındaki Söğüt yöresinde yerleşmesi için toprak verdi... Artık Osmanlıların destanı başlıyordu.

Bu efsane, gerçek olamayacak kadar güzeldir. Çok daha sonraları, XV. yüzyılda kaleme alınmış olan ve Selçuklu Hükümdarı Süleyman Kutlumuş ve oğlu Kılıçarslan'ın yaşamöykülerini, Mevlevi tarikatının kurucusu Celaleddin Rûmi'nin Moğollar'dan kaçışını konu alan halk öykülerinden derlenmiş olsa gerektir. Daha emin kaynaklar, bugün bize, tarihin en güçlü imparatorluklarından birine adlarını verecek olan o bir avuç insanın, tıpkı Tekfurlukların⁷ Bizans İmparatorluğu'nu koruduğu gibi, İslam'ın sınırlarında kâfirlere karşı savaşmak üzere yerleştirilmiş, "gazi" adı verilen çok sayıdaki Müslüman savaşçıların oluşturduğu toplulukların birinde çıktığını düşündürmektedir. Nitekim Hı-

ristiyanlara karşı savaş, Osmanlı imparatorluğu için her zaman yaşamsal önem taşıyacaktır. Bu savaşın durduğu gün, imparatorluğun da düşüşü başlayacaktır.

Egemen unsurunu Türklerin meydana getirdiği, "Hak dininin aracı, Tanrı'nın kılıcı"

olan gaziler, Müslüman Doğu'nun tarihinde çok erken yıllarda, XI. yüzyıldan itibaren Horasan ve Maverâünehir'de sahneye çıkarlar. İşsiz güçsüz ya da çevresiyle bir ilişiği kalmamış gezginleri, zulümden kaçan dinsizleri hatta ganimet peşinde koşan Hıristiyanları kendilerine bağlardı. Böylece Sivas'ı, Konya'yı yağmaladılar. Bir süre sonra, Selçuklu İmparatorluğu'nun dışında kalmış Türk kitleleri de onlara katıldı. Selçuklu'yu İlhanlılar'ın (Cengiz Han'ın torunu Hülagü tarafından kurulan devlet) vesayeti altına sokan Moğol istilası Türk boylarının Batı'ya doğru göçlerini hızlandırdı. Yeni yerleşim alanları bulabilmek için Bizanslılara saldırdılar ve gazilerle birleştiler.

İşte tam bu sırada, sonuçları hesaplanamayacak bir olay meydana gelir: Bizans'ın Doğu'daki savunma hattı çöker. Dördüncü Haçlı Seferi'nin Latinleri, 1204'ten beri işgal altında tuttukları Konstantinopolis'i terk ederler ve İmparator VIII. Mikhail Palaiologos başkente geri döner. Böylece imparatorluğun çekim merkezi yeniden Batı'ya doğru devinir. Palaiologoslar'a düşman olan Tekfurlar, sınırları kollamayı boşlarlar.

Açılan gedikten içeriye gaziler doluşur ve her biri, Bizans'ın kalıntılarından, silahının gücüyle orantılı bir parçayı yutar. Anadolu bu yolla birçok gazi beyliğine bölünür. Zafere ulaşan her bey kendi hanedanını kurar. Bunlardan bir kısmı kısa sürede ortadan kalkar, bazılarıysa uzun yıllar yaşar. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun, en azından görünüşte yerini almış olan Konya Selçukluları'yla ilişkileri alabildiğine gevşektir ve Konya'ya hemen hemen tabi bile değillerdir. Toprakları Ege'ye kıyı olan Aydın, Karaman ve Menteşe beylikleri, korsanlık yoluyla bayağı zenginleşmişlerdir. Osmanlı Beyliği onlarla kıyaslanamaz bile. Toprakları Anadolu'nun kuzeybatısında, Türk-Bizans sınırının ucunda, denizden ve verimli yağma kaynaklarından alabildiğine uzakta yer almaktadır. Ama cesaret ve uygun fırsatlardan yararlanma yeteneği, ne Osman'da, ne de ardıllarında eksik olacaktır.

Osman'ın dehası, gelenekleriyle, loncalarıyla, eski Müslüman dünyadan ve İran-Sasani egemenliğindeki Doğu'dan miras uygarlığıyla, büyük ölçüde Selçuklular'dan esinlenmiş bir devletin temelini çabucak atabilmesinde görülmektedir. 1301 'de Bizans İmparatoru'nun üzerine gönderdiği orduyu bozguna uğrattıktan sonra, İznik'i ele geçirir. Bu zafer ününü artırırken, yalnız başıbozuk ve çapulcuları değil, ama bilgeleri, sanatçıları, kentlerin aydın tabakalarını da yanına çekmesine yol açar.

Ulema denen din adamları ve kadılar, etkin bir yönetim sistemi kurma imkânının yanı sıra, ona, Müslümanların, Hıristiyan ve Yahudilere karşı gösterdikleri hoşgörüyü de öğretirler. İznik ve Bursa'da, bir çırpıda Selçuklu medreselerini örnek alan ilahiyat okulları açılır. XVI. yüzyılın ilk yarısı sonlarında öteki beyliklerin çoğu kanlı hesaplaşmalar içinde güçlerini tüketirlerken, bir Osmanlı-Türk devleti kurulmuştur bile. Bu devlet, kısa sürede kendini gösterecek, üstünlüğünü önce tüm Anadolu'da, sonra da Marmara'nın öte yakasında, Avrupa'da kabul ettirecektir.

Bu fırsatı Osmanlılara Bizanslılar kendi elleriyle verirler: VI. Ioannes Kantakuzenos, Osman'ın oğlu Orhan'dan, rakibi V. Ioannes Palaiologos'a karşı kendisine yardım etmesini ister ve hatta kızı Teodora'yı da gelin verir.⁸ Birkaç yıl sonra, 1354'te Orhan, Avrupa yakasında, bir deprem sonunda yıkılmış olan Gelibolu Kalesi'ni ele geçirir. Asya yakasında da, çoktan beri yaşamsal mevzileri elinde tuttuğundan, artık Konstantinopo-16

lis'in kıta üzerindeki diğer topraklarıyla bağlantısını dilediği anda kesebilecek durumdadır.

Hıristiyan alemi endişelenmeye başlamıştır. Bu kez Kudüs'ü almak için değil de Bizans'ın başkentini Türk tehlikesinden kurtarmak üzere bir Haçlı Seferi hazırlanır. Latin ve Ortodoks Kiliseleri'nin birleşmesi bile yeniden gündeme getirilir... Ne ki artık çok geçtir. Balkanlar ve hatta Avrupa bile anarşi içinde kaynamaktadır. Sırp, Bizans ve Bulgar İmparatorlukları birbirleriyle kavgalıdırlar.

Ceneviz ve Venedik'in Doğu Akdeniz' deki rekabet çekişmeleri, her zamankinden daha fazladır.

Durmadan kan yitiren Bizans İmparatorluğu, dokunulsa düşecek haldedir.

Talih -Doğu'da buna Tanrı'nın hikmeti denir- tam da bu çok önemli süreçte, Osmanlıların başına akıllı ve cesur bir sultan getirir; I. Murat... 1362'de, Orhan'ın yerine tahta çıkan I. Murat Balkanlar'ın işgalini başlatır. Birkaç yıla kalmadan ordularını Marmara'dan Adriyatik kıyılarına ulaştırıverir. Bulgaristan fethedilmiştir, Macaristan tehdit altındadır, Avrupa korkuya kapılır. Rumeli'deki Türk göçmenlerin sayısı her ay biraz daha artmaktadır. Serüven ve yağmanın cazibesine kapılmış bir sürü insan, en başta da Rumlar, sultanın hizmetine girmektedirler. Sırp ve Bulgar derebeyleri ile dini tarikatlar tarafından ezilen halk kitlelerinin yaşadığı feci ekonomik ve toplumsal koşullar, Türk işgalini kolaylaştırmaktadır. Bu yeni güç, Katolik Kilisesi'nin egemenliğine son vermekte, bu da Ortodoksların işine gelmektedir. Daha önce Sırp ve Bulgarların saflarında dövülmüş olan pek çok asker, vergi bağışıklığı ve işleyecek toprak gibi birtakım ihsanlar karşılığında sultana katılırlar. Soylular bile kendi tımarlarını ellerinde tutabilmek için onun sipahileri arasında görev almayı kabul ederler.

Türklerin, önce Gelibolu'yu, ardından da 1362'de Tekirdağ ve Edirne'yi almaları üzerine, Hıristiyan güçler karşı koymaya çalışırlar. Ancak, çabaları boşunadır. V. Urban tarafından yeni bir Haçlı Seferi için yapılan çağrı boşlukta kalır. Yüzyıl Savaşları'na gömülmüş olan Fransa ve İngiltere'den yanıt gelmez. Yalnızca Savoie Kontu Amedee, bir donanmayla yola çıkıp Gelibolu'yu alır, ancak, Murat'a karşı tek başına bir şey yapamayacağını anlayınca gerisingeri İtalya'ya döner. Bundan böyle Murat başarı üstüne başarı kazanacak ve sonunda da 15 Haziran 1389'da Kosova'da Prens Lazar'ın Sırp ordusunu ezecektir. Kendisi de bu savaşta öldürülür. Lazar tutsak alınıp idam edilir. Artık Türkler, Balkanları olduğu gibi işgalleri altında tutmaktadırlar. Burada beş yüzyıldan fazla kalacaklardır.

Murat'tan sonra tahta çıkan Yıldırım Bayezit, istilayı daha da karşı konulmaz bir hızla sürdürür.

1393'te Tuna havzasındaki Bulgar topraklarını, sonra da Eflak ve Tesal-ya'yı alır. Hıristiyanlık, o zaman, son bir güç gösterisine girişir. Macar Kralı Sigismund bir Haçlı Seferi çağrısında bulunur. Bu kez -ve son kez- çağrı olumlu karşılanacaktır. Fransızlarla İngilizler çağrıya katılırlar. Fransız kuvvetlerinin başında Korkusuz Jean, Amiral Jean de Vienne, Mareşal Boucicaut, La Marche Kontu ve Philippe d'Artois vardır. Kudüs'teki Saint-Jean Şövalyeleri'nin "maşrik-ı azamı" ve Büyük Seçici (L'Electe-ur palatin) de sefere katılmıştır. Haçlılar 100.000 kişi toplamışlardır. Bayezit'in de bir o kadar askeri bulunmaktadır. İki ordu aşağı Tuna havzasında, Niğbolu yakınlarında karşılaşırlar. Önce Türklerin saldırmasını beklemekten yana olan Sigismund'un uyarılarına **17**

rağmen, sabırsız Fransız soyluları atağa kalkarlar. Başlangıçta, iki Türk hattını yarmayı başarırsa da Haçlı Ordusu yorulur ve elde ettiği üstünlüğü sonuca götüremez. Osmanlı sipahileri ile -çağın en

mükemmel askeri birlikleri olan- yeniçeriler, şövalyeleri kolaylıkla kısıpaca alırlar, sonra zaferin iki taraf arasında kararsız kaldığı birkaç saatin ardından, o ana kadar çatışmaya katılmamış olan Türk Ordusu'ndaki Sırp birlikleri, Osmanlıdan yana ağırlıklarını koyarlar.

Kısa bir süre sonra Bayezit, Anadolu'daki son bağımsız beylikleri de ortadan kaldırır. Artık Konstantinopolis'in hakkından gelmeye karar vermiştir. Kenti, -kısa bir süre daha yaşamak üzere- Hıristiyanlar değil ama, kendisi de Türk olan bir başka fatih, Orta Asya'nın bağrından çıkıp gelen Timur Lenk ya da Aksak Timur kurtaracaktır.

Anadolu'nun ortasında, Ankara'da, 1402 yılında Timur Lenk ile Bayezit'in orduları kapışırlar.

Osmanlıların alt ettiği kimi Anadolu beyleri Timur'un kuvvetlerini çoğaltmışlarsa da bunların askerlerinin bir kısmı da Bayezit'e katılmıştır. Ve bu askerler tıpkı Niğbolu'daki Sırp'lar gibi savaşın kaderini belirlerler. Sonucun ortada olduğunu fark edince, kendi beylerine olan bağlılıkları ağır basar ve Timur'un tarafına geçerler. Bayezit'in ordusu dağıtılmış, sultan tutsak edilmiştir.

Ancak Hıristiyan güçler, kaderin kendilerine armağan ettiği bu fırsattan yararlanmasını bilemeyeceklerdir: Türk imparatorluğu Ankara bozgunu ve Bayezit'in şehzadeleri arasındaki çekişmeler yüzünden zayıflamış bir haldeyken, Balkanlar pekâlâ kurtarılabilirdi. Ama kimse kılını bile kıpırdatmadı. Birkaç yıl içinde Bayezit'in şehzadelerinden I. Mehmet (Çelebi), kardeşleri İsa, Süleyman ve Musa'yı saf dışı bırakır. İmparatorluk yeniden ayağa kaldırılmış, düzen gerigelmıştır.

Yayıma siyaseti I. Mehmet ve ondan sonra 1421'de yerini alan II. Murat'la birlikte, yeniden yürürlüğe konacaktır. Şimdi artık sultanların tek amacı, başlıca düşüncesi Konstantinopolis'tir.

Hıristiyanlar, bir kez daha Türk dalgasını durdurmayı denerler. Bizans imparatoru ile papanın çağrılarına uyan Macar Kralı Ladislaus Jagellon ve Erdel Voyvodası Hunyadi Yanoş, Osmanlı topraklarını istilaya koyulurlar. 1444'te de Varna'yı kuşatırlar. Ancak, Haçlılar'ın savaş alanından yüzlerce fersah uzakta olduğunu sandıkları Sultan II. Murat, 40.000 kişilik bir orduyla üzerlerine çöker ve hepsini ezer. Ladislaus ile papanın elçisi Julio Cesarini savaş alanında can verirler. Sıranın kendisine geldiğini gören Bizans İmparatoru VIII. Jean, birbirinden değerli armağanlarla sultanın gönlünü alıp dostluğunu kazanmayı dener. Ama sonuç alamaz. Yerine geçen Konstantinos XI.

Dragaş'sa, en son çare olarak, Latin devletlerinin yardımlarını sağlayabilmek uğruna, kiliselerin birliğini ilan eder. Bu karar, ödün vermeye asla yanaşmayan Ortodoksların büyük tepkisini çekecek ve kitleler, imparatorluğun yüksek görevlilerinden birine ait olan şu sözü slogan yapacaklardır kendilerine: "Konstantinopolis'te Latin başlığı görmektense, Türk sarığı görmek iyidir."

Ne olursa olsun, artık çok geçtir. 1451 'de II. Murat'ın yerini alan II. Mehmet, Hunyadi Yanoş'la, Venedik'le, Ceneviz'le, hatta Rodos Şövalyeleri'yle barış yaparak, Bizans'ı tek başına bırakmıştır.

Konstantinos Dragaş'ın Hıristiyan ülkelere çıkardığı çağrılar yanıtız kalacaktır. Avrupa Bizans'ı kaderine terk etmiştir. Esasen Bizans, kendi kendisinin gölgesinden başkaca bir şey de değildir artık.

Konstantinopolis'in Osmanlıların eline geçmesini artık hiçbir şey engelleyemeyecektir.

Kuşatma 6 Nisan 1453 günü başlar. 29 Mayıs'ta her şey bitmiştir. Rumların cesareti, Türklerin modern silahları -çeşitli savaş araçları ve dev toplar- Osmanlı ordusunun sayısal üstünlüğü -bire karşı altı- ve II. Mehmet'in kararlılığı karşısında bir anlam taşımamaktaydı. Bizans'ın son imparatoru silah elde can verdi, askerleri kılıçtan geçirildiler. Akşam olduğunda, II. Mehmet, hemen camiye dönüştürülen Ayasofya'da namaz kılıyordu. Avrupa ve Asya'ya doğru yeni fetihlere, artık bu kentten çıkacaktı.

3 Rene GROUSSET, L'Empire des Steppes, Paris, 1939. Türk boylarının hangi nedenlerle Orta Asya'yı terk edip Batı'ya yöneldikleri bilinmemektedir. Belki iklim değişmiş ve su kaynakları kurumuştur. Siyasi nedenler de gösterilebilir: Örneğin boylar arasındaki savaşlar. Bazı tarihçilere göre, Çin'in ekonomik ve siyasi yönden güçlenmesi karşısında, stepleri kuzeyde bir boydan bir boya kateden göçebe ulusların güneye doğru her türlü yayılma imkânları da engellenince, bunlar bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Nedeni ne olursa olsun, Batı'ya doğru ilerleyiş, yavaş ve kaba istilacı dalgalardan çok, sızmalar şeklinde gerçekleşmiştir.

4 Louis BAZIN'in gösterdiği gibi, Melanges E. Benveniste, 1975.

5 A. BOMBACI ve I. MELİKOFF çevirisi; Histoire de la Litterature Turque, Klincksieck yay., Paris 1968.

6Bkz. Eki.

'Tekfurluklar XI. yüzyıldan itibaren, belki de Arapları ve Türkleri örnek alarak, Bizans sınırları boyunca oluşturulmuşlardı.

Düşmana karşı belli aralıklarla konumlandırılmış olan bu mevziler, kendi aralarında görsel işaretlerle haberleşirlerdi.

8 Türk şehzadelerle evlendirilmiş olan Bizans'ın soylu ailelerinin hatta imparatorluk ailesinin kızlarının listesi epey uzundur.

Sultan Orhan da, oğlu Halil de Kamakuzenos ailesinden kızlarla evlenirler. Trabzon'un son imparatorunun kızı olan Katherine Komnenos, Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın karısı olur. Mariya Komnenos, aynı aileden Kutlu Bey'in, bir başka Mariya da Çelebi'nin karısıdır vs. "Halk, Rumlarla Türkleri birbirinden çok az ayırırdı. Rum prensler, evlilik yoluyla, görevler alarak ve çeşitli umutlarla, hepsini topluca yutmaya hazırlanan yeni siyasi oluşumun içinde büyük ölçüde eriyip gidiyorlardı" (Nicolas JORGA, Histoire des Etats Balkanique, Paris, 1925).

DÜNYANIN EN ÖNDE GELEN ORDUSU

Roma İmparatorluğu'nun sonunu işaretleyen şu 1453 yılına dönecek olursak, Osmanlı ordularının hemen hemen değişmeyen başarılarından, Doğu Anadolu'da çarpışan küçük bir gazi kitlesini iki

yüzyıldan kısa bir zaman içinde Boğaz kıyılarına ve Jüstinyanus'un ardıllarının saraylarına ulaştıran bu akıandan dolayı hayrete düşmemek mümkün müdür? Avrupa'daki Osmanlı istilasına ebediyen son verecek olan Viyana önlerindeki durduruluşlarına kadar sürüp giden bu şimşek gibi ilerleyiş nasıl açıklanabilir?

Bu sorunun ilk yanıtı şudur: Her şeyden önce Bizans İmparatorluğu'nda, Balkanlar'-da ve Küçük Asya'da hüküm süren anarşi ortamı... İmparatorluk, Jüstinyanus'un, II. Bazile'nin, ya da Aleksı Komnenos'un dönemlerindeki imparatorluğuyla birlikte sona ermiş olurdu. Güçlü birer Sırp ve Bulgar imparatorlukları da istilacıları yenilgiye uğratabilirlerdi. Ancak, Balkan Yarımadası'nın ne güneyinde durum böyleydi, ne de kuzeyinde. Bizans, Komnenos'ların atılımlarının ardından Dördüncü Haçlı ordularının istilasını yaşamıştı. Konstantinopolis, 1261 'de Latinlerden kurtulduğunda bir harabeye dönmüştür. Palaiologos'lar iş başına geldiklerinde, küçülmüş ve dermanı tükenmiş bir imparatorluk buldular. Din ve sınıf kavgaları, iğrenç entrikalar bu zayıflamada beraberce etkili olmuşlardı. Bizans'ı önce kendisi kemirip bitirmişti.

Sırp ve Bulgar imparatorluklarında da aynı iç çekişmeler, bir araya gelmeyi engelleyen aynı açmazlar geçerliydi. Kimi zaman bir atılım görülüyorduysa da, her defasında, Hıristiyan şövalyelerinin ciddiyetsizliklerinden kaynaklanan bir Kosova, bir Niğbolu, bir Varna yaşanıyordu. İmparatorluklar parçalanıyor, ortaya halklarını ezen ve onları, ıstıraplarını hafifletecek kim olursa olsun onun egemenliğine boyun eğmeye hazır bir hale getiren, birbirine rakip derebeylikler çıkıyordu. "Serf konumundaki köylüler, İslam peygamberinin bayrağını öylesine duygularla karşılamaktaydılar ki, bunu ancak çok daha sonraları Fransız İhtilali'nin ordularını karşıladıklarında gösterdikleri coşkuyla kıyaslamak kabildir."9 Gerçekten de Osmanlıların becerisi, ılımlı ve adil bir yönetim kurabilmelerinde kendini göstermiştir. Dinsel hoşgörünün de etkisiyle, halklar, Türk egemenli-

ğini kolaylaştırmadıkları zamanlarda bile, güçlük çıkarmaksızın kabul etmişlerdir.10 Toynbee'nin sözünü ettiği "pax ottomanica" budur.

Öte yandan Osmanlılar, cesur oldukları ölçüde de düzensiz olan Avrupalı şövalyelerle, onların disiplinsiz yaya birliklerine karşı güçlü, eğitilmiş, modern silahlarla donatılmış askeri birlikler çıkaran tek devlet olmuşlardır.

Çağdaşlarının hepsi de bu gerçeğe tanıklık etmektedir: Türk ordusu, en azından iki yüzyıl boyunca dünyanın en önde gelen ordusu olmuştur. Çünkü Osmanlı imparatorluğu, tıpkı Moğol İmparatorluğu gibi, bir devlet olmaktan önce bir orduydü. Yönetim, uzun yıllar kendisiyle özdeş kaldığı ordunun içinden çıkıyordu. Sefere karar verildiğinde, hemen herkes, Kanuni'nin saltanatının sonuna kadar bizzat sultanlar tarafından yönetilen ordunun peşine düşerdi. Devletin yüksek görevlilerinden çoğu, aynı zamanda askeri komutandılar. "Sefer, bir ve aynı kurumun aynı kişilerin elindeki dış amaç, yönetimse iç amaçtı."1'

Sultanın ordusunun disiplini Batı'yı dehşete düşürüyordu. Avrupalı askerlerin tuhaf kıyafetler içinde ve karmakarışık bir biçimde silahlandırılmış olarak, keyifleri isteyince itaat edip ilk fırsatta firar ettikleri bir çağda, Türk askeri, bir orduyu yenilmez kılan bütün nitelikleri kendisinde toplamaktaydı: itaat, cesaret ve bağınazlığa varan bir sadakat. Elçi Ghislin de Busbecq *Mektuplarımda* bunu sık sık vurgulamıştır.12

"Seferdeki Türk askerleri, günde bir veya iki kez, içine birkaç kaşık un, biraz yağ ve baharat karıştırılmış sade suya çorba ve bir parça ekmek, ya da, eğer varsa, bir tayın peksimetle beslenirler.

Bazılarının yanında kurutulmuş ve toz haline getirilmiş, un gibi çorbalarına karıştırdıkları küçük bir torba sığır eti vardır. Bazen de, ölen atlarının etini yerler... Bütün bunları size, Türklerin nasıl bir kanaatkârlık ve iktisatla güçlülere göğüs gererek daha iyi günlere erişmeyi beklediklerini göstermek için anlatıyorum. Bizim, sefer sırasında, sıradan yiyecekleri horlayan ve (av kuşları gibi) lezzetli taamlar ve pişirilmiş yemekler isteyen askerlerimiz bunlardan ne kadar farklıdır. İstedikleri eğer verilmeyecek olursa ayaklanır ve kendi kendilerinin kurbanı olurlar, eğer istedikleri verilecek olursa yine kendi kendilerinin kurbanıdırlar. Zira her biri bizzat kendisinin en amansız rakibidir ve eğer düşman o işi yapmazsa, onun yerine kendisini öldürecek olan kendi öz oburluğundan daha öldürücü bir düşmanı olamaz... Türklerin sistemini bizimkiyle kıyasladığımda, geleceğin bizlere ne getireceğini görerek titriyorum..."

Busbecq, bir sefer sırasında üç ay kaldığı ordugâhı betimlerken de, burada hüküm süren sessizliğe, herhangi bir kavgaya ya da şiddet eylemine rastlanmayışa, ordugâhın aşırı temizliğine işaret eder.

Ortada dolaşan tek sarhoş yoktur, zira askerler yalnızca su içmektedirler ve yiyecekleri de sarmısak, tuz ve sirkeyle tatlandırılmış, şalgam ve salatalıkla pişirilen bir çorbadan ibarettir. Açlığın, yemeğin sosu olduğunu ekler nükteyle...

Kanuni döneminin İtalyan tanığı Paolo Giovio'ysa, Türk askeri hakkındaki düşüncesini şöyle özetler:

"Disiplinleri öylesine adil ve öylesine katıdır ki, eski Yunan ve Romalılarınkini kat kat aşar. Türkler, üç nedenden ötürü bizim askerlerimize üstünler: Komutanlarına hemen itaat ediyorlar; muharebe sırasında asla can kaygısı taşımıyorlar; bir parça çorba ve suyla yetinerek, şarapsız ve ekmeksiz, uzun süre yaşayabiliyorlar."¹³ Burada şunu da ekleyelim ki, Avrupa'nın donatım sözcüğünü henüz bilmediği bir çağda,

padişahın levazım birlikleri mükemmel bir biçimde düzenlenmişti. Düzenli ordu kapıkulu askerlerinden oluşuyordu.¹⁴ Bu ordunun iki kanadı vardır: Sipahiler ve Türk Ordusu'ndaki birliklerin en ünlüsü olan Yeniçeriler. Kuruluşları, Osmanlıların ilk dönemlerine kadar uzanan Yeniçeriler, XV.

yüzyılda aşağı yukarı 5.000 kişiydiler ve bu sayı, Kanuni'nin saltanat yıllarında 12.000'di. Bu birliklerin sayılarına ilişkin olarak öne sürülenler, onların gerçekte taşıdıkları, en azından savaş sırasındaki önemlerinin üzerinde olmuştur. Yeniçeriler, hiçbir zaman Türk Ordusu'nun tamamını oluşturmamışlardır, tersine sayıları ordu mevcuduna göre çok azdı. Görevleri çoğunluk, düşman kuvvetleri sipahiler, düzensiz birlikler ve topçu ateşi ile hırpalandıktan sonra, muharebeye katılmaktan ibaretti. Taze güçleriyle, bu yolla kesin sonucun alınmasını sağlardı.

Buna karşılık, yeniçerilerin siyasi etkinlikleri çoğu zaman alabildiğine büyük olmuş, güçlü bir dayanışma duygusuyla birbirine bağlanmış bir kitle oldukları ölçüde de, tehlikeli boyutlara varan talepleri, pek çok kez iktidarları geriletmiştir. Tutarı uzun pazarlıklardan ve bir sürü karışıklıktan sonra belirlenen bir cülus akçesini ihsan etmeksizin hiçbir sultan tahta çıkamazdı. Yeniçeriler ayrıca, şu ya da bu şehzadenin tarafını tutmak suretiyle birçok kez imparatorluğun kaderini de etkilemişlerdir.

Rakiplerini alt edebilmesi için II. Murat'a bütün güçleriyle yardım etmişler ve Kanuni'nin babası I.

Selim, onların desteği sayesinde 1511 'de kardeşi Ahmet'i yenebilmiştir.

Yeniçeriler İstanbul halkını dehşet içinde bırakırlardı. Hükümet yetkililerinin yabancı elçilere yaptıkları uyarı şuydu: "Siz siz olun, adamlarımızı Yeniçerilerle dalaştırmayın, çünkü onlar için de sizin için de yapabileceğimiz bir şey olamaz." Gruplar halinde bir mahalleye dağıldıklarında, esnaf hemen dükkânlarını kapatıp sinerdi. Çoğu zaman, savaşlarda teslim alınan bir kenti talan etmelerine engel olunamazdı. Kanuni'nin vaat ve buyruklarına rağmen, 1521'te Rodos'u, 1529'da da Budin'i yağmalayıp, halklarını kılıçtan geçireceklerdir. 1514'deki İran seferi sırasında ordu, güçlkle Aras yöresinde ilerlerken, Selim, bütün acımasızlığına karşın, geri dönmek zorunda kalmıştır. Çünkü Yeni-

çeriler, başkente dönüş zorlamak için, mızraklarıyla sultanın otağını delmeye kadar vardırımlardır işi... Ancak, kendilerini ganimetten yoksun bırakan uzun barış dönemlerinden bıkip sabırsızlanmaya başladıklarında, sultanı yeni bir savaş açmaya zorladıkları da olurdu.

Beri yanda fedakârlıklarının sınırı da yoktu, bağlılıkları da mutlakı. Muharebe anında hayatlarını sultan için feda etmeye hazırdılar ve onun önünde aşılmaz bir engel meydana getirirlerdi. Kanuni, bu seçkin askerleriyle arasındaki bağı daha da pekiştirmek üzere, adını yeniçeri ortalarından birinin esamisine kaydettirecek ve basit bir er gibi ulufesini alacaktır. Kendisinden sonra gelen padişahlar da bu geleneği sürdüreceklerdir.

Bekâr yaşamak zorunda olan, katı bir eğitim ve çelik gibi bir disiplin içinde tutulan yeniçeriler, silahlarını benzersiz bir güç ve beceriyle kullanırlardı. Sessiz geçit törenlerini izlemiş olan Avrupalılarda hayranlık uyandırmışlardır. Amasya'da, Kanuni'nin huzuruna kabul edilışinin öyküsünü anlatırken, Busüecq, "Sanki tefekküre dalmış yığınla ruhban" diye yazar. "Öylesine hareketsiz ve

öylesine dimdiktiler ki, belli bir uzaklıktan bunların gerçek insan mı yoksa heykel mi olduklarını ayırt etmek mümkün değildi," diye ekler. Frense-Canaye'deki Fransızlarsa, onları rahiplere benzetirler.

Sultanın koruma birliği ve muharebenin sonucunu belirleyen güç olan bu bağnaz Müslümanların hepsi de, en azından XVI. yüzyılda, Hıristiyan kökenliydi. Hepsi de sultanın kulu olan bu insanlar *devşirme* yöntemiyle toplanır, sivil memurlukları doldurabilecek kafa yetenekleri görülmeyen Hıristiyan çocukları arasından seçilirlerdi.

Devşirme yöntemi, ya da Hıristiyan çocuklarının toplanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde çok eskilere kadar uzanır. Sultan yeni bir toplamaya karar verdiğinde, her sancakta sivil bir memurla bir yeniçeriden oluşan kurul atanırdı. Bu kurul kasabalara gider, yaşları 8 ile 20 arasında değişen erkek çocukları bir araya toplar, sonra kadı ile sipahinin denetiminde, fiziksel ve zihinsel yeteneklerine göre asker veya memur olmaya en uygun görünenleri seçerdi. Yalnızca köylü çocukları devşirilir, ailenin çocuğu tekse ona asla ilişilmezdi. Toplanma mahallinde bir araya gelindiğinde, çocuklar yüzer kişilik gruplar halinde İstanbul'a gönderilirlerdi. Aralarından en iyileri, yani *içoğlanları*, başkentteki saraylara ya da Manisa ve Edirne'dekilere alınırdı. *Türk oğlanları* adı verilen diğerleriyse, yeniçeri olmazdan önce, birkaç yıl süreyle toprakta çalıştırılmak üzere Anadolu'daki çiftliklere gönderilirdi. (Bkz. Ek 3) Böylece, Kanuni ve ondan önceki padişahların zamanında, devşirmeler seçkin askeri birliklerin

-Yeniçeri ve Sipahiler- yanı sıra, başvezire kadar, sivil yöneticilerin de tamamını oluşturmaktaydılar.

Hepsi de sultanın kullarıydılar; doğuştan gelen soyluluğun Avrupa'da her şeyin üstünde, tutulduğu bir çağda, mesleklerinde ilerleyebilmeleri yalnız ve yalnızca gösterecekleri başarıya bağlıydı.

Osmanlılardan önce hiçbir Devlet, ne Abbasi halifelerinininki, ne de Memlúklülerinki, kul-devletini böylesine geniş boyutlarda ve bu ölçüde başarıyla gerçekleştirememiştir. Daha Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarından itibaren kullar subay ve memur eğitiminden geçirilmişlerse de sultanlar, asıl II. Mehmet'ten sonra ve XV. yüzyıl başlarında devleti sarsan ayaklanmalardan aldıkları dersler, sadece efendilerine azat kabul etmez biçimde bağlı kulların yürütme erkinin vekaletini hiçbir riziko yaratmaksızın üstlenebileceklerini kavramışlardır. Türk soyundan gelenlerin itirazlarına rağmen, sistem gelişecek ve bütün başvezirleri istisnasız İslamlaştırılmış Hıristiyanlar olan Kanuni'nin döneminde, en mükemmel noktasına erişecektir.

FETİH İÇİN DÜNYAYA GELMİŞ OLAN SULTAN

Türk Ordusu, hemen hemen kesintisiz başarılarını, aynı zamanda da kendisine komuta eden kişilere borçludur; yani Osmanlı sultanlarına. "Avrupa'daki hiçbir hanedan, iki buçuk yüzyıla varan bir süreç boyunca, böylesine üstün yeteneklere sahip on hükümdar çıkaramamıştır."15 Hepsi de fatihlere özgü nitelikleri kişiliklerinde toplamışlardı: Komuta etme yetisi, örgütleme yeteneği ve diplomatik beceri, imparatorluğun iki kurucusu, Osman ve Orhan'ın belirgin özellikleriydi; XIV. yüzyılın üstün devlet adamlarından biri olan I. Murat, bir savaş ustası olduğu kadar, akıllı ve bilge bir kişiydi de; I. Mehmet, Ankara felaketinden sonra devleti yeniden ayağa kaldırmıştı; II. Murat, Varna'da son Hıristiyan koalisyonunu bozguna uğratmıştı ve Konstantinopolis'in fatihi II. Mehmet ile Kanuni, Türkiye tarihinin en güçlü kişileri oldular.

Batılılar için deccal, kan içici bir cellat, Türkler içinse benzersiz bir deha olan II.

Mehmet'in bütün istediği, evrene hakim olmaktı. Dünya birliği, onun nüfuzu altında gerçekleşmeliydi.

677'de Bizans etrafındaki kuşatmasını kaldırmak zorunda kalan ilk Emevi Halifesi Muaviye'nin rövanşını alarak İslam aleminin o eski düşünü gerçekleştirdikten sonra, şimdi daha ilerilere gitmek, Sezar'ı ve Büyük İskender'i de geçmek istiyordu. 52 yaşındaki ölümü, büyük ihtimalle Avrupa'yı kurtarmış olmalıdır. O sırada Fatih Sultan Mehmet hemen hemen bütün Balkan Yarımadası'nı egemenliği altında tutmaktaydı, Asya'da, Bizans imparatorluğu'nun son parçası olan Trabzon, Komnenoslar'dan koparılmıştı. Dülkadiroğulları Beyliği dışında bütün Anadolu, Fırat'a kadar ona aitti ve Kırım'ın limanları da onun işgali altındaydı. Bütün bu başarılarla karşın iki başarısızlığı oldu: Belgrad ve Rodos... Küçük torunu Süleyman, bu yenilgilerin öcünü alacaktır. Ama ondan önce, biri siyasi bir deha, diğeriye dahi bir savaşçı olan iki sultan, II. Mehmet'in fetihlerini sağlamlaştırıp genişletecekler ve Kanuni'nin uzayıp gidecek olan başarı ve zaferleri için gerekli koşulları hazırlayacaklardır.

Fatih Sultan Mehmet'in oğlu II. Bayezit, babası ne kadar kuşkucu ve zevk düşkünüyse, onun tam tersine o kadar dindar bir kişiydi (Mehmet'in saraya davet ettiği İtalyan sanatçıların yapıtlarını ya yok ettirmiş ya da pazarlarda sattırmıştır). Savaşa duyduğu tutku, hiçbir zaman siyasi gerekliliğin ötesine geçmedi. Önce kardeşi Cem'e karşı mücadeleye girişti; Anadolu'da yenilen Cem, Rodos Şövalyeleri'ne sığındı ve Avrupa'da, Hıristiyan hükümdarlarla papanın ellerinde bir tür rehine gibi yaşadı. Bayezit, birleşik Hıristiyan güçlerin Cem'i Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanmalarından çekindiği için, kardeşinin tutsaklığı süresince geniş kapsamlı her türlü askeri harekâttan kaçındı, buna karşılık, içerde yönetimi yeniden örgütleyip ekonomiyi geliştirerek önemli başarılar elde etti. Kendisinden sonra gelenler onun bu çalışmalarının meyvelerini toplayacaklardır.

Cem, 1495'te gizemli bir biçimde Napoli yakınlarında ölür.¹⁷ Artık Türklerin, Boğ-dan ve Tuna boylarındaki günlük operasyonları dışında sürdürdükleri ateşkes son bulmuştur. Savaş önce Venedik'le başlar. Osmanlılar, Venedik'in kıyılarda egemen olduğu Adriyatik Denizi'nde, Cumhuriyet'le rekabet içindedirler.¹⁸ Hıristiyanlara ait bir denizde ilk kez sultanın sancağını taşıyan savaş gemilerini gören Avrupalıların şaşkınlıkları arasında, denizdeki çarpışmalar bir çırpıda Osmanlıların lehine gelişir.

II. Mehmet bir donanma kurmaya girişmiştir daha önce. Bayezit'inkiyse, onun donanmasının çok üstünde bir güce sahiptir.¹⁹ Osmanlılar bundan böyle rakipleriyle denizlerde de boy ölçüşebilecek durumdadırlar. Venedik'in Doğu Akdeniz'de borusunu öttürebileceği günler artık sayılıdır. İnebahtı sultana teslim olur, Modon, Coron, Navarin alınır. Karadaysa, Bosna'daki Osmanlı kuvvetleri Venedik'e ait toprakları ta Vicenza'ya kadar istila ederler! Dalmaçya'da ve Ege Denizi'nde girilen başka askeri harekâtlar da Cumhuriyet'in yenilgisiyle sonuçlanır. 1502 yılı sonunda, Venedik kendisi için onur kırıcı bir barışı kabul eder: Buna göre Osmanlılar tarafından işgal edilmiş bütün topraklarını kaybetmekte, Zanta için de haraç vermeyi yükümlenmektedir. Venedik'in denizlerdeki hakimiyeti yıkılmıştır. Bununla birlikte ticari ayrıcalıklarını korur.

Osmanlı İmparatorluğu, şimdi artık Akdeniz'de de büyük bir güçtür ve onca uzun bir dönem kâh düşmanları, kâh müttefikleri olan ülkelerle, İspanya'yla, Fransa'yla, Vene-24

dik'le, daha sonra da İngiltere ve Hollanda'yla, deniz üzerinde de eşit konumdadır. Pelo-ponez'deki fetihler, Batı'ya ve Kuzey'e doğru başka harekâtlar için yeni üsler kazandırırken, bu harekâtlara bir süre sonra kendi gemileri ve asıl önemlisi, eşsiz denizcilik deneyimleriyle, korsanlar da katılacaklardır.

Osmanlılar, Bayezit'in saltanatından itibaren Avrupa siyasetinin içinde yer almışlardır. İtalya Savaşları'nda, Divan Fransız ve Venediklilere karşı Milano ve Napoli'yi destekler. Birkaç on yıl sonra, Fransa sultanla ittifaka girecektir: Steplerin eski beyliği Avrupa dengesinin başlıca unsurlarından biri olacaktır. II. Bayezit'in siyasi zekâsı, onu bu role hazırlamıştır.

Yavuz Selim'e gelince, o ancak 1512'den 1520'ye kadar saltanat sürebildi. Ama ne saltanat! Suriye ve Mısır fatihinin başta bulunduğu yıllar imparatorluğun kaderinde öylesine ağırlık taşımaktadır ki, onu sultanlar arasındaki sıralamada nereye yerleştirmek gerektiği tereddüt yaratır. Selim, -babası da dahil olmak üzere- rakiplerini etkisiz hale getirir getirmez, kardeşlerinden en sonuncusunu yendikten birkaç ay sonra, en tehlikeli düşmanı saydığı İran Safevilerinin hükümdarına, Şah İsmail'e karşı girişeceği saldırının hazırlıklarına başladı. Şah İsmail, birkaç yıl içinde Müslüman, Kürt, İslam-öncesi ve Türk inançlarının tuhaf bir senkretizm içinde birbirine karıştığı bâtil bir tarikatın önderi haline gelmişti.

Kızılbaşlara ve ayrıcalıklarına -özellikle de mali ayrıcalıklarına- engel olduğu suçlamasıyla İstanbul'daki padişaha şiddetle karşı olan bağınaz Türkmenlere dayanarak kısa zamanda topraklarını Doğu Anadolu'dan Bağdat ve Amu Derya'ya kadar genişletmişti. Yalnız Ege bölgesine kadar uzanan ayaklanmaları tezgahlamakla kalmamış, Bayezit'in ölümünden sonra Selim'e karşı kardeşi Ahmet'i desteklemişti.

Böylece, tahta çıktığında her şey Selim'i, hem iflah olmaz bir sapkın, hem imparatorluk içinde huzursuzluk yaratan, hem de her an Hıristiyanlığın düşmanını ortadan kaldırabilecekleri bir fırsat kollayan Avrupalı güçlerin potansiyel müttefiki olan, bu ölçüde tehlikeli bir hasma saldırmaya zorlamaktaydı. İsmail daha Bayezit'in döneminde, Venedik Senatosu'na Osmanlıya karşı kullanılmak üzere kuvvet göndermeyi önermişti. Gerçi Venedikliler bu öneriyi o zaman geri çevirmişlerdi ama, onlar veya başkaları, bir gün böyle bir öneriyi kabul edebilirlerdi. Selim, bu tehlikeli ihtimali sefere çıkmazdan önce cumhuriyetle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barış antlaşmasını yenileyerek ortadan kaldırdı. Aynı zamanda da şeyhülislamdan Şah İsmail ve yandaşlarını mahkûm eden bir fetva aldı. Anadolu'daki Kızılbaş önderler hemen tutuklanıp idam edildiler. Bundan sonra ordusunun başına geçen sultan Azerbaycan'a doğru yola çıktı.

Ancak savaş, askeri yürüyüşten çok farklı oldu. Birlikleri birçok kez ayaklanan Selim, neredeyse yenilecekti. Ama sonunda, Şah İsmail, Tebriz ve Van Gölü arasındaki bölgede yer alan Çaldıran'da muharebeyi kabul etmek zorunda kaldı. 24 Ağustos 1514 günü Osmanlılar ateşli silahlarının yardımıyla üstünlüğü ele geçirdiler ve Şah İsmail ezildi. Halefleri, XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca, düzenli bir muharebede asla Osmanlılarla karşı karşıya gelmeye yanaşmayacaklardır.

Selim "büyük bir zafer kazanmıştı. Anadolu'da saygınlığını elde etmişti. Ancak henüz başarısı tam sayılamazdı: Safevi tehlikesi, bir süre için geçiştirilmiş bile olsa, tümüyle yok edilememişti. Bu tehlikeyi ortadan kaldıramayan sultan, bilinen zorbalığıyla yeniden Anadolu'daki Şiiilerin tepesine bindi ve kendisine Suriye'ye yani Güney'e giden

yolun başlangıç noktalarını kazandıran, egemenliği dışında kalmış son bölgelerin (Dulkadiroğulları Beyliği) fethini tamamladı. Bu arada, o güne kadar Safevilerin egemenliği altında yaşayan Kürt beylerini de kendisine bağladı. Böylece Osmanlılar 1515 yılından itibaren İran'a, Kafkasya'ya ve Ortadoğu'ya uzanan başlıca stratejik ve ekonomik yolların denetimini ellerine geçirmişlerdi.

Selim bir sonraki yıl Memlûk İmparatorluğu'nun kapısına mühür vuracaktır. Kahi-re'deki Sultan Kansu Gavri'nin kuvvetlerini Safevilerinkilerle birleştirmeye karar verdiğini ve Memlûk hükümdarının bizzat komuta ettiği bir ordunun bu amaçla Kahire'den ayrıldığını öğrenen Selim, 5 Haziran 1516'da yola koyulur; beş hafta sonra birlikleri, Sadrazam Sinan Paşa'nın kuvvetleriyle buluşmuştur. Padişah, Halep'ten ayrılarak Kuzey'e yönelmiş olan Kansu'yu karşılamak üzere, ordusunu harekete geçirir.

Muharebe 24 Ağustos'ta Mercidabık'ta cereyan eder. Memlûkler bozguna uğratılmış, hükümdarları öldürülmüştür. Dört gün sonra, Selim, Halep'e girer ve kentin büyük camisinde, Abbasilerin sonuncusu Halife El-Mütevekkil'in2' de hazır bulunduğu bir törenle, o güne kadar Memlûk hükümdarlarının taşıdığı "İki Kutsal Mekânın Koruyucusu" (Hadim'ul Haremeyn'üs Şerifeyn) (Mekke ve Medine) sanını üstlenir, 9 Ekim'de Şam'dadır. Suriye artık dört yüzyıl için Osmanlı toprağı olmuştur. Nil Vadisi'ne uzanan yol Türk fatihe açılmıştır artık.

Kansu Gavri'ye, Osmanlılarla savaşmaya giderken hükümdarlık naibi olarak Kahi-re'de, en saygın Memlûk ileri gelenlerinden. Toman Bay'ı bırakmıştır. Kansu'nun ölümü üzerine Toman Bay kendisini hükümdar ilan ederek Kahire'yi savunmak üzere hazırlıklara başlar. Ridaniye'de, toplar ve dikenli hendeklerle güçlendirilmiş bir savunma hattı meydana getirilmiştir. Bu savaş düzeni, eğer Memlûklü örnekler gelip Selim'e haber vermemiş olsalar, belki de tutacaktır. Ancak, padişah durumu öğrenince planlarını değiştirir ve muharebeye topçu düellosuyla başlanmasını emreder. Bu düello, ateşli silahlarının yetersizliği yüzünden Memlûkler için felaketle sonuçlanır. Ardından başlayan çatışma da hızla Osmanlılar lehine gelişir. Toman Bay, güçlü surların arkasından, silahlanmış bütün bir kent halkıyla girişilecek bir savunmanın daha kolay olacağını düşünerek Kahire'ye doğru çekilmeye karar verir. Kanlı bir savaş olur. Kenti fethetmek için ev ev çarpışmak gerekecektir. Muharebeler üç gün ve üç gece sürer. Cesetler, kandan kıpkızıl olmuş sokaklarda yığılmıştır. Sonunda, 30 Ocak 1517'de Memlûkler teslim olurlar. Toman Bay kaçmayı başarır ve İskenderiye'nin güneyinde, 4.000 süvarisiyle birlikte Türklere karşı yeni bir saldırı dener. Ancak tutsak düşer, Kahire'ye getirilip kentin kapılarından birine asılır. Selim, Mısır'ın hâkimi olmuştur. Hemen bir vali atar ve Arap emirleriyle Dürzi önderlerin ve Lübnan'daki Hıristiyan soyluların bağılılık bildirimlerini kabul eder. Memlûkler zamanında alabildiğine ağır olan vergileri hafifletir, gümrük resimlerini azaltır.

Memlûklerin halefi ve Doğu Akdeniz'in hakimi olan Selim'e Mekkei Şerifi de kutsal kentlerin anahtarlarıyla birlikte bağılığını sunmuştu. Ağır sonuçlarını da beraberinde getiren bu davranış, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir çığır açmaktaydı. Bundan böyle, İstanbul'daki padişah sadece sınırları belli bir devletin başı değil, ama tüm Müslüman alemi korumak üzere Tanrı tarafından seçilmiş bir hâkimdi. Saygınlığı, diğer bü-

tün Müslüman hükümdarlarınınkinden çok daha fazlaydı ve diğer bütün o hükümdarlar -padişah öyle düşünüyordu- ona biat etmekle yükümlüken, ona da İslam'ı, düşmanlarına karşı korumak görevi düşüyordu.²²

Selim'in halefleri bunun siyasi sonuçlarını derlemeyi bilecekler, en başta da Süleyman "Yüce Hilafetin Varisi"... "Muazzez İmamlığın Sahibi"... "İki Mukaddes ve Saygıdeğer Kentin Koruyucusu (Hadim'ul Haremyn'üs Şerifeyn)"... sanlarını birlikte taşıyacaktır. Osmanlı hukukçuları, imanın koruyucusu ve şeriatın savunucusu olduğu için padişahın imam ve halife unvanlarını taşıyabileceğini hükme bağlayacaklardır. Böylece İstanbul'daki hükümdar yeni görevler beklemektedir; bunların en başında da Osman'ın ocağının hakimiyetini tüm İslam alemine yaymak gelmektedir.

Gazilerin gazisi olan İstanbul'daki padişah, Muhammed'in kurduğu dinin en Ortodoks biçimi olan Sünniliğin sınırlarını ve yarasını, durmadan daha uzaklara doğru genişletmekle görevlidir. Din, Osmanlı devlet yönetiminde giderek daha önemli bir yer tutacaktır. Ve gelecek yüzyıllarda, kendi ayrıcalıkları konusunda son derece kıskanç davranan bir kesimin elinde, imparatorluğun modern dünyaya açılmasında bir engel haline gelecektir. En eski yerleşik uygarlıklar, İslam ilahiyat ve hukukunun büyük akımlarıyla temasa geçtiklerinde, yalnızca Sünni merkezlere yönelen Osmanlılar ara vermeksizin batılla, hangi biçimde olursa olsun mücadele edeceklerdir. Şiiliğin önlerine çıkardığı engel, onları, geçmişte bir sürü şeyin bağladığı Asyalı köklerinden ve steplerin uygarlığından biraz daha uzaklaştıracaktır.

Beri yanda, Lövan ve Nil ülkelerinin ele geçirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'na yalnızca saygınlık ve üstünlük sağlamakla kalmaz. Onu, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'yla da temasa geçirir. Akdeniz ve Kuzey Afrika'ya doğru açılmasını hızlandırır. Aynı zamanda da, büyük bir fetih devletinin, büyümesini sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu ekonomik ve mali imkânları sağlar.

Selim ve halefleri, şimdi artık bilinen dünyanın en zengin transit merkezlerini denetlemektedirler, ilerde göreceğimiz gibi²³, Portekiz'in varlığı, Hindistan, Malezya ve okyanus adalarındaki üretim bölgeleriyle Kızıldeniz ve Doğu Akdeniz'deki büyük ticari merkezler arasındaki trafiği bazen büyük ölçüde rahatsız edecektir. Ancak bu trafik, hiçbir zaman tümünden durdurulamayacaktır. Baharat, kumaş

ve değerli mallardan sağlanan gelirler ve bunlar üzerinden geçişte alınan çeşitli vergi ve resimler hemen hiç kesilmeksizin Osmanlı Hazinesi'ni zenginleştirecektir. Vergiler, yerel beylerin ödediği haraçlar ve Nil kanalıyla getirilen Etiyopya ve Sudan'ın altınları, birkaç yıl içinde padişah'ın gelirlerini ikiye katlayacaktır. Kanuni, saltanatının sonlarına kadar hemen hiçbir güçlük çekmeksizin askeri seferlerini ve yaptırdığı sayısız abideyi finanse edebilecektir.

Selim, Lövan'dan dönüşünden sonra İstanbul'da iki yıl daha yaşadı. Her konuda ortaya koyduğu coşkun çalışkanlık ve otoritesiyle, yönetimi, devşirme yöntemini yeniden düzenledi. Ancak en büyük kaygısı, büyütüp modernleştirmek istediği donanmasıydı. Haliç'teki Kasımpaşa'da yeni bir tersane kurdu, Gelibolu ile Kadirga'dakileri de büyüttü. Barbaros, kendi gemileri ve korsanlarıyla buyruğuna girmeyi önerdiğinde, bunu hiç duraksamadan kabul etti. Bu karar, Osmanlı İmparatorluğu'nun denizler üzerindeki kaderini de değiştirecekti.

Selim 1520'de öldüğü zaman, Tuna'nın güneyindeki hemen bütün ülkeler -Eflak, Boğdan, Rumeli- çoktan beri Osmanlı hakimiyeti altındaydılar. Arnavutluk ve Mora ilhak edilmişti, Kırım hanı padişaha tabiydi. Doğu'da, Memlûkler ezilmiş, Şah İsmail yenilmişti; bu yönden gelebilecek her türlü tehdit uzaklaştırılmış durumdaydı. Şimdi Osmanlı imparatorluğu, çağının en önde gelen güçlü ordusu, başarılı maliyesiyle, padişahlarının en şanlısını tanıyacaktı; Kanuni Sultan Süleyman'ı.

9 F. BABINGER, *Mahomat II le Conquerant et son temps*, Paris, 1954.

10 F. BRAUDEL, *La Mediterranee et le monde mediterraneen*, cilt II. " F. GRENARD, *Grandeur et decadence de l'Asie*, Paris, 1947.

12 Ogier Ghislain (ya da Ghislin) de BUSBECQ, 1522'de Flandre'lardaki Comines'de doğdu. Şarlken ve II. Philippe'in maiyetlerinde çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, 1555'de Şarlken'in kardeşi ve halefi olan I. Ferdinand'ın elçisi olarak İstanbul'a gönderildi. Burada 1562'ye kadar kaldı. Osmanlı başkentindeki bu uzun ikameti sırasında yazdığı Mektuplar XVI.

yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu hakkında elimizde bulunan belgelerin en çok bilgi veren ve en çok ayrıntılara girenlerindedir. Meraklı ve kültürlü bir kişi olan Busbecq, Ankara'da "Augustus'un Vasiyetnamesi" ya da "Ancyr Abidesi"ni bulan kişidir. Lale ve leylağı Batı Avrupa'da ilk yetiştiren de odur. İstanbul'dan döndükten sonra çeşitli görevler aldı, bu arada da IX. Charles'ın karısı Arşidüşes Elizabeth'in vekilharçlığı, sonra da Fransız Sarayı nezdinde II. Rodolphe'un elçiliğini yaptı. 1592'de Rouen'da öldü.

13 Paolo GIOVIO, *turcicanum rerum commentarius*, Roma, 1531.

14 Osmanlı hükümetinin çalıştığı mekânı belirtmek için kullanılan Kapı deyimini, Doğu'nun geçmişinde çok gerilere kadar gider. Deyimin kökeninde, hükümdarın tebasının tebriklerini sarayının kapısı önünde kabul etmesi yatsa gerektir, İstanbul'da, Babıâli sözcüğü, XVIII. yüzyıla kadar Divan'ı ifade ediyordu, daha sonra hükümet sadrazamın yanında toplanmaya başladığında, onun çalıştığı binalar için kullanılmaya başlandı.

15 W.E.D. ALLEN, *Problems of Turkish Power in the Sateenth Century*, Londra, 1963.

16 667'de Emevi halifesinin ordusu Konstantinopolis'i kuşattı. Ertesi yıl kuşatma kaldırıldıysa da ordu 674'te bu kez Boğaz'ı da kapatan güçlü bir donanmayla geri geldi. Bizans başkenti bu kuşatmadan, "Rum Ateşi" denen, petrolü bir karışımla kurtulabildi ve 677 tarihinde Araplar, Ortodoks Kilisesi'yle barış yaparak çekildiler.

" Cem'in İtalya ve Fransa'daki yolculukları, aşkları, Hıristiyan hükümdarların ona karşı olan uygunsuz davranışlarıyla ve gizemli ölümüyle ilgili bolca yayın vardır. En yeni ve en ciddi araştırmalardan biri Rene BOUDARD'ındır: "Le sultan Zizim vue â travers les temoignages de quelwues ecrivains et artistes İtali-ens de la Renaissance", *Turcica*, VII. 135-156.

18 Split, Durazzo, Zara ile Mora'da Coron, Modon, Monemvasia uzun bir zamandan beri elinde bulunuyordu.

" Türk deniz savaşları vakanüvisi Katip Çelebi'ye (Hacı HALİFE) göre 300 gemi tezgâha konmuştu ki bunlar arasında, 2.000

gemici ve asker taşıyabilecek büyüklükte, ikişer güverteli iki tekne vardı. Bu tekneler, iki yanda her biri dokuz forsayla çekilen kırk ikişer kürekle ilerlemekteydiler. (The Story of the Markime war of the Turks, Londra, 1831).

20 "Bâtıl" deyimi Şii'den daha uygun olurdu, ama burada okurun daha iyi bildiği Şii deyimini kullanma-28

yi yeğledik. Zira XV. ve XVI. yüzyıllardaki Şiiliğin, Ali'nin ve Şii şehitlerin yüceltilmesi dışında, bugünkü Şiilikle pek az ortak yanı bulunmaktadır.

21 Osmanlılarda, Halife unvanının kullanılışı, Abbasiler zamanındaki kullanılışından tümüyle farklıdır, zira Osmanlılar, Peygamberin kabilesi olan Kureyş kabilesinden gelmemektedirler. Onlara göre, bu unvanın kullanılması, Tanrı'nın inayetiyle Müslüman alemin en güçlülere olmalarından ve de bu tarihi fırsatın, İslam dünyasındaki diğer hükümdarlara karşı üstün olmalarının yanı sıra, bu unvanı taşıma hakkını kendilerine bahşetmesinden kaynaklanıyordu. I. Selim'in Halifelik unvanını Ayasofya'da, El Mütevekkil'in elinden kuşandığı yolunda daha sonraları ortaya atılan iddiaya gelince, bu iddia ciddiye alınamayacak kadar yenidir, imparatorluğun gerileme döneminde, Padişahların Müslümanların halifesi sıfatıyla bazı hakları bulunduğu görüşünü güçlendirmek için klasik halifelik kuramını canlandırdıkları sıralarda ortaya çıkmıştır. (Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını tanıyan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nda, örneğin).

22 "Hiç kuşku yoktur ki, Selim'in, 1517'de inananların hâkimi mertebesine yükselişi, İslam aleminde, iki yıl sonra İspanyalı Charles'ın imparator seçilişinin Hıristiyanlar arasında yarattığı kadar büyük bir gürültü kopartmıştır. Bu tarih, büyük Osmanlı gücünün ve (zira her şeyin bir bedeli vardır) dinsel bir hoşgörüsüzlük dalgasının yükselişini de işaretlemiştir. Suriye ve Mısır, daha önce fethedilmemiş olsaydı Süleyman'ın yüce saltanatı o kadar parlak olur muydu?" (F. BRAUDEL, a.g.e) 23 Bkz. II. Kısım, I. Bölüm.

BİRİNCİ KISIM

I. BÖLÜM

PADİŞAHIN

Avrupalıların *Muhteşem*, Türklerinse *Kanuni* diye andıkları I. Süleyman, muhtemelen 6 Kasım 1495 tarihinde, babası Şehzade Selim'in vali olarak göreve başladığı yıl Karadeniz kıyısındaki Trabzon'da dünyaya geldi. Trabzon otuz yıl kadar önce II. Mehmet tarafından Komnenoslardan alınmıştı. Yunan alemiyle Kafkasya ve İslam ülkeleri arasındaki konumu sayesinde uzun bir süre parlak bir dönem yaşayan, pek çok kervan yolunun kesiştiği bu önemli pazar kenti, en sonunda bir yandan Müslümanların darbeleri, bir yandan da kendi iç kavgaları arasında çökmüştü. Müttefikleri tarafından da terk edilen son İmparator David, 15 Ağustos 1561'de kentin anahtarlarını sultana teslim etmiş ve tutsak olarak İstanbul'a götürülmüştü. Birkaç yıl sonra burada idam edilecektir.

BABANIN GÖLGESİ

Bizans'ın Asya'da kalan son toprak parçası olan bu taşra vilayetinde valilik görevi, kentin bütün Doğu Anadolu'da yoğun bir Şii ve Osmanlı aleyhtarı propagandaya girişmiş bulunan Safevi İran'a yakınlığı nedeniyle önemliydi. Selim, işte burada geçirdiği on beş yıl içinde, bu mezhep sapkınlığının imparatorluk içine taşıdığı tehlikenin bilincine vardı.

Komnenoslar'ın eski başkenti, denize hakim, birbirinden vadilerle ayrılmış tepeler üzerinde yükselen güzel bir beldeydi. Bizans'ın son imparatorları buraya kiliseler -ki bazıları hâlâ ayakta- sütunlu yollar, çarşılar, görkemli yapılar inşa etmişler, çevresini güçlü surlarla çevirmişlerdi. İmparatorluk sarayı tüm kente hâkim bir tepedeydi. Muhtemelen Selim de buraya yerleşmiş ve Süleyman Şurada dünyaya gelmiştir.

Geleceğin sultanının çocukluğu hakkında hemen hemen hiçbir bilgiye sahip değiliz, zira babasının veliaht şehzade olacağına ilişkin herhangi bir işaret bulunmuyordu. Ve öyle anlaşılıyor ki, Süleyman'ın çok sonra öldürülecek olan erkek kardeşleri de vardır.1 Dolayısıyla vakanüvislerin, Süleyman'ın çocukken yaptıklarına, diğer kardeşlerinin ya-33

nında ayrı bir ilgi göstermeleri için bir neden yoktur. Esasen şehzadelerin gençlik yılları, Osmanlı tarihçilerini hiçbir zaman çekmemiştir. Bizden fazla bir şey de bilmiyorlardı.

Annesi Hafize Hatun'un, Kırım Tatarlarının Hanı Mengli Giray'ın kızı olduğu sanılmaktadır. Hanlar çoğunluk eşlerini Çerkez kızları arasından seçerlerdi, bu da Süleyman'ın Çerkezlere özgü yüz hatlarını açıklasa gerektir. Kadının güzel olduğu kadar da akıllı olduğu söylenir. Süleyman'ı doğurduğunda on yedi yaşındaydı ve sultanın bir hükümdar ailesinden gelme son eşiydi. Ondan sonrakilerin hepsi de saraydaki cariyeler arasından çıkacaktır. Süleyman'ın damarlarında, anası tarafından Cengiz Han'ın kanı dolaşıyor olmalıdır, zira Kırım hanları, Asya fatihinin büyük oğlu Cuci'nin soyundan gelmediler.

Süleyman'ın çocukluğu, dönemin Osmanlı sarayındaki diğer şehzadelerin ve toplumun üst tabakalarına mensup ailelerin çocuklarınıninkinden herhalde pek farklı geçmemiştir. Hayatının ilk yıllarını annesinin ve annesinin hizmetindeki kadınların ihtimamı altında geçirdi. Sonra yedi yaşına geldiğinde, babası eğitimiyle bizzat ilgilendi. Selim yumuşak bir insan olmadığı için, oğlunun eğitimini de en sert biçimde yürütmüş olduğu düşünülebilir. Bilgeliği ve dindarlığıyla tanınan bir hoca genç şehzadenin eğitimini üstlenmişti.

Öğretmenleri ona Kuran'ı, okuyup yazmasını, aritmetiği ve müziği öğrettiler. Bir yandan da, genç adamın hayatında önemli bir yer tutacak olan çeşitli bedensel uğraşlarla, bu arada okçulukla tanıştırdılar onu. On bir yaşına doğru, sünnet olduktan sonra, annesini ve haremi terk etti. Kendisine özel bir "daire", yanına da hizmetkârlar verildi ve belli bir ödenek bağlandı. Bir *lala*, kafa ve beden eğitimiyle ilgileniyordu. Yaşıtları olan bütün diğer yüksek tabakaya mensup genç Türkler gibi, o dönemin en sevilen kitaplarını okudu: *Kırk Haramiler Hikâyesi*, *Kaptan Sinbad'ın Serüvenleri*, *Binbir Gece Masalları*'nın Türkçe çevirisi, Hint kaynaklı ünlü roman *Kelile ve Dimne*, peygamberin soyundan gelen ve cesareti, serüven dolu hayatıyla ilk Müslüman Anadolu destanlarından birine konu olan *Seyid Battal'in Hikâyesi*... Tabii bu arada Muhammed'in dili olan Arapçayla Farsçayı da öğrendi.

Yabancı dillere karşı büyük bir yeteneği vardı, tahta çıktıktan sonra, maiyetindeki Balkan kökenli yöneticilerle anadillerinde rahatça konuşabilecektir. Osmanlı toplumunda şehzadeler el becerilerini geliştirmeyi de öğrenirlerdi, Süleyman da babası gibi, kuyumculuğu seçecektir.

On beş yaşına geldiği zaman dedesi sultan Bayezit, Osmanlı şehzadeleri için gelenek olduğu üzere onu sancak beyliğine atadı. Karahisar (Şebinkarahisar) valiliğine getirildiyse de, veliaht şehzade olarak kabul edilen amcası Ahmet, bu küçük kentin kendisinin vali olduğu Amasya'ya çok yakın olduğunu öne sürünce, Süleyman, Bolu'ya gönderildi. Bu kez de Ahmet, Bolu'nun Amasya-İstanbul yolu üzerinde bulunduğunu ve buraya kardeşinin -dolayısıyla da rakibinin- oğlunun atanmasının kendisine karşı saygısızlık olacağını söyleyerek itiraz etti. Aslında, taht boşaldığında, Süleyman'ın, başkent yolunu kendisine kapatmasından çekinmekteydi. En sonunda 6 Ağustos 1509'da, genç şehzade Kırım'daki Kefe'ye doğru yola çıktı. Burada üç yıl kalacaktır.

Kefe, uzun yıllar Cenevizlilerin önemli bir ticaret merkeziydi. Hint ve İran mallarının -baharat, ipek, pamuk- bir kısmı buraya geliyor, daha sonra gemilerle Akdeniz'e

çıkarılıp bütün Avrupa'da satılıyordu. Kefe, 1345 yıllarına doğru kervanların Orta Asya'dan taşıdığı ve Cenova'dan tüm Avrupa kıtasına yayılarak milyonlarca can alan kara veba salgınının da çıkış noktası olmak gibi talihsiz bir üne sahipti. II. Mehmet, burayı da Kırım'ın kalan bölümleriyle birlikte 1475'te fethetmiş, Mengi Hanı, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmak kaydıyla iş başında bırakmıştı. Birkaç yıl sonra da Mengi Han'ın kızı, Mehmet'in torunlarından biriyle, Süleyman'ın babası Selim'le evlenmişti.

KARDEŞ KATLİ YASASI

Bayezit'in, tahtını, öteki oğullarına değil de Selim'e bırakmak gibi bir düşüncesi olmamıştı. Veraset sorunu gündeme geldiğinde, hayatta olan beş şehzadesinin hepsi de tahtın kendi hakkı olduğunu öne sürerek ortaya atıldılar. En büyükleri olan Ahmet, iyi bir siyasetçiydi, halk tarafından seviliyor ama

yeniçerilerce hiç tutulmuyordu. Askerden çok ozan ve bir mistik olan Korkut'u da yeniçeriler benimsemiyorlardı. Buna karşılık Selim, onların desteğine sahipti. Zevkleri, Safevilerle boğuşarak sergilediği askeri yetenekleri yeniçerilerin hoşuna gidiyordu. Kısa bir süre sonra öteki iki erkek kardeş

öldü. Kavga böylece ilk üçü arasında verildi. Her üçü de günü geldiğinde çabucak müdahale edebilmek için, kendilerini İstanbul'a yakın vilayetlere vali yaptırtarak bu kavgaya hazırlanmışlardı.

Selim, hanları kayınpederi olan Kırım Tatarlarının da desteğini sağlamıştı İşte burada Süleyman ona yardımcı oldu.

Selim'in en sonunda mücadeleyi kazanabilmesi için üç yıl geçecektir. Korkut babasına karşı Asya'da, Selim'se Avrupa'da başkaldırdı. Edirne'de bozguna uğrayınca da Kırım'a sığındı. Ancak bu kez de üçüncü kardeş Ahmet, silaha sarılmıştı. Bunun üzerine sultan, Selim'den yardım istedi, o da Bayezit'in tahtı bırakmasını hızlandırmak için yeniçerileri ayaklandırdı. Yaşlı padişah tahtını bıraktı ve doğum yeri olan Dimetoka'ya yerleşmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Ölüm onu yolda yakalayacaktır. Zehirin

"ecele yardımcı olduğu" söylenir.

Selim, padişah olunca Korkut'u ve diğer kardeşlerinin çocuklarını boğdurdu, sonra savaş alanında Ahmet'i bozguna uğrattı ve onu da öldürdü. Rivayete göre, Korkut, Selim'in hakkında verdiği hükmü öğrendiği zaman ona zalimliğini dile getiren bir şiir göndermiştir. Sultanın bu şiiri okurken gözyaşlarını tutamadığı anlatılır.

Bütün bu idamlardan sonra, Osmanlı sarayı sultanla çocuklarına kaldı: Bir sürü kızı, -ki bunlardan biri başvezir Lütfi Paşa'yla, biri vezir Mustafa Paşa'yla, bir diğeri Hati-ce'yse (sonradan Süleyman'ın sadrazamı olacak olan) İbrahim Paşa'yla evleneceklerdir- ve bir tek oğlu, Süleyman vardı. Var olduğu sanılan öteki oğullarıysa2 daha önce idam edilmiş olsalar gerektir.

Şimdi Süleyman on yedi yaşındadır. Babası onu, önce İstanbul kaymakamlığına, sonra da Ege kıyılarındaki Saruhan'a (Aydın) vali atar. İlk İran seferi sırasında babasının önce Edirne sonra da İstanbul kentlerinin yönetimini ona emanet ettiği süreler dışında, tahta çıkana kadar Saruhan'da kalacaktır. Manisa'da, özellikle çapulculukla mücadele eder. Bayezit'in tahttan çekilişinden önce ve sonraki iç kavgalar, başkentten pek de uzak sayılmayan bu verimli bölgede derin izler bırakmıştır.

Süleyman düzeni yeniden kurar.

Burada aynı zamanda da, ilerde kendisine yararlı olacak, en başta da adıyla anılacak olan yasaları

-Kanunname- hazırlatmasında yararlanacağı hükümet etme ve yöneticilik deneyimi edinir.

Manisa'da korkunç babanın gazap ve kuşkularından da uzaktadır. Selim'in, oğlunu ortadan kaldırmak için ona zehirli bir gömlek gönderdiği, ancak annesinin bu gömleği önce bir içoğlanına giydirdiği ve zavallının hemen anında öldüğü rivayet edilir. Güvenilir hiçbir kaynak bu rivayeti doğrulamıyor. Ne var ki Selim'den her şey beklenebilirdi.

Ölüm, İstanbul'dan Edirne'ye giderken, aniden yakaladı padişahı. Olaya tanık olan ya da öğrenen birkaç kişi, başmabeyinci, hazinedar, Süleyman'ın başkente gelişine kadar bu sırrı saklamayı kararlaştırdılar. Vezirlerle devletin diğer ileri gelenlerini de ikna ettiler. Sultanın ölüm haberi yayılmış

olsaydı, yeniçeriler muhtemelen yeni padişahın bastırmakta epey güçlük çekeceği ve hazineye oldukça pahalıya mal olacak karışıklıklar yaratabilirlerdi. Süleyman'a hemen bir haberci gönderildi. Genç şehzadenin, Sadrazam Piri Paşa'nın daha önce ulaşmış olduğu başkente doğru yola çıkmazdan önce bir süre haberin doğrulanmasını beklediği söylenir. Muhtemelen babası tarafından tezgâhlanmış ve hayatına mal olabilecek bir tuzaktan çekiniyordu. Sonuçta yeniçeriler de olayı duyduklarında herhangi bir karışıklığa yol açmaksızın, sadece yaslarının bir işareti olarak külahlarını yere çalarlar. Bunun üzerine cenaze alayı İstanbul'a doğru yürüyüşe geçer.

Süleyman, 30 Eylül 1420 pazar günü, Boğaz'ın Asya kıyısındaki Üsküdar'a gelmişti. Hemen kendisi ve maiyeti için hazırlanmış olan üç kadırgaya binerek, sadrazamın beklediği saraya gitti. Ertesi gün şafak sökerken şeyhülislam, ulema ve devlet ricali gelip Divan'da bağlılıklarını sundular, yeni hükümdar bundan sonra cenaze alayına katılmak üzere Edirnekapı'ya geldi. Alaya, yaya olarak beşinci tepeye kadar eşlik etti ve orada, babasının anısına, yanında ölen padişahın türbesinin de bulunacağı bir cami inşa edilmesini emretti.

İLAHİ BİR ÇİĞ DAMLASI GİBİ

Hükümdar olur olmaz Süleyman'ın ilk icraatı, gelenek olduğu üzere yeniçerilere cülus bahşişi dağıttırmak oldu. Yeniçeriler her birine 5.000'er akçe3 verilmesini istiyorlardı. 3.000'er akçe aldılar ama ulufeleri de artırıldı. Öteki askerler de rütbe ve zam gördüler. Şehzadeligi zamanında kendisine hizmet eden maiyetini de ödüllendirdi. Yeni sultan böylece saltanatının adalet ve hoşgörü dönemi olacağını göstermek istiyordu.

Selim'in sekiz yıllık saltanatı uzun bir terör dönemi olarak geçmişti. Çok zekiydi, kültürlüydü (beyitlerinden bazıları Osmanlı şiirinin en iyi örneklerindedir), cesur bir fatih ve usta bir siyasetçiydi, boyun vurdurmaktaki rahatlığıysa, her şeye rağmen kan dökmekte uzunca bir süre hiç de hasis sayılamayacak olan Osmanlı hanedanında benzersizdi. Babasının ölümünü muhtemelen o çabuklaştırmış, Süleyman dışında, ailesinin bütün erkeklerini idam ettirmişti. Bir gün, İran'la ticarete koyduğu yasaları çiğnedikleri için dört yüz taciri ölüme mahkûm eden fermanını onaylamak istemeyen

Şeyhülislam'a şöyle demişti: "Kalan üçte birin iyiliği için imparatorlukta yaşayanların üçte ikisinin canını almak vacip değil midir?"

Bu uzun kan banyosundan sonra Süleyman'ın ilk bağışlayıcı icraatı, "güneşli bir kırdaki ilahi çiğ damlaları" gibi göründü. Sultan, babası tarafından İstanbul'a sürülmüş olan Mısırlı altı yüz eşraf ve taciri hemen serbest bıraktırdı. Mallarına el konmuş yabancı tacirlere tazminat verildi. Çaldıran seferinden sonra Türkiye'ye sevk edilmiş olan İranlı tacir ve zanaatkarlar ülkelerine geri dönebildiler.

İran'la ticaret yeniden serbest bırakıldı. Birkaç hafta içinde, Selim ve maiyetinin getirdiği keyfi önlemler yürürlükten kaldırıldı, sorumluları cezalandırıldı. Zalimliği yüzünden *Kan İçici* diye anılan Kaptanı Derya Cafer Bey asıldı. Daha ilk günlerinden itibaren, Süleyman imparatorluğu katı ama adil bir elle yöneteceğini herkese gösterdi. "İradei şahanem odur ki," diye yazıyordu Mısır Valisi'ne, "kader gibi çağırın ve yakalayan bu irade odur ki, zenginler ve fakirler, kentler ve kırlar, kullar ve haraca bağlananlar, hepsi de sana itaat edeceklerdir. Eğer bazıları görevlerini yerine getirmede biraz duraksayacak olursa, ister emir olsunlar isterse fakir, onlara en ağır cezayı vermekte duraksamayacaksınız."

Süleyman, 1520'de Osman'ın kılıcını kuşandığında yirmi beş yaşındaydı. Onu anlatan birçok belgeden biri de Venedik Balyosu (elçisi) Bartolomeo Comtarini'nin betimlemesidir. "Uzun boylu ama narin bir yapıya sahip. Burnu biraz fazla iri ve kemerli, yüz hatları ince. Gölge halinde bıyıkları ve kısa bir sakalı var. Hoş bir havaya sahip, ancak benzi biraz soluk."5 Resimlerin hepsinde de göze çarpan, kısa bir üst dudak, kemerli bir burun, belirgin bir çene, küçük kulaklardır. Boynu ince ve uzundur.

Süleyman'ın, Gen-tili Bellini'nin bize bırakmış olduğu portresinde6 gördüğümüz büyük dedesi Fatih Sultan Mehmet'le olan benzerliği de çarpıcıdır. Kanuni, kavuğunu kaşlarının üzerine kadar indirme huyu nedeniyle daha da belirginleşen, sert bir ifadeye sahiptir. Sakinliği ve soğukkanlılığı, babasının sert ve asabi mizacının tam zıttıdır. Mesafeli tavrı ve doğasının ayrılmaz parçasıymış izlenimini veren soylu görünümüyle, tıpkı atası gibi, Dünya imparatorluğu'nu talep eden kudretli padişahı yansıtır gerçekten de...

Yeni sultan her türlü bağnazlığın uzağında, dinine bağlı bir Müslümandır. En azından, saltanatının ilk yıllarında Şii'lere karşı takındığı tavır bunu kanıtlamaktadır. Müslümanlığın buyurduğu üzere, Hıristiyanlara karşı çok hoşgörülü olan padişah, onlardan yalnızca yükümlülüklerini, bu arada vergi yükümlülüklerini yerine getirmelerini bekleyecektir. Bunun ötesinde, gayrimüslim tebasının dini inançları onu ilgilendirmez.

Süleyman iktidarı eline aldığı zaman, Osmanlı İmparatorluğu hem büyük zenginliklere, hem de İslam alemi içinde benzersiz bir konuma sahipti. Memluk devleti ezilmiş, Suriye ve Mısır, imparatorluğa bağlanmıştı, İslam Halifesi ve Kutsal Kentlerin Koruyucusu sıfatlarıyla padişahın saygınlığı erişilmez boyutlardaydı. Kahire sultanlarının hazineleriyle bu iki ülkenin gelirleri, bundan böyle ona aitti.

Safeviler kuşkusuz geçici bir süre için savaş dışı bırakılmışlardı ve saltanatının son yıllarında Bayezit'in Venediklileri denizde uğrattığı bozgunlar, Hıristiyan devletlere gelecekte denizler üzerinde de korkutucu bir rakiple karşılaşacaklarını göstermişti. Selim'se Türk ordusunun çağının en büyük

askeri gücü haline getirilmesi işini tamamlamıştı. Bütün bunlara şunu da eklemek gerekir ki, Süleyman da çeşitli vilayetlerin başında geçirmiş olduğu on yıl sayesinde insanları yönetme sanatında hiç de "bir yeniyetme" sayılmazdı.

Böylece geleceğin bütün vaatleri, hanedanının onuncu hükümdarı olan genç sultanın **37**

önünde şekilleniyordu. Onuncu... iki elin parmakları gibi, Peygamberin yoldaşları gibi on, Müslümanlar için kamil sayı olan on... Doğduğu zaman, Kuran'ı rasgele açarak ona bulunmuş olan ad da Tanrı'nın tıpkı Davud'a yaptığı gibi "ilham ve bilgelik"⁷ bahşetmiş olduğu ve Doğu'da antik çağın en çok kutsanan hükümdarlarından Kral Süleyman'ın adı değil miydi?

İMPARATORLUKTA İİK AYAKLANMA

Süleyman muhtemelen rakiplerini yolundan uzaklaştırmak üzere tüm önlemlerini önceden almıştı. Esasen imparatorluk ailesinde Selim'in katliamlarıyla bu rakiplerden hiçbiri kalmamıştı. Yeniçeriler aldıkları ulufeden ve kendilerine yapılan vaatlerden hoşnutlardı. Halk ve tüccar, tahta genç ve her türlü meziyete sahip görünen bir kişinin oturmuş olmasından sevinçliydi. Ne İstanbul'da, ne de yakın vilayetlerde devlet otoritesini kaygılandırarak bir durum vardı. Ancak ayaklanma en beklenmeyen bir yerde, Mısır'da patlak verdi. Doğu'da, tıpkı aynı çağın Avrupa'sında olduğu gibi, iktidar hırsıyla yanıp tutuşan insanlar eksik değildi. Güçlü bir kişi için para ve adam bularak, şuradan buradan kendisine bir beylik kopartmak oldukça kolaydı, işte devletin yüksek görevlilerinden biri de buna yeltendi.

Selim'in Mısır'ı fethi sırasında, Canverdi El Gazali adındaki bir emir, Osmanlılar'ın lehine, Memlûk Sultanı Toman Bay'a ihanet etmişti. Karşılık olarak Gazali, Suriye valiliğine atandı. Ne var ki İstanbul'daki padişaha duyduğu bağlılık, Kahire'deki eski sultana olan bağlılığından fazla değildi. İşe, Şam kalesini işgal etmekle başladı, sonra Beyrut ve Trablus'la, bu iki kent arasındaki tüm kıyıyı ele geçirdi. Mısır valisi Hayra Bey'e de, kendisine katılmasını önerdi. Vali, "Anlaştık", diye karşılık verdi.

"Siz önce Halep'i alın, ondan sonra her şey kolaylaşacaktır. Ben de o zaman size asker göndereceğim."

Ancak beri yanda da Süleyman'ı durumdan haberdar etmişti. Böylece Gazali kurulan tuzağa düştü.

15.000 atlı ve 8.000 arkebüzücüyle Halep'i kuşatması herhangi bir sonuç vermeksizin bir buçuk ay sürdü. Bu arada, Sultanın Ferhat Paşa komutasında gönderdiği birlikler de zorlu bir yürüyüşle yaklaşıyorlardı. Gazali kuşatmayı kaldırıp Şam'a geçti. Burada kendisini sultan ilan etti. Ancak Ferhat Paşa şimdi, 40.000 sipahi ve güçlü bir topçu kuvvetiyle kentin surları önüne gelmişti. Her şeyin yitirildiğini anlayınca, Gazali çaresiz savaşa girdi. Ancak Osmanlı kuvvetleri, kendisinininkilerden sekiz kat daha kalabalıktılar. Yenildi ve birkaç gün sonra kaçarken öldürüldü.

Suriye'nin yönetimine, I. Selim'in saltanat yıllarında Yeniçeri Ağası olan Ayaz Paşa getirilirken, Ferhat Paşa da Safevi ordusunun hareketlerini izlemek üzere Orta Anadolu'daki Aksaray'a doğru çekildi. Şah İsmail, bir sürü vaatlerde bulunarak yüreklendirmiş olduğu Gazali'nin ayaklanmasından önceden haberdardı ve komplo başarıya ulaştığında Çaldıran'ın öcünü alma fırsatının da çıkacağını

hesaplayarak kuvvetlerini çabucak toplamıştı. Şimdi çabalarının boşa gittiğini görüyordu, yine de Doğu'lu hükümdarlar arasındaki protokolün gereği olduğundan, Suriye seferinin mutlu sonucu nedeniyle Süleyman'a kutlamalarını ilettiler.

İki imparatorluk arasındaki ilişkiler birkaç yıl sonra yeniden gerginleşecektir. Süley-38

man, Doğu kanadındaki, bu her an saldırmaya hazır düşmanın varlığını hep hesaba katmak zorunda kalacaktır. Saltanatının ilk yıllarında, Avrupa'da savaşırken, bu yöndeki bir çatışma tehlikesini uzaklaştırmak için de İsmail'e karşı ustaca bir siyaset uygulayacaktır.

ŞARIKEN'İN DÜŞMANI

Süleyman artık tahtına sağlam bir şekilde yerleşmiştir: Bundan böyle Osmanlıların Batı'ya açılma siyaseti başlayacaktır. Genç sultan buna uzun süredir hazırlanmıştır. Daha şehzadeliği sırasında, durmaksızın Avrupa'daki büyük devletlerin siyasetleri, hükümdarları, orduları, ticari ilişkileri konusunda bilgi edinmeye çalışmış, bu ülkelerden gelen yabancılarla, çoğu kez de Venedik balyoslarıyla görüşmeler yapmıştır, imparatorluğun başkenti çok önemli bir ticaret merkezi, iki kıtayı birleştiren yolların kesiştiği bir geçiş noktasıdır. Bugün olduğu gibi, XVI. yüzyılda da "istihbarat"

kaynamaktadır burada. Padişahın maiyetinde, devlet işlerini yönetenlerin hemen hemen tümü de Slav, Rum veya Arnavut kökenli, İslamlaşmış Hıristiyanlardır. "Türkçe ve Yunanca konuşulanların yanı sıra, bir de Slav dillerinin kullanıldığı bir kançılırya çalışıyordu."8 Böylece saray geniş biçimde dünyaya açılmıştı ve devletin hemen her yerde, bu arada da Venedik'te bulundurduğu casuslar sayesinde Asya'da olanlar kadar Avrupa'da olup bitenler hakkında da bilgi edinmekteydi.

Böylelikle sultan, 1519'da -aradan tam iki yıl geçmiştir- Maksimilyen'in ölümünden sonra, Kutsal Roma imparatorluğu tacı için Fransa Kralı I. François ile Charles de Habs-bourg, yani Şarlken arasında sert bir hesaplaşma geçtiğini bilmektedir. Sonuçta imparatorluğu Şarlken ki -Süleyman hiçbir zaman onun imparatorluk unvanını tanımayacak ve ondan hep "İspanya Kralı" diye söz edecektir-Fugger'lerin açtığı kredi sayesinde kazanmıştır. Ancak, sultan şunu da bilmektedir ki Charles'in imparator seçilmesinden sonra Haçlı Seferi düşüncesi şimdi Avrupa'da her zaman olduğundan daha güçlüdür ve papa ile Hıristiyan hükümdarların yaptıkları çağrılarını şimdiye kadar hep iflasla sonuç-

lanmasına rağmen, Hıristiyanlığı kendisine karşı birleşme tehlikesi oldukça ciddi bir hale gelmiştir.9

1512'den 1517'ye kadar toplanan Latran Konsil'inde gelecekte yapılacak Haçlı Seferleri de tartışılmış

ve X. Leon'un Papalık Fermanı *Postquam ad universa-lis*, Avrupalı prens ve kralları Türklere karşı girişilecek yeni bir kutsal savaş için teşvik etmiştir.

Ancak bütün bunlar büyük hakani korkutmuyordu. Kuşkusuz, eski Avrupa'nın zayıf, yoksul ve bölünmüş devletleri yerlerini önemli mali ve askeri imkânlarla sahip, cesaretlerini de kararlılıkları da eksik olmayan bir insan gücü bulunan krallıklara bırakmışlardı Ancak sultanın kuvvetleri, ayrı ayrı alındıklarında, bunların her birinden kat kat fazlaydı. Avrupa ülkeleri bölünmüş durumdaydılar ve

bölmüşlüğü daha da artıran dini sorunlara -Reform hareketi patlak vermişti- gömülmüşlerdi. Ama ne olursa olsun; Haçlı ruhu hâlâ ortadaydı ve kavgaları ne olursa olsun, Hıristiyan kral ve prensler, Türklerle savaşmak üzere her zaman aralarında anlaşabilirlerdi.

Süleyman için hiç de hayali bir tehlike söz konusu değildir. Hıristiyan Avrupa'nın **39**

başında şimdi, kutsal imparatorluğun hükümdarı olarak İspanya, iki Sicilya, Hollanda ve Avusturya taçlarını beraberce taşıyan Şarlken bulunmaktadır. Uzlaşmaz bir Katolik olarak, birinci ödevinin Avrupalı hükümdarları bir araya getirmek ve inananlara karşı girişilecek kavgada başlarına geçmek olduğunu düşünmektedir. Avrupa'daki herkes gibi, o da Süleyman'ın bir savaş adamından çok bir saray beyi olduğu yanlışlığına kapıldıktan sonra, o güne kadar korkunç bir babanın gölgesi altında yaşamış olan bu genç sultanın, düpedüz askerliğe soyunabilecek bir ihtiras adamı olduğunu kısa zamanda görür ve artık Haçlı Seferi düşüncesine daha az karşı çıkar.

Böylece bir tarafta, Avrupa'yı kendisini yok etmeyi düşleyen güçlü hükümdarların yönetmekte olduğunu fark eden Süleyman bulunmaktadır, öte tarafta da, yeniden Asya'ya doğru sürmek üzere Türklerin üzerine atılmak için fırsat kollayan Şarlken ile krallar ve prensler... Tutkuları ve gazi olarak üstlendiği görevlerin verdiği güçle sultan, İslam'ın topraklarını genişletmek ve Hıristiyanlığın üzerinde yoğunlaştırıp durduğu tehlikeyi uzaklaştırmak için hemen hemen hiç ara vermeksizin savaşmak zorunda kalacak; Avrupalılar ise imansız fatihin yürüyüşünü durdurmak, onu kıtadan kovmak ve olabilirse de yok etmek üzere dövüşeceklerdir. Bu tablo elbette nüanslandırılmak durumundadır; çünkü günler geçecek ve işlerin bu denli basit olmadığı görülecektir.

Akdeniz'de, Kuzey Afrika limanlarını sahiplenmek için zaman zaman şiddetli muharebeler cereyan eder. Şarlken, bütün hükümdarlığı süresince, Batı Akdeniz bir gün bir "İspanyol Gölü" olmadıkça *Reconquisitd*'nin tamamlanmış sayılamayacağını yineleyip duran Katolik Isabelle'in bu düşüncesine sadık kalarak, İspanya'nın sınırlarını Akdeniz'in güneyinden geçirmeye çalışacaktır. Ancak, hiç değilse şimdilik, asıl önemli hareket alanı başka yeredir. Charles, Selim'in Doğu'ya yönelerek verdiği aradan sonra, Osmanlı ilerleyişinin yeniden Kuzey'e doğru, Avrupa yönünde başlayacağına kısa zamanda emin olmuştur.

Bunu nasıl önlemeli? Nasıl bir dalgakıran yükseltmeli? Şarlken, Orta Avrupa'nın savunmasını, Maksimilyen'in mirasını birlikte paylaştığı kardeşi Ferdinand'a emanet etmeye karar verir. 1521'de, Ferdinand'ı Macar Kralı Louis'nin kız kardeşi Anne'la evlendirir, ertesi yıl da Louis, Ferdinand'ın kız kardeşini alır. Şarlken'in **amacı**, Louis bir varise sahip olamazsa, Ferdinand'ı Macaristan (ve Bohemya) tahtına çıkarmak, böylelikle imparatorluğun sınırlarını Slav dünyasına kadar genişletmektir.

Bu, Türk tehlikesine karşı pek zayıf bir karşılıktır, üstüne üstlük Charles az sonra İspanya'daki *Comuneros* ayaklanması, Almanya'da da Türklere hiç ummadıkları bir destek oluşturan reform fırtınasıyla hareketsiz kalacaktır.

Charles, Türk tehlikesi konusunda, çoğu zaman kardeşiyle anlaşmazlık içinde olacaktır. Ona göre, ana hedef kaos içindeki kutsal imparatorlukta birliği yeniden sağlamaktır. Hanedanın çıkarları için amaçladığı hedeflerin adı Burgonya ve İtalya'dır ve otuz yıl boyunca düşmanı olacak kişi, I. François

da aynı hedeflerin peşindedir. Gerçi onun da imkânları, tıpkı Maksimilyen'inkiler kadar ve oldu bitti öyle kalacak olan Habs-burglarınkiler gibi sınırlıydı. Kendisinden, Türklere karşı savaşa hazırlanmak üzere Batı'da, iki yıl süreyle ateşkes ilan etmesini isteyen Papa VI. Adrien'in çağrılarında kulaklarını tıkayacağı gibi, kardeşinin önerilerini de her zaman reddedecektir Charles... Avrupa 40

sorunlarına yapışıp kalan, içtenlikle bir Hıristiyan olarak kendisini rahatsız eden dini sorunlarla sürekli uğraşan imparator, Osmanlılara karşı ciddi bir harekate girişme imkânına hiçbir zaman sahip olamayacaktır. Hıristiyanlığın, büyük bir Haçlı ordusuyla Konstantinopolis'i geri alma düşü, hiç kimsenin, bu arada onun da haleflerinin de gerçekleştiremeyecekleri bir özlem olarak kalacaktır. Gerçi Süleyman da sonuna kadar gidemeyecek, yani Charles'la savaş alanında hesaplaşamayacaktır, ama onun ordularını Viyana ve Roma'yı işgal etmek amacıyla yenilgiye uğratma şansını elde edecektir.

Hıristiyan alemiyle Osmanlılar arasında 1520'ye doğru başlayan çatışma, hemen hemen kesintisiz bir biçimde yüzyılın sonuna kadar sürecektir. Bu savaşa, bütün Avrupa ve Ortadoğu bir ucundan karışacaktır: Yakındaki ve uzaktaki toprakları yüzünden doğrudan ilgili oldukları için büyük düşmanlar arasında birtakım dolambaçlı yollara başvurmak zorunda kalan Venedik ve Cenova; kendisini Cermano-İspanyol tehlikesinden korumak üzere Doğu'da bir müttefik edinmekte çıkarı olduğunu çabucak kavrayan Fransa; Katolik imparatora karşı Türklerin koyduğu ağırlıktan yararlanma arzusuyla, dolaylı yoldan da olsa imansızların yardımıyla avantaj elde etmenin huzursuzluğu arasında bocalayan Protestan Alman prensleri... Nihayet, Osmanlıların siyasi ve dini düşmanı olan İran'daki Safeviler. Büyük güçlerin katıldığı bu oyun İnebahtı'ya, hatta daha da ilerde, Türklerle İmparatorluk arasındaki 1606 barışına kadar işte böyle sürecektir.

BELGRAD'IN FETHİ

XIV. yüzyılın sonunda Sırp ve Bulgar krallıklarının, bir yüzyıl sonra da Bizans'ın ortadan kalkmasından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Avrupa'daki başlıca hasmı Macaristan Krallığı'dır. Hunyadi Yanoş ve oğlu Matyaş Korvin'in hükümdarlıkları zamanında bu ülke, imansızca karşı üzerine düşen set çekme görevini mükemmelen yerine getirmişti. Hatta Korvin, Türkleri Balkanlardan atmak üzere bir de Haçlı seferi projesi geliştirmişti. Ancak aradan geçen süre içinde Macaristan zayıf düşmüştü. Matyaş Korvin'in ölümünden sonra Macar soyluları, yetersiz bir kişi olan Ladislas Yagel-lon'u kral seçmişlerdi. Halefi II. Louis, en az onun kadar yetersiz çıktı. Ne biri ne öteki krallıklarına çekidüzen verip savaşa hazırlanmak üzere o sıralarda İran ve Mısır'la uğraşmakta olan Osmanlıların yokluğundan yararlanabildi. 1503'te yapılan barış açıkça bozulmamışsa da, sultanın paşalarıyla Macar kralının derebeyleri arasındaki çatışmaların arkası hiç kesilmemişti. Bir olay barut fiçisini ateşleyiverdi: Süleyman'ın barışın yenilenmesine karşılık istediği yıllık haracı almak üzere İstanbul'dan gönderilen elçinin Macarlar tarafından öldürülmesi... Bu olay sultanı müthiş öfkelenirdi.

Bir savaş açmak için fazlasıyla yeterli bir gerekçeydi bu olay.

İstanbul'daki hazırlıklar bütün bir 1520 kışı boyunca sürdü. Tüm vilayetlerdeki *sipahiler* getirildi, bunlara düzensiz birliklerden oluşan alaylar katıldı. Ordunun izleyeceği güzergâh boyunca, sanatkârlar, yiyecekler ve hayvanlar, seferberliğin gerektirdiği biçimde toplanıp konumlandırıldı.

Yollar ve köprüler elden geçirilip onarıldı.

Süleyman'ın hedefi, Tuna ülkelerinin kapısı durumundaki Belgrad'dı. Bu kale alındıktan sonra Tuna, Sava ve Tiza vadileri, Viyana ve Budapeşte'ye kadar ordularının

önüne açılıyordu. Bir yüzyıl önce II. Mehmet, Belgrad önünde başarılı olamamıştı. Süleyman bu yenilginin öcünü alacaktı.

Hareket için belirlenen tarihten altı ay önce, en yüce iktidarın simgesi olan tuğlarla bezenmiş altı sancaktan ikisi, imparatorluk sarayının birinci avlusuna dikildi. Altı haftalık süre sona erdiğinde, bunlar törenle, Yeniçerilerin, diğer alayların ve sefer sırasında orduya eşlik eden zanaatkarların oluşturduğu birliklerin toplanmış olduğu Davutpaşa'ya, yani İstanbul dışındaki ilk ordugâha götürüldü.

Her şey Macarlara yeni bir Türk dalgasının kendilerini tehdit ettiğini gösteriyordu. Avrupa'yı yardıma çağırdılsa da o duymazdan geldi. O sıralar kendisi için oldukça elverişli koşullar taşıyan bir ticaret antlaşmasını Osmanlı yönetimiyle müzakere etmekte olan Venedik, başka kaygıları olan papa, Polonya ve imparator, her biri müdahale etmemek için bir bahane buldu. Worms Diyeti'nin gerçekten de daha önemli sorunları vardı: Macar elçisinin yardım çağrısını getirdiği ay içinde, Martin Luther, kiliseyle bağlarını kopartmıştı. Almanya'da, Türklerle uğraşmaktan daha önemli şeyler vardı yapılacak. İmparator, Macar Kralı Louis'ye, zaman kazanmak üzere sultanla bir ateşkes anlaşması yapmasını öğütledi. Süleyman da aynı düşüncede olsaydı, bu fikir belki akıllıca görülebilirdi, ne var ki böyle bir durum yoktu ortada.

6 Şubat 1521'de I. Süleyman ilk seferine çıkmak üzere büyük bir debdebeyle İstanbul'dan ayrıldı.

Sultanın savaşa gitmek üzere İstanbul'dan hareketi, her zaman, olayı elçileri aracılığıyla öğrenecek olan diğer kral ve imparatorlara yönelik bir güç gösterisi olagelmıştır. Önce, imparatorluk korumalarından 6.000 atlı yolu açar. Hepsi de safkan atlara binmişlerdir, atların eğerleri ve koşumları ışıldamaktadır, kadife ve ipekten süslü giysileri içinde altın sırmalarıyla göz kamaştırırlar.

Omuzlarında yayları, sağ ellerinde kısa bir kılıç, sol ellerinde de kalkan ve oklarını taşırlar.

Eğerlerinde bir topuz, bellerindeki kuşakta da kabzası değerli taşlarla bezenmiş bir yatağan bulunur.

Mavi renkli, hafif pamukludan sarıklarının üzerinde siyah tüyler uçuşur; üzerlerinde sayısız Hıristiyan şövalyenin içinde can verdiği ya da tutsak edilmelerine neden olan o kalın zırhlar ve miğferler yoktur.

Onların peşi sıra, hepsi de aynı renkte, ağırbaşlı uniformaları içinde yeniçeriler yürür. Keçesi arkaya doğru sarkan ve üzerine tüyler takılı uzun başlıkları vardır. Tüm kafiye sessizce geçer.

Derken, arkadan saray ileri gelenleri, sonra da korumalar ve ellerinde yaylarıyla, yaya askerler geçer.

Ahır uşakları, göz kamaştıran koşumlar içindeki muhteşem atların dizginlerinden tutmaktadırlar.

Bütün bu kalabalık, harikulade bir savaş atının üzerindeki sultanın önü sıra gitmektedir. Simlerle işlenmiş ipek bir kaftan giymiş olan Süleyman'ın başında, üzerine pırlanta ve değerli taşlardan bir sorguç iliştirilmiş olan yüksek bir sarık bulunmaktadır. Üç içoğlanı onu izler, bunlardan birinin elinde bir tas su, diğerinde bir kaftan, üçüncüsünde de bir sandık vardır. Nihayet en arkadan özel hizmetlere

bakan hadımağalarıyla, soyluların oluşturduğu koruma birliği gelir: Genç soyluların en yeteneklileri ve önemli Türk aileleriyle sultana biat etmiş yabancı soylu ailelerin erkek çocukları arasından seçilmiş iki yüz genç sanatçı... Bunlar, savaşta da ölene kadar sultanı korumakla yükümlüdür.

Türk birliklerinin oluşturduğu uzun kabile her zaman değişmez bir düzen içinde ilerler. Ordugâhtan gün ışıırken ayrılır, öğleyin, daha önceden belirlenmiş ve sultanla maiyeti geldiklerinde her şeyi hazırlanmış olarak buldukları bir yerde mola verilir. Ortada, Süleyman'ın bir sarayı andıran muhteşem otağı, hemen yanında sadrazamla diğer komutanların çadırları bulunur. Bir duvar izlenimini verecek şekilde' boyanmış bez panolar, karargâhı çevrelemektedir. Saraya bağlı birlikler, yani Yeniçerilerle kapıkulu sipahileri, otağın hemen çevresinde kamp kurarlar. Daha ilerde tımarlı sipahiler ve diğer birlikler yerleşmiştir. Ertesi sabah yeniden yola çıkılır. Ordu, Hıristiyanları hayretlere düşüren, çelik gibi bir disiplin içindedir. Özel mülkiyete verilebilecek herhangi bir zarar mutlaka karşılanır, alınan her şeyin parası ödenir. Ürün hırsızlığının cezası, hemen oracıkta idamdır.

Ordu, Edirne ve Plovdiv üzerinden çabucak Sofya'ya ulaştı, kısa bir süre sonra da peşinde toplar ve cephaneye yüklü binlerce deve olduğu halde vezir Ferhat Paşa yetişti. Sofya, Semendire ve Vidin'deki Hıristiyanlar, 10.000 araba yükü buğday ve arpa sağlamakla yükümlüydüler. Böylece büyük bir askeri kuvvet kuzeye yöneldi: Ahmet Paşa komutasındaki bir kol, Sava üzerinden Sabac yönüne ilerlerken, bir başkası da Mehmet Mihaloğlu komutasında Erdel'i hedef almıştı. Sadrazam Piri Paşa'nın komuta ettiği bir üçüncü kolsa doğruca Belgrad üzerine yürüdü. Süleyman, Sabac üzerine yürüyen birlikleriyle buluşmuştu.

Padişah ve ordunun kalan birlikleri geldiğinde, Sadrazam Pir' Paşa haftalardır Belgrad surlarının karşısında bulunuyordu. Tuna ve Sava'nın birleştikleri noktadaki adacığa derhal topçu bataryaları yerleştirildi. Osmanlıların değişmez taktiği uyarınca hiç ara vermeksizin başkenti dövmeye koyuldular. Üç hafta boyunca herhangi bir sonuç alınmaksızın, saldırılar saldırıları izledi, derken ya bir Fransız ya da bir İtalyan "dönme"nin tavsiyesine uyan Süleyman, müstahkem kalenin en büyük kulesinin havaya uçurulmasını emretti. Bir kısmı Macar bir kısmı da Sırp birkaç yüz savunmacı kahramanca dövüşmeyi sürdürdüler, ta ki "dini kin duyguları yüzünden" -bazıları Katolik, diğerleri Ortodokstu-Sırp, hayatlarının bağışlanacağı vaadine karşılık teslim olana kadar... Macar savunmacıların büyük kısmı kılıçtan geçirildi. Sırlara gelince, İstanbul'a getirildiler ve kent yakınlarında, Boğaz'ın Avrupa yakasında, bugün de Belgrad Ormanı adını taşıyan bir ormanın ortasına yerleştirildiler. Macar başkentinin en büyük kilisesi hemen camiye dönüştürüldü ve Süleyman ilk cuma namazını orada kıldı.

Osmanlı kuvvetlerinin başarısı bütün Avrupa'ya hızla yayıldı. Venedik, Rusya ve Dubrovnik'ten gönderilen elçiler, sultanı ilk kutlayanlar arasındaydı. Ancak "Doğu Avrupa'nın" en güçlü müstahkem mevkiilerinden birinin, Hıristiyanlığı koruyan setin, "Macaristan'ın kapısı"nın düşüşü, Hıristiyan ülkeleri gelecek konusunda kaygı ve endişeyle doldurdu. Ghislin de Busbecq, I. Ferdinand'ın İstanbul'daki bu akıllı elçisi, otuz yıl kadar sonra şunları yazacaktır: "Belgrad'ın alınışı, Macaristan'ın daha sonra içine düştüğü dramatik durumun da başlangıcıdır. Bir süre sonra Kral Louis'nin ölümüne, Budapeşte'nin alınmasına, Erdel'in işgaline, gelişmekte olan bir krallığın iflasına ve komşu ülkelerin de benzer bir felakete uğrama korkusu içine düşmelerine, hep bu olay yol açmıştır. Bu olay Hıristiyan prensler için bir ders olmalı ve onlara, eğer yok edilmek istemi-43

yorlarsa, düşmana karşı korunaklarını ve kalelerini sağlamlaştırmak zorunda olduklarını göstermeliydi.

Türk orduları, eğer kendilerini engelleyen setlerden sızabilirse, gediklerden içeri dolup sınırsız yıkıma neden olan yağmurun kabarttığı güçlü nehirler gibidir. Onlar gibi, Türkler de bir kez kendilerini tutan engelleri havaya uçurduklarında, çığ gibi yayılır ve aklın alamayacağı yıkımlara neden olurlar."

Aradan birkaç yıl geçmeden, Süleyman yeniden Tuna ülkelerinin yolunu tutacaktır. Hıristiyanlar, bir kez daha bölünmüşlüklerini sergileyeceklerdir. Bir kez daha yenilecekler ve sonra Macaristan ortadan kalkacaktır.

RODOS'TAN KOVULAN ŞÖVALYELER

Avrupa'nın başta sandığı gibi, hiç de yeteneksiz bir şehvet düşkününü olmayan Süleyman, zaman yitirmeksizin -tahta çıkışının üzerinden henüz bir yıl geçmişti- yeni bir sefere hazırlandı. Ancak bu kez bambaşka bir yönde; Rodos'a...

II. Mehmet, Saint-Jean Şövalyeleri 'nin adası önünde 1480 yılında başarısızlığa uğramıştı. Aradan kırk yıl geçtikten sonra, tarikatın Akdeniz'deki hâkimiyetine bir son vermek için, şimdi Süleyman'ın çok daha fazla gerekçesi bulunuyordu. Bu savaşçı rahipler, Saint-Jean, d'Arce'dan ayrıldıktan sonra yerleştikleri bu adayı, korsanlığa çıktıkları güçlü bir askeri üs haline getirmişlerdi. Küçük Asya kıyılarını talan ediyorlar, Mısır'la imparatorluğun diğer bölgeleri arasındaki ticari trafiğin en büyük cisminin cereyan ettiği, İskenderiye ile İstanbul'u birbirine bağlayan deniz yollarını durmadan tehdit ediyorlardı. Türk ticaret gemilerini denetlemekte, mallarına el koymakta ve mürettebatı tutsak almaktaydılar. Mekke'ye gitmek üzere deniz yolunu tercih eden hacılar da sürekli olarak tutuklanmak, öldürülmek ya da köleleştirilmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydılar. Beri yanda Hıristiyan korsanlar, Kahire'de Canverdi El Gazali'nin son isyanı sırasında ona destek verecek kadar ileriye giden şövalyelerden koruma ve yardım görüyorlardı. Süleyman, Küçük Asya kıyılarından yalnızca on mil kadar uzakta devamlı bir tehdit unsuru halinde duran bu gücün hakkından gelmeye karar vermişti.

İkinci vezir Mustafa Paşa ile çok güvendiği ünlü bir denizci olan Kurdoğlu Muslihiddin Reis de en kısa zamanda bu sefere çıkması için kendisini zorluyordu.

Padişah, önce hiçbir Hıristiyan devletin şövalyelerin yardımına koşmayacağından emin olmak istedi.

Bunun için gerekli araştırmalar hemen gerçekleştirildi. Görüldü ki, o sıralarda Avrupa'da hiç kimse adayı savunmak için ne bir tek asker, ne de bir tek gemi feda edebilecek durumdadır.

Belki yalnız I. François, eğer imkân bulabilseydi şövalyelerin imdadına gönülden koşardı. Ne var ki fırsatlar, hiçbir zaman el vermedi. 1518'de Pregent de Bidoux ile Chanoy'yu, Rodos'a giderek

"Türk'ün yaptığı işleri dinleyip öğrenmek ve ona savaş açıp her türlü sıkıntı ve zararı vermek"le görevlendirmişti. Ertesi yıl, Türk tehdidi daha belirgin hale gelince, Chanoy komutasındaki küçük bir filoyu Lövan'a göndermiş, ancak komutan, Beyrut'a yaptığı saldırı sırasında öldürülmüştü. 1521

yılında, Philippe Villiers de Pisle Adam, tarikatın Gran Maestro'luğuna seçildi. Fransa'dan ayrılmadan önce, I. François ile görüştüler. Kral, şövalyelerin yeni başkanına yardım vaadinde bu-44

İstanbul ve hemen ardında da Bernardin'e çok sayıda gemiyle adaya hareket emri verdi. Ancak, birkaç hafta sonra Şarlken'le savaş başlayınca, şövalyelere yardım için hazırlanan filo da İspanyollarla savaşmaya gitti. Böylece, Villiers de L'Isle Adam'ın Fransa kralından bekleyebileceği hiçbir şey kalmıyordu. I. François'yla savaş halinde olan -o sırada Fransa kralı başarısızlık üstüne başarısızlıkla karşılaşıyordu- ve Luther isyanının yarattığı türlü sorunların yanı sıra Almanya'daki toplumsal çalkantılarla da uğraşmak zorunda bulunan Şarlken'den de herhangi bir yardım bekleyemezdi.

Bölgede kendisini tedirgin edebilecek oldukça güçlü bir filoya sahip olan Venedik'in dışında Süleyman'ın çekineceği hiçbir şey kalmıyordu. Ancak, Haliç tersanelerinde Osmanlı donanmasının inşaatına hız verilirken, Cumhuriyet'in İstanbul'daki balyosu Marco Memmo, Venedik'in Akdeniz'deki ticareti yönünden birçok avantaj getiren otuz maddelik bir antlaşmayı Osmanlı yönetimiyle imzalıyordu. Bu antlaşmanın bazı hükümleri, on beş yıl sonra Fransa ile Osmanlılar arasındaki ilk

"Kapitülasyonlarda -ya da daha doğrusu, ilk antlaşmada- yer alacaktır.10 Venedik Cumhuriyeti bir yandan da Divanı Hümayun'a Kıbrıs'ı elinde tutmasının karşılığı olarak 10.000 Duka ve Zanta Adası için de ayrıca 500 Duka haraç ödemeyi taahhüt ediyordu. Akdeniz'deki ticaretini sürdürebilmek için Venedik her şeye razıydı. Türk donanmasının Akdeniz'deki faaliyetlerini izlemek üzere bir konvoy gönderdi, Kıbrıs'ın herhangi bir tehdit altında bulunmadığını anlayınca da bunu geri çekti. Hıristiyan Avrupa -beş parasız olan Papa VI. Adrien de dahil olmak üzere- şövalyeleri kaderleriyle baş başa bırakıyordu.

Sefer sırasında tarikata bağlı şövalyelerden başkaca bir düşmanla karşılaşmayacağına kanaat getiren Süleyman, 1 Haziran 1522 tarihinde Villiers de L'Isle Adam'a bir mektup göndererek teslim olmasını istedi. İslam yasaları böyle emretmekteydi çünkü. Dört gün sonra da seferin komutanlığına atanan Serasker Mustafa Paşa 10.000 asker ve ağır topları taşıyan donanma -Kâtip Çelebi'ye göre 700 gemi, daha akla yakın tahminlere göreyse 300 gemi- ile İstanbul'dan ayrılıyordu. Haziranın on sekizindeyse Sultan 100.000 kişilik ordusuyla (Hıristiyan kaynaklarına göre ordunun mevcudu çok daha fazladır), kara yolunu izlemek üzere Üsküdar'dan hareket etti. 2 Temmuz'da, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyleri Kasım ve Ayaz paşalar Kütahya'da kendisine katıldılar, 28 Temmuz'da bu dev ordu, Rodos'un karşı kıyılarındaki Marmaris'e geldi, adaya çıktı ve tarihçilerin anlattıklarına göre, kuşatmaya katılan bütün bataryaların salvolarıyla selamlandı." Alevler fişkirtan yüzden çok ağız, ki "bunlar arasında 12 tane de korkunç top vardı ve içerinden en güçlü ikisi, çevresi iki buçuk-üç metreye yaklaşan taş güller fırlatıyordu!" Sultan, hemen birliklerini denetledi ve harekâta başlanmasını emretti.

Şövalyelerin çelik gibi disipliniyle, tarikat korkutucu bir güç haline gelmişti. Kentin savunması yedi bölgeye ayrılmış, her biri bir "ulus"un (ya da "lisan"ın) sorumluluğuna verilmişti.12 Kuzeyi Alman Auvergne'yı (ya da Alvernia), Fransız ve İspanyol şövalyeler tutuyordu. Fransız ve Alman bölgeleri karşısına düşen kuşatmacıların başında Rumeli Beylerbeyi Ayaz Paşa vardı; Alveria ve İspanyol şövalyelerin karşısında üçüncü vezir Ahmet Paşa bulunuyordu. Doğu'da, Türklerin asıl ağırlıklarını koydukları İngiliz savunucularına ait bölgenin önünde vezir ve Serasker Mustafa Paşa'nın komuta ettiği bir-45

likte yer almıştı. Sultanın otağı da burada, denize hakim San Stefano Tepesi'nde kurulmuştu. Provece savunmasının karşındaysa, Güney'de Anadolu Beylerbeyi Kasım Paşa ve onun yanında İtalyanlara karşı Sadrazam Piri Paşa yerleşmişlerdi. Gran Maestro Villier de L'Isle Adam, karargâhını liman

yakınındaki Sainte-Marie-de-la Victoire Kilisesi'nin yanında kurmuştu. Emrinde, 650'si tarikat mensubu şövalye, 300'ü Ceneviz ve Venedikli gemiciler olan 7.000 kişi vardı. Kalan kuvvetleri oldukça karışıktı: Bunları, hepsi de silahlandırılmış ve savaşa kararlı olmakla birlikte, muharebe deneyimleri bulunmayan ada halkı oluşturuyordu. Gran Maestro'nun yardımcılığını Lombardiyalı bir mühendis ve topçu olan ve büyük yetenek sahibi Gabriel de Martinengo yapıyordu. Bütün bunlara rağmen, kentte uzun bir kuşatmaya dayanabilmek için yeterli barut ve cephane yoktu.

Muharebeyi 1 Ağustos'ta Rumeli beylerbeyi başlattı. 21 top Valdner şövalyesi komutasındaki Alman savunmasını, diğer 22'si de SaintNicolas burcunu hep birlikte dövmeye başladılar. İngiliz ve İspanyol mevzilerine 42, İtalyanlarinkine de 50 top yöneltmişti. Hepsi cehennemi bir gürültü içinde peş peşe ateş açmaya koyuldular. 4 Eylül'de düşmanın havaya uçurduğu bir *lağım* İngiliz mevzilerinde geniş bir gedik açtı. Osmanlı askerleri buradan içeriye saldırdılar ve Bâtard de Bourbon'un anlattığına bakılırsa 2.000 Türk'ün öldürüldüğü müthiş bir kapışma cereyan etti. Altı gün sonra Türklerin giriştiği yeni bir saldırı yine sonuçsuz kaldı, ancak savunmacılar da batarya komutanları General Guyot de Marsal hac'ı yitirdiler. Saldırıları birbirini izliyor, kazdıkları lağımaları havaya uçurarak surlarda açtıkları gediklerden içeriye giren Osmanlı kuvvetlerini, her defasında püskürtmeyi başaran şövalyelerin direnişi bir türlü kırılmıyordu. Süleyman işi bitirmeye kararlıydı. Gran Maestro'ysa zaman kazanmaya çalışıyordu. Hıristiyan ulusların, sonunda imdadına koşacaklarına hâlâ güveniyordu...

23 Eylül'de Süleyman genel saldırı emrini verdi. Bütün birliklere şu mesaj iletildi: "Yarın genel saldırı yapılacak, taş ve toprak padişaha, kan ve servet gazilere aittir." Sabaha karşı lağımıcılar surlarda yeni gedikler açtıktan sonra yeniçeriler bütün mevzilere karşı aynı anda saldırıya geçtiler. Ancak bu saldırı da püskürtüldü. O gün kuşatmanın en feci günü olmuştu. Bâtard de Bourbon, "O gün", diye anlatır,

"bütün kent, ruhbanı ve layıkıyla, olağanüstü bir kahramanlık göstererek dövüştü. Kadınlar her türlü tehlikeyi hiçe sayarak savaşçılara ekmek ve şarap, ya da surların üzerinden saldırganlara fırlatmak üzere ağır taşlar taşıyorlardı" Fontnus'un anlattığına bakılırsa, bu kadınlardan biri, sevdiği adam İngiliz mevzilerinde çarpışırken ölen bir Rum kadını, iki çocuğunu öpüp sevdikten sonra bıçaklayarak öldürdü ve "Türk, size hayatta da ölümdede tecavüz edemesin!" diyerek cesetlerini ateşe attı; sonra sevgilisinin kanlı pelerinine sarınarak kılıç elde kavgaya atıldı ve hemen oracıkta can verdi.

Muharebe, her iki taraftan da çok sayıda ölü verilmesi dışında, herhangi bir sonuç getirmeksizin bütün bir gün devam etti. Türkler, 45.000 kişi yitirmiş olmalıdırlar. Bu başarısızlık Süleyman'ı çılına çevirmişti. Ayaz Paşa'yı sorumlu tuttu ve hemen görevden alıp tutuklattı. Ertesi gün sakinleşen sultan, Ayaz'ı yeniden salıverecek ve görevine iade edecektir. Bozgunun asıl kurbanıysa, Süleyman'ın kız kardeşiyle evli olan Serasker Mustafa Paşa'ydı. Mısır valiliğine atandı, yerine de üçüncü vezir Ahmet Paşa getirildi.

12 Ekim günü, Osmanlılar bu kez İngiliz mevzilerine karşı yeni bir girişimde bulundular. Ancak yeniçeri ağası yaralandı ve Süleyman çarpışmalara ara verilmesini emretti. Bundan sonra öldürücü muharebelerle dolu iki ay daha geçecektir. 30 Kasım'da İspanyol ve İtalyan mevzilerine karşı giriştikleri bir saldırıda Türkler 3.000 ölü vereceklerdir. Ahmet Paşa, bir süre yalnızca savaş araçları ve topçu bataryalarını kullanmayı deneyecektir. On gün sonra da Süleyman, Gran Maestro'ya pazarlık önerecektir. Eğer üç gün içinde kendi kendisine teslim edecek olursa, garnizonun serbestçe çıkıp gitmesine izin verecektir, aksi takdirde, hiç kimse, "kediler bile" kurtulamayacaktır... Esasen, barut ve cephanenin iyice azalmış olduğunu dikkate alan Tarikat Meclisi teslim kararlıydı, ancak halkın da görüşünün alınabilmesi için verilen sürenin uzatılmasını istedi. Bunun üzerine Süleyman yeniden bombardımanları başlattı ve surlara doğru yeni lağımlar açtırdı. Lusle Adam, bu kez sultanı bir başka yoldan yumuşatmayı denedi: İki şövalyeyle, Türk ordugâhına, Süleyman'ın büyükbabası II. Bayezit'in, dönemin Gran Maestrosu'na yazmış olduğu ve Rodos'un tarikatla bırakılacağına ilişkin güvence verdiği eski bir mektubunu gönderdi. Karşılık olarak Serasker Ahmet Paşa mektubu yırtıp parçalarını, burun ve kulaklarını kestirttiği iki Hıristiyan tutsakla geri gönderdi.

Sonunda L'Isle Adam, "kaç kez o kadar dilediğimiz yardımdan ve umuttan yoksun kaldık," diyerek, teslim olmayı kabul etti.¹³ Bir şövalye ile halktan iki temsilci Süleyman'ın huzuruna çıkarak, padişahın da onayladığı teslim koşullarını bildirdiler: Tarikat, yarısı şövalyelerden, yarısı da ada halkından elli rehine bırakarak, on iki gün içinde Rodos'tan ayrılacaktı, Türk Ordusu da kentin bir mil uzağına çekilecekti. Rodos'ta kalacak Hıristiyanlar beş yıl süreyle vergiden ve devşirme usulünden bağışık olacaklardı. Süleyman, hiç kuşkusuz ada halkının korunacağını vaat ederken içtendi, ancak yeniçeriler silahsız olmakla birlikte kente girmeyi başardılar ve birçok aşırılıklara yöneldiler. "Büyük Saint Jean Kilisesi'ne girdiler ve burada freskleri kazıyıp eski Gran Maestro'ların mezarlarını tahrip ettiler, ölülerin küllerini savurdular, haçı toz toprak içinde sürüklediler, mihrapları devirdiler. Bütün bu günahlar, Noel günü sabahleyin işlendi."¹⁴ Bu başıbozuk asker güruhu, büyük çoğunluğuyla Hıristiyan kökenliydi!..

Ertesi gün, Philippe Villiers de L'Isle Adam, kendisini görmek isteyen sultanın karargâhına geldi. Gran Maestro daha şafakta, elini öpmesine izin vermeden önce onu kar ve yağmur altında uzun bir süre bekleten Süleyman'ın otağının önündeydi. Kentin alınışından sonraki ilk cumaydı o gün ve vezirlerle diğer devlet ricali, zaferinden ötürü sultanı kutlamak üzere törenle huzura kabul ediliyorlardı. Nihayet Villiers de L'Isle Adam da içeri alındı. İki adam uzun süre tek söz etmeden karşı karşıya durdular, ilk olarak Süleyman konuştu, "Gran Maestro'yu, kentleri ve ülkeleri yitirmenin hükümdarların kaderi olduğunu söyleyerek teselli etti" ve ona dilediği zaman kenti serbestçe terk edebileceği konusunda güvence verdi. Sultan daha sonra sadrazamına, "Bu ihtiyar adamı sarayından kovmuş olmaktan ötürü gerçekten üzgünüm" diyecektir¹⁵... 1 Ocak 1523 günü L'Isle Adam yeniden sultanın elini öpmeye geldi ve dört altın kâse sundu. Geceyarısı, kuşatmadan sağ çıkan adamlarıyla birlikte Rodos'tan ayrılmak üzere gemisine bindi: 200'ü aşkın şövalye ve 100 asker... Birkaç yıl sonra, tarikat, Şarlken'in verdiği Malta Adası'na yerleşecek ve Napolyon savaşlarına kadar burada kalacaktır.

Rodos'un düşüşü bütün Avrupa'da şaşkınlık ve yas uyandırdı. Gerçi Kıbrıs, Venediklilerin elindeydi, ama daha kaç yıl için? Ya On İki Adalar'dan geriye kalanlar?.. Tehlike giderek yaklaşıyordu, kısa bir

süre sonra Doğu'daki Hıristiyan topraklarından elde hiçbir şey kalmayacaktı. Süleyman'ın zaferinden haberdar ettiği Hıristiyan hükümdarlar arasında, bir tek Venedik doju bir kutlama mesajı gönderdi.

Onu da hangi duygular içinde göndermiş olduğunu tahmin edebiliriz. Rodos'un düşüşü, onun için yakın bir gelecekteki şiddetli savaşların habercisiydi. Hemen Kıbrıs'ın savunmasını güçlendirdi ve yeni savaş gemileri yaptırmaya koyuldu. Elinden gelecek başka ne var ki?..

PADIŞAHIN TOPLARI

Hıristiyan alemi şimdi çok daha büyük bir dehşet içindeydi, zira İstanbul'daki padişah ki -o da bunun bilincindeydi- birinci sınıf topçu kuvvetleriyle birlikte, dünyanın bilinen en modern ve en güçlü askeri mekanizmasını elinde tutuyordu. En son teknikleri bilen Hıristiyanların yardımıyla, askeri harekâtın yapıldığı bölgede dökülveren devasa topların ünü bütün Avrupa'ya yayılmıştır. Osmanlılar, Hıristiyanlardan ele geçirdikleri topları da kullanmaktaydılar: F. Braudel'e göre 1521'den 1541'e kadar geçen süre içinde, yalnız Macaristan'dan 5.000 adet top ele geçirilmişti. Avrupa ülkelerinden satın al-dıkları da oluyordu. Nitekim I. François 1543 yılındaki Macaristan seferi sırasında Süleyman'a toplar gönderecektir. Topların kundaklarının yanım tekniğini, Türkiye'ye İspanya'dan göç eden Yahudiler getirmiş olsa gerektir. Ancak gereçlerin büyük kısmı imparatorluk içinde, İstanbul'da adını bugün de koruyan ve topçu kışlalarının da bulunduğu Tophane semtinde imal ediliyordu. Başka dökümhaneler ve topçu birlikleri de taşra vilayetlerine dağılmış durumdaydı. Topçular, aşağı yukarı bin kişi kadardılar, bunlara lağımcılar, havancılar, bombacılar ve top arabacılarından oluşan birlikler katılıyordu.

Osmanlılara İslam aleminin öteki ulusları karşısında üstünlük sağlayan şey de topçu kuvvetiydi. I.

Selim'in Suriye ve Mısır'ı ateşli silahları sayesinde ele geçirdiğini gördük. Birkaç yıl sonra da İran'da, Süleyman'ın topları, sekiz gün ara vermeksizin Tebriz'i dövecek ve kenti düşüreceklerdir. Osmanlılar uzunca bir süre askeri tekniklerdeki üstünlüklerini devam ettireceklerdir. Ordularının yıldızı, sayısız zaferlerine yardımcı olan silahlarının artık eskidiğini, yerlerine yenilerini aldığını kabul etmeye yanaşmadıkları için sönmeye başlayacaktır. Ancak XVI. yüzyılın bu ilk yarısında, henüz o noktaya gelmiş değilizdir. Padişahın toplarına dayanabilecek tek bir kale bile yoktur; tıpkı hiçbir ordunun Yeniçeri alaylarının, Kapıkulu sipahilerinin, hele de Tımarlı sipahilerin karşısında duramadığı gibi...

Feodalitenin yaşanmadığı bir düzenin, her zaman görevden alınabilen derebeyleri diyebileceğimiz tımarlı sipahiler, çoğunluk toprağı işleyenler tarafından ödenen bir vergi biçiminde sağladıkları gelirle geçinir ve sultanın her çağırışında, silahlarını kuşanarak savaşa katılma yükümlülüğü taşırlar.

Tımar sahibinin beraberinde getireceği adamların sayısı da, silahlarının niteliği de, tımar gelirinin büyüklüğüyle orantılıdır. Eğer tımarın yıllık geliri 4.000 akçeyi aşıyorsa, sipahi, kendisiyle birlikte, zırh kuşanmış bir kişi getirmek zorundadır; gelir 15.000 akçe-48

nin üzerindeyse, 3.000 akçe başına bir zırhlı savaşçı; subaşılar, 4.000 akçe başına bir savaşçı ve sancakbeyleri de 5.000 akçe başına bir savaşçı çıkarırlar. Sipahi, genellikle bir yay ve okları, bir kılıç, bir kopuz, bir mızrak ve bir kalkanla silahlanmak zorundadır. Belli bir gelir düzeyinden sonra (subaşı için 30.000, sancakbeyi için 50.000 akçe) geçim adı verilen, çelik plakalardan yapılmış

olmakla beraber Hıristiyan şövalyelerin kullandıklarından çok daha hafif bir at zırhı sağlamakla yükümlüdür (Bu zırhların biri New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenmektedir). Yine topraklarının geliriyle orantılı olarak, belli sayı ve biçimde çadırlar da getirir. Büyük tımar sahipleri, çeşitli işler -Hazine, mutfak, eğerlik vb.- için de çadır sağlarlar.

Savaşta gerekli her türlü araç ve gereç, böylelikle önceden saptanmıştır ve komutan seferberlik anında, elindeki malzemeyi bütün ayrıntısıyla bilir. Birkaç yüz bin akçeye ulaşan gelire sahip kimi tımar sahipleriye, beraberlerinde eksiksiz birlikler getirirler. Seferberlik ilan edildiğinde, herkes subaşının komutası altında toplanır ve belirlenen tarihte beyin sancağı altına gelir; sonra beyin komutası altında, sultanın birliklerini denetleyeceği ilk ordugâha gidilir. Sayıları, bir dönemden diğerine ve farklı tahminlere göre 50.000 ile 200.000 arasında değişen bu askeri güç, ordunun hafif süvari birliklerini ve yedeklerini oluşturmaktadır.

Tımar, ancak belli bir hizmetin karşılığı olarak geliri ihsan edilebilen toprakları, tümüyle devlete ait olduğu yolundaki temel ilkeye dayanan bir sistemdir. Böylece tımarlar, ilke olarak, savaşta yararlılık gösteren askerlere devlet tarafından ihsan edilir. Öneriyi sancakbeyleri ya da beylerbeyleri yaparlar ve sultanın onayı alındıktan sonra tımar sahibine bir belge verirler; bir deftere, ihsan edilen tımar geliri ve gelir sahibinin rütbesiyle birlikte yazılır.¹⁸ Tımar sahibinin erkek çocuğu eğer asker sınıfından ya da sultanın kullarındansa, Divanı Hümayun'un onayıyla babasının tımarını miras olarak devralabilir.

Ancak Osmanlı devletinde miras, en azından belli bir döneme kadar kendiliğinden işleyen bir mekanizma olmadı, bu yüzden bir tür soylular sınıfı oluşturacak ayrıcalıklı bir tabakanın yaratılma tehlikesi bulunmuyordu.

Tımar, eğer görevlerini ihmal ederse, yani seferberlik çağrısına uymaz, ihanet, firar ya da cinayet, dine saygısızlık, köylülerine (reaya) kötü muamele gibi suçlardan hüküm giyerse, sahibinin elinden alınabilirdi. Demek ki tımar bir hak olarak sahibine ait değildi, ona sahip olmak, onu her zaman için hak etmeyi gerektiriyordu (Bkz. Ek 5).

Sayısal önemleri daha az olmakla birlikte, kapıkulu sipahileri, ya da Altı Bölük Halkı, daha saygın bir askeri güçtü. Bunların en başında gelen sipahiler ya da sipahioğlanlar, devşirme sistemiyle toplanan gençler arasından, daha çok asker olmaya elverişli görülenlerin oluşturduğu birliklerdi; ancak daha çok askerliğe elverişli bulunmaları, onların orduda ve hükümette en yüksek makamlara kadar çıkmalarına engel değildi. Onların arkasından silahdarlar geliyordu. Silahdarlar, sipahioğlanlarla beraber, savaş

sırasında sultanı korumakla görevliydi. Ulufeciler (sağ ve sol cenah olmak üzere) ile gurebalar (Osmanlıların hizmetindeki yabancılar) da sağ ve sol cenah halinde ayrılmış olarak, iki ayrı tümen şeklinde İstanbul ve diğer kentlerin varoşlarında konuşlandırılmışlardı. Her askeri birliğin başında, askerlerin kendisine karşı sorumlu oldukları bir ağa bulunuyordu. Bu konuşlandırılmış birlikte, tımarlı sipahilerin tersine, belli bir maaş

alıyorlardı. Süleyman'ın döneminde sayıları her biri yay ve oklar, palalar, mızraklar ve baltalarla silahlandırılmış olarak 15.000 kişi kadardı.

Sayıları daha fazla olan -barış zamanında 30.000 kişi- akıncılarsa, Avrupa'da, sınır boylarında konuşlanmış atlı savaşçılardı. Savaş anında, bunlara ganimet peşinde koşan serüvenciler, ya da bazen, cesaret göstererek komutanların dikkatini çekip, ya düzenli birliklere girmek, yahut bir tımar elde etmek isteyen kişiler de katılırdı. Akıncılar, düşman topraklarına yaptıkları akınlardan sağladıkları ganimetler ve doğrudan aldıkları vergilerle geçinirlerdi. Azaplar -barış zamanı on bin kadar, savaşta bunun üç katı- kale ve hisarları korur veya donanmada hizmet görürlerdi. Kura yöntemiyle askere alınıyorlardı ve onlar da ücretliydi. Derbentçiler de yolların ve kalelerin savunması, kervanların korunması ve köprülerin bakımıyla görevli yerel birliklerdi. 25-30 kişilik ekipler halinde ve nöbet sırasıyla görev yapan derbentçilere, emeklerinin karşılığı ya toprak ihsanları ya da vergi bağışıklığı yoluyla ödenirdi. Avrupa'da *martolos* adıyla anılan bu birlikler, Tuna boyu ve Macaristan'daki kaleleri de Süleyman tarafından fethedildikten sonra koruyacaklardır.

Kendi çağının ölçüleri içinde son derece müthiş bir güç oluşturan bu ordunun karşısında, Hıristiyanlar kötü silahlandırılmış, düşük ücretler alan askeri birliklere sahiptirler. Alman askerleri bir daha Macaristan'da savaşmayı kabul etmezler, çünkü şarap kötü, ekmeklerse tebeşir gibidir... Macar Kralı Louis ile Habsburglu Ferdinand titremekte, geleceğin çok daha kötü günler getireceğini görmektedirler. Şarlken'e haber üstüne haber gönderirler ve Batı'da bir an önce barış yapıp Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine, özellikle de Macaristan'a yardıma koşması için yalvarırlar. İmparatorsa, önce I. François'nun işini bitirip ona dilediği gibi bir barışı kabul ettirme peşindedir. Macaristan'la ancak bundan sonra ilgilenebilecektir. İtalya'ya gelince, şimdilik dini sorunlar Tuna Avrupası'ndan daha fazla önem taşımaktadır bu ülke için... Her şey Şarlken'in, sultanın hareket üslerinden çok uzaktaki bir seferi göze alabilecek imkânlardan yoksun olduğu yolundaki değerlendirmesine uygun biçimde gelişmektedir. İmparator bu konuda tümenden yanılmıyorsa da, kardeşi Ferdinand ile Louis, asla hayale kapılmamaktadırlar: İmdatlarına yetişen olmazsa, krallıkları ortadan kalkacaktır.

YAKIŞIKLI GÖZDE

Rodos'tan döndükten birkaç ay sonra, Süleyman uzunca bir süredir büyük bir dostlukla bağlanmış olduğu Rum asıllı İbrahim Paşa'yı sadrazamlığa getirir.

Daha otuzuna gelmeden çağının en güçlü imparatorluğunun en yüksek makamına ulaşan sultanın kız kardeşinin kocası, onunla neredeyse eşit düzeyde sayılan ve de onurların en tepesindeyken, bir gece sarayın dilsiz cellatlarının ilmikleri arasında can verecek olan bu eski balıkçının yazgısı, müthiş ve romantik bir yazgıdır.

Tarihçilerin *Makbul* ve *Maktul* diye adlandıracakları bu adam, Korfu Adası'nın hemen karşısında Adriyatik kıyısındaki Parga'da 1493 'te doğmuştu. Bir akın sırasında tutsak alınıp, devlet ileri gelenlerinden biri tarafından o sıralarda Kefe'de bulunan Süleyman'a armağan edilmiş olduğu söylenir.

Bir başka ve daha doğru gibi görünen anlatışa

göre de, korsanlar tarafından kaçırılıp Manisa'da dul bir kadına satılmış, genç delikanlının zekâ ve yeteneklerine hayran kalan kadın da ona iyi bir eğitim vermiştir. Delikanlı İtalyanca, Farsça ve Türkçeyi anadili olan Yunanca kadar iyi konuşuyor ve okuyup yazıyordu. Öğrenme aşkıyla doluydu ve anlatılanlara bakılırsa, kemana benzer bir çalgıyı mükemmel bir şekilde çalıyordu. İstanbul'daki Saray Okulu'nda yetiştirildikten sonra, Manisa valiliği sırasında Süleyman'ın maiyetine içoğlanı olarak girdi.

Kıvrak zekâsıyla olduğu kadar yakışıklılığıyla da -ince ve uzun boyluydu- genç şehzadenin ilgisini çekecektir. Onunla hemen hemen aynı yaşlarda olan Süleyman'la aralarındaki dostluk arttığı ölçüde de, baş döndürücü bir hızla yükseldi. Süleyman, padişah olur olmaz İbrahim'i doğancıbaşısı yaptı, sonra da onu, Osmanlı hiyerarşisinin en tepe noktalarından biri olan bir makama, has odabaşılığına getirdi. Eski köle bu görevinde artık sultanla her an beraber olan kişiydi; uykusunda onu koruyor, her yerde ona eşlik ediyordu, imparatorluğun üç mühründen biri ona emanet edilmişti. Daha aşağı rütbedeki diğer iki odabaşı ile birlikte, sultanın tüm özel hizmetlerinden sorumluydu.

Böylesi bir konumun, zeki ve cazip bir genç adama, imparatorluğun efendisi olan kişinin mahremiyetine daha çok girebilmek için ne tür fırsatlar sunacağı kolayca düşünülebilir. Gerçekten de Süleyman ve İbrahim bir arada olmadıkları anlarda bile sarayın bir bölümünden diğerine, karşılıklı kısa notlar göndererek haberleşmekteydiler. İkisinin beraber, yanlarında korumalar olmaksızın sarayın bahçelerinde, ya da tek bir kürekçinin kullandığı bir sandalla Boğaziçi'nde veya Haliç'te dolaştıkları bilinir. Sultanla kölelerinden biri arasında bu ölçüde bir yakınlık, o güne kadar görülmuş bir şey değildi. Bu yakınlığın yarattığı skandal o kadar büyük olmuştur ki, Osmanlı vakanüvisleri, efendilerinin şanına gölge düşüren bu ilişki konusunda genellikle sessiz kalmayı yeğlemişlerdir. Dolayısıyla, bu alanda elimizde bulunan tüm bilgiler, yabancıların, özellikle de Venedik balyoslarının tanıklıklarından ibarettir. Aslında, Osmanlı düzeninde kölelik, sanılandan çok farklıydı, zira güçlü bir kimsenin kölesi olmak, türlü onura ve zenginliğe erişme şansını da beraberinde getirebiliyordu.

Bununla birlikte, kamuoyu açısından sultanın İbrahim'le olan yakınlığı fazla ileriye giden bir yakınlıktı.

İbrahim'in yükselişi, başveziri bile tedirgin etti. XVIII. yüzyıl vakanüvislerinden Baudier'nin anlattığına bakılırsa, İbrahim, padişahın kendisini bu kadar yüksek rütbelere çıkarmamasını bile istemiştir. Ona, "Yaptığım hizmetler," demiştir, "hayatımı rahat ve sakin bir şekilde geçirecek imkânlarla sahip olmakla yeterince ödüllendirilmiş olacaktır..." Süleyman onun bu alçakgönüllülüğünü övmüş, ancak daha yüksek görevler almasında da diretmişti. Ona, saltanatı süresince, olaylar ne şekilde gelişirse gelişsin, ölüme gönderilmeyeceği konusunda teminat bile verdi.

Braudier, "Ama, diye eklemektedir, krallık durumu değişken ve insani, gözdelelerin durumuysa gururlu ve sadakatsiz olmaktır. Süleyman vaadini unuttu, İbrahim de bağlılığını ve inancını."16

İbrahim, 1523 Haziran'ında sadrazamlığa getirildi. Artık hükümetin de yönetimin de, yeniçerilerin dışında ordunun başı oydu. Osmanlı İmparatorluğu'nda hiçbir görev yeri insana başvezirliğin getirdiği

ölçüde onur ve iktidar sağlamaz, onun getirdiği ölçüde maddi zenginlikleri elde etme imkânını vermez.

Sultanın yardımcısı ve vekili olan sadrazamın gücü savaş zamanında daha da büyüktür. Kimi önemli kararları sultana danışmaksızın bile alabilir. Her şey ve herkes ona boyun eğmek zorundadır.

51

İbrahim, *birprimus inter pares* (eşitler arasında birinci) olarak, kısa sürede tüm öteki vezirlerinkini kat kat aşan bir güç kazanacaktır, imparatorluk, Kanuni'nin devletin onca ağır işlerini tek başına omuzlayamayacağı kadar geniştir. Sultan, on üç yıl boyunca İbrahim'e, sanki kendisinin ikinci bir kopyasıymışçasına eksiksiz bir güven besleyecektir. Gözde sahneden çekildikten sonra, eski alışkanlık geri gelecektir. Sultan, başvezirlerine, kişisel karar alma imkânı bırakmayan sınırlı sorumluluklar vermekle yetinecektir yine...

Sultanın "en önde gelen kulu" ve devletin merkezi olarak sadrazam, neredeyse sultana eşit bir saygı ve onur halesiyle çevrilidir. Tıpkı padişah gibi Cuma Selamlığı'na çıkmaktadır. Bayramlarda, bütün yüksek memurlar huzuruna gelip onu kutlarlar. Sultanın huzuruna giderken çavuşbaşı kendisine eşlik etmektedir; belli günlerde yüksek memurlarla yöneticileri sarayına kabul edip, tıpkı efendisi gibi Divan kurmaktadır. Devletin yüksek yöneticilerinin hepsinin üzerindedir, yalnızca şeyhülislamın protokoldeki yeri onunkine eşittir (Bkz. Ek 6).

Kısa bir süre sonra sultan, İbrahim'e başka bir unvan daha verir: Rumeli Beylerbeyliği.¹⁷ Bu sıfatıyla gözde, Avrupa'daki Türk topraklarının bütün valileri üzerinde de otorite sahibidir ve savaş zamanında da, bu bölgenin kuvvetlerine komuta etmektedir. Bir diğer göreviyse, sultan sefere çağırdığı zaman eyaletin tımarlı sipahilerini toplamaktır. Rumeli beylerbeyi, kendisiyle aynı sorumlulukları taşıyan Anadolu beylerbeyi gibi, Sadrazam olarak eline geçmekte olan büyük ödenekleri daha da çoğaltan devasa gelirlere *sahiptir. Bunlara bir de sultandan, yüksek memurlardan -ya da o görevlere gefneyi bekleyenlerden- bu yolla istediklerini elde edebileceklerini düşünen yabancı elçilerden gelen, ardı arkası kesilmez armağanlar eklenmektedir.*

Alabildiğine zenginleşen İbrahim, padişahın sarayının hemen yakınlarında, At Meydanı'nın karşısında, İstanbul'un o güne kadar gördüğü en muhteşem konağı inşa ettirir. Padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'la düğünleri de bu sarayda yapılacak ve Türk olsun, yabancı olsun, bütün tarihçiler, bu olay nedeniyle düzenlenen eğlencelerin ihtişamını ve Süleyman'ın bu olay vesilesiyle gözdesine karşı beslediği sevginin görünür işaretlerini anlata anlata bitiremeyeceklerdir.

Sultan için At Meydanı'nda, kadifeyle döşeli altın işlemeli bir taht kurulmuştu. Şenlikler, törene katılması için Süleyman'a çağrıcıların gönderilmesiyle başladı. Bunlar ikinci vezir ile yeniçeri ağasıydı. "Değerli armağanlarla" karşılanan iki görevliye, Süleyman uzun uzun İbrahim'i övdü Ordu komutanlarıyla yüksek rütbeli yöneticiler onuruna "ihtişamın doruğunda" bir dizi ziyafet verildi.

Şenliklerin dokuzuncu günü, gelinin saraydan alınmasından bir gün önce, sultan ipek ve altın simli kumaşlarla oluşturulmuş iki duvar arasından geçerek İbrahim'in konağına geldi. Yanına Müftü Ali Cemali ve şehzadelerinin eğitmeni Şemsi Efendi'yi -ki daha sonra bilgisizliği nedeniyle bu görevden alınacaktır- oturarak, İstanbul 'un en seçkin aydınlarının, bilim ve edebiyat konularındaki

münazaralarını izledi. Bundan sonra çeşnigirbaşı, başvezir için ayrı, diğer ulema için de ayrı sofralar kurdu. Ulema, yemekten sonra "çeşitli tatlılar ve reçellerle dolu armağanlarla geri gönderildiler."

Süleyman sarayına döndüğünde, İstanbul'un fetih yıldönümü olan o gün dünyaya gelen oğlunun -geleceğin II. Selim'i- doğum haberiyle karşılaştı.

İki gün sonra yapılan nikâh töreni dolayısıyla Süleyman bir kez daha İbrahim'in sarayını onurlandırdı. Burada rakkaseleri, yarışçıları, ok atma yarışmalarını ve daha başka eğlenceleri izledi, sadrazam ile soylu eşi için yazılmış kasideleri dinledi.

İMPARATORLUKTA YENİ KARIŞIKLIKLAR

İbrahim'in başvezirlik makamına getirilmesi, eğer amacına ulaşmış olsaydı imparatorlukta sonuçları hesaplanamayacak zararlara yol açabilecek bir ayaklanmanın da dolaylı nedeni oldu. Yüksek mevki sahibi bir kişinin, bağımsızlığını kazanmak ve -kim bilir-belki de sultanı devirmek üzere baş kaldırıp bir eyaleti ele geçirmeye yeltenmesi ilk kez görülen -ve son kez de görülmeyecektir- bir şey değildi.

Ancak bu kez, uyarı bayağı ciddiydi. Başkaldırıcı, kısa bir süre önce Osmanlı topraklarına katılmış olan Mısır'da, özellikle çok becerikli ve girişken bir adam olan İkinci Vezir Ahmet Paşa başlattı.

Yerini İbrahim'in aldığı Sadrazam Piri Paşa'nın azlinden sonra, Ahmet de istifa etmişti. Gerçi Piri Paşa'nın azlinden onun da rolü olmuştu. Ve onun yerine geçmeyi umuyordu. Ancak amacına ulaşamadı ve asla ulaşamayacağını da gördü. İbrahim'le dalaşması imkânsızdı. Bunun üzerine istifâ etmeyi yeğledi ve Mısır valiliğine talip oldu. Süleyman bu dileği hemen yerine getirmişti. Bu kararından dolayı çok geçmeden pişmanlık duyacaktır.

Ahmet, Kahire'ye gelir gelmez entrikalarına başladı. Memlûk beylerinden birçoğunu yanına çekmeyi başardıktan sonra, kendisine bir donanma gönderecek olurlarsa, Rodos'taki Türk garnizonunu adadan çıkaracağı vaadiyle Kudüs'teki Saint-Jean Şövalyeleri'nin Gran Maestro'su ve papa ile ilişki kurdu.

Gerçekleşmesi epey kuşkulu olan bu yardımları beklerken de Kahire'de üslenmiş bulunan yeniçerileri saf dışı bıraktı. Bunların hepsi kılıçtan geçirildiler. Bundan sonra sultanlık unvanını aldı, adına para bastırıp Cuma hutbelerini de adına okutmaya başladı. Bu isyan belki başarıya ulaşabilirdi, ne var ki önceleri peşinden giden Memlûklerle Arap şeyhleri, sonradan Ahmet Paşa'yı terk ettiler. Sonuçta, isyan bastırıldı ve Ahmet öldürüldü.

Bunu daha başka ayaklanmalar izledi. Biri, 1524 yılı başlarında, elebaşları ortaya çıkartıldığı için başlayamadan bastırıldı. Canım Kâşifi adındaki bir Memlûk'ün yönettiği daha ciddi bir başka ayaklanma sırasında, Nil Deltası'nda birkaç bin isyancı toplanmıştı. Türk vali, asilerin üzerine yeniçeriler ve topçu birlikleri göndermek zorunda kaldı. Canım öldürüldü, isyan da sona erdi.

Mısır'da işlerin gerektiği gibi yürümediği meydandaydı. Halkın hoşnutsuzluğunun da kolaylaştırdığı birbirini izleyen ayaklanmalar, giderek kaygı verici boyutlara ulaşıyordu. Bütün bu hareketlerin hedefi işgalci Türklerdi. Gerçi hepsi de sonuçsuz kalmıştı şimdilik ama, bir gün, bir tanesi başarıya ulaşabilirdi. Bu yüzden işe hemen el koymak gerekiyordu. Süleyman, devletin bütün yüksek rütbeli yöneticileri arasında, kendisine karşı sadakatini eksiksiz bir şekilde koruyarak Suriye ve Mısır'a çekidüzen verebilecek tek kişinin İbrahim olduğunu düşünüyordu.

Padişah, sadrazamına verdiği görevin görülmedik bir yankı uyandırmasını da istemekteydi. Emrine

500 yeniçeri ile 2.000 asker verdi ve Mısır'a doğru yola çıkan başvezirine Marmara'daki adalara kadar eşlik etti. İbrahim'in yokluğu bir yıl sürecektir.

53

Padişahın özel görevlisi, gittiği her yerde, halka, görevdeki bir vezirden çok bir hükümdar izlenimi verdi. Önce, hâlâ Gazali'nin son ayaklanmasının izlerini taşıyan Şam ve Halep'e gitti. Kısa bir sürede bu iki taşra vilayetinde işleri yeniden yoluna koydu. Birçok subayın ve memurun kelleleri vuruldu.

Selim tarafından yerleştirilmiş olan yönetim biçimi değiştirildi ve ülke, merkezleri Şam, Halep ve Trablus olarak belirlenen üç vilayet halinde bölündü. Sadrazam bundan sonra Kahire'ye geldi. Kente girişi "Çerkez sultanlarının ihtişamından kalan anıları kat be kat aşırıyordu": Altın sırmalı giysileri içindeki içoğlanları, "zengin uniformalarıyla" askerler ve yeniçeriler ve de bindiği atın yüz elli bin duka altını aşan değerdeki koşum takımları -bunlar Süleyman'ın armağanıydı ona...

Her şey, Memlûklerin yüzlerce yıllık iktidarının yerini alan gücün büyüklüğünü halka göstermek içindi. Asi kabileler birer birer boyun eğdiler, şefleri ya asıldı ya da kafaları kesildi. Bütün adaletsizliklerden yakınanlar teker teker çağrıldı, yakınmaları soruşturuldu, borçları yüzünden hapsedilenler salıverildi. Şeker kamışlarının nasıl satılacağı gibi ayrıntılara varana kadar, vergi düzenini, adliyeyi, memur maaşlarının ödenme biçimini, kamu düzenini sağlama yöntemlerini belirleyen bir dizi yasa yürürlüğe kondu. Bu yasalar, karşı gelenlere ve yetkilerini kötüye kullanacak devlet memurlarına karşı ağır yaptırımlar, çoğunluk ölüm cezaları öngörüyordu. Mısır'da ilk kez, beylerbeyi ile beyler, yeniçeriler ve Arap kabileler arasında bir iktidar dengesi kurulmuştu. Getirilen sistem uyarınca beylerbeyinin yetkileri, kendisine bağlı beylerin yetkileriyle sınırlanıyordu.

Mısır ve Suriye XIX. yüzyılın başlarına kadar, artık bir daha kıvıldamayacaklardır. İbrahim, birkaç ay içinde usta bir siyasetçi ve devletin büyük bir hizmetkârı olduğunu kanıtlamıştı. Ünü daha da yaygınlaştı.

' Bazılarına göre "isyan" ettikleri için, bazılarına göreyse -ki bu daha muhtemeldir- iktidarı ele geçiren sultana, erkek kardeşlerini öldürme imkânını veren ve II. Mehmet tarafından çıkartılmış olan Kardeş Katli Yasası uyarınca (Bkz. Ek 4).

Herhalde Selim -kuşkusuz önceden veliaht şehzade olarak seçtiği- Süleyman'ın yerine ve bir Osmanlı vakanüvisinin söylediği gibi "yolu ona açmak üzere..." bu işi kendisi yapmış olmalıdır, ki bu esasen yapısına da uygundur.

2 DANIŞMEND, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi'nde* (II.5), tarihçi Ahmet Tevhid Bey'in şu görüşünü aktarır: "... Yavuz Sultan Selim'in Süleyman'dan başkaca Murat, Mahmut ve Abdullah adlarında üç oğlu daha olduğu yolunda bir kanaat vardır; bunlar 20 Kasım 1514'te öldürülmüş olmalıdırlar; eğer bu kanaati doğru sayacak olursak, Yavuz Sultan Selim son erkek kardeşini öldürdükten 18 ay 24 gün sonra da öz evlatlarını öldürterek Süleyman'ı tek veliaht olarak bırakmış olmalıdır. Bununla beraber, bu şehzadelerin Kanuni'nin saltanatı sırasında öldürüldükleri de öne sürülmüştür."

A. D. ALDERSON, *The Structure of the Ottoman Dynasty* adlı yapıtında, bu üç şehzadenin varlığından ve idamlarından emin görünüyor: "I. Selim kendi öz çocuklarından üçünü de idam

ettirmek zorunda kaldı" R. MANTRAN da, *La Vie quotidiennette a Constantinople sous Soliman le Magnifique et ses successeurs* adlı kitabında aynı görüştedir: "I. Selim saltanatının ilk aylarında yeğenlerinden dördüyle iki erkek kardeşini ve birkaç ay sonra da başkaldıran üç oğlunu idam ettirdi."

54

3 Akçe, Süleyman'ın döneminde 0,723 gramlık gümüş bir paraydı. Bir altın 50 akçeydi ve Venedik Duka'sından biraz daha büyük boydaydı. Bir kise o sıralarda 20.000 akçeye tekabül ediyordu.

4 Marino SANUTO, *I Diarii*, Venedik, 1889.

5 Londra, National Galery'de.

6 Bu portre, 1543'de, Osmanlı donanması Toulon'dayken, Barbaros tarafından Fransız kadırgalarına komuta eden Virgilio Orsini'ye bir abanoz ve fildişi kutu içinde veya o kutuyla birlikte armağan edilen portreye bakılarak, Cristofano Dell'Altissimo tarafından XVI. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştı. Orsini, kendisine armağan edileni, Paolo Giovio'ya emanet etmiş ya da vermiş olmalıdır. *Turcicarum Rerum Commentarius'un* yazarı Giovio, Come Gölü kıyısındaki villasında, o sıralar, hükümdarların ve ünlü kişilerin portrelerinden oluşan bir koleksiyon topluyordu. Bu koleksiyon bugün Floransa'da bulunmaktadır.

7 Kuran XXI, 79.

8N. Jorga, *Histoire des Etats Balkaniques*, Paris, 1925.

'O güne kadar tehlike fazla büyük değildi. 1453'de V. Nicolas'ın, 1455'de ///. Calixte'in, 1460'ta II. Pie'nin, 1466'da III.

Paul'ün, 1484'de VIII. Innocent ve VI. Alesandre'in (Bayezit'e Napoli Krallığını ele ■ geçirmesini öğütlemişti), nihayet 1503'te II. Jules'ün çağrılarının hepsi de havada kaldı.

10 Bkz. V. Bölüm, s. 185.

" Türkler Rodos'a, çevresi bir buçuk metrelik gülleler atan 6 döküm top, yine aynı büyüklükte gülleler fırlatan 15 demir top, demir gülleli 10 top ve dökümden 12 havan getirmişlerdi. (Bâtard de Bourbon'un verdiği bilgiye göre.) 12 Tarikat mensupları üç sınıfa ayrılmıştı; Şövalyeler (kırmızı giysi üzerinde beyaz haç), rahip veya keşişler, hizmetkar biraderler. Ve sekiz "lisan" ya da "millet" şeklinde bölünmüşlerdi: Fransa, Provence, Alvernia, İtalya, İngiltere, Almanya, Aragon, Kastilya. Bunların her birinin başında bir yönetici bulunuyordu. Sekiz yönetici, bütün şövalyelerin oyuyla seçilen Gran Maestro'nun başkanlık ettiği bir kurul oluşturmaktaydı. 1309'dan 1522'ye kadar peş peşe seçilen on dokuz Gran Maestro'dan on dördü Fransız kökenliydi ki, bu da aşağı yukarı tarikat içindeki Fransız şövalyelerin oranına tekabül eder.

13 J: von HAMMER-PURGSTALL, a.g.e.

14 V. de L'Isle Adam'ın yeğenine gönderdiği mektup, E. CHARRIERE'in *Negociations de la France dans le Levant*, (Paris, 1840/1860) adlı kitabından.

15 FONTANUS'tan naklen J. von HAMMER-PURGSTALL, *Histoire del'Empire Ottoman depuis son origine jusgu â nos jours*, Paris, 1835-1848.

16 *Inventaire de l'Histoire generale des Turcs'den*, Paris, 1617.

17 Rumeli, Bosna, Macaristan, Arnavutluk, Mora ve Yunan adaları dışında kalan Avrupa'daki Türk topraklarına verilen addır.

II. BÖLÜM

KANUNİNİN İHTİŞAMI

İstanbul'a dönüşünde, İbrahim devleti güç bir durumda buldu. Süleyman, bir Yeniçeri ayaklanmasını, bir parça da zorlanarak henüz bastırmıştı. Edirne dolaylarında ava çıkmış olan sultanın başkente dönüşü gecikmişti. İstanbul'da bu yüzden daha uzun bir süre geri dönmeyeceğine dair birtakım söylentiler yayılmıştı, bu da yakın gelecekte herhangi bir askeri harekâta girişilmeyeceğinin göstergesiydi. Yeniçeriler bu durumdan hiç de hoşnut olmadıklarını göstermek üzere kazan kaldırmışlar, İbrahim'in ve daha birçok yüksek rütbeli devlet memurunun konaklarıyla Yahudi mahallesini yağmalamışlardı. Hemen İstanbul'a dönen Süleyman otoritesini çabucak göstermişti.

Kazan kaldıran yeniçerilerin elebaşlarından üçünü kendi elleriyle öldürdü. Diğerleri hemen hizaya geldiler. Sultan onlara bahşiş de dağıttı. Ancak ayaklanma girişiminin bedelini de ağır ödetti: Yeniçeri ve sipahi ağaları ile daha birçok subay idam edildiler. Saltanatın sonuna kadar Yeniçeriler bir daha asla kıpırdanmadı.

Ancak padişah şimdi kimi hedef alacaktı? İran'ı mı, yoksa Macaristan'ı mı? Şah İsmail'in halefi Şah Tahmasp'ın tahta geçişi dolayısıyla İran'ın yeni imparatoruna gönderdiği kutlama mektubunda, Süleyman, ona karşı beslediği duyguları da, "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" olarak kendi konumuyla ne ölçüde gururlandığını da açıkça göstermişti:

"Sen ki, hataların çarpıttığı yaradılışında, eğer bir parça onur ve gayret kıvılcımına sahip olsaydın, çoktan yeryüzünden yıkılıp gitmiş olurdun. Bilesin ki ordularımı Tebriz 'e, Azerbaycan 'a götürüp, otağımı, İran 'da ve Turan 'da, Semerkant 'ta ve Horasan 'da kurmaya karar verdim. Eğer bu kararım da bugüne kadar gecikmişsem, bilesin ki bunun nedeni Macarlara ve Franklara karşı, insanların yaşadığı alemin en büyük iki kalesine ve ikisi de birer dünya harikası olan Belgrad ve Rodos 'a karşı, muzaffer seferlerimle uğraşmam-dır.. Öyleyse, dağlar kadar yüce ordumun kuvvetleri ülkeni kaplamadan, krallığını boğmadan, aileni ortadan kaldırmadan, başını eğ, tacını bırak ve ataların gibi bir keşiş kılığına bürün ve kaybol... Eğer ki, Tanrı aşkına kapıma gelip bir lokma ekmek dilerisen, elbet isteğini karşılarım ve ülkenden de bir şey kaybetmezsin. Ama eğer, Firavunla-56

rın kibirinde ve Nemrut 'un çılgınlığında diretirsen, eğer hatalı yolda yürümekte devam edersen, bilesin ki kısa bir zamanda kılıç ve kargı şakırtıları ve top sesleri arasında son saatinin geldiğini anlayacaksın. Bir karınca gibi yerin altına kaçsan da, bir kuş gibi göklere uçsan da, seni gözden kaybetmem. Tanrının izniyle senin hakkından gelmesini bilirim ve dünyayı iğrenç varlığından temizlerim... "

Süleyman bu mektubu gönderirken, Gelibolu'da tutuklu bulunan bir miktar İranlı tutsağı da idam ettirdi. Ve anlaşmazlık bu kadarla kaldı. Birkaç yıl için ama...

Beri yanda askeri hazırlıklar, kime karşı olduğu bilinmeksizin bütün bir 1525-1526 kışı boyunca

sürdü. Bütün özen, Türk ordusunu onca zafere ulaştırmış olan topçu kuvvetleri üzerinde yoğunlaştı alıyordu. Yeni savaş gemileri de kızaklara konmuştu. İlkbahar geldiğinde her şey hazırды. Süleyman da kararını vermişti. Silahlarını Macaristan'a doğrultacaktı.2

Sultanı bu sefere iten gerekçeler, bundan önceki Belgrad seferine yol açan ve ileride de yüzünü hep Hıristiyan ülkelere çevirmesine neden olacak gerekçelerdi: Bir gazi olarak İslam'ın topraklarını genişletme ödevi, evrensel monarşiyi gerçekleştirme tutkusu ve Tanrı'nın kendisine vermiş olduğu görevin bilinci. Boy ölçüσεceğı rakipler -onun üzerinde sürekli bir baskının varlığını hissettirenler-

İspanya kralıydı, Şarlken'di, Fransa ve İngiltere krallarıydı; yoksa, her zaman küçümsediğı şu sapkın İran Şahı, ya da, ancak yirmi yıl sonra Korkunç Ivan'la uluslararası siyasete katılabilecek olan, Moskova prensi değildi. Onun savaş alanı Avrupa'ydı. Pavie yenilgisinden sonra Şarlken'e tutsak düşen I. François kendisinden yardım istediğinde, İtalya'da, "İspanya kralı"na karşı büyük bir askeri harekâta hazırlanıyordu. Ancak François özgürlüğüne kavuştu ve bu proje de böylece gerçekleşemedi.

Bu yüzden, sultanı Macaristan'a saldırmaya teşvik edenin Fransa kralı olduğu ve böylece Mohaç'taki feci Hıristiyan yenilgisinin sorumluluğunu da François'nın taşıdığını söylemek yanlıştır.

MOHAÇ YA DA BÜYÜK

Süleyman, sefere çıkmadan önce başka bölgelerde barışın bozulmaması için gerekli önlemleri aldı Rodos'tan beri Venedik'le ilişkiler iyiydi, Doj yerinden bile kıpırdatmayacaktı. Osmanlılardan yeni ayrıcalıklar elde etmiş olan Ragusa da öyle. Şah Tahmasp, Şarlken'le birtakım entrikalar içindeyse de savaşacak güçte değildi. Eflak, binbir kargaşadan sonra boyun eğmişti: Eski bir keşiş olan Radul, rakibi Vlad tahttan indirilip İstanbul'a sürüldükten sonra Boyarlar tarafından prensliğe seçilmişti.

Şarlken'e gelince, karşısındakilerin oluşturdukları Cognac İttifakı, Doğu'daki olaylara müdahale etmesine imkân vermeyecek kadar uğraştırmaktaydı onu...

Süleyman, Macaristan'ın her zamankinden de fazla bölünmüş bir durumda olduğunu biliyordu.

Köylüler öylesine perişan haldeydiler ki, çoğu, Türkleri bir kurtarıcı gibi bekliyordu. Jean Zapolya, Macar tacını sahiplenmek için binbir entrika çeviriyordu ve Macar soylularının Alman aleyhtarlığı o boyutlardaydı ki, ülkeleri imparatorun yardımına şiddetle ihtiyaç duyduğu bir sırada, onlar işi, kral ve Habsburg hanedanından gelen eşinin çevresindeki maiyette görev yapan bütün Almanların sınır dışı edilmelerini istemeye

kadar vardırıyorlardı. Macarlar, Roma'daki yozlaşma ve toplumsal adaletsizliklere karşı Türklerin başarılarını en adil bir ceza olarak gören Luther'in düşüncelerini paylaşmaktaydılar.

21 Nisan 1526 günü, sultan, beraberinde 100.000 asker ve 300 top olduğu halde, Edirnekapı'dan çıkarak İstanbul'dan ayrıldı. Sadrazam İbrahim Paşa ile vezirlerinden ikisi Mustafa ve Ayas paşalar, saray tercümanı Yunus Bey ve daha birçok devlet ileri geleni de kendisine eşlik etmekteydi. Dağlık bölgeyi aşmak üzere, ordu nehir boyunca ilerledi. Böylece Belgrad'a ulaşmak için kuzeybatıya yöneldi. Filibe ve Niş arasındaki güzergâhın aşılması, kötü hava koşulları yüzünden bir hayli güç oldu.

Fırtına ve sağnak halindeki yağışlar ırmakları taşırılmış, köprüleri sürüklemiş ve yolları hemen hemen kullanılmaz duruma getirmişti. Bu koşullar altında Osmanlı ordusundaki sıkı disiplini çok katı biçimde uygulamak gerekti, ekine durmuş tarlalara giren, ya da atlarını sokan askerler hemen idam edildiler.

Süleyman, *Günce'sinde*³, kadıların bile asıldığını yazar. Sofya'ya gelindiğinde, sadrazam kuşatmayı hazırlamak üzere Petervaradin'e doğru ilerleme emrini alırken, sultan da Bosna ve Hersek sancakbeylerinin birlikleriyle kendisine katılacakları Belgrad'a yöneldi. Kırım Hanı Saadet Giray da oraya gelecekti. Petervara-din kalesi, açılan lağımın yardımıyla çabucak düşürüldü. Vakanüvislere bakılırsa, Sadrazam bu müjdeyi sultana, garnizonu savunanlardan beş yüzünün kesilmiş başlarıyla birlikte iletmiştir. Osmanlıların kayıplarıysa 25 kişiden ibaretti.

Ordu şimdi, Tuna Nehri boyunca Budin'e doğru yoluna devam ediyordu. Osmanlılar Ilok kentini, ardından da Eszek'i aldılar; burada, Drave Irmağı üzerinde, Süleyman bir köprü inşa ettirdi. 332 metre uzunluğunda ve 2:40 metre genişliğinde olan köprü beş günde tamamlanmıştı. Türk istihkâmcıları da yeniçeriler ve topçular kadar başarılıydılar. Birlikler karşıya geçtikten sonra Süleyman, her türlü ricat düşüncesini baştan yok etmek üzere köprünün yıkılmasını emretti. Bundan sonra ordu bataklıktan aşarak, Drave ve Tuna nehirlerinin birleştikleri noktanın yirmi kilometre kadar uzağında yer alan Mohaç Ovası'na ulaştı. Macar Kralı II. Louis, Budin yolunu kapatmak amacıyla, Süleyman'ı burada bekliyordu.

Her zaman olduğu gibi, Hıristiyanlar bu kez de aralarında birlik sağlayamamışlardı. Louis, bütün Avrupa'dan yardım rica etmişti. "Eğer Majestelerinin yardımları hemen yetişmeyecek olursa krallığımız ortadan kalkacaktır" diye yazdığı İngiltere kralı, yerinden bile kıpırdamamıştı. İran şahından da, Türk kuvvetlerini Doğu'da oyalayacak bir harekâta girişmesi için, boşu boşuna talepte bulunmuştu. O sırada İspanya'da olan Şarlken de çağrılarını duymazdan gelmişti. Avrupa'nın bir bölümüyle papayı kendisine karşı birleştiren Cognac İttifakı'nın yarattığı sorunlarla baş edebilmek için elindeki tüm kuvvetlere ihtiyacı vardı Tehlikenin bilincinde olan Ferdinand, daha yaz başlarında Alman Diyeti'ne dokunaklı bir mesaj göndermişti, ama Diyet, Şarlken'in, öncelikle din sorununu çözmek üzere bir genel meclis toplaması için diretmekteydi. En sonunda din adamları meclisinin on sekiz ay içinde toplanacağı vaadi üzerine Macaristan'a 24.000 kişilik bir kuvvet göndermeye karar verdiğinde, artık iş işten geçmiş, felaket çoktan gelip çatmıştı.

Macar soyluları bile -ki ülkenin savunması asıl onlara dayanıyordu- en ufak bir coş-

ku duymaksızın seferber oldular. Başarabilenler, evlerinde kalmayı yeğledi. Kendisinden durmadan yeni ayrıcalıklar koparmaktan başka bir şey düşünmedikleri kralın durumunu güçlendirmek de işlerine gelmiyordu, Habsburgların durumunu da... Batory ve Verboeczy valilerinin yandaşları arasında bölünmüş bir halde, savaş alanında bile bir ve beraber olmayı başaramadılar. Soylular, Jean Zapolya ve Frangipani Hırvatlarının oluşturdukları birlikleri (toplam 30.000 ila 40.000 kişi) beklemeksizin, muharebeyi hemen başlatması için kralı zorladılar, istemeye istemeye başkomutanlık görevini kabul etmiş olan Kalocsa Piskoposu Paul Tömöri şimdi, zaferin şanını tek başına taşıma hevesine düşmüştü.

Atları ve binicileriyle tepeden tırnağa kadar demirler içindeki Macar süvarilerine gözü kapalı bir güven besliyordu. Çok daha hafif ve daha hızlı olan Türk atlarının üstünlüğünü unutuyordu. Her şeyden önce de topçuları hiç düşünmüyordu. Macarlar, müttefik kuvvetlerin yokluğunda 30.000 asker toplamışlardı. Türklerse bunun iki katından da çok sayıdaydılar. Türkler, çelik gibi bir disiplin içinde komutanlarına itaat ediyorlardı, Macar şövalyelerininse hiç kimseyi dinledikleri yoktu. Şans tümüyle Macarların aleyhindeydi; hiçbir savunma önlemi almadıkları gibi, seçimi kendilerince yapılmış

olmakla birlikte, kendi kuvvetlerinden çok düşman kuvvetlerinin yayılmasına imkân verecek bir yerde muharebeye giriyorlardı. Piskopos Perenyi, biraz sonra 20.000 Macar şehidinin cennete uçacağını öngörmüştü. Yanılmadı, ancak öldürülenlerin sayısı, onun tahmin ettiği rakamın çok üzerindeydi.

Muharebe başlamadan önce, öğleyin Süleyman bir savaş konseyi toplamış ve burada, akıncıların komutanı, ağır Hıristiyan süvarilerine cepheden saldırmaktansa safları açıp onları içerilere çekmeyi ve sonra yanlardan saldırarak yok etmeyi önermişti. Süleyman muhtemelen muharebenin kaderini belirleyen bu stratejiyi benimsedi. Bunun üzerine Sadrazam İbrahim Paşa birlikleri denetledi, onlara bol ganimet vaat etti, sonra ön safta, Rumeli askerlerinin başındaki yerini aldı. Onun arkasında, sultanla birlikte, Anadolu askerleriyle topçular yer alıyordu.

29 Ağustos'ta öğleden sonra üç sıralarında, düşman topçusunun ateşiyle muharebe başladı, ilk saldıranlar, Türklerin de beklediği gibi, başlarında Perenyi ve Tömöri olduğu halde Macar atlıları oldu, Rumeli birlikleri saldırı şokunu göğüsleyip ardından Anadolu birliklerine doğru çekildiler. Sonra da akıncı komutanının önerdiği taktik uygulamaya konuldu. Akıncılar saflarını açtılar, Macarlar sultana ulaşip onu tutsak edebilmek üzere içeri daldılar. Bunun üzerine akıncılar sağ ve sol kanatlardan saldırıya geçtiler. Kemalpaşazade4 renkli üslubuyla muharebeyi şöyle anlatır: "Akıncılar coşkun dalgalar halinde atılır atılmaz, bir kan denizi kaynaşan dalgalarını yaymaya başladı. Başlarındaki kırmızı sarıklar savaş alanını bir lalezara çevirmişti... Kalkanlar bir gülün sinesi gibi yarılıyor, miğferler gül koncasının dudakları gibi kanla doluyordu. Semaya kadar, lal renkli bulutlar gibi yükselen kan buğuları, zaferin yavuklusunun başı üzerinde, sanki pembe bir gök oluşturmaktaydı..."

Macar şövalyeleri çok yiğitçe dövüştüler. Aralarından otuz iki kişilik bir grup, savaşa savaşa ilerleyerek, belki de o gün hayatının en büyük tehlikesini atlatan Süleyman'a yaklaşmayı bile başardı, sultanın koruyucularının çoğu öldürüldü ve Süleyman etrafını çeviren yeniçerilerin, saldırganların atlarının bileklerini kesmeyi akıl etmeleri sayesinde

kurtuldu. Ancak o da büyük bir cesaretle savaştı. Ok ve mızrak darbeleri, gövdesine kadar ulaşıyor ve zırhından sekiyordu.

Bundan sonra Türk topçusu devreye girdi. Kral Louis elinde kalan süvarilerle, birbirlerine zincirlerle bağlanmış topların oluşturduğu duvara yaklaştığı anda, bütün namlular hep birden ateşe başladılar.

Macar şövalyeleri ezildi. Akıncılar, güllelerden kurtulabilenlerin peşine düştü. "İki ordu birbirine karıştı ve artan bir şiddetle vuruşmaya koyuldu. Kılıçların şavkı, gün batana kadar dinmedi. Ok, kargı ve mızraklar, muharebenin yangınını besliyordu. Palaların yarıp parçaladığı zırhlar, kılıçbalığının yırttığı ağlara benziyordu..."

Muharebe böylece akşama kadar sürdü. Deneyimsiz Macar topçularının ellerindeki toplar, hemen hemen hiç etkili olmadı. Tüm ağırlık, kahramanca çarpışan, ancak kötü yönetilen ve disiplinsiz süvarilerin sırtındaydı. Kemalpaşazade, Macar Başkomutanı Paul Tömöri'nin de hakkını teslim etmektedir: "Sağlam bir çelik gibi, savaş darbeleri altında dövüldükçe, su verilip pekleşiyordu: Hem file benziyordu, hem de yılan; kavganın pençelerine de, muharebenin taşlarına da kafa tutuyordu. Her tarafı yara bere içindeyken bile, kuduz bir köpek gibi kendini yeniden topluyordu. Nil Nehri gibi coşuyor, saldırdığında, tıpkı filin çığlıkları gibi haykırışlar fırlatıyordu, öyle ki, kaplanlar da aslanlar da önünden kaçışmaktaydı..."

Sonuçta Macarlar dört bir yana dağılmıştır. Pek çoğu bataklıklara gömülüp gitmiştir. Kral Louis de bunlar arasındaydı: "Utancın kızgın demiriyle dağlanmış bu asi, atı ve silahlarıyla birlikte, suyun ve ateşin yok edeceklerinin sayısını artırmak üzere nehre gömüldü..." Süleyman tam bir zafer kazanmıştı.

Bozgun halinde kaçan düşmanı kovalamak için zaman geç olmuştu. Osmanlılar geceyi savaş alanında geçirmeye karar verdiler: "Zafer şenlikleri, gece yarısına kadar devam etti." Ertesi gün Süleyman, beraberinde İbrahim Paşa ve ikinci Veziri olduğu halde savaş alanını gezdi, sonra kırmızı bir otağın önüne yerleştirilen altın tahtında, devlet ricalinin kutlamalarını kabul edip bolca ihsanda bulundu.

Aralarında yedi piskoposun kellelerinin de bulunduğu iki bin kesik baş, sultanın otağının önünde piramit halinde yükselmekteydi. Öldürülen düşman sayısı 30.000 olarak hesaplanmaktaydı ki, bunlardan 4.000'i de şövalyeydi. Macaristan, kendi iç kavgalarının, askeri komutanlarının çılgınca ataklığının ve topçularını kullanmadaki beceriksizliğinin yol açtığı bu bozgunun izlerini hiçbir zaman silemeyecektir.

Mohaç zaferi, sadrazamın saygınlığını da sultanın ona duyduğu sevgiyi de daha çok pekiştirdi.

Süleyman kendi elleriyle İbrahim'in kavuğuna elmaslarla süslü bir sorguç taktı Balıkçıl tüylerinden olan sorguç "esenliğin kanatları gibi, gölgesiyle örtmekteydi onu"... Sultanın gözdesini savaş alanında izleyenlerin hepsi de gösterdiği cesaret ve askeri yetenekleri konusunda birleşmekteydi.

Kemalpaşazade de zafere götüren başarıyı ona bağlamaktadır: "Kâfirler için en uğursuz, İslam'ınsa en ihtişamlılarından biri olan bu parlak zaferin başarısı, kargısı tıpkı kararlılık şahininin gagası, kanla sulanmış kılıcı tıpkı ceraset aslanının pençesi gibi olan; savaşçı emir, her zaman tedbirli İbrahim

Paşa'-

ya aittir." Tarihçi onu, "ışınlarını tüm evrene fırlatan" güneşe, "avını izlemek için yanıp tutuşan" aslana, "kılıçların gövdesine dal olduğu" serviye benzetir. Bu abartmalar, sul-60

tanın maiyetindeki erkanın da düşünceleridir; hemen hemen sultana eşit bir güce erişmiş olan sadrazamın önünde artık çok büyük bir gelecek açılıyordu. Ancak imparatorluğun en güçlü adamı, aynı zamanda da en göze batan adamıydı. On yıla kalmadan...

Süleyman, bizzat kaleme aldığı bir mektupla zaferini annesine haber verdi, İstanbul'a ve taşradaki valilere zaferi müjdeleyen mektuplar gönderildi. Valilere giden mektupların hepsi de birbirinin eşiydi.

Sultan, renkli ve betimleyici bir üslupla ordunun Tuna'ya doğru yürüyüşünü, hazırlıkları ve muharebeyi uzun uzun anlatıyordu, İbrahim'i, "içindeki Tanrı vergisi bütün değerleri sergileyen bu kahramanı" övüyordu: Mektubun sonunda, "Tanrının lütfü" diyordu, "muzaffer ordularına, ünlü sultanlardan hiçbirinin, ne en güçlü hanların, ne de hatta Peygamber'in yoldaşlarının benzerini kazanmadığı bir zafer ihsan eyledi. Kafirlerin ulusundan kalanlar hak ile yeksan edildi. Alemlerin Tanrı'sına şükürler olsun." İslam alemi de olayı böyle değerlendiriyordu. Tıpkı eskiden atalarının sınır boylarında yapmış olduğu gibi, Süleyman da, Muhammed'in dininin zaferi için bir kavga vermişti. "Bu büyük zafer İslam'ın yaşadıklarının en büyüklerinden biridir. Bugüne kadar bunun bir benzerini kazanabilmiş başkaca bir padişah yoktur."5

Hiç zaman yitirmeksizin Süleyman hareket emrini verdi ve 10 Eylül'de ordu Budin önlerinde kamp kurdu. Sultan kraliyet sarayına yerleşirken hemen bir ferman çıkararak kent sakinlerine de mal varlıklarına da hiçbir zarar verilmemesini istedi. Bu emre kimse uymayacaktır. Düzensiz birlikler, kentin bir bölümünü yağmalayıp ateşe verdiler, İbrahim bunlara boş yere engel olmaya çalıştı. Talan ve katliam sahneleri, haftalar boyunca komşu kentlerde de yaşanacaktı. Bizzat Kemalpaşazade,

"akıncılar hazine yığınlarına dalıyor ve laleler gibi kıpkızıl yakutlardan kendilerine taçlar yapıyorlardı, yeniçeriler ganimetle öylesine doluydular ki, külahları altında tıka basa şişmişti" diye anlatmaktadır.

Budin'i terk etmezden önce, İbrahim bütün topları, saraydaki hazineleri ve Herkül, Apollon ve Diana'nın tunçtan heykellerini gemilere yükletti.6 Eski Kral Matyas Karvin'in, zamanının en zenginlerinden birisi olan kitaplığını da götürdü. Macar soylularsa gelip padişaha bağlılıklarını bildirdiler.

Kasım ayı sonunda İstanbul'a dönen sultan, halkın sevgi gösterileriyle karşılandı. Petervaradin dışında, geride başkaca bir garnizon bırakılmamıştı. Savaş, Hıristiyanların bozgunuyla sonuçlanan bir cezalandırma seferi olmuştu. Ancak fetih de gecikmeyecekti.7

Mohaç'ın Avrupa'daki yankıları büyük oldu. Gerçi Macar kralının yardımına koşan olmamıştı, ama olaydan herkes üzüntü duydu. Gerçekte, birkaç ileri görüşlü insanın dışında, Osmanlı'nın Belgrad'm fethinden sonra Orta Avrupa'nın bu kadar içlerine giderek Budin'i de ele geçireceğine kimse

inanmamıştı. Katolikler de Protestanlar da bu olayda, günahları nedeniyle Hıristiyanları cezalandıran ilahi adaletin tecellisini gördüler. Ancak kr olmayanlar biliyorlardı ki nedenler daha başkaydı; Hıristiyan Avrupa'nın blnmşlgnde ydi, bencilliğinde ydi ve "Hıristiyan prensler arasında her geçen gün biraz daha büyüyen anlaşmazlıklar sonucu Avrupa'nın bir bölgesine sıkışıp kalan"8

korkaklı-ęındaydı.

SÜLEYMAN MACAR KRALINI TAYİN EDİYOR

Kral Louis öldürülmüş, şövalyelerin büyük çoğunluğu yok edilmiş, Budin ateşe verilmiş ve ülke kırıp geçirilmişken, bütün bu felaketlere, yirmi yıl sonra Macaristan'ın bağımsızlığını da yitirmesine büyük ölçüde katkısı olacak bir hanedan çekişmesi eklenmişti. Hıristiyanlığın düşmanına karşı savaş alanında birleşmesini beceremeyen Macar soyluları, bir kral seçme konusunda da ayrı düştüler.'

Şarlken'in erkek kardeşi Habsburglu Ferdinand, Macar Kralı Louis'nin kız kardeşi Anne ile evliydi ve Mohaç savaşının hemen ertesinde, taht üzerindeki haklarını gündeme getirdi.9 Macar soylularının çoğunluğuysa, içlerinden birine oranla çekip çevrilebilmesi çok daha zor olacağından, yerel bir prensin otoritesini bir yabancıyınkine yeğ tutuyorlardı. Böylece Mohaç'tan altı hafta sonra evlilik bağı dolayısıyla Polonya'yı yönetmekte olan Yagellonların da müttefiki durumundaki Erdel Voyvodası Jean Zapolya'yı kral seçtiler. Ne var ki Ferdinand da yandaşlara sahipti ve onlara dayanarak yıl sonu gelmeden kral seçilip taç giydi. Macaristan'ın şimdi iki kralı vardı!

Zapolya, en başta kendisine geniş malî yardımlarda bulunan I. François olmak üzere, Bavyera prensleri, Papa VII. Clement, Venedik, İngiltere kralı gibi, Avrupa'da Habs-burgların güçlenmesinden endişe duyan çevrelerin desteğine sahipti. Ancak bu destek, maddi olmaktan çok sözde kaldığından Ferdinand'ın askerleri kısa bir süre sonra Zapolya'yı Budin'den kovdular. Zapolya, Tokay'da yenilgiye uğrayınca Polonya'ya sığındı. Bu durumda ona şimdi artık bütün Tuna ülkelerinin hakimi olan Süleyman'dan başka kim yardım edebilirdi?

1527 yılı sonunda Zapolya tarafından gönderilen Jerame Laszki, İstanbul'a geldi. "Kalemi de kılıcı da kullanmakta aynı ölçüde başarılı" becerikli bir diplomat olan Laszki, işe Sadrazam İbrahim Paşa ile Venedik Doju'nun temsilcisi Louis Aloysi Gritti'nin10 desteklerini sağlamakla başladı. Doj Andrea Gritti'nin gayrimeşru çocuğu olan bu "İş bitirici, dalkavuk, para canlısı ve muhteris, her türlü namussuzluğa hazır" adam, kısa süre içinde İbrahim'in üzerinde büyük bir nüfuza sahip olmuştu." Bu iki güçlü adam sayesinde Laszki'nin işleri kısa zamanda yoluna girdi. Kaldı ki, türlü armağanlarla öteki vezirlerin tarafsız kalmalarını sağlamayı da başarmıştı, İbrahim, ilk başta onunla oldukça sert bir tonda konuştu: "Kral Louis muharebe meydanında öldü," dedi, "biz onun sarayını aldık. Orada ikamet ettik. Krallığı bizimdir. Kralların taç giymekle kral olduklarını zannetmek yanlıştır. Hükümet etmek altın ve değerli taşlarla değil, ancak demir ve kılıçla mümkündür. Efendin, padişahı efendisi bilsin ve bu taktirde yardım talep etsin. O zaman Ferdinand'ı ve bütün düşmanlarını mahveder. Biz Türkler az konuşur, çok işleriz. Gerekli olduğu zaman geleceğiz. Budin'i de bir ikinci İstanbul yapacağız."

Laszki'nin çabalarını da, altınlarını da bolca harcadığı birkaç hafta daha geçti. En sonunda Süleyman onu huzuruna kabul etti. Kararını vermişti: Macaristan'ın Kralı Zapolya olacaktı. Kaderini, iki dudağının arasında tutacağı zayıf bir krallığın hükümdarını, imparatorluğa bağlı ülkeler, bu ülkelerin askerleri ve kaynakları tarafından desteklenen hırslı bir Habsburg'a yeğliyordu. Zapolya kral olduğunda, karşısında kendisine tabi bir derebeyi olacaktı. Ferdinand, kral olduğundaysa, bir düşman bulacaktı karşısında. Lasz-62

ki'ye "Metbuunun sadakatini mennuniyetle kabul ediyorum," dedi. "Şimdiye kadar krallığı fiilen onun olmamıştır. O hükümet fetih ve kılıç hakkıyla benimdir, fakat bana intisap ettiği için mükafat olarak Macaristan'ı ona terk ediyorum, ayrıca Avusturya'ya karşı da himaye edeceğim, müsterih olabilir."

Laszki, "Yaşayan Tanrı, İsa üzerine, kralının Süleyman'ın ve dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı olacağına" yemin etti.12 Bir süre sonra Gritli, Macar Kralı'nın İstanbul'daki temsilcisi oldu ve 28 Şubat 1528'de Osmanlı devleti, Ferdinand'a karşı girişeceği ilk sefere yardım için Zapolya'ya elli top ve beş yüz kental barut vaat eden bir antlaşmayı imzaladı.

Habsburglu, düşmanlarının girişiminin başarıya ulaştığını çabucak öğrendi. Bunu beklemediği için, hemen kendisi de İstanbul'a bir elçi gönderdi. Ancak Zapolya kadar becerikli davranmadı, onun görüşmecileri de Laszki'nin yeteneklerine sahip değillerdi. Heyetin Başkanı Hobordansky'e verilmiş

olan talimat, Belgrad da dahil olmak üzere Macaristan'dan alınmış olan bütün toprakların kurtarılmasıydı! Bu istekleri öylesine patavatsızcasına ileri sürdü ki, Türkler hemen tepki gösterdiler.

İbrahim, "Bütün öteki Hıristiyan güçlerin gelip gölgesine sığındığı Osmanlıların imparatoru karşısında efendin hangi cesaretle kendinde güç vehmediyor?" diye sordu. Hobordansky, bu güçlerin hangileri olduğunu öğrenmek isteyince de Fransa, Polonya, Venedik ve Erdel diye saydı. Elçi bunun üzerine Ferdinand'ın talep ettiği toprakları sıraladı: "İstanbul'u neden istemiyor?" diye alay etti İbrahim...

Avusturya elçilerinin iddialarından ve konuşma biçimlerinden rahatsız olan Süleyman, onları ikametgâhlarında gözaltına aldırdı. Burada dokuz ay kaldılar. Sonra salıverildiler ve her birine iki yüz duka altın değerinde armağanlar verildi. Sultan, ülkelerine dönmeden önce hepsini birlikte huzuruna kabul etti. Yaptığı konuşma, gelecek günler için hiç de iyi işaretler vermiyordu. "Metbuunuz bizimle şimdiye kadar dostluk ve komşuluk münasebetlerinde bulunmamıştır, fakat yakında bulunacaktır.

Ordularıyla gelip mülaki olacağını kendisine söyleyebilirsiniz, o zaman isteklerini bizzat vereceğim.

Ona şunu da söyleyin ki, bizi karşılamak için her türlü hazırlığı yapabilir." Hobordansky de gururlu bir edayla Ferdinand'ın, eğer dost olarak geliyorsa sultanı karşılamaktan büyük sevinç duyacağını, ancak onu bir düşman olarak da karşılayabileceğini söyledi...

Diplomatlar dönüş yoluna koyulurken, Süleyman ile İbrahim de askeri hazırlıklarını hızlandırdılar. Bu kez kendileriyle boy ölçüşebilecek tek düşmanın, yani şimdiye kadar sürekli saklanan "sözüm ona imparator" Şarlken'in ordularını ezmek, sonra da Türk sancaklarını Viyana'ya kadar götürmek amacındaydılar.

Bununla birlikte muhtemelen bir karşılaşma şansı fazla değildi. Charles, Tirol, Carinthie, Styrie, Carniole ve Viyana dukalıklarını kardeşine bırakmıştı ve Tuna topraklarının savunması da Ferdinand tarafından üstlenilmişti. Bu görevse Habsburgların Avrupa'nın içinde alabildiğine pahalı mücadelelere girişmiş oldukları bir sırada çok ağırdı. Böylece Ferdinand, Türklere karşı karada yapılacak savunmasıyla ilgileniyordu ki, bu da ilerde göreceğimiz gibi onu epey kaygılandıracaktır. İmparator, kırk yıl süren saltanatı boyunca ancak bir kez, 1532'de yeni bir Türk saldırısına karşı

orduların komutanlığını bizzat üstlenmek için Viyana'ya gelecektir. Kader, Kutsal imparatorluğun İmparatoruy-la, İnananların hükümdarını asla karşı karşıya getirmeyecektir.

VİYANA TEHDİT ALTINDA

Sekiz yıl içinde, üçüncü kezdir ki Süleyman birliklerinin başında kuzeyin yolunu tutuyordu. İbrahim'i seraskerliğe, yani başkomutanlığa getirmiş, ona üç kaftan, zengin koşum takımlarıyla sekiz at, değerli taşlarla süslü kılıçlar, yaylar ve kargılarıyla yüklü dokuzuncu bir at daha, altı tuğ ve dört yerine, yedi sancak birden vermişti. Biri yeşil, biri beyaz, biri sarı, ikisi kırmızı, ikisi de çizgili olan bu yedi sancak, yedi gezegenin uğurunu çıkılacak sefere taşıyacaktı.

10 Mayıs 1529 günü ordu, artık alışılan bir debdebe içinde, törenle İstanbul'dan ayrılıyordu. Süleyman binlerce yeniçeri, sipahi ve akıncının arasında ilerlerken, topçular, levazım birlikleri ve diğer birimler tam bir düzen ve disiplin içinde onu izlemekteydiler.

Kuzeye doğru yapılan daha önceki seferlerde de olduğu gibi, nehir taşkınları ordunun ilerleyişini büyük ölçüde engelledi ve Belgrad'a ancak iki ayda ulaşılabilirdi. Maritza üzerindeki bir köprüyü sular sürüklemişti. Seller her yeri kaplamıştı ve birçok asker bu yüzden boğulmuştu. Ordu, benzer güçlüklerle Morave ve Save'i geçerken, sonra da Osi-jek'te Drave Irmağı'nı aşarken de karşılaştı.

Sonunda, büyük Osmanlı zaferinin anılarıyla dolu Mohaç'a gelindi; Zapolya da kuvvetleriyle birlikte sultanla burada buluşacaktı.

Çok muhteşem bir karşılama töreni düzenlendi. Sadrazam, peşinde beş yüz yeniçeri ve beş yüz sipahi olduğu halde krala doğru ilerledi. Zapolya'ya altı bin atlı eşlik ediyordu. Daha sonra huzuru hümayun'daki törene geçildi; padişah, burada Divan'ın ve ordu komutanlarının önünde Zapolya'yı Macaristan kralı olarak ilan etti. Divan toplantısının yapıldığı otağın etrafını yeniçeriler çevirmişti.

Onların arkasında sipahiler ve Rumeli askerleri bulunuyordu. Zapolya, Türk yetkililerin eşliğinde padişaha doğru ilerledi. Süleyman üç adım ilerledi, krala elini öptü ve oturmasına izin verdi. Bu sahneyi canlandıran o dönemden kalma bir minyatürde, tahtı üzerinde oturmakta olan genç sultanın, Türklerin eline geçmiş olan Macar tacını Saint-Etienne tacı krallık kaftanına bürünmüş Jean Zapolya'ya uzatışı görülmektedir. Süleyman, huzurdan çıkmadan önce Zapolya'ya iltifatlar etti ve ona altın koşumlu üç at ile ipliklerle dokunmuş dört kaftan armağan verdi. Hıristiyan Macaristan'ın hükümdarı, artık İstanbul'daki sultanın tebasıydı. Süleyman sonraları, "Bu krallık bana aittir,"

diyecektir. "Bu krallık bana aittir ve ben oraya bir hizmetkârımı yerleştirdim. Krallığı ben ona verdim, eğer dilersem onu ondan geri alabilirim, zira bu krallığı da, hepsi de kullarım olan halkını da, dilediğim gibi kullanma hakkına sahibim." Macaristan'ın bağımsızlığı boş bir sözden başkaca bir şey değildi artık...

Mohaç'tan ayrıldıktan üç gün sonra Süleyman ve ordusu, Ferdinand'la yandaşlarının işgalindeki Budin'in karşısında mevzilenmişlerdi. Türk ordugâhında, Zapolya'ya, Fransa kralı ile ittifakının karşılığı olarak 40.000 Ekü getirmiş olan I. François'nın Elçisi Antonio Riçon da vardı. Kuşatma kısa sürdü. Beşinci gün Osmanlılar kentin kapılarından birini yıktılar. Ertesi gün genel saldırıya geçildi ve Budin teslim oldu. Yeniçerilerin kenti yağmalamaları engellendi. Buna karşılık onlar da halkın

çoğunu, köle olarak satmak üzere tutsak aldılar, Avusturyalı askerleri de kılıçtan geçirdiler. Olayın görgü tanık-64

larından biri, "Kesik başlar öyle çok, öyle çoktu ki, sayılarını tahmin etmek imkânsızdı," diye anlatmaktadır.

Budin'in alınmasından bir hafta sonra Zapolya törenle Macar tahtına oturtuldu. Törene, yeniçeri ağasının yardımcısı başkanlık ediyordu. Süleyman törene katılmamak, hatta kendi adına bir veziri bile göndermemekle, kısa bir süre sonra imparatorluğuna katacağı bir uydu eyaletin sıradan yöneticisine, kuluna biçtiği değer önemsizliğini göstermek istiyordu.

Sonbahar yaklaştığı için padişah hiç zaman yitirmeksizin Viyana'ya doğru hareket edilmesini emretti.

Soğuklar bastırmadan kenti ele geçirip, kışı orada geçirmeye kesin kararlıydı. Yol nispeten kısaydı, 27

Eylül'de Osmanlı ordusunun 128.000 askeri ile teçhizatı taşıyan 28.000 devesi Viyana önlerine gelmişti. Avrupa'nın tam göbeğinde, "İspanya kralı"nın her şeyden çok arzuladığı bozgununu seyredecek olan bu surların karşısında, Süleyman, her zamankinden daha bir "muhteşem"di.

Ordugâhı Semmering kasabasının hemen yanında kurulmuştu. Altın başlıklı sütunlarla çevrili otağının içi de altın işlemeli kumaşlarla kaplıydı. Çevresinde 12.000 yeniçeri yerleşmişti; onların arkasında da Anadolu beylerbeyi ile Asya kuvvetleri bulunuyordu. Daha ötede, yanda, öncü birliklerine Bosna, artçı birliklerine Sırbistan valilerinin komuta ettiği Rumeli askerleriyle Sadrazam İbrahim Paşa yer almıştı.

Topçu bataryaları çeşitli çaplarda 300 toptan oluşmaktaydı. Bu sayı Türk ateş gücünün tümü değildi, çünkü kötü hava şartları büyük çaplı topların getirilmesini geciktirmişti. Bu gecikmenin önemi, çarpışmalar başladıktan sonra ortaya çıkacaktır.

Kuşatma altındakiler 20.000 askerle 72 adet topa sahiptiler. İmparatorluğun Bohemya'nın, İspanya'nın, Stirya'nın, Aşağı Avusturya'nın gönderdiği birlikler ile "Türk'e karşı savaşma düşüncesinin heyecanı dolu" Viyana burjuvalarının kurduğu birliklerin oluşturduğu bu kuvvete, Bavyera Valisi Philippe, Salm Kontu Nicolas ve Roggendorf baronu komuta ediyordu. Ferdinand'a gelince, o, gerektiğinde yardım getirebilmek ve kardeşi Şarlken'le ilişki halinde olabilmek amacıyla Linz'de karargâh kurmayı yeğlemişti. Gerek Ferdinand, gerek Şarlken kendilerini, beterin betesine, yani eğer Viyana düşecek olursa, Türklerin Almanya içlerine uzanacak yeni bir seferine hazırlamaktaydılar kendilerini...

Bütün Hıristiyan alemi, yalnız uzaktaki Macaristan'ı ve aşağı Tuna ülkelerini değil, ama doğrudan doğruya Avrupa'nın kalbine yönelik büyük tehlikenin bilincindeydi. Almanya'daki protestanlar da bu kez seferber olmuşlardı. Şarlken, böylesine ciddi bir anda, eğer Ferdinand'a yüz çevirecek olurlarsa, onlara karşı son derecede sert önlemler alacağı tehdidinde bulunmuştu. Ancak, Luther bile, imparator ve kardeşine yardım edilmesinden yanaydı ve Protestanlar, Ferdinand'ın korktuğu gibi, Almanya içinde bir karşı hareket ortamı yaratmak üzere Habsburgların karşı karşıya oldukları bu güç durumdan yararlanmaya kalkışmadılar.

Kentin savunması mükemmel bir şekilde örgütlenmişti. Süleyman'ın arkası kesilmeyen yağmurlar ve su baskınları yüzünden yitirmiş olduğu bir bütün ayı, Ferdinand ve Viyanalıları kendi lehlerine kullanabilmiş ve kuşatma altındakilerin beklentileri tersine, etkinlikleri savaş boyunca görülecek bir dizi önlem almışlardı. Kentin surları onarılıp güçlendirilmişti, surların çevresindeki evler yıkılmıştı, büyük miktarlarda cephane ve

yiyecek depolanmış, muhtemel yangınlara karşı, söndürme merkezleri kurulmuştu. Biri dışında, kentin bütün kapıları da örülmüştü.

Kuşatma, bombardımanlar, saldırılar, katliamlar, kesilmiş kafalar, kahramanlıklar ve ihanetler içinde, bilinen tüm sahneleriyle sürdü. 7 Ekim'de 800 İmparatorluk askeri, Carinthia Kapısı yakınında Türkleri arkadan vurmak amacıyla bir huruç harekâtına kalkıştı. İyi yönetilmeyen girişim, felaketle sonuçlandı. Askerlerin çoğu kaçmaya başladı. Türkler bunların peşine düşüp teker teker avladılar ve akşam 500 Hıristiyan kellesi bir ganimet yığını halinde sergilendi. Osmanlılar Viyana'ya girmelerine ramak kalmışken, kenti bu olay üzerine üç gün süreyle top ateşine tuttular ve açtıkları lağımlarla surlarda büyük bir gedik meydana getirdiler. Buradan saldırarak kente niye girmediler, bilinmez...

Kış gelmişti. Yiyecek ve cephaneye azalıyordu, yeniçeriler de huysuzlanmaktaydılar. Sultan vezirlerini ve ordu komutanlarını topladı ve en sonuncusu olarak büyük bir saldırıya geçilmesi kararlaştırıldı.

"Cesaret, altın ve vaat gücüyle yeniden canlandırıldı." Her yeniçeriye 1000 akçe, surları ilk aşacak olana 30.000 akçe ödül vaat edilmişti. 14 Ekim'de, üç alay Carinthia kapısı yakınında açılmış olan gediğe doğru şiddetli bir saldırı başlattı. Öğleden sonra yeni bir saldırı daha düzenlendi. Ama sonuç alınmadı. Bütün saldırılar, Salm Kontu Nicolas'ın komuta ettiği birliklerin sarsılmaz direnişi karşısında kırılıyordu. Viyana'nın bir çırpıda alınamayacağı belli olmuştu. Vazgeçmek gerekiyordu.

Süleyman dönüş emrini verdi.

Kuşatma kaldırılmadan önce sultan, vaat edilen ödülleri dağıtmak üzere bir Divan topladı. İbrahim'in payına, kıymetli taşlarla süslü bir kılıç, dört kaftan ve beş kese altın düştü. Yeniçerilere 1000'er akçeleri verildi. Süleyman geri çekilişini, hem adamlarını, hem de düşmanlarını esirgemek üzere alınmış bir karar gibi gösteriyor, yenilgisini ihtişam içinde sunuyordu. Her yerde şunu yayıyordu ki, aslında Viyana'yı almak gibi bir niyeti yoktur, aslında o Şartken ve Ferdinand'la hesaplaşmak istemiş, ancak bu ikisi saklanmışlardır. Gerçeğe en yakın olanı, hiç kuşkusuz Türk tarihçi Katip Mehmet Zaim söylemektedir: "Viyana Kalesi'nin işgalini başaramadı. Viyana önlerindeki muzaffer ordu kar altında kalınca, hünkâr vazgeçti ve sarayının yolunu tuttu."

Viyanalılar da bu konuda yanılmadılar. Süleyman'ın ordusu, dönüş yolunda, kuşatma altındakilerin ucundan döndükleri felaketin ve akıncıların kuşatma süresince Avusturya ve Stirya içlerinde yaptıkları kötülüklerin intikamını almaya yönelik saldırılarına hedef olurken, top atışları ve çan sesleri de Türklerin gidişini selamlıyordu. Budin'de, Zapolya sultanın elini öpüp, "muzaffer seferi" dolayısıyla kutlamalarını sundu. Sultan da on kaftan ve altın koşumlu üç at armağan ederek kendisine teşekkür etti. İki ay sonra karlar altında ve sellerin bastığı yollarda birçok asker ve hayvanın telef olduğu zorlu bir yürüyüşün ardından, Süleyman, İstanbul'a giriyordu.

Yeni çağın şafağında, güçlü Türk ordusunun Viyana önündeki yenilgisi, istediği kadar disiplinli olsun, istediği kadar iyi yönetilsin, Doğu'dan gelen bir askeri harekâtın Avrupa'da ulaşabileceği en uç noktayı da işaretlemektedir. Daha eski çağlarda, yalnızca hafif kılıçlar ve oklarla silahlanmış atlı gruplar, silah ve beslenme ihtiyaçları konusunda fazlaca endişeye kapılmaksızın, kıtaları bir baştan

bir başa kat edebiliyorlardı. Ancak

şimdi, askeri tekniklerdeki ilerlemeyle birlikte, ordular zorlu yollarda -bazen de hiç yol bulunmayan arazide- topları çok büyük miktarlardaki gülleri ve diğer tüm ihtiyaç duydukları malzemeyle dolu arabaları ile birlikte ilerlemek zorundadırlar. Süleyman'ın askeri konvoyları da onlarca ve onlarca kilometre boyunca uzanmaktadır...

İstanbul'dan 10 Mayıs'ta ayrılmış olan Süleyman, Belgrad'a ancak temmuzun ortalarında varabilmişti.

1.500 kilometreyi kat etmek için tam iki ay!.. Viyana'yaysa 27 Eylül'de, kış mevsiminin başında gelebildi. 14 Ekim tarihinde, Günce'sine, "akşamdan ertesi gün öğlene kadar kar yağdı" diye yazmaktadır; iki gün sonra da geri dönmeye karar verecektir. Demek oluyor ki, güçlü biçimde savunulan kenti düşürebilmek için, tam tamına yirmi güne sahip olabilmişti, İstanbul'dan daha erken bir tarihte ayrılmalı, Viyana'dan da daha geç bir tarihte dönmeliydi. Ama, bu yağmurlu XVI. yüzyılın ilk yarısında, kötü hava koşulları her zaman mevcuttu ve kışlar da erken geliyordu. Doğu ve Orta Avrupa'nınki gibi sert bir iklim altında, bir yıl sürecek seferlere girişmek mümkün değildi. Rodos, aralık sonunda Süleyman'a teslim olduysa da Balkanlar'dan daha erken dönmek gerekiyordu. Dönüş

hazırlıkları eylül ortasında başlamalıydı. Aksi takdirde yeniçeriler kızar, salgınlar askeri ve hayvanları kırar geçirirdi. Birçok yüzyıl boyunca Avrupa'yı Türklere kurtaran komutanlarının yiğitliğinden çok, iklimi ve İstanbul ile arasındaki uzaklık olacaktır.

Viyana seferi, sultan için bir başarı sayılmazdı. Bundan, dolaylı olarak yararlanan I. François oldu.

1529 ilkbaharında Şarlken, papa ile kendisini İtalya'nın koruyucusu haline getiren Barselona Antlaşması'nı imzalamıştı. Artık elleri boşalmıştı ve Fransa kralıyla hesaplaşabilirdi. Bunu Viyana kuşatması engelledi. İmparator iki cephede birden savaşın imkânsız olduğunu, bir yandan Fransa kralıyla dövüşürken bir yandan da Türk tehlikesine karşı koyulamayacağını anladı. *Cambray Antlaşması'yla -Hanımefendiler Antlaşması-* Burgonya'yı Fransa'ya bıraktı, buna karşılık, Fransa da İtalya üzerindeki haklarından vazgeçti. Şarlken barışı, Avrupa'yı Türklere karşı bir araya getirebilmek için istiyordu. Bunu başaramayacak ve gelecek on yıl boyunca, imparatorluk düşlerini kovalamayı sürdüren Charles ile buna karşı çıkanlar, yani VIII. Henry, I. François ve Süleyman arasında hemen hemen kesintisiz bir mücadeleye tanık olunacaktır.

"ŞEN" VE "MUHTEŞEM"

Süleyman şimdi otuz beş yaşındadır. Viyana yenilgisi bir yana bırakılacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu debdebesinin en üst noktasında, sultan da başarısının doruğundadır. "Zamanın sultanı", padişah, Tanrı'nın Peygamberinin halifesi, inananların hakimi olarak mutluluğunu gölgeleyecek bir şey yoktur henüz... 1530 yıllarında, en yakını olan iki insan vardır; onu bir an bile yalnız bırakmayan başveziri İbrahim Paşa ile bir kadın, Avrupalıların Roxelane diye adlandırdıkları Hürrem Sultan.

Osmanoğullarının şehzadeleri konusunda pek az şey biliniyorsa da yüzyıllar boyunca padişahların haremini dolduran binlerce kadın hakkındaki bilgiler çok azdır. Batılı diplomat ve gezginlerin kulak misafiri olduğu kimi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin bazı boşboğazlıkları dışında hemen hemen

hiçbir şey bilinmemektedir; üstelik yalnızca

haremden şöyle bir geçmiş, ya da orada ölmüş olanlar değil, haremden yaşamış, etkinliği olmuş, şehzade ve prenseslerin anneleri hakkında da fazla bir şey bilinmemektedir. XVII. yüzyılın ünlü Kösem Sultan'ı gibi, çevirdiği entrikalarla kendisinden söz ettiren bazılarının adları bilinirse de, hepsi bundan ibarettir. Bu kadınların bütün hayatları, Topkapı ya da Eski Saray'ın duvarları arasında, hiçbir iz bırakmaksızın akıp gitmiştir.

Roxelane, Avrupalılar tarafından daha iyi tanınmaktaysa da hayat öyküsü içinde doğumundan başlamak üzere karanlıkta kalmış pek çok nokta vardır. Polonyalı kaynaklara bakılacak olursa, Dinyester üzerinde, Macaristan, Boğdan ve Polonya'nın sınırdaş olduğu Ruthenya bölgesinde, *Rohatyn'li* fakir bir papazın kızıydı. Genç kızlık adı, Alexandra Lisowska olsa gerektir. Polonya'ya sık sık akınlar düzenleyen Tatarlar tarafından kaçırılmış, İbrahim onu satın alıp Süleyman'a sunmuştur.

Ancak bu söylene kimse tarafından doğrulanmamaktadır.

Roxelane lakabı da "Rusyalı" anlamına kullanılmaktadır, yoksa sanıldığı gibi "Kızıl" anlamına değil.

Oldukça ufak tefek, Venedik Balyosu Bragadino'nun deyişiyle *non bella ma grassida* (güzel değil ama alımlı) bir kadın olan Roxelane'a, neşeli doğası yüzünden *Hürrem* (Şen) adı verilmiştir. Herhalde çok zeki ve hiç kuşkusuz kurnazdı, "yetenekleri ve fattanlığıyla" sultanı büyük bir tutkuyla kendisine bağlamayı becerdi. Devletlu âşığına, Slav ülkelerinin özlem dolu ezgilerini gitarıyla çalıp söylediği anlatılır. Ancak, musiki yetenekleri bir yana, Süleyman indindeki değeri ona dört erkek evlat vermiş

olmasından ötürüdür. Kısa süre içinde, Süleyman'ın kalbinin rakipsiz tek sahibi olmayı başardı.

Bragadino'nun anlattıklarına göre, sultana birbirinden güzel genç kızlar sunulduğunda öylesine büyük bir tepki göstermişti ki, Süleyman kızları geri göndermek zorunda kalmıştı, "zira bu kızlar veya başkaları, sarayda kalsalardı, Roxelane üzüntüsünden ölebilirdi". Ferdinand'ın elçisi Busbecq'e bakılacak olursa da, Roxelane, Süleyman'ın aşkını, "Türlü işveler ve birtakım büyülerle" canlı tutuyordu.

Roxelane saraya geldiği sırada, *başkadın* makamını, muhtemelen Tatar kökenli olan ve Süleyman'a Mustafa adında bir şehzade vermiş bulunan Gülbahar Sultan işgal ediyordu. Venedik balyosunun anlatışına göre, Hürrem, rakibesini, gerçek bir savaşa dönüşen bir tartışma sonunda bertaraf etti.

Kavgada Roxelane'nın saçları yolunmuş, yüzü gözü tırnak yaraları içinde kalmıştı. Bu durumda sultana görünemeyeceğini öne sürerek Süleyman'ın huzuruna çıkmayı reddetti. Bu olaydan sonra da padişah, Gülbahar'la olan bütün ilişkisini kesti (kadın, oğlu Mustafa Manisa valiliğine atanınca da haremi terk etti).

Roxelane, Eski Sarayı kül eden bir yangından yararlanarak, siyasi hayatın merkezi durumunda olan sultanın maiyetinin ve özel dairesinin de bulunduğu yeni saraya -Topkapı Sarayı- geçici bir süre için taşınma iznini kopardı. Beraberinde çok sayıda beyaz ve zenci *hadımağası*, yardımcı ve

hizmetkârları olduğu halde geldi ve bir kez yerleştikten sonra da bir daha artık burayı terk etmedi. Harem, kısa süre sonra devletle iç içe bir hale gelecek ve bunun sonuçları hiç de olumlu olmayacaktır.

Bir süre geçtikten sonraysa Roxelane zaferini sağlayan başarıya ulaştı. Süleyman onunla evlendi.

Sultanın maiyeti bu evliliği o kadar benimsememiştir ki, hiçbir Osmanlı vakanüvisi bu olayın sözünü etmez. Busbecq, *Mektuplarımda*, Süleyman'ın verdiği ve Türk hukukuna göre evliliği yasallaştıran çeyizi anlatmaktadır.

Bu evliliğe ilişkin bir başka anlatı da *Ceneviz Saint-George Bankası Kayıtları* 'nda yer almaktadır: "Bu hafta, sultanların geçmişinde kesinlikle bir başka örneği bulunmayan, çok olağanüstü bir olay ceryan etti bu kentte. Ulu Hükümdar Süleyman, imparatoriçe olarak Roxelane adında Rus kökenli bir kadınla evlendi ve büyük şenlikler yapıldı. Düğün töreni sarayda oldu ve şenlikler, şimdiye kadar görülmedik bir ölçüdeydi. Halkın da katıldığı bir dini tören yapıldı, armağanlar verildi. Gece, belli başlı sokaklar çok hoş bir şekilde aydınlatılmıştı ve her yerde konserler verilip şenlikler düzenleniyordu. Binalar çiçeklerle süslenmişti. Roxelane ve sultanın maiyeti, At Meydanı'nda kurulan kürsüden, sipahilerin yarışmalarını ve vahşi hayvanlarla boyunları göğe degecek kadar uzun zürafaların geçişini izlediler..."

Bu evlilik üzerinde çok şey konuşuluyorsa da kimse ne anlama geldiğini bilemiyor."14

Hürrem Sultan'ın, ölümüne kadar sürecek olan etkinliğini göstermek için evlenmeyi beklemediği söylenir. Bu etkinlik muhtemelen abartılmaktadır, zira Süleyman hiç de zayıf ve kolaylıkla etki altına alınabilecek bir hükümdar değildir. Kırk altı yıllık saltanatının iyi ya da kötü bütün icraatının sorumluluğunu tek başına taşır. Bununla birlikte, "Şen", sultanla gözde veziri arasındaki yakınlıktan büyük bir kıskançlık duymaktaydı. 1537'de padişahı Venedik'le savaşmaya İbrahim karşı çıktığı halde o zorlayacaktır. Yabancı elçiler ona çeşitli armağanlar getirmeyi asla ihmal etmeyeceklerdir ve devletin ileri gelenlerinden birçoğu, ulaştıkları rütbeyi ona borçludurlar. Nitekim kızı Mihrimah'la evlendirdiği Rüstem Paşa'nın ilerlemesini sağlayacak ve onu her zaman koruyacaktır. İleride göreceğimiz gibi Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayında da hiç kuşkusuz parmağı vardır.

Ne olursa olsun, Roxelane öyküleştirilerek anlatıldığı gibi, Süleyman'ın kötülük meleği değildi.

Tarihin ona yöneltebileceği başlıca eleştiri, daha sonraları imparatorluğu onca zayıflatacak olan gözdelelerin ve saray kadınlarının saltanatını başlatmış olmasıdır.

GAZİLERİN GAZİSİ

Olgunluk çağına gelmiş olmasına rağmen, Süleyman hâlâ genç görünen, ince, oldukça narin yapılı bir kişi olarak kalmıştı. Ancak bilekleri, Bragadino'nun anlattıklarına bakılırsa çok güçlüydü "ve en sert yayları bile kolayca gerebiliyordu". Venedik balyosu onun hem sinirli, hem de melankolik bir yapıda olduğunu ve çalışmayı hiç sevmediğini ekleyerek, "Zira," demektedir, "İmparatorluğu, o olmadan ne kendisinin ne de maiyetinden bir başka kişinin hiçbir karar almadığı başvezirine emanet ederken, İbrahim de ulu hünkâra ve başkalarına fikirlerini sormaksızın dilediğini yapıyordu..."

İnananların hakimi, dört halifenin halefi olarak kendisini seçmiş olan Tanrı'nın iradesiyle kutsal kentlerin koruyucusu olarak İslam alemi içindeki rolünü pek çok önemsemekteydi. Bütün Müslüman dünyanın boyun eğmek zorunda olduğu "Aziz Halife", Tanrı'nın yeryüzündeki vekili sıfatıyla, Abbasilerin sonuncusunun yerini alan ulu gaziydi. Ona, İslam ve Hıristiyan alemlerini ayıran sınırlarda savaşmış atalarından miras kalan gazilik görevini, şimdi bütün dünyaya yaymaktaydı.

İçten bir dindar olan sultan, Tanrı'nın kendisiyle birlikte olduğundan kuşku duymu-69

yordu. Mohaç muharebesine başlamadan ettiği coşkulu dua, tarihin sayfaları arasındadır. Budin'de ölen yoldaşlarından birinin tabutunu, büyük bir alçakgönüllülükle omuzlamaktan çekinmemiştir.

Gayrimüslimlere karşı alabildiğine hoşgörülü olduğu halde, Şii sapmalara karşı acımasızdır. 40.000

kadar Şii'yi bir çırpıda öldürten babası kadar aşırı olmasa da, mezhebin yandaşlarını hiçbir ayırım gözetmeksizin mahkûm etmektedir. Ortodoks Sünnilikten sapmış olan İran şahına karşı beslediği duygu, sadece küçümsemedir. Hem bu yüzden, hem de siyasi nedenlerden ötürü onu ezmeyi düşlemektedir.

İstanbul'un en büyük camii olan Süleymaniye'de Süleyman'ın buyruğuyla kopya edilmiş sekiz tane el yazması Kuran bulunmaktadır. Sultan, ilahiyatçılar arasındaki tartışmalardan hoşlanmakta ve bu tartışmalara canı gönülden katılırken, Spandogino'nun aktardığına göre, Hıristiyan azizlerin heykelleri önünde mumlar yaktıran II. Mehmet gibi başka dinler hakkında bilgilenmek yerine, Kuran'ın tefsirine ve hadislere ilişkin görüşlerini sergilemeyi yeğlemektedir. Fransız gezgin Antoine Geuffroy'un anlattığına bakılırsa, "Boş zamanlarındaki başlıca uğraşı imanımı ve felsefesini dile getiren kitaplar okumaktır. Bu konulardaki bilgisi öylesine derindir ki, şeyhülislam bile ona öğretecek bir şey bulamaz."

Dindarlığı, bağnazlıktan çok uzaktır. Hoşgörüsü, Müslümanlara karşı silaha sarılmadıkları müddetçe,

"kitap sahibi uluslara" karşı Kuran'da öngörülen hoşgörüdür. Osmanlı İmparatorluğu, gayrimüslim tebasının canını, özgürlüğünü ve mülkiyet haklarını güvence altına almıştır ve Süleyman, ümmetiyle arasındaki anlaşmalara, herhangi bir kısıtlamaya da gitmeden, aşırılığa da kaçmadan, uymaktadır. I.

François'nın, Kudüs'te camiye dönüştürülen bir kilisenin yeniden eski haline getirilmesi yolundaki ricasını reddeder, zira bir kez inananların ibadetine açıldıktan sonra bir caminin terk edilmesi din ilkelerine aykırıdır; ancak, ret gerekçesinin din dışı bir motif taşımadığını göstermek üzere, Hıristiyanların, halen ellerinde bulundurdukları bütün kilise ve diğer dini kurumları güven içinde, "hiç kimse tarafından ve hiçbir şekilde rahatsız edilip baskı altında tutulmaksızın" kullanmaya devam edeceklerini de bildirir.¹⁵

Yaşlandığında, eskiden ölçüyü kaçırmaksızın kendisinin de içtiği şarabı yasaklayacaktır. Saraydaki altın ve gümüş yemek takımlarını, bir kez, o da bir İran elçisinin kabulü sırasında kullanmıştır. Ulema, böylesi bir lüksün din kurallarıyla bağdaşmadığını öne sürünce, bundan böyle sarayda hangi koşullarda olursa olsun yemeklerin her zamanki Çin porselenleriyle sunulmasını emretmiştir.

Ölümünden birkaç yıl önce bu adet de bırakılacak ve yalnızca toprak kaplar kullanılacaktır.

ADALET ÖDEVİ

Böylece Süleyman, hayatı boyunca dinin kurallarına uydu, imparatorluğun sınırlarını hiçbir Osmanlı hükümdarının ulaştıramadığı boyutlara getirdi ve her alanda Türk adına benzersiz bir aydınlık getirdi; ancak ülkesinin tarihine asıl *Kanuni* adıyla geçti.

Tanrı ulusal bir efendi vermiştir. Bu efendinin bir ödevi vardır; o da adaletin hüküm sürmesini

sağlamak. Doğu'nun en eski töreleri de bunun böyle olmasını buyurmaktadır. Sasani Hükümdarı Khosroes, "Adalet güçlü bir devletin temelidir," diyordu. Selçuklu 70

veziri Nizamül Mülk'ün yönetme sanatına ilişkin kitabı *Siyasetname'de* şunlar yazılıdır: "Alem inançsızlık içinde yaşayabilir, ama adaletsizlik içinde asla!" "Hak Çemberi" denen çok tanınmış bir Osmanlı özdeyişi, tebasının refahıyla adaleti sağlamakla görevli devletin bu iki zorunluğunu şöyle özetlemektedir: "Ordusuz devlet, parasız ordu, teba refah içinde olmadıkça para, adaletsiz bir teba, devletsiz adalet olmaz."

Tebanın birbiriyle ilişkilerinde adalet, ama aynı zamanda ve bundan da daha çok, otoritenin tebaya karşı göstereceği adalet... Sultanın birinci ödevi, tebasını kendi temsilcilerinin aşırılıklarından korumaktır. En eski çağlardan beri hükümdar, halkla memurları arasındaki bir hakem konumundadır.

Belirli günlerde halkın şikâyetlerini dinler. Ve sorunları da çoğu kez suçluyu hemen oracıkta idam ettirerek çözer. İlke olarak, dileyen, sokak ortasında bile hükümdarı çevirip şikâyetini anlatabilir.

İslami devlette sultan, kutsal yasanın, yani şeriatın koruyucusudur. Kuran'a ve Muhammed'in rehberliğine dayanan Şeriat VIII. *Ebu Hanife Okulu'nun* (Türk hukuku da buradan kaynaklanmaktadır) büyük hukukçuları tarafından kanun haline getirilmiştir ve değiştirilemez. Ancak sultan, koşullar ya da toplumun gelişimi gerektirmişse, Müslüman kitlenin çıkarları doğrultusunda çıkaracağı yeni kanunlarla şeriatı tamamlamasına imkân veren bir yorum hakkına sahiptir. İlahiyatçılar tarafından da benimsenen bu *Örf* ilkesi ilk önce II. Mehmet tarafından uygulanmış ve sultan, İstanbul'un fethinden sonra vergilere, ceza hukukuna, maiyetin ve hükümetin düzenlenişine ilişkin bir dizi kanun ve kararname çıkartmıştı. Osmanlı devleti o sıralarda bir imparatorluk boyutlarına erişmişti ve yönetim birimlerinin yeniden belirlenip güçlendirilmesi gerekiyordu.

Yüzyıl sonra Osmanlıları, üç kıta üzerinde hüküm sürmekteydiler. Abbasilerin ve Kahire Memlûklerinin halefleri olarak, devletlerinin sınırları içinde, bilinen bütün ırklardan ve dinden halkları kaynaştırıyorlardı. Yönetimin örgütlenmesi, yasamanın tek elde toplanması, imparatorluğun yeni tebalarının korunup denetlenmesi Süleyman ve hukukçularının ödevi oldu.

Fatih'in küçük torunu adalete büyük bir bağlılık duyuyordu. Bütün çağdaşları, Hıristiyan olanlar bile bu gerçeği teslim etmişlerdir. Fransız Guillaume Postel, onun "insanlığın, adalet ve sadakatinden"

söz eder. Sultan da Süleymaniye Camisi'nin kapısı üzerinde yer alan kitabede, adının peşi sıra şu sığara yer verdirdi: "İmparatorluk kanunlarının yayıcısı" (Naşir elkavanin es-Sultaniye...). Yüz yıl sonra, imparatorluk güç günlerle sarsılmaya başladığında, Kanuni'nin altın çağı sık sık hatırlanacak ve düşüşün nedeni olarak büyük hükümdarın kanunlarının unutulmaya terk edilişi gösterilecektir. O

zaman onun adaleti daha bir süslenerek her yerde anlatılacaktır. Zaman geçip her şey yerli yerine oturduğunda, iki şehzadesini idam ettirişi bile adil birer eylem gibi algılanacaktır: Zira her ikisi de imparatorluğun kanunlarına karşı gelmişlerdir, başkaldırmışlardır, masum insanların kanını dökmüşlerdir, diye düşünülecektir. Onlar çarptırıldıkları cezaları hak etmişlerdir ve Süleyman da o dramatik koşullarda sınırsız gücünü bilgece kullanmıştır.

Süleyman ve yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesinde onunla beraber çalışan kişiler -Şeyhülislam

Ebusuud efendi, Kemalpaşazade- muazzam bir yapıt gerçekleştirdiler. Çıkardıkları kararnameler arasında yalnızca bir vilayeti ilgilendirenler de vardı. Bu du-71

rumda, kurala bağlanan konular, çoğunluk vergilere toprak mülkiyetine ya da askerlerin konumlarına ilişkindi. Dolayısıyla her sancağın, pratikte kendine özgü bir kanunnamesi bulunuyordu. *Kanuni Hüküm* adı verilen diğer kanunlar, her yerde ve her koşulda uygulanacak hükümleri içeriyordu.

Çoğunluk, devlete yöneltilmiş bir soru ya da sultana iletilen bir rapora yanıt olarak çıkartılan bu kanunlar, daha sonra II. Mehmet'in kanunlarıyla Süleyman tarafından hazırlananlardan oluşan imparatorluk *Kanunname*'sine dahil ediliyordu. *Kanunname*, böylece bugünkü hukukumuzda içtihatlar aracılığıyla gerçekleştirilen gelişmeye benzer bir biçimde, sürekli olarak yenilenmekteydi.

Sultan bütün erkleri kendisinde toplamıştı, ancak bunları kullanabilecek tek kişi de yine kendisiydi.

Buysa, böylesine geniş ve dağınık bir imparatorluk içinde her zaman kolay değildi. Valiler, sipahiler ve beyler, hiç kimsenin denetimi altında değillerdi -ya da çok uzaktan denetlenebiliyorlardı-

dolayısıyla fazlaca bir rizikoya girmeksizin, nüfuzlarını korunmasız reayanın aleyhine olarak aşırı biçimde kullanabilirlerdi. Süleyman'ın başlıca uğraşlarından biri yetkilerinin bir bölümünü emanet ettiği kişilerin, bu gücü suiistimal etmelerini önlemek olmuştur. Bütün yasal düzenleme bu amaca yönelikti ve bu konudaki yaptırımlar da alabildiğine sertti. "Hiç kimsenin, mülkün ve tebanın üzerinde, Padişah tarafından özellikle verilmiş bir yetki olmaksızın otorite kurmaya hakkı yoktur. Hiç kimse devletçe belirlenmiş ölçüleri aşan miktarlarda vergi salamaz, ya da kanunların öngörmediği angarya ve para cezaları uygulayamaz." Kanuni Osmanî'nin başlıca hedeflerinden biri de sultanın tebasını, yerel askeri sınıfların aşırılıklarına karşı korumaktı. Birçok kanunname şöyle sona eriyordu: "Eğer tebadan bir kişi beylere, diğer asker kişilere ya da vergi toplayanlara yönelik birtakım şikâyetlerle başvuracak olursa, bunların adaletsiz davranmalarını önlemekle görevlisiniz. Eğer önleyemeyecek durum-daysanız, hemen kapıma haber salasınız. Eğer bunu yapmazsanız siz cezalandırılırsınız. İradei şahanem, halkın huzur ve refah, ülkenin zenginlikler içinde tutulmasıdır 16."

Kanunlar halkı, tacirler, hilekârlar ve tefecilerden, nifak sokuculara ve hırsızlara kadar, onu sövmeye veya düzeni bozmaya yeltenecek kimi çevrelere -ki bu çevreler oldukça fazlaydı- karşı da korumaktadır. Kadılar ve subaşılar, cezaları artırmaya ya da eksiltmeye kalkışmaksızın, aynen uygulamakla yükümlüydüler, aksi halde kendileri cezaya çarptırılırlardı. Cezalarsa, ayrıntılı biçimde belirlenmişti: Kırılan bir dişe karşılık, eğer suçlu zenginse 200, fakirse 30 akçe ceza alınır. Bir eşek, bir at ya da öküz çalanın eli kesilir, ancak 200 akçe diyet ödeyerek bu cezadan kurtulabilir. Bir tartışma sırasında, bir Müslümanın başındaki sarığı düşürmenin cezası bir akçedir. Yalancı tanıkların, diyeti mümkün olmaksızın, elleri kesilecektir. Bir kadını, arzusu hilafına öpmeye kalkan, öpücük başına bir akçe ceza verecektir vb...

En yüksek faiz oranının yüzde 10'la sınırlandırılması gibi çok önemli önlemlerin yanı sıra, Süleyman, bugün çoğumuzu gülümsetebilecek, ancak sultanların tebalarını adaletsizliklerden esirgeme konusundaki sürekli özenlerini kanıtlayan önlemler de getirmişti: Örneğin çörekçiler, hamurlarındaki yağ oranını mutlaka belirlenen ölçülerde tutmakla yükümlüdürler; şekerçi esnafı, satış fiyatlarını balın ve hurmanın alış fiyatlarına göre ayarlamak zorundadır; kuruyemişçiler, yüzde 10'dan fazla kâr haddi uygulayamazlar; aşevleri, eğer bakırdan kapkacaklarının kalayı yetersizse, ceza öderler; hamam

işleticileri, hamamlarını her zaman yeterince ısıtmak, ehil ve temiz personel çalıştırmak zorundadırlar.

Yasa koyucu, yük hayvanlarının nasıl kullanılacağına varıncaya kadar genişletmektedir buyruklarını...

Süleyman'ın halefleri de ürünlerin üretim ve satışını en ince ayrıntılarına kadar belirleyeceklerdir. IV.

Mehmet'in 600 maddeyi aşan yasal düzenlemelerine göre, şerbetler misk ve gülsuyuyla yapılacak, yoğurtlarda su ve nişasta bulunmayacaktır; mum imalatçılarının pis ve kokulu yağlar kullanması, zahirecilerin samanla karışmış tane satması, değirmencilerin tahılı saklaması, hatta değirmenlerinde kümes hayvanı beslemesi, yasaktır. "Eğer saati Öğrenmek ihtiyacındaysalar, bir tek horozl beslesinler, yeter..."17

Aslında, hakkını arayan her kişi, doğrudan sultana başvurabilmekteydi. Osmanlıların ilk dönemlerinde sıkça görülen bu uygulamaya, XVI. yüzyılda ancak çok özel durumlarda gidilmektedir. Bu gibi hallerde Divan, bir tür yüksek mahkeme işlevi görmektedir ve şikâyetçi burada, çoğunluk yetki suistimalleri, özellikle de vergi alanındaki yetki suistimallerinden kaynaklanan şikâyetlerini dile getirir. Divan aynı zamanda, sanığın -çoğunlukla yüksek memurlardan olan sanığın- gıyabında hüküm veren bir yargıtay gibi de çalışmaktadır. Eğer sanık suçlu bulunmuşsa, bir çavuş cezayı infaz etmek üzere gönderilir. Çavuş döndüğünde, cezanın infaz edildiğini kanıtlamak üzere suçlunun kesik başını da beraberinde getirir.

Gündelik davalara, taşrada olduğu gibi, İstanbul'da da kadılar bakmaktadır. Bu yargıçlar, medrese18 eğitiminden geçtikten sonra göreve atanırlar. Yönetimin ileri gelenlerinden ve ordu komutanlarının çoğundan farklı olarak, bunların tümü de doğuştan Müslümandırlar ve on beş veya yirmi yıl kadar süren, sonuçta onları hiyerarşinin en tepe noktasına, yani devletin, eşiti olduğu Sadrazamla birlikte en yüksek mevkiine, şeyhülislamlığa kadar yükseltebilecek bir eğitim görürler. Şeyhülislamın başlıca görevi, din kurallarına ilişkin olarak yöneltilen her türlü sorunun yazılı yanıtı olan fetvalar vermektir.

XVI. yüzyılda, kendisine bağlı olan kadıları atamak da onun sorumluluğundadır. Hiye-rarşik düzen içinde, ondan hemen sonra Rumeli ve Anadolu'nun iki *kazaskeri* (askeri yargıç) gelmektedir. Bunların yargı yetkileri, başlangıçta orduyla sınırlıysa da sonradan kendilerine bağlı sivil yargıçları da denetler olmuşlardır. Devletin temel direkleri olarak, vezirlerin hemen arkasında yer alırlar.

İstanbul'daki *kadı*, yargıçların en önde gelenidir. Onun arkasından öteki kentlerin kadıları gelir; bunların sayıları Avrupa'da iki yüz, Anadolu'da bir o kadar ve Mısır'da otuza yakındır... Bucakların, kasabaların ve küçük kentlerin, yine medreselerden çıkma, ancak kadılara oranla daha kısa süreli bir eğitim görmüş veya kadı olabilmek için yeterli desteği elde edememiş olan naibleri vardır.

Adalet, tek yargıci sistemine dayanmaktadır. Bu kişi *şeriatı* da *Kanunları* da öylesine geniş bir yorum yetkisiyle uygulayabilmektedir ki, aslında *Kadı'nun* işlevi, mahkemelerin doğal alanını alabildiğine aşmaktadır. Bulduğu çevreye sultan tarafından atanan, doğrudan doğruya sultandan emir alan kadı, maliye de dahil olmak üzere yönetimin her alanında denetleme yetkisine sahiptir. Her alanda sultanın

buyruklarının yerine getirilmesini gözetir. Yönetimin herhangi bir yetkilisinin herhangi bir konuda yasa dışı davra-73

nışını saptadığı zaman bunu sultana haber verir. Taşradaki en yüksek üç Osmanlı görevlisi

-*Sancakbeyi, Subaşı ve Kadı*- içinde en etkili olan odur. *Kadı, Beylerbeyi'ne* de hiçbir şekilde hesap vermek zorunda değildir; devlete aktarabilir: Osmanlı İmparatorluğu'nda yargı erki, diğer bütün güçlerin önündedir ve onun temsilcisi ve diğer yetkilerin hepsinin üzerinde bir konuma sahiptir.

Bu kadar geniş bir imparatorluk içinde kaçınılmaz olan kimi aşırılıkların dışında Süleyman'ın döneminde adalet, olabildiğince tatminkâr koşullarda işliyordu. Avrupalılar adaletin bunca çabuk ve etkinlikle yerine getirilmekte oluşuna şaşmaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'nu, 1535 ve 1550 yılları arasında iki kez ziyaret etmiş olan Guillaume Postel, birçok yerde bundan söz etmektedir. Türklerin adaletinin hızını ve dürüstlüğünü, Fransız mahkemelerinin "ahlak dışılığı" ve yozlaşmışlıklarıyla kıyaslayarak över. Fransız gezgin, padişahın Divan'daki yargılamaları izlediği Kubbealtı'ndaki özel odanın kafesli penceresini anlatırken şunları yazmaktadır: "... Düşündüklerimi nasıl dile getirsem!

Keşke Tanrı dilese de bir melek gönderse, *Çok Dindar Kral* da bütün kudretli yargıcı ve dava uzatıcıları, duyup görebilse; belki o zaman iki-üç yüz kadar adam, güle oynaya gerçekleri saklamak ve kanunları örümcek ağına çevirecek binbir yöntem bulmak için kafa patlatamazdı19." Türkiye'yi 1579'da ziyaret eden Marsilyalı Vincent Le Blanc da, "Türkler kadar Hıristiyan ve Muvesilerin de gerçeği savunmak için bir avukatın belagatına ihtiyaç duymaksızın, en küçük şikâyetlerinde bile herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın dinlenmekte oluşlarına" şaşar, "... adaletin yönetimi hem en sıradan, hem de en içtenlikle yerine getirilen bir iş"20 der.

DÜNYADAKİ HÜKÜMDARLARIN EN BÜYÜĞÜ

"Hükümdar olarak doğmuştu, parlak maiyetinin ortasında, mesafeli ve buyurgan bir haşmeti vardı,"

Belgrad, Rodos ve Mohaç'ta kazandığı zaferler, Hıristiyan Avrupa'nın ortasına kadar götürdüğü askerleri, dünyadaki hükümdarların en başta geleninin kendisi olduğu yolundaki inancını doğruluyordu. Zengin hazinesi, avuç dolusu harcamalar yapmasına, çevresini en değerli şeylerle donatmasına, kalabalık bir kadroyu rahatça beslemesine imkân veriyordu. Tahta çıktığı andan itibaren, İstanbul'un çehresini değiştirecek21 ve imparatorluğun bütün büyük kentlerinde izini bırakacak bir imar faaliyetine girişmişti.

Düzenlediği şenlikler göz kamaştırıcıydı: Bunları düşünebilmek için, Doğu'nun büyük imparatorlarını, Khosroes'i, ya da Harun Reşid'i düşlemek gerekir. Şehzadeleri, Mustafa, Mehmet ve Selim'in sünnet düğünlerinde, debdebenin doruğuna ulaşılmıştı. Şenlikler, Avrupa'daki hükümdarlar arasında böylesi bir onura layık tek kişi kabul edilen Doj'un, "Babı Hümayun'un dostu" sıfatıyla davet edilmek üzere yüksek rütbeli bir devlet görevlisinin Venedik'e gönderilmesiyle başladı. Altın işlemeli giysiler içindeki bu olağanüstü elçi, senato önünde dostluk ifade eden cümlelerle süslü bir konuşmayla, efendisinin, bu mutlu olay nedeniyle dost bir ülkenin hükümdarını yanı başında görmekten duyacağı mutluluğu dile getirdi. Doj, ileri yaşı nedeniyle bu davete uyamayacağını bildirirken, kendisini temsil etmek üzere İstanbul'daki balyosu Pietro Zeno'nun yanı

sıra, bir de olağanüstü elçiyi, Luigi Mocenigo'yu görevlendirdi. Her ikisi de sünnet şenliklerini anılarında betimlemişlerdir.

27 Haziran 1530 sabahı, Süleyman atının sırtında "altın yaldızlı" bir çardağın altında kurulu tahtının bulunduğu At Meydanı'na geldi. Çevresinde vezirleri, beylerbeyleri ve yeniçeri ağası olduğu halde, devlet ricalinin kutlama ve armağanlarını kabul etti; aynı tören, ertesi gün de eski vezirlerin, Kürt emirlerinin ve Venedik elçilerinin kutlamaları için yenilendi. Elçilerin verdiği bilgiye göre

"armağanların ihtişamı, şimdiye kadar görülmüş benzerlerinin hepsini aşmaktaydı": Hindistan'dan gelme şallar ve ipekliler, Yunanistan'ın el dokumaları, Venedik kadifeleri, altın kâseler, lacivert taşından tepsiler, Çin porselenlerle dolu gümüş tepsiler, kıymetli taşlarla süslü alrı, Rusya'dan gelme kürkleri, Arap kısrakları. Sultana ayrıca, genç oğlanlar, Memlûk, Etiyopyalı (Habeş) ve Macar köleler sunuldu. Ardından savaş oyunları başladı: Oyuncular iki ahşap kuleye karşı saldırıya geçtiler, sonra bu kuleler, mızık sesleri ve havai fişekler arasında ateşe verildi. Bunu izleyen günlerde halk, cambazları, müzisyenleri, soytarı ve hokkabazları alkışladı. Şenliklerin on dördüncü günü yüksek rütbeli görevliler ilahiler arasında sünnet olacak üç şehzadeyi getirdiler, sonra da belagat yarışmaları ve dini konulardaki münazaralar izlendi. Anlatılanlara bakılırsa *ulema* 'dan bir yarışmacı, bir sorunun karşılığını bulamadığı için öylesine aşağılandı ki, utançtan yüreğine iniverdi. Nihayet sünnet yapıldı ve bunu saraydaki geleneksel el öpme ve sultanı kutlama töreni izledi. Şenlikler, Haliç yakasındaki düzlüklerde düzenlenen at yarışlarıyla sona erdi.

Bu şenlikler, hiç kuşkusuz saltanatın ve belki de tüm Osmanlı tarihinin en muhteşem gösterisiydi.

Ancak yıl boyunca ve her fırsatta, daha başka şenlikler de düzenlenirdi: Dini bayramlarda, sultanın sefere çıkışlarında ve seferden -her zaman muzaffer olarak-dönüşlerinde veya yeni elçilerin huzura takdimlerinde... II. Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra, bir ölçüde de Bizans'inkinden esinlenerek bir protokol ve tören düzeni yerleştirmişti. Süleyman, bunu daha da geliştirdi ve kurallara bağladı. *Kanuni Teşkilat*, törenlerde hazır bulunacak devlet ricalini, önceki sıralamasıyla ve taşıyacakları sarıkların rengine varıncaya kadar belirlemektedir. Sarıkların biçimi, uzun bir tüzüğün konusu olmuştur. Sadece sultan, iki balıkçıl tüyüyle süslü uzun bir kavuk taşıyabilirdi; vezirlerin-ki biraz daha kısa olur ve üst kısımlarında, altın işlemeli bir şerit bulunurdu; devlet memurları, padişahınkine benzeyen, ama daha kısa kavuk giyerlerdi; yeniçeri subaylarının başlıkları tüylerle süslü ve miğfer şeklindeydi.

Yabancı ülkelerin elçileri, padişahın huzuruna kabulleri sırasında yapılan törenleri ve onca debdebe karşısında duydukları hayranlığı sık sık anlatmışlardır. Chislin de Busbecq'in anlattıkları, bunların en etkileyici olanlarından biridir: "Sultan," der "çok ince bir emeğin ürünü olan halılar ve yastıklarla döşeli, oldukça alçak bir divanda oturmuştu. Yanında yayı ve okları duruyordu. Mabeyinciler bizi kollarımızdan tutuyorlardı ki, bu, öldürülen efendisi Sırp kralının intikamını almak amacıyla Murat'ı öldürmek için huzura kabulünü isteyen Hırvat'tan bu yana uygulanagelen bir adet... Elini öper gibi yaptıktan sonra, geri geri yürüyerek oturduğu yerin tam karşısına düşen duvarın dibine götürüldük.

Salonda yüksek rütbeli subaylar, hünkârın muhafız birliklerinden yeniçeri ve sipahiler bulunuyordu...

Şimdi de gel, benimle birlikte, en beyaz ipeklilerin sayısız kıv-

rımını taşıyan sarıkların o muazzam kalabalığını, türlü renk ve biçimdeki **parıltılı** giysileri ve her yere yayılmış altının, gümüşün, erguvanın, ipeğin ve satenin şavkını seyret. Bu olağanüstü manzarayı tasvire sözcükler yetmez. Ben hayatımda bundan daha güzel bir şey görmedim. Beni asıl, bu kalabalığın sessizliği ve disiplini etkiledi. Diğer birliklerden ayrı olarak sıralanmış yeniçeriler öylesine hareketsizdiler ki, önceden tembihledikleri gibi kendilerine verdiğim selamı almak için hep birlikte başlarını eğene kadar, **bunların** asker mi, yoksa birer heykel mi olduklarım çıkaramadım."

Süleyman, parlak ve ışıltılı olan her şeye, kıymetli taşlara ve altın işlemeli kumaşlara gerçek bir tutkuyla bağlıydı. Venedikli gezgin Sanudo'nun belirttiğine göre, kendinden önceki padişahların hiçbiri mücevheri onun kadar çok sevmemiştir. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nin Hazine Dairesi'nde seyredilebilenler, onun saltanatında sarayda birikmiş olan zenginliklere ilişkin olarak ancak çok küçük bir fikir verebilir. Venedikli bir kuyumcu, sultan için dört yakut, dört elmas, sayısız inci, çok iri bir zümrüt ve bir turkuazla bezenmiş bir tür altın taç yapmıştı. O dönemden kalan bir gravürde, Süleyman başında neredeyse gözlerinin üzerine kadar düşen, boynunu ve kulaklarını bir tolga gibi kapatan bu garip başlıkla görülmektedir. Başlığın tepesinde, rengârenk bir sorguç vardır. Anlaşıldığı kadarıyla bu başlığı hiç kullanmıyordu, ama başlık bir elçiyi kabul ettiğinde, mücevherlerle süslü altından tahtının yanı başındaki bir koltuğun üzerinde, elçiyi ve efendisi hükümdarı etkilemek amacıyla, bazen sergilenmekteydi.

İbrahim, kendisini ziyaret eden Batılılara, "Dünya üzerinde ancak bir tek imparatorluk var olabilir, tıpkı gökte bir tek Tanrı olduğu gibi," derdi.

1 J. von HAMMER-PURGSTALL, *a.g.e.*

I IX. yüzyılda, bir Macar kavmi Ural Dağları'ndan kalkıp Karpatlar'a, Tuna Deltası'na ve Karadeniz'e doğru göç etmişti. Arap coğrafyacılar göre bu "Macariler" Türktürler. Hongrois adı, Bulgar asıllı olan ve Karpatlar'ın güneydoğu bölgesine yerleşip burada Macarlarla karışan "Onoghour"lardan gelse gerektir. Bir süre sonra bunlar Büyük Moravya'ya yerleştiler ve akınlarıyla, yıllar boyu Kuzey İtalya'yı, Almanya'yı, Loren'i, hatta Burgonya Provence'ı talan ettiler. Cermen Kralı I. Otton tarafından ezildikten sonra şefleri Vaik, Katolikliği kabul etti ve I. Etienne adını aldı. Macarlar bu tarihten sonra, Barbarlara karşı Hıristiyanlığın yılmaz savunucuları oldular; ancak, soylularının disiplinsizliği ve seçimle sürdürülen krallık sistemi, bu devleti Doğu Avrupa'daki devletlerin en güçsüzlerinden biri haline getirdi. Hunyadi Yanoş ile oğlu Matyaş Korvin, bir ara (1444-1490), merkezi otoritenin emrindeki paralı askerlerden oluşan ordularıyla soyluların gücünü kırmayı başardılar. Ancak bunlar, iki kralın halefleri olan Ladislas ve Louis zamanlarında, paralı askerler ordusunu dağıttırıp, ayrıcalıklarını yeniden elde etmeyi başardılar.

3 Süleyman'ın, saray görevlileri tarafından askeri seferler sırasında tutulan *Günce'si*, her molada, günün başlıca olaylarına değinmektedir. Örneğin, 1526'daki Türkiye seferine ait notlar şöyle başlar: "23 Nisan (11 Recep) İstanbul'dan hareket edildi, ordu Halkalıpınar'da mola verdi; 22, Çatalca... 8 Mayıs: Hünkâr orduyu teftiş etti; 9 Mayıs: Mola, ekinleri ezdiği için bir neferin boynu vuruldu... 27 Ağustos: Ordu geride kalanları beklemek üzere durdu. 28, istirahat molası, padişah, ertesi gün saldırıya geçileceğini bildirdi. Emir almadan

ileriye çıkan genç bir neferin boynu vuruldu. 29, Mohaç Ovası'nda kamp kuruldu {muharebenin ayrıntıları)... 31, altından bir tahta oturan padişaha vezirler ve beyler saygılarını sundular; iki bin tutsağın katledilmesi; sağnak halinde yağmur yağıyor..."

J. von HAMMER-PURGSTALL, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* adlı anıtsal yapıtında, bazı bölümleri bugün de yayımlanmamış olan bu *Günce'den* geniş alıntılar verir.

4 1534 yılındaki ölümüne kadar Şeyhülislamlık görevini sürdüren Kemalpaşazade, bilimsel alanda bir dahi kabul edilir...

Abartmalar ve cesur imgelerle dolu üslubu, dönemin canlı ve renkli düzyazı sanatının en mükemmel örneklerinden biridir.

5 PEÇEVİ, XVI. yüzyıl Türk tarihçisi.

6 Bu heykeller, Ayasofya ile saraya çok yakın mesafede bulunan At Meydanı'na dikildi (Pieter Coecke Van Aelst'in, Süleyman'ı kortej halinde At Meydanı'ndan geçerken gösteren 1553 tarihli bir gravüründe, yüksek kaideli üzerindeki üç heykel de görülmektedir). Bu olay büyük bir skandal yarattı. Matyaş Korvin'in kitaplığıysa saraya taşındı. Kitaplardan bir çoğu, 1574 ve 1665'te sarayı pek çok kez harap eden yangınlardan birinde yok oldu.

7 En eski dönemlerden beri Osmanlı işgali iki aşamada gerçekleşiyordu. İlk aşamada, yenilgiye uğratılan yerel prensler sultanın kulları durumuna geliyorlardı. Sonra belli bir süre geçince, bunlar ortadan kaldırıyor, Türk Devleti yönetimi doğrudan ele alıyor ve *tımar* sistemi yerleştiriliyordu. Osman Gazi, Köse Mihal ve daha birçok başkalarını bu yöntemle ortadan kaldırdı. Konya'daki Karamanlılar, önce tabi durumuna getirildiler, Sırp ve Bulgar prensleri de yerlerini Osmanlı yöneticilerine bırakmak üzere sahnedan çekilmezden önce aynı durumdaydılar. İlk aşama sırasında Balkanlardaki Hıristiyan birlikler, önce yedek kuvvet olarak kullanılıyor, sonradan tımarlı sipahi haline gelme imkânını elde ediyorlardı.

8 M. BANDELLO, *Novelle*, Londra, 1791-1793.

5 Louis'nin de kralı olduğu Bohemya tacını da elde etmişti.

101523'ten 1538'e kadar Venedik Doju olan Andrea Gritti'nin oğlu Aloysi Gritti, cumhuriyetin rehinesi olarak babasının tutukluluğu sırasında, İstanbul'da dünyaya geldi. Mükemmel bir şekilde Yunanca (annesini Rumdu) ve Türkçe konuşan Aloysi, Sadrazam İbrahim Paşa'nın gözüne girmeyi başardı. Başvezinin ve Macar Kralı Yanoş Zapolya'nın dostu oldu. Ferdinand ile Süleyman arasındaki barış antlaşmasından sonra beraberinde 1.000 yeniçeri ve 2.000 sipahi olduğu halde Macaristan'a giren Gritti, Varasdin Piskoposu Cibaco'yu katletti. Bu cinayet halkı galeyana getirdi ve bu yüzden korkunç bir cezaya çarptırıldı. Sabahleyin elleri, öğlen ayakları, akşam olduğunda da başı kesildi. Türkler ona Beyoğlu derlerdi. Pera bağları arasında kendisine bir konak yaptırmıştı, İstanbul'un bu semti, o günden beri Beyoğlu adını taşır.

11 J. von HAMMER-PURGSTALL, *a.g.e.*

12 J. von HAMMER-PURGSTALL, *a.g.e.*

13 Bkz. I. Bölüm, not (5).

14 YOUNG, Constantinople, Londra ve New York.

15 Bkz. V. Bölüm.

16 H. İNALCIK, *a.g.e.*

17 R. MANTRAN, *İstanbul dans la seconde moitié du XVe siècle*, Paris, 1962.

18 Bkz. s. 362 (?) ve devamı.

19 *De la Republique des Turcs*, 1560, III, 12.

20 *Voyages*, Paris, 1649, III, 4.

21 Bkz. Süleyman'ın ölümü sırasındaki İstanbul'un tasviri (II. Kısım, II. Bölüm.) 77

III. BÖLÜM

TUNA'DAN FIRAT'A

1530 yılının Ekim ayında, Ferdinand'ın yeni elçileri İstanbul'a geldi. Heyete, Hırvatistan krallık ailesinden Mabeyinci Nicolas Turitchitch başkanlık ediyordu. Yanında, Stiryalı soylu, Lamberg kontu vardı. Görevleri, iki yıl önce Hoburdanski heyetinin başaramadığı işi gerçekleştirmek, Süleyman'ın Macaristan'ı geri vermesini sağlamaktı. Hoburdanski'nin tepeden bakan ve saldırgan tutumu, iki hükümdar arasındaki gerilimi daha da artırmıştı.

HABSBURGIARIN AZAMETİ

Juritchitch ve Lamberg, bu kez değişik bir üslup kullandılar. Hiç kuşku yoktu ki Ferdinand onlardan, ne pahasına olursa olsun başarılı olmalarını istemişti, zira krallığın birliğini gerçekleştirmede de Türkleri ülkeden çıkarmada da yeterli olamadığı görüldüğü için, Macaristan'daki durumu giderek güçleşiyordu. Kutsal imparatorlukun, kendisine büyük miktarda asker göndermesi gerekiyordu. Oysa Ferdinand bunu sağlayamıyordu. Onu işbaşına getiren soylular, eğer Türkleri geriletme üzere hemen hemen hiçbir çaba sarf edilmeyeceğini bilselerdi Zapolya yandaşlarından ayrılmayacaklarını saklamı-

yorlardı Gerçi Ferdinand elinden geleni yapıyordu, ama tehlikenin farkında olmayan öteki Hıristiyan devletler, Avusturya ve Bohemya, imparatorluğa dahil olmayan Macaristan'ın kaderiyle fazla ilgili değildiler. Tıpkı kardeşi gibi, Ferdinand da Habsburglara özgü o hastalıkla maluldü: Maksimilyen'in bıraktığı borçların daha da ağırlaştırdığı parasızlık... Ve din sorunu da görevini daha bir zorlaştırıyordu. İmparatorluk içindeki bazı ülkeler Luther reformuna karşı sempati besliyor ve

Türklere karşı sağlayacakları yardımın bedelinin din özgürlüğü olarak ödenmesini istiyorlardı. Ayrıca Ferdinand, "Romalıların Kralı" olarak seçilmenin hazırlıkları içindeydi; Alman seçicileri kazanmak zorundaydı.

Devletler, giderek kendi öz kimliklerinin bilincine varmakta ve inanmayana karşı girişilecek savaş için yapacakları yardımın sıkı sıkıya pazarlığına oturmaktaydılar. So-78

run, imparatorluğun ve diğer ülkelerin meclislerinde sürekli olarak gündemdeydi. Hiçbir zaman da çözülemiyordu. Bizzat kendisi, herkesten fazla olarak din sorunuyla boğuşan Şarlken de hiçbir şekilde kardeşinin güçlüklerinin çözümünde yardımcı olamıyordu, zira o da benzer durumdaydı, üstelik onun durumu İspanya ve Güney İtalya'nın bugünden yarına maruz kalacağı tehlike yüzünden daha da ağırlaşmıştı: Barbaros Cezayir'i yeniden ele geçirmiş ve Orta Akdeniz'e hâkim olmuştu; Süleyman ile I. François'nın İtalya'ya ilişkin hesapları da hafife alınacak gibi değildi.

Ferdinand'ın tam yetkili murahhaslarının İbrahim'le yaptıkları ilk görüşme oldukça kötü geçti.

Juritchitch ve Lamberg yalnızca Almanca, eğer çok zorda kalırlarsa da Latince konuşabiliyorlardı, İbrahim'inse sadece bir İtalyan çevirmeni vardı. Sonunda görüşmenin Hırvatça yapılması konusunda uzlaşmaya varıldı, İbrahim, Şarlken'den "İspanya Kralı" diye söz edip, Ferdinand'ı, "Bohemya ve Macaristan Kralı" sıfatlarını kullanmaksızın, hep adıyla anarak yaptığı konuşmada, Roma'nın Şarlken'in birlikleri tarafından bir yıl önceki yağmalanışından, papadan ve I. François'dan söz etti.

Elçilere Ferdinand'ın İspanya kralının Viyana valisinden başkaca bir şey olmadığını ve Macaristan üzerinde hiçbir hakkı bulunmadığını söyledi. Charles'a gelince, o kendisini, başında bir tac taşıdığı için imparator sanıyordu ama, gerçek imparatorluk sanı, kılıcım ucunda olmak gerekirdi. Ve barış ancak ve ancak; Ferdinand, Macaristan'dan vazgeçer, bu ülkenin işgal ettiği topraklarını geri verirse, Charles da İspanya'ya geri dönüp Süleyman'ın Macaristan krallığı'na getirdiği Zapolya'yı rahat bırakırsa gerçekleşebilirdi.

Elçiler, para vererek İbrahim'i düşüncesinden caydırabileceklerini sandılar. "Efendimin paraya ihtiyacı yok," karşılığını verdi, "Yedi Kule (Devlet hazinesi orada korunuyordu) tepeleme oldular".

Sadrazamın karşısındaki yenilgi kesinleşmişti. En sonunda Sultanın huzuruna kabul edildiler. Elçileri etkilemek amacıyla görüşme olağanüstü bir debdebe içinde gerçekleştirildi. Sarayın birinci avlusunda iki tane fil gördüler, ikinci avluda on aslan ve leopar zincirliydi. Kubbealtı'nın önünde 3.000 yeniçeri, hassa alayı ve altın yıldızlı başlıklarıyla saray muhafızı toplanmıştı. Elçiler önce, beraberinde diğer vezirler ve yüksek devlet görevlileri bulunan sadrazam tarafından kabul edildiler, sonra sultanın huzuruna çıkarıldılar. Juritchite, yeniden Zapolya tarafından işgal edilmiş olan Macaristan topraklarının geri verilmesini talep ve kendisine hemen bir yanıt verilmesi için de ısrar etti.

Bu ısrarının karşılığını da aldı. İki gün sonra, İbrahim elçileri çağırdı ve "ordularımız tarafından ilk kez fethedilmiş olan" Macaristan'ın geri verilmesinin söz konusu olamayacağını yineledi. Diretmek yakışıksız ve muhtemelen tehlikeli olacaktı Tam yetkili murahhaslar için, bir veda görüşmesi talep edip geri dönmekten başkaca yapacak şey kalmamıştı.

Görevleri tamamen başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu görevi, Habsburglara özgü azamet içinde, hiçbir kıvraklık göstermeden ve de Doğu'nun insanlarıyla işleri konusundaki engin bilgisizlikleri içinde yerine getirmişlerdi...

Süleyman o sıralarda, barış için her zamankinden de isteksizdi. Tek gerçek rakibi Şarlken'le nihayet boy ölçüşme zamanının geldiğini düşünüyordu. Fırsatlar uygundu ve ona kalırsa, "İspanya Kralı"nın gururu olsa onu büyük düşmanıya karşılaşmaya itecek-79

ti. Sultan, "İspanya Kralı'nın Almanya'daki komutanı" sıfatıyla Ferdinand'a, yani temsilcisi aracılığıyla bizzat Şarlken'e savaş ilan etti. Charles ortadan kaldırılmalıydı ve onunla birlikte Cermen İmparatorluğu da...

İSPANYA KRALINA KARŞI ALMANYA SAVAŞI

Padişah, 25 Nisan 1532'de Tuna ülkelerine karşı yeni bir sefer için yola koyuldu. Beraberinde 100.000'i aşkın asker vardı ki, bu kuvvet, 12.000 yeniçeri, 30.000 Anadolu askeri, 16.000 Rumeli askeri, 20.000 kapıkulu süvarisi ile öteki seferlerde olduğu gibi akıncılardan, istihkamacılardan, köprücülerden oluşuyor, bataryalarda 300 top bulunuyordu. Belgrad'da, Kırım Hanı'nın kardeşi Sahip Giray komutasındaki 15.000 Tatar da kendisine katıldı. Hersek'te sancakbeyi ona yeni kuvvetler getirdi. Demek oluyor ki Süleyman, 100.000'ini kesinlikle savaşçıların meydana getirdiği, 150.000 ila 200.000 kişilik bir orduyla Şarlken'le hesaplaşmaya gidiyordu.

Niş'e gelindiğinde, Ferdinand'ın görüşmecileri, Nagarola ve Lamberg kontları, yeniden barış müzakereleri için öneride bulundular. Ferdinand'ın Macar Kralı olarak tanınması karşılığında önce 25.000, sonra da 100.000 Duka altın önerdiler, ancak Süleyman şu sözlerle elçileri başından savdı:

"İspanya kralı uzun zamandan beri Türklerle boy ölçüşmek istediğini söylüyordu. İşte Tanrı'nın inayetiyle ordumla beraber onu karşılamaya gidiyorum. Eğer yüreğinde cesaret varsa beni savaş alanında bekler, o zaman Tanrı'nın dediği olur. Eğer benimle karşılaşmak istemiyorsa, haraç verir."

Belgrad'a kadar gelip, Şarlken'e Almanya yerine İtalya'da saldırılmasını isteyen Fransa kralının elçisi Rinçon'un talebine de kulak asmadı. Ancak Süleyman, bu isteği geri çevirirken, Barbaros'un, Milano şehir devleti ile Ceneviz'i ele geçirebilmesi için Akdeniz'de I. François'ya yardımcı olacağını da vaat etti.2 Esasen planlarını değiştirmesi için artık çok geçti; Rinçon, hastalığı yüzünden Ragusa'da zaman yitirmişti. Ordunun hareketinden önce, İstanbul'da Süleyman'la görüşebilseydi bile, onu Hıristiyan Avrupa'nın en büyük hükümdarına karşı nihai bir savaştan vazgeçmeye ikna edebilmesi herhalde mümkün değildi.

Süleyman gerçi Şarlken'le karşılaşamayacaktır, ancak kutsal imparatorluğun birlikleri, son kez olarak, Türklerle yapılan bir savaşa katılacaklardır. Charles'ın güçlükleri geçici bir süre için yatışmış

durumdaydı. Nuremberg'de Protestanlarla imzalanan antlaşmaya göre, Augsburg Kararları'nın (geçici olarak) bir yana bırakılması karşılığında -ki bu kararlar Protestanları Roma Kilisesi'ne bağlanmak ve mezhep ayrılıkçılarıyla savaşmak zorunda bırakıyordu- onlar da Türklerle girişilen

mücadeleye destek olacaklardı. Charles'ın biraz da Osmanlı tehdidi altında imzalamış olduğu bu antlaşma, ona Almanya içinde bir parça soluk alma fırsatı sağlıyordu. Dolayısıyla, Viyana dolaylarında Avusturya'nın savunması için İspanyol ve İtalyan birliklerinden oluşan bir kuvvet toplayabildi. (Sultanın yeni bir kuşatmasının beklendiği Viyana'da savunma önlemleri bir çırpıda örgütlenmişti.) Az sayıdaki bu kuvvet, Süleyman'ın güçlü ordusuyla baş edebilecek düzeyde olmaktan çok uzaktı. Ne var ki iyi yönetildi, el altındaki imkânlarla pekiştiriliveren önemsiz mevziler karşısında zaman yitirmek suretiyle, mevsimin de bir yandan sıkıştırdığı Türklerin ilerlemesini geciktirmeyi başardı.

80

Asıl çatışma Viyana'nın yüz kilometre kadar güneydoğusuna düşen Gons (Ayaköşk) Kalesi önünde ceryan etti. Süleyman, Macaristan'ın güneyinde savunması zayıf olan birçok mevziyi kolaylıkla ele geçirmişti, ancak ilerleyişi de gecikmişti. O yüzden, sadrazamın yönetimindeki Türk ordusu, ancak 9

Ağustos'ta, başlarında iki yıldan az bir süre önce Ferdinand'ın İstanbul'a gönderdiği diplomatik misyonu yöneten Nicola Yurisiç (Nicolas Juritchitch) olduğu halde yalnızca 800 kişinin savunduğu Gons kenti önüne ulaşabildi. Türk topçusu kaleyi dövdü, kazılan lağım surlarda gedikler açtı. Ancak sonuç yoktu: Bütün saldırılar püskürtüldü Kuşatmanın on altıncı günü, Süleyman, Yurisiç'ten teslim olmasını ve kendisine her yıl belli miktarda haraç ödemeyi kabul etmesini, ya da hemen 2.000 Florin vermesini istedi. Yurisiç karşılık olarak, istenen miktarda paranın olmadığını, ayrıca kendisine ait olmayan Ferdinand'ın sahibi bulunduğu bir yeri teslim edemeyeceğini bildirdi. Talep üç kez yineleniyse de üçüncü de reddedildi. Bunun üzerine İbrahim saldırı emrini verdi.

"Yeniçeriler ve azap askerleri ileri atıldılar, surların tepesine sekiz sancağı dikmişlerdi bile... Zayıf bir sığınak ardında korunan, sırtı duvara yaslanmış durumdaki kent halkı son saatlerinin gelmesini bekliyordu ki, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar gökyüzüne doğru öylesine acıklı ve yürek parçalayıcı bir çığlık kopardılar ki, dehşete düşen kuşatmacılar gerilediler ve sancaklarından ikisini de kuşatılmışların elinde bırakmak zorunda kaldılar. Bu hızlı değişiklik, her iki tarafa da öylesine olağanüstü geldi ki, Türkler semavi bir şövalyenin kendilerine karşı kılıç salladığını gördüklerini sanırken, Hıristiyanlar da Anger üzerindeki Aziz Martin'i, Stein'in büyük koruyucusunu seyrettiklerini düşündüler."3

Yurisiç'in bu parlak savunmasından oldukça etkilenen İbrahim, bunun üzerine gerekli güvenceleri vererek onu karargâhına davet etti. Savaşçılarının yarısını yitiren ve topları için barutu da kalmayan Yurisiç kabul etti. Sadrazam onu saygıyla karşıladı, yaralarının durumunu sordu ve sonuçta sultan adına kenti ve şatosunu kendisine bağışladı. Taraflar, karşılıklı olarak birbirlerine armağanlar verdiler.

Hemen ardından, Süleyman, Divan'ı topladı ve kuşatmanın böylesine iyi biçimde sonuçlanması nedeniyle -ki bu kuşatma ona, herhangi önemli bir sonuç vermeksizin haftalar yitirtmişti- kutlamaları kabul etti. Ferdinand'ın elçileri bir kez daha huzura kabul edilmelerini dilediler. Bir kez daha Zapolya Macaristan'ın geri verilmesini talep ettiler ve daha önceki girişimlerinden farklı bir sonuç elde etmeksizin, Ferdinand'a hitaben yazılmış tehditkâr bir mektupla geri döndüler. Mektup, altın yıldız ve lacivert mürekkeple yazılmış, altından bir muhafaza içine konulmuştu.

Gons Kalesi alındıktan sonra, Süleyman hummalı bir şekilde yeni bir kuşatmaya karşı hazırlanmakta olan Viyana üzerine hızla yürüyebilirdi. Ancak, herkesi şaşırtan bir kararla, Türk ordusu Batı'ya Stirya'ya doğru yürüyüşe geçti. Padişah yoksa asıl amacını mı kovalıyordu; Charles'la düzenli bir muharebede karşı karşıya gelerek onu ezmek, sonra da Mohaç'ın ardından Budin'i aldığı gibi Viyana'yı ele geçirmek mi istiyordu? Ne var ki Charles, bir Kral Louis değildi. Viyana'da bulunuyordu ve kentten dışarı çıkmadı. Süleyman'la, muhtemelen aleyhine sonuçlanacak bir muharebede karşı karşıya gelmekten kaçındığı gibi, Türklerin yönlerini değiştirdiklerini öğrenir öğrenmez Viyana'yı terk **81**

etti ve bir daha da oraya adımını atmadı. Ferdinand, Türkler gittikten sonra Macaristan'ın fethinin ne kadar kolaylaşacağını ona boşu boşuna anlatmaya çalıştı. Charles'ın düşüncesine göre, "geri çekilmekte olan Türklere karşı Macaristan'da saldırıya geçmeyi kabul etmiyorlardı. Onlar sadece Almanya'yı korumak üzere karar almışlardı, yoksa Türkler tümünden çekilirlerse Macaristan'a da geçilir diye bir kararları yoktu."4 Şarlken, Cranthie üzerinden İtalya'ya geçti, sonra da İspanya'ya döndü.

Süleyman'sa, bütün bir eylül boyunca Stirya'nın altını üstüne getirdi; kentler, Osmanlı ordusunun saldırıları karşısında peş peşe düşüyorlardı. Gratz önünde ordugâh kurduysa da kente girmede.

Maribor'da püskürtüldü ve kente giremedi. Belgrad'a kadar yoluna devam edip, orada İbrahim'in kuvvetleriyle buluştu. Babı Hümayun çevirmeni Yunus Bey, Doj'a yazılmış bir mektupla birlikte Venedik'e gönderildi. Mektupta şöyle deniyordu: "Ulu hünkâr, canını kurtarmak için buralardan kaçan ve şeytanın peşinden giden imansız tebasını terk eden o sefil kaçağın eski malikânesi olan Gratz kentine kadar gelmiştir." "Sefil kaçak" Şarlken'den başkası değildi elbette...

Yedi aylık bir yolculuktan sonra, 18 Kasım 1532'de Süleyman, İstanbul'a döndü. Beş gün süreyle,

"İspanya kralına karşı açılan Almanya seferi'nin mutlu sonucu, donanma ve şenliklerle kutlandı.

Gerçektenyse, sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Gons kuşatması orduya çok değerli bir zamanı yitirtmişti. Osmanlı tarihçilerinin görüşüne göre, sultan, Türk atlılarının imparatorluk ordusunu kolayca ezebilecekleri manevralara elverişli bir savaş alanında karşılaşmak için Şarlken'i bu bölgeye çekmeye çalışmıştır. Charles acaba bu taktiğin farkına mı varmıştı? Her ne olursa olsun, taktik tutmadı.

YENİ BİR OSMANLI DONANMASI

Sultanın başkente dönüşünün yarattığı sevinç kötü bir haberle gölgelendi. Mora'da, Şarlken'in amirali Andrea Dorya'nın Koron'u ele geçişi5... Koron'u yalnızca 14 top savunuyordu. Dorya'nınsa 150 topu vardı ve donanmasında 35 büyük savaş gemisiyle 88 kadırga bulunuyordu. Amiral bu başarıdan sonra Patras'a yöneldi ve orasını da teslim aldı. Ardından, Korent Körfezi'nin girişini tutan iki kale düştü.

Dorya, bölgeyi kasıp kavurduktan sonra kış yaklaşırken geri çekildi.

Süleyman da, İbrahim de, bu müstahkem mevkiilerin elden çıkışını fazla önemsememiş göründüler.

Ancak Çerçel ve Telemsan'ın limanı Honein'in işgalinin (1530-1531) peşi sıra gelen Peloponez'e yönelik bu İspanyol akını, Şarlken'in kararlılığının göstergesiydi. Bir yandan, İspanya'nın stratejik sınırlarının Akdeniz'in güneyinden geçtiğini durmadan savunan Ximenes'in6 siyasetini izleme kararlılığını, bir yandan da bir başka biçim altında Haçlı anlayışını canlandırma kararlılığını gösteriyordu. Ve Türkler, gerçekten de bu konuda yanılmıyorlardı Koron ve Peloponez'deki kaleler kendi başlarına fazla bir önem taşımasalar bile, Charles'ın bu noktada durmayacağını ve Akdeniz'de yeni bir cephenin açılacağını anladılar. Rodos'un işgali onları Doğu Akdeniz'deki ulaşım yollarına ilişkin endişelerinden kurtarmıştı. Bundan böyle donanmaları, bütün Akdeniz'de saygın bir amiralin, I.

François yanından ayrılmasına izin verme hatasına düştüğü için imparatorun hizmetine girmiş olan Cenevizli Prens Andrea Dorya'nın komuta ettiği

İspanya ve müttefiklerinin donanmalarıyla çarpışmak zorundaydı.7 Süleyman'ın dehası, büyük Dorya'nın karşısına uzun bir deneyim ve eşsiz bir pervasızlığa sahip bir korsan reisini, Barbaros adıyla tanıdığımız Hayrettin'i çıkararak onu kaptanı deryalığa getirmesinden kendini gösterdi.

O güne kadar çekimser gözükten Osmanlıların Akdeniz siyaseti, korsanların deneyim ve cerasetleriyle güçlenmiş olarak başlayacaktır artık. Bu siyaset, Süleyman ve oğlunun saltanatları boyunca, İnebahtı'ya kadar -yarım yüzyılı aşan bir sürede- Habsburglar'ın İspanya'sıyla hemen hemen hiç kesintisiz bir çatışma halinde belirginleşecektir. Asya'nın bağrından çıkıp gelen Türk boylarının halefleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. yüzyılda sahip olduğu muazzam mali imkânlar -ve orman varlığı- sayesinde, çabucak denizciliği de öğreneceklerdir. Yüzyılın ortasına gelindiğinde Osmanlı donanmasındaki savaş gemilerinin sayısı diğer bütün Akdeniz ülkelerinin sahip oldukları teknelerin toplamına hemen hemen eşittir. 1571'deki İnebahtı Savaşı'na, Türk bayrağı taşıyan 300 gemi katılacaktır. Venedik, hiçbir zaman 120 savaş gemisinden fazlasına sahip olamayacak, Ceneviz'in 25, papalığın bir düzine dolayında, İspanya'nınsa 50 ila 100 savaş gemisi olabilecektir. Fransa'nın, denizde önemli bir varlığı görülmeyecektir. "XVI. yüzyılın ikinci otuz yılı Akdeniz'de Türklere aittir."8

BİRKAÇ YÜZYILLIK BİR BAKIŞ

Türklerin Peloponez ve Korent Körfezi'nden sınırlı biçimde de olsa çekilmeleri, kötü bir zamana denk düşmüştü. Bir başarı gibi sunulmasına karşın, Orta Avrupa seferi daha önce gördüğümüz gibi oldukça kötü sonuçlanmıştı. Asıl önemlisi de Süleyman İran'a karşı yeni bir sefere hazırlanıyordu. Uzun zamandır Doğu Anadolu'daki otoritesini yeniden güçlendirmek ve Bağdat'ı fethetmek istiyordu. Ama Osmanlı yönetiminin altın kurallarından biri de aynı anda iki ayrı cephede savaşmaktan kaçınmaktı. O

halde Babı Hümayun, Avrupa'daki düşmanlarının rahat duracaklarından emin olmalıydı. Bu konuda alınacak önlemler, Şarlken'in, İran'ın yeni şahı Tahmasp ile uygun fırsat çıktığında, kuvvetlerini Süleyman'a karşı girişilecek bir askeri harekatta birleştirmek üzere temasa geçtiği İstanbul'da öğrenildikten sonra daha da kaçınılmaz hale gelmişti.

Ne var ki, Şarlken ve Ferdinand'ın da barışa ihtiyaçları vardı.

Almanya'da, güçlükler birbiri üstüne biniyordu. Protestan prensler, Wittelsbach'lar (Katolik) ve I.

François'ya yakınlaşmaya başlayan Smalkalde ittifakında birleşmişlerdi. Charles, gerilemek ve gelecek Konsil'e kadar ayrılıkçı prensleri kaygılandırmayacak bir siyaset izlemek zorunda kalmıştı. Türklerle uğraşmaktan çok daha başka işleri vardı yapacak... Üstüne üstlük, her zaman olduğu gibi, ne kendisinin, ne de kardeşinin parası vardı.

Demek oluyor ki, Osmanlı gibi Habsburg da, her ikisi de yaşadıkları sürece devam edecek olan -ki bunu çok iyi biliyorlardı- uzun savaşı yeniden başlatmazdan önce nefes-lenme ihtiyacı duymaktaydı.

O nedenle, Ferdinand barış görüşmeleri için İstanbul'a elçiler göndermek istediğini bildirdiğinde,

olumlu karşılık aldı. Kısa bir süre sonra, Jerome de Zara başkanlığındaki bir heyet İstanbul'a geldi.

Süleyman, egemenliğine boyun

eğişin bir işareti olarak Ferdinand'ın kendisine Estergon kentinin anahtarlarını göndermesinden sonra nihai barışa dönebilecek bir ateşkesi hemen kabul etti. Bunun ardından ikinci bir heyet kentin anahtarlarını ve onunla birlikte de Şarlken'in sultandan bir kez daha Macaristan'ın Ferdinand'a bırakılmasını talep eden ve karşılığında Koron'un geri verileceğini bildiren mektubunu getirdi.

Mektuptaki mesajların ikisi de diplomatik açıdan birer patavatsızlıktı. Geride bırakılan yıllarda yaşanmış zorluklar Habsburglu kardeşlere gerçekten de bir şey öğretememişti.

Müzakereler, gelenek olduğu üzere elçiler tarafından getirilen armağanların sunulmasıyla başladı. Sadrazama kocaman bir elmas, ondan daha iri bir yakut ve "armut biçiminde" bir inciyle bezenmiş

altın bir madalyon verildi. Bundan sonra İbrahim, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü ve zenginliğini anlatan uzun bir konuşma yaptı. Charles'ın elçisi, yeniden Macaristan'a karşılık olarak Koron'a sahip olmanın kendilerini fazlaca ilgilendirdiği ve esasen Babı Hümayun'un bu adayı pazarlık yoluyla elde etmektense yeniden fethetmeyi yeğ tutacağı karşılığını verdi. Macaristan'a gelince, bu ülke Yanoş

Zapolya'ya verilmişti ve onda kalacaktı.

Taşıdığı sıfatların upuzun listesini sayıp dökerken, kendisinden "Kudüs'ün Kralı" olarak da söz eden Charles'ın mektubu okunurken biçimsiz bir olay ceryan etti. İbrahim, "Kendinden ne hakla Kudüs'ün kralı diye söz etmeye cüret ediyor? Bilmez mi ki Kudüs'ün efendisi ulu hünkânımızdır? Efendimin haklarını koparma iddiasında mıdır, yoksa ona karşı saygıda mı kusur etmektedir?" diye kükredi.

Sadrazam, imparatorun dayanaksız tehditleriyle de alay etti: "Bizimle savaşmaktan söz edip durmuştu," dedi, "Lut-hercileri yeniden Katolikliğe dönmeye zorlamak istemişti. Bunların hepsi de sonuçsuz kaldı. Giriştiği işi sonuçlandıramamak, söyleyip de yapmamak bir imparatorun şanına yakışır mı?"

Bu müzakereler boyunca Avusturyalı murahhaslar, neredeyse sultanı bile küçümseyen sözler sarf eden İbrahim'in muazzam gururundan alabildiğine etkilendiler. Başvezir, "Ben dilersem, bir at uşağını sultan yapabilirim," diyordu. "Efendimin en ufak bir müdahalesi bile olmaksızın, dilediğime ülkeler de bağışlayabilirim. Hatta o, eğer benim uygun görmeyeceğim bir emir verirse, bu emir yerine bile getirilmez. Benim irademle olur her şey, onunkiyle değil." Görüldüğü gibi, Süleyman'ı gözdesini ortadan kaldırmaya *itecek* nedenler yok değildir.

Sonuçta padişah, "oğlu gibi davranmaya" söz verdiği Ferdinand'a "birkaç yüzyıl sürecek barışı" ihsan eyledi. Elçiler somut bir şey elde edememişlerdi: Zapolya, sınırları daha sonra Süleyman adına Girtti9

tarafından belirlenecek olan Macaristan'ın krallığını koruyordu. Ferdinand ile Zapolya'nın kendi aralarında imzalayacakları antlaşmaların, sultan tarafından da onaylanacağı öngörülmüştü. Ülkelerine dönmezden önce İbrahim, elçileri yeniden kabul etti ve onlara, padişahın oğlu kabul ettiği Kral Ferdinand'ın dostlarıyla dost, düşmanlarıyla düşman olacağını bildirdi. Ve şunu da ekledi: "Eğer İspanya Kralı Charles barış istiyorsa, Babı Hümayun'a elçi göndersin."

Süleyman'ın Ferdinand'la imzaladığı ateşkes antlaşması hiçbir konuda kendisini bağlamıyordu.

Dilediği zaman ateşkesi bozabilirdi; hiçbir ödün vermemişti. Böylece Avrupa cephesinde, arkasını güvenceye alan Süleyman'ın İran seferi için elleri artık serbestti.

BAĞDAT FATİHİ (1534)

Sünni olan Osmanlı sultanlarıyla Şii İran şahları arasındaki nefret, daha önce görmüş olduğumuz gibi, epey eskilere dayanıyordu. Dini merkezlerden ve büyük kentlerden uzaktaki sınır boylarında yaşayan halklar, XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar dervişlerin¹⁰ etkisinde kalmıştı. Bunlar arasında Mevleviler gibi ılımlıları da vardı, sapkınları da (Kalenderi ya da Hurafilere). İmparatorluğun ilk yüzyıllarında sayıları oldukça kalabalık olan bu karışık unsurlar, kendilerini üzerlerine daha önce hiç görmedikleri birtakım baskılar, özellikle de vergi konusunda baskılar uygulayan merkezi iktidarın kurbanları say-maktaydılar. XV. yüzyılın ortalarında II. Mehmet tarafından yürürlüğe konan kamulaştırmalar ve vakıf uygulamaları hoşnutsuzlukları daha da artırmıştı.¹¹

Aradan bir yüzyıl geçmiş, ancak düzen değişmişti. Bu Müslümanlar, Timur ya da haleflerinin peşinden gitmiyor, ama Safevilerin yeni iktidarına, yani az bir zamanda ve iki yüzyılı aşkın bir süre ellerinde tutmak üzere İran'ı egemenlikleri altına alacak olan Şiiliğin en aşırı kollarına bağlanmış

Ardabilli şeyhlere yöneliyorlardı. Bayezit'in yenilgisinden, varisleri arasında başlayan rekabet mücadelesi ve kiminin Memlûklerden, kiminin Safevilerden destek arayışı, ülkeyi daha da beter parçalamıştı. Dolayısıyla I. Selim¹² İstanbul'da iktidarı ele aldığı zaman, kesinkes yenilgiye uğratılmadıkları sürece Osmanlı İmparatorluğu için devamlı bir tehlike oluşturacak bu iki gücün hakkından gelmeye karar verdi. Mısır'da başarıya ulaştı, ancak Çaldıran'da Şah İsmail'e karşı kazandığı zafere rağmen, İran'da sonuç alamadı. Güçlü bir hükümdar haline gelmiş olan şah, propaganda faaliyetleri Anadolu ve Trakya'daki Şiiler arasında geniş yankılar uyandırdığı ve bu kitleleri böylece Osmanlı merkezi yönetiminin gözünde kuşkulu kişiler durumuna getirdiği ölçüde, korkutucu bir düşmandı.

Şii unsurların -Kızılbaşların¹³- imparatorluk için yarattığı tehlikenin Süleyman da bilincindeydi.

Mezopotamya'da, Sünnilerin hedef oldukları saldırılardan da haberdardı: Sünni ileri gelenlerin idam edilmeleri Ebu Hanife¹⁴ (Türklerin bağlı oldukları tarikatın kurucusu) ve Abdülkadir Geylani'nin türbelerinin tahribi, Sünnilere ait camilerin Şii camilerine dönüştürülmesi gibi... Öte yandan Safevilerin sahip oldukları topraklar da Hint Okyanusu'na dönük Türk projeleri için bir engel oluşturuyordu. Ümit Burnu'ndan dolaşan deniz yolunun Portekizliler tarafından keşfi Ortadoğu'nun Güneydoğu Asya ile Batı Avrupa arasındaki geleneksel konumunu tehlikeye düşürmüştü. Bu konum, eğer 1517'den beri Kızıldeniz yolu ile Mısır'ı denetimleri altında tutan Osmanlılar, Orta Asya'dan gelen ürünlerin de geçtiği İran Körfezi ve Mezopotamya'yı da otoriteleri altına alabilirlerse, önemini koruyabilirdi.¹⁵ Nihayet Safevi toprakları, İstanbul Türklerinin İran üzerinden Özbek müttefiklerine el uzatma amaçları önünde de bir engeldi.¹⁶

Böylece Süleyman, şaha karşı yeni bir sefer başlatmak için gerekli bütün nedenlere sahipti. "İki Irak Seferi" adı verilen bu savaş, iki yıl sürecektir. Savaş, ne Safevilerin bozgunu, ne de çöküşleriyle sonuçlanacak, ama Osmanlılara, Ortadoğu'da yaklaşık dört yüzyıl boyunca ellerinde tutacakları geniş

topraklar sağlayacaktır.

Osmanlılar savaş ilan etmek için iki gerekçe bulmuşlardı: Bitlis Beyi Şeref Han'ın şahla anlaşarak kendilerine ihanet etmesi ve Bağdat'ta, şahtan yüz çevirerek kentin anah-85

tarlarını Süleyman'a göndermiş olan Safevi valinin katledilmesi... Babı Hümayun'a göre, bu anahtarların sahibi olarak, Osmanlı hükümdarı kentin tek sahibiydi ve burayı yeniden işgal etmekle Şah Tahmasp, Süleyman'a saldırmış, Bağdat'ı da Şii sapkınlığına sürüklemişti.

1533 güzünde, uzun hazırlıklardan sonra İbrahim Serasker sıfatıyla Bitlis ve Azerbaycan'a doğru yola koyuldu. Birlikler, önce Anadolu'da sonra da Azerbaycan'da ilerlerken, yağmurların ve engebeli arazinin neden olduğu birtakım güçlüklerle karşılaştılar, ancak pek az silahlı çatışmaya girdiler: İbrahim henüz Konya'ya bile ulaşmamıştı ki, Bitlis'in asi valisinin kellesi, Tahmasp'a ihanet eden Azerbaycan valisi tarafından kendisine gönderildi. Az bir süre sonra da Van yöresindeki Safevi kalelerinin komutanları sultana boyun eğdiklerini bildirdiler. Bunun üzerine İbrahim ve askerleri Halep'e yöneldiler ve kışı burada geçirdiler. Sadrazam eğer o sırada Bağdat üzerine gitmiş olsaydı, hiç kuşkusuz kenti alabilirdi. Osmanlılar yıllardan beri Kerkük ve Musul'u ellerinde tutuyorlardı, Abbasi başkentini fethi amaçlayan eski düşü daha önce gerçekleştirmemiş olmaları hayret vericidir. Acaba İbrahim o sıralarda rakibi defterdar İskender Çelebi'nin entrikalarıyla felaketle sonuçlanabilecek bir harekâta girişmemesi için bazı telkinlerle mi karşılaşmıştı? Yoksa daha önceden kendilerine İran'da çeşitli valilikler vaat edilen Safevi dönmelerin baskılarına mı maruz kalmıştı? Önemli bir güçle karşılaşmadan Kum, Kaşan ve Ray'ı ele geçirip, ardından da Bağdat'ın fethini başaracağını da düşünmemiş miydi?

Böylece ilkbahar geldiğinde, Osmanlılar Tebriz'e yöneldiler. Aşiret reisleri ve Safevi garnizonlarının komutanları peş peşe boyun eğiyorlar ve 16 Temmuz 1534'te İbrahim törenle, Tahmasp'ın terk etmiş

olduğu Safevi başkentine, Tebriz'e giriyordu. Burada hemen bir kale inşa ettirip bir garnizon yerleştirdi. İki ay sonra da Süleyman'la burada buluştular. Padişahın İstanbul'dan Azerbaycan'a kadar süren yolculuğu, kendisine saygı ve bağlılıklarını sunmaya koşan halk yığınları arasında bir zafer yürüyüşü olarak geçmişti. Tebriz'de de Gilan ve Şirvan emirleri gelip bağlılıklarını bildirdiler. Şirvan emirinin oğlu, Tebriz'e vali olarak atandı. Sonra iki ordu, sultanın ve İbrahim'in orduları, Bağdat'a doğru harekete geçti.

Kötü mevsim koşulları, birliklerin ilerleyişini güçleştiriyordu. Birçok hayvan Hamadan geçitlerinde telef oldu, çok sayıda ateşli silah -bir vakanüvise göre 300 tanesinden 100'ü- taşınamayacak duruma geldikleri için toprağa gömüldü, arabalar yakıldı; bazı topların da bırakılması gerekti ki, bunlar sonra Safevilerin eline geçti. Sultanın karşısındaki başlıca engel, burada da lojistik önlemleri almasını becerememiş ya da bilememiş olan genellermayından kaynaklanmaktaydı. 200.000 kişilik bir ordunun ikmali, bu ikmalin düzenlenmesi, aşırı özen isteyen, zor bir işti. Hiç kuşku yok ki bir sürü yanlışlık yapılmıştı: İaşe yokluğu o düzeylerdeydi ki, en yüksek rütbedeki Osmanlı yöneticilerinden biri olan *nişancı*, sefer sırasında açlıktan öldü. Beri yandaysa Tahmasp, her zamanki taktiğini uygulayarak bıraktığı toprakları yakıp yıkıp, çoraklaştırıyordu. Ağır Osmanlı ordusuysa Safevilerin hafif süvarilerine yetişebilecek kıvraklıkta değildi. Onlara hiçbir zaman ulaşamayacaklar, Osmanlılar İran'ı hiçbir zaman bütünüyle fethedemeyecekler, Azerbaycan'a kalıcı biçimde yerleşemeyeceklerdir.

Şahın kuvvetleri asla ortalarda gözükmədiler. Hatta bitap düşen Türk ordusunu, Mezopotamya ovasına ulaşmazdan önce Zagros dağlarındaki zorlu geçişi sırasında bile yıpratmaya kalkışmadılar. Osmanlılar Bağdat önlerine geldiklerinde, Şah'ın valisi ile askerleri çoktan çekilip gitmişlerdi. Sadrazam kenti teslim almak üzere önden gitti. Birkaç gün sonra 4 Aralık 1534'te de sultan, Bağdat'a girdi.

Halifelerin kenti, eski ihtişamının bir gölgesinden başkaca bir şey değildi o sıralarda. Çöküş uzun yıllar öncesinden başlamıştı ve daha 1184'te Arap gezgin İbrani Jobair, kentin dokunaklı bir tasvirini yapmıştı: "Muhteşem yapıların büyük bir kısmı ortadan kalkmıştı," diye anlatır, "ve geriye, adının saygınlığından başkaca bir şey kalmamıştı. Bağdat, bir kamp yerinin silik kalıntılarına, yitip giden izlere, düş gücünden fıskırmış kaçak hayaletlere benzer bir görünüm içindeydi. İnsanın gözünü alamadığı, kaygılı ruhları kaygısızlığa ve haylazlığa çağırın çekiciliği kalmamıştı. Elindeki tek varlığı ırmağıydı, yani Dicle..." 1437'de, Süleyman'ın kente girişinden yüz yıl önce de El Makrisi şunları yazmıştı: "Bağdat bir harabe halinde. Ortada ne bir cami, ne bir mümin, ne ezan sesi, ne de pazar var; palmyelerden pek çoğu kurumuş. Buna kent denemez."

Gerçi bu iki gezginin anlattıklarında, Araplara özgü abartmanın payı olmak gerekir. Çünkü bizzat İbrani Jobair, "harikulade" bahçelerden, "sayısız" insanlardan söz etmektedir... Entelektüel yaşam da ortadan kalkmamıştı ve ticari ilişkiler canlıydı. Yine de ikinci Abbasi Halifesi El Mansur'un 762 yılında kurduğu başkent, artık çok uzaklarda kalmıştı.

Tam bir daire biçiminde olan "Yuvarlak Kent", ya da daha sık kullanılan adıyla "Barış kenti"

(Medinetül Selam) kısa zamanda büyük bir yerleşme birimi ve çok önemli bir düşünce ve ticaret merkezi haline gelmişti. Yalnızca dört kapısı bulunan, iki kilometre çapındaki bir çember boyunca uzanan surları kenti çevreliyordu. Merkezde halifenin konutu olan muhteşem bir saray debdebe ve lüksüyle, Sasani ve Emevi hükümdarlar tarafından gerçekleştirilmiş olan tüm yapıları kat kat aşırıyordu.

Belki ancak Bizans imparatorlarının kutsal sarayı onunla kıyaslanabilirdi. Sarayın tepesinde yüksek bir kubbe, "yeşil kubbe" vardı ve halife burada, düşleyemeyecekleri bir ihtişam karşısında gözleri ka-maşan yabancı elçileri kabul ederdi. Yuvarlak kentin hemen yanında, tüccar mahalleleri uzanıyordu.

Burada, durmadan çalışan, kımıl kımıl ve her soydan bir halk yaşardı: Ermeniler, Arap fatihler, İranlılar, Türkler, Yahudiler, Hıristiyanlar, Rusya ve Türkistan'dan getirilmiş köleler... Yoğun bir fikir hayatı yaşanan kentte, her türlü düşünce birbiriyle karşılaşır, her türlü dini eğilim, kendisine bir yer bulurdu. Halifeler, bilim ve felsefenin öğrenilmesini teşvik ederlerdi (İçlerinden biri, El Memnun, Yunan yazarlarının yapıtlarını çevirtmişti).

Harun Reşit'in saltanatından itibaren, yani kuruluşundan yarım yüzyıldan az bir zaman sonra, VIII.

yüzyılın sonlarında Bağdat, siyasi ve dini kavgaların neden olduğu çeşitli kaynaşmalara rağmen, uzun yıllar ayakta kalacak inanılmaz boyutlarda bir gelişme ve etkinlik gösteriyordu. Ancak siyasi ve dini karışıklıklar, Abbasilerin önce zayıflamasına, sonra da yıkılmasına yol açan nedenler arasında

küçümsenmeyecek bir yer tutacaktır. XII. yüzyılın sonunda, bir diğer Müslüman Başkent, Kahire, giderek şiddetlenen

bunalımlarla sarsılmasına rağmen, daha uzunca bir süre ticari ve fikri bir hareketlilik içinde önemini koruyacak olan Bağdat'ın yerini aldı. Halifelerin paylaşmak zorunda kaldıkları iktidarı çoğunluk tek başlarına kullanan Selçuklu Türk sultanlarının sahneye girişi ve XII. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan bir tür "Hilafet Rönesansı", İslam alemindeki saygınlığı alabildiğine büyük olan kente yeniden canlılık getirdi. 1258'de Cengiz Han'ın torunlarından Hülâgu'nun istilasıyla, "Barış Kenti" bir taşra metropolü düzeyine geldi. On binlerce Bağdatlıyı idam ettiren Timurlenk, kentin harabeye çevrilmesi işini tamamladı. Şah İsmail'in işgalinden önce, Akkoyunlu beylerinin hükümdarlığı sırasında yozlaşma daha da ciddi boyutlara erişmişti.

Süleyman, Abbasilerin eski başkentinin hakimi olarak, şimdi artık düpedüz Halifelerin meşru halefi olmuştu. Sünniliği her köşede zafere ulaştırıyordu. Müslüman dünyadaki saygınlığı durmadan büyümekteydi. Sapkınlardan kurtarılan Bağdat'a girer girmez, ilk işi, Türklerin de mensubu oldukları Sünni mezhebin kurucusu Ebu Hanife'nin Safeviler tarafından tahrip edilmiş olan türbesini onartmak oldu. Söylenenlere bakılırsa, Sa-feviler, evliyanın kalıntılarını yakmışlardı. Bir mucize sonunda bu kalıntılar, el değmemiş bir halde bulundu. Süleyman türbenin yanı başına bir cami ile bir medrese yapılmasını emretti. Büyük Hanbeli bilgini El Gilani'nin türbesi de düzene kondu ve Kazımayn Camii'nin inşaatı hızlandırıldı. Sultan bu arada Şiilerin kutsal mekânlarını da ziyaret etti: Sünniliği ve Şiiliği birleştirerek tüm İslam koruyuculuğu altına almakla Osmanlı yönetiminin evrensel Müslümanlığını da göstermiş oluyordu böylece...

Bu imar ve onarım çalışmaları düzene konduktan sonra hünkâr Mezopotamya'da Türk yönetiminin yerleştirilmesiyle uğraşacaktır. İmparatorluğun öteki eyaletlerinde olduğu gibi, buraya da hemen bir vali atandı. Bağdat ve diğer birçok kente, yeniçeri ve sipahilerin bulunduğu garnizonlar yerleştirildi, eski başkentten savunma düzeni de yenilenip pekiştirildi. Sultan bir kadastro çalışması yaptırıp tımar dağıttı.

Pax Ottomanica'nın şemsiyesi altına giren Bağdat, kısa zamanda yeni bir gelişme dönemine kavuşacaktır. Birkaç yıl geçince Basra kenti de Osmanlılaşacak ve sultanların imparatorluğu Hint Okyanusu'na ulaşacaktır.¹⁷

22 Nisan 1535'de Süleyman ve ordusu Tebriz'e dönmek üzere Bağdat'tan ayrılıyordu. Kürdistan'ı ve Urmiye Gölü bölgesini aşmaları üç ay sürdü. Bahar mevsimi olmasına rağmen, yürüyüş oldukça zorlu geçti, nihayet Tebriz'e varıldığında, sultan çeşitli ödüller dağıtıp ihsanlarda bulundu. Burada, Şah'ın sarayına yerleşmişti. Herhalde o sıralarda Tahmasp'la karşı karşıya gelebileceğini ve İran tehdidine kesin bir son verilebileceğini düşünüyordu.

Ne var ki Şah, her zamanki gibi, ordusuyla birlikte çekilmişti. Sınırsız bir mekân, onun lehine, Süleyman'ınsa aleyhindeydi. Padişahın ordusunun üslerinden uzakta oluşu, ikmal imkânlarını iyice güçleştiriyordu. Ordu ayrıca ağırdı, ele avuca sığmaz bir düşmanı alt edebilmek için gerekli olan hareketliliğe sahip değildi. İran'ın dağları ve çölleri içine gömülmeğe çılgınlık olurdu. Türk kuvvetleri buralardan asla geri dönemezlerdi. İbrahim'in İran platosunu, Ray'a Kum'a ve Kaşan'a kadar fethetme projesi gerçekleştirilemeyecek türden bir projeydi.

Tebriz'de geçirilen iki haftadan sonra Süleyman geri dönülmesini emretti. İmparatorluğa ağır kayıplar pahasına da olsa, Bağdat'ın fethi gibi bir zafer kazandıran bu seferi daha çok uzatmak imkansızdı. Otuz bin kadar asker, açlıktan ve asıl soğuktan ölmüş, yirmi iki bin at ve deve telef olmuştu. Birliklerin, uzayacak bir seferde yeni bir kışı karşılayabilecek moralleri de kalmamıştı fizik dirençleri de.

1536 Ocak ayının başlarında, Süleyman ve İbrahim, İstanbul'a dönmüşlerdi. Bundan sonraki 18

Şubat'ta İbrahim, hünkâr adına Fransa ile ilk antlaşmayı imzalamaktaydı Bir ay sonraysa önce imparatorluk, ardından Avrupa, büyük bir şaşkınlık içinde gücünün doruğundaki sadrazamın dramatik sonunu öğreniyordu.

İBRAHİM'İN TRAJEDİSİ

15 Mart 1536 sabahı İbrahim, Topkapı Sarayı'nda, sultanınkine hemen bitişik olan odasında cansız yatarken bulundu. Yırtılmış giysileri, duvardaki kan izleri -ki yıllarca kalacaktır bu izler- kendini kahramanca savunduğunu ve sarayın dilsiz bostancılarının ancak uzun bir mücadeleden sonra kementlerini başvezirin boğazına geçirmeyi başarabildiklerini kanıtlıyordu. Cesedi, Canfeda dervişlerinin tersanenin hemen arkasındaki tekkelerine götürüldü ve on üç yıl boyunca padişahla hemen hemen eşit bir konumda olmuş bir kişinin yattığı yeri işaretleyen herhangi bir yazıta bile gerek görülmeksizin, gömüldü.

Nasıl öldürüldüğü kısa sürede herkes tarafından öğrenilen bu güçlü adamın ortadan kaldırılışı dehşetli dedikodulara yol açtı. Süleyman'ın onca uzun bir süre neredeyse kendi kopyası haline getirdiği insanı neden öldürmüş olabileceği üzerinde tartışılıp duruldu. Padişah, belki çok yakın çevresine bu konuda kimi açıklamalar yapmıştır, ancak tarih olayla ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir.

İbrahim'in katline ilişkin irdelemelerde, siyasi nedenler öncelikle akla gelmektedir. Sadrazam, Şarlken ve Ferdinand'ın çıkarlarına uygun olarak Süleyman'a ihanet mi etmişti? Avusturya Sarayı'nın arşivlerinde, suçluluğunu gösterecek tek bir mektuba bile asla rastlanmamış oluşu bir yana; hemen hemen sınırsız bir kudretin ve büyük imkânların sahibi olan bu adamın, ülkesinin ve sayesinde neredeyse bir hükümdar mertebesine eriştiği insanın düşmanlarına yardım etmekte ne gibi bir çıkarı olacağını düşünmek de epey zordur. Defterdar İskender Çelebi'nin idam edilmezden önce iddia ettiği gibi çok büyük miktarlarda altın karşılığında İran şahı lehine mi ihanet etmişti? Bu da pek akla yakın değil. İbrahim'in serveti sınırsızdı ve ölümünün nedeni olan adama karşı müthiş bir kin besleyen kişinin tanıklığından kuşku duyulsa gerektir.

Roxelane'ın entrikaları, herhalde oldukça ağır basmıştır. Hünkârın, hırslı ve kararlı bir kadın olan karısı, İbrahim'den nefret ediyordu. O yaşadığı sürece asla padişahın ruhuna tümüyle egemen olamayacaktı. Hürrem yalnızca hanedana yeni şehzadeler kazandırdığı için imparatorluğun birinci kadını durumuna gelmemişti. Bir yıl önce Süleyman'ın annesi, Valide Sultan Hafsa Hatun'un ölümüyle, hem bir rakibeden, hem de İbrahim'in başlıca koruyucusundan kurtulmuştu. Şimdi önündeki tek engel, sadrazamın kendisiydi. Muhtemeldir ki, birçok muhterisin sadrazam hakkında yaydıkları iftiralara ve bu gösterişli ve kibirli Hıristiyan dönme yi her zaman pek az sevmiş bir kamuoyunda, **89**

onun hakkında dolaşan dedikoduları yineleyip durarak, yavaş yavaş hünkârın kafasını zehirlemiştir.

Nitekim, Mohaç'tan sonra Budin'den üç antik heykel getirip bunları At Meydanı'na diktirdiğinde, bütün İstanbul, sadrazamın İslami buyrukları böylesine pervasızca çiğnemesinden ötürü dehşete kapılmıştı. Onu putperestlikle suçladılar ve Şair Figani Çelebi, hakkında şu hicvi yazdı: "Dünya iki İbrahim tanıdı; biri putları yıktı, diğeri yeniden dikti." Bu hicivden ötürü gazaba gelen İbrahim, Figani'yi önce bir eşeğin sırtında kentte dolaştırtmış, sonra da boğdurtmuştu. Düşmanları, İslam dinine dönmüş görünüyorsa da İbrahim'in her zaman bir Hıristiyan olarak kaldığını söylemekteydiler. Kanıt olarak da onun kutsal kitaba karşı sergilediği küçümsemeyi gösterirlerdi.

Karısı, Süleyman'ın kız kardeşi olan Hatice'nin de onun hakkında iyi şeyler düşünmemesi için bazı nedenler vardı. Kendisine bir erkek evlat, Mehmet Şah'ı vermiş olmasına rağmen, İbrahim Hatice'nin üzerine Muhsine adında ikinci bir kadın almıştı, bu da karısını müthiş rahatsız etmişti.

Ancak Harem entrikaları ve bütün İstanbul'da dolaşan söylentilerin, Süleyman gibi kararlı ve kolayca etki altında kalmayan bir insan üzerinde tek başlarına etkili olduğu söylenemez. Her şey trajedide İbrahim'in tutumunun, özellikle de son zamanlarda yaptığı bazı hataların belirleyici olduğunu düşündürmektedir.

Göreve geldiği ilk yıllarda alabildiğine alçakgönüllü ve kendinden pek de emin görünmeyen bu adam, zamanla inanılmaz ölçüde bir kibir sahibi olmuştu. Osmanlı yönetimiyle barış koşullarını görüşmek üzere gelen Ferdinand'ın elçileriyle nasıl konuştuğunu biliyoruz. Bu sözler ve padişaha karşı, aynı ölçüde küçültücü ifadelerle dolu başka pek çok benzerleri, hiç kuşku yok ki hünkârın kulağına gitmişti.

İran seferi sırasında, bir gün *Serasker Sultan* sıfatını kullanacağını duyurmuştu İbrahim. İran'da gerçi, eyalet valilerine "sultan" deniyordu, ama Türkler için yalnızca bir tek sultan var olabilirdi, o da İstanbul'daki sultandı. Süleyman için de kendisinden başka "sultan" yoktu elbette...

Bu hayret verici kendini beğenmişliğe, Defterdar İskender Çelebi'nin önce düşüşüne, sonra da idamına yol açan karanlık entrika eklendi. Rekabet halindeki iki adam, birbirlerinden kıyasıya nefret etmekteydiler. Sonunda sadrazam, sultanın defterdarını görevden almasını, ardından da hayatta bırakmak tehlikeli olabileceği için idama mahkum etmesini sağlamayı başardı. İskender Çelebi Bağdat Çarşısı'nın bulunduğu meydanda asıldı. Ertesi gece talihsiz defterdar sultanın rüyasına girmişti.

Hakkında verdiği karardan ötürü onu suçluyor, boğmakla tehdit ediyordu. Sultan dehşete kapıldı.

Anlaşıldığı kadarıyla, bu rüyadan sonra kurbanının masum olduğuna, sadrazamının kendisini adaletsiz davranmaya yönelttiğine kanaat getirdi. Belki, daha sonraki haftalar boyunca, İskender Çelebi'nin idam sehпасına gitmezden önce İbrahim'e yönelttiği suçlamaları da hatırlamıştı. İdamlık defterdar, sadrazamı İranlılarla işbirliği içinde olmak ve Süleyman'a karşı komplo düzenlemekle suçlamıştı...

Nihayet öyle bir gün geldi ki, sultan artık İbrahim'in varlığına bile tahammül edemez hale geldi.

Devlet'in çıkarı sadrazamın ortadan kaldırılmasını gerektiriyordu. İlerde göreceğimiz gibi Kanuni'nin

iki şehzadesi Mustafa ve Bayezit de imparatorluğun her karış toprağının sahibi olan padişahın otoritesine karşı ayaklanmanın bedelini canlarıyla öde-90

yeceklerdir. Osmanlı'da en kudretlisinden en zayıfına kadar kullarının hayatlarının da hâkimi olan hünkâr, her şeyi verebilir, ama bunları sonra geri de alabilir. Tümöyle Asya çıkışlı olan bu hukuk anlayışı, sultana, örneğin, ölümlerinde ya da azledilmeleri durumunda sadrazamların en yüksek devlet memurlarının servetlerini de kamu hazinesiyle bir ve aynı olan kendi hazinesine katma imkânını vermektedir. Nitekim, İbrahim'in topladığı muazzam servete de Süleyman tarafından el konmuştur.

Böylece Türk hükümdarı, kutsal bir nitelik taşıyan otoritesi, Muhammed'in yasası olan şeriattan başkaca bir sınırı bulunmaksızın işleyen bir despottur. Bununla birlikte uygulamada, ordunun, özellikle de yeniçerilerin istek ve kaprislerini, bir de aynı şekilde kimi zaman şiddet gösterileriyle sokağa dökülen başkent halkını dikkate almak zorundadır.

İstanbul 18 kalabalık ve karışık halkıyla çok büyük bir kenttir ve bu halk arasında, doğru ya da yanlış çeşitli dedikodular, hele sarayın sivil ve askeri personeliyle yakından ilgiliyse, büyük bir hızla yayılır.

Bunalım dönemlerinde incir çekirdeğini doldurmayacak nedenlerden olaylar çıkabilmektedir. Halk ayaklanır, çatışmalar birbirini izler ve ordu zaman zaman iktidara karşı olarak işe karışır.¹⁹ Bazen sultanın uzunca bir süre başkentten uzakta kalışı bile huzursuzluk nedeni olabilir. Nitekim, 1525

yılında avlanmak için gittiği Edirne dolaylarında bir hayli geciken Süleyman, yeniçeriler kaynaşmaya, İstanbul halkı sokaklara dökülmeye başladığında hemen geri dönmek zorunda kalmıştı. Sultanlar, özellikle de din adamlarından hemen her zaman kendilerini izlemeye hazır fanatikleri etraflarına toplayan şeyh ve dervişlerden çekinirler. Bazen isyan, taşrada yayılır. Köylüler yolları tutarlar, direnişe geçerler. Toprak işlenmez, üretim düşer, dolayısıyla da vergi gelirleri azalır. O zaman iktidar, huzursuzlukları, çoğunluk bazı vergileri kaldırarak gidermeye çalışır.

İktidar, din kurallarının çiğnendiği yolundaki suçlamalara meydan vermemeye de özen göstermek zorundadır. Padişah her cuma törenle namaza gider. Kurban bayramlarında İstanbul'da 3.000 koç kesilir ve etleri fakir fukaraya dağıtılır. Hac için Mekke'ye hareket eden kabileler, her yıl büyük şenliklerle uğurlanır. Sultan da dindarlığıyla bütün inananların halifesi olduğunu gösterecek hiçbir fırsatı kaçırmaz. Çünkü dinine büyük ölçüde bağlı olan Türk halkı, sonsuza dek kalıcı olan şeriata karşı geldiği, ya da imansızlık gösterdiği için suçlanan bir sultanı hemen ve acımasızca cezalandırmaktadır.

Genç ve yakışıklı sadrazamın trajedisinde, halkın, son yıllarda Muhammed'in dinine karşı duyduğu küçümsemeyi saklamayan, İstanbul'un meydanlarına "putlar" diktiren ve de -bunu herkes biliyordu- sapık gururu içinde kendisini Osman'ın ahfadından bile daha yüce sanan bu adamdan duyduğu hoşnutsuzluğun rolü bulunduğu, bu hoşnutsuzluğun sultan üzerinde de herhalde etkili olduğu düşünülebilir. Padişah istediği kadar kudretli olsun, her yerde görüldüğü gibi, yaptığı kötülüklerden daha fazlası ve sorumluluğunu taşıdıklarından daha çok kepezellikle suçlanan bir kişi hakkında yükselen fısıltılara uzun süre kulaklarını tıkayamazdı.

Sonunda, Türkiye'de de başka yerlerde de ünlü gözdenin ölümünün yarattığı yankılar duruldu. Bir başka sadrazam, Ayaz Paşa göreve geldi ve Avrupa'nın hanidir "Muhteşem" diye adlandırmakta olduğu kişinin muzaffer saltanatı devam etti. İbrahim'in malla-91

rına el kondu, At Meydanı'ndaki sarayı, içoğlanlarının eğitildiği bir okula dönüştürüldü; Sütlüce ve Haliç kıyılarındaki bahçeleri, uzun yıllar boyunca İstanbul halkı için birer mesire yeri oldu. Bu bahçelerin hemen hepsi de nice yıl üst üste yapılan binalar altında yok olup gitti. Söylentilere göre, cenazesinin gömülü olduğu yeri işaret eden ağaç bile çoktan ölmüştür ve bugün hiç kimse Osmanlı sultanıyla boy ölçüşebileceğini sanan adamdan geriye kalanların nerede olduğunu bilmemektedir.

İbrahim'in ölümü ve zorlu "İki Irak Seferi" ile birlikte, Kanuni'nin saltanatının birinci dönemi sona ermektedir. "Makbul'ün katliyle birlikte, sultanın gençliği de geri kalmıştır artık. Yakışıklı Rum'un yerini, başkaca hiçbir sırdaş, hiçbir dost alamayacaktır. Sultanın sarayına kabul ettiği insanlar, kendileriyle ilahiyat ya da şiir üzerine tartıştığı bilgiler, zekâ ve yeteneklerini takdir ettiği kullar olacaktır, dostları değil... Diğer insanlarla arasında, bundan böyle ve gitgide uzayan bir mesafe belirecektir. Yakınlık gösterdiği tek kişi Hürrem Sultan'dır -annesini Hafize Sultan ölmüştü- bir de belki sevdiği iki şehzadesi, Mehmet ve Cihangir. Başkaca kimse yoktur. Gözler kamaştırıran ama onu ula-

şılamaayan Doğulu hükümdar görüntüsü içinde de donduran bir debdebe içinde zaman zaman çıktığı sarayına, katı bir protokolle kapanmış durumdadır.

Şimdi artık büyük fetihler dönemi de sona ermiştir. Bağdat, saltanatı süresi içindeki son fetihtir.

Bundan sonraki diğerleri -Doğu Anadolu'dakiler, Ege adaları, Kuzey Afri-ka'dakiler- ya bu fethi tamamlayacak, ya da bunun doğal sonuçları olarak gerçekleşecektir. Her şey sanki bundan sonra imparatorluk artık genişleyebileceği en uç noktalara ulaşmışçasına cereyan edecektir. Gerçi gelecek yüzyıllarda, başka parlak askeri başarılar sultanlara yine zaferler taşıyacak, eyaletler yitirilip yeniden alınacak, büyük vezirler devleti sağlam ve emin adımlarla yöneteceklerdir. Ama artık hiçbir şey büyük fetihler ve genç imparatorun bilgece yönetimi altında geçen yıllardaki gibi olamayacaktır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaştığı bir doruk varsa, bu o dönemdir işte.

1 "Romalılar Kralı" sıfatı, seçiciler (Elektör) tarafından bir imparatorun yerine geçmek üzere daha onun sağlığında belirlenmiş

olan prence, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nca verilirdi. Bu prensi belirleyen kurul yedi kişiden oluşuyordu; üçü din adamı, dördü laik: Mayence, Treves ve Cologne başpiskoposları ile Bohemya kralı, Ren palatenkontu, Saxe dükü ve Brandenburg margravı (Almanya'da 'uçbeyliği'ne tekabül eden bir makam).

2 Bkz. V. Bölüm.

3 P. GIOVIO, *a.g.e.* Bölüm XXX.

4 Croy prensinin 2 Eylül 1532 tarihli mektubu.

5 Yeni Peloponez.

6 Katolik Isabelle'in danışmanı olan Cisneros Kardinali XIMENES, Magriplilere karşı girişilen son Haçlı Seferi sırasında onu esinlendirip desteklemişti.

7 Bkz. IV. Bölüm.

8B. JACQUART ve 1. BENASSAR, *Le XVe Siecle*, Paris, 1972. 9 Bkz. II. Bölüm, not 1.

10 Sufiliğin çeşitli okullarına bağlanmış olan derviş tarikatları, Doğu'da X. yüzyıldan itibaren ortaya çıkar. Küçük Asya'nın Türkler tarafından işgalinde, onlarla sık sık birbirine karıştırılan gazilerinkine eş değerde, önemli bir rol oynarlar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde iktidarın dikkate almak zorunda kaldığı bir güç haline gelirler. Tarikatların bir listesi Ek 7'de verilmiştir.

" Fatih'in, gizemli bir dertle beklenmedik ölümünün, sultanın özellikle askeri harcamalar yüzünden boşalmış hazinesini doldurmak üzere aldığı bu önlemlerle ilişkisi olsa gerektir. ,

12 Selim, bunlardan on binlercesini idam ettirmişti.

13 "Kızılbaş" deyimini, İsmail'in babası, 1460 yılında doğan ve 1488'de öldürülen Şeyh Haydar zamanında ortaya çıkar. İlk Safevilerin başlarında kırmızı birer başlık taşıyan yandaşları için kullanılmıştır. Önceleri siyasi bir tanımlama olan bu deyim, ilk Safevilerin dini propagandalarının etkisiyle, daha sonra bir tür Türkmen Şiiliğini anlatmak için kullanılır oldu. Şiiliğin bu türü, On İki İmam kültürüne bağlı olmakla birlikte, *tecelliye*, yani Tanrı'nın insan biçiminde görünüşüne, ruhun bir cisimden başka bir cisme göçüşü ya da daha doğru bir anlatımla biçimlerin çokluğuna ve değişimine inanç demek olan *tenassüh'e* ve kendisi bizzat Tanrı'nın mazhar'ı, yani Tanrı'nın insan cismiyle görünüşü olan Ali'nin yeniden hayata dönüşünden başkaca bir kimse olmayan Safevi hükümdara karşı büyük bir bağlılıkta kendini gösteren, Şii aşırılığın bütün karakteristiklerini taşır.

Daha sonraları, Safevi hanedanı, İran anlayışına daha uygun bir din oluşturmak amacıyla, Kızılbaş Şiiliğe özgü bu unsurlardan kendini arındıracaktır." (I. Melikoff, "*ie probleme kizilbach*", Turcica, VI, s. 50).

"*Hanefî* mezhebi, Ortodoks İslamlığın dört mezhep ya da hukuk okulundan biridir; diğerleri, Maliki, Şafi ve *Hanbeli* mezhepleridir.

15 Portekiz ve Papalık, Osmanlılara saldırdığı takdirde kendisine yardımcı olmak üzere kuvvet önermek için şaha birçok kez haberciler göndermişlerdi. O sıralarda Şarlken'in, kimi Polonya üzerinden kimi de Ümit Burnu'na dolaşarak gelmiş olan elçileri de Tahmasp'ın maiyetindeydiler ve bu elçiler elbette Süleyman'a karşı beslenen düşmanlığın sözcüleriydiler.

1545'teyse Portekizliler, Süleyman'a karşı kullanması için Tahmasp'a yirmi parça top göndereceklerdir.

16 Türk ırkından gelen Özbek kitleleri, XV. yüzyılın sonlarında Maverayünnehir'de ortaya çıktılar. Buhara ve Semerkant'ı daha sonra da Harzem'le Aral Gölü çevresini işgal etmişlerdi. Babür'ü ülkeyi terk etmeye zorladılar ve o da, işte o sırada Hindistan'ın fethine çıktı. Şah İsmail onlarla savaştı, ancak sonunda barış yaptı. Türkistan'a yerleşmişler ve güçlenmişlerdi; Osmanlılarla birlikte İranlıları kolayca kısıpaca alabilirlerdi ama belki de Babı Hümayun'un sınır bekçileri olmak istemiyorlardı.

17 Bkz. II. Kısım, I. Bölüm.

18 İstanbul'a bir bölüm ayırdık (11,2).

19 Birçok padişah bu şekilde tahttan indirilecektir, bunlar arasında İbrahim, 1648'de III. Ahmet 1730'da tahtlarını bırakmak zorunda kalırlar.

IV. BÖLÜM

HİRİSTİYAN AIJ6MIJE DÜEUO

Kanuni'nin Orta Avrupa'ya ilk darbelerini indirişinden bu yana on beş yıldan uzun bir zaman geçmişti.

Belgrad ve ardından Budin alınmış, Osmanlı birlikleri Viyana önlerine kadar ilerlemişti; padişahın Batı'ya, İbrahim'in Avrupalı elçilere sık sık yinelediği gibi, efendisinin dilediği anda ele geçirebileceği o Avrupa başkentlerine doğru yürüyüşünü, hiçbir şey engelleyemeyecek gibi görünüyordu. Ya-yılmasını; dünyadaki hiçbir güç önleyemeyecekti; ikisi dışında: Birliklerini yoran ve her seferinde, başarılarının ürünlerini derlemesine engel olan iklim koşulları ve uzaklıklar... Katolik İmparator da kendi yönünden, Hıristiyanlığın düşmanına karşı, Tuna ülkelerinde asla ortak bir karar alınamayacağını görüyordu. Gerek kendisi, gerek kardeşi Ferdinand, İngiltere kralına, Fransa Kralına ve özellikle de Almanya'daki reform yandaşlarına karşı masraflı savaflara girmişlerdi. Charles İspanya'da, başkaca bölgelerde olduğundan çok daha canlı biçimde yaşayan Haçlı ruhuna sonuna kadar bağlıydı, zira bu ülkede bulunan çok sayıdaki Mağripli Berberi sayısız sorun yaratıyordu.

İmparator Müslümanları, sonsuza kadar kalmak üzere, Avrupa'nın dışına atmayı düşünüyordu. Ancak bu düşün -ilahi bir gelişme olmadığı takdirde- mümkün olamayacağını da biliyordu. Düşünü gerçekleştirebilecek imkânlarla sahip olmadığı gibi, Avrupa'da da hiç kimse, imansızlara karşı elde edilecek kesin bir başarının Avusturya hanedanına kazandıracığı iktidar ve otorite gücünü sineye çekmedi. Tıpkı Süleyman gibi Şarlken de 1535 yıllarında sonucun başka yerden, Akdeniz'den alınacağını düşünüyordu.

XVI. yüzyıl başlarının Katolik İspanyası da Osmanlı Avrupası da güçlü birer deniz devleti değillerdi.

Tahta çıktıklarında ne Şarlken, ne de Süleyman önemli bir deniz filosu oluşturmuşlardı. 1500 ve 1510

yılları arasında İspanya'nın önce İtalya'ya sonra da Akdeniz korsanlarına karşı elde ettiği başarılar ve Kuzeybatı Afrika limanlarının Pierre de Navarre tarafından fethi sonuçsuz kalmıştı. Ancak Türkler güçlü bir donanmayı inşa edip silahlandırmak için gerekli her şeye sahiptiler: Tersaneleri vardı, çok sayıda ve iyi korunan limanları bulunuyordu. Suriye ve Mısır'ın fethi, ardından da Rodos'un alınması, imparatorluğun denizaşırı topraklarını büyük ölçüde genişletmiş olmakla beraber **94**

Süleyman henüz denizlere hakim değildi. Eğer o dönemin en büyük iki deniz kurdunun, Dorya ve Barbaros'un desteklerini, hemen hemen aynı zamanlarda sağlayamasalardı, Katolik kral da Osmanlıların imparatoru da hiç kuşku yok ki Akdeniz'i, denizciliği neredeyse doğal bir uğraş haline getirmiş güçlere -Venedik, Ragusa ve korsanlara- terk etmek zorunda kalırlardı.

DENİZLERİN HÂKİMLERİ

1520'de, Andrea Dorya elli yaşını çoktan geride bırakmıştı ve arkasında, paralı askerlere komuta ederek geçirmiş olduğu uzun bir geçmiş vardı. Cenevizli olan ve Avrupa'nın en soylu ailelerinden

birinden -1397'de Dorya'lardan biri, Bizans İmparatoru Manuel Paleologos'un kızlarından biriyle evlenmişti- gelen babası, parasız pulsuz bir kadırga kaptanıydı. Papa VIII. Innocent'in hizmetine giren Andrea, sırasıyla Urbin Dükü'ne, Napoli Kralı Ferdinand ve kardeşi II. Alphonse'a, sonra da Jean de La Rovere'e hizmet etti. 1522'de ünlü bir deniz kurdu ve çok sayıda kadırganın sahibi olarak I. François'ya hizmet önerdi ve önerisi kabul edildi.

Hemen harekete geçen Dorya, ilk iş olarak Şarlken'in donanmasını Provece kıyılarında yenilgiye uğrattı Akdeniz hakimiyeti Fransa kralının elinin altındaydı.

Aymazlık sonucu mu yoksa başbakanı Duprat'ın etkisi mi bilinmez. Ancak öyle görülmektedir ki, François ne Akdeniz'in ilerde kazanacağı önemi, ne de Avusturya hanedanına karşı yürüttüğü kavgada, Dorya'nın kendisi açısından ne kadar büyük bir koz olduğunu anlayabilmiştir. Doğduğu kente büyük bir tutkuyla bağlı ve alabildiğine gururlu bir insan olan Dorya ise, kendi yönünden ne Fransa kralının Ceneviz'e karşı tutumunu, ne de maruz bırakıldığı davranışı kabul etti. 1515 'te Marinyan'dan sonra Cenova da Fransa'nın tarafına geçmişti. I. François -nedendir bilinmez- bu gururlu kente duyduğu küçümsemeyi göstermekte gecikmedi. Rakip kent Savone'un surlarını yükselterek Ceneviz'de yoğunlaşmış ticareti buraya kaydıracağını ve kente tuz vergisinden de pay vereceğini açıkladı. Bunun üzerine Cenevizliler, Fransa kralından esasen hiç hoşnut olmayan ve tutsak aldığı İspanyol filosu komutanı Hugo de Moncade'ın fidyesinden bir kısmını da kralın iç ettiğini söyleyen Dorya'nın yardımını istediler. Mareşal de Lutrec'-in bütün uyarılarına rağmen, François, Duprat'yı dinledi ve Barbezieux'yü -ki Brantome, "bir denizin de bir kadırga ve bir limanın da ne olduğundan bihaberdir"

diye anlatır-Dorya ve kadırgalarını tutsak almak üzere Ceneviz'e gönderdi. Karşılaştıklarında, Dorya, kendi bayrağı altında seyreden birkaç Fransız teknesini göstererek Barbezieux'ye "İşte gemileriniz,"

demiştir, "bunları alabilirsiniz, ama diğerleri benimdir, bunlar için kimseye hesap vermem."

O gün, talihin döndüğü günlerden biri olmuştur. Dorya, bir çırpıda bütün koşullarını, bu arada Ceneviz'in özerkliğini, eski konumuna getirilmesini ve Savone'un da Ceneviz hâkimiyeti altında bırakılmasını kabul etmiş olan Şarlken'in tarafına geçiverdi.

Artık, kutsal imparatorluğun başı olan Katolik Kral Dorya'ya sahiptir; Türklerin sul-tanınınsa, savaş

sanatında asla Cenevizli'den aşağı kalmayan, cüret ve kurnazlıktaysa kuşkusuz onun çok ilersinde bulunan Barbaros'u vardı.

Midillili Rum bir çömlekçinin oğlu olan Barbaros -Hayrettin- tıpkı kardeşleri Oruç, İlyas ve İshak'la, ton balığı avlayıp bağlarıyla uğraşacak yerde, denizlerde dolaşmayı yeğleyen diğer adalar halkı gibi, İslam dinini kabul etmişti. Ailenin reisi, ölümüne kadar Oruç olacaktır.

Dört kardeş, önceleri İyonya adaları çevresinde korsanlık yaptılar. Arta Körfezi'nde-ki Durazzo ve Preveze'deki üslerinden kalkıyor, Hıristiyan teknelerini vurup liman kasabalarını talan ediyorlardı.

1501'de Rodos şövalyeleriyle giriştikleri bir muharebe sırasında İlyas öldürüldü, Oruç'sa tutsak düştü Babası fidyesini verip onu kurtarana kadar Oruç üç yıl süreyle Saint-Jean Şövalyeleri'ne ait bir kadirgada forsalık yapacaktır.

Oruç'un yeniden denize açıldığı günlerde, Doğu Akdeniz'de korsanlık eskisi kadar kazanç sağlamıyordu. Venedik ve Ceneviz'in deniz yoluyla yaptıkları ticaret, her iki cumhuriyet de hükümler altındaki yerleri yitirdikleri ve Türk donanması Ege ve İyonya denizlerinde boy gösterdiği ölçüde yavaşlamıştı. Bunun üzerine Oruç ve kardeşleri, eylemlerini Avrupa'nın Akdeniz üzerindeki ticaretinin önemli bir bölümünün gerçekleştiği Kuzeybatı Afrika kıyılarına kaydirdiler.

İspanyollar yarımada'nın yeniden fethinden beri tahıl ihtiyaçlarını karşıladıkları Sicilya ile aralarındaki ticaret yollarını korumak ve özellikle de kıyılarını talan eden korsanları uzaklaştırmak amacıyla, Kuzey Afrika kıyısındaki müstahkem mevkiilerin çoğunu işgal etmişlerdi. Bu korsanların büyük bir kısmı İspanya'dan kovulmuş olan intikam peşindeki Berberilerdi. Bunlar XVI. yüzyılın "gazileri"

olarak, tıpkı eski dönemlerde İslam-Hıristiyan alemlerinin sınırlarında çarpışan Müslümanlar gibi, kutsal bir savaş sürdürüyorlardı. İspanyollar önce bunları Mars El Kebir'den kovmayı başardılar, sonra da Pierre de Navarre, öteki kentlerden birçoğunu işgal etti. Ancak zaman geçtikçe, İtalya'nın zenginliklerine ve Atlantik aşırı serüvenlere ilgi duymaya başladılar. Korsanlar da onların bıraktığı boşluktan içeri doldular.

Barbaros kardeşler de aynı şekilde Mağrip'in bütün kuzey kıyıları boyunca korsanlık yapıyorlardı ve Tunus beyleri Hafşid'lerle ilişkiye girmişlerdi. Cüretleri de artmıştı. Nitekim Oruç ve Hayrettin, 1506'da Katolik Ferdinand tarafından Napoli Kralı Naibi Gonzal ve de Cordoue'ya gönderilmekte olan beş yüz askerle dolu bir kadirgayı ele geçirdiler. Don Garcia de Toledo, Cezayir'e çıkma emrini, kuşku yok ki bu tantanalı başarı üzerine aldı Onun Cerbe'yi işgal girişiminden sonra Tunus Beyi, Barbaros kardeşleri geniş körfezi gemiler için mükemmel bir doğal korunak oluşturan adayı korumakla görevlendirdi. Kardeşler adaya yerleştiler ve burayı bir direniş merkezi haline getirdiler.

Mağrip kıyılarının işgali sürmekteydi: Çerçel alınmıştı -ancak Buci (Bacaya)'de başarılı olamadılar- ardından da Çiçel... 1516'da Cezayir Beyi Selam El Tavmi, Oruç'tan, Penon'u, İspanyolların kentin karşısında inşa ettikleri bu kaleyi almasını istedi. Başta duraksar görünen Oruç, bu isteği kabul etti.

Kardeşleri denizden saldırırken, emrindeki birliklerle -300 Türk ve Kabilli- Cezayir'i karadan kuşattı.

Herhangi bir güçlkle karşılaşmaksızın kente girdiyse de esasen kendisini pek de fazla ilgilendirmeyen Penon Kalesi önünde başarısız oldu. Cezayir'e girince, hiç zaman yitirmeksizin kentin yeni efendi-siymişçesine işe koyuldu, hazineyi sahiplendi ve sultanın memurlarının yerine kendi 96

adamlarını getirdi. Selam, kabilesine bağlı savaşçılarla birlikte kenti terk etmek zorunda kaldı, bir süre sonra Oruç'un verdiği söz üzerine geri döndü. Az zaman sonra konağının hamamında ölü olarak bulunacaktı. Oruç, bu cinayet karşısında başkalarından daha çok suçlayıcı oldu; oysa Cezayir'in eski beyini, kendi türbanıyla boğarak öldüren kendisiydi. Selam ortadan kaldırılınca, hemen bir alay oluşturuldu ve Oruç törenle kentin büyük camiine götürüldü, burada sultanlığını ilan etti. Cezayir artık Oruç'undu.

Bütün Mağrip'i ele geçirme amaçlarını saklamayan Barbaros kardeşler, şimdi uluslararası bir kimlik kazanmış durumdaydılar. Ertesi yıl, Cezayirliler kendilerini bu rahatsız edici yeni sultandan kurtarması için Tunus Beyi Arap Hamid'den yardım istediklerinde, Oruç, Hamid'in üzerine yürüdü, ordusunun büyük bir kısmını kılıçtan geçirdi ve onun ülkesini de sahiplendi. Az sonra da bu kez Hıristiyanlarla dostluk kuran sultanın da öldürüldüğü bir savaş sonunda Telemsan düştü. Bir yıl önce, Cezayir'i geri almak için boşu boşuna çabalamış olan İspanyollar, bu kez ne pahasına olursa olsun işi bitirmek istiyorlardı. Henüz daha Almanya İmparatorluğu'na gelmemiş olan Charles, Comares Markisi'nin komutasında 100.000 kişilik bir ordu kurdu. Kesin bir başarı kazandı. Korsanlar, düşmanın sayı çokluğu karşısında yenildiler. Oruç öldürüldü. İspanya'da sevinç sonsuzdu. Garcia de Tineo, Oruç'un kafasını kestiği için soyluluk payesi aldı ve soyundan gelenler her zaman armasını taşımaya hak kazandılar: "Kalkan biçimindeki bu armanın üzerinde Barbaros'un başı ve tacı bulunuyor, bunun çevresinde de beş kesik Türk kellesi yer alıyordu."

KAPTANI DERYA VE ADALAR BEYLERBEYİ BARBAROS

Üç kardeşi de öldükten sonra ailenin adını asıl yüceltecek olan geride kalan dördüncü kardeş Hayrettin olacaktır. Oruç yürekli ve kurnaz, çoğu zaman acımasız, ama aynı zamanda da adil bir paralı askerdi.

Hayrettin'de bütün bunlardan fazla olarak kendisini büyük amirallerin düzeyine çıkartan bir siyasi zekâ ve askeri deha vardı.

Dehasının birinci göstergesi, sultanlar, küçük krallar ve kabileler arasında bölünmüş bir halde bulunan Mağrip'in, İspanyollara karşı uzun süre dayanamayacağını anlamış olmasıdır. Oruç'un başarısızlığa uğradığı yerde, ancak ve ancak, çok büyük askeri ve mali imkânlarla donanmış büyük bir güç başarıya ulaşabilirdi. Bu güç Osmanlı İmparatorluğu'dur. Daha 1518 yılı bitmeden, Oruç'un ölümünden birkaç ay sonra I. Selim'in emrine girmeyi kabul etti. Buna karşılık padişahın asker, silah ve donanması için gerekli malzemeyi sağlayacaktı. Süleyman'ın babası bu istekleri duraksamaksızın kabul etti. Bundan iyisi olamazdı. Hayrettin'in önerisi, tam da Güneydoğu Asya ve Uzakdoğu'yla yapılmakta olan ticaretin Portekiz'in Hint Okyanusu'nda açtığı yeni denizyolu yüzünden tehdit altında kaldığı bir ortamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun ne pahasına olursa olsun Akdeniz'deki trafiği açık şekilde bir yanda Mısır ve Suriye fethedilmişken, İstanbul'daki sultanın karadaki ordusu kadar güçlü bir donanmayla denizleri de denetlemesi gereken bir sıraya... Selim, Hayrettin'in yaptığı önerinin değerini hemen kavradı. Hemen ertesi yıl, ona 2.000 askerle ateşli silahlar gönderdi ve onun saflarında savaşacak

Türklerin, İstanbul'daki Yeniçerilerle aynı ulufeyi alarak aynı haklardan yararlanacaklarını ilan etti.

Cezayir, imparatorluğun bir eyaleti, Hayrettin de beylerbeyi unvanıyla bu eyaletin valisi oluyordu.

Osmanlı yönetimi açısından, Mağrip kıyılarının büyük bir bölümünün, Akdeniz'in göbeğindeki bu topraklara sahip olmanın verdiği bütün stratejik imkânlarla beraber imparatorluğa katılması karşılığında ödenen bedel oldukça ucuzdu. Başta İspanya olmak üzere Avrupalı güçler, bu konuda yanılmadılar. Bu yüzden, kısa bir süre sonra Kuzey Afrika kıyılarını ele geçirme uğruna Habsburg hanedanıyla Osmanlılar arasında savaş başlayacaktı. Bu savaş, bütün bir XVI. yüzyıl boyunca sürecektir.

Bununla beraber, Babı Hümayun'un Hayrettin ve korsanlarını tümüyle İmparatorluk hesabına kullanmaya başlamasından önce birçok yıl geçecektir. I. Selim'in 1520'deki ölümünden sonra tahta geçen Süleyman, Rodos'un fethi ardından Orta ve Batı Akdeniz'deki sorunlar üzerine eğilmezden önce, Avrupa'da sürdürdüğü savaşlarla meşgul olacaktır.1 Hayrettin, -bundan böyle Barbaros diye anacağız- ancak 1529 yılında, İspanyolları Penon Kalesi'nden kovarak saldırıya geçecektir. Böylece, Cezayir ele geçmez bir kent haline gelmiştir. Şarlken buna, Malta ve Trablus'u, Sicilya boğazlarının savunmasını emanet ettiği Kudüs'teki Saint-Jean Şövalyeleri'ne bırakarak karşılık verdi. Sonra da Dorya'yı, İnebahtı ile Peloponez'in güneyindeki güçlü Koron Kalesi'ni almaya gönderdi.

Türklerin denizlerde daha güçsüz bir durumda oldukları açıktı. XV. yüzyılın sonlarında II. Bayezit, sonra da I. Selim tarafından, Venedik'e karşı inşa ettirilen ve ilk kez Osmanlı İmparatorluğu'nu hatırı sayılır bir deniz gücü haline getiren donanmadan geriye kalan gemiler eskiydi, sayıca yetersizdi ve kötü yönetiliyorlardı.

Denizlere hakim olunmadığı takdirde kapsamlı bir siyaset -bu arada Fransa'yla olan siyasi ilişkiler- mümkün olamayacaktı Dorya'nın her an İstanbul Boğazı'na kadar tehditlerini genişletebileceğini kavrayan Süleyman, Barbaros'u çağırma kararı verdi.

1533 yılı sonunda Barbaros on sekiz kadırgayla birlikte, yeri göğü inleyen bir tantanayla İstanbul'a geldi. Kaptanı deryalığa ve Adalar beylerbeyliğine atandı ve birkaç ayı geçmeyen bir süre içinde -İki Irak Seferi boyunca- güçlü bir donanma meydana getirdi. Bu süre, Akdeniz'in tarihinde belirleyici olacaktır.

Birkaç ay sonra, Osmanlılar Koron ve İnebahtı'yı geri aldılar. I. François, sultana İtalya'ya çıkarma yapılmasını önerdi. Ancak Barbaros, Calabre ve Napoli kıyılarını vurmakla yetindi. Kaleler ve küçük kasabalar birbiri ardı sıra yağmalandı. Bir gece de, zamanın en güzel kadınlarından biri olan Vespasiano Colonna'nın karısı Giulia de Gonzague'ı Süleyman'ın haremine armağan etmek üzere kaçırmak amacıyla gizlice Fondi'ye çıktı. Söylenenlere bakılacak olursa prensesin kaçırılmasını, Roxelane'ın yerini alabileceğini düşünerek Sadrazam İbrahim Paşa istemişti. Ancak, "İlahi Giulia, gecelik entarisiyle bir ata binip beraberinde, sonradan ya fazlaca cüretli davranışlarda bulunduğu, ya da o gece, görmesi gerektiğinden fazlaca şeyler gördüğü için hançerleyerek bizzat öldürdüğü bir şövalye olduğu halde kaçmayı başardı."2

Bu, hem trajik, hem de oldukça gülünç olaydan hemen sonra Barbaros, rotasını o sıralarda Hafşid hanedanından ve tarihin, tahtı ele geçirebilmek uğruna kırk dört kardeşini de katletmesiyle tanıdığı Mevlay Hasan'ın elinde bulunan Tunus'a çevirdi. Ordusu-98

nu güçlendirecek yerde haremimi dört yüz genç oğlanla doldurmakla uğraşan Mevlay Hasan fazla direnemeyerek çöle kaçtı. Tunus'un ilhakıyla Osmanlı İmparatorluğu Orta Akdeniz'de, Cezayir'den de mükemmel bir askeri üssü sahiplenmiş oluyordu.

TUNUS ŞARLKEN'İN ELİNE GEÇİYOR

Bu durumda Osmanlı tehdidi, Şarlken için kabul edilmez boyutlara ulaşmış oluyordu. Eğer Barbaros'u durduracak bir şeyler yapılmazsa, yalnız Batı Akdeniz ve ulaşım yolları değil, Sicilya ve Napoli de imansızların eline düşecek ve -kim bilir- belki de İspanya bile -ki yeniden fethin (Reconquisata) üzerinden ancak yüz elli yıl geçmişti-tehlikeye maruz kalabilecekti. Katolik Isabelle ve danışmanı Ximenes, her zamankinden de çok haklıydılar; İspanya'nın stratejik sınırları, Akdeniz'in güneyinden geçiyordu. Kuzeyde, Hıristiyan imparatoruna karşı ittifak halindeki Fransız ve Osmanlı gemileri dola-

şırken, Mağrip kıyılarını bir gün tümüyle Türklere ve korsanlara tabi Arap beyliklerinin egemenliği altına sokabilecek gelişmelere seyirci kalmak tehlikeliydi. Eğer Charles, bir an önce müdahale etmezse, Kuzey Afrika'da büyük bir Müslüman devleti ortaya çıkabilirdi. Türklerin de desteğiyle bu devlet, İspanya için çok büyük bir tehdit olurdu. İspanyollar, zamanında güçlü bir karşı saldırıyla Müslümanları, bir dönem Hıristiyan olan Lövan kıyılarına püskürtemediklerine göre, şimdi kendi hâkimiyet alanları olan Doğu Akdeniz'e doğru geriletmeliydiler.

Şarlken, girişilecek askeri harekatın komutasını bizzat üstlendi. Barselona'da büyük bir savaş filosu toplandı: Bu filo, Dorya'nın 16 kadırgası, Portekiz Kralının 23 karaveli, 100 kadar İspanyol gemisi, 12

Ceneviz, bir o kadar da Napoli teknesi. Toplam olarak 412 teknenin hepsi de Dorya'nın komutasına verilmişti. 10.000 İspanyol, 8.000 İtalyan, 8.000 Alman askeriyle, 700 Saint-Jean şövalyesinden ibaret orduyaysa Del Vasto Markisi komuta ediyordu. Bu dev gücün karşısında, Barbaros 60 kadırga ve kalyonla, birkaç bin Arap ve Türk askerine sahipti.

Muharebeler çok çetin geçmedi, çatışmalar da önemsizdi. Sayısal üstünlük Hıristiyan imparatordaydı.

Birliklerinden bir kısmı, savaşa katılma fırsatını bile bulamadı. Tunus'un istihkam noktası olan La Goulette surları düşünce, Barbaros için parti ciddi biçimde tehlikeye girdi. Ardından Charles, kente saldırılmasını emretti ve kenti içindeki 50.000 Hıristiyan tutsak da zincirlerini kırarak hâlâ Tunus'u terk etmemiş olan Müslümanlara saldırdılar ve savaşın sonucunu belirlediler. Barbaros, Bon'a çekilmek zorunda kaldı, oradan da Cezayir'e döndü.

Charles, Tunus'u ve kent halkını boş yere korumaya çalıştı. Askerleri, üç gün boyunca etrafı yağmalamak üzere izin koparmayı başardılar. 30.000 kişi boğazlandı, 10.000 kişi tutsak edildi.

İspanyollar, bu yağma sırasında kana susamışlıkları ve vahşilikleriyle hemen kendilerini belli ettiler;

sanat yapıtlarını ve anıtları yakıp yıktılar, değerli buldukları her şeyi topladılar, birlikte götüremeyecekleri ölçüde güçsüz Müslüman tutsaklarıysa öldürdüler. Charles, kargaşaya son verebilmekte oldukça zorlandı. Bundan sonra Hıristiyan imparatorun vasali konumuna getirilen ve kendisine 1.000 askerin bulunduğu bir garnizonla 10 tane de İspanyol savaş gemisi bırakılan Mevlay Hasan'ın beyliği yeni-99

den kuruldu. Mevlay Hasan, karşılık olarak yılda 12.000 Kuron haraç ödemeyi, korsanları izlemeyi, toprakları üzerinde Katolik dinine izin vermeyi ve asıl önemlisi, La Goulette başta olmak üzere beyliğin müstahkem mevkiilerini imparatora bırakmayı taahhüt ediyordu.

Tunus'un Hıristiyan güçler tarafından fethi (Temmuz 1535) Avrupa'da büyük sevinç yarattı. Şarlken'in yiğitliği ve savaşçı yetenekleri anlatıla anlatıla bitirilemiyordu. Pablo Giovio, "Evrensel Tarih'Mnin savaşla ilgili sayfalarını imparatora gönderirken, "Muhteşem ve benzersiz Tunus zaferiniz, İsa Peygamber adına söyleyeyim ki, bana, en unutulmuş zamanlardan bu yana yaşanmış diğer bütün zaferleri aşan bir yücelikte görünmektedir," diye yazıyordu. Aslında bu, imparatorun yeteneklerini biraz fazla abartmaktı. Yine de, bu yetenekler durmadan Türk tehlikesinden söz edip de asla harekete geçemeyen öteki Hıristiyan hükümdarlarınkilerle kıyaslanarak değerlendiriliyordu. Özellikle de I.

François'nın yetenekleriyle kıyaslanarak. Zira Şarlken, ona Tunus hareketine birlikte katılmayı önermiş, ama o, Hıristiyan imparatorundan da, Süleyman'dan da memnuniyetsizliğini sürdürerek, tarafsız kalmayı yeğlemişti.

Hıristiyan alemi bir yandan da Şarlken'in bundan sonra ne yapacağını soruyordu kendi kendine.

İmansızları, Yunanistan'a, İstanbul'a, hatta Tunus yenilgisinin yılgınlık ve umutsuzluk yarattığı yerlere kadar kovalayacak mıydı? Ne var ki imparator o kadar akılsız değildi. Çok iyi biliyordu ki, Tunus'un alınmasıyla her şey sonuçlanmış olmuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün gücü, olduğu gibi duruyordu. Barbaros ise yorulmak bilmeyen bir cüretkâr olarak ortadaydı. Nitekim, ertesi sonbaharda, Balear Adaları'yla Valence kıyılarının altını üstüne getirdi.

HALIÇ TERSANELERİNDE

İspanyolların Tunus'ta giriştikleri karşı saldırının başlıca sorunu, Türklerin denizlerle ilgili hazırlıklarını hızlandırmaları oldu. Aynı zamanda da bu karşı saldırı, onları, yılbaşında İbrahim Paşa ile I. François'nın elçisi Jean de la Forest arasında tartışılmış olan eylem planının uygulamaya geçirilmesi konusunda ikna etti. Böylece, Fransa kralının büyük bir memnurlukla karşılayacağı gibi denizlerde de ikinci bir cephe açılacaktı. Kral yükümlülüklerini yerine getirmek şöyle dursun, bunlardan hatta kaçacaktır. "Yine de Fransız ve Osmanlı donanmaları arasında kurulan işbirliği Akdeniz'deki güç dengesini tersine çevirecektir.

Haliç'teki tersanelerde hazırlıklar, 1536 yılı boyunca bizzat sultanın gözetiminde sürdü. Forest, "günde iki kez tersaneyi ve ateşli silahların döküldüğü tophaneyi ziyaret ediyordu" diye anlatmaktadır. Sultan, İskenderiye'den de elli kadırğa ile ateşli silahlar getirtti. Bir yandan da büyük miktarlarda cephane ve yiyecek stoklatıyordu. "İtalya'ya karşı bir sefer hazırlığı içinde bulunduğu o kadar iyi bilinmekteydi ki," diye yazmaktadır Forest, "çocuklar bile, kendi aralarında, imparatorun İtalya üzerine yürümeye hazırlandığını anlatmaktaydılar..." Ülkeler arasındaki uzaklığın da etkisiyle

İtalya'da birbirinden dehşet verici söylentiler yayılıyordu. Papa bile, bir ara Roma'yı terk etmeyi düşündü. Güney İtalya

"harikulade bir korku" içindeydi. Ertesi yıl ilkbaharda, iki yüz Osmanlı teknesi denize indirilmişti.

100

Batılılar için bir donanmanın inşası zaman alan ve büyük bir mali gücü gerektiren bir girişimken, yüzlerce tekneyi kızağa koymak ve denize indirmek için birkaç ay yetiyordu Osmanlılara. Osmanlı hazinesinin imkânları, Kanuni'nin saltanatının parlak yıllarında hemen hemen sınırsız olmakla kalmıyordu, aynı zamanda da gemilerin inşası ve donatılmaları için gereken her şey, imparatorluğun sınırları içindeki ülkeler tarafından sağlanıyordu. Bitina (Bursa ve dolayları) ormanları ve Karadeniz'e kıyı veren dağlar sonsuz kereste depolarıydı. Ağaç ihtiyacı Kırım ve Bulgaristan'dan da sağlandığı gibi, bu ülkeler ayrıca demir de gönderiyorlardı. Yelkenler ve çadırlar için gerekli kumaş Yunanistan'da, Mısır'da ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde dokunuyordu. Kenevir ve üstüğü Karadeniz'in nemli bölgelerinden, özellikle de halat imal edilen Samsun'dan, Trakya ve İzmit'ten; gemilerin kalafatlanmasında kullanılan kıtık Trakya'dan, Makedonya'dan ve Mısır'dan; zift Arnavutluk'tan, içyağı Bulgaristan, Eflak ve Trakya'dan getiriliyordu. Düşmanları, donanmalarının ihtiyaç duyduğu malzeme ve donanımın büyük bölümünü ithal etmek zorunda kalırken -nitekim Şarlken'in gemilerinin yelkenleri Fransa'dan geliyordu- İstanbul'daki sultanlar her şeyi kendi ülkelerinde bulabiliyorlardı.

Osmanlıların bir diğer üstünlüğü de karar ve komutadaki merkeziyetçi anlayışlarıydı Habsburglar, durmamacasına Napolili, İspanyol veya Ceneviz amirallerle, yahut hizmetlerini kiraya veren gemi sahipleriyle tartışıp, pazarlık etmek zorundaydılar. Dorya, 1528'de, I. François ile Şarlken arasında tereddütlü bir seçim yapmıştı. Şarlken ve II. Philippe, birçok kez amirallerinin isteklerine karşı koymak zorunda kalmışlardı. Bir yandan da, hemen her zaman para sıkıntısı içindeydiler.

Süleyman'ınsa, asla bu tür sorunları olmadı.

Halic'in (Altın Boynuz) doğu yakasındaki Galata'da, en önemli tersaneler bulunuyordu. 1550'ye doğru, burada, her biri kızağa oturtulmuş ya da kış aylarında korunmak üzere, iki gemi alabilecek büyüklükte yüz yirmiyi aşkın dok vardı. Kaptanı derya da burada ikamet ederdi. Komutası altında iki yüz üst düzey yönetici bulunurdu ki, bunlardan biri denizcilikle ilgili işlerdeki yardımcısı olan *Kethüda*, diğeriye yönetim işlerine bakan emin'di. *Kethüda*, rütbe bakımından en yüksek deniz subayıydı, memurlar ve işçiler de *emin'in* sorumluluğu altındaydı. Bu memur ve işçilerin çoğu İstanbul'lu veya adalardan gelen Rumlar, Hıristiyan dönmeler veya sultanın uyguladığı yüksek ücret politikasının cazibesine kapılmış yabancılardı.

Çanakkale Boğazı'nın girişinde yer alan Gelibolu'daki, I. Bayezit tarafından kurulup II. Mehmet tarafından büyütülerek güçlendirilen eski tersanede de kızaklara yeni gemiler konmuştu. Bu tersane, Süleyman döneminde yenilenmişti ve önem bakımından imparatorluğun ikinci tersanesiydi. Esasen büyük bir deniz harekâtından önce, eğer ihtiyaç duyulursa, imparatorluğun pek çok yöresinde denize tekne indirmek mümkündü, çünkü kadırga inşası büyük çaplı tesisler kurulmasını gerektirmiyordu.

Birkaç ay içinde Osmanlılar dev bir donanmayı seferber edecek hale gelmişlerdi. Rodos seferi

sırasında 100 gemi toplayabilmişlerdi; 1539'daki Kastelnova seferi için 135 gemi toplayacaklardır; Malta önlerine, 130'u savaş kadırgası olmak üzere 200 tekne gelecektir ve İnebahtı'dan sonra da 150 tanesi bir kış içinde Galata'da inşa edilen 200 gemiye sahip olacaklardır. İşte o yıllarda ünlü Kaptanı Derya Kılıç Ali Paşa, bu kadar

101

çok sayıdaki geminin donanım ve yelkenlerinin çabucak hazırlanamayacağına işaret ettiğinde, Sadrazam Sokullu'dan o ünlü karşılığı almıştı: "... Paşa, bu devletin imkânları o kertededir ki, eğer isterse gemilerinin direklerini gümüşten, yelkenlerini atlastan, halatlarını ibrişimden yapabilir..." Yine o sıralarda, -o güne kadar Venedik'e ait olan- Kıbrıs, Osmanlıların eline geçtiğinde, Sokullu, cumhuriyetin İstanbul'daki balyosuna şunları söylemişti: "Sizin kaybınızla bizimki arasında büyük bir fark var. Biz sizden, bir krallığı alarak bir kolunuzu kopardık. Siz, bizim donanmamızı yakmakla sakalımızı tıraş etmiş oldunuz. Kesilen sakal, daha gür olarak yeniden çıkar, Ama kesilen kol, bir daha asla yerine gelmez." (Bkz. Ek. 8.)

VENEDİK EGE'DEN KOVULUYOR

17 Mayıs 1537'de sultan, oğulları şehzade Mehmet ve Şehzade Selim'le birlikte, İtalya'da en yakın noktalardan biri olan Arnavutluk kıyılarındaki Avlonya'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı.

Donanma, sultanın kayınbiraderi olan Lütfi Paşa ile Barbaros'un komutası altındaydı. La Forest de, Fransa kralı ile Osmanlı padişahı arasında girişilecek savaş üzerindeki uzlaşmanın açık bir kanıtı olarak Süleyman'a eşlik ediyordu. Türklerin ordugahı elçiyi oldukça etkilemişti: "Padişahın ordugâhına vardığımda, kendisi muhteşem bir şatoyu andıran, içi halılar, işlemeli ve altın sırmalı kumaşlarla harikulade bir şekilde döşeli otağına geliyordu. Daha sonra yüksek bir tepeden, bana son derecede güzel ve sonsuz sayıdaki çadırın kapladığı, uçsuz bucaksız alanı gösterdiler."

Seferin amacı, öncelikle, Pouilles, Napoli ve Roma yolunu tutan Brindisi'nin alınmasıydı.³ Bu arada I.

François da, Cenova ve Milano üzerine yürümüş olacaktı. Proje, bir kez daha döneklik eden Fransa kralının yüzünden sonuçsuz kaldı. Büyük ihtimalle Montmorency dükünün tavsiyelerine kulak veren kral, savaşı, sultanla birlikte İtalya'da yapmak üzere anlaşmaya vardığı halde, Picardie ve Flandres'da çarpışmayı yeğledi. Barbaros'unkiyle birleşecek olan Fransız donanmasıysa, Süleyman, Avlonya'ya geldiğinde hâlâ daha Marsilya'da, Saint Blanchard'ın komutası altında bekliyordu. Bunun üzerine Süleyman, İtalya yarımadasının ucunda karaya çıkmış olan birliklerinin yeniden gemilere binmesini emretti. Korfo'ya yani Venedik'e saldırılacaktı.

Venedik'in, bu "armatörler aristokrasisi'nin zenginliği, bütünüyle deniz ticaretine, transit ticarete ve ürettiği malların satışına dayanıyordu. Uzak ülkelere gelen kimi mallar -baharat, ipek, yağ-

Avrupa'ya sevk ediliyor, diğerleri -dokuma, cam eşya, kâğıt denizaşırı ülkelere satılıyordu. Mısır'ın, Balkanlar'ın, Tesalya'nın, Sicilya'nın ve Türkiye'nin buğdayı olmasa, Venedikliler açlıktan ölürlendi.

Cumhuriyet, yiyecek ikmalini engelleyecek bir savaş durumunda, asla uzun süre kalamazdı; bu yüzden de yıldırım savaşlarında uzmanlaşmış güçlü bir donanma meydana getirmişti. İşi, buğday piyasasında bir bunalım patlak verdiği zaman tahıl götüren yabancı yük gemilerine el koymaya kadar vardırdı.4

Tıpkı XIX. yüzyılda Büyük Britanya için geçerli olduğu gibi, engellenmesi halinde Venedik dojunun nefessiz kalarak can vereceği bu deniz trafiğinin bir koşulu vardı: Denizlerin serbestliği... Ve Venedik doju ile egemenliğindeki diyarlar açısından, uzun-102

ca bir zamandır bir tek ciddi tehdit söz konusuydu: Osmanlı İmparatorluğu... İzlenecek siyaset de tekti: Onunla, mümkün olduğu ölçüde uyusmak, diğer güçlü devletlere Osmanlı İmparatorluğu arasında denge siyaseti izlemek; İstanbul'da ağırlığı olan etkenleri, Osmanlı siyasetindeki önceden tahmin edilemeyen yön değişikliklerini ve gemilerin mürettebatlarının, Hıristiyan ya da Müslüman yolcularının topluca tutsak alınıp köleleştirilebildiği bir çağın adetlerindeki şiddeti de dikkate alarak, Babı Hümayun'la en iyi ilişkileri sürdürmek için her şeyi yapmak. Yıllar ilerleyecek, Venedik İmparatorluğu yavaş yavaş küçülecek, Ege adaları ve Dalmaçya kıyılarındaki karakollarını birer ikişer yitirecek ve daha sonra da Kıbrıs elden gidecektir.

Buna rağmen, temelde Osmanlılarla Venedik arasındaki ilişkiler sürdürülecektir. Doj, sultanın zaferlerini bildiren mektupların gönderildiği birinci ve bazen de tek yabancı hükümdardır.

Balyosunun, yıllar yılı sultan indinde akredite tek elçi olduğu sarayda, burada düzenlenen büyük şenliklere davet edilen tek yabancı hükümdar da odur. Cumhuriyetin, çeşitli aksiliklerden sonra II.

Bayezit'le imzalamak zorunda kaldığı 1502 barışından beri, iki ülkeyi karşı karşıya getiren hiçbir ciddi olay meydana gelmemişse de bu, Venediklilerin direniş noktalarını sağlamca güçlendirmelerini, denizde kuvvetli bir donanma gezdirmelerini ve daracık deniz imparatorlukları çevresinde kurdukları engelleri inceden inceye örgütlendirmelerini engellememişti. Venedik tersaneleri, benzerleri arasında örnek alınacak düzeyde teknik yeniliklere açık bir kuruluştu, denizcilerinin ve askerlerinin yetkinlikleriye benzersizdi. Bu askerler, Frioul'dan Kıbrıs'a kadar Venedik'in hükümranlıklarını oluşturan uzun ve çürük tespihi elden bırakmamak için göğüs göğüse savaşmaktan kaçınmayacaklardır. Çıkan her bunalımda, bu tespihin tanelerinden biri ya da birçoğu, Osmanlı Devi tarafından yutulacaktır. O zaman da diplomasi, yıkıntıları sınırlamayı her zaman başaramamakla birlikte, devreye girecektir.

Süleyman, Venedik'e karşı, Bayezit tarafından belirlenen ve sonra Selim'in de gözettiği barış

siyasetini, uzun yıllar sürdürmüştü. Sadrazam İbrahim Paşa'nın dostlukla bağlı olduğu Aloysi Gritti5

barışın hararetli bir savunucusuydu. Hükümetin başında, İbrahim'in yerini alan Ayaz Paşa da aynı duyguları paylaşıyordu. Ancak şimdi saraydaki en etkili kişi Barbaros'tu ve doğallıkla da Türkiye'nin denizlerdeki başlıca rakibine karşı savaşılmasından yanaydı. Her şeye rağmen bir korsan olarak kalmış

olan Barbaros'a göre, deniz üzerindeki seferler, Tuna ülkelerine ya da Azerbaycan'a yönelik askeri hareketlerden daha nesnel sonuçlar getirirdi.

Beri yanda, Venedik de L6van sularındaki 6st6nl6ğ6ne son veren Osmanlı-Fransız yakınlaşmasından hoşnut değildi. Doğu Akdeniz'de ticaret yapmak isteyen b6t6n Hıristiyanlar -Venedikliler dışında- 1536 antlaşması6 h6k6mleri uyarınca, bundan sonra Fransız bandırasının koruyuculuğunu kabul etmek zorundaydılar. Kolayca g6r6lebilirdi ki, Fransızların ekonomik ve siyasi etkinlikleri, cumhuriyetinkiler aleyhine giderek gelişecekti. Venedik Cumhuriyeti için, bu bir çağın kapanması demekti.

Acaba I. François, şarlken'e karşı sultanla oluşturdukları ittifaka katılmalarını istediğinde, Venedik senatosunun aldığı tavır 6zerinde bu hoşnutsuzluğun etkileri olmuş muydu? T6rk-Fransız koalisyonuna katılmak ř6yle dursun, Venedikliler, imparatorun kollarına atılmışlardı. Bu tutum sultanın hiç hoşuna gitmemişti, şarlken'in Tunus seferi-103

ne, Venedik'in kışkırtmasıyla çıktığını 6ęrendięindeyse -La Forest bu konudaki dedikoduları her tarafa yaymıştı- daha çok kızdı. İstanbul'daki Venedik balyosuna, "Can d6şmanı olan imparator için besbelli ve gizlice yaptıklarını çok iyi bildiğini, bu y6zden onunla arasındaki kapit6lasyonlardan vazgeçmek zorunda buldukları, başka t6rl6 deyimle, kendisini onların d6şmanı ilan ederek gelecek yıl onlarla kan ve ateş içinde savaşmak 6zere kendisini serbest addettiğini"7 s6yledi. Kısa bir s6re sonra -b6y6k ihtimalle de i. François'nın kışkırtmaları sonucu- Senato'ya 6zel olarak g6nderilen başevirmeni Yunus Bey aracılığıyla Venedik'i resmen, "dostlarının dostu, d6şmanlarının da d6şmanı olduğunu ilan etmemesi halinde, b6t6n g6c6yle onunla savaşacağı" konusunda uyardı. Bu açık bir tehditti. Ancak hiçbir sonuç vermedi.

Bir Osmanlı diplomatik misyonunu taşıyan gemilere Venedik kadırgalarının saldırması, savaşın bahanesi oldu. Aslında, Venedik deniz birliklerinin sultanın teknelerine karşı giriştikleri ilk hareket değildi bu. Ayaz Paşa her defasında durumu d6zeltiyordu. Ancak bu kez S6leyman savaş istiyordu.

İnsan haklarını çiğneyen bu saldırıya dehşetli tepki g6sterdi ve Venedik h6k6metinin olayın sorumlularını cezalandırmasını beklemeksizin donanmasına Otranto'dan ayrılıp Korfu'ya ilerlemesi için emir verdi.

T6rkler adaya 6nce 25.000 asker ve 50 top, sonra da yakınlardaki kasabaları bir çırpıda yerle bir eden 25.000 asker daha çıkardılar. Korfu, y6z elli yıldan beri Venediklilerin elindeydi ve g6l6 biçimde korunuyordu. T6rkler adanın kolayca alınamayacağını biliyorlardı. Ancak karşılaştikları direniş, beklentilerinin de 6tesinde oldu. Bataryalarına, beş g6nde 19 g6lle atan dev bir top yerleştirdiler. Bu g6llelerden yalnızca beşi hedefini buldu, diğerleri kentin 6zerinden aşıp denize d6řt6... S6leyman, kuşatma altındakilerin can ve mal g6venliklerinin korunacağı vaadiyle, garnizondan teslim olmasını istedi. Venedik komutanlığı, karşılık olarak, hepsi de hedeflerine ulaşan top atışlarında bulundular; iki Osmanlı kadırgasını batırdılar ve tek atışta d6rt asker 6ld6rd6ler. Bu "inanılmayacak olay" sultanı kuşatmaya son vermeye zorladı Kanuni, o 6nl6 s6z6n6 işte bu sırada s6ylemiş olsa gerektir: "Tek bir M6sl6manın bile hayatı, bin kalenin fethiyle 6denemez."

Adamlarından d6rd6n6n 6l6m6nden çok, muhtemelen I. François'nın d6neklıği sultanı İtalya'daki çarpışmalara bir son vermeye itmişti. Yarımadayı kuzeyden ve g6neyden istila etme projesi çıkmaza girmişti. Kanuni, İstanbul'a d6nd6 ve Barbaros'a, Ege Denizi'ndeki Venedik hakimiyetine kesinlikle son vermesini emretti.

Venedik doju, o güne kadar Ege'deki yalnız ve korumasız adaları elinde tutmayı başarmıştı. Bu adalardan çoğu, yıllardır Venedikli büyük ailelerin hakimiyetinde bulunuyor ve bu ailelere büyük kârlar sağlıyordu. İçlerinden bazılarıysa, Hıristiyan korsanlar için birer sığınak ya da barınak işlevini görüyordu. Osmanlıların bu adaları ele geçirmek üzere tüm gerekçeleri hazırды.

Barbaros ve yetmiş kadırgası için bu iş bir çocuk oyunundan farksızdı. Hemen bütün adalar, herhangi bir direniş göstermeksizin teslim oldular: Pisani'lerin mülkü olan Syros, Patmos ve İos; Quirini'lere ait olan Stampaliay; Barbaros'un köle yapmak üzere 6.000 kişiyi kaçırdığı Egine; Venier alisenin hüküm sürdüğü Paros ve Antiparos... Naksos Adası, Dük Jean Grispo, yılda 5.000 Duka altını haraç verme taahhüdünde bulundu-104

ğu halde yağmalandı. İkinci bir sefer sırasında, bu kez Adros, Serifos, Skiatos ve Skyros ele geçirildi.

Toplam olarak yirmi beş Venedik adası Osmanlı egemenliğine alınmış veya talan edilmiş, binlerce genç Hıristiyan, erkekler, kadınlar ve çocuklar kaçırılmıştı Napoli di Roma kuşatması daha uzun sürdü. Yüksek falezleri ve mükemmel surlarıyla güçlü biçimde korunan kent, Fatih Sultan Mehmet'e de, II. Bayezit'e de direnmişti. Kanuni, Mora Valisi Kazım Paşa'yı bu güç fetih işiyle görevlendirdi.

Kazım Paşa, Osmanlıların alışılmış taktiklerine uygun olarak, 300 librelük güller atan büyük bir topla kenti dövdüysede sonuç alamadı. Kuşatma, Venedik hakimiyetine son veren bir antlaşmanın imzalanışına kadar, 15 ay boyunca sürdü.

UZAYIP GİDEN HIRİSTİYAN FEIAKETLERİ

Avrupa, Barbaros'un o günlere kadar Hıristiyanlara ait olan sulardaki seferini hayretler içinde izlemişti. Adalarda ve Venedik'e ait müstahkem mevkiilerde gerçekleştirilen talandan sonra, başta Venedikliler olmak üzere öncelikle tehdit altında bulunanları büyük bir korku kapladı. Eğer Türkler kuzeye, Cumhuriyet'in Dalmaçya kıyılarındaki hükümlanlık alanlarında, hatta Venedik'e doğru ilerleyecek olursa ne yapılacaktı? Yarımada'daki şehir devletleri birleşmeye karar verdiler. Roma için de endişeli olan Papa, girişimin öncülüğünü üstlendi. Venedik, Cenova ve Şarlken'le birlikte, Kutsal İttifak'ı kurdu. 200 kadırgayla yüz kadar da çeşitli teknenin kiralanması ve 20.000'i Alman, kalanı İspanyol ve İtalyanlardan meydana gelecek 50.000 kişilik bir ordunun silahlandırılması kararlaştırıldı.

Komuta görevi, Dorya, Aquilee Patriği ve Venedikli Capello'daydı. Her zaman olduğu gibi, en karanlık bezginliklerden en şen iyimserliklere kayan müttefiklerinden her biri, daha şimdiden Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını alacaktı, Venedik, Avlonya, Kastelnova ve Cattaro Boğazı'yla birlikte, bütün eski topraklarına kavuşacaktı, Şövalyelerse Rodos'a geri döneceklerdi... Ne var ki gerçek, bu düşlerden farklı olacaktır...

İttifak, eğer katılan devletlerin hepsi de yenme iradesine sahip olsalardı, belki sonuç alabilirdi. İmdi, bu irade, Papa ile gerçekten söz konusu olsa bile, Venedik açısından ihtiyatlılıkla gölgeleniyor, Şarlken'deyse hemen hemen hiç görülüyordu. Kuşuklu, Almanya'daki Reform yandaşlarının ve koskocaman dağınık imparatorluğunun doğurduğu sorunlara gömülmüş, müttefikleri tarafından oyuna getirilmekte endişeli olan imparator, ne İtalya'daki rakibi Venedik'in güçlenmesini istiyordu, ne de

Papa'nın bu harekattan fazlasıyla kazançlı çıkmasını.8 Bir ara, Barbaros'u satın almaya çalışarak soruna bir çözüm bulabileceğini düşündü. Yaşlı korsan, bütün Afrika kıyılarını istiyor, Charles ise, donanmasını teslim edip Osmanlılarınkini de imha etmek koşuluyla, yalnızca Bon, Buci ve Trablus'u vermeyi öneriyordu. Bu pazarlık yıllarca sürdü. Kimsenin kimseye güveni yoktu... Barbaros acaba samimi miydi, yoksa Charles'ı "aldatmak" mı istiyordu? En sonunda pazarlık kesildi, ancak bu entrikalar, belki de bir ölçüde, Dorya ve Barbaros'un Preveze'deki tuhaf davranışlarını açıklamaktadır.

Komutanlar, Epir yıkıları boyunca uzanan bölgede Milad'dan sonra 31 yılında Oktavyanus'un Antonyus ve Kleopatra'nın donanmalarını yendiği yerde, Actium'da, 28

105

Eylül 1538 günü saldırıya geçilmesini kararlaştırmışlardı. Dorya gecikince, Aquilee piskoposu Preveze kalesine saldırı emrini vererek harekatı başlattı. Bu zayıf başarıyla uyarılan Barbaros, hemen 22 gemiyle yetişti. Dorya ise, bir hayli oyalanmış olarak 81 Venedik gemisi ile Papalığa ait 36, İspanya'ya ait de 50 kadırgayla gelmişti. Savaşı başlatmakta pek de istekli görünmüyordu, ancak, hükümetlerinden kesin talimat almış olan Venedik ve Papalık komutanlarıyla düzenlediği savaş

konseyinin sonunda muharebeye razı oldu. Çarpışmalar, kesin sonuç getirici olması gerekirken, belirsizlikler içinde son buldu.

Sayıca azlığı nedeniyle; Türk donanmasının tümünden yok edilmesi gerekirdi; oysa, savaştan hemen hemen eksiksiz olarak çıktı. Osmanlı kaptanları, savaşı muhteşem manevralarla yürüttüler; Barbaros ortadaydı, sağ kanatta Turgut Reis, sol kanatta Salih Reis bulunuyordu. İki Venedik teknesi havaya uçuruldu, iki İspanyol, bir Venedik ve bir de Papalık gemisi zapt edildi . Her şeye rağmen Hıristiyanların uğradıkları zarar fazla değildi ve Dorya, muharebeyi kolaylıkla sürdürebilirdi. Ama o, gece de düştüğünden, karanlığa karışmayı yeğledi. Birkaç gün sonra Osmanlı donanmasına saldırıyı yeniden reddetti. Ve hiçbir şey onu bu kararından caydıramadı Acaba, Türklerin kesin bir yenilgiye uğratılmayacağını çok iyi bilen, beri yanda da Venediklilerin kendisine muhtaç durumda kalmalarını isteyen Şarlken'in emirlerine mi uyuyordu? Belki de, daha büyük bir ihtimalle İmparator, Batı Akdeniz'i ve İspanya'yı, korsanlardan gelmesi her zaman mümkün olan bir tehdide karşı korumak üzere donanmasını yitirmek istemiyordu. Ne olursa olsun bir kez daha kanıtlanmış oluyordu ki, İmparator'la Venedik'in çıkarları bir ve aynı değildir. Charles'ın çıkarları, Krallığının bulunduğu bölgede, Batı'daydı; Venedik dojununkilerse ticaretinin ve Lövan'daki son hükümranlık bölgelerinin bulunduğu Doğu Akdeniz'de...

Hıristiyanlar açısından Preveze bir felaket oldu. Hiç kuşkusuz, otuz üç yıl sonra Türklerin İnebahtı'da başlarına gelen, ancak o zaman, bir yıla bile kalmadan telafi ettiklerinden de daha büyük bir felaket...

Yalnızca saygınlıklarını yitirmekle kalmamışlardı Hıristiyanlar. Venedik İttifak'tan çekildiği için, bir süre sonra Fransa Kralının kadırgalarıyla daha da güçlenecek olan Türk Donanmasına karşı teke tek mücadele etmek, şimdi onlar açısından tümüyle imkansız hale geliyordu. Doj hemen, ayrı bir barış

antlaşması için öneride bulundu, i. François da kendisini destekledi. Süleyman da kendi yönünden bü-

yük bir lütufta bulunduğunu özenle belirterek, barış önerisini kabul etti.

Görüşmeler başlamıştı. Doj'un tarafından pazarlıkları, seksen sekiz yaşındaki bir ihtiyar, Tomaso Contarini yürütüyordu. Daha kendisini görür görmez memnuniyetsizliğini belli eden sultanın huzuruna kabul edildiğinde, Türklerin almış olduğu kalelerle adaların geri verilmesini talep etti. Karşılık olarak, Nauplie ve Monemvasia'nın (ki o sırada henüz düşmemişti), zaman geçirmeksizin teslim edilmesi bildirildi. Bundan birkaç ay sonra, müzakereleri yürütmek üzere senatör Luigi Badoero İstanbul'a geldi.

Türkler tarafından alınmış olan yerlerin geri verilmesi gibi bir talebi de yoktu, 300.000 Duka altın önermeye de yetkiliydi. Görüşmeler üç ay daha devam etti. Sonunda, 20 Ekim 1540'ta Venedik, ulaşım yolları kesilmiş, tahıl ikmal imkanlarından yoksun bir halde, boyun eğmek zorunda kaldı.⁹

Yalnız savaş tazminatı olarak 300.000 Duka altın ödemekle kal-

106

mıyor, Nauplie ve Monemvasia da dahil olmak üzere, Ege Denizi'nde Barbaros tarafından fethedilmiş olan bütün adaları da Osmanlı devletine bırakıyordu. Müslüman baskısı, Malta ve Sicilya adalarını aşarak, yeniden Atlantik'e doğru yaklaşmıştı.

Bundan böyle, ta Sevil'e kadar Türk korsanlarının korkusu duyulacaktır. Sultanın kadırgaları, kıyı boyunca sıralanmış destek üsleri sayesinde -ki bunlar arasında en güçlüsü, bir süre sonra Charles'in boş yere fethetmeye kalkışacağı Cezayir'di- her zaman, her yerdediler. "Hıristiyanlar için parti hemen hemen yitirilmişti... Kendi içlerindeki bölünmüşlük yüzünden... Bu büyük bir olay oldu."¹⁰

İmparator, papa ve Venedik'in aralarında oluşturdukları ittifakı yenilgiye uğratan Süleyman, artık Akdeniz'e hâkimdi. Preveze'den birkaç hafta sonra yenilginin intikamını almak isteyen Hıristiyan kuvvetleri, Cattaro Körfezi yakınındaki Kastelnova müstahkem kentini, kalesiyle birlikte ele geçirdiler. Türk savaş filosu, Dorya'nın saldırısına maruz kalmaksızın yetişmişti; Dorya, mevsimin deniz harekâtı için uygun olmadığı düşüncesindeydi. Ancak, Türk kuvvetleri birkaç ay sonra yeniden geldiler ve şiddetli çarpışmaların ardından, Hıristiyanları kovup Kastelnova'yı geri aldılar. İspanyol, Venedik ve papalık askerleri, Osmanlılar karşısında herhangi bir varlık gösterememişlerdi. Artık Hıristiyanlık, her zaman olduğundan da çok, savunmaya geçmişti. "Tanrı, böylesine açık ve seçik biçimde yan tutmuşken, İslam'ın başarılarına nasıl sınır konabilir! Karalar ve 'denizler şimdi sultana itaat etmekteydi. Şanı gölgelenen Venedik, en önemli kalelerini bıraktıktan sonra, şimdi uysal bir şekilde Kıbrıs'ın haracını ödüyordu; her köşede imparatorun düşmanlarını aramakta olan Fransa, Babı Hümayun'la gizlice silahlı işbirliğine giriyordu; Osmanlı sancağı Budeviçe'de dalgalanıyordu."

Avrupa elbette tehlikenin bilincindeydi. Ancak Barbaros'a ve Türk donanmasına karşı, kaynakları tükenmek bilmeyen ve bir kış içinde tek bir tersanede 150'den çok gemiyi kızağa koyabilen bir güce karşı ne yapmalıydı? Öyle bir gücü ki bu, kadırga ve yelkenlileri, aynı anda Balear'da ve Kadiks'te, İtalya'da ve 1541 yazında Barbaros'un iki yakasını da ateşe tutarak içine daldığı Tuna'da boy gösterebiliyordu.

Karadan savunmaya geçmekten, Türk'ün çıkarma yapmasını, çevreyi talan etmesini, savaşı Hıristiyan topraklarına taşımasını önlemekten başkaca ne yapılabilirdi? İlk önce stratejik noktaların savunması güçlendirilmeliydi, Akdeniz'in göbeğinde şövalyeleriyle birlikte yer alan Malta, Sicilya boğazının ortasındaki Messina, yeni surlar, korunmalı limanlar, güçlü garnizonlarla donatıldılar. Napoli ve İtalya'nın kuzeyi -Reçyo, Toranto, Gallipoli, Trani, Barletta- toplam olarak yüzlerce yeni kaleyle doldu. Aynı şekilde Sicilya'nın, Türk saldırılarına daha açık olan güney ve doğu kıyılarında da savunma örgütlendi: Askeri birliklerle dolu surlar inşa edildi, kıyı boyunca her an alarm vermeye hazır yüzlerce gözetleme kulesi yükseltildi. Bu faaliyet, bütün bir XVI. yüzyıl boyunca ve daha sonraları da sürecektir. Ve sonuçta etkili de olacaktır.

İspanya ile Lövan kıyılarının savunmasını düzenli biçimde mükemmelleştirme gayreti içindeydi.

Valensiya'da bir sahil koruma sistemi kurulmuştu; Kuzey Afrika'da ve o toprakların kısa bir zaman öncesine kadar kendilerine ait olduğunu asla unutmayan kalabalık Berberi nüfusun varlığı yüzünden, çok daha ciddi sorunlarla karşılaşılabilir olunan güney kıyılarında da öyle... Avrupalılar, Osmanlı donanmasının Akdeniz'in her kö-

107

şesinde aynı zamanda görüldüğü inancı içindeydiler. Hemen hemen her mevsim İspanya'da, bir Berberi ayaklanmasına yardım etmek üzere Türklerin çıkartma yapmaya hazırlandıkları yolunda dedikodular dolaşmaktaydı. Kimi yıllar, bu dedikodulara göre çıkartma başlamak üzeredir, en azından buna inanılmaktadır. Aradan bir süre geçince, Cezayir'deki Osmanlı Valisi Salih Paşa, birlikleriyle Fas'a kadar uzanıp dört ay bu ülkede kalacaktır. Az sonra, bu kez en büyük Türk amirallerinden olan Piyale Paşa, 150 teknedен oluşan donanmasıyla Minorque'a kadar kıyıda bütün kent ve kasabaları yakıp yıkacak, yağmalayacaktır. Beş yıla, belki bir yıla kalmadan, belki de hemen yarın, İmansızları İspanya'nın dışına atmış olan Katolik Ferdinand'ın varisi, yarımada yeni bir fetih savaşına girişmek zorunda kalacak gibi görünmektedir.

İmparator önce, Türkiye topraklarına bir çıkarma yapmayı ve aynı zamanda da Macaristan'da saldırıya geçmeyi düşündü. Ancak hemen anladı ki, bu çapta bir girişim, bütün Avrupa'nın da katılmasını gerektirdiğinden, tümüyle hayaldir... Akdeniz'de dolaşım serbestisini yeniden kurmak ve Osmanlı mengenesini gevşetmek bile başlı başına bir başarı olacaktı. O halde vurulması gereken nokta Cezayir'di ve hemen vurulmalıydı. 1540 yılı sonbaharında, Şarlken, Süleyman'ın denizdeki başarılarının meyvelerini toplamak için sabırsızlanmakta olduğuna ve bu amaçla Batı'ya doğru yeniden büyük bir askeri harekate hazırlandığına inanıyordu. Batı'ya, ancak nereye doğru? Kimse bu sorunun yanıtını bilmiyor, herkes korku içinde titriyordu.

AKDENİZ'İN HAKİMİ

Charles, hemen askeri birliklerini ve gemilerini topladı. Sultana karşı girişeceği saldırının, Hıristiyanlığın İslam'a saldırısı şeklini almasını istiyordu. İstanbul'a yürümesi mümkün değildi. O

halde Cezayir'i ele geçirecekti o da! Preveze'den aşağı yukarı iki yıl sonra, Fransa Kralı'nın Süleyman'la çok iyi ilişkiler içinde olduğu bir sırada, Charles bu düşü nasıl gerçekleştirebilirdi ki?

Sağlayabildiği para yardımları da topladığı askerlerden fazla değildi üstelik. Papa, Lucques'de, onu uğurlamazdan önce resmi bir ayin düzenledi ve imparator, Pampeluna Başpiskoposu'nun belirttiği gibi

"Paradan çok dini takdislerle yüklü olarak" oradan ayrıldı.

III. Paul (Alexandre Farnese), takdislerinin yanı sıra bazı tavsiyelerde de bulunmuştu ki, eğer İmparator bunlara kulak vermiş olsaydı, herhalde yararını görürdü: Papa, ekim ayında Afrika'da bir askeri harekate girişmekle hata ettiğini söylemişti ona ve "İlkbaharı bekleyin," demişti. Andrea Dorya da bu görüşü paylaşıyordu. Ferdinand'sa, Türk tehdidinin Macaristan ve Viyana üzerinde ağırlığını duyurmaya başladığını boşu boşuna anlatmaya çalıştı ağabeyine; bunların hiçbiri etkili olamadı.

Charles, bu harekati mutlaka gerçekleştirmek istiyordu. Haçlı seferinin, kırk ya da kırk beş günde sonuçlanmış olacağını umuyordu, Osmanlılar kötü mevsimde asla savaşa çıkmadıklarına göre, zaman gayet uygundu.

1541 Ağustosunda, donanmanın toplanacağı Mayorka'ya doğru yelken açtı. Porto Venere'den gelen 200 tekne, Almanya ve İtalya'dan sağlanan birlikleri taşıyordu. 150 gemi, Sicilya ve Napoli'den İspanyol askerlerini getirmişti, İspanya'dan gelen 200 ge-108

midese ateşli silahlar, cephane, bin kadar piyade ve süvari bulunuyordu. Yani, toplam 24.000 asker ve 12.000 gemici taşıyan 500 gemi... Dorya İspanyol donanmasına, Alba dükü orduya, Prens Colonna 5.000 İtalyan askerine, Georges Frantispero da 6.000 Alman'a komuta ediyorlardı. İspanya'nın en ünlü adları sefere katılmıştı Aralarında, bir kadırgayı kendi parasıyla donatmış olan Meksika fatihi Fernando Kortes ve iki oğlu da vardı. Onu bir serüvenci ve sonradan görme kabul eden İspanyol prens ve dükleri, seferin en kritik anlarında bile, harekate ilişkin olarak asla fikrini almayacaklardır.

Cezayir'e gelince... Kenti, Barbaros'un oğlu Hasan Ağa komutasındaki 800 Türk askeriyle 5.000

Berberi koruyordu. Askeri güçler arasındaki orantısızlık göz önüne alındığında, Hıristiyanların seferi sanki bir geziymiş gibi görülebilir. Oysa tam bir felaketle sonuçlanacaktır.

Hıristiyanlar önce, çıkartma yapacakları yerleri yeterince araştırmamışlardı. Doğu'-da, kentten yeterince uzakta ve oldukça korunaklı bir plaj bulunduğu halde, daha yakında ve açıktan gelen dalgalara açık bir noktayı seçtiler. Bir fırtına, çıkartmayı ertelemelerine neden oldu, sonra da öngörmedikleri engeller -"tepeler ve engebeler"- ilerleyişlerini yavaşlattı. 25 Ekim'de, üç tümene ayrılmış olan Hıristiyan ordusu, surların arkasında saldırıyı bekleyen kentin önüne gelmişti. Gece bardaktan boşanırcasına bir yağmur başladı. Aynı zamanda patlayan fırtına, sahildeki gemilerin demirlerini sürükledi, halatlarını kopardı ve onları birbirlerine çarpa çarpa parçaladı. Önce yelkenli gemiler battı, kadırgalar bir süre daha dayanabildilerse de, sonunda forsaların kürek çekmeye mecalleri kalmadı. Birbirlerinin dillerini bile anlamayacak kadar değişik ulustan onca asker ve gemici paniğe kapıldı. İtalyanlar karmakarışık bir halde geri çekilirken, Almanlar savaşmaksızın kaçtılar.

İki gün sonra 160 gemi ve 1.209 asker yitirilmişti. Felaketin tek sorumlusu olan Charles, çareyi Tanrı'ya sığınmakta arıyordu. Dorya çileden çıkmıştı. Ona, "İmparatorun, tavsiyelerime bunca az

kulak vermesinden ötürü kendimi aşağılanmış hissediyorum," diyecekti. "Oysa, kaygılarımın biraz olsun dikkate alınmasını gerektirecek kadar bir denizcilik deneyimim vardı..."¹² Kortés'in görüşüne göre, muharebeye devam etmek en iyisiydi, zira Cezayir garnizonundakilerin sayısı çok azdı. Oran valisi de bu görüşü paylaşıyordu. Ancak ikisini de dinleyen olmadı.

"Allahü Ekber!" çığıllıklarıyla kalelerinden çıkan Türklerle Arapların yıpratma saldırıları altında, Hıristiyan askerler boş yere gemilerine ulaşmaya çabaladılar. Teknelerin, daha doğrusu geride kalan teknelerin bulunduğu Matifou'ya ulaşabilmeleri beş günlerini aldı. Yeni bir fırtına, birçok tekneyi daha batırdı, diğerleriniyse, rüzgâr ve akıntının keyfince sağa sola dağıttı. İmparator ve onu izleyen birliklerin sığındığı Buci'de, yiyecek sıkıntısı o keredeydi ki "kedi, köpek ve ot" yeniyordu. Gemiler gerisin geriye dönüp, kimi İspanya'ya, kimi Sardunya'ya, kimi de İtalya'ya yanaştı. İnsan, silah ve malzeme yitimi korkunç bir düzeydeydi. "(İmparator) hayatında hiçbir dönemde, şimdiki kadar büyük yitimlerle karşılaşmamıştı, öyle ki, beraberindeki bütün ateşli silahların, cephane ve atların hepsi yitirildi ve o kadar çok asker ve denizci öldü ki, sayıları bile bilinmiyor... ve genel zararın dört milyon altını aştığı tahmin ediliyor."¹³

Bu felaketin tepkileri çok büyük oldu. İmparator neredeyse hapsedilecekti. Hatta bir 109

ara, Venedik'te, öldüğü yolunda söylentiler dolaştı ki, bu "Senyörleri (Cumhuriyet'inkiler) oldukça şaşırtıp korkuttu, ama adamın (Charles'in) yitiminden ötürü değil de, şayet doğruysa, padişah ne zaman onları hoşlarına gitmeyen şeylere zorlamak isterse, karşı koyabilecekleri imkândan mahrum kalacakları için, padişahın bütün iştahlarına karşı savunmasız kalacaklarını düşünerek korktular."¹⁴

Padişah Kanuni Sultan Süleyman, şimdi Akdeniz'e her zamankinden de daha fazla hakimdi. Şarlken'in

"kişisel olarak yitirdikleri" aslında Hıristiyan hükümdarların umurunda bile değildi, ama o, her şeye rağmen, Türk'ün "iştahlarına" karşı bir engeldi -hem de küçümsenemeyecek bir engel.

YENİ BİR TÜRK EYALETİ: MACARİSTAN

Donanması Mağrip kıyılarından Kızıldeniz'e kadar Türk sancağını dalgalandırırken, Süleyman Habsburg'larla ezeli kavgasını sürdürüyordu.

Şarlken ve Ferdinand'ın gözünde sultan, Hıristiyanlık için sürekli bir düşman, Hıristiyanlığın varisi olan ülkelerin güvenliğini, Akdeniz'deki dolaşım özgürlüğünü, hatta İspanya'yı tehdit eden kişiydi. İki kardeşin uzun vadeli hedefleri daima ve şimdi her zamankinden de daha çok "dinsiz"i, bu kötü adamı, Avrupa'nın dışına atmaktı. Ancak ilk önce, Süleyman'ı Ferdinand'ın yalnızca kendisinin olmasını istediği Macaristan'dan çekilmeye zorlamak gerekiyordu. Sultanın hedefleriye bunların tam tersiydi.

Fetih, o-nun ordularının varlık nedeniydi, kişisel görevi İslam'ın sınırlarını genişletmekti, İmparatorluğunun güvenliğiye, hiç ara vermeksizin, zayıf bir anını bulup öldürücü darbeyi indirirtek için beklediklerini bildiği düşmanlarıyla savaşmasını gerektiriyordu. Bu amaçla bütün araçları kullanacaktır; başta elbette ki savaşı, ama Hıristiyan Avrupa'nın birleşmesini önlemek ve Habsburgları zayıflatmak için diplomasiyi de...

Kavga, Kanuni'nin ölümüne kadar sürecektir: Bazen, Ferdinand'ın yerleştiği *Gren-zer* denen

Hıristiyan sınır bekçileri ve içerilere doğru sıralanmış küçük hisarlardaki garnizonlarla Türk Akıncıları ve Babı Hümayun'a bağlı yöneticilerin askerleri arasındaki önemsiz çatışmalar, bazen de bizzat devlet başkanlarının komutasındaki orduları kavgaya sokan düzenli muharebeler halinde... Daha sonra, Türk ilerleyişi duraksayacak, sınırlar istikrar bulacaktır. Geri çekilme günü de yaklaşmış olacaktır o zaman.

1530'lu yılların sonlarına gelindiği o sıralarda, geri çekilişi hiç kimse düşünmüyordu elbette. Daha kısa bir süre önce, Osmanlı uç beyleri, basit bir polisiye harekate girişerek, Ferdinand'ın Türk akınlarına bir son vermek amacıyla Drave Nehri üzerindeki Osijek'te bir araya getirmiş olduğu 25.000 kişilik orduyu ciddi bir yenilgiye uğratmışlardı. Türkler, bu muharebede Alman, Avusturya ve Bohemya birliklerini paramparça etmişler, Hıristiyanları, kar fırtınası altında, hemen hemen bütün askerlerin can verdiği bir geri çekilişe zorlamışlardı. Hıristiyan komutanların kesik başları İstanbul'a gönderilmiş ve olay kapanmıştı. Birkaç ay için Drave Irmağı boyunca sükûnet geri gelmişti.

1538'deki olay daha ciddi boyutlar taşıyordu. O nedenle sefere bizzat Süleyman komuta etti.

110

Boğdan, 1516'dan beri Türk protoktorası altında bulunuyordu. Pierre Rares, Süleyman'ın huzurunda da ülkesinin taziyetini yinelemişti. Yarı bağımsızlığın bedeli olarak, Boyarlar, her yıl sultana 4.000 duka altın, 40 kısrak ve 24 tay sunmakla yükümlüydüler. İlk armağanları Rares bizzat getirmişti. O zaman, karşılık olarak zibelinden bir kaftan -ki bu ancak vezirlere özgü bir ayrıcalıktı-, at kuyruğundan iki tuğ

-tıpkı eyalet valilerinde olduğu gibi- ve bir de Yeniçeri subayı başlığı verilmişti kendisine. İlişkiler bir süre çok iyi gitti, ta ki Rares'ın Osmanlıların müttefiki olan Polonya Kralı Sigismond'a karşı birtakım entrikalar çevirdiği sultanın kulağına gidinceye kadar... Süleyman, onun Zapolya'nın danışmanı Gritti'nin öldürülmesi olayına karıştığından da kuşkuluydu. Rares'a bir ders vermek amacıyla ordusunun başına geçti. Jassy'de, Kırım hanı, beraberinde oğlu ve 8.000 atlısı olduğu halde,

"muhteşem bir gösteriyle" kendisine katıldı. Rares'ın sarayı ateşe verildi ve Osmanlı atlıları, başkent Suçiova'nın herhangi bir direniş göstermeksizin teslim olacağı Erdel içlerine kadar onu takip ettiler.

Voyvoda'nın hazinesi, sultaninkini biraz daha zenginleştirecekti. Rares tahttan indirildi ve yerine kardeşi Etienne geçirildi. Gelecekteki halefleri de boyarlar tarafından seçildikten sonra Babı Hümayun'un onayını alarak hüküm süreceklerdir. Basarabya'nın güneyi olduğu gibi imparatorluğa katıldı ve burada yeni bir sancak oluşturuldu. Akkerman ve Kilya kalelerine Osmanlı askerleri yerleştirildi. Artık Osmanlı İmparatorluğu Dinyester Nehri üzerindeydi. Burada 1812'ye kadar kalacaktır.

İstanbul'a döndüğünde, Süleyman'ın kazandığı bu başarıyla birlikte, Barbaros'un Akdeniz'deki zaferleri de kutlandı. Düzenlenen şenliklerde, bütün İstanbul halkı, Osmanlı ordularının başarılarını paylaştı. Yeni bir Sadrazam, bir veba salgınında ölen Ayaz Paşa'nın yerini aldı; mührü hümayun, sultanın kız kardeşlerinden biriyle evli olan Arnavut kökenli Lütfi Paşa'ya teslim edildi. Ancak görevini iki yıl sürdürebilecektir. Zamanının en parlak zekâlarından biri olan bu adam, karısıyla tuttuğu bir kavgada kadına neredeyse öldürecek ölçüde hoyratlıkla davranınca sadaret makamından

Her şey Rares'e karşı girişilen harekâtın bir başlangıç olduğunu gösteriyordu. Kanuni'nin Ferdinand'a bağışladığı "yüzyıllar sürecek barış"a rağmen, Babı Hümayun'la imparatorun kardeşi arasındaki ilişkiler kötüydü. Macar tacından feragat etmek zorunda kalan ve yalnızca kuzeybatı vilayetlerini, yani ülkenin üçte birini yöneten Ferdinand, Kanuni'nin fetih hakkıyla kendisinin saydığı bu krallık üzerindeki iddialarını, her zamankinden de daha ısrarlı sürdürüyordu. Krallığın başında Yanoş Zapolya vardı ama, sultan, Avusturya elçilerine, "Dilersem onu tahttan indirebilirim, çünkü ülkeyi ve halkını dilediğim gibi yönetmek benim hakkımdır," demişti. Barış, aslında bir ateşkesten ibaretti. Her iki taraf da bunu biliyor ve bunu temenni ediyordu.

Bunalım 1540 Temmuz'unda, Yanoş Zapolya'nın ölümü üzerine patlak verdi. Ve Zapolya ile Ferdinand arasında, Süleyman'a rağmen kotarılmış bir aldatmacayı gözler önüne serdi. 1538'de imzalanmış olan gizli bir antlaşmaya göre, her ikisi de kendi yönetimleri altındaki Macaristan topraklarına herhangi bir sorun çıkarmaksızın sahip olmaya devam edeceklerdi, ancak, o yıllarda bekâr olan Zapolya'nın krallığı, öldüğünde Ferdinand'a geçecekti. Zapolya bu antlaşmadan bir yıl sonra, Kral Sigismund'un kızı Polonyalı Isabelle'le evlenmiş ve ondan bir oğlu, Yanoş-Sigismund dünyaya gelmişti. Maca-111

ristan sorunu böylece yeniden gündeme geliyordu, dahası, Nagyvarad Piskoposu Martinuzzi önderliğindeki birçok Macar soylusu, muhtemel bir Halosburg egemenliğini hiç de hoş

karşılıyorlardı. Oğlunun doğumundan on beş gün sonra Zapolya ölüyor, bu da durumu büsbütün ciddileştiriyordu.

Ferdinand, çocuğun Isabelle'den doğmadığını öne sürerek hemen Budin'i işgal etti. Aynı zamanda da Isabelle'e kalan krallığın kendisine devredilmesini talep etmek üzere elçilerini İstanbul'a gönderdi.

Babı Hümayun'un, Habsburglar'ın topraklarını genişletmelerine göz yumması elbette olacak şey değildi. Zapolya ve Ferdinand arasındaki antlaşmadan haberdar edilmemiş olması nedeniyle rahatsızlık duyan Süleyman, ilk iş olarak Saray ileri gelenlerinden birini, Zapolya ve Isabelle'in gerçekten bir erkek çocuk sahibi olup olmadıklarını saptamak üzere gönderdi. Çocuğun kendisinin olduğunu kanıtlamak üzere, "Kraliçe bebeğini kucağına aldı ve onu, Türk elçisine, padişahın koruyuculuğundan başkaca hiçbir dayanağı olmayan bir yetim olarak tanıttı; tümüyle anaca bir sevimlilikle, fildişi renkli memesini çıkardı ve diz çökerek yeni doğmuş bebeğin ayaklarını öpen ve Babı Hümayun'un koruması altındaki zavallı küçüğün göğsüne elini koyarak, Macaristan'da Kral Yanoş'un oğlundan başkaca hiç kimsenin hüküm süremeyeceğine dair yeminler eden Türk'ün gözleri önünde çocuğu emzirdi."16

Türk elçisi daha yeni ayrılmıştı ki, Ferdinand, Budin'i kuşattı, Isabelle de çocuğuyla birlikte kentten kaçarak Süleyman'dan yardım istedi. Yanoş-Sigismund'u Macaristan'ın kralı ve Babı Hümayun'un tebasından olarak tanıdığını açıklayarak savaş kararı aldı. Ferdinand'ın İstanbul'a göndermiş olduğu elçi, yalnız hiçbir şey elde edememekle kalmamış, sultanın öfkesi karşısında, burun ve kulaklarının kesilmesinden de güç kurtulmuştu. Organlarını, beraberinde getirdiği ve "imparatorun çok hoşuna giden" şahinler sayesinde kurtarabildi.

Kanuni, artık Macaristan'ı ilhak etmeye kararlıydı. Yanoş-Sigismond büyüyene kadar çok zaman geçecekti, annesiye, kavgacı ve gürültücü Macar derebeylerine otoritesini kabul ettirebilecek yetenekte değildi. Esasen Ferdinand savaşı başlatmış, Macar kentlerinden birçoğunu ele geçirmişti.

Sultan, bir kez daha ordusunun başında Tuna ülkelerine doğru yola çıktı. Sefer sanki bir geziymişçesine geçti. Sultanın birlikleri muharebe etmek zorunda bile kalmadılar. Isabelle'in kuvvetlerine katılan Bosna ve Sırbistan'daki Türk birlikleri, Roggendorf'un komutası altındaki Ferdinand'ın ordusunu yendiler, Tuna boyunca ilerleyen küçük bir Türk filosu da, Alman askerlerinin boşalttığı Budin'e girdi. Az sonra da, padişah ve oğlu Şehzade Bayezit, ordugâhlarını başkent önünde kurdular. Kraliçeye armağanlar gönderildi. Süleyman, Osmanlı töresi uyarınca, kendisinin onu ziyaret etmesinin mümkün olmadığını, ancak oğlunu görmek istediğini bildirdi. Bu istek karşısında dehşete düşen Isabelle, bütün bir geceyi kuşuklar içinde geçirdikten sonra oğlunu göndermeyi kabul etti. Küçük prens, bakıcısı, iki yaşlı kadın ve kraliçenin önde gelen altı danışmanının eşliğinde, altın işlemeli bir arabayla sultanın ordugâhına götürüldü. Bir süre çocuğu seyreden hünkâr, daha sonra Isabelle'in danışmanlarına dönerek, Macaristan'ı Osmanlı İmparatorluğu'na katmaya karar verdiğini ve Budin'i de sahipleneceğini açıkladı.

2 Eylül 1541'de törenle kente giriyordu. Adet olduğu üzere, doğruca camiye dö-

112

nüştürülmüş olan bir kiliseye giderek namaz kıldı. Bağdat eski valisi Süleyman Paşa, başkomutan olarak atandı Olağanüstü yetkileri ve taşıdığı vezir rütbesi, ona, Babı Hümayun'a danışmak zorunda kalmaksızın Habsburglar'ın saldırılarına karşılık vermek için gerekli önlemleri alma imkânını veriyordu. İki gün sonra, yüksek rütbeli bir devlet görevlisinin kraliçeye sunduğu "altın ve gök mavisi harflerle yazılmış" fermanında, Kanuni, rüştüne erdiği gün Yanoş-Sigismond'a krallığını geri vereceğine dair "Peygamber, kılıcı ve ataları" üzerine yemin etmekteydi. O gün gelene kadar, prens ve annesi Budin'i hemen terk edecekler ve Babı Hümayun'a tabi olarak hüküm sürecekleri Erdel'e gideceklerdi.

Sultan, Budin'de bulunduğu sırada, hiçbir şeyin cesaretini kırmadığı anlaşılan Ferdinand, bir kez daha Macaristan Krallığı'nı elde etmek için girişimde bulundu. Elçilerinin -söylemek bile gereksiz- kesin bir ret yanıtı almaları bir yana, Süleyman'ın damadı olan güçlü ikinci vezir Rüstem Paşa, son sefer sırasında Ferdinand tarafından ele geçirilen . kentlerin de geri verilmesini ve Ferdinand'ın elinde bulundurduğu Macaristan topraklarına karşılık, her yıl belli miktarda haraç ödemesini talep etti.

Muhteşem bir armağanın -Süleyman'ın oldukça ilgisini çeken bir astronomik saat- sunulması dahi, sultanın kararını en ufak şekilde değiştiremedi. Avusturya elçileri, Osmanlı ordusunun müthiş gücünü görmeleri için ordugâha da götürüldüler. Kendilerine yolluk olarak şeker, şarap ve et verildi ve elçiler, en ufak bir anlaşma bile sağlayamadan Viyana'ya döndüler. Macaristan, artık Türk'tü. Yüz elli yılı aşkın bir süre de Türk olarak kalacaktı, 1699'daki Karlof-ça Antlaşması'na kadar...

3.137 TAŞ GÜLLE

Bütün bunlara karşın Ferdinand düşmanlıktan vazgeçmiş değildi. Türk işgalinin başlıca kurbanları olan soylulara verdiği sözlere rağmen, işgali önlemek üzere herhangi bir şey yapamamıştı.

Diplomatik girişimleri sonuçsuz kalmış, birlikleri yenilgiye uğramıştı. Macarlar, giderek ondan kuşku duyuyorlardı. Birtakım ödünler karşılığında Almanya'daki Protestanlarla arasını düzeltmiş

olduğundan, İmansız'a karşı Hıristiyan Avrupa'nın birliğini sağlamak için zamanın uygun olduğunu düşündü. Sefere girişmeden önce de İstanbul'a yeniden başvurdu. Gönderdiği elçi, bir kez daha yılda 100.000 duka altın haraç karşılığında Macaristan'ın geri verilmesini istedi. Ancak elçi, Ferdinand'ın düşmanca niyetleri konusunda Fransa kralından gerekli bilgileri almış olan sultanın huzuruna kabul edilmeyi bile başaramadı. Vezirlerden biri Ferdinand'ı "kötü bir akıbetin beklediği" tehdidini savururken, Rüstem Paşa da elçiye şunları söyledi: "İbrahim Viyana'ya sadece parmağıyla dokunmuştu. Ben bu kenti avuçlarıma alacağım.. Eğer padişahın elini öpmene izin vermiyorsak, bu onurdan seni yoksun bırakan şey, yaptığın yakışsız tekliflerdir." Elçi, bir ara hayatından bile endişeye düşecekti. Sonunda İstanbul'dan ayrılabilirdi. Tabii ki hiçbir şey elde edememişti. Süleyman, 100.000 duka altın veya daha çoğu uğruna, izlediği siyasetin başlıca hedeflerinden birinden, Habsburgları zayıf düşürmekten vazgeçecek değildi ki!

Süleyman, Habsburglar'ın yeni Haçlı seferi girişimine, kudreti ölçüsünde de muhte-113

şem bir karşılık verdi. Bizzat yönettiği sekizinci sefer oluyordu bu. Hazırlıklar her zamankinden de daha ileriye götürüldü. Yalnızca gıda ikmal için, yiyecekleri Tuna Nehri boyunca taşıyacak 371 gemi gerekiyordu. Daha başka gemiler yine nehir yoluyla topları ve cephaneyi getirirken, uzun deve kervanları da kalan donatım ve ikmal malzemelerini karadan taşıyacaklardı. 23 Nisan 1543 günü, Süleyman alışılmış törenle Edirnekapı'dan çıkarak İstanbul'dan ayrıldı (Bkz. Ek 9). Çatışmalar Slovenya ve Macaristan'da başladı. Ferdinand'ın müttetiklerine ve derebeylerine ait kaleler çabucak düştüler. Tuna'nın sağ kıyısındaki Osijek yakınlarında yer alan Valpo kalesi, biraz daha uzun bir süre dayandıysa da, vakanüvislerin bildirdiklerine göre, üzerine 3.137 taş gülle yağdıran Rumeli Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın bombardımanına dayanamayarak, sonunda çöktü. Bu zaferi hünkâra bildiren mektupla birlikte, olayı kanıtlamak üzere 70 burun ve 70 çift kulak da gönderilmişti! Şikloş Kuşatması sekiz gün sürdü. Peç düştü, ardından da Habsburglu derebeylerin ellerinde kalan kalelerin büyük çoğunluğu...

Süleyman, herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın, Tuna boyunca ilerliyordu.

23 Temmuz'da, sultan törenle Budin'e girdi ve muzaffer komutanlarını ödüllendirdi. Sonra mevsimin de ilerlemekte oluşunu dikkate alan Süleyman, ordunun hiç zaman yitirmeksizin Budin'in kuzeyindeki, Macaristan'ın manevi başkenti sayılan Estergon'a yürümesini emretti. 40 büyük, 400 de küçük top, mavnalarla Tuna üzerinden taşındılar ve kuşatma başladı. Garnizonun direnişi (1.300 Alman, İtalyan ve İspanyol) uzun sürmedi. Bir gülle, katedralin tepesindeki altından haçı koparacak ve Süleyman bunu görünce, "Estergon bizim!" diye bağıracaktı. İki gün sonra, camiye dönüştürülen katedralde namaz kılıyordu...

Az sonra, bu kez Temeşvar düşüyordu. Süleyman Macar kralının mezarlarının bulunduğu- bu kentin alınmasına, sembolik bir değer veriyordu. Fransa kralına, Venedik'e, Ragusa'ya ve Osmanlı imparatorluğu'nun valilerine Macar kalelerinin alındığını bildiren mektuplarını da işte bu kentten gönderdi. Eylül'ün sonunda sultan İstanbul'a dönüyordu. Düşmanlarını yenmişti, İmparatorluğun toprakları daha da genişlemişti. Avrupa'daki sınırları, her zamankinden daha emindi. Hıristiyan şövalyelerin, en başta da Almanların -aralarında bir tek Fransız yoktu- katıldıkları Haçlı seferi bir

kez daha başarısızlıkla sona ermişti.

ŞARLKEN'İN AŞAĞI İLANIŞI

Ferdinand, o zaman iyice anladı ki, Osmanlıların gücüne hiçbir şey zarar veremez ve de her yeni çaba boşuna, masraflı ve muhtemelen zararlı olacaktır. Türk devî karşısında galip gelebilmek için çok büyük bir orduyla çok büyük miktarlarda parayı bir araya getirmek gerekiyordu. Asıl gerekli olansa, bütün Avrupa'yı böyle bir girişime ortak edebilmektir. Oysa bu noktadan çok uzaktaydılar. En iyi durumda olanlar -Şarlken ve Alman prensleri- ona, sembolik olmaktan öteye gidebilecek yardımcı sağlamaktan acizdiler. Ötekilere gelince, onların hiç sözünü etmemek daha iyiydi! Bu durumda, yapılacak iş, düşmanlıklara bir son vermek ve barış antlaşması imzalamaktır. Şarlken de bu görüşü paylaşıyordu. Barışa ihtiyacı vardı onun. Tıpkı Süleyman gibi... Gerçi sultan, Macaristan ve 114

Tuna ülkelerindeki iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra yeniden Viyana'ya saldırabilirdi. Ama 1529'daki başarısızlık onun için de bir ders olmuştu; Viyana, İstanbul'dan çok uzaklardaydı ve sonbahar yaklaşıyordu. Ama asıl dikkati yeniden, şahla olan ilişkilerinin hızla bozulduğu ve uç beyleri arasındaki olayların giderek yoğunlaştığı İran üzerinde toplanmaktaydı. Orada, öyle görünüyor ki, yeni bir savaş kaçınılmaz olacaktı.

Ferdinand'la müzakereler oldukça uzun sürdü; barış antlaşması ancak dört yıl sonra imzalanabilecekti.

İlk Avusturya Murahhası Jerome Adomo görüşmeler başlamadan ölmüştü. Hemen bir ikincisini, Nicolas Sicco'yu gönderdiler. O kadar hızla yol almıştı ki, yol boyunca bindiği on at, koşmaktan çatlamaştı. Gelir gelmez de barışın, Macaristan'da statükonun korunması üzerine kurulmasını, yanı sıra, her yıl sultana 10.000, sadrazama 3.000 ve diğer üç vezire de 1.000'e duka altın ödenmesini önerdi. Türkler kabul etmediler. Şarlken'i temsilen müzakerelere katılan Veltwick de buna karşıydı.

Yine de on sekiz aylık bir ateşkes imzalandı. Ertesi yıl, Veltwick bu kez hem Şarlken'i hem de Ferdinand'ı temsilen geldi. Ancak sultan hastalanmıştı. Derken Veltwick de hasta oldu! Her ikisi de iyileştikten sonra müzakereler, elçinin sultana altın ve gümüşten vazolar sunmasıyla başladı ve Veltwick uzunca bir söylevden sonra Ferdinand'ın elinde bulunan Macaristan topraklarına karşı her yıl 10.000 duka haraç önerdi ki, bu, Osmanlıların Macaristan'ın tümü üzerindeki egemenlik hakkını kabul edilmesi anlamına geliyordu; böylece yeniden pazarlıklara geçildi. Bu pazarlıklar altı ay sürdü. Türk tarafı yeni toprak taleplerinde bulunuyor, Avusturyalılar da doğallıkla bunu kabule yanaşmıyorlardı. En sonunda Ferdinand'ın elinde tutacağı bölgeye (batı ve kuzeyin bir bölümü) karşılık olarak her yıl 30.000 dukalık bir meblağ ödenmesi konusunda uzlaşmaya varıldı.

13 Haziran 1547 günü imzalanan barış antlaşması, 1545 tarihli ateşkesin yerini alıyordu. Süleyman, gerçi "İspanya Kralı"nı savaş alanında yenilgiye uğratma tutkusundan vazgeçmiş değildi, ama sonra Macaristan seferinden beri çok şey değişmişti. I. François'nun Şarlken'le imzaladığı Crepy Antlaşması onu hayal kırıklığına uğratmış, ardından François ölmüştü. Sultan artık Fransa'ya güvenemezdi. Beri yandaysa İran seferine hazırlanması gerekiyordu.

Antlaşma Şarlken'i de taraf olarak almaktaydı ve imparator ilk kez, imzasını böylesi bir belgenin altında, sultanın mührünün yanına koyuyordu. Bu, "Avusturya'nın, nakit olarak yıllık bir ödentiye

zorlandığı, ki Osmanlı tarihçileri bunu bir haraç olarak zikrederler?"17 ilk antlaşma olmaktadır.

Bu yüzden Avrupa Şarlken'i kıyasıya yerd. Sultan, Hıristiyanlığın düşmanı, mahşerin habercisiydi, ortadan kaldırılması gerekirdi. Onunla pazarlığa oturmakla, Katolik İmparator, sultanı kendisiyle eşit bir konuma getirmiş oluyordu. Bu davranışını hiç kimse bağışlamadı. En başta da Osmanlı fetihlerinden en fazla acı çekmiş olan Macarlar öfkeleniler. İmparator onları tek başlarına bırakmıştı,

-krallıklarını yeniden ele geçirebilmek için- artık ona güvenemezlerdi. Habsburglar açıkça görülüyordu ki Macaristan'ı yönetebilecek yetenekte değillerdi. Bunu, esasen büyük ölçüde aşağılanmış olan Şarl-ken'e açıkça bildirdiler. Öyle ki, elçisi, Macar Diyeti'nde hakkında sayılıp dökülen söv-güleri imparatora nakletmeye cesaret bile edemedi. İstanbul antlaşması -Fransa, papalık ve Venedik tarafından da imzalanmıştı- hiç kuşkusuz Habsburglarla sultan arasındaki 115

düşmanlığa son vermiyordu. Kendisini Hıristiyan aleminin **en başta gelen hükümdarı** saymaya devam eden imparator, İmansızların başbuğuna karşı **yine aynı nefret duyguları** içindeydi. Ne var ki, tıpkı Süleyman gibi, Şarlken de iki **cephede birden savaşacak** durumda değildi; Almanya'da Luthercilere, Doğu'da **Osmanlılara karşı...**

Reform döneminde, Türklerin Avrupa'daki varlığının başta **Ren ve Tuna nehirleri** arasındaki ülkeler olmak üzere, kıtanın tarihini ne ölçüde **değiştirdiği anlatılmakla** bitmez. Charles ve Ferdinand'ın İmansızlarla giriştikleri kavgadan, en **başta Protestanlar** yararlandı. "Türkler olmasaydı, Reformcuların karşılaşacağı **sonuç da Albigeois'lerin** isyanının karşılaştığı sonuçtan farklı olmazdı."18

Osmanlıların Macaristan ve Orta Avrupa üzerindeki baskıları ve bu baskıya karşı koyabilmek için **Alman Protestanlarının** yardımlarına ihtiyaç duymasındır ki Şarlken'i, 1526'da **din sorununu zor kullanarak** çözmekten ve Speyer Diyeti'ni lağvetmekten alıkoymuştur; **aynı baskı onu, 1532'de Nuremberg'de** Protestan prenslerle barış yapmaya zorladı; yine **bu baskı nedeniyle Passau** Antlaşması'nı kabul etti ve nihayet 1555'te Almanya'da **Protestanlığın varlığını** resmen tanıyan Augsburg barışını imzalamaya mecbur oldu.

Ondan olduğu kadar Türklerden de nefret eden Protestan **yöneticiler, Habsburgların** Türklere karşı sürdürmek zorunda kaldıkları hemen hemen **kesintisiz kavganın kendilerine** sağladığı her türlü fırsatı büyük bir beceriyle kullanmasını **bildiler; Charles ve Ferdinand'a**, bekledikleri yardımları hemen hemen hiçbir zaman **yapmazken, Süleyman'ın** birçok kez yinelediği, özellikle 1552'de, Almanya'daki Protestan **prenslere gönderdiği** mektupta dile getirdiği ittifak önerisine de asla yanaşmadılar. **Sultan, daha sonra Hollanda'daki** Lutherci prenlere de yardım önerecekti.

Melanchton, Babı Hümayun'la prensler arasında aracılık yapan İstanbul Ortodoks Patriği **ile ilişki içindeydi.**

Türk tehdidi, Protestanlığın Avrupa'da yaygınlaşıp **kökleşmesinin başlıca** nedenlerinden biri oldu, Calvinizmin çoğunluğun dini ("Calvino- **Türkizm**") haline geldiği Kuzey Macaristan'la Erdel'de görüldüğü gibi, Protestanlık ön **plana çıktı. O dönemde** Erdel, vicdan özgürlüğünü kabul eden ilk

ülke olmakla övünmekteydi.

Habsburgların Reform yandaşlarına karşı giriştikleri mücadelede, **Türk tehdidi** yüzünden sıkıntılar ve tutukluklar vardı, ama yine de ara vermeksizin **Protestanlarla** çarpışmak zorunda kaldıkları için Charles ve Ferdinand, bütün **güçlerini İmansızlarla** yaptıkları savaşa ayıramıyorlardı. Charles, asker ve paraca çok **sınırlı imkânlarla sahip** olduğundan, belki de Hıristiyanlığın düşmanına karşı kesin zaferi **getirebilecek olan yardımı** bir türlü kardeşine yapamadı. İki amacı -Protestanları yeniden **Katolik cemaati arasına** sokmak ve Türkleri Avrupa'dan kovmak- birlikte kovalayabilecek **imkânlar bulunamayınca** da, feda edilen Türk'e karşı sürdürülen mücadele oldu.

Osmanlılar imkân buldukları her yerde Protestanlığa arka **çıkarken, bunu** çok iyi biliyorlardı. 19 Bir de Türklerde, suretlere tapınmanın kendileri **gibi düşmanı oldukları için** Protestanlara karşı bir tür sempati mevcuttu... Türkler ve **Protestanlar, Habsburgları** güçlerini bölmeye zorlamak suretiyle, XVI. yüzyılda muhtemelen **birbirlerini kurtarmış oldular.**

116

1 **Burada, iki düşmanın, ilerde** daha iyi koşullarda savaşabilmek üzere, birbirleriyle karşılıklı olarak **ilgilenmeyi bıraktıkları "senkron** konjonktürlerden söz edilebilir. "Hıristiyanlar kavgayı bırakır, Türkler de **aynı anda aynı şeyi yaparlar;** Macaristan sınırlarıyla, ya da iç denizdeki savaşlarla ilgilenirlerken, Kızıldeniz'i, **Volga'yı, Hindistan'ı da ihmal** etmezler. Türklerin eylem alanları ve ağırlık merkezleri, dönem dönem, **bir 'dünya' savaşının biçimleriyle kavram** bağı içinde yer değiştirir. Hıristiyanlarla Müslümanlar belli **noktalarda çatışırlar, sonra kendi iç** çekişmeleriyle hesaplaşmak üzere birbirlerine sırtlarını dönerler." (F. BRAUDEL, *La Mediterranee*, a.g.b. Cilt II.) **2J. von HAMMER-PURGSTALL, a.g.e.**

3 **Süleyman ve Barbaros, İslam** Peygamberinin sancağını Sen Piyer'in tepesinde dalgalandırmayı **mı düşünmekleydiler?**

İbrahim Paşa, birçok kez yabancı heyetlerin önünde bundan söz etmişti ve bir Venedik balyosunun aktardığına bakılırsa,

"Sultan Süleyman, Roma'ya Roma'ya! dedi."

4 **Halkın beslenmesi için Venedik** Cumhuriyeti muazzam miktarlarda buğday ithal etmek zorundadır. **Bazı yıllar, yalnızca Osmanlı** İmparatorluğu'ndan, ya resmi yollardan ya da Türk devlet adamlarının işbirliği sayesinde (**Süleyman'ın damadı** olan Sadrazam Rüstem Paşa, servetini bir ölçüde bu yoldan elde etmişti) Ege **Denizi'ndeki korsanlar aracılığıyla** satın aldığı 500.000 kental buğday çekmektedir. Buğday taşımacılığı **için özel olarak inşa edilmiş Osmanlı** teknelerinin hemen hemen hepsi de Venedik'e mal götürmektedirler.

Cumhuriyet, bu "tecimsel serüvenden" ancak XVI. yüzyılın sonlarında kurtulmaya başlayacak, kıta üzerindeki **topraklarının verimini** artırarak, kendi kendine yeterliliğe doğru bir adım atacak ve ancak çok **daha sonra ve güçlülkle, kendi kendine** yeter hale gelebilecektir.

5Bkz. II. Bölüm, not 10.

6Bkz.V.Bölüm.

7 E. CHARRIERE, *Negociations de la France dans le Levant*, Paris, 1840, cilt I.

81. **François ittifaka katılmayı reddetmişti.** Charles'ın o sıralarda güttüğü amacın, yalnızca projelerini engelleyen Venedik'i zayıflatmak olduğu görüşündeydi.

9 Babı Hümayun'un İstanbul'daki Venedikli görüşmecilerin almış oldukları talimatlar konusunda I. François tarafından önceden bilgilendirildiği sonradan ortaya çıktı. 1 Mayıs 1540 tarihi itibariyle bu talimatlarda şunlar vardı: **"Eğer bu paşalar Napoli, Romanie ve Malvoisie kentlerimizin teslimini isterlerse, Malvo-isie'yi onlara bırakmayı kabul edebilirsiniz, ya da eğer buna razı gelmezlerse yalnızca Napoli'yi... Bu konuda çok büyük bir incelik ve maharetle, elinizden geldiği kadar diretmelisiniz. Ancak, eğer iki kentin verilmemesinin bütün antlaşma umutlarını suya düşüreceğini ve de bu ikisinin terk edilmemesi halinde bizimle barış yapmaya yanaşmayacaklarını görürseniz, bu durumda sizleri, kentleri bırakarak barış antlaşmasını imzalamaya Tanrı adına yetkili kılıyoruz."** (O. FERRARA, *Le XVIe siecle vu parles ambassadeurs Veniti-ens*, Paris, 1954.)

Demek oluyor ki Türkler alabildiğine rahattılar, zira Venediklilerin ne pahasına olursa olsun barış istediklerini biliyorlardı. **I. François bu bilgileri,** Venedik Doju nezdindeki elçisi Guillaume Pellissier'den alıyordu. **O da bunları, şimdiye kadar varolanlar arasında bilgilerin en gizli tutulduğu iki kurum olarak bilinen Onlar Konseyi'nin Birinci Sekreteri Constantino ile Senato'nun İkinci Sekreteri Nicolas Cavezza ile ilişkisi olan Agostino Abondio adındaki birinden elde etmişti.** Abondio, ihaneti nedeniyle arandığını öğrendiği zaman **Fransa elçisinden sığınma hakkı istedi ve dileği kabul edildi.** Küplere binen Onlar Konseyi, birliklerine **zor kullanarak elçiliğe gidip** Abondio'yu yakalamalarını emretti ve emir elçinin bütün protestolarına **karşın yerine getirildi. Uzun bir süreden beri ihanet içinde bulunan iki sekreteri de,** Abondio'nun karısının **aşığı olan Girolamo Mattarossi adında biri ihbar etmişti.** Doğallıkla, iki sekreter ve Abondio idam edildiler. **Bu ölçüde bir ihanet olayı Cumhuriyet'in tarihinde çok enderdir.**

10F. BRAUDEL, *La Mediterranee...*, a.g.b. cilt II, sayfa 227.

" J. DE LA GRAVIERE, *Les Corsaires barbaresques*, Paris, 1887.

12 Aynı yerde.

" Bir ajannın **I. François'ya yazdığı rapordan** (E. CHARRIERE, *a.g.e.* Cilt 1.) **14 Montpellier Piskoposunun I. François'ya yazdığı mektuptan** (E. CHARRIERE, *a.g.e.* cilt I, sayfa 525.) is **"Günlerden bir gün, sefahat aleminde yakalanmış bir Müslüman kadının, edebin adını anmaya imkân vermediği bir organının usturayla parçalanmasını emretmeye kadar vardırıdı işi.** Böylesi bir cezadaki uygun-117'

suzluk ve vahşet, her duyanı galeyana getirdi. Lütfi Paşa, efendisinin kız kardeşi olan bir sultanla evliydi. Olaydan son derecede etkilenen bu prenses, ona alabildiğine sert ve acı eleştirilerde

bulundu. Böylesine vahşi ve aşağılayıcı bir cezayı nasıl keşfedebilmişti? Vezir, suça karşılık olarak konduğunu ve bundan böyle dini ve yasaları hiçe sayarak şereflerini lekeleyecek bütün kadınlara verilecek cezanın da bu olacağını söyledi. Bu sözler karşısında sultan sövüp sayarak onu barbarlıkla suçladı. Hiddetten kendini kaybeden canavar da elini silahına attığı gibi kadının üzerine atıldı; kurbanın ıııııııııı üzerine, cariyeler ve hadımağaları imdadına yetiştiler ve veziri yumruk darbeleriyle haremde kovabildiler. Lütfi Paşa'nın azline işte böylesine acayip bir olay yol açtı. Süleyman, başvezirin tutumunu kıyasıya yerdı, sultandan boşanmasını emretti, onu bütün rütbelerinden azledip, günlerini tamamlayacağı Dimetoka'ya sürgüne gönderdi." (I. von HAMMER-PURGSTALL, a.g.e. cilt V.)

16 J. von HAMMER-PURGSTALL, a.g.e.

17 J. von HAMMER-PURGSTALL'dan.

18 Keneth SETION, "*Lutheranism and Turkish Peri*", Balkan Studies, 3, 1962.

19 Avrupa'daki Hıristiyanların bölünmüşlüğünün devam etmesi için, İstanbul'un camilerinde birçok kez dualar okutmuştu.

118

V. BÖLÜM

I. FRANÇOİS VE SÜLEYMAN

IFrançois, Pavie önlerinde 1525 Şubatında Şarlken'in Milanais'deki vekili Lan-noy'a teslim olduğu zaman, Fransa krallığı ölümcül bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı: İspanyollar güneydeydi, İngilizler kuzeyde, Bourbon Komutanı Pro-vence'ı ayaklandırmaya uğraşıyordu, Paris tehdit altındaydı, François ise, Madrid'de tutsak ve hastaydı. Ana Kraliçe Loise de Savoie ile Başbakan Duprat'nın gayretleri olmasa, çok daha beter gelişmeler yaşanabilirdi. Yoğun bir diplomatik çaba sonunda İngiltere Kralı VIII.

Henry, papa, Venedik ve Floransa, kendileri için asıl tehlikenin, tek amacı Burgonya dukalığının yolunu Charles'a kesmek olan Fransa kralından değil, ama bir evrensel monarşi düşleyen İmparatorun bu tutkusundan kaynaklandığına ikna edildiler. Guichardin, "Eğer Cermen askerlerine karşı birleşemezsek, hepimizi boyundurukları altına alacaklardır," diye yazıyordu.1 Formül henüz ortaya konmamıştı ama, düşüncesi kafalardaydı; buna, "denge siyaseti" denecektir. Kısa bir zaman sonra da VIII. Henry'nin, katılmamakla birlikte onayını verdiği Cognac İttifakı'yla biçim kazanacaktır bu siyaset...

Bununla beraber Avrupalı hükümdarların ne denli kaypak bir siyaset izlediklerini çok iyi bilen ana kraliçe için Cognac İttifakı da, Duprat ile birlikte oluşturmaya çalıştıkları diğer ittifaklar da yeterli değildi. Avrupa'ya egemen olma iddiasındaki Charles ve kardeşi Ferdinand'a karşı, Fransa'nın daha kudretli müttefiklere ihtiyacı vardı. Hıristiyanlığın Çok Dindar Kralı'na saldırmamaları için, Habsburgların karşısına Doğu'da güçlü bir rakip çıkartılmalıydı.

Bu düşünce -ki Fransa tarihi boyunca hep varolmuştur- Pavie'nin hemen sonrasında bile yeni değildi.

Yıllar boyu Fransa Kralıyla Orta Avrupalı hükümdarlar arasında, önce I. François'ın imparatorluğa adaylığı konusunda, sonra biraz zaman geçince, Polonya ve Macaristan'ı Avusturya Sarayı'ndan koparabilmek amacıyla görüş alışverişleri sürüp durmuştu. Bu görüşmeleri, ilerde Türklerle Fransızlar arasındaki müzakerelerde de karşımıza çıkacak olan Rinçon yürütmüştü. Polonya Kralı Sigismund'dan, Habsburgların tutkuları yüzünden bizzat onun ve yeğeni Macar Kralı II. Louis'nin karşı karşıya bulun-119

dukaları tehlikeyi göstererek, Fransa kralını "her konuda desteklemelerini" istemişti. Karşılığında, Fransa kralı da gerektiğinde Türklere karşı "lütuf ve yardımlarını" onlardan esirgemeyecekti. Rinçon tam bir başarı kazanmıştı. Sigismund'un kızlarından biriyle bir Fransız prensinin evlendirilmesi tasarlandı Erdel Voyvodası Yanoş Zapolya'yla yaptığı görüşmelerde de aynı başarıyı sağladı. Zapolya, Rinçon'da, "Avusturya Sarayı eğer imkân bulsa, beni mahvetmek isterdi" demiş ve şunları eklemiştir:

"Bundan emin olduğum içindir ki, ona karşı elimden gelen her şeyi severek yapacağım." Daha sonra Sigismund'un elçisi Jerome Laszki Paris'e gelmiş ve Orleans Düküyle Sigismund'un büyük kızının düğünleri ilke olarak kararlaştırılmıştı. Bununla beraber, Polonya kralı ihtiyatlı davranarak herhangi bir angajmana girmemiş; Charles'ın ve Ferdinand'ın kayınbiraderleri olan II. Louis daha da çekingen davranmıştı. Pavie felaketi ve François'-nın tutsaklığı bu gelişmelerin ardı sıra oldu. Şimdi, daha uzaklara bakmak için çok daha güçlü bir destek aramak gerekiyordu. Louise de Savoie ve Fransız yönetimi hiç tereddüt etmediler. Başvurulması gereken kişi padişahı.

PADIŞAHIN SUÇ ORTAĞI

Bugün, ne İstanbul'a giden ilk elçilik heyetinin hareket tarihini, ne de misyon şefinin adını biliyoruz.

Bu yoldaki karar, hiç kuşkusuz, Pavie bozgununun haber alınmasından kısa bir süre sonra, bizzat ana kraliçe tarafından verilmiş olmalıdır. Elçi, beraberinde zengin armağanlarla Fransa'dan ayrılıyordu: Muhteşem bir yakut, altın bir kemer, dört de altın şamdan... Ne elçi, ne de kendisine eşlik eden on iki kişi geri dönebildiler. Bosna Beyi, beraberlerindeki serveti ele geçirmek amacıyla, yolda hepsini öldürtmüştü. Fransa sarayı, bunun üzerine hemen yeni bir heyet gönderdi. Heyetin başında, Fransa'nın hizmetine girmiş bir Hırvat soylusu olan Jean Frangipani bulunuyordu ve beraberinde kral naipliğinin bir mektubu, bir de çizmesinin ökçesinde sakladığı I. François tarafından padişaha yazılmış mektup vardı. Kral, etkinliğinin çok büyük olduğunu bildiği Sadrazam İbrahim Paşa'ya da yazmıştı.

Frangipani'yi, ilk elçilerin katledilmelerinden ötürü tazminat ödenmesini istemekle de görevlendirmişti. Bu istek hemen yerine getirildi. İstanbul'a çağırılan Bosna Beyi, Frangipani'ye teessürlerini bildirdiği gibi el koyduğu değerli armağanları da Babı Hümayun'a teslim etti. İbrahim, uzun yıllar parmağında taşıdığı ve Fransa kralının tutsaklığı sırasında taktığını söylediği kocaman yakuta böylelikle sahip oldu.

François, sultana gönderdiği mektubunda, kendisi Şarlken'e saldırırken, onun da Macaristan Kralına saldırmasını önermekteydi. Frangipani ise daha açık konuşarak "Kralı kurtarmak için" sultanın bir sefer düzenlemesini istedi, aksi halde imparatorun "dünyanın hakimi" haline gelebileceğini söyledi.

Babı Hümayun bu taleplerin hepsini kabul etti. Hatta, sultanın deniz yoluyla ve Venediklilerin yardımıyla İspanya üzerine yapacağı bir saldırı ile İtalya'da veya Tuna yönünde yeni bir Türk seferi bile tartışıldı. Hünkâr açısından, Avrupa'daki başdüşmanı olan Avusturya sarayına karşı güçlü bir müttefik edinmek son derecede önemliydi. I. François'ya göndermiş olduğu yanıt, dile getirdiği görüşlerin yüceliği ve üslubundaki harikuladelik bakımından, burada aynen anılmaya değer: 120

"Hüvelali-yül Gan elme'ti-yül muin.

"Hazret-i izzet cellet kudretehu ve allet kemiletihu mun inayeti ve mihr-i Sipih-r-i nübüvvet ahter Burcu fütüvvet, Pişuva-yı zumre-i enbiya, mukteda-yı firka-i asfi-ya Muhammed Mustafa'nın (Sallalahü teâlâ aleyhi ve sellem) mucizatu kesire-tül Berekatı ve dört yareyninin ki Ebubekir ve Ömer ve Osman ve Ali'dir (Rıdvanul-lahı teâlâ aleyhim ecmain), onların ve cemi evliya-ullahun ervan-ı mukaddeseleri murafakı ile,

"Ben ki Sultan-ı Selâtin ve Burhan-ül havakin, tacbahş-i hüsrevanı my-u zemin, zıllullah filarzeyn Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun Karaman'ın ve Rum'un ve vilayet-i Zülkadriye'nin ve Diyarbekir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin ve Kudüs'ün ve Külliye diyar-ı arabın ve Yemenin ve dahi nice memleketlerin ki abayı kiram ve ecdad-ı izamım enareallah-ü ferah-mühüm kuvveti kahireleriyle fetheyledikleri ve Cenab-ı Celalet Meabım dahi, tığ-ı ateşbar ve Şimşir-i zafer nigar-un ile fethelediğim nice diyarın Sultanı ve Padişahı, Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Hanım.

"Sen ki Françe vilayetinin Kralı Françesko'sun, dergahı selatin penahıma yarar adamın Frankipan ile mektup gönderip ve bazı ağız haberi dahi ısmarlayıp, memleketinize düşman müstevli olup el'an hapisde idüğünüzü ilam edüb halasınız hususunda bu canibden inayet-i medet istida eylemişsiz; her ne ki demiş iseniz benum paye-i serir-i alem masirime arz olunup, ala sebil-ül tafsil ilm-i şerifim muhit olup tamam malum oldu.

"İmdi padişahlar sunmak ol hapsolunmak aceb değildir. Gönlünüzü hoş tutup azerde hatır olmayasız.

Öyle olsa bizim Abayı kiram ve ecdad-ı izamımız (nu-rullah merakıdihüm) daima def-i düşman ve feth-i memalik için seferden hali olmayıp, biz dahi onların tarikine salık olup her zamanda memleketler sa'bü haşin kal'alar fetheyleyüb, gece ve gündüz atımız eğerlenmiş ve kılıcımız kuşanılmıştır.

"Hakk-ı subhanehu ve teala hayırlar müyesser eyleyip meşiyet ve iradatı neye müteallik olmuş ise vücuda gele. Baki ahval ve ahbar ne ise, mezkur adamınızdan istintak olunup malumunuz ola. Şöyle bilesiz.

"Tahriren fi evail-i şehri-âhar-rür rebiin lisene isnetin ve selasin ve tisamie. "Bimakam-ı Darüssaltana-tül-aliyye Konstantiniye-tül Mahmiye-tül mahruse."2

Bu güzel mektupla sultanın vaatlerini alan Frangipani hemen İstanbul'dan ayrıldı. Brescia'da I.

François ile buluştu. Kral o sırada, imzalamış olduğu Madrid antlaşmasıyla Charles'ın taleplerini

kabul etmişti: Buna göre, Burgonya ve Cenova da dahil olmak üzere İtalya üzerindeki haklarında da, Plandre ve Artois'nın süzerenliğinden de vazgeçiyor, Türklere karşı savaşmayı taahhüt ediyordu. Ne var ki kral, imza törenine tanık olan heyetin önünde, zor karşısında yapılan taahhütlerin hiçbir değer taşımayacağını da belirtmişti. Şimdi özgürlüğüne kavuşmuştu. Çocukları, rehine olarak alıkonmuş

olsalar bile, önemli olan serbest olmasıydı. Böylece Frangipani'yi, "yüreğinin sınırsız cömertliği" ve kendisine yaptığı vaatler için Kanuni'ye teşekkürlerini iletmesi için yeniden İstan-121

bul'a gönderdi. Kral, şimdilik, bu vaatlerin yerine getirilmesine ihtiyaç duymuyordu. Esasen Süleyman da o sıralarda ordularını Macaristan'a göndermeye karar vermişti. Bu kararın sonucunu biliyoruz: Mohaç muharebesi, kral II. Louis'nin yenilgisi ve ölümü.

Hıristiyanlığın uğradığı bu "felaketten" sorumlu tutulması gereken kişi I. François mıdır? Türk vakanüvislerinin hepsi de, sultanı, Fransa kralının Louis'ye saldırmaya teşvik ettiğini, Kanuni'nin de,

"bu düşkün ve kederlere gark olmuş hükümdarın talihsizliğine acıdığı için"³ buna razı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Gerçekteyse, sultanın Macar kralına saldırmak için başka nedenleri vardı, bunları biliyoruz; ve François'nın, bu ülkenin yıkılmasında muhtemelen hiçbir rolü olmamıştı. Ne var ki bu trajik olay, onu ancak memnun edebilirdi. Çünkü Türklerin Orta Avrupa'daki varlığı, imparatoru burada büyük kuvvetler bulundurmaya zorlamaktaydı. Bu da tam François'nın arzu ettiği bir şeydi.

Kaldı ki II. Louis, Charles ve Ferdinand'ın kayınbiraderi olduğu için, onun yenilgisi Habsburglu kardeşlerin yenilgisi demektir.

Ancak Avrupa'da herkes onun bu hesaplarını anladı. Herkes onu kınadı. Çok Dindar Kral, padişahın suç ortağı ve genç Louis'nin ölümünün sorumlusuydu! Avusturya propagandaya hız verdi. Charles ve Ferdinand, I. François'nın Müslüman hükümdarların desteğini arayan ilk kişi olmadığını unutmuyor, ya da unutmuş görünüyorlardı. Papa VIII. Inno-cent örneğin, Bayezit'in erkek kardeşi Cem Sultan'ı 40.000 duka altınlık mükemmel bir meblağ karşılığında rehine olarak elinde tutarken, en ufak bir dini kaygı taşımamıştı. Ve Guichardin'e bakılacak olursa, VI. Alexandre Borgia, Fatih Sultan Mehmet'in bu talihsiz şehzadesinin ölümüyle hiç de ilgisiz sayılamazdı. Fransa Kralı VIII. Charles'a karşı padişahla ittifak yapması için Napoli Kralı Alphonse'u yüreklendiren yine VI. Alexandre'di. Ludoviç le More, İtalya savaşları sırasında sultanın yardımını istemişti... Hıristiyan hükümdarlar, dönem dönem de Türklere karşı İran Şahı'nın desteğini istiyorlardı. Şarlken, Pavie Savaşı'nın olduğu yıl, Şah Tahmasp'a bu amaçla mektup göndermişti, dört yıl sonra yeniden yazacaktı şaha. 1548'de o çok Katolik Portekiz, Şah Tahmasp'a Kanuni'ye yenebilmesi için 20 top gönderecekti.

Siyasetin gereklilikleri zorladığı zaman, "Şeytanın ortağı" demek ki düşman sayıl-mayabiliyordu. I.

François gerçi her zaman, kilisenin çok fedakâr hizmetkârı kimliğini korumaya özen gösterecektir.

Ancak onun görevi, her şeyden önce, ülkesinin sınırlarını korumaktı, bu yüzden bir yandan Haçlı seferi projelerine katılır, hatta bu yolda kendisi projeler önerirken, bir yandan da ebedi dostluğu konusunda padişaha güvenceler verip, onunla birlikte Şarlken'e karşı seferler planlayacaktır. Çok önceden beri uygulaya geldiği denge siyasetinde bir ustaydı o. Daha hükümdarlığının ilk yıllarında Habsburglarla İngiltere ve İtalya'nın fethini amaçlayan bir proje üzerinde pazarlıklarını sürdürürken,

bir yandan da elçisine, kendi ifadesiyle "Hıristiyanlığın kuşkularını" yatıştırmak üzere papayı ve "öteki prensleri uyutmak ve ileriye görmelerine fırsat vermemek için Kafir'e karşı yapılacak bir antlaşmaya katılmaya" ikna etmesi için talimatlar veriyordu!

Mohaç'tan sonra yaptığı da aşağı yukarı aynıydı. Türklerle açıktan açığa ilişki kurmaktan kaçındı.

Ancak ilişkilerini gizlice sürdürdü ve asıl büyük bir ustalıklarla Habsburg topraklarının doğusunda, Şarlken ve Ferdinand'a karşı bir ittifak şebekesi oluşturmaya çalıştı Ferdinand'a karşı Macaristan Kralı Zapolya'yı tutarak Polonya Kralı Sigismond'a ittifak önerdi. Zapolya Budin'den kovulduğunda, Süleyman'dan yardım istemesini düşük krala

122

tavsiye eden muhtemelen oydu. Sonra François ile Zapolya arasında bir İttifak antlaşması imzalandı; buna göre Macar kralı, Fransa kralının Şarlken tarafından rehin tutulan çocukları serbest bırakılıncaya kadar Ferdinand'la savaşı sürdürmeyi taahhüt ediyordu. Daha sonra da François'ya, İtalya'da yardımcı olacaktı Zapolya, aynı zamanda da arkasında bir varis bırakmadığı takdirde Orleans dükünü halef göstermeyi vaat ediyordu.

Tüm Avrupa'da saldırı altında olan Çok Dindar Kral, kâfirle olan dostluğunun tek amacının, kim ne derse desin yalnız ve yalnız Hıristiyanlığın ve Hıristiyanların iyiliği olduğunu kanıtlamaya uğraşıyordu. 1527-1528 Babı Hümayun'la giriştiği pazarlıklar çabucak sonuca ulaştı. Kanuni, onun bütün istediklerini verdi, tek istisna Kudüs'te camiye dönüştürülmüş olan bir kilisenin yeniden Hıristiyan tapınağı haline getirilmesi talebiydi ki, padişah, çok dostça yazılmış mektubunda, İslam dinine göre bir caminin yönü değiştirilemeyeceği için bu dileğini yerine getirmenin mümkün olamayacağını söylüyor ve şunları ekliyordu: "Cami dışındaki yerler ise Hıristiyanlarda kalmaya devam edecektir. Her zaman haktan yana olan saltanatımız altında hiç kimse, burada yaşayanlara eziyet etmeyecektir. Koruyucu kanatlarımız altında huzur içinde yaşayacaklardır... Halen kullanmakta oldukları ibadethane ve diğer kurumları, hiç kimse tarafından hiçbir şekilde ezilmeksizin ve rahatsız edilmeksizin tam bir güvenlik içinde ellerinde tutacaklardır."4

Kanuni, Memlükler döneminde Mısır'da oturan Fransızlarla Katalanlara tanınmış güvenceleri de yenileyip genişletmeyi kabul etti; bunlar, seyahat ve çalışma özgürlüğünü, Fransız uyruğunda olanların Fransız konsolosluklarınınca yargılanmalarını ve kendi kiliselerinde ibadet haklarını kapsıyordu. Bu ayrıcalıklar, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilerinde onca önemli bir rol oynayacak "Kapitülasyonların"

öncüleridir.

Doğu Hıristiyanları için elde edilen bu avantajlar da François'yı Hıristiyanlığın "celladı" olmakla suçlayan rakiplerini susturmaya yetmedi. Du Balley'ler başta olmak üzere, kralın propagandacıları her yerde onun Hıristiyanlığın koruyucusu kimliğini göklere çıkarıyor, ancak suçlamaların önünü alamıyorlardı. Kaldı ki sultan yeniden Budin'e, sonra da Viyana üzerine yürümüştü. Habsburglarla hicivcileri, doğallıkla, olanlar arasındaki koşutluklara işaret etmekteydiler: Frangipani heyetinin İstanbul'u ziyaretini Mohaç izlemiş, Rinçon'un Orta Avrupa'daki misyonundan sonra da Viyana kuşatması gelmişti. Türkleri her defa Hıristiyanlara saldırmaya iten Fransa kralıydı! Bu

kampanyaların, özellikle de François'nın Habsburglarla mücadelesinde kendilerine ihtiyaç duyduğu Protestan Alman prensleri üzerindeki birtakım olumsuz etkileri oluyordu. Ve deniyordu ki, Süleyman, Tuna ülkelerine karşı yeni bir saldırıya hazırlanmaktadır!

François, bütün Avrupa'nın kendisine karşı çıkacağını ve yapması gerekenin, en azından, Tanrı'nın gerçek düşmanlarının düşmanı Çok Dindar Kral gibi görünmeye devam etmek olduğunu anlamıştı. Aslında herkes barışı özlemişti. İtalya'yı kırıp geçiren savaş, arkasında yıkıntılar ve sefaletten başkaca bir şey bırakmaksızın yalnızca Şarlken'in çapulcu Alman askerlerinin Roma'yı yağmalamaları, Milano ve Napoli krallığını işgal etmeleriyle sonuçlanmıştı. Fransa'daysa, ana kraliçe Louise hâlâ imparatorun tutsakları olan torunlarını kurtarmak istiyordu. Avusturyalı Margueritte ile birlikte, Avrupa'daki genel yorgunluktan yararlanarak bir genel antlaşma hazırladılar. Cambrai, ya da "Hanımefendiler Barışı" 1529'da imzalandı. Şarlken, biricik Burgonya'sından ve bir gün öl-123

düğünde, Champmol Manastırı'nda Korkusuz Jean ve Cesur Philippe'in yanı başlarında dinlenme düşünden vazgeçiyordu. François ise İtalya'yı bırakıyor, bütün müttefiklerine, Venedik'e ve sultana sırtını dönüyordu.

Fransa kralı bu konudaki içtenliğine çevreyi inandırabilmek için elinden gelen çabayı gösterdi. Alman prenslerine, "barbarları" Macaristan'ı istilaya kendisinin zorladığına inanılmış olmasından duyduğu

"dehşeti" anlatıyordu. Auxerre piskoposuna gönderdiği mektupta, eğer herhangi bir elçiden Türkleri böyle bir girişime kendisini yöneltmiş olduğunu duyacak olursa, "ona cevap olarak ağzının yalan konuştuğunu söyleyebileceğini" bildiriyor ve ekliyordu: "... zira atalarım ve ben, şan ve şerefle taşıdığımız adı, şimdi vazgeçmeyecek kadar çok uzun bir zamandan beri elimizde tutmaktayız."5 Du Bellay da her fırsatta kralın içtenliğini göstermeye çalışıyordu.

Bütün bunlara inandılar mı? François'ya inanıldı mı? Onun, izlediği siyaseti değiştireceğini sanmak, onu tanımamış olmaktı. Şarlken, her ne kadar -kuşkusuz içtenlikle, ama buna da mecburdu- Burginyoncu projelerini yitirilmiş düşleri arasına yerleştirdiyse de François, Valois'ların İtalya'da saltanat sürme emellerini hep yüreğinde sakladı. Milano ve Cenova'ya sahiplenmek amacındaydı.

Şimdi, hem Doğu'da bir oyalama hareketini gerçekleştirebilecek, hem de İtalya'ya çıkarma yapabilecek imkânlarla sahip olan Türklerin yardımı olmaksızın amaçlarına ulaşamazdı. Ona gerekli olan şey, gerçek bir ittifaktı. Bunu sağlamak için her şeyi deneyecekti.

İLK ELÇİLİK

Kanuni, bir gün en sadık dostu, ertesi gün kendisi ve "Barbarlar" hakkında en hoş gitmeyecek sözler sarf eden Fransa kralının kaypaklıklarından hiç de memnun değildi. Bu yüzden François'nın öncelikle padişahı, kamuoyu önünde sarf ettiği sözlerin hiçbir önem taşımadığı, zira içten dostluk duygularının hiç değişmediği konusunda ikna etmesi, ona güvence vermesi gerekiyordu. François'yı Macar sarayı nezdinde temsil eden ve Habsburglardan nefret eden Rinçon, bu işle görevlendirildi. Rinçon, sultana, efendisinin Cambrai Antlaşması'nı, çocuklarını özgürlüğe kavuşturabilmek için imzaladığını ve bunun dışında hiçbir şeyin önemi olmadığını anlattı.

Kralın, elçisine talimat olarak gösterdiği ikinci hedefi de şuydu: Kanuni'yi Şarlken'e karşı, Alman prensleri Türk tehlikesi karşısında imparatorun çevresinde birleşmeye iten Orta Avrupa'da değil, ama İtalya'da saldırıya geçmeye razı etmek. Fransa'nın çıkarı, Almanların bölünmesinden geçiyordu.

Hastalığı nedeniyle bir süre Ragusa'da kalan elçi, Fransa'dan 1532 Martında ayrılmış olduğu halde

-tabii çok gizli olarak hareket etmişti, zira Alman askerleri, eğer ellerine geçirecek olurlarsa ona işkence yapma kararındaydılar -sultanın bulunduğu Belgrad'a ancak ertesi yıl ulaşabildi. Donanma ışıkları ve top atışları arasında karşılandı. Krala yazdığı mektupta, "Türkler" diyordu, "mızraklarının ucunda birer şamdan taşımaktaydılar ki, sayıları dört yüz binin de üzerindeydi ve bana inanınız, Saint-Ange Şatosu'nunkilerle birlikte Roma'nın bütün donanma ışıkları böylesi bir aydınlık karşısında, olsa olsa Paris'e kıyasla bir kasabanın aydınlığı gibi kalır."5

Kanuni, elçisini gayet debdebeli bir şekilde karşılamak suretiyle François'ya duydu-124

ğu dostluğu göstermiş, ne var ki istediği şeyi kabul etmemişti. Orta Avrupa'daki seferle -oldukça kötü sonuçlanan Gons seferi- meşgul olduğundan, İtalya'ya saldırmak üzere ordusunu geri çeviremezdi.

Bunun böylece Rinçon'a bildirdikten sonra, İtalya'da Barbaros ve donanmasının yardımcı olmasını önerdi. I. François da bunu kabul etmedi. Hıristiyanlığa ihanet eden kişi olarak ünü durmadan yayılıyordu, kamuoyunu yatıştırması şarttı. VIII. Henry ile imzalamış olduğu Boulogne Antlaşması'ysa, birlikte "ortak düşman ve rakip olan, adı geçen Türk'ün lanetli çaba ve şiddetine karşı koymayı" öngörüyordu. Fransa kralı elbette anlaşmadaki tek sözcüğe bile inanmıyordu. İngiltere kralı da şöyle: Onun tek amacı Aragon'lu Katherine'den boşanma iznini koparabilmek için Papa VII.

Clement'ı pohpohlamaktı. Ve ortak bir kararla metne öylesine kısıtlayıcı maddeler eklendi ki, antlaşmanın uygulanması imkansız hale geldi. Her türlü şıkta Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan mükemmel ilişkileri zarar görmeyecekti. Bu ilişkiler, kısa bir süre sonra daha da güçlenecekti.

Avrupa'nın her iki ucunda da sorunlar değişmemişti: Şarlken'in fetih hırsından nasıl korunulacaktı?

Korkunç kudreti nasıl zayıflatılabilirdi? Bunun, Avrupa'nın büyük bir imparatorluk tarafından her tehdit edilmişinde aynı olan tek bir karşılığı vardı: Birleşmek! François, bu gerçeği bir gün Venedik elçisine pek mükemmel bir şekilde dile getirmiştir: "Türk'ü, alabildiğine güçlü ve her an savaşılmaya hazır görmeyi canı gönülden istediğimi saklayacak değilim; onun adına değil, zira o bir Kafir, bizlerse Hıristiyanlarız; ama İmparatorun kudretini azaltmak, onu çok büyük harcamalara zorlamak için ve böylesi en büyük bir düşman karşısında bütün diğer hükümetleri rahatlatmak için.."6

Sultan da gelişmeleri bundan farklı değerlendirmemektedir. Orta Avrupa'daki başlıca düşmanı, Macaristan'ın bir bölümünü elinde tutan ve ülkenin tümünü isteyen Bohemya ve Avusturya Kralı Ferdinand'dır. Ama asıl güç Charles'tır, imparatorudur. Karada ve denizde vurulması gereken odur, bütün gücüyle, yani bir araya gelmiş Avrupa'yla Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit eden odur. Kanuni bu konuda asla yanılmamıştı. Gerçi artık Haçlı seferleri düzenlenmiyordu, çünkü Avrupalı hükümdarlar büyük monarşiler oluşturdıklarından öncelikle kendi çıkarlarıyla uğraşmaktaydılar.

Bunlar siyasi çıkarlar ve giderek daha büyük boyutlara erişen ekonomik çıkarlardı. Hiç durmadan

dinden söz ediliyorsa da kimse bu konuda ciddi bir kaygı içinde görünmüyordu. Bununla birlikte, Haçlı ruhu hep orta yerdeydi. Birtakım projeler yine yapılıyordu: Herkes Papa'ya asker ve para vaadinde bulunuyordu; Şarlken ordularının başında İstanbul'a girme düşünüyordu. Ne var ki asla eyleme gecikmiyordu, çünkü herkes birbirinin gırtlığına sarılmak, birbirinden kentler, topraklar koparmakla fazlasıyla meşguldü. Türkiye'nin sultanı çok iyi biliyordu ki, gerçekte Avrupa'nın tek düşmanı kendisidir ve şayet bir mucize olur da Batılı hükümdarlar aralarındaki kavgaya son vermeyi başarırlarsa, hep birden üzerine saldıracaklardır. Bir fatih olduğu ölçüde de, kendisini yok etme arzusunda birleşen Hıristiyanlık karşısında sürekli savunma durumunda olan Süleyman, Batı'da bir müttefik edinmek zorundaydı. Fransa kralıyla ittifakı gerçekleşecektir, çünkü bu "eşyanın tabiatı gereğidir".

İki hükümet de bu ittifak üzerinde dört yıl boyunca çalıştı. I. François'nın düşmanlarına, kralı ittifaktan caydıracak, ya da en azından uzunca bir süre sürüncemede tutmak

125

zorunda bırakacak yeni eleştiri imkânları vermemek için çok gizli hareket etmek gerekiyordu. Rinçon tarafından Belgrad'da başlatılan görüşmeler, ertesini kış (1532-1533), hastalığı yüzünden aylarca çakılı kaldığı Venedik'te devam etti. Karşısındaki görüşmeci, Kanuni'nin her türlü itimadına sahip bir kişi olan Divan Başçevirmeni Yunus Bey'di. İbrahim Paşa gibi Yunus Bey de Rum kökenliydi. Bir süre sonra -belki de aynı dönemde, tam olarak bilinmiyor- François İstanbul'a, Callilo Orsini adında bir İtalyan olan Macaristan'daki temsilcisini gönderdi. Alınan bütün önlemlere karşın Ferdinand ve Charles, birtakım dolapların çevrildiğini çabucak öğrendiler. Herkesin herkese ihanet ettiği o çağda

-tıpkı başka çağlarda da görüldüğü gibi- elçileri vasıtasıyla, Aloysi Gritti'den başkası olmayan yüksek rütbeli bir görevliden, "Cenova'yı isteyen ve alacak olan" I. François'nın, "Padişaha Barbaros ve donanmasından neler umabileceğini öğrenmek üzere bir elçi gönderdiğini" haber aldılar, istihbarat doğruydur, zira Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkiler başlangıçta, bir süre Osmanlı donanmasında kaptan paşalığa yükselen eski korsan tarafından geliştirilecektir.

1533 yazı içinde I. François Papa VII. Clement'la buluşmak üzere Marsilya'ya geldiği bir sırada, Barbaros'un bir temsilcisi Puyen-Velay'de kralı görmeye geldi. Beraberinde getirdiği zincire vurulmuş

Fransız tutsakları kralın önünde azat etti, bu da François'nın "çok hoşuna gitti". Krala ayrıca çok değerli armağanlar, bu arada bir de aslan getirmişti. Bir süre sonra da Kanuni'nin bir elçisi Fransa'ya geliyordu. Krala ulaştırdığı mesaj imparatorla barış yapmasıydı, "zira padişah, Şarlken'i, tutsaklığı sırasında François'dan almış olduğu her şeyi geri vermeye zorlayacak ve hatta eğer kral imparator olmak isterse, kendisine yeterli bir ordu göndermek suretiyle yardım da edecekti". Bu biraz fazla acele etmektir. François, o kadarını istemiyordu, ancak Türk-Fransız ilişkileri yine de iyi durumda kaldı.

Sadrazam İbrahim Paşa şöyle diyordu: "Fransa kralı bizimle barış ve aynı görüşler içinde, tıpkı Türk hakanının bir kardeşi gibi..." Ve François da papaya diyesiydi ki, Türk'ün Hıristiyan alemini istilasına engel olmakla kalmayacak, ama kendisine ait olan "ve imparatorun gasp ettiği" şeyleri geri alabilmek için ona elden geldiğince yardımcı da olacaktır.

Türk heyetinin Fransa ziyaretinden sonra görüşmeler daha da ilerledi. Rinçon Afrika'da, sonra da Rodos'ta Barbaros'la buluştu ve nihayet Halep'te bulunan Sadrazam İbrahim Paşa'nın yanına gitti.

Onunla, sultanın en kısa zamanda Barbaros'u Napoli ve Afrika kıyıları üzerine göndermeyi taahhüt ettiği bir antlaşma imzaladı. Süleyman bu kararı onadı ve hemen İtalya'ya hareket eden Barbaros'a yüklü bir meblağ -600.000 duka altın- gönderdi. Türk amirali, Kalabria ve Campanie kıyılarını işte bu sefer sırasında yakıp yıkacak ve güzel Giulia Gonzaga'yı kaçırmaya çalışacaktır. Bir süre sonraysa Tunus'u ele geçiriyordu.7 Fransa açısından bu bir başarıydı: Batı ve Orta Akdeniz İspanyol hakimiyetinden çıkıyordu; Şarlken'in ulaşım yolları tehdit altındaydı. Süleyman, bu mutlu haberi ulaştırmak üzere Fransa'ya hemen bir heyet gönderdi.

Osmanlılar 1534 Ekiminde Marsilya'ya çıktılar. Fransız halkı ilk kez Türk savaş gemileriyle karşılaşılıyordu. Kent sakinleri, acayip kılıklara bürünmüş, anlaşılmaz bir dille konuşan ve şarap içmeyen bu yabancılar karşısında dehşete kapıldılar. Bununla birlikte, Müslümanlar kentte bulunduğu sürece herhangi bir olay meydana gelmedi ve elçiler,

126

Kral François'nın bulunduğu Chatellerault'ya gidip onunla birlikte Paris'e geçtiler. Türkler bir yandan büyük törenlerle, bir yandan da Kilise çevreleriyle kâfirlere gösterilen bu saygıdan hiç hoşlanmayan Katoliklerin ihtilafı yaklaşımıyla karşılandılar. Ancak François'yı hiç endişelendirmedi Katoliklerin tutumu...

Çok Dindar Kralın, Tanrının Gönderdiği Felaket'le düpedüz bir ittifak içinde olduğunu tahmin eden şaşkın -ve kaygılı- Avrupa, Fransız siyasetindeki gelişmeleri izliyordu. I. François'nın sürekli olarak Türkiye'de kalmak üzere bir elçisini İstanbul'a gönderdiğini öğrendiği zaman, bu ittifaktan hiç kuşkusuz kalmadı.

Bu nazik görev için I. François, çok iyi bir üne sahip Ovemyalı bir soylu olan Jean de La Forest'yi seçmişti. Papalık temsilcisi, Saint-Pirre-le-Vif-de-Sens papazı ve Kudüs Saint-Jean şövalyelerinden olan La Forest, Muhammed'in ümmetiyle çatışacak bir kişi değildi. İtalya'da eğitim görmüş, Rum bilgini Laskaris'le çalışmıştı, eski ve yeni Yunancayı da İtalyancayı da çok iyi biliyordu. Kültür düzeyi, misyonuna entelektüel bir çeşni de katıyordu. Beraberinde, çağın en mükemmel hümanistlerinden olan ve Kraliyet Kitaplı-ğ'ının Doğu elyazmalarını araştırmak üzere görevlendirdiği Guillaume Postel'i8 de getirmekteydi. Yine de hiç kimsenin kendini aldatmaya niyeti yoktu. La Forest'nin misyonu bilimsel değil siyasiydi. Açıkça belliydi ki, bu misyon I. François'nın çok önceden bütün Hıristiyanların çıkarına olacaktır diye sunduğu ticari antlaşmaların -"ticari ateşkes" -

tartışılmasının çok çok ötesindeydi.

La Forest'nin yola çıkmazdan önce aldığı talimatlar açıktı. Önce Barbaros'a gidecek, Fransızların Cenova'ya karadan saldırma planları konusunda bilgi verecek ve onun da kente denizden saldırıya geçmesini isteyecekti. I. François'ya göre, Cenova ve Korsika'nın teslim alınmasının, olsa olsa Sultanın planlarına yararı olurdu. La Forest, Kanuni'ye ise, ilk önce "onca iyi dilekler, takdir, büyük sevgi, insanlık ve cömertlikle dolu" mektuplarından ötürü Fransa Kralı'nın şükranlarını sunacak, sonra da Şarlken'in Cenova, Milano ve Planders'ı Fransa'ya geri vererek Zapolya'yı Macaristan'ın

başında bı-

rakmayı kabul etmesi koşuluyla, "evrensel barışı" ilan etmeyi önerecekti. Eğer İmparator bu koşulları kabule yanaşmazsa, birlikte savaş açacaklardı. Bu durumda Süleyman Fransa'ya "bir milyon altınlık"

bir para yardımı yapacak, ya da savaşa katılacaktı. Barbaros'a gelince, o da Sicilya ve Sardunya'ya saldırarak ve buralarda, sultana her yıl belli bir haraç ödeyecek bağımlı yönetimler kuracaktı. La Forest, padişahı Tuna kıyılarına saldırmaktan caydırmaya çalışmak üzere de talimat almıştı, zira o takdirde Alman prensler, Fransa kralına karşı imparatorla birleşebilirlerdi. Bu, büyük bir Avrupa ülkesinin padişahla, hem saldırı hem de savunmaya yönelik olarak yaptığı ilk ittifak olmuyordu.

Fransa, Türkiye'yi Avrupa birliğine dahil etmekteydi.

La Forest, 1535 Şubatında, beraberinde Barbaros'un elçileri ve on iki kişilik maiyeti olduğu halde Paris'ten ayrıldı Postel ile sekreterliğini yapacak olan parlamento görevlisi Charles de Marillx da yanındaydı. Elçi önce Tunus'ta bulunan Barbaros'un yanına gitti sonra Haziran 1535'te, Kaptan Paşa'nın kadırgalarıyla İstanbul'a geldi. Süleyman o sırada Bağdat seferinin dönüş yolunda, İran'daydı.

Söylendiğinin tersine, elçi padişahla yolda buluşmamıştır. Sultanın Azerbaycan'da kabul ettiği ve La Forest'yle karıştırılan Fransız haberci, muhtemelen ona kısa bir zaman içinde sürekli bir elçinin İstanbul'a

127

gönderileceğini bildirmek üzere I. François tarafından yollanan bir resmi görevliydi. Kanuni başkente bir sonraki yılın başlarında dönecek, bu da bütün projeleri engelleyecektir.

I. François ile Babı Hümayun arasındaki ilişkilerde hiçbir değişiklik olmadı, ama Şarlken, Akdeniz'de dolaşım serbestisini yeniden kurmak ve özellikle de bütün Avrupa'ya, Hıristiyanlığın koruyucusunun kafirle ittifak yapan Fransız değil, kendisi olduğunu göstermek için büyük bir darbe indirmek üzere sultanın yokluğunu fırsat bilmişti. La Goulette'i, sonra da Tunus'u işte bu dönemde ele geçirdi ve ordularını Yunanistan ve hatta İstanbul'a kadar ilerletmek için hazırlık yaptığı yolunda söylentiler yayıldı. Dahası, Tunus olayı sırasında tarafsız kalmayı yeğleyen François ile Süleyman'ın arasına bir soğukluk sokmayı da başarmıştı. Padişah bu yüzden Fransız elçiye şöyle diyecekti: "Kralınız her fırsatta kendisini Hıristiyan inancının koruyucusu ilan eder ve durmadan yapabileceklerinden daha fazlasını vaat ederken ona nasıl güvenebilirim?"-9

İTTİFAK

Fransa kralı bir kez daha zor durumdaydı. Bununla birlikte kişisel çabaları ve La Forest'nin becerisiyle Süleyman'ın güvenini tazelemeyi başardı. İtalya'ya yapılacak bir seferin planları üzerinde çalışmalara başlanmıştı. Ve La Forest, birkaç yüzyıl boyunca Fransa'ya Lövan ülkelerinin siyasi ve dini koruyuculuğunu veren kapitülasyonların kö-kenindeki ünlü ticaret antlaşmasının imzalanmasını sağladı.

Bu antlaşma -ki, ilk ve tek antlaşmadır, zira ondan sonrakiler verilmiş ödünler niteliğini taşır- ilk kez imparatorluk topraklarında sürekli olarak Fransız diplomatlarının bulunmasını öngörüyordu. Sonraları başka Avrupa ulusları da bu hakkı elde edeceklerdir. İstanbul'daki elçiyle büyük kentlerdeki konsololar, Türk yönetimi nezdinde, kendi uyruklarından olanları temsil ediyorlardı. Onları, can ve mal güvenlikleri açısından korumakta, aynı antlaşmadan kaynaklanan ayrıcalıklarına herhangi bir zarar gelmesini gözetlemekteydiler: Bu ayrıcalıklar, Müslümanlardan ve diğer azınlıklardan alınan vergilerden bağışıklık; veraset hakkı; Osmanlı tebasından kişilerle düşecekleri her türlü ihtilafta da-vanın resmi Fransız temsilciler önünde görülmesi, Fransız uyuğundan olanlar arasındaki hukuk ve ceza davalarına konsoloların bakma yetkisi; her iki ulustan tebanın karşılıklı olarak köleleştirilmesinin yasaklanması, yine bunların hiçbir şekilde angaryaya bağlanmamaları; mallarıyla birlikte, karada ve denizde dolaşım ve bütün imparatorluk toprakları üzerinde ticaret yapma özgürlüğüydü. Fransızlar, Türk makamları tarafından herhangi bir engellemeye maruz kalmaksızın dini görevlerini yerine getirme hakkına da sahiptiler ve zorla İslamlaştırılmayacaklardı.

Antlaşma, Fransa'ya "bandıra hakkı" da veriyordu, yani, Venedikliler dışında diğer Avrupa uluslarının Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaret yapmak isteyen tacirleri, Fransız "bandırası ve koruyuculuğu altında" seyretmek zorundaydılar. Fransa ve Türkiye'nin gemileri denizde karşılaştıkları zaman, hükümdarlarının sancaklarını çekecekler ve birbirlerini top ateşiyle selamlayacaklardı.

XVII. yüzyılın başlarında Fransa, Kudüs'e giden Hıristiyan hacılarını koruma iznini 128

de koparacak, bu da ona sultana tabi ülkelerde, özellikle kutsal topraklarda yaşayan Katolikler üzerinde kişi ve mal varlığı bakımından önce fiili sonra da hukuki bir koruyuculuk hakkı sağlayacaktır. Fransa'nın yaşadığı bütün rejimler tarafından her zaman gözetilmiş olan doğu Hıristiyanlarının davalarını koruma geleneği, o günlerden kaynaklanır.

Antlaşma öteki Hıristiyan uluslara da açıktı. Bazıları -İngiltere, Hollanda, XVI. yüzyılın sonuyla XVII.

yüzyılın başında, kendilerine aynı avantajları veren kapitülasyonları elde ettiler. Kısa bir süre sonra, ayrıcalığı bulunmayan Avrupa ülkesi kalmamıştı ama 1581'de kapitülasyonların yenilenmesi sırasında, Fransa kralının elçisini diğer bütün Avrupa hükümdarlarının elçilerine göre üstünlüğü olduğunu hükme bağlayan bir madde antlaşmaya eklendi.

Antlaşma yalnızca kişileri ve malları kapsıyordu. Ancak, kuşku yok ki bundan çok daha fazlasını, yani iki hükümdarın Şarlken'e karşı oluşturdukları ittifakı hedefliyordu. Gerçi günümüze ulaşmış herhangi bir belge yoktur ve böyle bir belgenin hiç mevcut olmamış olması da mümkündür, ancak, iki hükümdarın, karşılıklı olarak birtakım askeri taahhütler içine girmiş olduklarından kuşku duymamak gerekir. Sefer planı çift yönlü bir saldırı öngörüyordu: Süleyman, karadan ve denizden Napoli Krallığı'na, Fransa kralı da İtalya'nın kuzeyine saldıracaktı. İki ülkenin donanmaları işbirliği yapacaktı.

Nitekim Türk tarafından, bizzat sultanın ve Barbaros'un yönettikleri büyük hazırlıklara girişildi.

İstanbul ve Edirne'de, "tüm kara ve deniz kuvvetlerini düzene sokmaya yönelik büyük gayretler sarf eden" coşkulu bir faaliyet hüküm sürmekteydi.

Ancak sonuç, şunların ya da bunların hatası yüzünden, beklenenin altında kaldı. I. François, hâlâ kendisini kâfirle suç ortaklığı içinde olmakla suçlayan eleştirilere hedef olmaktaydı; Süleyman'sa, öncelikle kendi çıkarlarıyla ilgiliydi. Fransa kralı, İtalya'ya saldıracak yerde antlaşmalara aykırı olarak Artois ve Picardie'de harekate girişti. Süleyman'a, Papa ile Venedik'i, İmparator'dan ayırmak suretiyle diplomatik planda yardımcı olmaya çalıştı. Ancak III. Paul buna yanaşmadı. I. François'nun tavsiyesi üzerine Venedik dojunan, Venedik'in "dostlarının dostu, düşmanlarının düşmanı" olduğunu ilan etmesini talep etmek üzere İstanbul'dan gönderilen Yunus Bey misyonu başarısızlıkla sonuçlandı.

Üstüne üstlük, birçok Türk gemisini de batıran Venedikliler, Süleyman'ın gazaba gelmesine neden oldular ve Korfu'yu ele geçirmek üzere aradığı fırsatı ona sağladılar. I. François'nun Milano'da saldırıya geçecek yerde İmparatora karşı Flandre'da savaşa girme kararı, Padişahı hedefinden

-ulaşamadığı hedefinden- caydıracak değildi. On gün süren bir kuşatmadan sonra, Süleyman Korfu'dan vazgeçmeye karar vererek İstanbul'a döndü.10

Türk-Fransız işbirliğinde, operasyonlarda yeterli eşgüdümün sağlanamamış olması, öne sürülebilecek en sonunda mazeret olsa gerektir. İşbirliğini her iki taraf da kendi yönünden ele alıyordu; Fransa kralı, Türklerle ittifak yapmasını gerektiren ülke çıkarlarıyla Hıristiyan vicdanının kendisine yönelttiği eleştiriler arasında bocalamaktaydı. Sonuçta Papa, İmparator ve Venedik'le birlikte oluşturmayı başardığı Nice İttifakı'na katılması için onu ikna etti.

Bunun doğal sonucu olarak, I. François'nun Aigues-Mortes'ta Şarlken'le buluşması-

129

nın daha da vahim hale getirdiği bir soğukluk dönemi başladı. François, imparatora, Türklerle olan bağlarını koparma sözü veriyordu! Ve Paris'te harikulade bir şekilde ağırlanan imparator, her yerde Bizans imparatorluk tacını François'ya vaat ettiğini yaymaktaydı! Bu ortamda Türk-Fransız ittifakının kesinkes bozulduğu sanıldı. Yeniden Haçlı Seferleri'nden söz edilmeye başlandı. Ancak bütün bunlar, François'yı tanımamaktı. Rinçon'u, İstanbul'daki Fransız elçiliğinde Jean de La Forets'nin yerini alan bu yorulmak bilmez İspanyolu unutmak demektir...

Aşırı pişmanlığı nedeniyle askerlik mesleğine girememiş olan bu iri yarı adam, uzunca bir süredir Osmanlı sarayında büyük bir itibara sahipti." Kimlere parasal çıkar sağlaması gerektiğini çok iyi biliyordu. Bu kez, özellikle cömert davrandı. Yaptığı harcamalara ilişkin olarak tuttuğu hesaplarda şöyle notlar vardır: "Kralın faaliyetleri konusundaki yandaşlığı ve yakınlığını daha çok kazanmak ve İmparatorun Fransa'yı ziyaretini görmezden gelmesini sağlamak üzere Lütfi Paşa'ya: Çeşitli kaftanlar halinde altın sırmalı ve ipekli çok miktarda kumaş ve üç yüz altın Ekü tutarında para"... Üçüncü Vezir Mehmet Paşa'ya 150 Ekü, Rüstem Paşa'ya yine 150 Ekü vermişti. Önemli mevkilerde olanlardan, muhafızlara ve habercilere kadar yüz elli kişi, bu yolla elçi tarafından "yumuşatıldı".

Rinçon tam bir başarı sağladı. Sultan, Paris'te Şarlken'e gösterilen debdebeli konukseverliği ve I.

François'nın kâfire karşı mücadele konusunda yaptığı taahhüdü unuttu. Krala, "bugüne kadar benimle sizin aranızda süren sevgi dolu kardeşlik" gibi ifadeler taşıyan mektuplar yazdı ve Yunus Bey'i, şehzadelerinin sünnet düğünüyle kızı Mihrimah'ın Rüstem Paşa'yla yapılacak evlilik törenlerine davet

etmek üzere I. François'ya gönderdi. Kısa bir süre sonra da, Şarlken'in kendisini oyuna getirmek istediğini anlayan I. François, imparatora karşı savaşmak üzere Osmanlı yönetimiyle yaptığı ittifakı yenilemek üzere Rinçon'a talimat verdi. Süleyman bu öneriyi hemen kabul ederek Rinçoh'-dan derhal Fransa'ya gitmesini ve kraldan ilk fırsatta savaşı başlatmasını beklediğini iletmesini istedi. O sıralarda, Yanoş Zapolya'nın ölümünden sonra Macaristan'a açacağı yeni sefere hazırlanmaktaydı ve Şarlken'in kuvvetlerini, kardeşi Ferdinand'ınkilerle birleştirmesini engellemek zorundaydı. François'nun imparatora saldırmasında sultanın büyük çıkarı vardı. Fransa'ya hareketinden önce Rinçon'u kabul ederek elçiyle alışılmışın dışında, uzun ve dostça bir görüşme yaptı. Elçi, bu görüşmenin iki ya da üç saat sürdüğünü, "bunun (padişahın) ister Hıristiyan olsun, isterse kendi tebasından, dünyadaki hiçbir insana göstermediği bir davranış" olduğunu yazıyordu, büyük bir gururla...

Ne var ki, talihsiz adam bir daha ne sultanı ne de Türkiye'yi görebilecekti. Paris'te bir kahraman gibi karşılanıp kral tarafından onur verici payelerle ödüllendirilen elçi, Şarlken'e...kendisine karşı hazırlanan savaşta oynadığı rolle orantılı bir nefret ilham ediyordu. 12 8 Mayıs 1541 günü İstanbul'a dönmek üzere Fransa'dan ayrılmıştı. Gerek kendisi, gerek birlikte yolculuk ettiği Cenevizli kaptan Cesare Fregoso, İtalya'da onları bekleyen tehlikeden haberliydimler, ancak zaman kazanmak için çok daha emin olan Alp dağları yolundan gitmeyi kabul etmediler ve Po'da gemiye bindiler. Ertesi gün, imparator adına Milano'yu yönetmekte olan del Vasto markisinin adamları bindikleri tekneyi ele geçiriyor ve her ikisini de öldürüyorlardı. Ölümleri ancak iki ay sonra öğrenildi.

130

Olay büyük bir tepki yarattı. Cinayeti düzenleyenin Şarlken olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu.

Gazaba gelen Süleyman'sa, İstanbul'daki Avusturya elçisini kazığa vurdurmak istiyordu. Papa da dahil olmak üzere bütün Avrupa, bu nefret verici hareketi kınadı.

TÜRKLER PROVANS'TA

İmparator ve Katolik kralın eylemi alçakça olduğu kadar da gereksizdi, zira I. François çabucak Rinçon kadar enerjik ve becerikli bir elçi buldu. Guillaume du Bellay'in tavsiyesi üzerine atanan Lagarde baronu yüzbaşı Polin, selefinin bütün niteliklerine sahipti. Çabucak büyük bir ün kazanacaktır. 13 Polin, kralın talimatlarını alır almaz -Rin-çon'a verilen talimatların aynıydı bunlar o sırada Macaristan'da bulunan Süleyman'la buluşmak üzere yola çıktı. Sultan, Ferdinand'ın ordularını bozguna uğrattıktan sonra imparatorluğa bağlı bir paşalık¹⁴ haline getirdiği Macaristan'ın fethini henüz tamamlamamıştı. Aynı tarihlerde Şarlken'se Cezayir felaketini yaşıyordu. Kanuni şanının doruğundaydı. İstanbul'a onunla birlikte dönen Polin, diplomatik yeteneklerini hemen ortaya koydu.

Brantome şöyle yazar: "Gitti, geldi, taban tepti, görüştü, imtiyazlar sağladı ve sonuçta işini öyle iyi yaptı, kapıkulu yeniçerilerin komutanını o kadar iyi kazandı ki, Yüce Senyörle (Padişah) dilediği gibi konuştu, sık sık yanına çıktı ve huzurda da o kadar iyi davrandı ki, sonunda istediği her şeyi elde etti."

Polin Fransa'ya gidip geri döndü. Bu gidiş gelişlerindeki hız, çağdaşlarını şaşırtıyordu: Nitekim İstanbul'dan Fontainebleau'ya yirmi bir günde ulaşmıştı. L'Arete* kendisini kutlamak üzere bir mektup

yazdı. Nihayet sefer planı hazırlanmıştı: François imparatorluk askerleriyle Flandres'da savaştacak, donanmasının bir bölümü İspanya'ya saldırırken, bir bölümü de Akdeniz'de Süleyman'ın savaş filosunu destekleyecekti. Türk donanması imparatora denizden saldıracak, beri yanda da ordu Orta Avrupa'da Ferdinand'la çarpışacaktı. Kanuni François'ya gönderdiği ve ilk mektubu gibi tarihte ün yapan mektubunda diyordu ki: "İsa'nın dininin hükümdarlarının şanı üzerine olsun, bilesin ki vekilin Polin'in ricası üzerine ona, gereken her türlü şeyle donatılmış olan korkutucu donanmamı verdim.

Kaptan Paşam Hayrettin'e, senin emirlerine uymasını ve düşmanlarını kahretmek üzere hareket etmesini buyurdum.. Dikkat et de düşmanın seni yeniden şaşırtmasın, senin her zaman onunla savaşmakta kararlı olduğunu anladığında, seninle barış yapmaya asla razı olmayacaktır. Allah, dostluğumun kıymetini bilenlerin ve muzaffer ordularım tarafından korunanların yardımcısı olsun." 15

Hemen sonra -1543 Nisan'ının başlarında- 150 adet Türk teknesi -110 kadırga ve 40 çektiri- İtalya'ya doğru yelken açmak üzere Çanakkale Boğazı'ndan çıkıyordu -beri yandaysa Kanuni, bir kez daha, "denizdeki su gibi" bir orduyla Tuna ülkelerinin yolunu tutmaktaydı.

Barbaros'un leventleri, iki ay boyunca Kalabria, Sardunya, Korsika ve Napoli kıyılarının altını üstüne getirdiler. Gaete'de, o sırada seksenine yaklaşmış olan Barbaros, Vali Don Diege Gaetano'nun on sekiz yaşındaki eşsiz güzellikteki kızıyla evlendi. İslam dinini kabul eden Dona Maria, onun son yıllarının en büyük aşkı oldu. Ecelini çabuklaştıranın da bu tutku olduğu söylenir.

131

Roma halkı dehşet içindeydi ve kenti boşaltmaya hazırlanıyordu. 16 Polin, padişahın papanın yurduna dokunmaması için Barbaros'a talimat vermiş olduğunu anlatarak onları yatıştırdı. Nice şimdilik kurtulmuş ve Barbaros, Marsilya'ya yönelmişti.

Barbaros ilk kez Fransa'ya ayak basıyordu. Marsilya'da muhteşem bir şekilde karşılandı. Enghien senyörü ve Lövan denizleri kral naibi François de Bourbon, elli gemiyle birlikte onu kral adına karşılamak üzere bekliyordu. Barbaros ve maiyeti altın ve mücevherler içindeydiler. Genç düğ -23 yaşındaydı- büyük Türk amiraline, onur payesi olarak bir kılıç ve gümüşten armağanlar sundu.

Karşılık olarak kendisine Fransa kralına iletilmek üzere çok değerli eyer ve koşum takımları içinde harikulade Arap atları verildi. Meraklı Marsilyalılarından oluşan büyük bir kalabalık sultanın gemilerinin limana girişini izlemeye gelmişti. Fransa Sarayı'ndaki soylular yanlarında eşleri olduğu halde Akdeniz'in kralı haline gelmiş olan eski korsanı yakından görebilmek için uzun bir yolculuk yapmışlardı. O kadar çok sayıdaki soylu Marsilya'ya hareket etmişti ki, François birkaç gün içinde çevresinde kimselerin kalmayacağından endişelenip saraydan ayrılmayı yasaklamak zorunda kalmıştı..

Ancak Fransız ve Osmanlı donanmalarının buluşmalarını kutlamak üzere düzenlenen büyük şenlikler, az kaldı ki kötü bitecekti. Kaptan Paşa, kendisini onurlandırmak üzere yapılanlardan fevkalade hoşnut olmakla beraber, Marsilya'da yalnızca şölen ve gösterilere katılmak için bulunmadığını hatırlattı I.

François'nın planlarının daha önce açıklanmış bulunuş taahhütlerle uyuşmadığını ve hele Türklerin harekete geçirdikleri muazzam kuvvetle hiç bağdaşmadığını fark etmekte gecikmemişti. Fransız filosunun donanımı yetersiz, disiplini pek zayıftı. Ve her ne kadar Fransa kralı büyük Türk amiralini debdebeli bir şekilde ağırlamak üzere her şeyi öngörmüş idiyse de, gemilerin ikmali ve mürettebatın ihtiyacı için gereken şeyler unutulmuştu. Barbaros müthiş öfkelenmişti. Sadoval, "Küküyor, bu kadar büyük bir donanmayla, bu kadar uzun bir yolculuğu, şimdiden hareketsizliğe mahkum bırakıldığını görmek için yapmış olmaktan ötürü çileden çıkmış bir halde, sakallarını yoluyordu"17 diye anlatır.

Bunun üzerine François, Türk donanmasının ihtiyaç duyduğu malzemenin sağlanması için emir verdi.

Ancak -bir kez daha- eylem planı üzerinde kuşku belirmişti. Barbaros, Şarlken'e karşı, Dorya'nın donanmasının bulunduğu İspanya'da saldırıya geçilmesinden yanaydı. Ama François, Hıristiyan aleminin öfkesi karşısında geriledi. Adeti olduğu üzere kararlarını sonuna kadar götürmüyordu; ve her zamanki gibi, ne derler korkusundan hiçbir sorunu çözmeyen ve müttefikini rahatsız eden çıkmaz bir yola saptı.

Polin hem şaşırmış, hem de üzülmüştü. Doğruca kralı görmeye gitti. Şarlken'e saldırılmadığına göre, imparatorun müttefiki olan Charles de Savoie'ya saldırması ve saldırının Nice üzerine yapılması kararını kopardı. 18 Elinde sadece 18 tane kadirga bulunan Enghien dükü, 12.000 askerini başka teknelere bindirdi. Bir Toscan bölüğü Leon Strazzi'nin komutası altına, Provans gönüllülerinden oluşan birkaç bölük de ilke olarak harekati idare etmekle görevli olan Polin'in emrine verildi.

Türk-Fransız donanması 5 Ağustos'ta Villefranche Limanına geldi ve buradan Nice halkına bir çağrı gönderen Polin, I. François'ya tabi olmalarını istedi. Nice Meclisinden iki üyeyi kabul ederek onlara kentin yeterli gücü olmayan Savoie dükünün hakimiyeti

132

altında yaşamaktansa, güçlü Fransa kralına katılmasında çıkarı olduğunu anlattı Nice **garnizonunda yalnızca altı** arkebüzücü bölüğü ile surları koruyan üç yüz asker **bulunmasına rağmen, üyeler bu öneriyi** reddettiler. Bunun üzerine Türkler ertesi gün, önemli bir **başarı kazanamadıkları bir** saldırıya giriştiler. Polin kenti yeniden uyardı, ardından da **bir ultimatom gönderildi. Ültimatom** reddedilmekle kalmadı, belgeyi götüreren Jean-Be-noist **Grimaldi tutuklandı**, kamçılı ve asıldı.

Böylece kuşatma başladı. Kent her yönden **çevrilmişti. Üç tabya kurulmuştu**, bunlardan biri, büyük çaplı toplarla Cimiez tepesi **üzerindeydi, bir diğeri**, dev bir topun kaleyi döveceği. Boran dağı eteklerindeydi, üçüncüsü **de Villefranche yolu** yakınlarındaki Mont-Gras yokuşunda...

Bombardıman ve saldırılar üç hafta boyunca herhangi bir sonuç vermeksizin birbirini **izledi. Derken Barbaros'un** 120 kadirgası, Villefranche'dan kalkıp geldi ve topluca **cehennemi bir gürültüyle kenti** ateş altına aldı. Pairoliere kapısının hemen yanı başında, **Surlarda bir gedik açılmıştı. Türkler**, Toscan'lar ve Provanslılar buradan saldırıya geçtiler. **Bir Türk sancaktarı, surların** tepesine bayrağını dikmek üzereydi ki, halktan bir kadın, **tarihin adını unutmadığı** -Catherine Segurane- bir çamaşırcı, elinde çamaşır tokmağı **olduğu halde atıldı**, bayrağı çekip aldı ve geri çekilmekte olan erkekleri de peşinden **sürükledi. Saldırı püskürtülmüştü.** Türkler ve Fransızlar

ölü ve çok sayıda yaralı bırakarak çekildiler.

Bunu izleyen günlerde, yeni bombardımanlar ve yeni saldırılar düzenlendi. Sonunda, **artık dayanamayacak hale** gelen fukara Nice'liler, canlarına ve mallarına ilişilmemesi **koşuluyla teslim olmaya karar** verdiler, ancak bu, I. François'nın kendileri sayesinde **Şariken'e karşı kazandığı** başarıdan çok kentin yağmasıyla ilgilenen Türklerin gözetecekleri **bir koşul değildi...**

Bu arada Polin ile Bourbon dükü arasındaki tartışmalar iyice tatsızlaşmaya başlamıştı. **Bu tartışmalara bir son** vermek üzere Türkler, henüz teslim olmayan garnizonun **bulunduğu kaleye saldırdılar**. Fransızlar da benzer hazırlıklar içindedirler, ama birdenbire ve **müttefiklerinin büyük tepkileri** arasında, barutlarının kalmadığını fark ettiler. Barbaros, **"Gemilerini savaş için gerekli şeylerle dolduracak yerde Marsilya şarabıyla yüklemeyi yeğliyorlardı" diyecektir...** Küplere binen Kaptan Paşa, Fransız komutanları zincire **vurmaya hazırlandığı bir sırada**, garnizon komutanına gönderilmiş olan bir haber ele **geçirildi. Bu mesajda**, Savoie dükü komutandan, yardım kuvvetleri yetişene kadar birkaç **gün daha dayanmasını** istiyordu. Esasen Türkler bu yararsız seferden, Fransızlar da **kendilerinden alabildiğine farklı** bir müttefikle sürdürülen bu zoraki işbirliğinden bıkmaya **başlamışlardı**. 'Sefer biraz daha sürerse, sonuçta birbirimizle dövüşeceğiz' **diyorlardı. Savoie dükünün mesajı** bir fırsat oldu ve harekate son vermeyi kararlaştırdılar.

I. François Osmanlı donanmasının kışı Toulon'da geçirmesini önerdi. Gemiler tam **yola çıkmaya hazırlanıyorlardı** ki, Barbaros'la Dorya'nın işbirliği içinde olduğunu, **donanmalarını, karşılıklı hazır bulundurmaya** düşündüklerini öne süren çevrelerin bu **iddialarını doğrulayan bir** olay meydana geldi. Polin, Dorya'nın Villefranche'a gelmekte **olduğunu öğrenmiş ve** Barbaros'u haberdar etmişti.

İmparatorun donanması avcunuzun **içinde demişti ona. Türk amiral** hemen demir alınmasını emretti, sonra birdenbire Antibes **önlerine gelindiğinde durdu**. "Daha ileriye gitmeyeceğim", dedi, "zira Dorya'nın

133

Preveze ve Bone'daki davranışını unutamam", -Bartome bunun üzerine şöyle diyecektir: "Birinin zaferi, aynı zamanda ötekini zaferiydi. Başka türlü efendileri onlara itibar etmezdi... Köleleri, kuzgunların asla birbirlerinin gözlerini oymadıklarını söylüyordu.."

Türkler, Toulon'a gelmeden, kent halkı boşaltıldı, "zira Toulon sakinlerinin Türk ulusundan olanlarla birlikte oturup barınmaları uygun olmazdı". Barbaros kentte tıpkı fethedilmiş bir ülkedeymiş gibi davrandı, ancak, kusursuz bir buyruk hükmünü sürdürüyordu. "Toulon'a bakınca" diye yazar bir tanık,

"insan kendisini Konstantinopolis'te sanırdı, herkes kendi işiyle meşguldü ve büyük bir düzen ve adalet içinde Türklere özgü mallar ürettiyordu." Birliklerde çelik gibi bir disiplin uygulanmaktaydı.

Müttefikleriyle birtakım çekişmeler de yaşamış olan Polin şöyle diyordu: "Hiçbir ordu, hiçbir zaman, bunun gibi kendi arasında ve mükemmel bir düzen içinde yaşamamıştır." Türk ve Fransız subaylar

efendilerinin anlaşmazlıklarına rağmen, karşılıklı olarak armağanlar alıp verdiler. Fransız kadırgalarına komuta eden Virgilio Orsini'ye üzerinde on bir Osmanlı sultanının portreleri bulunan fildişi ve abanozdan yapılmış bir kutu armağan edildi. Polin de kral adına büyük Türk amiraline altın kakmalı gümüş eşyalar ve dünya haritalı bir saat sundu...

Türlere verilenler yalnızca saatler ve altın işlemeli giysiler değildi. I. François Barbaros'a her ay 30.000 duka gönderiyordu. Osmanlı birlikleri ülkeden geçmekteydiler. Barbaros'un sofrasından tavuklar, oğlaklar, tavşanlar ve meyveler eksik olmuyordu.19 Bütün bunlarsa Fransız hazinesine epey pahalıya patlamaktaydı. Provans ve komşu yöreler de bu bedeli ödemek zorunda kaldılar. Lyon 6.000 lira borçlanmıştı, Venaissin kontluğu, yeniçerileri "taze ekmek satın almaları için" 600 Ekü ödedi.

Provans valisi Grignan kontu, taşradaki tuz ambarlarının kiralanması için emir aldı; Kont Strozzi gibi birçok kişi, borç para sağladı. Keyfi oldukça yerinde görünen bu sıkıcı konunun gidişini çabuklaştırmak için çaba gösteriliyordu, zira kalışı uzadıkça aldığı yardımlar da o kadar çoğalıyordu.

Ve Provans kıyıları Türklerin çok hoşuna gitmişti. Barbaros'un seferini nakleden Sinan Çavuş'un anlattıklarından hayranlık içinde olduğu bellidir: "Greyfurt ve limonlarla yüklü sayısız ağaç vardı,"

diye yazar, "bu ağaçların üzerindeki çiçekler de sayısızdır. Gülistanları güllerle dolduğunda, bülbülün çilesi kulakları doldurur. Frankların ülkesinde bir benzeri bulunmayan bu diyar her göreni büyüler..."20

Aradaki hava ne kadar yumuşak olursa olsun, I. François ile Türkler arasındaki görüş ayrılıkları büyüyordu. Cenova'ya karşı önce saldırı planları yapılıyor, sonra bunlardan vazgeçiliyordu. İspanya sahillerindeki kentlere karşı da benzer planlar yapılmaktaydı. I. François bunları kabul etmediyse de Salih Reis'in Cadaques, Rosas, Palamos ve başka kent ve kasabalara düzenlediği saldırıları önleyememişti.

Avrupa'daysa Fransa kralına duyulan öfke giderek daha çok seslendirilir olmaktaydı. Efendisinin tutumunu aklamak amacıyla Spire Diet'ine gönderilen bellay Kardinali Almanya'ya sokulmamıştı bile... Diet kendisine, Fransa kralını "Bizzat Türk kadar söz konusu Hıristiyanlığın düşmanı" olarak gördüğünü bildirdi. François, artık Avrupa'nın gözünde yoktu. Hatta Çok Dindar Hıristiyan Kral unvanının geri alınarak afaroz edilmesi bile bir ara gündeme geldi. Girişim papa önleyecekti. Ve yeniden Barbaros ile Dorya arasındaki ilişkiler hakkında, Kaptan Paşa'nın bir ara Toulon'u imparatorluk askerlerine

134

satmaya hazır olduğuna bile inandıracak garip söylentiler dolaşmaya başladı. Artık Türklerin gitme zamanı gelmeliydi, üstelik Enghien Dükü, Cerisoles'de (1544 Nisan'ı) İspanyollar karşısında parlak bir zafer kazanmıştı ve Fransızların, Kafır toprakları üzerinde bulunduğu sürece imparatorla antlaşmaya oturmaları elbette ki mümkün olamazdı.

Sonunda, Türkiye'den ayrıldığından beri bir yılı aşkın süre geçmiş olan Barbaros gideceğini haber verdi. 34 kişinin üç gün üç gece boyunca beyaz ve kızıl torbalara doldurmakla uğraştığı 800.000

Duka altın aldı. Fransızlar kendi kadirgalarında forsalık eden 400 Müslümanı salıverdiler ve Türk gemileri demir aldılar. "Lövan ordusunun başı ve başkomutanı" olarak atanan Polin de, kendi filosuna ait bir tekneyle, "Olayların nasıl cereyan ettiği konusunda padişaha hesap vermek üzere" birlikte gidiyordu.

Procita ve İschia'nın, Pouzzole'ün, Policastro'nun, "alınmaz diye düşünülen ve şimdiye kadar hiç görülmedik ölçüdeki çarpışmalara sahne olan" Lippari'nin, Porto Ercole'ün, Tala-mone'un nasıl altüst edildiklerine tanık olmuştu. Polya ve Güney İtalya'daki birçok kasaba yağmalanmış, halkları köleleştirilmişti. Polin'in özel rahibi olan ve Reale adlı teknesinde onunla birlikte bulunan Jerome Maurand, düştüğü dehşeti dile getiren canlı anlatılar bırakmıştır.²¹

Messina Boğazı'nı geçtikten sonra Polin, İstanbul'a daha önce varması için Barbaros'u ikna etmeyi başardı Olaylara ilişkin olarak büyük amiral görüşlerini sunmazdan önce, kendi gözlemlerini Süleyman'a aktarmak istiyordu. Sultan ve vezirleri tarafından kutlandı ve Barbaros gelmeden önce Boğaziçi'nden ayrılmayı yeğledi. İhtiyaten böyle davranmıştı. Büyük Amiral, seferin başarısızlığından sonra, efendisinin gazabından çekiniyordu: Ne var ki muhteşem bir şekilde karşılandı. Süleyman, sorumluluğun onda olmadığını bildiği için, başarısızlık nedeniyle ona takaza etmeyecek kadar incelikli davrandı. Suç, sultanın donanmasını emrine vererek kendisine sağladığı muazzam kozu kullanmasını bilmeyen -ya da kullanamayan-1. François'nın sırtına yükleniyordu.

Fransa kralına gelince, bütün bu harekattan o da kendi payına büyük yarar sağlamıştı. Osmanlıların Batı Avrupa'da bulunuşu Şarlken'i dehşete düşürmüştü, bu da birliklerinin harekete geçmesini engellemişti. Cerisoles zaferiyse François'ya, başı eğik olmaksızın Şarlken'le pazarlığa oturma imkanını veriyordu. Bu pazarlıktan Crepy-en-Laonnois Antlaşması çıktı ki, başlıca maddelerinden biri François'nın oğullarından Orleans dükü Charles'in, ya çeyiz olarak Hollanda'ya getirecek olan imparatorun kendi kızıyla, ya da Milano'yu getirecek olan kuziniyle, yani Ferdinand'ın kızıyla evliliğini öngörmekteydi. I. François da Handre ve Artois üzerindeki hükümlerlik haklarından vazgeçiyor ve Savoie ile ilgili iddialarını bir yana bırakıyordu; Charles ise Burgonya'dan vazgeçtiğini yineliyordu. Antlaşmada her zaman olduğu gibi, bu şart hiç yerine gelmeyecektir. Antlaşmanın içeriğini öğrendiğinde, Süleyman bir kez daha müthiş bir öfkeye kapıldı. François'yu emrine vermiş

olduğu güçlü-donanmayı Charles'a karşı kullanamamış olmakla suçladı. Fransız elçisi Gabriel d'Aramon neredeyse kazığa vurulacaktı. François'nın, Türklere karşı Şarlken'in saflarında savaşmayı kabul etmekte sadece kamuoyunu yanıltmak istemiş olduğu anlatılarak sultan sakinleştirilebildi.

Gerçek de böyleydi esasen...

135

"... DOSTLUK VE SADAKAT..."

Yine de I. François, sultanla arasındaki dostluğu koruyabilmek için, onu -İstanbul'da ancak yarısına inanılan- vaatlere boğmakla yetinemezdi. Alışık olduğu yollardan birine başvurdu: Eski dostu sultanla, yeni müttefikleri Habsburgları barıştırmak üzere işe koyulmak... İran'a doğru yeni bir sefere hazırlanmakta olan Süleyman, Batı'da barış yapmak zorundaydı. Ferdinand daha yakınlarda iki ciddi

yenilgiye uğramıştı. Budin'in yitirilmesi hem cesaretini kırmış, hem de onu korkutmuştu. Şarlken'le birlikte kendi kendilerine, acaba Macaristan'ın kalan kısmı, Ferdinand'ın topraklarına ait kısmı da Türk boyunduruğu altına düşecek mi ve acaba Alman ülkeleri de aynı kaderle karşı karşıya kalır mı diye sormaktaydılar. Böylece I. François'ya -görüldüğü gibi zamanlar çok değişmişti artık!- Türkler epey dil döktüreceklerdi... Önce Polin'e, Süleyman'ın niyetlerini yoklama görevi verildi, ardından da Jean de Monluc, pazarlık için İstanbul'a gönderildi. Monluc Osmanlı başkentinde oldukça kötü bir kabul gördü. Kendisinden François'nın "dostlarına haber vermeden" imzalamış olduğu Crepy Barışı'nın hesabı soruldu. İyi bir diplomat olan Monluc, efendisinin müttelikine "Tanrının ona bağışlamış

bulduğu zaferlerle öğünmek için daha fazla istek ve zaman" sağlamak, üzere evrensel bir barış

önerdiği karşılığını verdi. Barışın bütün avantajlarının şimdi artık Almanya'daki Hıristiyanlar üzerindeki etkinliğini de yitirmiş olan ve "ondan barış dilenmeye gelmekle" aşağılanmaya da katlanmak zorunda kalan Şarlken'den değil, ama ondan yana olduğunu kanıtlamak için sultana uzun boylu dil döktü.

Süleyman bunlara inandı mı? Bilinmez. Ancak ne olursa olsun barış onun da işine geliyordu. Nihayet tam da Orleans Dükü'nün ölüm haberinin ulaştığı bir sırada, Monluc bir yıllık ateşkesi imzaladı. I.

François'nın Milano veya Hollanda'yı sahiplenme umudu yıkılmıştı. Dolayısıyla da ateşkese ihtiyacı kalmıyordu! 1547 baharında, kalabalık ve debdebeli bir maiyet ve aralarında "Lyond'da imal edilmiş, üzerinde içine doldurulan suyu 12 saat boyunca akıtan bir çeşmenin de bulunduğu çok değerli bir şaheser olan büyük bir saat'in²² de yer aldığı harikulade armağanlarla birlikte, elçisi Gabriel d'Aramon'u İstanbul'a gönderdi. D'Aramon'un görevi, sultandan Şarlken'e karşı Macaristan'da hemen saldırıya geçmesini ve deniz yoluyla da Kuzey Afrika'ya bir sefer düzenlemesini istemektir.

Ancak Süleyman şimdi İran seferine hazırlanmaktaydı ve aynı zamanda iki cephede birden çarpışmak niyetinde değildi. Barıştan yanaydı. Ve barış, 19 Haziran'da beş yıllık bir ateşkes biçiminde imzalanacaktı. Sultan, "Hıristiyanlığın yenileyicisi" diye nitelediği I. François'ya gönderdiği çok içten bir mektupta, "mevsim çok ilerlediği için" dileğine karşılık veremediği için özür diliyordu. Bununla birlikte, Hırvatistan'a 30 ile 40.000 kişilik bir ordu göndereceğini ve bir filonun da yakında yola çıkacağını haber veriyor, "amacımız" diyordu, "imparatorluk şanımıza yaraşacağı üzere, dostlarımızı korumak ve düşmanlarımızı yenmektir." Mektubunu, "geçmişte olduğu kadar sebatla saklayacağımız dostluk ve sadakati" hatırlatarak bitirmekteydi. Fransa kralı, ne Edirne ateşkesini, ne de bu mektubu öğrenebildi. Mektup geldiğinde I. François ölmüştü.²³

136

1 François GUICHARDIN (1483-1540) (Francesco Guicciardini), Medici'lerin danışmanı ve tarihçi.

2 E. CHARRIERE, *a.g.e.* cilt I.

3 VVinczerer, Bavyera Kralının elçisi.

4 E. CHARRIERE, *a.g.e.*

5 Ibid. 6Ibid.

7 Bkz. LV. bölüm.

8 Kanuni döneminin Osmanlı İmparatorluğu hakkında verdiği bilgiler, elde bulunanların en iyilerinden biridir.

9 J. URSU, *La Politique orientale de François Ier*, Paris, 1908.

10 Saint Blancard, donanmasıyla birlikte Süleyman Korfu'dan ayrılmazdan bir gün önce geldi. O ve I. François'ı temsil eden Marillac ile maiyetindekiler çok iyi karşılandılar, armağanlara boğuldular, yolculuklarına devam etmek için ihtiyaç duydukları her şeyi sultandan sağladılar. Ancak bu yolculuk gereksizdi. Saint Blancard kışı Lövan ve İstanbul'da geçirdikten sonra, ertesi yıl Fransa'ya döndü. Yolculukları ve Süleyman ile vezirlerle yaptığı görüşmelere ilişkin olarak bıraktığı anılar, o dönemden kalanlar arasında en canlı ve en renkli belgelerdendir. (E. CHARRIERE'de, cilt 1).

" Rinçon 1. François'nın emrine girmiş soylu bir İspanyol'du.

12 Rinçon Fransa'ya giderken, Türk-Fransız ittifakına katılması için doju ikna etmek amacıyla Venedik'te durmuştu.

Venedikliler öneriyi kabul etmemişlerdi ama, imparatorluk kuvvetleri fena halde öfkelenmişlerdi. İmparatorun da ondan kurtulmak istediği bilindiği için, Süleyman'ın talebi üzerine emrine Venedikli silahlı muhafızlar verilmişti.

13 Montaigne *Denemeler*'inde ondan söz eder.

14 Bir paşanın yönetimindeki idari çevre.

* Pierre l'Aretin: 1492-1556 yılları arasında yaşamış, İtalyan satirik yazarı (Ç.N.) 15) P. GIOVIO, *Epis-tolarum turciearum*, IX. s. I, 1598.

16 "Evli kadınlar, evlenecek kızlar, taşradan gelenler, her biri evlerinden ve dehlizlerinden çıkarak ve onurlarını ayaklar altına alarak, karanlıklar içinden ilk karşılarına çıkana kendilerine en yakındaki kapıya giden yolu göstermesi ve önlerine ışık tutması için açındıran seslerle yalvarıyorlardı." (Paolo GIOVIO.) 1 ' ' J. de LAGRA VIERE tarafından anılmaktadır, *a.g.e.*

18 Nice, Şarlken'in müttefiki olan Charles de Savoie'ye aitti.

19 Toulon kenti arşivlerinde, Türk donanması için sağlanan her cinsten malın uzun listeleri bulunmaktadır. Ancak, Şarlken'in vakanüvisi Sandoval ve ondan sonra Michelet'nin ileri sürdüklerinin tersine, halk hiçbir kötü muameleye maruz kalmadı.

Fransız arşivlerinde, Michelet'nin anlattığı erkek, kadın ve çocukların kaçırılışıyla ilgili öykülerin izine bile rastlanmaz. Buna karşılık Bausset yakınlarındaki Conil'de iki Türk'ün öldürülmesine dair bir rapor bulunmaktadır. (I. DENY ve J. ROCHE'tan, Turciea, I, 1969).

20 J. DENY ve J. LAROCHE çevirisi, a.g.e.

21 Jerome MAURAND, *Uineraire d'Antibes la Constantinople*, 1544.

22 J. CHESSENEAU, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon, ambassadeur pour le Roi au Levant*, Paris, 1887.

23 VIII. Henry ve Luther ondan birkaç hafta önce ölmüşlerdi. Barbaros da aynı yıl hayata veda edecektir.

137

VI. BÖLÜM

TRAJEDİLER DÖNEMİ

Batı'daki kaygılarının tümünden de en azından şimdilik kurtulmuş olan Süleyman, artık İran sorunuyla ilgilenebilecekti. 1535-1536 seferinden beri, imparatorluğun doğu sınırında gerçek bir barış hüküm sürmüyordu. Gerek Müslüman, gerek Gürcü beylerin sessizliği, epey kuşku götürür türdendi. Bunlar o sırada çıkarları nasıl gerektiriyorsa, kâh şahın, kâh sultanın yanında yer alıyorlardı. Şah Tahmasp'ın özel görevlilerinin halkı yanlarına çekmeye çalıştıkları Doğu Anadolu'ysa, Safevi propagandası Şiilik kanalıyla alınmış olan sert önlemler de, Çaldıran zaferi de, sorunları çözebilmiş değildi. Bu uzak illerde Babı Hümayun'un otoritesinin ortadan kalkma tehlikesi dağılmamıştı. Safevi hükümdarlık ailesi içindeki bir kavga, Osmanlı iktidarının gücünü sağlamlaştırmak amacıyla düşündüğü savaşı açma fırsatını Süleyman'a verdi.

Şahla anlaşmazlığa düşen kardeşi Elkas Mirza, sultana sığınmıştı. Bu olay vesilesiyle Tahmasp'a karşı çıkarabileceği bir rakip bulduğunu hemen fark eden Süleyman, prensi olağanüstü bir saygı ve debdebeyle karşıladı. Prense verilen armağanlar arasında Hürrem Sultan'ın (Roxelane) kendi elleriyle ördüğü gömleklerin bile bulunduğu anlatılır! "İran'a doğru esen savaş rüzgârları Harem'den kaynaklanıyordu" ve eğer bu fırsat çıkmasaydı, bir başkası mutlaka yaratılacaktı.

Sapkınlara karşı girişilecek bir mücadeleden herkesin birtakım beklentileri vardı: Hürrem Sultan, hünkârın seferde bulunduğu süre içinde oğlu Selim'in kaymakamlığa atanacağını, bununsa tahtın yeni varisinin belirleneceği gün geldikte, başkent yolunu ona açabileceğini hesaplıyordu; Süleyman'ın kızı Mihrimah'la kocası Rüstem Paşa, tahta çıkmasını istedikleri şehzade Bayezit için bu savaşın kendini gösterme fırsatı yaratacağını düşünüyorlardı. Ayrıca sapkınlara karşı bir savaş İstanbul'da her zaman memnurlukla karşılanırdı: Talihsiz İbrahim Paşa'ya yöneltilen en büyük suçlama İran'a yakın olmak değil miydi?

1548 ilkbaharında Süleyman bir kez daha ordusunun başına geçti. Elkas Mirza, daha önce şaha karşı bir ayaklanma başlatmak üzere Azerbaycan'a gitmişti. Sultan, Konya ve 138

Sivas yoluyla Erzurum'a ulaştı. Burada kendisiyle buluşan Elkas Mirza, hemen kardeşi tarafından terk edilmiş olan başkent Tebriz üzerine yürünmesini istiyordu. Asi prens göze, başkent sakinleri topluca katledilmeli ya da en azından sürülmeliydiler. Süleyman bu öneriye iltifat etmedi ve 1534 yılında

işgal ettiği, ancak Şahın yeniden fethettiği ve bölgedeki başlıca kale olan Van'ı kuşatmayı yeğledi. Van Kalesi ancak bir hafta dayanabildi. Bu arada Ağustos ayının sonuna gelinmişti. Doğu Anadolu'ya kış

çok erken düştüğünden, sultan kötü mevsimi geçirmek üzere Diyarbakır yoluyla Halep'e gitti. Bu arada da komutanları Safevileri kovarak Van Gölü çevresindeki kaleleri ele geçirdiler. Beri yandaysa Elkas Mirza, İran'ın batısını, Kum ve İsfahan'ı altüst ediyor, kardeşinden kopardığı muazzam ganimetler arasından seçtiği değerli armağanları Osmanlı koruyucusuna gönderiyordu. Herhalde giriştiği yağmalarla gereğinden fazla uğraştığı için olacak, öteki kardeşi Sahrab'ın kendisine kurduğu tuzağı sezemedi. Tutsak düştü ve canını bağışlayan Tahmasp tarafından Alamut kalesine hapsedildi.

Ancak kısa bir süre sonra burada öldürülecekti.

Kış sona erdiğinde, Süleyman, Erzurum'a hareket etmek üzere Suriye'den ayrıldı. Erzurum'da İkinci Veziri Ahmet Paşa'yı Kars ve Artvin arasındaki bölgeyi Safevi beylerinden temizlemekle görevlendirdi. Seferin en önemli başarıları da bunlar oldu: Yirmi kadar kale ele geçirilmiş, bölge Osmanlı kuvvetlerinin denetimi altına alınmıştı. Sultan İstanbul'a dönerek Avrupalı hükümdarlara 31

kentin alındığını, 14 kalenin yıkılıp 28 yeni kalenin inşa edildiğini haber veren zafer mesajları gönderdi. Yirmi ay kadar süren askeri hareket, Babı Hümayun'un Doğu Anadolu üzerindeki otoritesini daha da sağlam bir şekilde yerleştirmiş oluyordu. Ne var ki Süleyman asıl hedefine ulaşamamıştı: Bü-

yük bir meydan muharebesinde şahla karşılaşmak ve onu ezerek Safevi sorununu kökten çözmek...

Birkaç yıl sonra Safevilerle savaş yeniden başladı. Ancak, 1552 yazı için öngörölmüş olan sefer henüz başlarken, imparatorluğun XVI. yüzyılda karşılaştığı ve tahtın en parlak adayı olan şehzade Mustafa'nın babası tarafından idam ettirilmesiyle sonuçlanacak en ciddi bunalımla yarıda kalacaktı.

DEVLETİN ÇIKARI UĞRUNA

Ellili yılların başlarına gelindiğinde, Süleyman'ın iki eşinden dünyaya gelmiş olan sekiz şehzadesinden dördü hayattaydı: Mustafa, Selim, Bayezit ve Cihangir... Bunlardan yalnız Mustafa, Hürrem'den değildi. Mustafa'nın annesi, Manisa valiliği sırasında Süleyman'ın yanında olan Gülbahar Sultan'dı ve Roxelane, uzun bir mücadele ve sonu gelmez entrikalarla onu padişahın kalbinden kovmayı başarmıştı. O günden beri de Rus kadını, sarayda mutlak kadın efendi olarak hüküm sürüyordu. Ancak Süleyman yaşlanmaktaydı -1550'de 65 yaşına gelmişti- ve Hürrem biliyordu ki, eğer bir gün Mustafa tahta geçecek olursa, saltanatını güvenceye alabilmek için kardeşlerini, yani Roxelane'-nın çocuklarını boğdurtacaktır. Kendisine gelince, hayatı bağışlansa bile gözden düşen padişah karılarının ve çocukları saltanat süremeyen valide sultanların sürgün yeri olan eski sarayın yolunu tutacaktır. Hürrem'in başkaca hiçbir seçeneği yoktu: Mustafa orta-139

dan kaldırılmalıydı, aksi takdirde o kendisini ve kanından gelen tüm erkekleri yok edecekti.

Mustafa'nın çeşitli yeteneklere sahip bir şehzade oluşu da Hürrem Sultan ve oğulları açısından tehlikeyi fazlalaştırıyordu. Şehzadeye yakın olanların hepsinin üzerinde birleştikleri nokta, onun babasına layık bir sultan olacağıydı. Avrupa da bunu biliyor ve korkuyordu. Postel, 1537'de şöyle

yazmıştır: "Süleyman'ın çocukları arasında Mustafa adında bir şehzadesi vardı ki, harikulade iyi bir eğitim görmüş, ihtiyatlı ve saltanat sürecektir yaştıydı, zira 24 ya da 25'ine gelmişti; Tanrı, böylesine büyük bir barbarlığın onca yakınımıza gelmesinden bizi korusun!" Bucbecq de şehzadenin "dikkate değer doğal yeteneklerinden" söz eder. Buna karşılık Selim, kendisine hanidir "Sarhoş" lakabını kazandıran bir üne sahipti. Bayezit hakkındaysa herhangi bir şey söylenmiyordu, çünkü söylenecek bir şey yoktu. Kambur ve bir şehzade müsveddesi olan Cihangir, oldukça esprili bir kişi olmakla beraber, anlaşıldığı kadarıyla esasen yarışın dışındaydı. Dört kardeş arasında yalnızca Mustafa popüler olmayı başarmıştı. Durumlarından hoşnut olmayan tımar sahiplerinden çoğu, devşirmelerin devlet katındaki yükselişleriyle ayrıcalıklarını yitirdiklerini fark eden eski soylular, Avrupa'dan kaynaklanan ve yavaş

yavaş imparatorluğu da etkilemeye başlayan ekonomik ve mali bunalımın kurbanları ve nihayet otuz yıllık bir saltanattan sonra Süleyman'ın tahtı, şehzadelerinin en yeteneklisine bırakması gerektiğini düşünenlerin tümü de Mustafa'yı istiyorlardı.

Süleyman'ı tahttan indirip yerine Mustafa'yı çıkarmak amacıyla bir komplo mu düzenlenmişti? Bu konuda hiçbir zaman kesin bir bilgiye sahip olamayacağız, ancak Mustafa'nın, Hürrem Sultan ve oğullarının amaçlarını çok iyi bildiği kesindir. İçlerinden biri sultan olmayagörsün, kaderi çizilmiş

olacaktı: Sarayın dilsiz bostancıları, boynuna kementlerini dolayıvereceklerdi hemen...

Yeteneklerinin ve popüleritesinin bilincinde olan, imparatorluğu yaşlılığın zayıflattığı ellerde kaldığını gören bu otuz yedi yaşındaki adamın, kendisi için çok büyük felaketler yaratabilecek bir veraset kavgasının başlamasındansa, bir an önce iktidarı üstlenmeyi düşünmüş olması ihtimal dışı tutulamaz.

Açılacak ölümcül mücadelede kavgayı ilk başlatan kazanacaktı. Mustafa'nın yanında ordunun büyük bir bölümü yer almaktaydı. Hürrem Sultan ve iki oğluya, sarayın başkadınının muazzam kişisel etkinliğine, devlet "mekanizması"nın ve saray çevresinin ağırlığına ve -o koşullarda önemi daha da artan- sultanla Hürrem'in damatları, hilekâr sadrazam Rüstem Paşa'nın kesin desteğine sahiptiler.

Çok fakir bir çevreden gelip (çocukluğunda çobanlık yaptığı söylenir) Osmanlı sultanının damadı olan ve on beş yıl süreyle devletin başında kalan bu sadrazamın garip bir kişiliği vardır. Zigetvar dolaylarındaki küçük bir kasabada dünyaya gelen, sivil yönetimle ordudaki tüm ileri gelenler gibi Hıristiyan kökenli olan sadrazam, eski dinini hatırlatan her şeyden nefret ediyordu. Venedik Balyosu Bernardo Navagero'ya göre "Hıristiyanlar arasında kim kendisine daha çok çıkar sağlarsa onu dikkate alırdı". Hemen hemen itici, karanlık ve hain bir görünüşü vardı ve "kendisine para karşılığında dilediğinizi yaptırabilirdiniz." Onu iyi tanıyan Busbecq, "Sultanın has bahçelerinde yetişen güllerle menekşeleri bile" sattığını "ve her tutsağın miğfer, zırh ve atını satmak üzere bir kenara ayırdığını" öne sürer. Ufak tefek, teni neredeyse mora çalan, çirkin görünümlü bir adamdı ama, 140

devlet adamı ve yönetici olarak taşıdığı nitelikler, bu fiziği örtüyordu. Deliler gibi çalışırdı, mükemmel bir hafızaya sahipti, "gururlu ve sinirliydi, hırsınınsa sınırı yoktu ve en çok zevk aldığı şey, Osmanlı hükümdarlarının hizmetine, ondan daha bilge, daha tedbirli bir kişinin asla gelmediğinin konuşulduğunu duymaktı." Devletin kasalarını doldurmada da üstüne yoktu. Tabii kendininkilerini de... Öldüğü zaman "ondan önce bir benzeri daha bulunmayan" korkunç bir servet bıraktı Bu muazzam servet, İstanbul'da ve imparatorluğun birçok başka kentinde, çok sayıda camiler ve vakfiyeler

yaptırmasına imkân vermişti.1

İran seferi 1552'de başladı. Süleyman, Rüstem Paşa'yı seraskerliğe getirdi ve ordu Anadolu yaylalarına doğru ilerlemeye koyuldu. Birlikler kışlamak üzere Türkiye'nin güneyinde, Karaman yöresinde ordugah kurdular. Mustafa'yı hedef alan entrika işte burada düğümlendi. Rüstem, sultanın en çok güvendiği kişilerden biri olan sipahi ağası Şemsi'yi Kanuni'ye göndererek, onu başlarında göremeyen askerlerin artık takatten düştüğü ve tahta genç bir şehzadenin çıkarılma zamanının geldiğini söylediklerini anlattı. Şemsi bu arada, bildiği kadarıyla Mustafa'nın bu tür sözleri itiraz etmeksizin dinlediğini ve hatta projeyi gerçekleştirmek üzere yardım sağlamak için İranlı Safevilerle ilişkiye bile girdiğini de laf arasında çıtlatacağı. Sultanın kesinlikle birliklerinin başında bulunması gerektiğini de ekleyecekti. Süleyman, Rüstem'in habercisinin anlattıklarını dinlediğinde büyük bir öfkeye kapıldı.

"Mustafa'nın ben hayattayken böylesine bir ihanete batmaya cüret etmesinden Tanrı bizi korusun," diye söylendi. İran'la savaşı ileri bir tarihe erteleyerek, Rüstem Paşa'yı hemen İstanbul'a çağırdı.

Ertesi yaz, Süleyman bizzat ordusunun başına geçti, Mustafa'yı da huzuruna çağırttı. Bu arada Hürrem ve çevresinin, bütün kış boyunca Süleyman'ı büyük şehzadesine karşı kıskırtmak üzere sarayda ellerinden geleni yaptıklarını kolaylıkla düşünebiliriz. Her türlü şıktta Sultan, kararlı ve Mustafa'nın ihanetinden emin olarak, şehzadesinin hemen Karaman Ereğli'sindeki2 ordugaha gelmesini istemişti.

Ona gönderdiği mektupta, "suçladığı cürümlerden aklanacağını ve korkmadan gelmesini" bildiriyordu.

Mustafa zor bir seçim karşısında kalmıştı: Babasının huzuruna varmakla hayatını tehlikeye atması olacaktı; gitmeyi kabul etmezse, gerçekten de ihanet niyetleri taşıdığını itiraf etmiş sayılacaktı. En fazla cesaret isteyen yolu seçti, belki masumiyetine duyduğu inançtan, belki de ordunun arasında, başına herhangi bir şeyin gelemeyeceğine güvendiğinden...

Olayı görgü tanıklarından dinlemiş olan Busbecq şöyle anlatır: "Mustafa içeri girer ve sahne başlar, dört bir yandan yakalanmıştır; hayatının sonu olduğunu bildiği o anda, bu şehzade tüm gücünü topladı ve kahramanca bir cesaretle gayrete geldi. Zaferinin, onu tahta ulaştıracağını hissediyordu, kavganın şiddeti içindeki kargaşa yeniçerilerin acıma duygularını harekete geçirecekti, onları şimdiden kendisini babasının gazabından kurtarmak üzere silaha sarılmış görüyordu. Süleyman'ı da asıl endişelendiren bu ihtimaldi, onun için trajedinin geçtiği otağının hemen arkasına, kimselerin bir şey fark etmemesi, gürültülerin hiçbir şekilde duyulmaması, hatta en ufak bir şeyden bile kuşkulanılmaması için kalın bezler gerdirmişti, ama yaşamak ve saltanat sürmek için duyduğu şiddetli tutku şehzadeyi her şeye karşı tek başına yenilmez kılmıştı: Kavga çıkmaza giriyordu; diğer bölmede işin bir an önce bitirilmesini sabırsızlıkla bekleyen Süleyman, aradaki per-141

delerin üzerinden başını yükseltti ve dilsiz bostancılarının pes etmek üzere olduklarını gördü, endişeleri daha da arttı, olanca hiddeti gözlerine çakılmış olarak, yüreksizlikleri yüzünden onları suçlayan insanlık dışı birtakım işaretlerle cellatlarına öylesine tehditkâr bir bakış fırlattı ki... Bu bakışın, dilsizler üzerindeki etkisi ne kadar büyük oldu... Bunu size anlatamam, onlarda yarattığı şiddetin bir benzeri daha olamaz, ikinci bir sefer Mustafa'nın üzerine atılıp, canını alarak yere

yıktıkları anın şiddeti de öyle... Zavallı şehzadenin gövdesini hemen bir halının üzerine koyup Süleyman'ın otağının önüne çıkardılar ki, Yeniçeriler, imparator olması istedikleri kişiye biçtiği kaderde padişahın otoritesini ve gücünü görebilsinler."

Bu cinayetin ordu üzerindeki etkisi çok büyük olmuştu. Busbecq, eğer o gün başlarına geçecek bir kişi çıkabilseydi Yeniçerileri hiçbir şeyin durduramayacağını yazarken, muhtemelen haklıdır Süleyman herhalde devrilmiş olacaktı. Ama başsız kalınca, Yeniçeriler de "engelleyemedikleri şeyi ancak sabırla sineye çekebilirlerdi". Hiddetlerini önce sövüp saydıkları ve "ihtiyar deli" diye bağırdıkları Süleyman'a yönelttiler, sonra da "ışığının imparatorluk sarayını aydınlatacağı en parlak güneşi" söndürmüş olan Hürrem'le Rüstem'e çevirdiler. Askerleri yatıştırmak için Süleyman Rüstem'i feda etti. Padişahın, cinayetin teşvikçisinin sadrazam olduğunu ortaya çıkartarak Mührü Hümayun'u ondan geri aldığı yeniçerilere anlatıldı. Sadrazamın düşüklüğü fazla uzun sürmedi. İki yıl sonra Rüstem yeniden görev başındaydı...

Mustafa ölmüş, şimdi geriye oğlu Murad kalmıştı. Ondan ve oyundan tek bir iz bile kalmasını istemeyen Hürrem için bu da tehlikeydi. Söylentilere göre, padişahı, bu genç adamın yeniçerileri ayaklandıracağına, halk önüne her çıkışında sanki geleceğin sulta-nıymış gibi alkışlandığına inandırdı.

Süleyman bir kez daha boyun eğiyordu. Devlet ricalinden birini idam fermanıyla birlikte torununun ikamet ettiği Bursa'ya gönderdi. Görevli Murat'a "Padişah ölmenizi buyuruyor," demiş ve şu karşılığı almıştı: "Ölmeyi, padişahın buyruklarına değil, Tanrı'nın buyruğuna itaat etmek için kabul ediyorum!"

Bu olaylardan bir süre sonra Süleyman'ın en sevgili şehzadesi olan Cihangir, iddialara göre Mustafa'nın kaba bir şekilde ortadan kaldırılmasının verdiği acıya dayanamadığı için öldü.

Peşpeşe gelen bu ölümler bütün imparatorlukta ve yabancı ülkelerde büyük yankılar kopardı. Kimileri tahtın varisi olan şehzadenin öldürülmesinde, şimdi artık devletin bütün sorumluluk mevkilerini ellerinde tutan ve sonunda İmparatorluğun efendileri durumuna gelen İslamlaşmış Hıristiyanların, kapı kullarının etkinliğinin yeni bir kanıtını gördüler. Kamuoyu, Süleyman'ı ve ondan da daha çok Hürrem ile Rüstem'i şiddetle kınadı. Genç şehzadenin koruyucusu olduğu yazarlar ve sanatçılar onun arkasından gözyaşları döktüler.³ Şairler, Osmanlı hanedanının en parlak umutlarından birinin dehşet verici şartlarda yitip gitmesinin esinlendirdiği acılı ağıtlar yazdılar. Bunların en ünlülerinden olan Yahya'nın yazdığı mersiye, Rüstem Paşa'yı özellikle sinirlendirmiş ve baş-vezir, sultandan, hükmüne karşı çıkacak kadar cüret gösteren bu adamı idam ettirmesini istemişti. Ancak Süleyman buna cesaret edemedi. Hanidir gereğinden çok kan akıtılmıştı...

Avrupa'ya gelince, rahat bir nefes aldı. Osmanlı tahtının varisinin zeki, cesur ve hırs-142

lı bir kişi olduğu biliniyordu. Süleyman'ın fetihlerinden sonra, böylesi niteliklere sahip bir hükümdarın yönetimi altında, imparatorluk nerelere gitmezdi ki? Uzunca bir süredir Süleyman'ın sağlık durumuna ilişkin söylentiler dolaşıp duruyor ve Mustafa'nın tahta geçmesiyle korkunç olaylar yaşanmasından korkuluyordu. Gerçi ölümü, genel kaygıyı tümenden ortadan kaldırmamıştı, zira Süleyman'ın öteki şehzadeleriyle ilgili olarak hiçbir şey bilinmiyordu. Ancak, yine de en tehlikelisi, artık yaşayanlar arasında değildi,

Bu korkunç idamlar tamamlandıktan sonra Süleyman ordunun başında, kışı geçirmek üzere Halep'e yöneldi. İngiliz gezgin Antony Jenkinson, padişahın olanca ihtişamıyla kente girişine işte burada tanık olmuştur. Anlattıklarına göre, kortejin başını kızıl renkli giysileri içinde 6.000 hafif süvari sipahiler çekmektedir. Onların arkasından, ellerinde yay ve okları, sarı kadifeler içinde ve başlarında aynı renkte Tatar sarıklarıyla padişahın 10.000 kapıkulu askerleri gelmektedir. Bunları da koyu kırmızı kadifeler giyinmiş dört subayın komuta ettiği, elleri palalı, başları tolgalı 12'şer bin asker izlemektedir.

Sonra mor giysileri, başlarında beyaz keçeden, mücevher ve değerli taşlarla süslü ve tüylü sorguçlar iştirilmiş başlıkları ve her biri birer arkebüzle silahlanmış 16.000 yeniçeri. Onların da arkasında, giysileri altın renkli kumaşlardan, yarısı arkebüz, yarısı yay ve oklarla silahlı 1.000 içoğlanı vardır; leopar kürklerine bürünmüş, başlarında tolgalar bulunan üç kişi, bir direğin tepesinde, alemlerle süslü kızıl renkli bir at kuyruğu taşımakta, peşlerinden de gümüşü giysiler, değerli taşlar, zümrütler, elmaslar ve yakutlarla bezeli gümüş zırhlara bürünmüş beyaz atlar üzerinde yedi içoğlanı gelmektedir. Altın renkli kumaşlarla giyinmiş altı içoğlanıysa, "harikulade bir ihtişam" içinde, iki yanında altın işlemeli giysileriyle yalnızca ikişer içoğlanı bulunan, en değerli taşlarla süslü altın ipliklerle dokunmuş bir örtüyle eyerlenmiş beyaz bir savaş atının üzerindeki padişahın önü sıra ilerlemektedirler; başında beyaz devekuşu tüylerinden sorgucu olan, en ince kumaşlardan bir sarık vardır ve gümüş renkli, inci ve değerli taşlarla işlenmiş kumaşlarla örtülü eşkin hayvanların sırtındaki altı genç kadın, başlarında paha biçilmez süsler olduğu halde padişahı izlemektedirler; bu kadınların her birine, küçük yaylarla silahlı iki hadımağası eşlik etmektedir. Kızıl bir kaftan giymiş olan ve her biri aynı renkte kadife uniformalar içindeki on beş yeniçerinin yaya olarak yanında yer aldığı başvezir bunların arkasındadır.

Daha geride, toplam 3.000 dolayındaki köleleriyle diğer paşalar bulunmaktadır. Ve tepeden tırnağa silahlı 4.000 süvari korteji tamamlamaktadır. Jen-kinson'a göre, Süleyman'ın ordusu, Halep'e yaya olarak birkaç günlük uzaklıkta kamp kuran alaylarda birlikte, aşağı yukarı 300.000 kişiden oluşmaktaydı.

Askeri harekât ilkbaharda başladı. Süleyman, ordusunu savaş düzenine sokmazdan önce, Diyarbakır'da yüksek rütbeli subaylarını topladı. Onlara, iman düşmanlarının bir kez daha başkaldırmış olduklarından, bunun İslam için yarattığı tehlikelerden söz etti. "Savaşı ülkelerine kadar götürerek, bunları yok etmek zorundayız" dedi. Subayları hep bir ağızdan şöyle karşılık verdiler:

"Padişahımız buyruğuna seve seve uyacağız, değil Hint'e ve Çin'e, gerekirse Kafdağı'na kadar yürürüz". Sultan adamlarını yeniden avucunun içine almıştı. Mustafa'nın trajedisi unutulmuştu.

Fırat Vadisi ve Erzurum yoluyla ordu bir kez daha İran'a doğru ilerliyordu. Şehzade Selim, Anadolu askerleriyle sağ kanatta, ordunun başında yer almıştı, sol kanattaki Rumeli askerlerine, geleceğin başveziri, Beylerbeyi Sokullu Mehmet komuta ediyordu. Kars'a gelindiğinde Süleyman, Şah Tahmasp'a, Osmanlı sultanlarının *Şii* sapkınlarla savaşa girmezden önce gönderdikleri o sövgü dolu mektuplardan birini yolladı: "Hak yoluna dönmezsen, ortadan kaldırılacaksın. Kuran'ın emrettiği gibi,

gazabımızı göstermek için kılıcımızı çektik..." Artık hareket başlayabilirdi. Türkler, tüm Erivan yöresini kırıp geçirdiler. Şah'ın kentteki kalesi yerle bir edildi. Nahcivan'da taş üstüne taş bırakılmadı...

Tahmasp'ın cevap mektubu da tam bu sırada Süleyman'a ulaşmıştı. Bu mektup da sultanın göndermiş olduğundan daha az sövgü dolu değildi. Şah, soylu olmayan silahlar kullanan Türk'ü korkaklıkla suçluyordu: "Gücünüz asla mızrak ve kılıçtan gelmiyor. Tüfeklere ve toplara sığınıyor, kimliğinizi yağma ve yangınlarla ortaya koyuyorsunuz"... İki imparatorun vezirleri arasındaki karşılıklı hakaretleşmeler de devam etti. "Toprağın hangi yanda titrediği apaçık görünüyor" diye yazmaktaydı Osmanlı; "Nahcivan'dan çekildiğimiz için, şimdi çakal, kahramanca ormana gelebiliyor. İran elleri yeniden Osmanlı sancaklarıyla kararmıştır. Eğer adamlarınız savaşmak için açık araziye çıkma yürekliliğini gösterebilselerdi, Osmanlılar da tüfeğe ve topa başvurmadan, yalnızca mızrak ve kılıç kullanarak onları püskürtebilirdiler." Safevi vezir bu mektuba, sanki Osmanlı barış istiyormuş gibi bir karşılık gönderiyordu. Süleyman'ın veziri de böyle bir talepleri olmadığını bildiriyor, Safevi'yi

"imansızlıkla" suçluyor, bununla beraber, eğer Şah barış istiyorsa, "Saadetli sultanın, her zaman dosta ve düşmana karşı açık" olduğunu ekliyordu. Bir ara Safevilerle açık muharebeye girileceği sanıldı.

Şahın kuvvetlerinin birçok kaleyi aldığı haberi gelmiş, Süleyman da başvezirini hemen 4.000 yeniçeri ve tüm Anadolu ve Rumeli askerleriyle doğruca üzerlerine göndermişti. Ama her zaman olduğu gibi, Şah ordusuyla birlikte geri çekildi: Türkler karşılarında sadece yakıp yıkılmış ve ahalisi tarafından terk edilmiş bir bölge buldular.

Bu savaş, yıkımlara yeni yıkımlar katmaktan öte bir sonuç vermeksizin, sonsuza kadar sürebilirdi.

Tahmasp, ülkesinin birçok köşesinin tümüyle harap olduğunu görmekteydi. Barış yapmaya hazırdı.

Onurunu kurtaracak birkaç başarı elde ettikten sonra Sultanın, o sırada Erzurum'da bulunan genel karargahına, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir elçi -muhafız alayının komutanını- gönderdi.

Osmanlı tarafınca hemen kabul edilen bir ateşkes önerdi. Süleyman da bu savaştan yorgun düşmüştü.

Çarpışmalara son verildi ve sultan kışı geçirmek üzere Amasya'ya hareket etti.

Birkaç ay sonra, şahın baş teşrifatçısıyla Osmanlı başveziri arasındaki barış görüşmelerine de burada başlanacaktı. İranlı murahhas, beraberinde birbirinden değerli armağanlar ve Tanrı'ya, Peygambere ve Ali'ye övgülerle dolu, barış koşullarını da içeren bir mektupla gelmişti. Şah, Şii hacıların rahatsız edilmeksizin İslam'ın kutsal yerlerini ziyaret edebilmelerini istiyordu. Süleyman bunu kabul etti. Şaha gönderdiği cevap mektubunda, İranlılar bir zarar vermedikleri sürece barışın korunacağını bildiriyor ve Ali'nin, "benim yoldaşlarım tıpkı yıldızlar gibidir; içlerinden birini izleyerek doğru yolu bulursunuz" demiş olan Peygamberin tek yoldaşı olmadığını da hatırlatıyordu.

olan uzun kavgaya -geçici olarak- bir son vermekteydi. Şah, Süleyman'ın yeni ilhaklarından sonra aldığı şekliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını tanımıştı. Anadolu'daki yandaşlarının yağmalarına ve Şii propagandalarına son verilmeyi de -en azından sözde- kabul etmişti. İranlı ve Osmanlı beyleri, sınır boyunda barışın gözetilmesi için ellerinden geleni yapacaklardı. Tümüyle tatmin olmamakla beraber Süleyman, antlaşmanın hükümlerine kesinlikle uyulması için emirler verdi.

Tahmasp'ı Osmanlılara yeniden saldırmaktan alıkoyacak bir baskı yapması için de bir süre, Amu Derya'nın ötesindeki ülkelerde hüküm süren Özbeklerin Hanıyla iyi ilişkiler içinde olmaya çalıştı.

Hünkar, elleri serbest kalsın istiyordu: İmparatorluk içinde, birincil önemde bir siyasi fırtınanın yaklaşmakta olduğu görülüyordu.

BİR "KOMÜNİST" AYAKLANMA

Süleyman, şimdi altmış yaşındadır. Onun» yaşındaki bir adam için -XVI yüzyılda- oldukça sağlıklı sayılır. Sakalları kırlaşmış, uzun gövdesi biraz bükülmüş, uzun ve ince boynu omuzları arasına çökmüş bile olsa, görünüşü her zamanki gibi soylu ve heybetlidir. Amasya'daki ordugâhına onunla karşılaşmış olan Busbecq, "Yüzünün kederli ifadesine rağmen, sert görünüşü yine de fazlasıyla heybet taşıyordu," diye yazmaktadır. "Eğer benzindeki solukluk, bazı gizli dertlerin işareti değilse" sağlığı da oldukça iyidir. "Ama, zamanın kötü izlerini onarmasını kadınlar kadar iyi bilmektedir. Allık kullanmakta, bu önleme de, yüzünün renginden de anlaşılacağı üzere sıhhat ve afiyette yaşadığına tanık olabilirsiniz diye, özellikle yabancı elçileri kabul ettiği günlerde başvurur". Bütün hayatı boyunca aşırılıklardan kaçınmış olan hünkar, şimdi, yaşlılığında daha da kanaatkar olmuştur. Oğlu II. Selim ve haleflerinden birçoğunun tutsağı olacakları sarhoşluk ve diğer tutkuları hiç tanımamıştır. "Onun hakkında en sert eleştirilerde bulunanlar bile" diye anlatmaktadır Bucbeq, "eşine olan aşırı bağımlılığından başkaca bir tutkusundan söz edemezler."

Dini vecibelerine titizlikle bağlı olan Süleyman, ihtiyarlığın eşiğinde, işi ilk sultanlar dönemindeki sade yaşama dönüşe kadar vardırılmamıştır. Ancak çok daha sonraları, ölümünden birkaç yıl önce Saray'daki altın ve gümüş takımlar toprak kâselerle değiştirilecektir.

İstanbul'daki saray, yabancı gezginlerin ağızlarını her zaman bir karış açık bırakan bir debdebe içindedir; bunlar, sultanın atının zırhının "en nadide doğu incileriyle baştan aşağı bezenmiş", savaş

giysileriyle kılıcının, baştan sona zümrütler, yakutlar ve elmaslarla işli, "çeşitli enfes kumaşlardan yapılmış, düşünülebilecek en zengin şey" olduğunu, imparatorluk ricalinin elbiselerinin "bazılarının altın işlemelerle süslü, bazılarının kadifeden, bazılarının da beyaz, kırmızı, mavi satenden, altın ve gümüş şeritler ve kordonlarla gayet zengin bir şekilde hazırlanmış" giysiler olduğunu anlatırlar.

Bucbeq, "şunlara bakın" diye yazmaktadır, "sarıklı başların oluşturduğu şu denize bakın, her biri de beyazın beyazı ipeklilerle kıvrım kıvrım sarılmış... Her biçimden, her renkten şu harikulade kaftanlara bakın... Her şey altınla, gümüşle, erguvanla, ipekle, kadifeyle pırıl pırıl...

gördüğüm en güzel şey."4

Hürrem Sultan da henüz hayattadır. Etkisi her zamankinden daha fazladır. Süleyman'ın üzerinde büyük bir nüfuza sahiptir ve adamları, en başta Sadrazam Rüstem Paşa olmak üzere devletin en önemli makamlarını tutmuşlardır. Bununla birlikte, ihtiyarlayan hükümdarın bütün hatalarını ve cinayetlerini ona bağlamak gerçeklerin tam bir ifadesi de olamaz. Süleyman, geleceğini, ya da bizzat kendininkini tehlikede gördüğünde, her zaman o enerjik ve acımasız kişi olarak kalacaktır. Çevresinin etkisinde bile kalmış olsa, Mustafa'nın ve bir süre sonra da Bayezit'in trajedilerinde sorumluluğu asıl taşıyan odur.

Tümüyle aklı başında ve dengeli bir durumda, kararı o almıştır. Hayatının son gününe kadar iktidarın dizginlerini elinde tutacaktır.

Bu iktidar, elbette ki hiçbir sallantıya maruz kalmayacaktır. İmparatorluk her zaman, o güçlü ve zengin imparatorluk, imparatorun otoritesiyle eksiksizdir. Zor günler henüz ortada yoktur. Ne var ki, kaygı verici birtakım işaretler belirmeye başlamıştır.⁵ Ekonomi tökezlemekte, para değerini yitirmeye başlamakta, ordunun ve Saray çevresinin korkunç harcamaları vergi yükünün ağırlaştırılmasına neden olmaktadır. Durumdan hoşnut olmayanları sindirmek ve düzeni sağlamak için taşra vilayetlerine yeniçeriler gönderilmektedir. Bunun tek sonucu da yeniçerilerin ellerine geçirdikleri toprakları ve malları sahiplenerek halkın hoşnutsuzluğunu artırmalarıdır. Ordunun bu seçkin kesimindeki birlik duygusu ve disiplin de bundan etkilenecektir.

Gerçekten de Mustafa'nın dramatik sonu işleri düzene sokmaya yetmemiştir. Halkın geniş bir kesiminde yası tutulurken, efsanesi de ölümünün hemen ardından yayılıp genişledi. Böylesi durumlarda sık sık görüldüğü gibi, nereden çıktığı anlaşılmayan bir kişi, kendisinin dilsiz bostancıların kementlerinden kurtulan şehzade olduğunu iddia etti. Kuzeybatı Anadolu'da, Ereğli'de, vezirleri ve sözüm ona çeşitli yönetimi birimleriyle bir hükümet kurdu. Yüzlerce, giderek binlerce asi kendisine katılıyordu. Bunun üzerine Avrupa yakasındaki Türk topraklarına geçti, kısa zaman içinde Trakya'nın büyük bir kısmı, Makedonya ve Dobruca, onu sultan olarak tanıdılar. Bununla birlikte başkent yapmak istediği Edirne'yi ele geçiremedi. Vaazettiği "komünizm", Devlet'i yönetenlerden aldığı varlıkları dağıttığı on binlerce zavallıyı kendisine çekiyordu. Bu hareket, şehzade Bayezit'in, Sahte Mustafa'yı ele geçirip astırttığı güne kadar yayılmasını sürdürdü. İsyan bastırılmış olsa da, Osmanlı İmparatorluğu içinde her zaman devletle iç içe yaşamış olan bir ayaklanma duygusunu göstermesi bakımından önemlidir. Sahte Mustafa'nın yandaşı olan binlerce asinin idamı da hiçbir çözüm getirmeyecektir.

Bunun böyle olduğu hemen sonra Beyazıt'ın isyanında, saltanatın bu sonuncu büyük "olayının" patlak vermesinde de açık seçik görülecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaşmış oldukları arasında en ciddilerinden biri olan bu ayaklanma, eğer yönetici sınıflarla halkın, özellikle de Anadolu'da kırsal kesimlerde yaşayan halkın büyük bir bölümündeki hoşnutsuzluk arasındaki gerilim şehzade Mustafa'nın idamını izleyen yıllarda erişmiş

bulduğu noktaya varmasaydı, belki böylesine bir yaygınlık kazanmayabilirdi. "Sahte Mustafa"

isyânını izleyen ve çok büyük yankıları olan bu olay, genel huzursuzluğu yaygınlaştırdı ve köylü

gilerin ağırlaştırılmasına koştut olarak, yaşama koşullarında ortaya çıkan kötüleşmeyi ne ölçüde kaldıramayacak bir hale geldiklerini gösterdi.

Tarım alanlarının genişletilmesi yolundaki çabalar alabildiğine yavaş ilerlerken, nüfus artışı durumu daha çok ağırlaştırıyordu.6 Bunlara, ateşli silahların kırsal kesim insanları arasında yaygınlaşması, tımar düzeninin yozlaşmasıyla birlikte (Bkz. son bölüm..) bunların yerine gönüllülerin toplanması,

"Fiyat Devrimi"nin yol açtığı ve Avrupa'dan gelen ucuz paranın Osmanlı İmparatorluğu'nu istilaya başlamasıyla ufukta beliren parasal bunalım eklenmekteydi. Ciddi karışıklıklar için gerekli bütün koşullar bir araya gelmeye başlıyordu. Bu karışıklıklar daha sonra, yüzyılın bitimine yakın, Celali İsyancıları'yla patlak verecektir.

HANEDANIN İÇİNDE YENİ TRAJEDİLER

Sözünü ettiğimiz dönemdeki hoşnutsuzlukların ve kimileri için de tepkilerin başlıca sonucu, babasına karşı ayaklanan Bayezit'e yeni«birliklerin katılması olacak ve şehzade, bunlarla birlikte kendi ölümüyle sona erecek olan kavgasını sürdürecektir. Mustafa ortadan kaldırıldıktan sonra taht kavgası hemen hemen aynı yaşlarda olan -yaklaşık 35 yaş-Selim ile Bayezit arasında sürmekteydi.

Hürrem Sultan'in hanedanın geleceği konusunda herhangi bir kaygısı yoktu, ancak, görünüşe göre tercihleri, kaba, tembel ve alkolik7 olarak ünü yeri göğü tutmuş olan Selim'e karşı zeki, herhangi kötü bir alışkanlığı bilinmeyen Bayezit'e yönelik bile olsa, her iki oğlu üzerinde de mücadelelerine bir son vermelerini sağlayacak ölçüde nüfuza sahipti. Hürrem, 1558 Martında öldü ve onun varlığı ortadan kalkar kalkmaz iki kardeş birbirinin gırtlığına sarıldı.

Bayezit de, Selim de, çevrelerine yandaşlarını toplamışlardı. Durumlarından hoşnut olmayan tımar sahipleriyle köylüler Bayezit'ten yanaydılar, yeniçerilerse Selim'i tutuyorlardı. Kavgayı başlatacak olan girift entrikayı, kanlı hilelerde uzman olan Rüstem Paşa tezgâhladı.

Sadrazam, sarayın ikinci güçlü adamı olan Lala Mustafa Paşa'dan nefret ediyordu, çünkü selefi Ahmet Paşa tarafından korunmaktaydı. Bayezit'e alabildiğine sadık olduğunu bildiği Lala Mustafa'yı tümüyle ortadan kaldırabilmek umuduyla, Selim'in divanında baş mabeyinciliğe atadı. Ne var ki, sadakati hiç de en başta gelen erdemlerinden olmayan Lala Mustafa, tam tersine yeni görevini daha çok yükselmek, belki günün birinde başvezirliğe kadar ulaşabilmek amacıyla kullandı. Böylece Selim'i, kardeşi Bayezit'i, mahvına sürükleyecek çeşitli yanlışlıklar yapmaya zorlaması için telkinlerde bulunmaya koyuldu. Selim buna razı oldu ve Bayezit'e, Lala Mustafa tarafından kaleme alınacak ve eski dostlukları nedeniyle herhangi bir kuşku da uyandırmayacak bir mektup yazılmasını ve bu mektupta Paşa'nın, kardeşinden kurtulmak üzere Bayezit'e yardım önermesini kabul etti. Tek amacı kardeşini ortadan kaldırmak olan Bayezit, mektuptaki öneriyi kabul etti. Lala Mustafa Paşa'nın tuzağı işe yaramıştı. Bayezit'ten gelen cevabı Selim'e gösterdiği zaman şehzade küplere bindi. Gazabı, birkaç hafta sonra kardeşinden baştan sona hakaretlerle dolu bir mektupla birlikte -aslında mektubu yazan Lala Musta-147

fa'ydı- bir entari, bir kadın başlığı, bir de öreke aldığında **kat kat arttı. Bunun üzerine** Selim, olayı

babasına haber verdi. Süleyman'ın sert **takdirlerle dolu mektubu hiçbir** zaman Bayezit'e ulaşmayacaktı. Mektubu götüren habercileri **tutuklatıp öldürten Lala Mustafa**, bu cinayetin sorumluluğunu Bayezit'in üzerine **yıkacak düzeni de almıştı**. Son derecede öfkelenen sultan, Bayezit'i Konya valiliğinden **alarak, İstanbul'a daha uzakta** olan Amasya'ya atadı. Selim de Kütahya'ya gönderilmişti.

İki kardeş Süleyman'ın bütün karşı çabalarına rağmen, savaş **hazırlıklarını hızlandırmaya** koyuldular. Konya'yı terk etmeyi reddeden Bayezit, **kendisine katılan birlikleri** bir araya topladı.

Bunlar yirmi bin kişi kadardılar. Bu **açık bir başkaldırıydı**. Bunun üzerine Süleyman, Divan'daki en yetenekli kişi olan **üçüncü veziri Sokullu Mehmet Paşa** komutasındaki yeniçeri, sipahi ve topçulardan oluşan **bir kuvveti Selim'e gönderdi**. Savaş Konya dolaylarında oldu. Bayezit'in, başlıca **Türkmenler ve tımar sahiplerinden** kurulu olan ordusu silah gücü yetersiz olduğu için yenildi.

Amasya'ya kaçan Bayezit, babası hayatta olduğu sürece sonuç alamayacağı bu düelloya **son vermeyi kararlaştırdı**. Süleyman'a bir mektup göndererek kendisini bağışlamasını **diledi**. Ancak, **Lala Mustafa** bir kez daha bu mektubu da ele geçirmeyi başaracaktı.

Bayezit için kaçmaktan başkaca yapacak şey kalmıyordu. **Sultanın orduları tarafından** yenilgiye uğratılmış asi bir şehzade olarak, kaderi **belirlenmişti**: Eğer babasının askerlerinin eline düşecek olursa, dilsiz bostancılara teslim **edilecek ve kardeşi Mustafa'nın** akıbetine uğrayacaktı. On bin kadar asker topladı ve **dört oğlunu da yanına alarak**, İran'a doğru yola çıktı. Selim'in peşine taktığı atlılar onu ele **geçirmeyi başaramadılar**. 1559 sonbaharında Erivan'a gelen şehzade, vali tarafından **büyük saygı gösterileriyle** karşılandı. Bir süre sonra da eline böylesine değerli bir **rehine geçirmiş**

olmaktan ötürü büyük bir sevince kapılan Şah Tahmasp onu karşılamak üzere **Tebriz'e geldi**. **Şah, Bayezit'in** onuruna muhteşem şölenler düzenledi. Altın, gümüş, **inci ve değerli taşlarla dolu** kırk tepsi, "şehzadenin başından aşağıya boşaltıldı". Zengin **koşum takımları içinde** dokuz at armağan edildi. Bayezit, bunların altında kalmadı. "**Şah'ın geçtiği yollara atlaslar, şam kumaşları, kadifeler** ve zengin dokumalar serilmişti ve **kendisine eyerleri gümüşten** elli at sunuldu."8

Bu göz kamaştırıcı dekorun gerisindeyse sinsi bir **pazarlık sürmekteydi**: **Acaba** Bayezit'e karşılık, Süleyman ne verirdi? Mektuplar ve diplomatik **heyetler birbirini izlemeye** koyuldu. Süleyman, başlangıçta oğlunu en sert cezayı hak etmiş **bir asi olarak niteledi**, sonraları uzlaşır göründü. Selim ise, İranlılara ve kardeşine **sövgülerle dolu mektuplar** yağdırmaktaydı. Sonunda Tahmasp, Bayezit ve oğullarının, **Kuran'ın "Putperestleri ve isyancıları öldürün"** diyen buyruğuna uygun olarak **öldürülmelerinin yerinde olacağını** kabul etti. Ancak, onları teslim etmesine karşılık olarak -küçük **bir karşılık kendisi veya oğulları için** Bağdat valiliğini istiyordu.

Bağdat'a yeniden Safevileri sokmaya hiç niyeti olmayan **Süleyman, bu isteğe kaçamak** yollu bir karşılık verdi. Sultan sadece herhangi bir **karşılık vermeme konusunda** kararlı olmakla kalmıyor, ama Tahmasp'ı zor kullanarak, asiyi **kendisine teslim etmeye** de zorlamak istiyordu. Özbek hanlarından ve Kafkasya'daki **aşiretlerden**, "**suçlu şehzademi kabul etmekle, işaretini alnında taşıdığı bir adilikle barışı bozan"** Safevi'nin üzeri-148

ne saldırmalarını istedi. Ancak bunlar, Tahmasp ve korkutucu ordusuyla karşılaşmaya **hiç de istekli değillerdi.** Cevap olarak, eğer Süleyman hayranlık uyandıran kuvvetleriyle **gelecek olursa, hemen ona** katılacaklarını bildirdiler. Süleyman, askerlerinin **konukseverlikten çok uzak o** topraklara yeniden gitme konusunda pek de istekli olmadıklarını **görüyordu. Gelişmeleri,** zamanın akışına bırakmaya karar verdi.

Böylece herhangi bir sonuca ulaşamayan pazarlıklar arasında aylar geçti. Eğer Bayezit **serbest bırakılacak olursa,** halkı kışkırtmaya koyulacak ve belki de Anadolu'da bir **karşı iktidar oluşturacaktı. Bunu** sultan da biliyordu, şah da. Tahmasp, şehzadeye karşılık **olarak elde edebileceklerinin** azamisini almak peşindeydi; Süleyman'sa en azını vermek **istiyordu. Bu arada** Bayezit de bir tutsak haline gelmiştir. Askerleri, çeşitli bahanelerle **elinden alınmıştı;** tam anlamıyla eli kolu bağlı durumdaydı, ama bir yandan da **şahın onur konuğuydu.** Nihayet Tahmasp Süleyman'a bir mektup gönderdi ve Bayezit' **in konukluğunun** kendisine pek büyük harcamalara mal olduğunu, bunun dikkate **alınması gerektiğini bildirdi.** Süleyman anlamıştı: Şahın istediği paraydı... Zararını **fazlasıyla karşılayacağını** ve ona, "olayın önemiyle orantılı" bir armağan göndereceğine söz **verdi.**

Geriye bir tek şehzadeyi tutuklayacak bir bahane bulmak ve onu teslim etmek **kahyordu. Bu fırsat da 1561 Eylülünde,** Bayezit'in de şahın konuğu olarak katıldığı bir **şölende ortaya çıktı.** Bayezit'in maiyetinden Mahmut Paşa adında bir kişi, bir ara şaha **yaklaşarak kulağına şunları** söyledi:

"Babasına ihanet eden ve sizin de canınızı alabilecek **bir şehzadeden sakının...**" Dehşete kapılan şah, hemen kalktı ve şöleni terk etti. **Bayezit, gerçi o saat Mahmut'un** kellesini uçurtmuştu. Ancak iki suç ortağı, şehzadenin **kendilerini Tahmasp'ı öldürmek** için zorladığını öne sürdüler. Bu iddia halk tarafından **öğrenildi ve toplanan kalabalık** Bayezit aleyhine gösteriler yapmaya başladı. Şah da,

"onu korumak üzere" gözaltına aldırttı, aynı zamanda bin dolayında askerini -Bayezit'in **çevresindekilerin tümü- öldürttü.** Ancak onu asla Süleyman'a teslim etmeyeceğine dair **yemin etmiş**

olduğundan, tuttu Selim'in adamlarına verdi.

Zavallı şehzade, hemen oracıkta dört oğlu ile birlikte boğuldu. Bir süre sonra da **henüz üç yaşında olan** beşinci oğlu Bursa'da, Süleyman'ın bir Yeniçeri eşliğinde **gönderdiği harem ağası tarafından** öldürülecekti. Asıl cellat olması gereken Yeniçeri, çocuğun **sevgiyle kendisine** koştüğünü görünce dayanamayıp bayılmıştı. Süleyman oğlunun **sonunu öğrenir öğrenmez** vezirlerinden birisiyle şaha 300.000 altın gönderdi. 100.000 **altın da şimdi artık Osmanlı** tahtının tek varisi olan Selim tarafından yollanmıştı.

Bayezit'in, Mustafa'nın idamından birkaç yıl sonra gelen öldürülüşü ve tahtın işe **yaramazlığını gayet iyi bildiği** bir adama kalışı konusunda yaşlı hünkârın neler düşünmüş **olabileceğini bilmiyoruz.**

Ancak Venedik Balyosu Marcantonio Donini, Süleyman'a **atfedilen şu sözleri** aktarmaktadır:

"Tanrıya şükürler olsun ki, Müslümanların, **şehzadelerim arasındaki** savaştan kurtarıldıklarını görecektir kadar uzun yaşayabildim. **Böylece, kalan günlerimi** huzur içinde geçireceğim. Eğer bunun

tersi olsaydı, **umutsuzluk içinde yaşayıp ölmüş** olacaktım."9 Hiçbir şey, bölünmüş bir imparatorluktan **daha kötü değildi.**10

149

1 "Sekiz yüz on beş çiftlik, dört yüz yetmiş altı su değirmeni, bin yedi yüz köle, gümüşle işlenmiş altı yüz, altın ve değerli taşlarla süslü beş yüz eğer... Yüz otuz çift altın üzengi, yedi yüz altmış tane murassa kılıç, sekiz yüz el yazması Kuran, on bir milyon akçe değerinde otuz iki adet değerli taş, yüz milyon akçe (ya da iki milyon duka altın)." (A.G. de BUSBECÇ), *a.g.e.*) 2 Bazı tarihçilere göre, Konya dolaylarındaki Aktepe'de.

3 Mustafa'nın, gazellerini topladığı üç divanı vardı.

4 A.G. deBUSBECQ, *a.g.e.*

5 Batı Avrupa'da da "Güzelim On Altıncı Yüzyıl" sona ermişti. Ekili alanlar ve tarım teknikleri, nüfus patlamasıyla orantılı olmaktan çıkmıştır, dolayısıyla kıtlıklar ve tahıl fiyatlarında artışlar görülür. Ücretlerin yerinde saymakta oluşu ve vergi yükünün ağırlaşması, toplumsal kargaşalara yol açar. Küçük Buzul Çağı'-nın başlangıcının da tarımsal üretimin gerilemesinde etkisi vardır.

6 Bkz. M. A. COOK, *Population Pressure in rural Anatolia, 1450-1600*, 1972.

7 Alkollü içkilere olan düşkünlüğü sonunda hayatına mal olacaktır. Bir şişe şarabı bitirdikten sonra, sarayda yaptırdığı hamamı görmeye gitti ve dengesini kaybedip ıslak taşlarda düştü. On bir gün sonra ölmüştü.

8 J. von HAMMER-PURGSTALL, *a.g.e.*

9 ALBERİ, *Relazioni degli ambasciateri veneti durarte il secolo XVI*, Floransa, 1839-1863.

10 Hiç kuşkusuz, Süleyman da bir başka tehlikenin kuzeydoğuda kendini göstermeye başladığını anlamıştı: Kazan ve Astragan'ı ele geçiren Moskova çarlarından gelen tehlike... Volga ağzı yöresiyle Kafkasya'nın kuzeyindeki Rus yayılcılığına bir son vermek ve Orta Asya'daki hacılara Mekke yolunu açmak üzere bu yöne doğru bir saldırıda bulunulması düşüncesi yavaş yavaş şekilleniyordu. 1563'te bu düşüncesini ve Astragan'a saldırarak Don ve Volga'yı birleştirecek bir kanal inşa ettirip böylece askeri birliklerle teçhizatlarını daha kolayca nakletme ve mal taşınmasını kolaylaştırma niyetini, Kırım Tatarlarının Hanı Devlet Giray'a açacaktır. Sadrazam Sokullu, kanal projesini en başta destekleyenlerden olacaktır. Ancak proje, 1569'da yeterli ön incelemeler yapılmadığı ve kendisinin de birtakım emelleri bulunan bir bölgede Osmanlı garnizonlarının yerleştirilmesine karşı hiç de istek duymayan Devlet Giray'in art niyetleri yüzünden gerçekleşemeyecektir.

150

VII. BÖLÜM

GÜNBATIMI

1550'ye doğru Türkler, korsanların da desteğiyle, hemen hemen tüm Akdeniz'e egemendiler.

İspanyollar pek çok yerde savunmaya çekilmiş olarak, ancak bir kaç başarılı hamlede bulunabilmişler ve büyük askeri hareketleri sonuçsuz kalmıştı. Cezayir felaketini izleyen yıllarda Osmanlıların, savunma hatlarını tümüyle aşmalarına pek de bir şey kalmamıştı.

Barbaros'un İtalya kıyılarına düzenlediği sefer, neredeyse bir gezinti halinde gerçekleşti: Eğer Barbaros, Villefranche'ta bulunduğu sırada Dorya'ya saldırmış olsaydı, İspanyol donanmasına hiç kuşkusuz bir daha altından kalkamayacağı bir zarar vermiş olacaktı. Büyük denizcinin 1546'daki ölümü Müslüman donanmasına gücünden bir şey yitirtmedi, zira ardında kendisiyle aynı düzeyde kaptanlar bırakmıştı: Hıristiyan kökenli bir Hırvat olan ve Süleyman'ın torunuyla evlenen Piyale Paşa; yine Hıristiyan olarak dünyaya gelen korsanların en ünlüsü Turgut Reis; Salih Reis; Kalabria doğumlu bir Hıristiyan olan ve Öc AH lakabıyla anılan Kılıç Ali Reis...

DENDİN HAYDUTLARI

Barbaros'un doğrudan varisi sayılan Turgut, Korsika'ya karşı giriştiği bir akın sırasında Dorya tarafından tutsak alınmış, sonra Barbaros'un ödediği büyük bir fidye karşılığında salıverilmişti.

Zincirlerinden kurtulur kurtulmaz bir filo meydana getirdi, Afrika kıyılarını yağmaladı ve İtalya'ya geçti. Pouzzole ve Castellammare'nin bütün sakinlerini tutsak alarak, ya sonradan fidye karşılığı serbest bıraktı ya da köle haline getirdi. Afrika'ya dönüşünde bu kez Sousse ve Monastir'i aldı, ardından da o sıralarda Tunus Beyi'nin hakimiyeti altında bulunan Mehdiye'yi kuşattı. Bilinçli dağıtılan altınlar sayesinde, o güne kadar fethedilmez diye tanınan kentin kapıları kendisine açılmıştı; tek bir tüfek bile patlamamıştı kuşatmada...

Mehdiye'nin alınışı, kendi başına pek de önemli sayılmasa bile, Müslüman başarılarının düzenli aralıklarla sarstığı Hıristiyan aleminde yeni bir terör ürpertisi yarattı. Şarl-151

ken'in fikrini bile sormadan Napoli Kral Naibi Alvares de Toledo, Dorya, Cosme de Mericis ve Papa III. Jules, gidip "Yeni Cezayir"i geri almaya karar verdiler. Elli kadar kadirga topladılar ve iki ay süreyle kenti kuşattılar ve sonunda, sambueal adı verilen bir savaş aracı sayesinde teslim almaya muvaffak oldular. Ancak Turgut gitmişti ve onu yakalamadan zaferleri tam olamayacaktı. Türk korsanı Cerbe'ye çekilmişti ve Hıristiyanlar onu orada kolayca ele geçirebileceklerini sanmaktaydılar.

Oysa, Turgut daha önce de epey yararlanılan -bu arada Fatih Sultan Mehmet'in de yararlandığı- bir savaş hilesine başvurdu. Kendisine, adanın belli bir noktasında saldırılacağını bildiği için iyice yağ-

lanmış kalaslardan bir yol inşa ettirdi sonra da gemilerini bu kızakların üzerinden kaydırarak Alcantara Limanı'ndan adanın öteki ucuna taşıdı. Bu arada kıyıda yapılan top atışları da limana dizilmiş olan İmparatorluk donanmasını şaşirtmişti Dorya uygulanan taktiği, kendisine yardım getiren bir geminin Turgut Reis tarafından ele geçirildiğini gördüğü zaman anlayacaktı. Tam bir yenilgiye uğramıştı.

Cerbe kuşatmasından kurtulan Turgut, Malta'ya saldırmayı denedi. Ada, Süleyman tarafından Rodos'tan kovulduklarından beri Kudüs Saint-Jean Şövalyeleri'nin elinde bulunuyordu. Ancak Malta

dayandı ve Türk korsanı yalnızca komşu adaya, Gozo'ya (Küçük Malta) çıkmayı başararak, hemen hemen tüm ada halkını oluşturan 5 ile 6 bin kişiyi tutsak aldı. Sonra da gemileri Trablus'a doğru yelken açtılar.

Stratejik önemi en az Tunus ve Malta kadar önemli olan bu kent, 1530'da Şarlken tarafından Malta şövalyelerine verilmişti. Garnizonunda, İtalyan ve Berberi askerlerle birkaç şövalye bulunduğu herkesçe biliniyordu. Kaleye, Langue d'Auvergne Mareşali Fra Gaspar de Vallier komuta etmekteydi.

Her zaman olduğu gibi, çarpışmaları Türk topçusu başlattı ve surları gülle yağmuruna tutarak bir kısmını çabucak yıktı. Garnizon büyük baskı altında bunalmıştı, şövalyelerin büyük maestrosu Jean d'Olmedes'in arabuluculuğunu rica ettiği Fransa'nın İstanbul'daki elçisi Jean d'Aramon'un da katılmasıyla görüşmelere başlandı. Garnizondaki askerlerle kent halkının can güvenliğini koruyan bir antlaşma yapıldı. Ancak, Türk amirali Koca Sinan kente girer girmez herkesi tutuklattı ve eğer sözünü tutmadıysa, bunun nedeninin Rodos'un fethinden sonra Kanuni'nin bir daha korsanlık yapmayacaklarına dair söz aldıktan sonra serbest bıraktığı şövalyelerin bu sözlerine uymamaları olduğunu bildirdi. Gerçekten de doğrudur bu. Yine de D'Aramon, Fransız şövalyelerin kendisine teslim edilmelerini sağlayabildi. Diğerleriye zincire vurulup İstanbul'a gönderildiler. Artık Trablus üzerinde Türk bayrağı dalgalanıyordu ve şövalyelerin uyuklayan egemenliği altında yitirmiş olduğu zenginliğine yeniden ve çabucak kavuşacak olan kente, Turgut bir süre sonra vali olarak atanacaktı.

Osmanlıların Akdeniz'de yarattıkları rahatsızlık sürüyordu. Malta yeni bir saldırının dehşeti içinde yaşamaktaydı. İspanya'da, Kafirlerin ne zaman Endülüs veya Lövan kıyılarına çıkacağı sorulmaktaydı.

Ancak, Safevilere karşı açacağı savaşa hazırlanmakta olan Süleyman, Batı'da büyük hareketlere kalkışamayacak kadar kendi iç güçlüklerine gömülmüştü. Korsanlar kıyıları yağmalayıp, ahaliyi köleleştirmeyi sürdüreceklerdi. Cezayir Valisi olan Salih Reis, İspanyol sahillerini vurmaya denedi, Portekiz kadirgalarını kaçırdı. Ancak henüz kesin sonuç verici bir eylem söz konusu değildi. Yalnız 1553 yazında Turgut, o sıralarda Ceneviz hakimiyeti altında olan Korsika Adası'na yapılacak 152

bir çıkartma için Fransız birlikleriyle (Polin de La Garde komutasındaydı bu birlikler) beraber Sambiero Corso'nun sürgündeki Korsikalılarının yardımına koştu. Bütün ada işgal edildi. Ne var ki işgal uzun süre devam etmeyecek -çünkü adanın konumu, imparatorluk güçlerinin buradan vazgeçemeyecekleri kadar önemliydi- ve yeniden Ceneviz egemenliğine girecektir.

Kısa bir süre sonra, Kaptan Paşa olarak Sinan'ın yerine Piyale Paşa getirildi. Yeni büyük amiral, padişahın donanmasını yeniden düzenleyecek ve korsanlarla çok daha yakın bir işbirliğine yönelecektir. Her yıl ilkbaharda, Türk tekneleri boğazlardan geçip Akdeniz'de Turgut'un gemileriyle buluşacaklardır. Bu işbirliğinin sonucunda Calabria kıyıları yakılıp yıkıldı, Reçyo alındı, halkıysa köleleştirildi. Piyale, 1556'da Kuzey Afrika'da Oran'ı ele geçirdi, ertesi yıl da Bizerte'yi... Beri yanda Salih Reis Cezayir'deki üssünden çıkarak ta Fez kentine kadar, Fas üzerine şimşek gibi bir akın gerçekleştirdi, Velese'i, ardından da valinin kısa sürede teslim olduğu Buci'yi aldı Bir yıl sonraysa Valladolid'de "ihaneti yüzünden" boynu vurulacaktır. Aynı 1558 yılı içinde Piyale Paşa denize açıldı.

150 kadirgasıyla Sorrente, Massa ve sonra da Minorka'yı talan etti. Yirmi beş otuz çift kürekle ilerleyen bu hafif ve manevra gücü yüksek kadirgaları, ellerine fırsat geçtiğinde "korsanlık"

yapmaktan onlardan geri kalmayan Hıristiyan gemilerinden, her defasında kurtulmayı başaran bu

"deniz haydutlarını" durdurmak imkânsızdı.

CERBE'NİN ALINIŞI

Kentlerin yağmalanması ve insanların köleleştirilmeleri; bütün bunlar, Türk korsanlarının Sicilya, Sardunya ve Atlantik kıyısındaki Kadiks'i de içine alan çok geniş bir çember içinde Hıristiyan teknelerine karşı sürdürdükleri hareketin, başta İspanya olmak üzere Akdeniz'in büyük ülkeleri için yarattığı tehlikeyle kıyaslandıkta en önemsiz zararlarıdır. Katolonya ve Lövan kıyıları, kimi yıllar açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydılar. Buna bir son vermek gerekiyordu.

Kısa bir süre sonra İspanya kralı olan II. Philippe, Fransa kralıyla Chateau-Chabresis Barışı'nı henüz imzalamıştı. Korsanlara ve Türklere ağır bir darbe indirmek için fırsatın uygun olduğunu düşünüyordu. Sultan yaşlanmıştı, şehzadeleri arasındaki taht kavgası ona derin kaygılar vermekteydi, ömrünün son yıllarını sakin bir şekilde geçirmekten başkaca bir dileği yoktu. Ve Fransız donanmasına da güvenecek durumda değildi artık. Böylece Philippe, 1559'da Trablus'a karşı girişilecek ve bu korsan yuvasını ortadan kaldırarak İtalya'yı sürekli bir tehditten-kurtarıırken, Türkleri de zayıflatacak bir askeri hareket için onayını verdi. Sicilya Kral Naibi Medina Celi Dükü ve Malta şövalyelerinin üstadı azamı Jean de La Valette, esasen uzunca bir süredir böyle bir harekattan yanaydılar; Dük, ününü arttırmak için, şövalyeyse geri alındığı takdirde Trablus'un yeniden kendilerine verileceğini umduğu için bunu istiyorlardı. Ancak kader, planlarını başarısızlığa uğratacaktır.

Hazırlıklar uzun zaman aldı: Altı ay boyunca, askeri birlikler -İtalyan, İspanyol ve Alman birlikleri- Cenova ve Napoli'de toplandılar, aralarında 53 kadirga bulunan yüz kadar gemi de bir araya getirildi.

1541 yılındaki Cezayir felaketi, II. Philippe'e de başko-

153

mutan Medina Celi Dükü'ne de kötü mevsimde, Akdeniz'de girişilecek bir askeri hareketin tehlikeleri konusunda gerekli dersi vermişti. Beş kez üst üste donanma yelken açtı, her defasında da ters rüzgarlar yüzünden limana dönmek zorunda kaldı. Gemiler böylece Malta'da altı hafta geçirirken, 2.000 asker de hastalık yüzünden ölüyordu. II. Philip-pe'in amaçladığı sürpriz saldırı fırsatı da böylelikle kaçırılmış oluyordu! Kılıç Ali Reis tarafından uyarılan Türkler, hazırlanmakta olan harekâtın ayrıntılarını öğrenmişlerdi. Derken günün birinde, çok büyük bir donanmayı (250 gemi) silahlandırmakta oldukları yolunda bir haber alındı. Bu durumda Trablus'a bir an önce saldırmak mı gerekiyordu? Medine Celi, önce Cerbe'de mevzilenmeyi ve daha uygun koşullarda harekete geçmek üzere burada bir üs kurmayı yeğledi.

Mart başında ada, bir yandan Sicilya'dan takviye kuvvetleri beklerken, bir yandan da hemen bir kale inşasına girişen Hıristiyanların eline geçmişti. Ancak, Piyale Paşa'nın kadirgaları çıkageldiler!

Hıristiyanlar, Türkleri hazırda bekliyorlardı, oysa onlar, bütün hız rekorlarını kırarak mayıs ortasında yetiştiler: İstanbul'dan Cerbe'ye 20 günde ulaşmışlardı! Hıristiyan kaptanlar durumu gözden geçirdiler. Scipion Dorya'nın önerdiği gibi, sahil bataryalarının ateşine güvenerek savaşı kabul mü

edeceklerdi? Yoksa diğer Dorya, Jean Andre ve papalık gemilerine komuta eden Orsini'nin öğütledikleri gibi, demir alıp kaçmaları mı daha doğruydu? İkinci görüş üstün geldi. Anında da gemilerine ulaşmak üzere sandallara hücum eden askerler arasında bir panik başladı. Komutanları askerleri yatıştıramadı. Kadırgalar düzensiz bir şekilde açılırken, yelkenli tekneler birdenbire çıkan rüzgârın etkisiyle sahile vurdular. Piyale Paşa'ya, Hıristiyan komutanların hatalarının meyvelerini toplamaktan başkaca yapacak şey kalmıyordu: 20 kadırga ve 27 nakliye gemisi batırılmış, 18.000

asker de ya boğulmuş, ya da yalın kılıç saldıran Türkler tarafından öldürülmüştü. Piyale'nin eline düşen Orsini'nin de boynu vuruldu. Hıristiyanlar tam bir felakete uğramışlardı.

Ya Cerbe garnizonu ne durumdaydı? 14.000 Türk'ün hiç ara vermeksizin bombaladığı yeni kalede 2.000 kişi mahsur kalmıştı. Önce onlara yardım edebileceklerini sanan Hıristiyanlar, kuvvetlerini toplayıp hazırlık yaptılar. Sonra II. Philippe fikrini değiştirince, bir şaşırmacaya girişmenin daha yerinde olacağına karar verdiler. Ancak bu arada, tutsak düştüğü ya da öldürüldüğü sanılan Medina Celi'nin sağ ve esen olduğu öğrenildi ve artık kimse Cerbe garnizonuyla ilgilenmedi. Garnizon, Türklerin kaleyi besleyen sarnıçları ele geçirmeleri üzerine teslim oldu.

Piyale Paşa muzaffer bir şekilde İstanbul'a döndü. Boğaz ve Haliç kıyılarında kendisini karşılamaya gelen muazzam bir noktada Kanuni, başta amiral gemisi, peşi sıra tutsak Hıristiyan komutanlar; Cerbe Komutanı Alvaro de Sandi, Sicilyalı ve Napolili amiraller Sancho de Leyva ve Berenguer de Requenses, kadırgaların tören geçişini izliyordu. Hıristiyan komutanlar öteki tutsaklarla birlikte, ertesi günlerde de İstanbul sokaklarında dolaştırılarak halka gösterileceklerdi. Kadırgaların tören geçişinde, başta kırmızı boyalı Türk gemileri ilerliyordu, onların arkasındanda yelkenleri ve dümenleri sökülmüş

bir halde, tıpkı gemi leşleri gibi yedekteki Hıristiyan tekneleri... Binlerce insan muzaffer denizcileri alkışlıyordu. Yalnızca sultan sessizdi. O sıralarda İstanbul'da bulunan Busbecq'e göre, Kanuni'nin öylesine sert ve üzgün bir görünüşü vardı ki, "sanki bu

154

zafer onu hiç ilgilendirmiyormuş ve sanki yeni ve beklenmeyen bir şey olmamış gibi düşünebilirdi insan".

Muhteşem hünkâr o kadar çok şey görmüş, o kadar çok zaferler kazanmış ve aynı zamanda da öyle çok deneyimden geçmişti ki, hayatının o son yıllarında, hiçbir şey onu fazla ilgilendirmiyordu.

İmparatorluk, ciddi bir veraset bunalımından geçmekteydi. Padişahın üzüntüsü nedensiz değildi.

Bununla birlikte ne büyük bir başarıydı Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanmış olduğu! Doğu Akdeniz'den sonra, Türkler şimdi Orta Akdeniz'e de hakimdiler. Kanuni, Trablus gibi bir kilidin sahibiydi, kendisine tabi korsanlar Cezayir'de, Buci'de ve bütün kıyı şeridi boyunca kol geziyorlardı.

İspanyolların Oran'ı boşaltacakları söyleniyordu. Kış koşullarına rağmen Toscane, tarumar edilmişti; İtalya'da, İspanya'da korku hüküm sürüyordu. Türkler hiçbir zaman, o 1560 yılındaki kadar denizlerin hakimi olmadılar. Sultanın armadasının bu kez Goletta'ya, ya da Oran'a geleceği söylentileri

dolaşıyordu. Çoğunluk yalan yanlış haberler İstanbul'dan Raguz'a, Napoli'ye, Viyana'ya, özellikle de Avrupa'nın en büyük istihbarat merkezi durumundaki Venedik'e doğru yayılıp durmaktaydı. Her yerde, "Türkvari donanmanın" görüldüğü sanılıyordu. Birkaç kadirga Marmara'dan çıkmaya görsün, sultanın öncü kuvvetlerinin yaklaştığı dedikoduları ta Brüksel'e kadar yayılıyordu.

1561'de elli kadar Osmanlı gemisi Adriyatik denizi girişine doğru ilerlediğinde de böyle oldu, ancak gemiler belki Kanuni ile şehzadesi Bayezit arasındaki çatışma, belki de Başvezir Rüstem Paşa'nın ölümü nedeniyle, aniden geri döndüler. Avrupa bu tür söylentilerle birlikte yaşamaya alışmıştı, ancak söylenenlerin bir kısmı da doğrudu, zira, Osmanlı yönetimi ne kadar iyi bir casus ağına sahipse, Hıristiyanların da ondan aşağı kalmayan kendi casus şebekeleri vardı.

MALTA YENİLGİSİ

Bununla birlikte, yıllar geçiyor ve Hıristiyanların korkuları bir türlü doğrulanmıyordu. Türkler ortada görünmüyorlardı. Şurada burada, küçük filolarla birtakım baskınlar gerçekleştirilmekteyse de Türkiye'deki koşullar, denizlerde büyük çaplı harekâtlara imkân vermiyordu. Taraflar, karşılıklı olarak birbirlerini rahatsız etmekle yetiniyorlardı, o kadar. Yine de bazen daha geniş boyutlu harekâtlara rastlanıyordu. Nitekim 1562 sonbaharında İspanyollar, Heredura Körfezi'nde 28 kadirgalarından 25'ini yitirdiler, binlerce askeri de ölüme terk etmek zorunda kaldılar. Birkaç ay sonra bu kez İspanya'nın Kuzey Afrika'daki güçlü üssü Oran saldırıya uğradı, ama Mersel-Kebir Kalesi, Cezayirlielerin bombardımanlarına dayandı, kuşatmacılar da geri dönmek zorunda kaldılar.

Rüzgâr yön mü değiştiriyordu? Hıristiyanların bu başarısı Avrupa'da büyük yankılara yol açtı. Başarı, gemi inşasına ve silahlanmaya hız vererek donanmasını, 1560'taki elli teknelik düzeyinden birkaç yıl içinde yüze yakın tekne sayısına ulaştıran II. Philip-pe'in siyasetini de taçlandırmaktaydı. 1564

sonbaharında, II. Philippe tarafından deniz kuvvetlerinin başına getirilen Garcia de Toledo'nun 150

gemi 16.000 askerden oluşan donanması Endülüs kıyıları karşısında bir diken gibi duran Velez'i -en sonunda- ele

155

geçirmeyi başardı. Papa'nın para yardımı ve Kastilya meclisi tarafından onaylanan krediler yerinde harcanmıştı Bunun, kısa sürede Süleyman da fark edecekti.2

Velez'in yitirilmesi, İspanyollar, Kastilya gururunun da etkisiyle olayın bütün Avrupa tarafından öğrenilmesi için ellerinden geleni yaptıkları oranda, İstanbul'a ağır gelmişti. Bazıları bu müstahkem mevkinin önemini abartarak, padişahın deniz kuvvetlerinin gücünü yitirmeye başladığı sonucuna vardılar çabucak...

Çevresinin de etkisiyle Kanuni, meydan okumaya meydan okuyarak karşılık verdi. Bizzat sadrazam, Turgut ve Kılıç Ali Reisler, hep birlikte Goletta ve Velez gibi mevkiilerin terk edilmesinin, Tunus ve Cezayir kıyıları için yarattığı tehlikeyi padişaha göstermeye çalıştılar. Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan da Malta Şövalyelerinin Mekke'ye giden Müslüman hacılara yönelik uygunsuz davranışlarından yakınuyordu. Harem için çeşitli mallar getirmekte olan bir teknenin, İyonya adaları

açığında şövalyeler tarafından çevrilerek Malta'ya götürüldüğü haber alındığında, Sarayın rahatsızlığı en üst aşamaya ulaşmıştı. Haliç'teki tersane, gece ve gündüz çalışmaya koyuldu.

1565 yılı başında, Türklerin dev armadası hazırlıklarını tamamlamıştı: 150 savaş kadırgasıyla birlikte 200 gemi... Haber Ragusa ve Venedik'te hemen yayıldı. II. Philippe de gelişmeleri öğrenmişti.

Türklerin, korsanların da yardımıyla müthiş bir sefere hazırlandıklarından kimse kuşku duymuyordu.

Ancak acaba bu sefer hangi yöne doğruydum? Türklerin hedefi konusunda donanmasının Marmara'dan çıktığı öğrenildi. Gemilerde 9.000 sipahi, 5.000 Yeniçeri, 15 veya 16.000 azap ve güçlü bir topçu kuvveti bulunuyordu. Kanuni, başkomutanlığa eskiden Anadolu'nun bir bölümünde hüküm süren ve Peygamberin sancaktarının soyundan geldikleri öne sürülen İsfendiyaroğulları ailesinden Mustafa Paşa'yı getirmişti. Böylesine ağır bir görev için yetmiş yaşına gelmiş bu adamın seçilmesi belki de gereksizdi. Üstelik, donanma komutanı Kaptanı Derya Piyale Paşa ile de hiç anlaşamıyordu ve Turgut Reis'le arası hiç iyi değildi.

Türk donanması her zaman olduğu gibi, hızla ilerledi. Hıristiyan genelkurmayında, "Hedef Malta mı?"

diye sorulmaktaydı. Mayıs ortasına gelindiğinde, artık kuşku kalmamıştı. Hedef gerçekten de Malta'ydı. II. Philippe, Napoli kralı naibinden, sultanın öncü kuvvetlerinin Sicilya'nın güneyindeki Passero Burnu'nu döndüklerini öğrendi. Malta'-da yaz ortalarında beklenen Türk donanmasının bu kadar çabuk gelişinden ötürü herkes şaşkınlık içindeydi. Hazırlıklar henüz tamamlanmamıştı, ancak uzun zamandır bir saldırı beklemekte olan gran maestro (üstadı azam) surları sağlamlaştırmış, tüm şövalyeleri adaya çağırılmış ve yedekleri de silah altına almıştı. 700'ü şövalyelerden oluşan ve hepsi de Hıristiyanlığın tarikatını kurtarmak için cesaretle yoğrulmuş güvenebileceği 8.500 adamı vardı. Dış

dünya da La Valette'in çağrılarını karşılıksız bırakmamıştı. En başta da Napoli Kral Naibi Gacia de Toledo... Napoli ve Goletta'nın muhtemel saldırılara karşı koyabileceklerinden emin olduktan sonra, Malta'ya gelerek koruma duvarlarını incelemişti. Çok iyi durumda olduklarını saptamış, ancak bu surları savunmaya yetecek sayıda asker bulunmayışından ötürü de üzülmüştü. Bunun üzerine gran maestroya ikmal malzemesi ve asker göndermek üzere söz verdi. II. Philippe ise, Korsika'da, 4.000

asker toplamakla yetinmiş ve Toledo'ya, İspanya'dan buğday ve para yollanmasına izin vermişti.

Türkler 19 Mayıs'ta adanın güneybatısında Marsa ve Scirocco önlerindeydiler. Ge-156

miler mükemmel biçimde demirledikten sonra Mustafa Paşa, Turgut Reis'in beklenmesini isteyen Piyale Paşa'nın itirazlarına rağmen, 20.000 asker ve beş topun karaya çıkarılmasını emretti. Kısa zamanda bütün ada, iki limanı koruyan Sant'Elmo Kalesi'yle, Sant' Ange-lo ve San Michele kaleleri dışında, Türklerin eline geçmişti. Kılıç Ali ve peşi sıra Turgut Reis adaya ulaştıklarında, Sant'Elmo kalesi bombalanmaya başlamıştı. Artık taktik değiştirmeye imkân yoktu. Yenilgi de bu yüzden olacaktır.

Topçuların hazırlık ateşi, Türklerde her zaman görüldüğü gibi müthişti. Üç haftayı aşkın bir süre boyunca, bataryalar ara vermeksizin, sonunda düşen kaleyi dövdüler. Ne var ki Osmanlılar da üç

hafta yitirmişler, bu arada adadaki garnizon hazırlıklarını tamamlayacak ve La Valette'nin kolaylıkla tahmin edilebilecek sevinçlerle karşıladığı Toledo'-nun 600 askerini saflarına katacak zamanı bulmuştu; yine bu arada, Türklerin en değerli ve en deneyimli denizcisi Turgut Reis, başına isabet eden bir taş

parçasıyla hayatını yitirmişti. La Valette, başka önemli desteklere de kavuşacaktı: Seville'deki deniz kuvvetleri komutanı Alvaro de Bazan ile Papa ve Lombardiya'daki tercio'sunu yollamaya en sonunda razı olan II. Philippe'in 90 kadırğa ve 40 nakliye gemisiyle gönderdikleri 11.000'den çok asker!..

Sant'Elmo Kalesi'nin onca çabaya mal olduğunu ve ilerlemenin çok yavaş geliştiğini gören, üstelik daha şimdiden 5.000 asker yitirmiş olan Mustafa Paşa, müthiş bir öfkeye kapıldı ve -nedendir bilinmez- kaleyi savunanların cesetlerini tahtalara çivileterek kentin surları dibine atılmasını emretti.

Karşılık olarak, gran maestro da elindeki bütün Türkleri öldürttü ve kellelerini gülle gibi düşman kampına fırlattırdı. Daha sonra Mustafa Paşa La Valette'i teslim olmaya çağırdığında, gran maestro Türk haberciye, surların dibindeki hendekleri göstererek şöyle dedi: "İşte efendine bırakabileceğim tek yer, gelip Yeniçerilerinin cesetleriyle doldursun bu hendekleri." Bunun üzerine bombardıman yeniden başladı.

Derken Mustafa Paşa, Tunus Beylerbeyi Hasan Paşa'nın getirdiği 2.500 kişiyle takviyeli olarak, bütün kuvvetleriyle öteki iki kaleye, Sant'Angelo ve San Michele'e karşı bir genel saldırı düzenlemeye karar verdi. 15 Temmuz günü bunaltıcı bir sıcakta, Hasan Paşa 6.000 askerinin başında San Michele Kalesi'ne saldırıya geçerken, Rum asıllı bir korsan olan Kadelisa da limana yürüdü. Boşunaydı: San Michele boyun eğmiyordu. Türkler korkunç zayıat vermişler, saldırılardan ancak 500 kişi sağ çıkabilmişti.

Sefer, Turgut Reis'in ölümü ve başkomutanın beceriksizliği yüzünden çok pahalıya mal olmuştu.

Hıristiyanların cephesinde de cesetler, gran maestronun direnişini hiç zayıflatmaksızın üst üste yığılmaktaydı. La Valette, bu arada Türk saflarını altüst eden bir süvari çıkartmasını bizzat yönetecekti.

Eylülün başlarında Sicilya'dan yola çıkan Hıristiyan destek kuvvetleri yetişti: Bunlar, şimdiye kadar benzeri görülmedik bir fırtınaya rağmen Messina Boğazı'nı geçmeyi başaran 9.600 kişiydi. Piyale Paşa, önce Hıristiyan donanmasına saldırmayı düşündü, ancak kadırgalarını yitirecek olursa karadaki birliklerin durumu ne olacaktı? Bunun üzerine bu düşüncesinden vazgeçti ve taze birliklerle sayıca da çoğalmış olan Hıristiyan kuvvetlerine karşı nihai bir saldırıya girişti. Binlerce Türk askeri öldürüldü.

Tümüyle moralleri bozulduğundan, içlerinden bazıları savaşı yere yere yatmayı yeğlemişler-157

di. Artık oyun yitirilmişti. 12 Eylül günü, Piyale Paşa'nın donanması demir aldı. Malta Şövalyeleri kendilerinin, yalnızca kendilerinin kâfiri geri püskürttüklerini ilan edebilirlerdi. İspanyollardan pek de fazla hoşlanmayan Papa da onlara katılacaktı.

İstanbul, Ekim'in ilk günlerinde yenilginin haberini aldı. Başarısız sefer, Türklere en azından 20.000

kişiyse, bazı kaynaklara göre 35.000 kişiye mal olmuştu. Etkileri de yıkıcı oldu, İstanbul sokaklarında Hıristiyanlar'a eziyetler edildi. Padişah, ilk kez bir deniz savaşını yitiriyordu. Ne var ki Osmanlı donanması, eksiksiz olarak ortadaydı. Malta'nın hemen ertesinde de Akdeniz'deki Türk tehdidi aynen sürüyordu. Gerçekten istemeye görsünler, hiçbir şey Osmanlıların Hıristiyan deniz trafiğini ortadan kaldırmasına engel değildi. Maliyeleri her zaman perişan durumda bulunan ve İspanya gibi, her yeni askeri seferde, halklarını ağır vergiler altında ezmek zorunda kalan devletler karşısında, Osmanlı İmparatorluğu dev bir filoyu kızağa koyacak ve istediği sayıda askeri savaş için donatabilecek imkânlarla sahipti.

1565 yılı sonlarında casuslar ve dönmeler, Osmanlı donanmasının, gelecek ilkbaharda yeniden Malta'ya saldırmak üzere hazırlık yaptığı yolunda söylentiler çıkardılar. Gerçi bu muharebe yitirilmişti. Ama Türklerle Hıristiyanlar arasında karada ve denizde süregiden uzun savaşın biteceği yoktu. Hemen her yıl, Osmanlılar ve korsanlar, Akdeniz kıyılarını talan etmekteydiler. Az zaman sonra Kıbrıs Venediklilerden alınacaktı, bunun ardından Osmanlı İmparatorluğu'na diz çöktürecek olan İnebahtı (17 Ekim 1571) gelecekti, üç yıl sonraysa Tunus, Hıristiyanlar için kesin olarak yitirilecekti. Türk donanması, ancak yüzyılın sonlarında zayıflayacak ve hemen hemen sahneden çekilecek, İspanyol gücüyle, Portekiz savaşından sonra Okyanus'a yönelecekti.

MACARİSTAN'DA SAVAŞ

1547 tarihli İstanbul Antlaşmasından sonra, Orta Avrupa sorunları ikinci planda kalmıştı. Gerek Osmanlıların, gerek Habsburgların savaşı yeniden alevlendirmenin ötesinde, başka sorunları vardı.

Mustafa ve Bayezit'in trajik sonları, İran'la yapılan savaşlar, Kanuni'yi Tuna ülkelerinde yeni topraklar peşinde koşamayacak kadar fazla uğraştırmıştı. O yüzden müstahkem mevkiilerini güçlendirmekle yetinmişti.

Öte yanda, Avrupa'da da pek çok şey değişmişti. Şarlken, Augsburg barışını imzaladıktan hemen sonra. 1556'da tahttan çekilmişti. Protestanlığı Almanya'dan kovmak için giriştiği çabalar boşa gitmiş ve topraklarını, oğlu II. Philippe ile imparator ilan edilen kardeşi Ferdinand arasında bölüştürmüştü.

Ancak, Amerika'dan gelen altınlar sayesinde zenginliğe kavuşan Philippe'nin Yeni İmparatorun her zaman olduğu gibi uzun ve pahalı bir seferi göze alacak imkânları yine bulunmuyordu. Buna rağmen, Orta Avrupa'da derinlemesine bir savunma hattı oluşturdu. İspanyol, İtalyan ve Alman kıtalarıyla korunan, küçük, ahşap kalelerden oluşan bu savunma hattı, mali kaynakları ölçüsünde hafif, ancak etkiliydi. Testerenin dişleri, kimi noktalarda Türk uç beylerinin cesaretini kırarak ölçüde güçlüydü.

Ellili yılların başında, Ferdinand'ın -sultana biat etmiş olarak Isabelle ile oğlu Yanoş Sigismund'un hüküm sürdükleri- Erdel'e el koymak üzere yaptığı bir girişim, kesin 158

yenilgiyle sona ermişti. Bunun üzerine, bir süre sonra Kardinal Martunizzi olarak tanınacak olan entrikacı ve hırslı bir kişiyi, Isabelle'in danışmanı rakip Georges'u kullanarak, kraliçeyi kendi lehine tahttan feragat etmesi için iknaya uğraştı. Karşılık olarak Isabelle'e Silezya'da toprak verilecekti: Bu girişimler karşısında büyük bir öfkeye kapılan Kanuni, Ferdinand'ın İstanbul'daki elçisi Malvezzi'yi tutuklatarak Yedikule zindanlarına attırdı (elçi burada iki yıl kalacak ve salıverildikten az sonra da

ölecektir). Beri yanda da Rumeli Beylerbeyi Sokullu Mehmet Paşa'ya,4 Banat bölgesinde saldırıya geçmek üzere emir verdi. Temeşvar, Vespem ve Szolnok, peşpeşe işgal edildi. Türklerin, Ferdinand'ın İspanyol birlikleri tarafından kuşatılmış olarak kışı geçirdikleri Lipa da... Bunun üzerine imparatorluk askerleri arasında bir kez daha karışıklıklar başgösterdi; Almanlar soğuktan ve yiyeceklerin kötülüğünden yakınirlarken, Martinuzzi de Osmanlı yönetimiyle gizli ilişkiler içinde olmakla suçlanıyordu. Ferdinand onu öldürttü (ya da katillere gizlice onayını verdi), ancak bu davranışı hiçbir şeye çözüm getirmediği gibi, Habsburgların Orta Avrupa'da güttükleri amaçların saygınlığını bir parça daha gölgelendirmiş oldu.

Ne var ki, iki taraf da hiçbir yere varmayan bu didişmelerden yorulmuşlardı. Dolayısıyla Ferdinand, Rüstem Paşa'dan görüşmelerin başlamasını ve Malvezzi'nin salıverilmesini istediğinde, Osmanlı yönetimi bu talebi kabul etti: Süleyman o sırada gözlerini yeniden Erzurum beylerbeyini yenilgiye uğratmış olan İran Safevilerine çevirmişti. Altı aylık bir ateşkes kararlaştırıldı ve Ferdinand'ın Osmanlı yönetimi nezdindeki görüşmesi Peç Piskoposu Antoine Verantius ile Tuna Filosu Komutanı François Zay, İstanbul'a hareket ettiler. Aldıkları talimat gereği Macaristan için 150.000, yukarı Macaristan ve Erdel için de 40.000 dukalık haraç önereceklerdi. Osmanlı yönetimi bu öneriyi kabul etmedi, elçiler yeni talimatlar almak üzere geri döndüler ve Malvezzi Viyana'da hastalandı. Chislin de Busbecq, işte bu dönemde onun yerini almak üzere İstanbul'a gönderildi ve 1555 Ocak ayında Osmanlı başkentine geldi. Gelir gelmez doğruca Süleyman'ın bulunduğu Amasya'ya geçti, ancak çok büyük miktarlarda haraç önerdiği halde elde edebildiği tek şey, ateşkesin altı ay daha uzatılması oldu.

Antlaşma taslakları (Ferdinand dört taslak göndermişti İstanbul'a)'ve ateşkes uzatmaları askeri harekatlara engel olmaksızın birbirini izliyordu: Komaron yakınlarındaki Tata Kalesi Estergon sancak beyi tarafından işgal edildi; Kanuni, Zigetvar'ın da kendisine teslim edilmesini istedi. Karşısında, her ikisi de Habsburglara düşman olan Fransız elçisi La Vigne ile Yanoş Sigismond'un temsilcileri bulunan Busbecq, Osmanlı yönetimini, efendisi açısından onurlu, en azından avantajlı bir antlaşma imzalamaya razı edebilmek için bütün becerisini -ve elindeki parasal imkânları- kullanıyordu, zira Süleyman'ın Orta Avrupa'da fethetmiş olduğu yerlerden de Erdel üzerindeki haklarından da vazgeçmeyeceği çok açıktı. Zavallı elçinin Ferdinand adına sunduğu bir antlaşma taslağı, sultanı öylesine gazaba getirmişti ki, Busbecq'i, kendi ikametgahında da olsa gözaltına aldırdı.

Sonunda 1651 Temmuzunda Rüstem Paşa'nın ölümüyle boşalan sadaret makamına, daha ilk aşamada yumuşak bir görüşmeci izlenimini veren Ali Paşa getirildi. 1562 Haziranında bir antlaşma imzalanmıştı: Buna göre, barış sekiz yıl süreyle güvenceye alınıyordu, Ferdinand elinde bulundurduğu Macaristan topraklarına karşılık olarak her yıl

159

30.000 duka ödemeye devam edecek, geciktirdiği ödemeleri de hemen yapacaktı, sınır sorunlarına ilişkin anlaşmazlıklarsa, en adaletli bir şekilde hakemlerce çözülecekti. Ayrıca, Ferdinand'ın elinde bulunan Türk tutsaklar, hiçbir fidye istenmeksizin hemen salıverileceklerdi... Değişenbir şey yoktu: Erdel, Osmanlı vesayeti altında kalmaya devam ediyordu ve Orta Macaristan, Budin'le birlikte yine Süleyman'a aitti.

İki yıl sonra Ferdinand'ın ölümü her şeye yeniden başlanmasını gerektirdi. Oğlu ve halefi Maksimilyen başa geçer geçmez, Erdel sorunun yeniden gündeme getirdi. En başta gelen ödevi

Hıristiyanlığın düşmanıya mücadele etmek değil miydi? Süleyman'ın yaşlı ve hasta olduğunu biliyor, Alman Diyeti ile Papa ve II. Philippe'ten sağladığı para ve asker yardımını sayesinde İstanbul'daki ihtiyara, Avrupa'nın nicedir beklediği bozgunu tattırabileceğini düşünüyordu. Oysa, ordusunun yetersizliği -Busbecq'e bakılacak olursa toplam 40.000 kişi- aslında onu daha ihtiyatlı olmaya sevk etmeliydi.

"...Askerlerimizde zerrece cesaret yok," diye yazmaktadır o sıralar Busbecq, "hepsi de itaatsiz ve ne çalışmasını ne de talim yapmasını seviyorlar. Ya generallerimiz kim? çoğu iğrenç bir bencillik içindeki kişiler. Diğerleri, disiplini hor gören pervasızlar; birçoğu en aşırı ahlaksızlıkların içinde yuvarlanmaktadır... Artık bundan sonra kaderimizin nasıl olacağı konusunda herhangi bir kuşkuya kapılabilir miyiz?"

Bu görüş, Avrupa'da da çoğunlukla paylaşılmaktaydı. Viyana'nın yeniden tehdit altına girdiği görülüyor ve İngiltere'deki protestanlar bile Katolik imparatorun başarısı için dua ediyorlardı.

İmparatora gelince o, sultanın, Orta Avrupa'ya ulaşana kadar kat etmek zorunda kalacağı muazzam mesafe yüzünden sonbahardan önce önemli askeri hareketlere girişemeyeceğini düşünüyordu haklı olarak.

Böylece, Maksimilyen ordusunun başına geçti ve Yanoş Sigismund'a -Isabelle, 1559 yılında ölmüştü- saldırarak sınır boyunca Türkleri hırpaladı. Habsburglu, Tokay ve Serenç'i de ele geçirmişti. Türklerin karşılığı gecikmeden geldi: Başvezirin yeğeni Mustafa Sokullu, Hırvatistan'daki birçok kenti aldı.

Sonra iki taraf karşılıklı olarak birbirlerinden aldıkları yerleri geri vermelerini istediler.

Kanuni, Maksimilyen'in gönderdiği görüşmeciyi İstanbul'da hapsedtirdi. İkinci Vezir Pertev Paşa komutasındaki birliklerini Erdel'e gönderdi, sonra da Yanoş Sigismund ile Kırım Hanı Devlet Giray'a, Maksimilyen'in elinde bulunan iki kente karşı yürüyüşe geçmeleri için emir verdi. Sonra kendisi de ordusunun başına geçti: Ordu, 300.000 kişi ve müthiş bir topçu kuvvetinden oluşuyordu.5 Macaristan savaşı yeniden başlıyordu.

SON SEFER

On yıldan çok bir zaman vardı ki, sultan birliklerine bizzat komuta etmemişti. Müslümanlar bu durumu eleştirmekteydiler: Gazi'nin, halifelerin haleflerinin birinci ödevi kâfirle savaşmaktı çünkü.

Kızı, dindar mihrimah ile çevresindeki şeyhler ve din adamları da muhtemelen bunu ona hatırlatıp durmaktaydılar. Aldığı istihbarat da imparatorluk kuvvetlerinin zayıf olduğunu gösteriyordu. Budin valisi, sultanın savaşmasına gerek kalmayacağını söylüyordu, görünmesi bile kentlerin teslim olması için yetecekti. Ve

hepsinden önemlisi, Süleyman Hıristiyanlara karşı hızlı ve ezici bir zafer kazanarak Malta

bozgununun anılarını silmek istiyordu.

İstanbul'dan hareket ederken düzenlenen tören, her zamankinden daha parlak, daha muhteşemdi.

"Sergilediği debdebe daha önceki seferlerde görülenlerin hepsini sönük bırakıyordu." Daha kortej yürüyüşe başlamadan, "şairler, dünyanın en büyük padişahının zaferini kutlayan şiirler söylediler".

O 1 Mayıs 1566 günü, bir daha görmemek üzere İstanbul'dan ayrılan adam, artık bir ihtiyar olmuştu.

Bir tabloda6 avurtları çökük, seyrek ve beyaz sakallarıyla resmedilmiştir. Bir başka portresinde7, kamburu çıkmış ve zayıflamış bir halde, eriştiği 70 yaşın da üstünde gösterilmektedir. Ata binecek takati olmadığı için onu kırk dokuz günde Boğaziçi'nden Belgrad'a götürecektir. Yollar o kadar bozuktur ki, başvezir bir gün önde gitmekte ve elden geldiğince bunları onartmaktadır. Gut hastalığından alabildiğine yakınan Kanuni, vezirlerini kabul etmek gerektiğinde bile arabasından çıkamamaktadır.

Ordunun ilerleyişi bir kez daha yağışlar yüzünden gecikiyordu. Sağnak halinde yağın yağmurdan nehirler taşmakta, yollar bozulmaktaydı. Seller, kurulur kurulmaz köprüleri alıp götürüyordu.

Arabasının içinde sarsıla sarsıla ilerleyen sultan, şehadeti bekliyordu artık. Stoacı bir tevekkülle duraklamaya razı gelmiyordu. Bir gün Sofya'da, iki gün Niş'te, üç gün de Belgrad'da ancak mola verilmişti. Daha ilerlendikçe, güçlükler de artmıştı. Malzeme taşıyan develerden birçoğu boğulmuştu.

Hatta bir defasında sultan, kendi otağı kurulamadığı için sadrazamın çadırında uyumak zorunda kalacaktı.

Nihayet Tuna aşıldı ve Kanuni nehrin sol kıyısında bulunan Zemun'a debdebe içinde girerek birliklerini teftiş etti. Burada muhteşem bir törenle, kırk Erdel soylusunun eşliğinde, ziyaretine gelen Yanoş Sigismund'u kabul etti. Genç prensin önü sıra başmabeyinci, saray ileri gelenleri yürüyor, altın sırmalı giysiler içindeki dört geniş hizmetkâr, atının üzengilerini tutuyordu. Önden yürüyen 100

yenicheri sultana getirdiği armağanları taşıyordu ve bu armağanlar arasında değerli taşlarla işlenmiş on iki vazo ile 50.000 duka değerinde bir yakut bulunuyordu. Kanuni'nin altın ve gümüşlerle parıldayan tahtının çevresinde dört veziri ayakta durmaktaydılar. Oturmasına izin verildiğinde -ama arkalığı bulunmayan bir tahta- Süleyman, "sevgili oğlum" diye hitap ettiği Yanoş Sigismund'a elini öptürttü ve ihtiyaç duyduğu her şeyi sağlayarak yardımına koşacağını vaat etti. Yanoş Sigismund da sultandan, Tise ve Erdel arasında kalan şerit üzerindeki toprakları kendisine bırakmasını istedi. Bu dileği hemen yerine getirildi. Onu uğurlarken, Kanuni iki kez ayağa kalkıp yanaklarından öpmüş, sonra değerli taşlarla bezeli hançer ve kılıçlar, yine mücevherlerle işlenmiş bir eyer, "muhteşem süsler içinde" bir at armağan etmişti. Padişah Zemun'da, efendisi IX. Charles'ın iyi dileklerini sunmaya gelen Fransa elçisi Grantrie de Cranchamp' ı kabul edecekti.

Kanuni'nin planı, Komaron ve Györ'ü (Yanık Kale) ele geçirmeden önce Erdel'e açılan dar koridoru kontrol eden Erlav'ı ortadan kaldırmaktı. Ancak Zigetvar voyvodası Kont Nicolas Zriny'nin, devlet ricalinden bir kişiyi öldürterek önemli miktardaki ganimete el koyduğunu öğrenince hemen Zigetvar üzerine yürümeye karar verdi. Bir kez daha yağmurlar, Tuna ve Tisza arasındaki ovada ordunun

-.

ortalarında olunmasına rağmen, nehirler görülmedik ölçüde kabarmış durumdaydılar. Tuna, Sava ve Drava üzerinden, alelacele inşa edilen köprülerle geçiş alabildiğine zorlu oldu. Mandaların çektiği ağır toplar bataklıklara gömülüyor, asker çamurlar içinde yürümeye çalışıyordu. En sonunda, 5 Ağustos günü Kanuni, 90.000 asker ve 300 topun kendisini beklediği Zigetvar'a ulaştı. Kentin surları önünde ata binecek gücü son kez buldu ve kuşatmanın başlatılması emrini verdi.

Zriny, kalenin üzerine kırmızı kumaşlar gerdirmişti, merkezdeki kule ise, "bu kadar yüce bir hükümdara saygı ifadesi olarak" oraya yerleştirilen madeni plakalarla parlıyordu. Kaleden yapılan bir top atışı, muharebenin başladığını bildirdi. Aynı anda da eski kentten alevler yükseldi. Zriny, yıkıntıların üzerine topçu bataryalarını yerleştirebilmek amacıyla burayı ateşe verdirmişti. Saldırıları, bombardımanlar bombardımanları izledi. Kanuni, hasta yatağından Zriny'yi kâh tehdit ediyor, kâh birtakım vaatlerle kandırmaya çalışıyordu. Dış mevzilerin tümüyle Türkler tarafından alınıp, kuşatılanların elinde merkezi kaleden başkaca bir şey kalmayana kadar yaklaşık bir ay geçmişti.

Bunun üzerine Zriny kahramanca ölmeye karar verdi. Boynunda altın bir zincir, başında bir elmas iliştirilmiş siyah şapkası ve elinde "gençliğindeki kılıcı" olduğu halde, elinde kalan 600 adamının başına geçti, üç kez yinelenen "İsa" avazeleriyle düşmanın üzerine atıldı. Yaralanıp tutsak edilecek ve başı, boynu vurulmak üzere bir topun ağzına bağlanacaktır. Kısa bir süre önce bir Türk beyine reva gördüğü bu cezaya şimdi kendisi maruz kalıyordu.

Az sonra da iç kale, 3.000 kişiyi de yıkıntıları altına gömerek havaya uçtu. Ancak Kanuni, kalenin düştüğünü de Gyula'nın veziri Pertev Paşa tarafından alındığını da asla öğrenemeyecekti. 5 Eylül'ü 6

Eylül'e bağlayan gece otağında ölmüştü. Son anlarında yalnızca hekimbaşı ile sadrazam Sokullu Mehmet Paşa yanındaydılar.

Tahtın yeni sahibi konusunda herhangi bir sorun yoktu, çünkü artık tek varis Selim'di (Bkz. Ek 4).

Ancak ordu sefer halindeydi ve eğer asker hükümdarın ölümünü haber alacak olursa, hareket durabilirdi. Komutanlar disiplini sağlayamazlardı. Yeniçeriler her yeni hükümdarın tahta çıkışında kendilerine verilen cülus bahşişini hemen almak isteyeceklerdi.

Sokullu Mehmet Paşa burada olanca ihtiyatlılığıyla davrandı. Hemen Kütahya'da bulunan Selim'e bir haberci yolladı, onun gelişini beklerken de sultanın ölümünü herkesten gizledi. Sadece başyazıcısı ve güvenilir bir kişi olan Feridun Bey ile muhtemelen Kanuni'nin el yazısını mükemmelen taklit edebildiği için, sultanın sancaktarbaşısı Cafer Ağa, bu sırta ortak oldular. Padişahın son haftalar içinde hareket etmesini bile engelleyen hastalığı bahane edilerek, vezirlerin bir Otağı Hümayun'a girişleri yasaklandı. Hatta Sokullu, fazla şey bildiği için hekimbaşını da ortadan kaldırttı Askeri hareket, ordu komutanlarına emirlerini yazılı olarak veren Kanuni -yani Cafer Ağa- tarafından

yönetiliyormuşçasına sürdürüldü.

8 Eylül günü Divan toplandı ve padişahın el yazısıyla yazılmış zafer mektupları eyalet valilerine, Kırım hanına, İran şahına ve başlıca Avrupa ülkelerinin hükümdarlarına gönderildi8 (Bkz. Ek 12).

Ödüller dağıtıldı Sadrazam, Zriny'nin kellesini, efendisi adına imparator Maksimilyen'e ulaştırması için Budin valisine gönderdi. Sultanın Ziget-162

var'ın surlarının derhal onarılmasını ve kent camiinin inşaatının hızla tamamlanmasını dilediğini açıkladı. Kanuni'nin ayağındaki şiş iner inmez, camiye gelerek bahsettiği zafer için Tanrı'ya şükranlarını sunmak istediğini eklemeyi de unutmadı. Kendi işleriyle uğraşmakta olan askerler hiçbir şeyden kuşkulamadılar ve disiplin, herhangi bir güçlük çıkmaksızın korundu.

Böylece kırk üç gün geçti, sonra Sokullu geri dönüş emrini verdi. Sultanın, hâlâ sımsıkı kapalı olan arabasında yolculuk ettiği sanılıyordu. "Bazı bazı" diye yazar Peçevi, "Sokullu sanki bilgi sunuyormuş

gibi arabaya yaklaşıyordu. Açıklamalarını bitirdikten sonra, bir süre sultanla konuşuyormuş gibi yapıyordu. Silahtar Cafer Ağa ise, ki sonradan sadrazama damat olacaktı, cenazenin yanı başındaydı, verilen bilgiye karşılık olacak cevapları kaleme alıyordu... Asker arasında bazen çeşitli söylentiler çıkıyorsa da, başvezirin becerikli çabaları kuşkuları dağıtmaya yetiyordu. Hiç kimse padişah öldü mü, yoksa sağ mıdır, kesin olarak bilmiyordu..." Zigetvar seferine ilişkin olarak Feridun tarafından tutulan güncede yer alan bir minyatürde, sultanın, iki atın çektiği dört tekerlekli arabası ve yanı başında, peşinde ordu komutanları olduğu halde at sırtında giden başvezir görünmektedir.

Bu arada Selim, Kütahya'dan ayrılmış ve İstanbul'da hiç durmaksızın, cenaze alayını karşılamaya çıkmıştı. Belgrad yakınlarında başvezirle buluştular. Sokullu o zaman devlet ricaline sultanın ölümünü haber verdi. Sonra bir gece, hocaları çağırıp, Otağı Hümayun'un önünde Kuran okumaya başlamalarını emretti. "Hafızlar topluluğunun sağ yanından 'Dünya malı dünyada kalır, her faninin ecel vakti gelecektir' diyen bir ilahi yükselip öte yandan 'Ebedi olan yalnız Allah'tır' sözleri yankılandığında, bütün ordudan müthiş bir feryat koptu..." "Ertesi sabah da daha güneş doğmadan cenaze töreni başladı." Vezirler ve diğer ileri gelenler, başlarına siyah örtüler sardılar. Sultanın özel muhafızları sorguçlarını çıkarıp mavi önlükler taktılar. Bütün ordu sessizce ağlıyordu. Güneş doğduğunda, baştan başa siyahlar giyinmiş olan Selim görüldü. Arabaya doğru ilerledi ve dua etmek üzere ellerini kaldırdı. Lalası ve imam kollarına girdiler. Vezirler sağda, diğer ileri gelenler solda yer aldılar, ardından hocalar fatiha okumaya başladılar. Buda bitince, yeni sultan yeniden ellerini göğe açtı ve çadırına çekildi.

İşte bu sırada asker gösteriye başladı. Hep birden "Padişah bahşişimizi unuttu!.. Seninle yeniden görüşeceğiz hünkâr!" diye bağışıyorlardı. İki gün sonra cülus bahşişleri kendilerine dağıtıldı, gerçi yetersiz buldular, ama yatıştırıldılar ve cenaze alayı yoluna devam etti. Lokman'ın bir minyatüründe, at sırtındaki devlet ricalinin çevresini aldığı uzun tabut, önü sıra kalın saflar halinde ilerleyen yeniçeriler ve cenaze arabasını ellerinde mızrakları olduğu halde izleyen sipahiler görülür.

Selim'in başkente geldiği gün, birtakım ciddi olaylar patlak verdi. Bir gece öncesini uzlaşma toplantıları içinde şarap fiçilerinin çevresinde geçirmiş oldukları için pek çoğu sarhoş bir halde olan

yeniçeriler, cenaze alayı hareket ettiğinde saflarını birleştirerek geçişe engel oldular. Bunu, Kaptan Paşa ile İkinci Vezir Pertev Paşa'nın atlarından aşağı düşürülüp hırpalandıkları bir kargaşa izledi.

Sokullu, yeniçerilerin elinden çevresine para saçarak kurtulabildi. Saraya kadar ulaşan asiler, vezirleri yakalayıp sultanın önüne sürüklediler. Padişah boyun eğmek ve ulufeleri artırılmasını kabul etmek zorunda kaldı.

163

Ancak karışıklıklar durulmayınca, başvezir birkaç kişinin boynunu **vurdurttu ve her şey düzene girdi.**

Selim'in ilk ağızda aldığı kararlar arasında, **Kanuni'nin birkaç yıl önce koyduğu şarap kullanma yasağının aynen korunmasını "çok hafif bir ceza" olarak sunan** iki kazaskerin azli dikkat çekiyordu.

Kanuni'nin tahnit edilmiş olan naaşı, büyük Mimar Sinan'ın **birkaç yıl önce Süleymaniye Camisi'nin yanbaşı**nda inşa etmiş olduğu türbede toprağa **verildi. İslam** ülkelerinde adet olduğu üzere çok sade bir tören yapıldı. Törenden **tarihe mal olmuş herhangi** bir anı bulunmamaktadır. İnanan kişinin mezarı, hayatında ne **kadar güçlü olursa olsun**, insanın kalıntılarının durduğu geçici bir mekandır. Bu yüzden **türbe de harikulade** oranlarına rağmen, büyük bir abide olmaktan uzaktır. Türbeye giden **yol, bitişiğindeki devama** ve muhteşem mabetle aynı doğrultuda olmadığından, ziyaretçiler **sultanların sultanının** mezarına hemen birkaç adım uzakta olduğunu fark etmez bile. **Yine orada biraz daha** kuytu bir köşede Hürrem Sultan'ın, Roxelane'ın türbesi **bulunmaktadır. İki anıtın** çevresinde zaman içinde yana doğru kaykılmış, yılların iklim koşullarının **bozduğu, sahiplerinin** bir zamanlar işgal etmiş oldukları makamların işareti olan **taştan yontulmuş dev** sarıklarla biten mezar taşları sessiz birer muhafız gibi yükselmektedirler.

Büyük şair Baki, Kanuni'nin ölümünden sonra yazdığı mersiyede **şu unutulmaz** dizelerle onu övmekteydi:

"Ey pay-bend-i dâmgeh-i kayd-ı nâm ü neng Tâkey bevâ-yı maşgale-i dehr-i bî-direng

"Baş eğdi âb-ı tığına küffâr-ı Engürûs Şemşîri gevherini pesend eyledi Freng

"Gün doğdu Şah-ı alem uyanmaz mı hâbdan Kılmaz mı cilve hayme-i gerdûn-tınâbdan

"Yollarda kaldı gözlerimiz gelmedi haber Hâk-i cenâb-ı südde-i devlet-meâbdan Reng-i izârı gitti yatar kendi huşk-leb Şol gül gibi ki ayrı düşüptür gül-âbdan."*

1 Sambuque, saldırılan kalenin duvarları üzerine indirilen bir tür hareketli **köprüydü.**

2 İspanyolların, Osmanlıları Orta Akdeniz'den uzaklaştırmak istemelerindeki **nedenlerden biri, belki de** başlıcası, İberyâ'nın yeniden fethinden sonra İspanya'da kalmış olan ve **görünüşte Katolikliği kabul eden** "Moriscos" (ya da "Mudajares") adı verilen azınlıkların varlığından **duydukları endişeydi. Bunlar birçok** kez ayaklanmışlar, Hıristiyanlaştırma siyaseti de çıkmaza girmişti. **Müslümanların, topraklarını geri almak** ve belki de İspanyolları kovmak konusunda besledikleri

umut, Osmanlıların **Avrupa ve Akdeniz'deki** başarıları karşısında güçlenmekteydi. Yine İspanya'da bir "beşinci kol" vardı ki, **Osmanlılar ve Kuzey Afrika'ya**

göçmüş olan sayıdaki Müslümanlar tarafından desteklendikleri takdirde, elli, altmış yıl önce yeniden fetih işlemini tamamlamış olan **İspanyolların** karşısına çok ciddi güçlükler çıkarabilirdi. İspanyolların bu korkusu, **1609'da "Moriscos"**

azınlığın tümünden sınırdışı edilmelerine kadar sürmüştür. Bu korku yersiz değildi, **zira Osmanlı yönetiminin Hıristiyanlarla mücadelesindeki çabalarını İspanya'daki Müslümanların benzer çabalarıyla birleştirme temennisinde** olduğunu gösteren belgeler mevcuttur.

3 F. BALBI DE CORREGIO, Verdadera Relacion.

4 Sokullu Mehmet Paşa 1565'te Kanuni'nin ölümünden on sekiz ay önce başvezir olacaktır. Aralıksız on dört yıl, **Süleyman, II. selim** ve **III. Murad**'ın saltanatları döneminde bu görevde kalacaktır (Bkz. Ek 10).

5 Fransa sarayına ulaşan istihbaratlara uygun olarak.

6 Münih Müzesi'nde.

7Nigari tarafından yapılan portre.

8 Fazlaca bir önem taşımayan askeri operasyonlar bir süre daha Hırvatistan dolaylarında sürdü, ancak **savaş artık bitmişti.**

Buna en çok üzülen de Paris oldu, zira Habsburgların daha bir süre Orta Avrupa'ya **yeniden takılıp kalacakları umuluyordu.** Birkaç ay sonra Selim ve Maksimilyen, barış antlaşmasını **imzalayacaklardı.**

* **Yazarın, Bâki'nin Kanuni** Mersiyes i'nden aldığı bu beyitlerin bugünkü Türkçeye çevrilmiş şekli şöyledir:

"Ey, ayağı isim ve şöhret tuzağına bağlı olan, daha ne zamana kadar bu durup dinlenme bilmeyen **dünyanın uğraşlarına kendini** kaptıracaksın!", "Macar kafirleri onun kılıcına boyun eğdi/Frenk, onun murassa **kılıcını beğendi**", "**Gün doğdu**, dünyanın padişahı uykudan uyanmıyor mu?/Kazığının ipi kainata bağlanan **çadırından dışarı çıkararak** görünmüyor mu?/Gözlerimiz yollarda kaldı, haber gelmedi/Devletin kendisine **sığındığı kapının yüce** toprağından/Yanaklarının rengi gitti, dudağı kupkuru yatıyor/Sanki gülsuyu çekilmiş **bir gül gibi.**" (ç.n.)

KANUNİNİN DÖNEMİNDE DOĞU

Kanuni Hindistan'ı fethetmeyi düşünmüş müydü? Babası I. Selim ve muhtemelen II. Mehmet de İstanbul'u fethettikten sonra nice başkaları gibi, Büyük İskender'in ayak izlerinden gitmeyi düşlemişlerdi. Kanuni'nin bunun için gerekli imkânları da vardı: Güçlü bir ordu, zengin bir maliye...

İstanbul'un sultanının adı, her yerde bilinmekte ve saygı uyandırmaktaydı.1 Doğu'nun fethi, görece kolay bir olaydı. Ama bununla beraber ne babası, ne kendisi, ne de torunu, bunu asla başaramadılar. I.

Selim çok erken bir yaşta öldü, Süleyman'sa Avrupa'da, denizlerde ve karada Habsburglarla gereğinden çok uğraşmak zorunda kaldı. Süleyman'ın tek girişimi, ilerde göreceğimiz üzere amirallerinden birinin hatası yüzünden sonuçsuz kalacaktır.2

Tarihi yeni baştan yapmak boşuna bir çabaysa da düşlemek her zaman mümkündür. Osmanlılar Hindistan'a yerleşmişler, Portekizliler, yarımadadan ve Ümit Burnu yolu üzerinde ellerinde bulundurdukları mevkiilerden kovulmuşlar... Derken bir süre sonra Uzak Doğu yolu Hollandalılarla İngilizlere de kesilmiş... Böyle bir tabloda, Doğu'da ve Avrupa'da neler değişmezdi ki! Bu düş, üstelik görüldüğü kadar garip de değildir. XVI. yüzyılda Türklerle Portekizliler arasında baharat yolu uğruna yapılan kavga epey uzun sürmüş ve zaman zaman olayların aldığı biçimden çok farklı bir doğrultuda gelişmesine de ramak kalmıştır.

Portekizlilerin Hint Okyanusu'na çıkışlarına kadar, Uzak ve Güneydoğu Asya'dan Avrupa'ya yapılan ticaret Müslümanların elindeydi. Baharat ve yükte hafif pahada ağır mallarla (kokular, fildişi, amber, sedef, inci, değerli taşlar, altın, kalay) yüklü gemiler, ya Hürmüz Boğazı ve Basra Körfezi yoluyla Basra'ya ulaşıyor ve buradan, gelen mallar kervanlarla Bağdat, Halep veya Şam'a götürülüyordu, ya da Kızıldeniz ve Süveyş Körfezi üzerinden Kahire ve İskenderiye'ye taşınıyordu. Alınan vergiler, tüccar, kervancılar ve her türden aracılardan sağladığı kârlar, transit ülkelerin başlıca zenginlik kaynağıydı. O

dönemlerin Kahire'sindeki lüks ve güzellikler, bütün yabancı gezginlerin hayranlığını uyandırıyor.

Kentte bulunan tüccardan iki yüzünün servetleri, söylentilere bakılacak olursa, birer milyon dükânın üzerindeydi ve diğer iki bin tacirden her birininki de en az 100.000 dukayı buluyordu.3

169

Bütün bunlar Vasco de Gama 1497'de Ümit Burnu'nu aşarak Doğu'ya giden deniz yolunu keşfettiğinde değişti. Portekizlilerin bölgeye girişi bir rastlantı sonucu olmadığı gibi, Vasco'nun kıyıları izleyerek yaptığı yolculuk da yalnızca yeni topraklar keşfetmek ve Hıristiyan dinini yaymak gibi bir amaç taşımıyordu. Müslümanlar bunun hemen farkına vardılar. Başlangıçta dostça bir yaklaşım içinde olan Vasco de Gama da çabucak kaba ve zorlayıcı yüzünü gösterdi. Mozambik hükümdarı ona haraç vermek zorunda kalmıştı, ardından Zenzibar hükümdarı, sonra da bütün diğerleri... Ümit Burnu'nun keşfi üzerinden on yıl geçmeden, bütün Doğu Afrika sahiline sahiplenilen Portekizliler, Hindistan kıyılarında da kaleler inşa etmeye koyuldular: Cochin'de, Diyu'da, Kalküta'da, Goa'da...

1502'de Vasco, Kızıldeniz'i ve Basra Körfezi'ni Müslüman denizcilere kapattı. Al-buquerque, Kızıldeniz girişindeki Sokotra adasını ele geçirmişti. Basra Körfezi girişinde bulunan ve İran'ın hükümranlığı altındaki küçük Hürmüz Krallığının limanları işgal edilmiş, kentler ateşe verilip halkı kılıçtan geçirilmiş, kadınlar ve çocuklar parçalanmıştı. Müslümanların Hindistan'la Akdeniz arasında sürdürdükleri ticaret, bölgedeki Müslüman devletlerin ekonomileri ve maliyeleri üzerindeki bütün olumsuz etkileri de beraberinde getirerek, öldürücü bir darbe yemişti.

En fazla etkilenenlerse Mısır'daki Memlûklerdi. Sultan Kansu Gavri, Portekiz nezdinde müdahalede bulunması için Papa'ya başvuracaktı. Buna karşılık olarak, hızla zenginleşmekte olan Talihli Manuel, donanmasını daha da güçlendirdi. Müslümanlar açısından silaha sarılmaktan başkaca yapacak şey kalmıyordu. Ne var ki Memlûkler iyi ata binerlerdi, denizci değildiler. Denizler üzerindeki savaş konusunda hiçbir bilgileri yoktu, üstelik donanmaları da Portekizlilerinkiyle başa çıkabilecek düzeyde değildi. Hafif tekneleri, Akdeniz'in koşullarına göre inşa edilmişti, Hint Okyanusu'nun dev dalgalarına karşı koyamazdı. Dolayısıyla donanmalarını baştan aşağı yenilemek zorundaydılar. Ormanları olmadığından keresteyi dışardan getirteceklerdi; ayrıca dış ülkelerden mühendisler, işçiler sağlamak, toplar döktürüp teknelerin metal çivilerine varıncaya kadar imal etmek zorundaydılar. Nitekim Osmanlı Sultanı Bayezit, Kansu'ya kerestelik ağaç, direkler, kürekler ve 300 tane de top gönderecek, ancak Rodos Şövalyeleri malzemenin taşınması sırasında kerestelere el koyacaklardır.

Memlûkler karanlık yıllar yaşarlar. Portekizliler, Hicaz kıyılarına çıkıp, Peygamberin naaşım kaçırmak üzere Medine üzerine yürümekle tehdit etmektedirler. Albuquerque ve adamlarıysa köyleri, kentleri yakıp yıkıyor, halkı kılıçtan geçirerek inanılmaz bir vahşet içinde davranıyordu... Bunun üzerine Kansu, Gücerat Sultanı Mahmut Begara ve Kalküta prensiyle ittifak yaptı. Portekiz donanması, Bombay yakınlarında püskürtülüp kaçmak zorunda bırakılmıştı ama, kısa bir süre sonra Memlûkler yenilmişlerdi. Bu yenilgiden sonra, muhtemelen Portekizlilere karşı bir üs olarak kullanmak ve herhalde bütün işaretlerin her an olabilecek bir Osmanlı istilasını gösterdiği bir sırada, eğer Mısır'ı terk etmek zorunda kalırlarsa sığınacak bir yer elde etmiş olmak için Yemen'i almaya karar verdiler. Ancak Kansu'nun Yemen seferi sonuçsuz kalacaktı.4

Osmanlıların sahneye girişiyle her şey değişecekti. Müslümanlarla Portekizliler arasında düelloya daha önce de dolaylı olarak katılmışlardı. Memlûk sultanı, bozguna uğra-170

dıktan sonra onlardan yardım istemişti. Osmanlılar da o zaman sultana kaptanlar, kadırgalar, 2.000 de arkebüzücü ve topçu göndermişlerdi. Kansu'nun emrine verilen amirallerden biri olan Salman Reis, bir kadırga filosu inşa ettirmişti. Kızıldeniz'deki limanları korumakla görevli olan ve Portekiz amirali Lopo Soares'i Cidde açıklarında kaçmak zorunda bırakan filoya o komuta etmişti. Ancak Kutsal yöreleri tehdit eden Kâfire karşı Türklerin verdiği destek, daha ileriye gitmemişti.

Mısır fethedildikten sonra Osmanlılar şimdi doğrudan tehdit altında bulunuyorlardı. Halifelerin halefleri ve Kutsal yörelerin bekçileri olarak, Habeşistan'dan gelen altını, Nil vadisinden çıkan ürünleri, özellikle de ülkeden toplanan vergi ve harçların oluşturduğu muazzam geliri, şimdi Osmanlı İmparatorları alıyorlardı. Taşınan mallar üzerinden alınan vergiler, gelirlerin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Böylece Osmanlılar, Kızıl-deniz'deki ulaşımın engellenmeden sürmesi ve buraya ulaşan yolların savunmasıyla doğrudan ilgiliydiler. Tarihte ilk kez Asya'nın bağrından çıkıp gelen fatihler, etkinliklerini Güney Arabistan'a kadar genişletmekteydiler.

Yine ilk kez toprağa, tarıma ve kırsallığa dayalı bir imparatorluk, kendi zenginliği ve varlığı da ticaret üzerine kurulmuş, "Osmanlı devrimi"nin ortaya çıkardığı o denizci devletlerden biriyle ilişkiye giriyordu. Aralarındaki çatışma, sosyo-ekonomik ağırlıklarının ve gemicilik tekniklerinin kendileri adına belirlediği "sınır çizgisi" boyunca hemen hemen kesintisiz sürecektir: O sınır çizgisinde, kıyıların savunması için hafif, manevra yeteneği yüksek, Akdeniz tipi kadırgalar kullanılacak, büyük okyanuslarla daha gerilerdeki değerli malların yığılıp takas edildiği tezgâhları korumak üzere de daha ağır yelkenli gemiler kullanılacaktır. Kızıldeniz ve Basra Körfezi Türk kadırgalarına, Hint Okyanusu da Portekizlilerin yelkenli gemilerine aittir. Türkler ve Portekizliler, bu "sınırı" nadiren aşacaklardır.

Selim, "Dünya imparatoru" Büyük İskender'in halefi olmak amacındaydı. Mısır'ın fethini de Hindistan'ın fethi için bir aşama olarak düşünmüş olsa gerektir, imparatorluğun Doğu'ya doğru yayılmasına ilişkin projeler, Osmanlıların Asyalı köklerinin anısının canlılığını koruduğu o sıralarda, İstanbul'daki yönetici çevreler arasında dolaşıyordu. Ali Ekber Hitayi, *Hitayname'sinde* yirmi bölüm boyunca, Selim'e Merkezi imparatorluğu betimlemekte ve buraları fethetmeye çalışmaktadır onu. Türk Kaptanı Piri Reis, 1517'de Padişaha, çeşitli kaynakların yanı sıra, Kristof Kolomb'un kaynaklarından da esinlenerek çizmiş olduğu "Dünya Haritası"nı getirmişti. Bu haritanın bugün yalnızca (İstanbul Müzesi'nde) Batı bölümü bulunmaktadır ve Selim'in, doğu bölümünü, Asya'ya doğru yapacağı sefere hazırlanmak üzere kendinde saklamış olduğu sanılmaktadır. Besbellidir ki, gözlerini, Avrupa'dan çok Doğu'ya çevirmişti. 50 yaşında gelen beklenmedik ölümü, Türklerin emellerine bambaşka bir yön verdi.

Süleyman, kişisel bir arzudan çok zorunluluklar gereği Avrupa'ya eğiliyordu. Düşmanı, "İspanya Kralı" Şarlken'di. Tehdit, Güney veya Doğu'dan çok, Kuzey'den geliyordu, "iman Savaşçısı" - gazisifatıyla, İslam'ın sınırlarını Hıristiyan ülkelerine doğru genişletmek amacındaydı.

Gerçekte Osmanlılar, deniz ticaretinden çok toprak ürünleri ile mal dolaşımından alacakları vergilerle gelirlerini artıracabilecekleri yeni toprakların fethiyle ilgilenmekte-171

diler. Balkanlar'da ve Orta Avrupa'daki askeri harekâtları onlara, sıcak denizlerde girişecekleri büyük çaplı deniz harekâtlarının getirebileceğinden çok daha fazla kâr sağlıyordu. Şunu da unutmamak gerekir ki İstanbul'daki sultan, iki büyük askeri harekâtı aynı zamanda sürdüremezdi: Bir yanda Hint Okyanusu'na doğru, her zaman için uzun ve güç bir seferle öte yanda ve aynı zamanda düşmanı olan Hıristiyanların onu yeterince talim yapmamış askerler ve donatımsız kadırgalardan oluşan filosuyla, uzak bir sefere dalmış gördükleri anda, çok büyük bir ihtimalle açacakları Avrupa'daki bir savaşla uğ-

raşamazdı.

Bununla birlikte Süleyman kararsız kaldı ve bir süre her iki ihtimali de gözden uzak tutmaz göründü.

1521'de Tuna ülkelerine doğru Belgrad seferine çıktı, ama iki yıl sonra da Güney yolunu açan Rodos'un fethini gerçekleştirdi. 1525 yılına gelene kadar kesin bir karara varılmamıştı.

Başvezir İbrahim Paşa Kahire'den, Piri Reis'in *Kitab-ı Bahriye* adlı yapıtının yeni bir düzenlemesini de beraberinde getirmişti. Hint Okyanusu'ndaki yolculuktan betimlemesi ve Portekizlilerin denizcilik

teknikleriyle deniz ticaretlerine ilişkin çeşitli bilgiler vermesinin yanı sıra, bu kitap Osmanlı imparatorluğu'nun denizlerdeki yayılmacılığına ve kutsal topraklara yaklaşmaya cüret edecek Kâfirlere karşı yapılacak mücadele için Süleyman'a çağrıda bulunmaktaydı Beri yanda, Salman Reis de sultanı, Portekizlilerin Hindistan'ın Avrupa ile yaptığı ticareti her geçen gün daha çok eline geçirdiği konusunda uyarmaktaydı. Portekizlilerin, Hindistan ve İran kıyıları boyunca inşa etmiş

oldukları müstahkem mevkilere saldırarak, Doğu'yu vurmasını salık veriyordu, İstanbul'da, Hıristiyanların keşif yolculukları ve bunların Müslümanlar için yarattığı tehdit hakkında herkes yeterli bilgiye sahipti. Süleyman bir ara Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na yönelik bir sefere hazırlanır gibi oldu. Mısır'daki donanmanın güçlendirilmesini emretti. Ama sonuçta Tuna üzerine yapılacak savaş

daha ağır bastı. Bu, Mohaç'tı, sonra da Viyana üzerine yürüyüş...

Aynı yıl -1529- Süleyman, yine de Nil Nehri ile Kızıldeniz'i birleştiren bir kanal açtırdı. Gerçekteyse sultan dikkatini Avrupa'ya yönelttiğinden, Osmanlı donanması, yıllar boyu o yörelerde yalnızca günlük operasyonlarla yetindi. Ancak, bir gün İstanbul'da Kuzey Hindistan'ın bir Türk tarafından, Timurlenk'in soyundan gelen ve Büyük Moğol-lar'ın ilki olacak Babür Şah tarafından istila edilmiş

olduğu öğrenildi. Lodi'lerin Delhi'deki krallıkları yıkılmıştı. Bütün yarımada anarşi içindeydi. Batı kıyısındaki Gücerat krallığı, bütün bu kargaşa içindeki tek sakin adacık olarak kalmıştı, ama hükümdarı Bahadır Şah bunun fazla uzun sürmeyeceğini, zira Babür ve oğlu Hümayun'un fetih niyetlerini saklamadıklarını iyi biliyordu. Bir ara Portekizlilerden yardım istemeyi düşündüyse de daha sonra denize düşen yılan sarılır örneği, öteki büyük güce yöneldi: Osmanlı İmparatorluğuna...

Bahadır'in elçisi zengin armağanlar ve yüklü miktarda altınla geldiği için, olağandan da daha iyi karşılandı İstanbul'da. Babür'ün krallıklarından sürüp çıkardığı Lodi'ler de kendi yönlerinden padişahıtan yardım istiyorlardı. Gönderdikleri elçi, Portekizli valiyi "bir demir kafesin içinde"

yollayacaklarına dair Süleyman'a söz veriyordu.

Hindistan'ın Müslüman hükümdarlarından gelen bu çağrılar, eğer Bağdat ve ardın-172

dan da Basra'nın işgaliyle ortaya çıkan koşullar bir bakıma ona davetiye çıkarmış olmasaydı, herhalde bir müdahale için Kanuni'yi ikna etmede yeterli olmazdı. Bu iki kentin alınmasından sonra şimdi Osmanlı İmparatorluğu, Hint Okyanusu'ndan Akdeniz'e giden deniz trafiğinin yoğun olduğu iki yolla da hem Kızıldeniz'le, hem de Basra Körfezi'yle temasa girmişti. Bir yandan da Hint Okyanusu'nu hakimiyeti altına alarak Avrupa'ya yapılan ticareti, özellikle de baharat ticaretini kendi çıkarlarına doğru yöneltmeye çalışan Portekiz'le temas halindeydi. Eğer uzun saltanatı boyunca sultan gücünü Güneydoğu Asya'ya doğru genişletmeyi düşünmüşse, herhalde bu sıralarda düşünmüştür.

1538'de, 24'ü kadirga olmak üzere 60 geminin omurgaları kızağa kondu. Bunların inşası için Osmanlılar Antakya denizi yoluyla İskenderiye ve Dimyat'a sonra Kahire'ye ve oradan da develerin sırtında Süveyş'e taşınan ağaçlar kullandılar. Cenevizli bir mühendis gemilerin planlarını yapmakla görevlendirilmişti. Venedik Doğu o sıralarda Osmanlı yönetimiyle savaş halinde olduğundan İskenderiye'de bulunan on kadar Venedik teknesine de el kondu ve bunlar da sefere dahil edildiler.

Toplam olarak 78 tekneyle çıkılıyordu sefere. Gemilerde 7.000'i Yeniçeri olmak üzere 20.000 asker, çok sayıda ateşli silah ve her türlü donatım mevcuttu. Böylesi bir hazırlık Türklerin Hindistan'a çıkarma yapma niyetinde olduklarını gösterse gerektir.

Filoya Mısır beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa komuta ediyordu. Seksenini aşkın olan Rum kökenli bu enek öylesine şişkoydu ki, oturduğu yerden kalkabilmesi için dört kişinin yardımı gerekiyordu. Bu acımasız ve duygusuz adamın seçimi, herhalde yapılacak en iyi seçim değildi... Harekâtın sonuçsuz kalmasına da bu adam neden oldu. Cidde'den geçerken validen, işkenceyle tehdit ederek zorla büyük miktarda para aldı, sonra da Aden'e doğru yelken açtı. Burada hükümdar Ömer Bin Davud'u gemisinde verdiği şölene davet etti sonra tutsak alıp geminin seren direğine astırdı. Az sonra da askerleri kenti ele geçirdiler. Bu ihanet Arap ülkelerinde yıkıcı etkiler yarattı ve bedeli ağır oldu. Aden'in alınması için asla bir emir vermemiş olan Süleyman olaya müthiş öfkelenmişti. Ne var ki, Kızıldeniz'de en elverişli konuma sahip ve en kolay şekilde savunulabilen noktalardan biri olan kenti geri vermedi.

Hadım Süleyman Paşa, sancak haline getirdiği Aden'de 500 kişilik bir garnizon bıraktı. Sonra da Hindistan'ın batı kıyılarındaki en büyük müstahkem mevki olan Diyu'ya yöneldi. Portekizlilerin iyice güçlendirmiş oldukları kenti, Türklerin müttefiki olan Gujart'lı Hintliler de karadan kuşatmış durumdaydılar. Türkler gelir gelmez kenti yağmaladılar, bu da Hintliler üzerinde hiç de iyi bir etki bırakmadı. Mevsim kötülemeye başladığından, Osmanlı amirali gemilerini korunaklı bir limana çekti.

Yolda dört tekne batmış ve yükleri sahile yayılmıştı. Hintliler kuma vuran eşyalar arasında, çok sayıda süvari eyeri buldular. Gujart sultanı, bu eyerlerin Osmanlıların kendisine düşmanlarından kurtulması için yardım etmeye değil, aslında ülkesini işgal etmeye geldiklerini kanıtladığını düşündü.

Ancak Türk filosu, kuşatmanın başladığı Diyu kalesi önüne geri dönmüştü. Bir ay boyunca dokuz devasa top hiç ara vermeksizin kaleyi bombardıman etti. Hiçbir sonuç alınamadı. En büyük güller bile duvarlarda ancak çatlaklar meydana getiriyordu. Bü-

173

tün saldırılar sonuçsuz kalıyordu. Ve Portekizliler, yiyecekleri ve cephaneleri tükendiği bir sırada, Osmanlı donanmasının demir alarak açık denize doğru yelken açtığını hayretler içinde gördüler.

Süleyman Paşa, büyük bir ihtimalle kendisini korkutmak amacıyla yerel yöneticiler tarafından çıkartılan ve güçlü bir Portekiz filosunun eli kulağında gelişine dair birtakım söylentiler üzerine geri çekilmeyi yeğlemişti. Aden'deki davranışlarının bedelini de böylece ödemişti: Hintliler, artık Türklerin hiçbir dediğine inanmıyor ve onları bir an önce uzaklaştırmaktan başkaca bir şey düşünmüyorlardı.

Aynı zamanda şimdi artık, Portekizlilerin, pek de açık olmayan üstünlükleri konusunda da ikna olmuş görünmekteydiler.

Bu sefer, Osmanlıların Güneydoğu Asya'daki ilk ve son seferleri, aynı zamanda da Kızıldeniz

ötesinde de yeni topraklar fethetmek için yaptıkları tek ciddi girişim oldu. Gerçekten de her şey, o sıralarda Süleyman'ın, Hindistan üzerine karadan bir sefere girişmek niyetinde olduğunu göstermektedir. Bir Müslüman tarihçi de bunu doğrulamaktadır: "O dönemde, Sultan Selim'in oğlu Sultan Süleyman, Firangileri (Portekizliler) Hindistan'dan kovup bu bölgeyi bizzat sahiplenmek niyetinde olduğunu gösterdi."5 Seferin başarısızlığının sorumluluğu büyük ölçüde Süleyman Paşa'nın üzerindedir. Mısır'da bir lider ve idareci olarak büyük yetenekler göstermiş olduğu halde, Diyu önünde, başta, katı davranışlarıyla müttefiki Gujarati'leri de rahatsız etmesi olmak üzere, hata üstüne hata yapmıştı. Yaşlı adam, hatalarını Osmanlı hakimiyetine yeni bir eyaleti, Yemen'i katarak yine de telafi etmişti.

Bu başarısızlığından sonra Süleyman Paşa Aden'de mola verdi. Buradan Kansu'nun seferi sırasında karaya çıkan birliklerden kalma birkaç yüz Memlûk'ün yaşadığı Zabid ve Moka bölgesinde, Kızıldeniz'e koşturularak uzanan Tihame düzlüğüne yöneldi. Kendisini rahatsız edenleri ortadan kaldırmadaki çabukluğuyla, Memlûk şeflerini hemen idam ettirdi ve Osmanlı yönetimini yerleştirdi.

Zabid'de bir *sancak* kuruldu, buna dönüş yolunda (daha kuzeyde bulunan) Jizzan da eklendi. Birkaç yıl sonra 1547'de, San'ave-Taif de Üveyz Paşa ile Habeşistan'ın ilk Beylerbeyi olacak olan Özdemir Paşa tarafından alınacaktır. Osmanlılar, Yemen'i çeşitli zorluklar altında 1635'e; sonra 1849'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadar hakimiyetleri altında tutacaklardır.

Süleyman Paşa İstanbul'a dönüşünde vezirliğe yükseltildi, sonra da 1541 'de sadrazam oldu. O sırada doksanına yaklaşmıştı ve Süleyman onu Macaristan'a doğru büyük bir sefer hazırlamakla görevlendiriyordu. Güney denizlerine doğru yayılma projeleri, kesin olarak bir kenara bırakılmıştı.

Portekizliler Arabistan'ın deniz yollarının hakimi olarak kalmaya devam ediyorlardı, bunun sonucundaysa Akdeniz pazarlarında egzotik ürünler azalmaktaydı. Bu ürünler gerçi azalmaktaydı ama tümünden de yitip gitmiyordu. Venediklilerin Anvers'ten karabiber -Portekiz karabiberi- ithal ettikleri de oluyordu, ama Lövan pazarlarında hemen her zaman, belli miktarlarda değerli zahire bulunabiliyordu.

Müslümanlar deniz ulaşımını görece serbest tutmayı başarmışlardı. Bu görevin Osmanlılar tarafından üstlenilmesi çok işlerine gelirdi ve sultandan da durmadan saldırıya geçmesini istemişlerdi, ancak sonuç alamamışlardı.

Süleyman Paşa'nın kötü sonuçlanan deniz seferi, onda çok tatsız anılar bırakmıştı. O

174

yüzden sınırlı saldırılar fazlaca önemli sonuçlar vermemekle birlikte devam etti. Yine de bunlar, Müslüman gemilerinin Portekiz ağından sıyrılıp geçmelerine imkân veriyordu.

Bununla beraber 1551'de Aden Portekizliler tarafından işgal edilince otuz gemiden oluşan bir filo, Mısır donanmasına komuta eden ünlü haritacı Piri Reis'in yönetiminde güneye gönderildi. Aden, herhangi bir güçle karşılaşılmaksızın yeniden alındı. Maksat ele geçirilip Portekizli vali Jean de Lisbonne hapsedildi. Sultanın buyruklarına hiç uymayan bir kararla Piri Reis bundan sonra Hürmüz'ü kuşattı. Tıpkı Diyu'da olduğu gibi, kale alınmadı ve bir aylık bir kuşatmadan sonra Türkler Basra'ya

doğru çekildiler. Piri Reis, bu geri çekilişin bedeli olarak "zengin armağanlar" mı almıştı? Düşmanları bu yolda dedikodular çıkarttılar. Ne olursa olsun sefer bir felâketle sonuçlanmıştı. Portekizlilerle girişilen bir çatışmadaysa birçok gemi batmış, diğerleri Basra Körfezi'nin nihayetindeki Şattül Arap'a sığınmak zorunda kalmışlardı. Elinde kalan üç gemiden biri de Bahreyn açıklarında batınca, Piri Reis topu topu iki tekneyle Kahire'ye dönebildi. Sultana getirmiş olduğu muhteşem hediyeler de Süleyman'ı yumuşatmaya kafi gelmedi ve döner dönmez idam edildi.

Bu kez Basra'ya, Piri Reis tarafından terk edilmiş olan gemileri getirme göreviyle bir başka amiral gönderildi. O da başarısızlığa uğrayacaktı. Sonunda görev, Preveze'de Barbaros'un komutası altında çarpışmış olan saygın bir denizciye, Seydi Ali Reis'e emanet edildi: On beş kadırgayı, kısıldıkları kapandan kurtarmak zorundaydı. Yeni çarpışmalar yeni bir yenilgiyle son bulacak, Seydi Ali Reis, peşinde Portekizliler olduğu halde Gücerat'a erişerek kurtulabilecekti. Burada, yerel hükümdar Türk kaptanın sığınma dileğini kabul etmekle beraber, Portekizlilerle de arasını bozmak istemediği için onun gemilerini batırttı. Süleyman'ın amirali Türkiye'ye kara yoluyla dönmek zorunda kalacaktı. Sind, Pencap, Afganistan, Maveräünnehir, Horasan ve İran'ı kat ederek ancak dört yılda İstanbul'a varabilecekti. Aynı zamanda coğrafyacı, matematikçi ve şair olan Ali Reis'in bu yolculukta gördüklerini anlattığı Seyahatname, o dönemin Doğu ülkeleri hakkında en canlı ve zengin bilgileri içeren bir belgedir.

Ali Reis'in seferi, Osmanlıların Portekizlileri yenmek için yaptıkları son girişimdir. Bunu izleyen uzun yıllar içinde sultanın gemileri, kimi zaman Basra Körfezi'ne bile güçlkle girebilecek, ama buna karşın Kızıldeniz onlara her zaman açık olacaktır. Portekizlilerin bu bölgenin de kontrolünü ele geçirmelerini önlemek amacıyla Eritre kıyılarının bir kısmını işgal etmek zorunda kalacaklar (Sukami ve Massaoua'yı) buradan, pek fazla da başarı göstermeden Habeşistan içlerine akınlar düzenleyeceklerdir. Toprakları, gelecekte bir beylerbeylik haline getirecekleri kıyı şeridiyle sınırlı kalacaktır. Ne var ki, bu şeritte de uzun süre tutunamayacaklardır. Kızıldeniz'de güçlü bir donanma bulundurmanın maliyeti, hiç de konuksever görünmeyen bu kıyıları elde bulundurmakla sağlayacakları avantajdan daha da pahalıya mal olacaktır onlara.6

Bununla birlikte güçlklere ve kimi zaman da yenilgilere rağmen, Hindistan'la Yakın doğu arasındaki deniz trafiği hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır. 1561 yılında, örneğin Lizbon, yüzyılın başlarında Mısır limanlarının yaşadığı ölçüde baharat sıkıntısı çekmekteydi. 1564'e doğru İskenderiye limanına, en az Lizbon'a geldiği kadar baharat

175

gelmekteydi ve Halep, yeniden büyük bir transit merkezi olmuştu. Portekizliler asla tam bir abluka kurmayı başaramadıkları gibi, Türkler de asla bir imparatorluk arasındaki "sınır çizgisini" aşamadılar.

Ancak! Sahip olduğu muazzam imkânlarla, Müslüman alemde ve Hindistan'da bulabileceği müttefiklerle, Kanuni çağındaki Osmanlı İmparatorluğu, Güney denizlerini Portekiz filolarından temizlemeyi ve Güneydoğu Asya'ya, hatta Uzak Doğu'ya doğru gücünü kabul ettirmeyi, herhalde başarabilecek durumdaydı. Bunu gerçekleştiremeyişinin nedeni, "Okyanuslar için inşa edilmiş ve kürekli gemilere her bakımdan üstün olan"7 güçlü Portekiz yelkenlileri karşısında, hafif Osmanlı kadırgalarının zayıflığı mıydı? Kanıtlanmaya muhtaç bir iddiadır bu. Kimi koşullarda, örneğin bir

çıkartma yapılması gerektiğinde, kürekli tekneler yelkenli gemilere oranla daha fazla manevra yeteneğine sahiptiler ve çok daha güvenliydi. Buna karşılık, deniz muharebelerinde yelkenli gemiler daha üstündü. Yelkenliler, Okyanus'taki yolculuklar ve savaşlar açısından da Akdeniz koşullarına göre inşa edilip, Lövanten mürettebatla yönetilen Türk teknelerine üstün durumdaydılar. Yine de hiç kuşkusuz, Osmanlılar Portekiz filolarına karşı saldırıya geçmek üzere büyük korsan şeflerin komutasında çok büyük bir donanmayı kısa zamanda kızağa koyup çabucak Kızıldeniz'e gönderebilirlerdi. Eksik olan bu konudaki kararlılıktı.

Öncelikle sürekli düşmanlarına, Kuzey'in "Haçlıları"na karşı savaşmak zorunda olan Süleyman'ın çevresinde, ona etki yapabilecek konumdaki kişilerin tümü de imparatorluğun içlerinden, özellikle de Balkanlar'dan gelmişlerdi. Bu Sırp, Arnavutlar, Hırvatlar, hatta Rumlar için, uzak ufuklar tıpkı bir bilmece gibiydi ve her ne kadar dünyayı karıştıran olaylar hakkında geniş bilgileri varsa da İmparatorluğun kendilerine onca yabancı olan diyarlarda ve denizlerde de çeşitli müdahalelerde bulunabileceği düşüncesini onlarda uyandırabilecek hiçbir neden yoktu.

Zihni her zaman Avrupa'yla meşgul, kendisine yakıştırdığı tek düşmanı "İspanya Kralını" ezeceği zaferini düşleyen Süleyman, eğer Portekizli fatihler İmparatorluğu, maliyesi ve ekonomisiyle ciddi biçimde tehdit etmiş olsalardı, hiç kuşkusuz ordularını Güney'e de gönderirdi. Ama ortada böyle bir durum görünmüyordu. Portekizlilerin Doğu'ya yönelik yayılmacılığı Osmanlılar için hiçbir zaman bir tehlike oluşturmadı. Fatih değil ama önce tüccar olan Portekiz kralları, kıyılarda mal dolaşımının güvenliğinin gerektirdiği birtakım üsleri ele geçirmekle yetiniyorlardı. Sultanlarsa, mali ve maddi kaynaklar sağlamak amacıyla, geniş ve insanların yaşadığı toprakları işgal etmekteydiler. İki tarafın da çıkarları, büyük bir askeri seferin zorlayacağı çabalara asla mecbur kalmayacak ölçüde farklı ve birbirine uzaktı. Hint Okyanusu ve uzak adaların bulunduğu diyarlarda olup bitenlerle pek seyrek ilgilenen, Avrupa siyasetinin içine gömülmüş ve çevresi "Avrupalılar"la sarılı olan Süleyman, Asya'yı boşlayacaktı.

Çevresinde bulunanlar arasındaki en ileri görüşlüler bundan dolayı pişmanlık duyacaklardı.

Zamanımıza daha yakın bir kişi olan, XIX. yüzyılın büyük oryantalistlerinden Armi-nius Vambery, onların düşüncelerini şöyle yansıtmaktadır: "Eğer Süleyman Macaristan ve Avusturya'yı Yeniçerileriyle istila edecek yerde, projelerinin arasına Hindistan'ın fethini de dahil etmiş olsaydı, çabaları, kendisini Tuna'da bekleyenlerden daha büyük ve daha

176

kalıcı bir zaferle taçlanmış olurdu. Elinin altında güçlü, her zaman muzaffer olmuş bir donanma vardı, oysa Babür'ün halefleri bir tek gemiye bile sahip değillerdi. Saygınlığı Arabistan'da, Mısır'da ve hatta tüm İslam aleminde büyük ve erişilmemiş bir düzeydeydi ve Vişnu'ya tapanlara karşı bir avuç Orta Asyalı serüvencinin kazanabildiği zafer, disiplinli ve iyi silahlanmış, gözüpek Yeniçerileri için bir çocuk oyunu haline gelirdi. Hindistan'ın hâkimi olacak Osmanlı hükümdarları da tarihte, fetih peşindeki seleflerine kıyasla çok daha önemli bir rol oynarlardı. Ve kim bilir, o zaman Asya'nın kaderi nasıl biçimlenirdi?"⁸

1 Kuzey Hindistan o sıralarda Timurlenk'in soyundan gelen bir Türk olan Babür'ün elindeydi. Türk sızmalarının önemli boyutlara eriştiği Güney ise anarşi içindeydi. Müslüman hükümdarların

maiyetlerinde, Osmanlı tebasından çok sayıda insan bulunuyordu (Muhafız birliklerinde ve topçular arasında).

2 Daha sonra, III. Murad karşısına çıkan fırsatı kullanmasını beceremeyecektir.

3 Memlûklerin başkentinde, bütün araç gereç, hatta mutfaktakiler bile altından yapılmıştı, büyük sarayın döşemeleri mermerdi, altın kaplıydı, duvarlar altın işlemeliydi. Özel kişilerin yaşamları da benzer bir lüks içindeydi: Mozayiklar, fildişi ve abanoz kakmalar, heykeller, başkaca hiçbir yerde görülemeyecek bir bollukla sergileniyordu. Sanat ve edebiyat, Avrupa ve Asya'nın en yüksek uygarlık düzeyine erişmiş kentlerindeki kadar gelişmişti. Arap edebiyatının en önde gelen adları, en yetenekli mimarları burada yaşamaktaydılar. Bir taşra kenti olmasına rağmen, Şam da hiçbir konuda ondan aşağı kalmıyordu.

Muhteşem yapılar, çok sayıdaki sanat yapıtı, sürekli sulanan ve her zaman yemyeşil bahçeler, yüksek bir kültür odağı olmanın konumunu daha da önemli bir hale getirdiği bu kentteki gelişmenin kanıtlarıydı; imparatorluğun diğer kentleri de daha az önemsenmiyordu. Kudüs, Mekke, Medine ve çok daha az önemdeki öteki kentler, büyük bir zenginlik içinde yüzüyorlardı.

4 Kansu'nun yerine, Memlûk sultanlarının sonuncusu olan ve birkaç ay sonra I. Selim tarafından yenilgiye uğratılan Toman Bay geçecektir.

5 FIRICHTA.

6 XVII. yüzyılın başlarında Habeşistan'ı terk edeceklerdir. 7F. BRAUDEL, *a.g.e.*

8 *Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi Ali Reis*, önsöz, Lahor ve Londra, 1899, 1975, VI.-VII.

177

II. BÖLÜM

DOĞUNUN VE BATININ EN BÜYÜK KENTİ

On beş yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis -İstanbul- fetihten hemen sonra, doğallıkla Osmanlıların payitahtı oldu. II. Mehmet, Dördüncü Haçlı Seferi sırasında Franklar tarafından meydana getirilmiş olan tahribatın yanı sıra, uzun gerileme ve çöküş döneminin biriktirdiği yıkıntılar kaldırılır kaldırılmaz, kente yerleşti. Bursa ve sonra da Edirne, ilk Osmanlı sultanları için her zaman geçici başkentler olmuştu. Hicret'ten beri İslam'ın başlıca amacı Konstantinopolis'ti. Peygamber, bu kenti ele geçirecek olan kişiye ölümsüz bir zafer vaat etmemiş

miydi? Ve de Doğu'nun en büyük imparatorluğunun yönetimini barındırmak üzere bundan daha uygun bir yer düşünülebilir miydi?

Her şeyden önce, kentin konumu bakımından Akdeniz'in en güzel coğrafi çevrelerinden biri söz konusudur. Doğu'ya doğru Altın Boynuz adı verilen bir haliç oluşturmuş denize hâkim yedi tepe -tıpkı Roma gibi; Kuzey'de, dar ve derin bir kanal halindeki Boğaz... Karadeniz'le Akdeniz'i, Kuzey'le

Güney'i, Slav topraklarıyla Müslüman Doğu'yu birleştirmektedir. Topkapı Sarayı'nın balkonlarından, göz, Balkanların son engebeleriyle Asya platosunun ilk tümseklerini, Marmara'nın sularıyla Karadeniz'in girişini aynı zamanda kucaklamaktadır.

Binlerce yıldan beri bu yüksek burun, insanların başlıca buluşma noktalarından biri olmuştur, zira büyük askeri seferler ve deniz serüvenleri için olduğu kadar, siyasi girişimler için de olağanüstü kolaylıklar sağlamaktadır. İsa'dan bin yıl önce, hiç kuşkusuz Avrupa'dan kalkıp gelmiş olan insanlar, önce Halic'in içlerinde sonra da Saray Burnu'nda bir kasaba kurmuşlardı. M.Ö. 657-658 yıllarında, Megara'lı bir denizci olan Bizaz, sonradan adını yaşatacak olan kenti yarattı. Öyle ki, Delfi tapınağındaki kahinin bildirgesinde, Asya kıyısındaki Kadıköy'e yerleşen diğer Megaralılar, "körler"

olarak nitelendirilmişti: Kuzeyin de Güneyin de fırtınalarına karşı korunaklı, ta Pire'den Karadeniz'e kadar, Selanik'le birlikte tek güvenli nokta olan Altın Boynuz'un sunduğu muhteşem limanı fark edememişlerdi de ondan... Tarih boyunca hiçbir cihangir, bir daha asla bu körlüğe düşmeyecektir!

Makedonyalı Philippe, Avarlar, Persler, Bulgarlar, Araplar, kenti 178

ele geçirmek için boşu boşuna uğraş vermediler. I. Bayezit 1391'de kenti kuşattı, III. Murad'sa 1422'de. Ama Fetih'in büyük onuruna 29 Mayıs 1453 sabahı erişen II. Mehmet oldu.

Basileus Tanrı kentinden hiçbir şey, ya da hemen hemen hiçbir şey kalmamıştı o sıralarda. Kent öyle saldırılara maruz kalmıştı ki, önemli yapıların hiçbiri ayakta değildi artık. İhtişamda, Sasani İmparatorluklarıyla Abbasi Halifelerinin saraylarını geride bıraktığı söylenen imparatorluk sarayları, birer harabeden başkaca bir şey değildi. Blac-hernes ve Constantin Porpyrogenete'lerinkiler de daha iyi durumda görünmüyordu. Kentin bir zamanlar 700.000'i bulan nüfusundan geriye sadece birkaç bin kişi kalmıştı. II. Mehmet bunlardan bir kısmının taşra kentlerine gönderilmelerini buyurduğunda, sayıları daha da azaldı. Gidenlerin yerini almaları ve bomboş duran kocaman alanların doldurulması için Balkanlardan ve Anadolu'dan binlerce Türk, Ermeni ve Rum getirildi. Aynı zamanda da İmparatorluktaki bütün sanatçılara, konutların onarımı ve kamu yapılarının inşası için çağrı çıkarıldı.

Az sonra, üçüncü tepenin üzerinde, Teodosyus forumunun bulunduğu alanda, büyük bir saray

-sonradan eski Saray adını alan- bina yükseliyordu. Mehmet 1457'de buraya yerleşti, sonra da Altın Boynuz, Boğaziçi ve Marmara denizine hakim kayalık mahmuz üzerinde, başka bir sarayın yapılmasını emretti. Bu, bugün Topkapı Sarayı olarak bildiğimiz saraydı. Kent yeniden ve çabucak canlandı.

Fetih'ten yirmi beş yıl sonra kentin nüfusu 70.000'e ulaşmıştı bile. Süleyman'ın saltanat yıllarının başında bu nüfus 400.000 olacaktır -sonra 1550'ye doğru 500.000, yüzyılın sonunda da muhtemelen 700.000. O andan itibaren de İstanbul çok büyük bir kent, bilinen dünyanın en kalabalık kenti olacak, kimi kendi arzusuyla, kimi de kenti yeniden inşa ettirip güzelleştirmek için, buldukları her yerden en iyi işçilerle en iyi sanatçıları seçen Türk hükümdarlar tarafından getirilen insanların aralıksız akınlarıyla nüfusu durmadan artacaktır. Nitekim I. Selim, İran ve Mısır'daki zaferlerinden sonra İstanbul'a Türk çiniciliğinin gelişmesine de katkıda bulunan bin kadar İranlı sanatkar ve işçiyle, en az aynı sayıda Suriye ve Mısırlı zanaatkar göndermişti. Aynı şekilde Süleyman da Belgrad seferinden dönüşte, Yedikule kalesinin çevresindeki alana Sırları yerleştirdi.

Bu kesintisiz kadın ve erkek akını, XVII. yüzyılda Osmanlı başkentine, o her zaman taşıyacağı kozmopolit yapıyı kazandıracaktır. Süleyman'ın döneminde alabildiğine merkeziyetçi bir biçimde ve tek elden yönetilen Osmanlı İmparatorluğu, zamanının gerçek anlamıyla uluslararası tek imparatorluğuydu. Şarlken'inki, hükümdarın iradesinin dışında hiçbir şeyin bir arada tutamayacağı, zayıf bir hanedanlar birliğidir.

Bütün başkentler arasında da İstanbul, o sıralarda dünyaya alabildiğine açık olan tek başkentti. Her ulustan halklar, sığınmak, yaşamak ve çalışmak için buraya gelmektedir: İspanya'dan kovulmuş Yahudiler, tüccar ve denizci Rumlar, Araplar, Sudan'lı zenciler ve hatta serüven düşkününü veya ülkelerinden kaçmak zorunda kalan Katolikler... Bunların her biri, bu kentte rahat durduğu ve vergisini ödediği sürece, *pax ottomanica'nın* koruyuculuğu altında rahatsız edilmeksizin yaşamakta, zenginleşmekte ya da ezilmektedirler.

179

İnsanlar etnik kökenleri veya dinlerine göre bir araya **toplanmışlardır**. **Katolik** Hıristiyanlar (Franklar) Pera ve Galata'da; Ermeniler Marmara **kıyılarında**, **Sulumanastır'da** ve Samatya'da; Rumlar Fener'de, Galata'da, Boğaz **kıyılarında**; **Yahudiler** Altın Boynuz çevresinde yerleşmişlerdir.

Güçlü Ermeni kolonisi, İran'dan **Batı'ya yönelik transit** ticaretin bir tür tekeline sahiplenmiştir, İran'dan İstanbul'a giden **geçiş noktalarını yavaş yavaş işgal** ettikten sonra, mali alanda önemli bir rol **oynadıkları başkente gelmişlerdir**. Fetih'ten sonra, hemen hemen ortadan kaldırılmışken **yeniden ve zorla geri getirilen** Rumlar, sayıca daha çokturlar. Küçük tüccar, esnaf ya **da denizcilikle ilgili meslek sahipleri** olarak, Doğu Akdeniz'deki ticarete hâkimdirler, **içlerinden bazıları çok zengin** olmuştur ve Süleyman'ın döneminden itibaren sultanların **katında çok önemli makamları** işgal ederler. Nitekim Süleyman'ın baş tercümanı olan **Yunus bey, elçilerle aynı düzeydeydi** ve birçok kez kendisi de elçilik görevinde **bulunmuştu**. **Yahudilere gelince**, onlar özellikle ticaret ve bankerlik alanında çalışmaktadırlar. **Banker, aracı ve simsardırlar**. Bütün "azınlıklar" arasında, XVI. yüzyılda, Saray'da **en iyi gözle bakılanlar onlardır**. Üç büyük gayrimüslim -Zimmiler- göçmen sınıfın **yanı sıra, her iklimden gelmiş** başka halklar da başkente yerleşmiştir: Bir sonraki yüzyılda, **bazılarının çok önemli** mevkilere ulaşacağı (iki Arnavut sadrazamlığa yükselecektir) **Arnavutlar (ki çoğunluğu** gezgin satıcı ve yol işçisiydiler); Çingeneler (madeni eşya **imalatçıları ve ayı oynatıcıları**); anavatanlarıyla ipek ticareti yapan İranlılar; Mısırlılar ve **Suriyeliler (duvarcı ya da çinici)**; peynircilik ve pastırmacılıkla uğraşan Eflak-Boğdan'lılar ve **Sırplar..**

Osmanlıların gayrimüslimlere karşı hiçbir düşmanca **davranışı yoktur**. **Hoşgörüye** Hıristiyan ülkelerde pek az rastlanan bir çağda, bir hoşgörü örneği **olan sultanlar** Türkiye'sinde 'pogrom'

bilinmemektedir. Türklerle azınlık arasında **meydana gelen olaylar**, her zaman bireylerin anlaşmazlıklarından veya sorumsuz **memurların** davranışlarından kaynaklanmaktadır, yoksa düşman ve ırkçı **kalabalıkların, hele hele yönetimin eseri, asla** değildir. Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler büyük **çoğunluklarıyla kiliseleri, camileri** ya da sinagogları çevresinde toplanmış olarak, aynı **mütevazı yaşamı paylaşmakta**, aynı güçlüklerle mücadele etmektedirler.

Kent nüfusunun yüzde 40'ını oluşturan gayrimüslimlerin **çoğu Hristiyandır: Ortodoks Rumlar, Ermeniler ve Katolikler** (bu sonuncular, sayıca **daha azdırlar**)... **İki büyük** topluluk, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 30'unu meydana **getirmektedir, zira Yahudiler, aşığı yukarı yüzde 10**

dolaymdadırlar. Hepsi de cemaatler **halinde bir araya gelmişlerdir**. Her biri, sultan tarafından resmen tanınmış olan ve **Osmanlı yönetimine karşı kendi** cemaat mensuplarının sorumluluğunu taşıyan **dini önderinin otoritesi altında, kendi** kendini yönetmektedir. En önemli azınlık topluluğunu oluşturan **Ortodoks Rumların başında, rütbece "üç tuğlu bir paşaya" eşit olan ve ruhani meclisinin imparatorluk üzerinde** yaşayan tüm Ortodoks Rumları yargılama yetkisi de **bulunan önemli bir kişi, Ortodoks Patriği** vardır. Yahudiler de Patrikle aynı yetkilere sahip olan **Hahambaşının otoritesi** altında bir cemaat meydana getirmektedirler. Aynı şey, **Gregoryen Ermeniler için de söz** konusu olmakla birlikte, Ermeni Katolikosu'na, aynı zamanda **sultanın büyük cemaatlerinden** hiçbirine dahil olmayan kulları, yani **Katolikler, Nesturiler ve Jakobitler üzerinde** de otorite sahibi olma yetkisi tanınmıştır. Cemaat **başkanlarının en başta gelen görevle-180**

rinden biri, resmi memuriyette bulunanlar (örneğin sarayın hekimleri) dışındaki bütün **gayrimüslimlerin sultana** ödemekle yükümlü oldukları cizye'yi toplamaktır. Her cemaat, **Patrik, Katolikos ve Haham** Baş'ının tamamlayıp Hazine'ye teslim etmekle görevli **olduğı belirli bir meblağı** ödemek zorundadır. Cizye, yalnızca kendi ihtiyaçlarını **karşılatabilecek durumdaki** yetişkin erkeklerden alınmaktadır.

Zimmilere oranla Türkler çok daha kalabalıktırlar. Başkente büyük bir Müslüman **kenti görünümünü kazandıranlar** da asıl onlardır. Fetih'i izleyen uzun yıllar içinde çoğu **Anadolu'dan olmak üzere** azınlıklarla birlikte gelip yerleşen Türkler, XVI. yüzyılda boş alanları ve **yüzyıllar boyunca** hiç değışmeyen, daha yirmi yıl öncesine kadar eski **İstanbul'un başlıca karakteristiğini** oluşturan taş bodrumlu veya kerpiçle doldurulmuş ağaç **karkaslı, o tek katlı ahşap evleri** doldurmaya devam etmektedirler.

Türkler Fetih'ten sonra geride sarnıçlardan, su kemerlerinden ve lağım kanallarından **başkaca bir şey kalmamış olan** Bizans kentinin yerine, yeni ve harikulade güzel bir **başkent inşa edebilirlerdi.**

Acaba uzun bir göçebelik geçmişinin mirası olan alışkanlıklardan **mıdır yoksa Müslümanların** bu geçici alemi önemsemeyişlerinden mi? Tıpkı onun **gibi sonsuz olmak** üzere yükseltilen Tanrı'nın evleri dışında, ancak bir ömür boyu ayakta **kalmaya mahkum evler** yapmakla yetindiler...

SARAY, VİRANELER VE CAMİER

Başkentte üç büyük yerleşim bölgesi görülür: *İstanbul*, ya da surların arkasında **kalan, nüfusunun büyük çoğunluğunu** artık Türklerin oluşturduğu eski Bizans kenti; *Galata*, yani **meyhaneleri, kaçakçıları** ve depolarıyla, Batı'dan gelen gemilerin yanaştığı, **eskiden Cenevizli olan kent ile,** yukarılarda başta Fransa olmak üzere büyük devletlerin **peşpeşe elçiliklerini açtıkları Pera** bağları...

Karşıda, Boğaz'ın öteki yakasında, Asya **kıyılarında, hanlarıyla** başlı başına bir kentmiş görünümü veren yoğun ticari faaliyetiyle, **deniz kenarındaki sultan** kasırlarıyla, Asya ülkelerine doğru yola

çıkan kervanların **hareket noktası Üsküdar** bulunmaktadır.

Yeni gelenlerin yavaş yavaş yerleştikleri daha seyrek nüfuslu mahalleler, bu üç **büyük yerleşim birimini** genişletmektedir: Bunlardan biri, peygamberin yoldaşı Eyüp Ensari'nin **yattığı Eyüp türbesi** yönünde, Halic'in İstanbul kıyısında uzanmaktadır; bir **diğeri zengin sınıfların yazlık** konutlarını

-yalılarını- inşa ettirmeye başladıkları, Boğaz'ın **uzun kıyısı boyunca** ilerlemektedir; bir üçüncüsü de Yedi kule kalesinin çevresinde, **Marmara kıyılarında** gelişmektedir.

Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'un içinde bile, evler, biraz da **rasgele dikilivermiştir**. Devlet, yolları bile kapatan yığılmaları boşu boşuna önlemeye **çabalar**. **Herkes, az buçuk gönlünün** dilediğince yerleşmektedir. Yangınlar, hemen sonra **herkesin ihtiyacına uygun** olarak yeni baştan kurduğu mahalleleri sık sık toptan yok eder **-1564 yılındaki bir** yangında 750 ev kül olmuştur. Ev yığınlarını, geniş yeşil alanlar **birbirinden ayırmaktadır**: Özel bahçeler, bağlar, belirsiz arsalar, kente doğayı seven **Türklerin hiç yakınmadıkları**, az buçuk kırsal bir görünüm vermektedirler.

Payitaht, Bizans kentinin genel planını korumuştur. Yeni Roma'yı bin yılı aşkın bir 181

süre boyunca savunmuş olan devasa surlar, fetihi izleyen yıllar içinde onarılıp, güçlendirilmiştir. Ana güzergâh, yine Augusteon'u Konstantin Forumuna bağlayan eski Meşe, şimdiki *Divan* Yolu'dur.

Sultanın, Tuna ülkeleriyle savaşmak üzere Edirne'ye giderken geçtiği de kentin yegâne düz ve büyük caddesi olan bu yoldur. Diğer bütün yollardan, güçlkle gidilip gelinir: Dar, çarpık çurpuk, hemen her yerde meyilli olan bu yollarda, insanlar kışın çamurlara batar, yazın toz toprağa belenirler. Pek az araba vardır: Hemen hemen bütün taşıma işleri sırt hamalları tarafından yapılmaktadır (ve çoğunlukla Ermenidir bu hamallar). Mezarlar çeşmelerle, zengin bir tüccarın konağı, birkaç ailenin üst üste yaşadığı çamurdan ve tahtadan yapılmış barakalarla yan yana, kucak kucağadır.

Ayasofya ve Hipodrom'a (At meydanı) komşu semtler, Bayezit ve Süleymaniye camilerine yakın yöreler, Saray ricali ile büyük burjuvaziye çeken bölgelerdir. Bununla birlikte, buraların zengin yerleşim bölgeleri olduğu söylenemez, zira mütevazı barınaklar da bulunmaktadır bu semtlerde.

Hemen her mahallenin, orada yapılan başlıca uğraştan alınma bir adı vardır: Tophane, Kâğıthane, Salıpazarı gibi... Bu adlar, bugün de yaşamaktadır.

Devletin önde gelen kişilerinin -vezirler, yüksek memurlar, ordu komutanları- konutları, çiçekler ve gölgelikler içindeki bahçelerin ortasında, sultanın sarayı gibi çeşitli bölümler halinde ayrılmış gerçek saraylardır. Etraflarını çeviren yüksek duvarlar, içerde hüküm süren debdebeyi gözlerden saklamaktadır. Önceleri ahşap olarak, sonra XVI. yüzyıldan itibaren taştan inşa edilen konaklar, bir, hatta iki katlı, birbirinden açıkça ayrı ve eğer konut büyükse, birinci kat düzeyindeki kapalı bir geçişle birbirine bağlanmış iki ayrı bölüm halinde ve otuz kırk odası bulunan yapılardır; bu iki bölümden Haremlikte, konak sahibinin eşi, küçük çocukları ve diğer kadınlar yaşar; *Selâmlık* & aile reisinin, yetişkin erkek çocuklarının ve diğer erkeklerin odaları, çinilerle, tahta işlemlerle ve halılarla ev sahibinin zenginliğinin ölçüsüne uygun olarak şatafatlı bir biçimde süslenmiş ancak her zaman için duvarlar boyunca uzanan divan ve sofalarla basitçe döşenmiş kabul salonları bulunur. İki

cinsin birbirinden ayrılmaları, kalan nüfusun barındığı kerpiç ve ahşap evlerde de aynen geçerlidir. Basit bir tahta bölme, ya da kalınca bir kumaş perde, ne kadar mütevazı olursa olsun evin bir bölümünü daimi kadınlara ayırmaktadır. Arap ülkelerinin bir iç avluya bakan konutlarından farklı olarak, Türk evleri hemen her zaman sokağa açılır. Pencerelerin alt yarısındaki kafesler, dışarıdan görünmeksizin dışarıya bakmaya imkân vermektedir.

Camiler, medreseler ve vakıf kuruluşları -çeşmelerle birlikte- kentte önemli bir yer tutmaktadır. Her köşede gökyüzüne doğru birer ok gibi çekilmiş Osmanlı minareleri uzanmaktadır. Bu minareler, bahçeleri ve mezarlıkları gölgelendiren servilerin ortasında, yarım kubbeler üzerine oturtulmuş devasa kubbeleri çevrelemektedir. Fetih ertesinde, galiplerin istinat duvarlarıyla güçlendirip, mozayiklerini sıvayla kapatmakla yetinerek olduğu gibi korudukları Ayasofya başta olmak üzere birçok kilise camiye dönüştürülmüştür. Daha sonra dört minare de Ayasofya'yı çevreleyecektir. Süleyman'ın döneminde, henüz yalnızca iki minaresi vardır.

Kent o yıllarda da bugünkü silüetini hemen hemen taşıyordu. Büyük camilerin hemen tümü, inşa edilmiş durumdaydı. Her padişah, Tanrı'yı yüceltmek ve kendi adını ölümsüzleştirmek için kendi camiini yükseltti. Fatih Sultan Mehmet, Saints-Apotres

182

Kilisesi'nin (Bizans İmparatorlarının mezarlarının bulunduğu kilise) yıkıntıları üzerine Fatih Camii'ni; II. Bayezit, Kapalı Çarşı yakınında kendi adını taşıyanı yaptırttı; ancak sekiz yıl saltanat sürebilen I.

Selim, kendi camiini inşa ettirecek zamanı bulamamıştı, oğlu Süleyman ise bu camiin kentin beşinci tepesinin üzerinden yükseltilmesini buyurdu. Birkaç yıl sonra Süleymaniye adını taşıyacak olan imparatorluk camilerinin en güzel ve en büyüğü, hastane, medrese, imaret ve düşkünler yurdundan oluşan dev bir külliyein ortasında kurulmuştu. Süleyman, şehzadeleri Mehmet ve Cihangir'in anılarına Şehzade Camii'ni, kızı Mihrimah sultanın anısına da Edirnekapı yakınında onun adını taşıyan cami yaptırdı.

, XVI. yüzyılda, irili ufaklı, ama her zaman debdebeli başka camiler de önemli kişiler -sadrızamlar, Kaptan Paşalar, devlet ricalinden kimseler- tarafından inşa ettirilmiştir. Nihayet bunların bir kısmı da halkın ibadetini yapıp bilgi alışverişinde bulunmaya geldiği, basit semt mescitleridir. O yıllarda İstanbul'u ziyaret eden Pierre d'Alby'ye göre, 1550'ye doğru kentte 300 cami vardı. Bir sonraki yüzyılda, Evliya Çelebi 15.714 ibadethaneden söz eder, ama Fransız gezgin Grelot'ya göre bunların sayısı 5.000 kadardır. 300'ü cami olmak üzere, bu son rakam, gerçeğe daha yakın olsa gerektir.

Camilerle bunlara bağlı kurumların bakımı, topraklarından ve kasabalarından sağladıkları gelir, yardımlar vs. ile ayakta duran vakıflar tarafından yürütülmektedir. Bu vakıfların kaynakları asla tükenmez. Çünkü merhamet, her iyi Müslümanın başlıca görevlerinden biridir.

SARAY

Kentin biraz ötesinde ve üç büyük yerleşim biriminin tam ortasında İmparatorluk yönetiminin merkezi ve padişahın ikametgâhı olan İmparatorluk Sarayı bulunmaktadır.

Bu tek katlı yapılar ve bahçeler arasında dağılmış pavyonlardan oluşan bütün, XVI. yüzyılda da ana hatlarıyla, bugünkü durumundan pek farklı değildi. Bütün Doğu saraylarında olduğu gibi, üç avlu, dış hizmetler bölümüyle resmi sarayı ve Haremle birlikte sultanın özel dairelerini birbirinden ayırmakta, bunların tümü de iyice silahlandırılmış, belli aralıklarla kuleleri olan sağlam ve yüksek duvarlarla çevrilmişti. II. Mehmet'in bizzat saptadığı yeri, her bakımdan harikuladedir. Bu nokta, kentin aynı zamanda Marmara ve Prens Adalarını, Boğaziçi'ni ve Halic'i, Avrupa yakasındaki tepelerle Asya yakasındaki yükseklikleri görebilen yegâne köşesidir.

"Bu da, Türk ırkının en mükemmel inşaat alanlarını seçmedeki üstün dehasının bir kanıtıdır."

Sultanlar döneminde birinci avluya girebilmek için asla herhangi bir izne ihtiyaç yoktu. Dileyen kadın veya erkek, Yahudi veya Hıristiyan, zengin veya fakir, siyah ve beyaz mermerden yüksek bir yapı olan Babı Hümayun'u aşabilirdi. Saygıdan ötürü herkes sessiz olurdu. Kabul günlerinde, bu avlu insanlar ve atlarla dolu olduğu halde, en ufak bir gürültü çıkmazdı; İmparator Ferdinand'ın elçisi, "Mermerden oyulup boyanmış

izlenimini veren 2 ya da 3 bin Yeniçeri ve bir o kadar atlı ve binlerce kişi oldukları halde, tek bir haykırış, tek bir söz duyulmuyordu. Gördüklerimiz karşısında hayran kalmıştık," der... Bir başka gezginse, atların bile tırnaklarını, başka yerlerde olduğundan daha yavaşça toprağa basar gördüklerini söylemektedir!

183

Girişin sağında güzel ağaçlar ve narenciye bahçeleri bulunuyordu. Solda, Bizans İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında inşa edilmiş olan Aya İrini Kilisesi (hâlâ orada durmaktadır) silah deposu olarak kullanılıyordu. Daha sonra, yönetim yapıları, bunlara ek olarak sanat eşyaları ve kuyum atelyeleri, darphane, sultanın has fırını, personel için inşa edilmiş küçük bir cami geliyordu. Nihayet en dipte, ikinci avluya açılan merkezi kapı, ya da Babı Selâm'ın yanında insanların bakmaya çekinerek gözlerini uzaklaştırdıkları iki yüksek sütun vardı. Hükümdarın, yaşamaya devam etmeye layık olmadıklarına karar verdiği devlet adamlarının kelleleri, idamlarından sonra bu sütunların üzerinde teşhir edilirdi.

Hemen yanbaşı da -garip bir uygulamayla, aynı zamanda da sarayın bahçıvanı olan (bostancıbaşı)-

cellat ve yamaklarının, korkunç görevlerini yerine getirdikten sonra ellerini yıkadıkları çeşme yer alıyordu. "İbret Taşları", 1839'da, Tanzimat reformları sırasında yıkıldı, "Cellat Çeşmesi" de sökülüp bir depoya kaldırıldı. Yüksek makam sahibi kaç kişinin kafası kesilmişti burada? Bilinmez, ancak sultan ne kadar acımasızsa, yüksek mevkilere talip olanların sayısının da o kadar fazla olduğu gözlenmiştir; bu arada, I. Selim'in saltanatı sırasında vezirleri, vasiyetlerini de sürekli olarak üzerlerinde taşımaktaydılar. "Sultan Selim'e vezir olasın" sözü, uzun yıllar İstanbul halkı arasında sıkça kullanılan bir beddua olmuştur.

Divan Avlusu

Bundan dört yüzyıl önce, tıpkı bugün de olduğu gibi, Divan Avlusuna iki yanında sekizgen kuleler yükselen, ortaçağ görünümlü kaim ve müstahkem bir yapı olan Orta Kapı 'dan girilirdi. Hünkâr hazretlerinin, padişahın ikâmet ettiği ve ülkeyi yönettiği mekânın girişine herkes büyük bir saygıyla yaklaşırdı. Burada, İmparatorluğun ta kalbinde, bütün iktidarın kaynağındaydı insan...

Çevre, alabildiğine iç açıcıdır: Hoş kokulu ağaçların çevrelediği çeşmeler, çiçekler, özgürce dolaşan karacalar, tavus kuşları ve yalnızca çimenler üzerinde akan suların hışırtısının bozabildiği bir sessizlik... Bir revak, avluyu çepeçevre kuşatmaktadır. Çeşitli resmi yapılara da buradan girilir: Hazine'ye, yazıcıların bulunduğu bölüme, konuklara ayrılmış dairelere, nihayet, Süleyman'ın döneminde haftada dört kez, haleflerinin zamanındaysa daha seyrek olmak üzere, Sadrazam, Vezirler ve yüksek yöneticilerin toplandıkları Divan Odası'na... Divan, geniş kemerlerle birbirine bağlanmış ve her birinin tepesine birer kubbe oturtulmuş orta büyüklükte iki odadır. Biri asıl Divan odası, diğeri mabeyinin bulunduğu bölümdür. Yanıbaşındaki küçük bir oda, Sadrazamın çalışma odasıdır.

Süleyman'ın saltanat yıllarının başında yeniden inşa edilen Divan odası, inanılmaz bir ihtişam içindedir. Duvarları yarısına kadar ağaç kaplıdır ve daha yukarıdaki kısımlar altın ve değerli taşlar kakılmış arabesk motiflerle süslüdür. Billurdan bir çeşmenin yanıbaşındaki ocak da altın işlemeli gümüştendir. Kubbenin içi ve yer döşemeleri yine altınla kaplıdır. Bütün mekan altınla ve değerli taşlarla parıldamaktadır. Kapının hemen karşısına düşen duvarın tepesindeki parmaklıklı bir pencerenin gerisindeki odada, sultan eğer arzu ederse, toplantıları izlemektedir.

Padişah yabancı ülkelerin elçilerini de Divan odasında kabul ederdi. Kabul töreninin 184

ihtişamı her ne kadar Osmanlı yönetiminin, elçinin temsil ettiği hükümdara atfettiği önemle orantılıysa da, bu tören, her zaman bir altın, mücevher, nadide kumaşlar ve parıldayan silahların bolluğu arasında ceryan ederdi.

Yemekler, burada bazen basit kaplarda, bazen gümüş tabaklarda, bazen de, içine zehirli bir yiyecek bulunduğu zaman yeşil renginin değiştiği söylenen, yeşim taşından tabaklar içinde sunulurdu. Baş teşrifatçı, elçi ve berabe-rindekilere, her defasında "onur kaftanları" giydirirdi. En fazla ayrıcalıklı durumda tutulanlar altın, ya da altın ve gümüş sırmalarla dokunmuş, bazısı zibelinle çevrelenmiş kaftanlar alırlardı. En sıradan elçilere verilenlerse, beyaz deve tüyünden dokunmuş olurdu. Bu kaftanların sunulduğu, eğer elçi hükümdarının şanına uygun bulmamışsa, hemen her defasında bitmek tükenmek bilmeyen diplomatik tartışmalara vesile teşkil ederdi.

Birçok gezgin, Kanuni Sultan Süleyman tarafından kabul edilen elçiler için yapılan törenlerin öyküsünü günümüze aktarmıştır. Provans'taki kışlamanın ardından, 1544'de İstanbul'a dönen Türk donanmasıyla birlikte başkente gelen Antibes'li papaz Jerome Murand'ın anlattıkları, özellikle çok renklidir. Komutan Polin'in maiyetine dahil olarak Saraya kabul edilen Murand, töreni şöyle anlatmaktadır:

"Çok soylu efendim Sarayın ikinci kapısına varmak üzere ilerlerken, her iki yanımızda, bir kısmı atlarına binmiş

ve çok zengin giysileri içinde sipahiler duruyordu. Koşum takımları ve üzengileri altından veya gümüşten olmayan bir tek ata bile rastlamadık; bir çoklarının alnında, altın ya da gümüşten, içine bir yakut, bir zebercet veya bir türkuaz yerleştirilmiş gül biçiminde süsler vardı; alaturka dizginleri, altın ve kızıl ipekten örülmüş

türkuaz taşlarıyla bezenmişti. Bu atların hepsinin de çenelerinin altında, kullanılan altın veya gümüşün miktarına göre değerleri aşağı yukarı 500 dukaya vardığını sandığım zincir şeklinde altından ve gümüşten süsler sarkıyordu. Hepsi de altın işlemeli, küçük, alaturka eyerleri vardı; sağrılarında altın brokar veya altın işlemeli kadifeden üç örtü bulunuyor, bunların üzerinden iki yana altın teller ve kızıl ipekten yapılmış sıra sıra düğmeler iniyordu. Atlar, kara ya da koyu, doru, kır, açık kır veya beyaz donlu ve fiyatları en az 200 duka eden çok güzel Türk ve Arap atlarıydı. Bana anlatıldığına göre, Yüce Senyör sarayında genellikle 6.000 sipahi bulundurmuş.

"Çok soylu efendim, görülebilecek en güzel şey olan bu atların arasından maiyetiyle birlikte geçtikten sonra, söz konusu sarayın yeniçeriler tarafından korunan büyük ve ikinci kapısına geldik kapıyı koruyan Yeniçerilerin sayısı 12.000 'di... Başlıklarının üzerinde sorguç şeklinde kocaman birer tüy demeti taşıyorlardı... Çok soylu efendim bu ikinci kapıdan geçer geçmez, avlunun çevresinde gayet mükemmel bir düzen içinde sıralanmış olan Yeniçeriler, hep birden ayağa kalktılar, soylu efendim geçerken eğildiler ve ona büyük saygı gösterdiler.

Rahiplerin manastırlarındaki gibi, etrafı revaklarla çevrili bu avlunun ortasında, başta serviler olmak üzere, değişik türde ağaçlar ve ağaçlar arasında dolaşan geyikler, karacalar, tavuslar, Hint keçileri ve daha başka türden çeşitli hayvanlar vardı... Yeniden çok soylu efendime geleceğim; senyör paşaların genellikle toplandıkları yere geldiğinde, dört senyör paşa tarafından büyük bir nezaketle karşılandı ve Yüce Senyöre takdim edildi.

.Görevini yerine getirip Yüce Senyör 'ün tercümanı da kendisine cevabını ilettikten sonra, yanında paşalar olduğu halde, peşinde misyonun öteki üyeleri, Yüce Senyör 'ün elini öptü.

185

"Yüce Senyör, bu üçüncü salonda, brokar yastıkların üzerinde oturuyordu, beyaz atlaslar giyinmişti, başında oldukça büyük sarık vardı, sarığının tepesinde, üç parmak kadar dışarı çıkan ve birkaç pli meydana getiren kızıl kadifeden bir parça görünüyordu; sarığın üzerinde alnına gelen yerde, bir tür altın süs ve bu süsün ortasında yarım ceviz büyüklüğünde çok parlak, yuvarlak bir yakut bulunuyordu; sağ kulağında çok iyi işlenmiş, fındık büyüklüğünde, armut biçimi bir inci küpe takılıydı; çenesinin altında beyaz menevişli yeleğinin açık yakasında, düğme yerine iri birer bezelye büyüklüğünde on ya da on iki çok güzel inci vardı. Mösyö Elçi, Yüce Senyör 'ün elini Öptükten sonra, senyör paşalar onu baştan aşağıya halı döşeli, bir buçuk ayak yüksekliğinde, halıyla kaplı küçük oturma odaları bulunan kabul salonuna götürdüler. Çok soylu efendim Elçi, akşam yemeğini dört senyör paşa, Monsenyör Rahip de Capoue ve padişahın elini öpmüş olan diğerleriyle birlikte, işte bu salonda yedi; kendilerine Türk usulünce servis yapıldı.

"Padişahın elini öpmek üzere içeriye girmemiş olan diğer soylular, Padişahın Sarayının avlusundaki bir başka bölüme alındılar akşam yemeği için, ki burada, söz konusu sarayı koruyan Yeniçeriler de bulunuyordu. "

Avlunun öte yanında yirmi kubbe, bütün iç sarayın yiyeceklerinin hazırlandığı mutfakları örtmekteydi; başta sultan, Harem kadınları, saray oğlanları ve oğlanlar mektebinin personeliyle, köleler de dahil olmak üzere, Süleyman'ın zamanında, toplam sekiz yüz kişiye yemek çıkıyordu buradan. Kışın, bir sabahın onunda, diğeri saat on altı ya da on yedi sularında olmak üzere, günde iki öğün yenirdi, yazlarıysa, akşam namazını takiben üçüncü bir sofraya daha kurulurdu.

Hazırladıkları malzeme en mükemmelinden olmakla beraber, yemekler sadeydi. Sabahları ekme, salata, reçel ve meyve; akşamları et (koyun, kuzu, kümes hayvanları ve sultan için bir çift yaban güvercini), un ya da sebze çorbaları ve tatlı (baklava, muhallebi) yenir, bunlarla birlikte çeşitli şerbetler içilirdi. Şaraba asla yer verilmezdi, meğer ki gizlice içilmesin... Hayatının sonuna doğru, Süleyman şarabı tümenden yasaklayacaktı. Taze sebzeler Sarayın bahçesinde yetiştirilir, zeytinyağı Peloponez'den, kuru sebzeler, şeker, şuruplar ve baharlar İskenderiye'den sağlanırdı. İtalyan peynirlerini Venedik Balyosu gönderirdi. Deve kervanları Bursa'nın yanbaşında yükselen Uludağ'dan, yazın Harem kadınlarını serinleten şerbetlerin hazırlanmasında kullanılan buzlu karları, büyük miktarlarda taşıyıp getirirlerdi.

Sultanın sofrasında yemek servisi oldukça hızlıydı. Bu sofrayı uzaktan izlemiş olan bir tanık, Baron Wenceslas Wratislaw, hepsi de kırmızı entariler giymiş ve başlarında altın sırmalı başlıklar bulunan 200 erkek hizmetkârın geldiğini anlatır. Bunlar, mutfaktan sultanın dairelerine kadar uzanan bir kuyruk oluşturduktan sonra, önce başlarını iyice eğerek selam vermişler, sonra da "tıpkı heykeller gibi" hareketsizleşmişlerdi. Bundan sonra çeşnicibaşı, porselen bir yemek tabağı getirmiş, ardından bir diğeri getirip ilk hizmetkâra vermişti, bu hizmetkâr tabağı ikincisine geçiriyor, ikincisi üçüncüye aktarıyor ve bu böylece, özel dairenin kapısında bekleyen bir 'metrdotele' varana kadar sürüp giriyordu. Metrdotel aynı tabağı bir başkasına, o da bir üçüncüsüne vs. aktarıyordu. Nihayet, sonuncusu tabakları sultanın yanbaşında bırakmaktaydı.

186

Oğlanlar Mektebi

Saray'ın üçüncü kapısı, Babı Saadet'tir. Bu kapı, Saray'ın *Enderun* denilen, hemen hemen kutsal bir yer olan ve sadece sultanın ailesi efradıyla, kölelerin ve Ak ağaların (beyaz hadım ağalar -ç.n.) Kapı Ağası adı verilen şefleri tarafından izin verilen bazı kişilerin (bu arada hekimlerin) girebildiği özel bölüme açılmaktadır. İçeri girmezden önce, Babı Saadet'in eşiği öpülür ve içerde asla ses çıkarılmaz.

Kapıyı, yirmi beş beyaz enek korumaktadır. Kapının sağında ve solunda, mermer sütunlarla çevrili bir çift giriş, İslamlaştırılmış genç Hıristiyan delikanlılar arasından en seçkinlerinin, en yüksek sivil ve askeri makamlar için yetiştirildikleri Oğlanlar Mektebi'ne aittir.

İçoğlanları, Babı Saadet'in biri sağında diğeri solunda bulunan, Büyük Oda ile Küçük Oda arasında paylaştırılmıştır. Bunlar, Oğlanlar Mektebi'nde, doğulu bir "centilmen" ve bir savaşçı (tıpkı bir Japon samurayın yetiştirildiği gibi olduğu söylenir) için gerekli eğitim ve öğrenimi alırlar. Önce, içlerinden birçoğunun iyi bilmediği Türkçeyi öğrenirler, sonra da İslam "dillerini", -Kuran'ın-dili olan- Arapça'yı ve -seçkinlerle soylu savaşçıların dili olan Farsça'yı.. Biraz daha sonra, onlara, bu üç dilin gramer ve edebiyatı, Kuran ve açıklaması öğretilir. Ardından sıra, İslam teolojisine, hukuk, tarih ve matematik öğrenmeye gelir. Günün bir bölümü de kafa eğitimiyle eş bir önem verilen beden

eğitimine ayrılmıştır.

Sultanın hizmetkârlarının bedensel dayanıklılıkları, zihnî yetenekleriyle eşit düzeyde olmalıdır.

Bayram günlerinde cirit oyunları ve yarışmalar düzenlenir. Bunları sultan da izler ve kazananlara ödülleri verir. Başlıca Türk sporlarından olan güreş ve binicilik, özellikle teşvik edilmektedir.

Katı bir disiplin altında tutulan içoğlanlarınm, dış dünya ile ilişkileri yoktur. Tutum ve davranışlarından sorumlu olan Ak Ağalarca, gece-gündüz denetim altında bulundurulurlar ve asla kadınlara yaklaştırılmazlar. Sadakat ve kendine güven, ince bir nezaket ve olabildiğince engin bir kültür: Geleceğin imparatorluk ricali bütün bu niteliklere sahip olmak zorundadır ve buna elbette kendilerini en büyük şefin gözünde yükseltecek bir kişisel beceriyi de eklemelidirler. Süleyman, içoğlanlarınm yetiştirilmesine çok büyük bir önem verirdi. Seçme sınavlarında bulunur, öğrenimlerini izler, onlara sorular sorar, en yeteneklilerini bulup çıkarmaya çalışırdı.

Büyük ve Küçük Odalar'da içoğlanlarınm yetiştirilmesi, genellikle dört yıl sürmekteydi. Dört yılın sonunda yeni bir seçme yapılır ve içlerinden en iyileri sultanın özel yaşamının geçtiği Enderun'un, yani iç sarayın hizmetine verilirlerdi. Diğerleriyse Kapıkulu sipahilerinin alayları arasında dağıtılırlardı.

XVI. yüzyılda, Enderun üç oda halinde bölünmüştü: Özel Oda ya da Has Oda'nın kırk görevlisi, sultanın silah ve giysilerini korurlar ve geceleri onun güvenliğini sağırlardı. Seçkinlerin de seçkini olan bu kişiler, Peygamber'in kutsal emanetlerinin bakımıyla da görevliydi. Has Odabaşı adı verilen şefleri bir an bile sultanın yanından ayrılmazdı. İbrahim Paşa, sadaret makamına doğrudan doğruya Has Odabaşılık'tan gelmişti. Devlet'in üç mühründen biri de Has Odabaşı'ya emanet edilmişti. İşgal ettiği makam çok büyüktü ve yalnızca Saray'daki gücü hemen hemen mutlak olan Kapı Ağası ondan 187

önce gelirdi. Sultanın en yakın adamı olan Kapı Ağası, ona Devlet işleri de dahil olmak üzere her konuda tavsiyelerde bulunabilirdi. Kapı Ağası, bu makamdan ayrıldığında, çoğunluk Beylerbeyliğine atanır, bazen de Mısır valiliğine getirilirdi.

Hazine Odası'nda görevli altmış içoğlanı, sultanın değerli eşyalarını gözetirler, Kiler Oda'daki otuzuysa yemeklerle ilgili her konuya bakarlardı. İki ile beş yıl arayla ve her yeni sultanın tahta çıkışında yapılan terfi ve değişikliklerle, içoğlanlarından bazıları Üçüncü Oda'dan ikinciye, ikinci Oda'dan da en çok arzu edilen Birinci Oda'ya geçmekteydiler. Bu değişiklik ve terfiler aslında kідeme uygun olarak gerçekleştirilirse de sık sık rastlandığı gibi, özel yetenekleriyle sıvrılmış gençleri yükseltmek için de yapılıyordu. Bu durumda ilerleme bazen alabildiğine hızlı olurdu. Has Oda'nın *eskV'sı* makamına erişen bir genç, eyalet valisi, Yeniçeri subayı, ya da Saray'ın "dış hizmetlerinin"

toplandığı *Birun*'un bölümlerinden birine baş olabilirdi, ya da kapıcılara, bostancılara, alemdarlara, levazımlara, hekimlere, terzilere, zanaatkarlara, kuşçulara ve aralarında, tüm mensuplarının Oğlanlar Mektebi'ni bitirenler veya yüksek rütbeli kişilerin çocukları arasından seçildiği *Müteferrika*'nın da bulunduğu Hassa Alayı'na...

8.000 Yeniçeri ve 15.000 Kapıkulu Sipahisi ile birlikte Birun, 1527'de aşağı yukarı 25.000 kişiden oluşurken, aynı dönemde *Enderun'da* 700 kişi bulunuyordu. *Birûn'daki* terfi kuralları da *Enderun'dakilerin* aynıydı: Kıdem ve yetenek!

Kan bağıyla gelen soyluluğun hiç bilinmediği bu imparatorlukta gerek aristokrasi, *kulların*, sultana yaklaşabilme ve ona hizmet edebilmenin büyük onuruna erişebilenlerin aristokrasisiydi. Bu ayrıcalığa onlar, ama yalnızca onlar sahiptiler, asla çocukları değil... Her kişi kendi kendinin atası, kendi kendinin halefiydi. Hiçbir makam babadan kalmıyordu, sultan dilediği anda el koyabildiği için de hiçbir servet, miras bırakılmıyordu. Büyük makam sahiplerinin, çoğu zaman devasa ölçülerdeki servetleri hiç kimse sesini çıkarmaksızın sultanın kasalarına dönebilirdi. Servet de tıpkı soyluluk gibi, bir ömürlüktü. Padişah adına ilk iktidarı kullanan kişiler, belli görevler için yetiştirilmiş ve hayatları süresince hükümdarın iradesine karşı herhangi bir yasa çıkartılmaksızın, o görevleri de hayatları da ellerinden alınabilen "memurlar"dı.

Ancak, bu eksiksiz itaatin karşılığında, ne büyük imkânlar yoktu ki! Oğlanlar Mektebi'ne kabul edilen genç bir adamın önünde, ne büyük şans kapıları açılmıyordu ki! Bunların en başında da maddi ve manevi bir kültür, kafaca ve bedenen benzersiz bir yetişme geliyordu. "Bilim ve askerlik alanlarında, sanki sultanın öz çocuklarıymışçasına eğitilmektedirler," diye yazmaktadır 1538'de Paolo Giovio.

Busbecq de şunları söylemektedir:

"Türkler, sıra dışı bir insan bulduklarında, sanki çok değerli bir armağan almış gibi sevinirler ve onu yetiştirmek için, özellikle de onun savaş sanatına yakın olduğunu gördüklerinde işlerini de güçlerini de esirgemezler. Bizlerse çok farklıyız, zira bir köpek, bir atmacaya da bir at bulduğumuzda, pek çok memnun olur ve onları en mükemmel bir şekilde yetiştirmek için çabamızı esirgemeyiz. Ama bir insan, olağanüstü bir yeteneğin sahibi olacak olursa, onu en mükemmel noktaya ulaştırmak için aynı gayreti göstermeyiz. Onun eğitimiyle de ilgilenmemiz gerektiğini hiç düşünmeyiz, iyi terbiye edilmiş bir attan, bir atmacadan ve bir köpekten büyük hizmetler sağlar ve bundan dolayı da büyük 188

memnunluk duyarız, oysa ki Türkler, aynı memnunluğun çok daha fazlasını, bir insanın doğasının bütün öteki hayvanlara kıyasla çok daha fazla hayranlığa lâyık olduğu ölçüde, mükemmel bir şekilde eğitilmiş bir insanın karşısında duyarlar. "

Osmanlı'da, kökeni ne olursa olsun, başarılı bir kul, en yüksek makamlara ulaşabileceğinden emindir.

Her türlü onur ve zenginlik -o zaman bunlar da birbirinden ayrılmaz-onu beklemektedir, ama eğer kendisine bağlanan umutları gerçekleştirmez ya da hükümdarın veya başvezirin kuşkusunu uyandırır, bunlar, verildiğinden çok daha çabuk geri alınır. Sonuna kadar sahiplenilmiş olan hiçbir şey yoktur, gösterilen çaba asla gevşetilmemelidir. Başkaca hiçbir yerde, yükseliş ve düşüş bu kadar içice olmamıştır. Ancak, ne kadar parlak ve hızlıdır başarılı bir kariyer!..

Bir tarihçi, Süleyman'ın başvezirlerinden olan Ali Paşa'nın kariyerini çizmiştir.² Ali Dalmaçya'da dünyaya gelmiş, devşirme olarak toplanmıştı. İbrahim'in, içoğlanları Odası'nın başında bulunduğu bir sırada Saray'a alındı. Bir süre sonra Kapı muhafızlığına yükseltildi, derken Süleyman'ın

"Çaşnigirbaşı"sı oldu. Sonra dışarda bir görev atanarak Saray'dan ayrıldı. Ardından Kapıkulu Sipahilerinin dördüncü tümenini oluşturan *Gu* reba'ların komutanlığına getirildi, sonra da sipahileri -birinci tümen- komutanlığına atandı, sultanın önce İkinci Kapı Ağası, sonra da Birinci Kapı Ağası, Yeniçeri Ağası, nihayet Rumeli Beylerbeyi oldu. Ali, 1548-49 İran seferi sırasındaki yararlılıklarının karşılığı olarak Mısır Paşası, ardından da vezir yapıldı. 1553 'de İstanbul'a döndüğünde, Üçüncü Vezir oldu. En sonunda da Rüstem Paşa'nın ölümüyle boşalan sadaret makamına getirildi. Kuşku yok ki bir çobanın, ya da çok fakir bir köylünün çocuğuydu.

Devşirmelerle ilgili tanıklıklar sayısızdır. Bunlardan genel olarak anlaşılan odur ki, bu yöntem, imparatorluğun Hıristiyan tebası tarafından asla onaylanmayacak bir eziyet gibi kabul edilmiyordu.

Büyük çoğunluk, oğullarına tanınan bu şansı büyük bir sevinçle karşılıyordu, çünkü fakir bir köylüyü belki de şanlı bir sadrazamın, bir Yeniçeri Ağasının, ünü Sırbistan veya Arnavutluk'un harap kulübelerine kadar ulaşacak Devlet büyüklerinden birinin kaderi beklemekteydi.³

Doğu'da kölelik -Avrupalı gezginlerin de sıkça işaret ettikleri gibi- bu kurumun Avrupa'da kazandığı alçakça damgayı taşımamıştır. Kölelik, onurlu mevkilere ve servete kavuşabilmenin en emin yolu olarak kabul ediliyordu. Aynı zamanda da çoğu kez geçici bir durumdur, zira azat kurumu çok yaygın bir şekilde, çoğunlukla da içinde yaşadığı güvenli konumu belirsiz bir geleceğe yeğ tutan birinci derecedeki ilgilinin arzusu hilafına uygulanmaktaydı.⁴

Selamlık ve Harem

Üçüncü Avlu'daki pavyonlarda -*Selamlık*- sultan yaşamakta, çalışmakta, uyumaktadır. Dinibütün her Müslüman gibi, özel mescidinde beş vakit namazını kılmakta, yalnız Cuma günleri, Fetih'ten beri İstanbul'un en büyük camii olan Ayasofya'ya büyük bir alayış içinde gelmektedir. Sultana ayrılmış

yapıların hepsi de tek katlıdır ve hepsi birlikte -inşaatın sağlamlığı bir yana bırakılacak olursa- güçlü bir hükümdarın sarayından çok,

189

bir göçebe obasını andırmaktadır. Ancak içleri muhteşemdir. Her yerde mermerler ve altın yaldızlar, değerli kumaşlar, büyük bir incelikle çalışılmış ufak eşyalar, o güne kadar dokunmuş en güzel halılar bulunmaktadır. Duvarlar, o dönemde mükemmelliğin doruğunda olan ve okşayıcı renklerine yüzyılın ortalarında bir de o ünlü domates kırmızısının eklendiği, çiçek ve yaprak motifleriyle Osmanlı sanatına hiçbir Türk'ün karşısında duygusuz kalamayacağı doğal bir parlaklık getiren İznik çinileriyle kaplanmıştır.

Sultanın özel dairesinin çevresinde, içoğlanlarıyla Ak Ağaların bulunduğu odalar yer alıyordu. Bu daire, gizli bir kapıyla Hürrem Sultan'ın dairesine bağlanmıştı. Hemen bitiştirte, Peygamber'in hırkasının, esasının, kılıcının, mührünün ve sakal kıllarının saklandığı Kutsal Emanetler Dairesi vardı.

Bu kutsal eşyalar, I. Selim tarafından Kahire'den getirilmişti. Acımasız olduğu kadar da dindar bir

kişi olan Mısır fatihi, bunları korumak ve günün her saatinde ziyaret edebilmek amacıyla imparatorluk ikametgâhının hemen uzantısındaki bu muhteşem bölümü inşa ettirmişti. Sultan bazı gecelerini, içerde dört hocanın gece gündüz durmadan Kuran okudukları Mukaddes Emanetler Dairesi'nin yanı başında bir divanın üstünde geçirirdi. Daha önce gördüğümüz gibi, bu kutsal hazinenin korunmasından ve bazı dini bayramlarda yapılan törenlerin düzeninden sultanın özel hizmetindeki içoğlanları sorumluydu. Bu törenler sırasında Peygamber'in hırkası ve asası, mahfazalarından çıkarılır ve içoğlanlarıyla ailesi fertlerinin en ileri gelenleri eşliğinde, bizzat sultan tarafından törene katılanların saygı gösterisinde bulunacakları yere taşınırdı.

Mukaddes Emanetler dairesiyle özel bölümlere komşu olan *Enderun'un* diğer bölümü, yani sultanın eşleriyle odalıklarının yaşadığı *Harem*, XVI. yüzyıl ortalarında, yüzyıl sonrasının bugün de görülebilen geniş bina topluluğu olmaktan uzaktaydı. Hürrem'in Saray'a yerleştiği zaman beraberinde getirdiği kadınlar için Süleyman'ın yaptırdığı yapılardan bugün, uzun süre Harem sakinleri için konserler verilip gösteriler yapılan *Hünkâr Sofası* dışında, hemen hiçbiri kalmamıştır. Bunlar, içinde yaşayanların sayısındaki büyük artışa koşut olarak gerçekleştirilen genişletme çalışmaları sırasında tümüyle değiştirilmiş ve diğer yapılar tarafından sarılmıştır.

Hürrem, önceleri maiyetiyle birlikte Harem'de yalnızdı. Süleyman'ın oğlu II. Selim, Topkapı'ya önce gözdesi Nur Sultan'ı, ardından, maiyetindeki öteki kadınlarla birlikte, büyük şehzadesinin anasını, en sonra da bütün haremini yerleştirdi. II. Mehmet tarafından İstanbul'un üçüncü tepesinin üzerinde inşa ettirilen Eski Saray, artık sadece ölen sultanların haseki ve odalıklarının, evlenmemiş kız kardeşlerinin, sırf çağları geçtiği ya da yerlerini daha gençler aldığı için *Harem'i* terk etmek zorunda kalan kadınların emeklilik köşesi olacaktır. Buradan, yalnızca *Valide Sultanlar* veya kendilerine bir koca bulabilenler çıkarlardı. Ona takılan adla, bu "Gözyaşı Sarayı"nın yüksek duvarları arkasında, üç yüzyılı aşkın bir süre boyunca, yüzlerce, hatta hiç kuşkusuz binlerce mutsuz kadın, umutsuzlukları içinde arkalarından tek bir iz bile bırakmadan yitip gideceklerdir.

Harem o zaman, ağırlığı kimi koşullarda padişahın ve vezirlerininkini de aşan, Devlet içinde bir Devlet haline gelecektir. Yüz elli yıl boyunca, iktidar kadınların ve haremağalarının ellerinde kalacak ve etkinlikleri o dereceye varacaktır ki, çoğu zaman, yüksek makam sahipleri ve büyük devletlerin elçileri, istedikleri gibi bir karar çıkartabilmek için onlara başvuracaklardır.

190

Harem'de kaç kadın bulunuyordu? Süleyman'ın döneminde üç yüz kadar olan sayıları, yüzyılın sonlarında bini aşacaktır. Bu sayıya, en ağır işleri gören zencilerin de aralarında bulunduğu çok sayıda hizmetkârı da eklemek gerekir. Ötekiler, ya da *İkballer*, XVI. yüzyılda birkaç düzineyi, bir sonraki yüzyılda iki ya da üç yüzü geçmemiştir. Bunların hepsi de istisnasız gayrimüslim yani Hıristiyan kökenliydi, çünkü bir Müslüman köle haline getirilemezdi. Pek çoğu, güzellikleriyle ünlü Kafkasyalıydı. Aralarında Rumlar, Sırlar, İtalyanlar da vardı. Nitekim, III. Murad'ın gözdesi Venedikli Baffa, yüzyılın sonlarında İmparatorluğu yönetecek, III. Mehmet'in on dokuz kardeşinin öldürülmesine neden olacak ve yatağında boğularak can verecektir. Harem kadınları köle pazarından satın alınırlar, ya da sultanın hoşuna gitmek ve günün birinde Saray'da kendisine arka çıkacak bir koruyucu kazanmak isteyen, kimi bey ve paşalar tarafından sunulurlardı.

Bu genç kadınlardan çoğu, üzerinde onca hayret uyandırıcı şeyler anlatılan ve özellikle de kendilerine

zevk ve sefa içinde bir yaşamla, belki de bir gün haseki mertebesine erişebilme şansının sunulduğu, bu neredeyse ilahi mahalle kabul edilmiş olmaktan ötürü son derece memnundular. Aileleri çoğu kez, kızları bir yüksek görevlinin dikkatini çekebilsin diye olmadık düzenler çevirmiş olurdu; tıpkı oğullarını İmparatorun gelecekteki içoğlanları arasında sokabilmek amacıyla her yolu deneyen Hıristiyanlar gibi...

Devşirme usulüyle toplanan erkek çocuklar gibi, Harem'e alınan kızlar da eksiksiz bir eğitimden geçirilmekteydiler: Dikiş, nakış, aşçılık Öğrenirlerdi... Özel yetenekleri görülenler, bu yeteneklerini geliştirmeye teşvik edilirdiler. Her kız, bir vasi gibi geleceğini yönlendirecek olan ve kendisinden daha ileride bir mevkide bulunan bir kadının yönetimi altında bir odaya verilirdi. Burada giyimkuşamı, beslenmesi sağlanır, cebine harçlık konurdu. Katı bir disiplinle yönetilen ve tıpkı bir askeri birlik gibi örgütlenmiş olan Harem'de, bundan böyle mevkice yavaş yavaş yükselecek, servetler biriktirecek, *sorumluluk gerektiren bir kariyer* -Mücevher muhafızlığı, Elbisecibaşılık, Sofracıbaşılık, Hamamcıbaşılık gibi- yapacaktır. Cariye olmazsa elbet...

Sultanın dikkatini çekebilmek, *Harem'e* giren her kızın başlıca hırısıydı. *Valide Sultan* ziyarete geldiği bir gün, içlerinden biri hakkında hemen bir tarafa kaydedilip değerlendirilen bir gözlemde bulunabilir, ya da taht salonunda düzenlenen şenliklerden birinde, onu fark edebilirdi. O zaman o kız, adsız kalabalıktan sıyrılırdı: Kendisine bir daire ve köleler verilir, vücuduna masajlar yapılır, tüyleri alınır, kokular sürülüp güzel elbiseler giydirilirdi. Ve beklerdi. Belki de hiçbir zaman çağrılmayacak ve

"Gözyaşı Sarayına gönderilmezden önce yaşlanmayı bekleyen diğerleri arasına dönecekti yeniden.

Eğer şansы yardım ederse, sultan onu bir sipahiyle, ya da Saray memurlarından biriyle evlendirirdi.

Ama belki de bir gün, ertesi gece, bu dünya üzerindeki her şeyin Allah'tan sonra ona ait olduğu kişinin yatağını paylaşacağını öğrenecekti.

Kimi zaman, sultanın önü sıra koşuşturan haremağaları eşliğinde, seçilen kızın odasına bizzat geldiği olursa da çoğu kez cariye büyük bir gizlilik içinde imparatorluk dairesine götürülürdü. Küçük kortejin geçtiği koridora açılan bütün kapı ve pencereler sıkı sıkıya kapalı olurdu. Yalnızca koruma görevlisi haremağaları haberli olurlardı. Bir meşale kapıda, bir diğeri de odada yanardı. Şevketlû hünkâr çoktan gelmiş olurdu. Genç kız

191

saygıyla yatağa yaklaşırdı. Örtüyü önce alnına, sonra dudaklarına götürürdü. Ondan sonra da yatağın ayak ucundan başlayarak, dirsekler ve dizlerinin yardımıyla tırmanarak sultanın hizasına gelene kadar ilerlerdi. Bazı Doğu saraylarında özellikle de Çin'de uygulanmakta olan bu adete, söylenenlere bakılırsa Osmanlı prensesleriyle evlenen erkekler de uymak zorundaydılar.

Sabahleyin sultan, gece üzerinde bulunan giysilerini, üzerindeki para ve mücevherlerle birlikte yatak arkasına bırakırdı. Sonra da ona, kendisine verdiği zevkle orantılı bir armağan gönderirdi. Ve genç kadın, bir gece önceki gizlilik içinde dairesine götürülürdü. Birkaç saatlik âşığı, belki de bir daha hiç görmeyecek ve bir süre sonra geçici ayrıcalıkları da uçup giden adsız bir odalık haline gelecekti.

Belki de sultan onu bir kez, iki kez, eğer kız bir de Valide sultan, işin içine sokabilirse, birçok kez daha çağırıacaktı. İşte ondan sonra artık bütün gelecek onundu, özellikle de sultana bir çocuk, bir erkek çocuk verebilir ve bu ilk şehzade olursa... O zaman, Başkadın sıfatını taşımamakla birlikte, sultanın yasal eşi olarak her türlü onura sahip olurdu. Her şey onundu artık: Servet, köleler, öncelik ve etkinlik... Hele bir de oğlu tahta çıkarsa, Valide Sultan, yani padişahın sonra İmparatorluğun en güçlü insanı haline gelirdi. Sarayın birinci kadını, etkinliğini aman vermeksizin altetmeye çalışacağı Baş

Kadın değil, o olurdu. Nitekim Baş Kadınlar, Valide Sultan'ın kendilerine karşı yürüttükleri mücadeleden pek nadir olarak yenilgiyle çıkmışlardır. Bütün Müslüman toplumlarda olduğu gibi ve yaygın düşüncenin tersine, evi, burada da Harem'i, yani sultanın "evi"ni yöneten kadındır.

Valide Sultan'ın yardımcısı da, Baş Kadın değil, haremdeki zenci eneklerin başı olan *Kızlar Ağasıdır*.

Nubya'dan gelme bir siyasi köle olan bu adam, Valide Sultan'ın "yürütme erki", dış dünya ile yabancı büyük devletlerin temsilcileriyle arasındaki bağlantıydı Kızlar Ağası'nın gücü alabildiğine büyük, servetiye muazzam miktarlarda olurdu. Aynı zamanda Kutsal kentlerin de yöneticisi sıfatını taşır ve sıralamada Ak Ağaların başından önce, Sadrazam ve Şeyhülislam'dan hemen sonra yer alırdı. Çoğu zaman da onlardan daha etkindi ve taşra vilayetlerine vali olarak gönderilmezden önce, on iki on üç yaşlarına kadar Harem'de yaşayan şehzadelerin eğitiminden de sorumluydu.

Süleyman'ın Harem'i hakkında, Hürrem'in gelişinden öncesiyile ilgili olarak başka herhangi bir bilgi sahibi değiliz. Bir sonraki yüzyıldaysa, işler başka türlü olacaktır. O zaman I. İbrahim'in meczup hayalleri içinde haremdeki kadınlarla toplu alemlere kalktığı görülecektir. Sakalını inciler ve değerli taşlarla ördürüp, güzel kokularla adeta banyo yaptığı, çılgınca bir kürk tutkusuyula özel dairesinin sofasını, duvarlarını ve hatta döşemelerini bile zibelinle kaplattığı öğrenilecektir.

TOPLUM

Müslüman Türk'ün bir günü, bütün bir yıl boyunca günde beş vakit namaza çağıran müezzinin ezanıyla ayarlanmıştır. Beş vakit namaz kuralına hepsi uymasa da, en azından sabah ve akşam namazları genellikle evde öğle namazı da iş yerinde kılınır. Aydınlatma işi seyrek ve masraflıdır ve tüm faaliyet gündüze kaymıştır. Akşam, eğer yatsı namazı için camiye gidilmeyecekse, herkes evinde oturur. Esasen gece sokakta dolaş-

192

mak yasaktır. Ama gün doğuşundan itibaren kent kısa bir temizlikten sonra işlerine giden erkeklerle kaynamaya başlar. Vücut temizliği, haftada en az bir kez hamamda yapılır.

Erkekler ve Kadınlar

Erkeklerin giyimi, bir şalvar, bir mintan ve bir cepkenden oluşmaktadır. Belde arasına para kesesi, muhtemelen bir divit ve bir mendil yerleştirilmiş olan kuşak sarılıdır. Uzun bir kaftan, kışın soğuktan korunmayı sağlar. Ayakta, Müslümanlar için sarı, gayrimüslimler için her renkte olabilen deri yemeniler vardır. Bütün bu giyim, kuşamın zenginliği, sahibinin varlık durumuna göre değişir: Cepken

bezden, ipekten ya da ince yünlüden, kaftan da kimi zaman astarsız, kimi zaman da sıradan kumaşlarla, ya da lüks dokumalarla hatta zibelin kürkle astarlanmış olabilir.

Müslümanlar başlarında bir sarık, gayrimüslimlerse bir takke taşırlar. Sarık, çoğunluk çuhadan bir başlığın çevresine dolanmış, birkaç metre uzunluğunda ince bezden bir şerittir. Süleyman'ın, uymayanlara karşı birtakım yaptırımlar da öngören bir düzenlemesi, sarıkların biçim ve yüksekliklerini, bunları kullanan kişilerin görev ve rütbelere göre, kesin kurallara bağlamaktaydı.

Sultan ve yüksek makam sahipleri kendi sarıklarına elmas bir iğne iliştirirlerdi. İstanbul'un büyük mezarlıklarında, yüksek serviler altında sıralanmış mezar taşlarındaki yüzlerce ve yüzlerce birbirinden farklı taştan yontulmuş sarık, bu konuda bir fikir vermektedir. Sıradan halk, çoğunluk usturayla kazınmış kafalarına bir parça kumaş bağlamakla yetinirler. Aydınlar ve din adamları, saygınlıklarını daha da artırdığı için, genellikle sakal bırakırlar.

Kadınlar, zarafetlerini ancak evlerinde ya da akraba ve dostlarına ziyarete gittiklerinde gösterme fırsatı bulsalar da süslenmesini severler ve maddi imkânları elverişli olanlar büyük bir şatafatla giyinirler.

Lady Wortley Montagu, herhalde Harem mensubu, ya da toplumun yüksek tabakalarından olan bir kadının kıyafetini şöyle betimlemektedir: "... Şalvar ayaklara kadar iniyor ve bacakları, sizlerin giydiğiniz elbiselerden daha iyi gizliyor. Çok güzel, gümüş simden çiçek motifleriyle bezenmiş, pembe Şam kumaşından dikilmiş; ayakkabılar altın sırmayla çevrelenmiş beyaz keçi derisinden ve geniş, yarım kollu, işlemeli beyaz ipekliden bluz, boyun kısmında elmastan bir düğmeyle ilikleniyor."5

Entari altın sırmalı Şam kumaşından, geniş kol ağızları, altın sırmadan saçakları ve inciden veya elmastan düğmeleri olan vücuda iyice oturmuş bir tür yelektir; şalvar uzundur ve dar paçalarıyla bedeni sıkıca kavrar. Dört parmak enindeki kemer, eğer mümkünse, elmaslar ve değerli taşlardan, ya da çok ince işlenmiş atlastan yapılmıştır. Başta, kışın inci ve elmaslarla işlenmiş kadifeden bir başlık, yazın gümüş renkli, hafif bir türban vardır."

Bir İngiliz org imalatçısı olan ve İstanbul'a, Kraliçe Elizabeth'in Sultan III. Mehmet'e armağan ettiği orgları kurmaya gelen Thomas Dallam, Saray ileri gelenlerinden birinin yardımıyla, bir kafesin ardından Harem'de top oynayan genç kadınları gözetlemeyi başarmıştı. Anlattıklarına göre, kadınlar başlarında altın sarı renkte, küçük birer kumaş başlık taşıyorlardı. Boyunlarında birer inci kolye vardı Göğüslerine birer broş, kulaklarına küpe-193

ler takmışlardı. Dizlerine kadar inen donları, o kadar ince bir pamukludan yapılmıştı ki, "kalçalarının beyazlığını görebiliyordunuz". Bazılarının ayaklarında, zarif ökçeli ayakkabılar vardı, çıplak bacakları altın halkalarla süslüydü ve diğerleri dört ile beş parmak yüksekliğinde kadife terlikler giymişti.

Elbette Türk kadınlarının hepsi de böyle giyinmemektedirler. Ancak, giysilerini oluşturan parçalar her zaman aynıdır: Uzun bir şalvar, bir bluz, bir cepken (ya da tunik), bir kaftan, ayakkabılar ve ev terlikleri, bir başlık ya da takke; nihayet, bütün Müslüman kadınlarının evlerinden dışarıya çıktıkları zaman büründükleri ve biçimiyle kumaşı ülkeden ülkeye değişen yaşamak.

İster zarif, ister basit giyinmiş olsunlar, zengin tacirler, yüksek rütbeli memurlar ya da ister mütevazı zanaatkarlarla evli bulunsunlar, bu kadınların hemen hepsi de Batı'daki yaygın inancın tersine, ailelerinin onlar için seçtiği erkeğin tek eşleriydiler. Şeriat'ın izin verdiği çokeşlilik -en çok dört kadın-Osmanlılar tarafından pek seyrek uygulanıyordu. Lady Montagu, bu gerçeğe tanıklık etmektedir: "...

Yasalarının Türklere dört kadınla evlenme hakkını tanıdığı doğrudur," diye yazar, "Ama bu özgürlükten yararlanmak isteyen nitelikli bir erkeğe de rastlanmaz; buna razı olacak, iyi yetişmiş bir kadına da..." Halk arasında da bu böyledir. Birçok kadına birden bakmak, kocaların maddi imkânlarını da esasen aşmaktadır. Bu imkâna sahip olanlarsa, çoğu zaman, evde yol açacağı sorunlar nedeniyle bu işe kalkışmıyorlardı... Ve aslında, "uygun düşmeyeceği" için bu uygulamaya iltifat edilmezdi.

Buna karşılık ve yine genel kanının tersine, her zaman çocukların anası olan bu tek eş, aile reisinin teorik otoritesi altında çok geniş haklara sahip olarak evini mutlak bir bağımsızlıkla yönetmekteydi ve eğer kadın şikayetçi olacak olursa, kadılar, kocaya bu durumu hatırlatırlardı. Bütün ev halkı -yaşları ne olursa olsun, oğullar, gelinler, hizmetkârlar- ona itaat etmekle yükümlüydüler. Kızının kocasını ve oğlunun karısını seçen oydu. Kararı veren gerçi kocası oluyordu ama, onu o karara yönelten kadındı.

Doğallıkla kız çocuklar, evlenecekleri güne kadar tümüyle ona tabiydiler -evlendikten sonra da kayınvalidenin otoritesi altına giriyorlardı- ama erkek çocuklar, eğer çok sıkça görüldüğü gibi, ana babalarıyla aynı çatı altında yaşıyorlarsa, babaları hayatta olduğu sürece analarının hakimiyeti altında kalırlardı. Baba öldüğünde, büyük erkek çocuğun karısı "iktidarı devralırdı". Aile ocağının harem ve selamlık olarak bölünmüş olması, annenin kişiliğine bağlı olarak, tatlılıkla ya da sıkı bir disiplinle yönettiği evin bütünü üzerindeki otoritesini asla azaltmıyordu.

O dönemdeki -ve bütün dönemlerdeki- Batılı ailelerin kadınlarıyla aradaki fark o kadar büyük müdür?

"Genel olarak, Türk kadınlarının, İmparatorluğun yegâne özgür halkı olduğu düşüncesindeyim," diye yazmaktadır, Lady Montagu...

Loncalar

Askerler ve Devlet hizmetinde çalışanlar bir yana bırakılacak olurlarsa, İstanbul halkı -tıpkı taşra kentlerindeki gibi- el emeği ve ticaretle hayatlarını kazanmaktadırlar. Hepsi, ya da hemen hemen tamamı, ekonomiye, neredeyse hiç bozulmadan XIX. yüzyıl

194

ortalarına kadar varlığını sürdürecektir aşırı katı bir nitelik kazandıran loncalar içinde toplanmışlardır.

Belli başlı çizgileriyle Yunan-Roma dünyasında ve Batı'da Orta Çağ'da görülenlere benzeyen Osmanlı loncaları, XIII. ve XIV. yüzyıllarda, kentlerdeki ahalinin büyük bir kısmını bir araya getiren Ahi'lik teşkilatından kaynaklanmaktadır.6 Bunlar, Doğu'nun ve Abbasiler'in geçmişinde çok gerilere giden Fütüvvet'ten esinlenmişlerdir. Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri zamanında alabildiğine güçlü ve bağımsız olan loncaları, merkeziyetçi ve otoriter Osmanlı Devleti, bir yandan günün birinde kolayca birer muhalif güç haline dönüşebilecek bu grupları disiplin altına almak amacıyla, bir yandan da hakkı da olduğu üzere, halkı sahtekâr ve spekülâtorlerden korumak için denetim altına aldı. Bu amaçla kaynağını Şeriat'ta bulan ve mal mübadelesini düzenleyen kurallar (ihtisab) kondu. Böylece, Ahi örgütleri basit esnaf ve sanatkâr loncaları haline geldiler (faaliyetleri yabancı ülkelerle ticaret olan ve İhtisab'ın kapsamı dışında kalan büyük tüccar hariç).

XVI. yüzyılda İstanbul'da bin kadar lonca bulunuyordu. Bunlar kendi içlerinde çıraklar, kalfalar ve ustalar olarak bölünmüş elliye yakın "grup" halinde birleşmişlerdi, işyeri ve dükkan sayısı sınırlı olduğundan yeni işyerlerinin açılması zordu, bu nedenle de ustalar, ayrıcalıklarının üzerine kıskançlıkla titreyen, bir sosyal sınıf oluşturmaktaydılar. Her loncanın esnaf ya da tayfası, *Kethüda*

'nın otoritesine bağlanmıştı ve loncanın gerçek başkanı olan bu kişiye aralarında bir *şeyh* ve bir *duacı* da bulunan, hepsi de seçimle gelmiş bir "ihtiyarlar heyeti" ("*Altılar*") yardımcı olurdu. Köken itibarıyla birer dini kurum olan loncalar İslam kurallarına sıkı sıkıya bağlıydılar. Her birinin, mesleğin kurucusu sayılan bir veya iki "piri" vardı; Davut, silahçıların piriydi; Yusuf, saatçilerin; Yunus, balıkçıların vb. Her zaman dualarla başlanan katılma törenlerinde ve geleneksel resmi geçitlerde onur yeri şeyhlerindi.

Hırsızlar, dilenciler, orospular, meddahlar bile, loncalar halinde Örgütlenmek zorundaydılar. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunda toplumdan soyutlanmış birey yoktur. Ve her türden siyasi öbekleşme, ulusal ya da yerel herhangi bir temsil biçimi düşünülemez bir şey olduğundan, toplumsal yaşam için geriye kalan tek çevre, meslek çevresidir. Bu çevre içinde, insanlar mesleğini yaparken olduğu kadar, hayatının zor anlarında da yardım ve koruma görmektedir. Fiyatları, rekabetin kuralları, sahtekarlıkla mücadeleyi, her türlü maddenin dağıtımını resmi otoritenin onayıyla denetleyen loncalardı. Gayrimeşru ticareti ve genel olarak da kendi ayrıcalıklarına zarar verebilecek her girişimi önlemek için her an tetikteydiler. Kural dışı bir davranışı fark eder etmez, resmi otoriteyi müdahaleye çağırırlar, kadı yargılar, kolluk kuvvetleri de basit falakadan, hapse ve meslekten men'e kadar değişebilen cezayı yerine getirirdi.

Loncalar, Müslüman aleminde çok güçlü olan dayanışma ilkelerinin gözetilmesini de

sağlamaktaydılar. Gerçek bir "karşılıklı yardım kurumu" olarak, üyelerinden imkânları oranında aidat toplarlardı. Çıraklarını bir üst aşamayı geçirmiş olan ustalardan ve bazı bayramlarda, üyelerinin topluca önünden saygı geçişi yaptığı Sultandan da bağışlar almaktaydılar. Toplanan paralar, loncanın yönetim kurulu tarafından kullanılır ve dağıtılırdı. Bu paralarla hasta olan, ya da işsiz kalan üyelere yardım edilir, imaretlerin ve dini

195

törenlerin masrafları karşılanırdı, işlerini genişletip geliştirmek isteyen ustalara yüzde bir gibi sembolik bir faizle borç verildiği de olurdu. Böylece, ilgilileri tarafından yönlendirilen bir tür "sosyal sigorta" kurumu söz konusuydu. Devlet sadece her loncanın kendi ekonomik ve mesleki çerçevesi içinde kalmasını ve yürürlükteki kuralların belirlediği şekilde üyelerini denetlemesini izlemekle yetiniyordu.

Çeşitli törenler, bu arada bir çırağın kalfalığa yükselmesi dolayısıyla düzenlenenler, her yıl birçok kez lonca üyelerini bir araya getirmekteydi. Bu törenler, ya loncanın merkezinde ya da mevsim uygunsa, Türklerin başlıca eğlencelerinden olan bir kır gezmesi sırasında yapılırdı. Tören dua okunarak başlar, sonra şeyh, kalfalığa yükselen çırağa önünde diz çöktürüp, her zaman dinibütün bir Müslüman olarak kalacağına ve mesleğin kurallarına uyacağına dair yemin ettirirdi. Yeni kalfanın beline bir peştemal sarar ve kulağına birkaç cümle ile mesleğin sırlarını fısıldardı; ardından davul ve zurnalar çalınırdı.

Tören, yeni kalfanın ürettiği malların açık artırma yoluyla satılmasıyla son bulurdu. Sağlanan para, yeni kalfanın sermayesi olurdu.

Hamamdan Pazara

Osmanlı başkentinde hamamlar, her semtte insanlara İslam'ın buyruklarını yerine getirme imkânı veriyordu. Peygamberin'in dini, inananların Cuma namazına tertemiz gelmelerini ve özellikle cinsel ilişkiden sonra bu temizlik yitirildiğinden, boy apdesti almalarını şart koşmuştur. Spandugino, "Bütün vücutlarını yıkamakla, ruhlarındaki kirlilerin de tümüyle temizlendiğine inanmaktadırlar..." diye yazmaktadır. Bu yüzden kentin hemen her köşesinde, kubbelerinden kolayca tanınan hamamlar vardır.

İrili ufaklı, bazıları alabildiğine şatafatlı olan bu hamamlar, belli günlerde erkekler, belli günlerde de kadınlar içindi. Boş zamanları daha çok olduğundan, kadınlar burada arkadaşlarıyla birlikte topluca, bütün bir öğleden sonrayı, hatta bütün bir günü yıkanarak, vücutlarını ovdurup tüylerini aldırarak geçirirlerdi. İçerde bolca dedikodu yapılırdı, çene çalınırdı, bazı bazı da oynaşılırdı. Halka açık hamamlar bir vakfa bağlı olarak işletildiklerinden bedavaydılar. Türkiye'ye, Süleyman'ın saltanatının sonlarına doğru gelen kahve, kısa zamanda çok sevilen bir içecek haline gelecek ve her hamamın bir de kahvecisi olacaktır (Bkz. Ek 13).

Kentin ticaret yapılan semtlerinde, Kapalı Çarşı dolaylarında Eminönü'de, Üsküdar'da -bazıları bugüne gelmiş- bulunan hanlarda yolcular konaklar, mallar depolanırdı. Bunların giriş katındaki kemerli bölmeler, depo ve ahır olarak kullanılıyordu. Yatakhane ve odalar üst kattaydı. Bazı hanlar yalnız belli malların depolandığı, bazılarıysa yalnız belli bir ülkeden gelen ticaret eşyasının bulunduğu yerlerdi.

Bazılarında gelen malların hem toptan, hem perakende satışı yapılırken, bazı hanlar, yalnızca toptan ticaretle uğraşmaktaydılar. Bu hanların kalın duvarları ve ağır kapıları, içlerinde sakladıkları en değerli eşyaları, mücevherleri, altınları ve kürkleri bile büyük bir güven altında tutardı. Hanların çoğu da vakıflarca işletilmekteydi.

İstanbul'un her köşesinde ihtiyaç duyulan şeyleri bulmak mümkünse de ticari hayatın merkezi, bugün Kapalı Çarşı diye anılan Büyük Çarşı'ydı. Bedesten'i ve çevresinde-196

ki sayısız dükkanlarla burası hiç kuşkusuz Doğu Akdeniz'in en önemli ekonomik merkeziydi.

Bedesten, zengin İstanbulluların değerli eşya ve mücevherlerini de emanet ederek korudukları bir kasa işlevini görüyordu aynı zamanda... En önemli mali işlemler de yine Bedesten'de gerçekleştiriliyordu.

Bundan başka sürekli çarşılar da bulunuyordu; atpazarı, tavuk pazarı, ya da esir pazarı gibi... Esir pazarı, Divan Yolu üzerindeki Çemberlitaş'ın yakınında kuruluydu. Erkek köleler ve ev işlerinde çalıştırılacak zenci kadınlar buradan satın alınırdı. Gürcistan'dan, Kafkasya'dan, ya da Rusya'dan getirilen genç kızlar, zengin tacirler veya yüksek rütbeli memurlar tarafından satın alınmazdan önce, burada, son derecede özenle bakıldıkları hanlarda korunmaktaydılar. Bunların en güzelleri Saray'a ayrılırdı. Böylece İstanbul'daki esir pazarında her yıl, kadın ve erkek olarak ortalama 20.000 köle satılıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, en başta da İstanbul'da, gıda maddeleri ile hammaddelerin düzenli biçimde akışının sağlanması, fiyatlarının belirlenip sürekli olarak denetlenmesi birinci derecede önem taşımaktaydı. Tüketicinin hiçbir şekilde zarar görmesine meydan verilmezdi. Yasaları uygulamakla, sultanın temsilcisi ve ona karşı sorumlu olan Sadrazam görevliydi, divan, her Çarşamba Saray'da toplanır ve payitahtın sorunlarını, bu arada erzak durumunu görüşürdü. Gelen gıda maddelerinin sınıflandırılması ve satış fiyatlarının belirlenmesi burada yapılır, daha sonra loncaların başkanlarına bildirilirdi. Kadılar, alınan kararların uygulanışını denetler, sahtekârlık yapanları cezalandırırlardı. Bu görevlerini, çoğunluk loncalar ve pazarların denetimiyle ilgili işlerde kendilerine yardımcı olan *muhtesip'ler* aracılığıyla yerine getiriyorlardı.

Çarşamba günleri Sadrazam çarşı ve pazarları ayrıca bizzat denetlerdi. Bu denetim asla sembolik bir gezinti değildi. Devlet'in, sultandan sonra gelen bu en birinci yöneticisi, tüccar ve müşterilerle konuşur ve eğer gerekirse hemen oracıkta ceza verirdi. Bu gezisinde Sadrazam, meyve halinde, sebze halinde, tahıl halinde, mezbahada ayrı ayrı dururdu. Hiçbir şey gözden kaçırılmamalıydı. Satılan malların kalitesi bile resmi otoritenin kontrolü altındaydı. Her tacir, satışa çıkaracağı bir kumaş, bakır, altın veya gümüş eşya hatta at nalı için bile, ürününün veya madenin saflığını garantileyen bir onay belgesi alıp, karşılığında damga resmi ödemek zorundaydı. Ağırlık ve uzunluk ölçüleri de kullanılmazdan önce damgalanırdı. Taşrada olduğu gibi, İstanbul'da da tüccar, bazı özel vergiler ödüyordu: Dükân resmi, pazar harcı vs. gibi...

Sultanların ekonomik alandaki en sürekli uğraşı, halkı spekülasyona karşı korumak olmuştur.⁷ Bu yüzden Devlet, gerekçesiz fiyat artışlarını önlemek için sürekli olarak müdahalelerde bulunmuştur.

Her ürüne, loncaların da görüşü alındıktan sonra Devletçe bir narh konmuştur ve buna istisnasız

bütün tacirler uymakla yükümlüdürler. Üretim maliyetlerinde meydana gelebilecek büyük değişiklikler dışında, çoğunluk uzun bir dönem için belirlenmiş olan fiyatlar öyle ayarlanmıştır ki, hem tüccar namusuyla hayatını kazanır (izin verilen kâr haddi yüzde 10 ile 15'tir), hem de halk ihtiyaçlarını en uygun fiyat ve kalite koşullarında karşılayabilir. Her malın satıcısı aynı *arasta* altında kümelendiği için -tıpkı bugün de Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi- rekabet hemen hemen yoktur ve kar hadleri, önemli fiyat indirimlerini sineye çektirecek ölçüde değildir.

197

Bütün bunlara karşın XVI. yüzyıl Türkiye'sini, herkesin emeğinin en hakça karşılığını aldığı ve ihtiyaçlarını kolayca karşılayabildiği, iyi yağlanmış bir makine gibi çalışan bir toplumun ideal biçimi sanmayalım. Bu ülkede de *başka yerlerde olduğu gibi, kader* kimine kavun, kimine kelek yedirmekteydi. Büyük servetlerle fukaralık yan yanaydı ve sultanın gücü, her malın her zaman bulunmasına ve satış fiyatlarını denetlemesi, ev kadınının filesini bol ve lezzetli nevaleyle doldurmasına yetmiyordu.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Türkiye'sindeki sosyal adalet, I. François'nın Fransa'sı, ya da VIII.

Henry'nin İngiltere'sinde olduğundan daha fazla değildi. Bununla birlikte, imparatorlukta, kamu yönetimi, halkın geleceği ve ihtiyaçlarıyla, Hıristiyan Avrupa'da olduğundan daha fazla ilgileniyordu.

1 Önce 'İslambol' olarak bozulup İslamlaştırılan, sonra 'İstanbul' biçiminde kullanılan ve ancak Kemalist devriminin ardından kentin resmi adı olan İstanbul sözcüğü, çok muhtemelen Yunanca İstinpoli ("kente doğru") deyiminden gelmektedir. Osmanlı imparatorluğu zamanında payitahtın adı, Konstantiniye'dir.

2 A. U. Lybyer, Türk köle-devleti üzerine düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: "İnsanlık tarihinin, Osmanlı yönetim kurumu kadar uzun bir dönem boyunca saf aklın böylesine egemen olduğu ve dolayısıyla da amaçlarına böylesine bir mükemmellikle ulaştığı başkaca bir siyasi kurumla asla karşılaşmamış olduğunu düşünmek için birçok neden vardır." (*The Ottoman Empire in the Times of Suleiman*, New York, 1913.)

3 Müslüman Türkler, erkek çocuklarını alıp, devşirme sırasında kendi çocuklarmış gibi gösterebilirler diye Hıristiyanlara para bile veriyorlardı. Tarihçi L. V. SCHLOEZER, "Gönüllülerin sayısı çok yüksekti. Erkek çocukları, kendilerine Padişahın hizmetkârı demesinin, Saray'daki harikaları görebilmenin, ya da

; belki İçoğlanları arasına karışıp, zengin ve ünlü olmanın hayallerini kuruyorlardı," diye yazmaktadır.

4 İmparatorluğun önde gelen kişilerinin de kendi saraylarında kulları vardı. Bunlar da özenli bir eğitimden geçirilirler ve efendilerinin vilayetlerinde tımar sahibi bile olabilirlerdi. Sivil ve askeri yönetimin her kademesinde sistem böyle işliyordu.

Bizzat kendisi ve selefleri tarafından konmuş olan "köle devlele ilgili yasalardan hiçbirine karşı gelmemeye özen gösteren sultan da dahil olmak üzere herkes bunun kurallarına uymaktaydı.

7 "Bu öylesine derin bir kaygıydı ki, sadrazam ve hatta bazen sultan başta olmak üzere, en yüksek yöneticilerin çok büyük bir dikkatle izledikleri gerçek bir Devlet sorunu oluşturuyordu." (R. MANTRAN, *La Vie quotidienne à Constantinople au temps de Saliman le Magnifique et de ses successeurs*, Paris, 1965.) 198

III. BÖLÜM

GÜDÜMLÜ VE OTORİTER BİR EKONOMİ

Başka hiçbir yerde rastlanmayacak kadar bol erkek ve güzel kadınlar ummanı 1" diye nitelenen İstanbul'un devasa yerleşim alanı, her türden inanılmaz miktarlardaki malı adeta emmekteydi.

Bunların en başında da gıda maddeleri geliyordu. Hemen her ihtiyaç maddesi uzaklardan getirilmekteydi, zira kentin yakın çevresi pek az şey üretmekteydi: Biraz sebze, bazı tahıllar, odun, koyun, ev hayvanları, bolca da balık... Kalanı, bol miktarda et, tahıl odun, yün, bal ve maden cevheri sağlayan Karadeniz ülkelerinden -Bulgaristan, Romanya ve Anadolu ile Trakya'dan (tahıl, meyve ve at)- ve payitahtın tüm pirinç, şeker ve pamuk ihtiyacını karşılayan, ayrıca çok büyük miktarlarda da buğday gönderen Mısır'dan geliyordu. Arap ülkeleri kahve, baharat ve at, İran ipekliler ve halı gönderirdi. Avrupa'dan, talebinin giderek yükseldiği gözlenen işlenmiş mallar, altın ve gümüşten eşyalar Güneydoğu Asya ve Uzakdoğu'dan da inciler, değerli taşlar, baharat ve ipekli kumaşlar getirtilirdi.

Büyük bir bölümü -neredeyse tamamına yakını- İmparatorluğa ait ülkelerden yapılan bu ithalat "kılı kırk yaran, otoriter ve yönlendirici"² bir yönetim tarafından örgütleniyordu. Her şey, özellikle dar gelirli halkın durumunu kötüleştirebilecek spekülasyon hareketlerinin önlenmesine göre ayarlanmıştı.

Ekonomik alanda tüketicinin korunması, yönetimin en başta gelen çabasıydı.

Türklerin temel gıda maddeleri olan buğdayı ve eti getiren büyük ithalatçılar sıkı sıkıya denetlenirlerdi. Bunlar, ya çok büyük mali imkânlarla sahip tacirlerdi, ya da anlaşıldığı kadarıyla, çoğu zaman adları görünen ama geri plandaki sermayedarlar, bu arada da Saray ricali adına alım satım yapan kişilerdi. Devlet kazara gözlerini üzerlerinden kaçırarak olsa, bu insanların aralarında anlaşarak yapay fiyat artışları yaratmalarına hiçbir şey engel olamazdı kuşkusuz. Aynı durum deri tacirleri için olduğu gibi, Avrupa'dan ithal edilen ve ticareti büyük miktarlarda sermaye gerektiren lüks mallar konusunda uzmanlaşmış tüccar için de geçerliydi. Hükümetin emrinde büyük tacirlerin olduğu kadar, küçüklerin de yürürlükteki kurallardan ve belirlenmiş fiyatlardan sapmalarını önlemekle görevli müfettiş, denetim görevlisi ve her türden memurlardan oluşmuş tam bir ordu 199

bulunuyordu. Buna loncaların denetimi de katılacak olursa, özellikle XVI. yüzyılda adalet konusunda son derecede titiz olan Süleyman'ın seleflerince konmuş kuralları daha da sıkılaştırmasından sonra sahtekârlığa ve spekülasyona açık alanların iyice daraldığı görülecektir.

Küçük tüccar ve bizzat kendileri tarafından imal edilen malları satan esnaf da mesleklerini Devlet tarafından belirlenmiş çerçeve içinde icra etmekteydi. Fiyatlarını diledikleri gibi artırıp

düşürememeleri bir yana, çalışma yöntemlerini değiştirmeleri, işlerini büyütmeleri, imal ettikleri veya sattıkları malları çeşitlendirmeleri bile yasaklanmıştı. İstanbul'da bu tür tüccar ve esnafın sayısı on binleri buluyordu ve bunların yanı sıra sayısız gezici satıcı, sebzeciler, yoğurtçular, meyveciler, eskiciler icrayı sanat eylemekteydiler. Bunlar çoğunluk, köy ve kasabalarındaki sefaletten kaçan yeni İstanbullular; tıpkı bugün de eski İstanbul'un sokaklarında, her sabah sattıkları malları bağıra çağıra tanıtarak geçenler gibi...

Doğu'nun ve Bizans'ın geçmişlerinde çok eski bir geleneğe dayanan ekonominin bu katı örgütlenişi, tüketiciyi de tüccarı da etkin bir şekilde korumaktaydı. Herkes durumdan memnundu; şu halde bunu değiştirmek için de bir neden yoktu. Ataları üretimlerini böyle sürdürmemişler miydi, loncaları esnaf-tüccara hakkaniyet ölçülerinde bir kazanç güvencesi sağlamıyor muydu? Öyleyse akıllıca olan bunu sürdürmekti. O yıllarda büyük keşiflerle sarsılan bir dünyada, çoktan aşılmış geleneklere sıkışıp kalmakla Türk ekonomisinin ve de İmparatorluğun kendisinin tehlikeye girdiğini fark edebilenler henüz çok azdır.

AZINLIKAR VE YABANCILAR

Sultanın bütün kulları, ister Türk ister azınlık olsunlar, mesleklerini icrada eşitler. Türk olmayanların tercihleri veya Müslümanların kimi mesleklere karşı duydukları aşağılama nedeniyle şu ya da bu kesimler, şu ya da bu meslekte daha yoğun olarak görünmekteydiler, ancak, azınlıklara yasaklanmış

olan hiçbir meslek yoktu. Yahudiler, başlıca şarap, rakı, köle, ıtriyat, mücevher ve inci satıcılarıydı.

Mali konular da onların ilgi alanı içindeydi: Tefecilik, bankerlik ve her türden aracılık... Rumlarla birlikte, mali kazanç alanlarını kiralamışlardı. XV. ve XVI. yüzyıllarda, sultanlar faal ve zengin bir unsur olarak kabul ettikleri Yahudilerin, İmparatorluğa göçünü teşvik etmekteydiler. Nitekim, XVI.

yüzyılda, İstanbul ve Selanik'teki nüfusları 160.000 olarak tahmin edilmektedir. O çağda hemen hemen bütün Avrupa'da da yaptıkları gibi çok büyük bir oranda ekonomik kalkınmaya katılmaktaydılar, üstelik yalnızca başkent ve yakın çevresinde de değil; Halep'te, Kahire'de, İskenderiye'de, Trablus'ta, Rodos'ta, Kuzey Afrika'da, bütün imparatorlukta... içlerinden bazıları tıpkı II. Selim'in Naxos Dükü yaptığı Portekizli Yahudi dönmesi Joseph Nasi gibi, çok yüksek mevkilere geleceklerdir (Bkz. Ek 14).

Denizcilikle ilgili her alanda, Haliç'te kürek çeken basit sandalcılardan, tahıl ihracatı yasaklandığı zamanlar, Ege Adaları yoluyla Batı'ya yönelik karaborsacılığa girişmekten de geri durmayan büyük buğday tacirlerine kadar Rumlar çoğunlukta idi. Gemicilerin büyük çoğunluğu da Rum'du, tıpkı kürk tacirlerinin çoğu gibi. XVI. yüzyılda sayıları

200

henüz pek kalabalık olmayan Ermeniler, özellikle Aysa'yı hedef alan uluslararası ticarete yönelmeye başlamışlardı.

Yabancılar, yani Avrupalılar, kiliselere hizmet eden din adamları bir yana bırakılacak olursa, yalnızca

geldikleri ülkelerle ticaret yapmaktaydılar.

Bunlar arasında Venedikliler her zaman ilk sıradaydılar, ancak giderek ayrıcalıklı konumlarını yitiriyorlardı Fransa ile Kapitülasyonlar'ın imzalanışından beri, Venedik artık "bandıra hakkı"na3 sahip olan tek Devlet değildi, İstanbul'un alınmasından sonra Karadeniz'in bir "Türk gölü" haline gelişi, bu bölgedeki ülkelerle yaptıkları ticareti tümüyle sona erdirmişti. Süleyman'la olan ilişkilerin bozulması yüzünden, Cumhuriyet daha sonra Ege Denizi'ndeki mevkillerinin birçoğunu da yitirecekti. Bununla birlikte, Venedik'le Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret bütün bir XVI. yüzyıl boyunca, hem İstanbul, hem de Lövan'daki Türk limanları üzerinden sürerek önemini korumaya devam edecektir: İşlenmiş ve lüks mallar Türk limanlarına, hammaddeler ve baharat Venedik'e gidecektir.

Ticareti bir sonraki yüzyılda gerileyecek olan Ragusa, İtalya ile Türkiye arasında hala önemli bir aracı konumundadır. Osmanlı yönetiminin Venedik'le ilişkilerinde ne zaman bir gerilim ortaya çıksa, deniz trafiğinin kesilmesi bu kente yaramaktadır. Böylece İtalyanların sırtından, Lövan ile Avrupa arasındaki baharat ticaretinden, uzun süre koruyacağı bir pay koparmaktadır.

Cenevizliler de Karadeniz'de sahip oldukları tüm çıkarları, bu arada Kaffa'da kurdukları önemli ticari üssü yitirmişlerdi. 1453'de son Bizans İmparatoruna yardım etmiş olmalarının bedeline katlanmak zorunda kalmışlardı. II. Mehmet misilleme olarak Galata'daki surlarını yerle bir ettirmişti. Bununla birlikte Kanuni döneminde, Galata ve Pera'da varlıklarını sürdürüyorlar, gemileri ya kendi adlarına ya da başka tacirlerin hesabına Türk limanlarına yanaşabiliyordu. Ve sonuçta Cenova, Osmanlılar da dahil olmak üzere herkesin her zaman çeşitli mali işlemlerini yürütmek üzere koşup geldiği parasal operasyonların büyük kentiydi. Uzun süre de öyle kalacaktır.

II. Mehmet'ten Kapitülasyon elde etmiş olan Floransa da Lövan'da, hâlâ oldukça faaldi. Livorna'daki Toskan tabiyetli Yahudi tacirler, İstanbul'un Yahudi tüccarlarıyla hızlı bir alışveriş içindeydiler.

Eski yabancı kolonilerin yerinde, şimdi yenileri bulunuyordu. Baş sırada da Doğu ticaretine zorla girmekte olan, ancak henüz Venediklilerin epey gerisinde yer alan Fransızlar geliyordu. Karşılıklı ticaret, I. François'nın Kanuni ile yapacağı ittifaktan sonra gelişecektir. O günden itibaren Fransızlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son bulmasına kadar avantajlarını alabildiğine sömürecekleri Kapitülasyon rejiminden yararlanacaklardır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Fransa ile sultan arasında savaş halinin olmayışı, Fransızları, öteki Avrupa ülkelerinin vatandaşlarının karşılaştıkları zorluklardan koruyacaktır. Bu, onlar için hayatın her zaman kolay geçtiği anlamına gelmiyordu elbette ki; sık sık elçileri İstanbul'da, konsolosları da taşra vilayetlerinde, Fransız tabiyetinden olanları desteklemek ya da korumak için müdahale etmek zorunda kalıyorlardı. İki ülke arasındaki ilişkiler iyi olduğu sürece, güncel zorluklar oldukça kolay çözülmüyordu gerçi, ama yine de memurların ve yerel yöneticilerin aç gözlülüklerini dikkate almak gerekiyordu.

201

Ne var ki, sultan Fransa Kralından hoşnut olmadığı zaman, bir başvezir ırkçı eğilimler taşıdığına, ya da denizde veya başka yerde Fransızlarla Türkler arasında olay çıktığında, sorunlar çetrefilleşmekte, tartışmalar uzayıp durmaktaydı. Tüccar kimi durumlarda, ağır tazminatlar ve vergiler ödemeye mecbur edilirdi.

Esasen Fransa Kralının İstanbul'da bulunan tebası çok azdı. Uzun yıllar boyunca, bir elin parmaklarıyla sayılabileceklerdir. XVII. yüzyılda, örneğin İzmir'de sayıları daha çok olacaktır.

Halep'e, Sayda'ya, Kahire'ye, Trablusgarp'a ve Şam'a da yerleşeceklerdir. Bir yüzyıl sonra, İmparatorlukta yerleşmiş yabancılar arasında sayıları en fazla olanlar Fransızlar olacaktır.

Süleyman'ın döneminde diğer yabancı kolonilerin sayısı daha da azdı. İngilizler, 1580'de elde edecekleri Kapitülasyonlardan sonra geleceklerdir; ve en başta da İzmir ve Halep'e yerleşeceklerdir.

Hollandalılar, bir sonraki yüzyılda boy göstereceklerdir. Padişahla Şarlken, ardından da II. Philippe arasında hemen hemen kesintisiz olarak süregelen savaş hali, Lövan ülkelerinin ürünlerini dolambaçlı yollardan sağlayabilen İspanya ve Orta Avrupa ülkeleriyle neredeyse bütün ticareti engelleyecektir.

Özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında, tarım ürünlerinin fiyatları yükselip, bunun yol açtığı para bolluğunun sonucu olarak Polonya halkı yabancı malları talep edebilecek duruma geldiğinde, Doğu Akdeniz ülkeleriyle Polonya arasında oldukça önemli bir trafik ortaya çıkmıştı. Türklerin Kırım'ı işgallerinden sonra, Karadeniz'in kuzeyindeki bölgeye getirdikleri barış nedeniyle mal dolaşımı büyük ölçüde kolaylaşmıştı. Türk pazarı Polonyalılara baharat, pirinç, çeşitli dokumalar, Bursa ipeklileri, boya maddeleri, atlar ve elbette Yunan şarapları -Malvoisie- sağlıyordu. Bu mallarının bir bölümü, daha sonra tekrar ihracat yoluyla Almanya'ya, Baltık ülkelerine ve Rusya'ya gönderilmekteydi. Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun her zaman ihtiyaç duyduğu madenleri İngiltere, Hollanda ve Almanya'dan gelme kumaşları, derileri, amber ve kürkleri satın almaktaydılar.

Kürk, Rusya ile uzunca bir süreden beri devam eden önemli "bir ticaret trafiğinin başlıca ürünüydü.

Saray'ın kürk ihtiyacı çok büyük boyutlardaydı. Şehzadelerin, Devlet ricalinin kaftanlarını zibelin veya hermin kürkleri çevrelerdi. Onurlandırılmak istenen kişilere sunulan başlıca armağan, pahalı kürkleri.

İmkânları elveren herkes paltolarını kürklerle süsler, kürk takkeler, kaftanlar vs. edinirdi... Sultanın bir memuru, Rus satıcılardan kürk almak üzere özel olarak görevliydi. Büyük miktarlarda getirtilen kürkleri, başkentteki Rum kürkçüler tarafından işlenmekteydi. Ancak, o yıllarda ne İstanbul'da, ne öteki kentlerde, tek bir Rus satıcı bile oturmuyordu. Bunlar, kent Türklerin hakimiyetine geçtiğinden beri, işlerini Azov'da, Kaffa'da ve Kırım limanlarında görüyorlardı. Türk, İranlı ve başka uluslardan satıcılar da işte buralarda, onlara daha sonra Moskova'ya sevk edilen ipeklileri, incileri, dokumaları ve değerli silahları satmaktaydılar.

BİR AÇIK PAZAR

Sultanların izledikleri siyaset içinde, ekonomi belli bir yer tutmuşsa da, bu siyasetin başlıca güdücüsü sayılamaz. Süleyman ve İbrahim, saltanatın ilk yıllarında uluslararası 202

baharat pazarını bir ölçüde İstanbul'a yerleştirmek ve Orta Asya'ya giden yolları yeniden açmak amacıyla İran'a karşı savaştılar ve Hint Okyanusu'ndaki Portekiz egemenliğini kırmak istediler.

Özbeklerle -İran Safevilerine karşı kullanmak üzere- başlatılan dostluk siyaseti, daha sonra Moskova'da ortaya çıkan emperyalizme karşı koyabilmek amacıyla Don ve Volga nehirlerini birleştirecek bir kanal açma projesi, benzer dürtülerle açıklanabilir. Çok daha kesin bir şekilde, kimi yabancı ülkelere tanınan Kapitülasyonlar, yani sultanın, kâh siyasi planda dostluklarını sağlamak, kâh imparatorluğun ekonomik ve mali çıkarlarını güçlendirmek için o ülkeleri yararlandığı ödünlerde de aynı ekonomik amaç söz konusudur (Bkz. Ek 16).

Eski Doğu'nun geleneklerine göre, insanlar ve ürettikleri zenginlikler, hükümdarın hizmetindedir.

Ekonomik kurum ve faaliyetler bütünüyle onun kudretinin araçlarıdır ve bunlar üzerinde Devlet organlarının aracılığıyla mutlak bir kontrol uygulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da her şey, Şehzadeye Öğütler Kitabı'ndaki eski ilkeden kaynaklanıyordu: "Asker olmadan iktidar, para olmadan asker, refah içinde bir teba olmadan para, adalet olmadan da teba olmaz!" Haklar ve ödevler dengelenmişti: Hükümdarın, tebası ve malları üzerinde her türlü hakkı bulunuyordu, ama onları adaletle yönetmek ve onların refahını sağlamak da onun ödeviydi.

Böylece, Osmanlı ekonomisi bir pazar ekonomisi değildi. Daha doğrusu, bu farklı bir pazar ekonomisiydi; o sıralarda Batı Avrupa'da doğmakta olan ve Devlet'in her türlü müdahalesinden bağımsız olarak, mal alıp mal satarak sermayelerini çoğaltan insanların yararına ve kâr arayışı üzerine kurulu kapitalist sistemden tümüyle farklıydı. XVI. yüzyılın Osmanlı imparatorluğu'nda ekonominin hedefi, hem Devlet'e ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlamak, hem de güncel veya lüks tüketim mallarıyla besleyerek, halkı tatmin etmektir. Böylece Devlet, maliyesinin olduğu kadar tebasının refahının da bağlı olduğu üretim ve dağıtım şebekesini kontrole yönelmektedir. Ekonomiyi ayarlayan, piyasa kuralları değildir, "ekonomi, Devlet'e ait bir işlemdir ve aynı zamanda da onu ayakta tutma işlevini yerine getirir."4

Bu koşullarda, ticaret dengesi sorunu diye bir sorun da yoktu. Devlet'in ekonomik alanda başlıca

-gerçekte yegâne- gayreti, Hazineyi besleyecek vergiler kesebilmek için ithalat yapmaktı. Avrupalı büyük devletlere Kapitülasyonlar ihsan etmek, her şeyden önce onları, gümrük resimlerini ödeyecekleri mallarını imparatorluğa ihraç etmeye teşvik etmektir. Osmanlı imparatorluğu, karşılığında altın ve gümüş para sağlayabilmek için asıl ihracatı teşvik etmekte çıkarı olduğunu, ancak iş işten geçtikten sonra anlayabildi. Değerli paranın yurtdışına çıkarılmasını yasaklamakla yetindi. Batı Avrupa'da kâr arayışı ve parasal genişlemenin, sermayenin egemenlik çağını haber verdiği bir sırada, Osmanlı imparatorluğu, geçmişte kalmış gelenek ve ilkelerin cenderesinde hareketsizleşmekteydi.

Şimdilik resim, harç ve vergiler ile boyunduruk altına aldığı ülkelerin ödediği haraçlardan sağlanan kaynaklar Devlet bütçesini bolca besliyordu; halk bolluk içindeydi. Daha uzağı göremiyordu.

Türkiye böylece, önce Fransa'ya sonra İngiltere'ye, Hollanda'ya ve nihayet hemen hemen tüm Avrupa ülkelerine açık bir pazardı. XVI. yüzyılda, Fransız tacirler ve 1580'den itibaren de İngilizler, ülkeye özellikle keten kumaş ihraç etmekteydiler. Bu, Türklerin

ürettiği bir mal olmadığından, önce zararını görmediler, ama bir sonraki yüzyılda, Avrupalılar onlara önce ipekliler ve yünlüler, ardından da doğuş halindeki Türk sanayinin üretebileceği her şeyi satacaklardı. Avrupa'da Yeni Dünya'dan gelen altın ve gümüş akınını -bir ölçüde- izleyen fiyat devrimi, Avrupalılara yeni pazarlar fethetme imkânını veren yeni üretim yöntemleri sağlamıştı.

Sanayileri için yeni pazarlar bulmak zorunda oldukları için, değerli paraları ve bu değerli paranın neden olduğu ve onunla beslenen enflasyonunun kendilerine kazandırdığı imkânlar sayesinde Doğu'dan da hammaddeler satın aldılar. Bunun iki sonucu oldu: Osmanlı imparatorluğu ile ticaret, bir

"sömürge" ticareti haline geldi ve Türk sanayi, el sanatları aşamasından öteye gidemedi, kapitalist üretim düzeyine asla ulaşamadı.

İPEKTEN KARABİBERE

XVI. yüzyılda bu sorunlar, özellikle 1550'den sonra fark edilmeye başlanmıştı, ama hiç kimse iki yüz, üç yüz yıl sonra nasıl dev gibi büyüyeceklerini öngöremezdi. Şimdilik "fiyat devrimi"nin ilk şoku, beraberinde getirdiği enflasyon ve para değerinde gözlenen düşüşle sineye çekiliyordu. Akçe, kısa bir zaman sonra devalüe edilecekti, ama Kanuni' nin muzaffer saltanatında bu tür sorunlar, sultan ve vezirlerinin uykusunu pek nadiren kaçırmaktaydı.

Ticaret, Osmanlıların uzunca bir süredir Avrupalılardan sağladıkları lüks ve yarı lüks malları ülkeye akıtmaya devam etmekteydi: Kumaşlar, kağıt, şeker, süs eşyaları, (Fransa'dan), cam eşya, pencere camı, nadide baharlar, kalay ve gümüş gibi bazı madenler... ihracata gelince; Anadolu, Trakya ve Balkan ülkeleri, tarım ve hayvancılık ürünlerini İstanbul üzerinden transit geçirmekteydiler; en başta da deri ve yün geliyordu. Öteki limanlardan dışarıya, pamuk, ipek, balmumu ve şap gönderiliyordu.

Buğday büyük bir trafiğin konusuydu, özellikle de hemen her zaman yabancı buğdaya ihtiyaç duyan ve yüzyılın ortalarına doğru çok ciddi bir açlık tehlikesiyle karşılaşan İtalya'ya yönelikti bu trafik.

1551'de Türk limanlarından Yarımada'ya Venedik, Ceneviz ve Ragusa gemileriyle 500.000 kental buğday taşınmıştı. 1551 ve 1559 yılları arasında fiyatlar iki katına çıktı. Ancak, Türkiye'de tahıl üretiminin azalması, buna bir de salgınların eklenmesi yüzünden, yöneticiler 1555'den itibaren ihracatı yasaklamaya yöneldiler. Düzenli trafiğin yeri kaçakçılıkla doldurulmaya çalışıldı, bu nedenle de Türk koruma gemileriyle Avrupa tekneleri arasında çeşitli olaylar meydana geldi.⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda ipek, önemli bir ticaret malıydı. En başta da en ince kalitede ipeklerin üretildiği İran'ın Kafkasya'ya komşu yörelerinden, Gilan ve Mazanderan'dan, bir de Horasan'dan geliyordu. Anadolu'yu aşan kervanlar, ipeği uzun zamandan beri bu alandaki ticaretin başlıca merkezi konumundaki Bursa'ya taşımaktaydılar. Alıcılar İtalyanlardı (Floransalılarla Venedikliler) ve burada, çoğu zaman balya başına 70 ile 80 dukaya varan, muazzam kârlar elde etmekteydiler. 1516'da Suriye'nin fethinden beri, Osmanlılar, Ermeni ve Tatar tacirlerin Fırat ve Diyarbakır vadisi üzerinden İran'a geldikleri bir diğer ipek ticareti yolunun merkezi durumundaki Halep'i de kont-204

rolleri altında tutuyorlardı. Yüzyıllar boyunca devam eden Türk-İran savaşları, bu ticareti sekteye uğratıp birçok kez kesilmesine neden olmuşsa da yeni Avrupa toplumlarının brokerlara, atlaslara, taftalara, fularlara duyduğu artan ilgi ve Avrupa'da lüks dokuma sanayinin sürekli gelişmesi sonucu,

Türkiye'nin "ipek kentlerindeki ticaret hep gelişmişti.6

Ticarete koşut olarak, ipek sanayi de birçok Türk kentlerinde, özellikle de yüzyılın başında, iç pazar ve ihracata yönelik olarak bin kadar dokuma tezgâhının çalıştığı Bursa'da gelişmeye başlamıştı. Bu tezgâhların patronlarının hemen tümü de Müslüman Türkler'di. Halep'te 1560'a doğru 5.000 dokuma işçisi çalışmaktaydı.7

İpek trafiği muazzam baharat ticaretinin, yani "yeryüzündeki trafiğin en başta geleni... Lövan'daki ticaretin başlıca hedefi'nin yanında bir hiçtir. XII. yüzyıldan XVI. yüzyıl sonuna kadar önce Batı, ardından da tüketimin daha da çok olduğu Kuzey Avrupa'yı kokulu bitkilere karşı çılgınca bir düşkünlük sarmıştı. Rusya ve Polonya'da, Batılı gezginlerin yergilerine de konu olan, "akıl almaz miktarlarda" baharat tüketiliyordu.

Başta karabiber olmak üzere, bu baharın büyük bir kısmı Portekiz filolarıyla Batı'ya doğrudan taşınan karabiberin rekabetinden sonra bile, Osmanlı imparatorluğu toprakları üzerinden geçilerek getirilmekteydi. Çok eski çağlardan beri, baharlar, ya deniz yoluyla, ya da Asya'yı boydan boya kat eden kervanlarla taşınmıştı. XV yüzyılda Asya'dan geçen karayolu hemen hemen tümüyle terk edilmiş, Endonezya ve Hindistan'dan (Kalküta güney kıyılarının büyük ticaret merkeziydi) Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki limanlara uzanan deniz yoluna dönmüştü. Küçük tonajlı tekneler, rüzgâr uygun olduğunda Süveyş'e veya Sina kıyısındaki Tor'a kadar gelmekteydiler. En büyük teknelerse Cidde'de yüklerini boşaltırlar, ama eğer musonlardan sonuna kadar yararlanabilmek için daha geç bir tarihte yola çıkmışlarsa Aden'de, hatta Arabistan'ın güney kıyısındaki küçük limanlarda bile dururlardı. Her muson mevsiminde sahibine yüzde 100 ve daha da çoğunu kazandıran yükleriyle, 10 ile 15 gemi Kalküta'dan demir alırdı. Varış limanlarına gelen malı kervanlar, uzun yüzyıllar boyunca büyük bir transit merkezi olan Mekke'ye ve oradan da yabancı alıcıların teslim aldıkları Kahire, İskenderiye, Şam ve Halep'e taşımaktaydılar. Baharat, büyük miktarlar halinde ve de deniz yoluyla İstanbul'a veya Küçük Asya limanlarına da sevk ediliyor; ya da kervanlarla Anadolu'yu aşıp, Floransalı ve Venedikli tacirlerin ellerindeki kumaşlarla takasa geldikleri ve büyük tüketici ülkeler olan Polonya ve Rusya'ya sevk edilmesinde aracılık eden Kırım, Boğdan ve Eflak ile alışveriş yapan tüccarın mal aldığı İstanbul'a ve asıl Bursa'ya getiriliyordu.8

Her geçiş noktasında malın fiyatı artmaktaydı. Tüccar kendi kârını alıyor, Osmanlı Devleti de gümrük resimlerini topluyordu. Hazine'ye giren meblağlar, özellikle de 1517'den sonra Suriye ve Mısır'dan kesilen harçların katılmasıyla çok büyük miktarlara ulaşmıştı. Yapılan hesaplar, malın yüklendiği ilk limandan Doğu Akdeniz'deki satışına kadar karabiberin fiyatının yüzde 2.000 arttığını göstermektedir.

Pax Turcica'nın, şimdi artık Ortadoğu ve Balkanlar'da kendi yarasını uygulamasından beri büyük bir güvenlik içinde sürdürülen bu ticaret sayesinde, büyük Müslüman kentlerinde muazzam servetler yükselmekteydi.

Uzun zamanlar sanıldığığının tersine, Akdeniz'deki karabiber ticareti, Portekizlilerin 205

Ümit Burnu yolunu keşfetmelerinden temelli etkilenmemiştir. Hint ve Endonezya limanlarından Akdeniz'e uzanan baharat yolu, çok kısa dönemler dışında hiçbir zaman tümüyle kesilmedi. Yüzyılın ilk on yıllarında, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz gemilerinin çok sert denetimlerinin sonucu olarak bir

düşüş gösterdikten sonra, yüzyılın ortalarına doğru baharat trafiği hemen hemen tıpkı eskisi gibi yeniden canlandı. Portekizliler her zaman her yerde olamıyorlardı ve çok sıkı bir deniz polisi gücünü iş başında tutmak, onlara çok pahalıya mal oluyordu. 1550'ye doğru yalnızca İskenderiye üzerinden her yıl sevk olunan baharat, 40.000 kentali bulmaktaydı. Yalnızca Venedikliler, bunun 12.000

kentalini satın almaktaydılar, yani, yüzyılın başlarındaki bolluk yıllarında aldıkları miktarın aynını...

İstanbul'daki sultanın maliyesi güvencedeydi.

TİCARET YOLLARI

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasındaki ticaret başlıca deniz yoluyla sürdürülüyordu. Sadece, esas olarak Venedik'ten gelen ya da oraya giden birkaç kalem mal, Ragusa veya Spalato'dan kalkmak üzere karayolundan sevk ediliyordu. Diğer bütün mallar, Sicilya açıklarından Akdeniz yoluyla taşınırlar, ya Peloponez'in güneyindeki Modon ve Koron'a, ya da gemilerin Çanakkale Boğazı üzerinden İstanbul'a veya Lövan limanlarına (İzmir, İskenderiye, Beyrut, Trablusşam) yöneldikleri Girit'e ulaşırlardı. Deniz yolculuğunun süresi çok değişkendi ve malların ne zaman geleceği hiçbir zaman bilinmezdi. Marsilya ve Venedik'ten İstanbul'a, eğer hava güzel ve rüzgâr elverişliyse, en az bir ayda gelinir, ama çoğu kez bu süre altmış ile seksen günü bulurdu. İstanbul'dan İskenderiye'ye, çeşitli yerlerde yapılan duraklamalar da dahil olmak üzere on beş günde gidiliyordu. Messina'dan Trablusşam'a yirmi günde ulaşılabılıyordu. Livourne-Tunus arası, çok özel koşullarda altı gün sürerdi ama, yirmi günde gidildiği de olurdu. Bu yavaşlık, kullanılan gemilerin tipi ne olursa olsun, ancak ve azar azar yüzyılın sonlarında aşılacaktır.

Akdeniz'de, özellikle de doğu kesimlerinde, ölümcül bir tehlikeyle karşılaşma tehlikesi her zaman mevcuttu: Barbarosçu veya Hıristiyan korsanlar... Bunlardan korunmak için savaş gemileri tarafından korunan konvoylar oluşturuluyordu. Ama bu sistem ancak çok sayıda gemi yola çıkacaksa ve yılda ancak bir veya iki kez uygulanabilmekteydi. Süleyman'ın zamanındaysa kullanılmadı. Ticaret gemileri, ellerinden geldiğince ya çok az silahlandırılmış ya da tümden silahsız olduklarından, kendi kendilerini savunmaktaydılar. En iyi savunma yöntemi de kaçmaktı. Aksi takdirde gemi içindeki mallarıyla birlikte korsanların eline düşüyordu; o zaman mürettebat ve yolcular, büyük bir ihtimalle kalan günlerini Barbaros'un kadırgalarından birinde forsa olarak ya da bir Cezayir veya Tunus hareminde tamamlıyorlardı.

Demek oluyor ki, deniz ticaretini bekleyen görünmez kazalar, ani fırtınaları ve önceden hesaplanamayan rüzgârları nedeniyle Akdeniz ve Ege denizinde yelken açmanın tehlikeleri bir yana, oldukça fazlaydı. 1604'de, IV. Henry'nin sultan nezdindeki elçisi Salignac Baronu J. de Gontaut-Biron, İstanbul'a ancak bir buçuk ayda ulaşabilmişti. 1 Kasım'da Venedik'ten hareket eden elçi, korsanlardan kurtulduktan, birçok fırtına atlat-206

tıktan ve sonunda kar ve buz gibi bir yağmurun altında Çanakkale Boğazı'nın girişinde gemisi battıktan sonra 19 Ocak günü Osmanlı başkentine gelebilmişti, imdi bu yolculuk, önemli bir kişinin, mükemmel bir gemi ve en iyi mürettebatla yaptığı bir yolculuktu. Dolayısıyla, fazlasıyla yüklenilmiş

ve çoğunluk rasgele toplanmış denizcilerin yönetimindeki küçük ve orta boy teknelerle gerçekleştirilen yolculukların hangi koşullarla karşı karşıya bulunduğu tahmin edilebilir.

Yolculuklar karada ne daha hızlı, ne de daha güvenliydi. İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan başlıca üç yol vardı Bunlardan biri Edirne, Maritza ve Morava vadileri, Plovdiv, Sofya ve Niş üzerinden, Belgrad'a yöneliyordu. Orduya bağlı konvoyların kuzeydeki garnizonlara ulaşmak için ve sultanın Hıristiyan düşmanlarına karşı sefere çıkarken kullandıkları yol buydu. Aşağı yukarı eski *via Egnatia* güzergâhını izleyen bir diğeri Selanik'ten kalkıyor, Manastır, Ohri, Raguza ve Adriyatik limanlarına çıkıyordu.

Nihayet sonuncusu, yine Edirne üzerinden, İstanbul'u aşağı Tuna vadilerine bağlıyordu.

Yollar -daha doğrusu patikalar- taşla, bazen de Arnavut kaldırımıyla döşenmişti. Güzergâh üzerindeki köylerin sakinleri, bunların bakımını sağlamakla yükümlüydüler. Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaşım yolları çağın en mükemmellerindendi. XIV, XV ve XVI. yüzyıllarda inşa edilmiş birçok köprü hâlâ kullanılmaktadır. İstanbul'dan çıkıldıkça Edirne'ye beş, Sofya'ya on ile on iki, Belgrad'a da en az yirmi günde varılabiliyordu.

Balkanlar'da güvensizlik, belki Asya'da olduğundan da daha fazlaydı. Haydut çeteleri, işsiz kalmış

paralı askerler, firari askerler yolculara saldırır, fidye ister ve öldürürlerdi. Hiç kimse hiçbir zaman yeterince silahlı sayılamazdı. Süleyman 1566'da son seferi için Balkan ülkelerinden geçerken, yürüyüş

halindeki birlikler üşüşen haydutlar o kadar çok sayıdaydı ki, "her molada, bunlardan birçoğu idam edilmekteydi".

Asya'da mesafeler çok daha fazla ve yolculuklar iklimin de etkisiyle çok daha çetindi. François Tavernier, "Asya'da tümüyle ekinsiz ve insansız, alabildiğine geniş bölgeler görülür," diye yazmaktadır... "Geçilmesi gereken uçsuz bucaksız çöller vardır ve bunları aşmak su kıtlığı ve Arapların akınları yüzünden tehlikelidir."9 İstanbul'dan hareket eden kervanlar önce İzmit'e yönelirlerdi, sonra da Bursa, Bolu, Amasya ve İzmir yolcularının geçiş noktası olan Tokat'tan gelen ve daha çok kullanılan kervanların da geçtiği Sapanca'ya... Tokat'tan çıkan kervanlardan bazıları Erzurum, Erivan ve İran'daki Tebriz'e doğru giderler, bazıları da ya Sivas üzerinden Diyarbakır'a, ya da Suriye ve Kızıldeniz yönündeki büyük yol ayrımı noktası olan Halep'e yönelirlerdi. Bağdat ve Musul'dan gelen yollarla, Cezire üzerinden Tebriz'den gelenler de Halep'e ulaşıyordu. Bazı kervanlar, belli tarihlerde İstanbul'dan hareket ediyor veya buraya geliyorlardı: İzmir kervanı her hafta, Halep kervanı yılda üç ya da dört kez, İran kervanıysa yılda altı ile sekiz kez işliyordu. İzmir'e gitmek için on ile yirmi gün, İran'a ulaşmak için de iki ile üç ay gerekiyordu.

Ama bütün bunlara rağmen, yine de en az çetin ve en az tehlikeli yolculuklar Türk topraklarında yapılanlardı.10 Yollar görece -çok görece- iyi durumdaydı. Bellibaşlı güzergâhlar boyunca kervansaraylar sıralanmaktaydı ve özellikle ülkenin Asya bölümünde, bunlar her 30 ya da 40

kilometrede bir, yani birbirlerinden bir günlük uzaklıkta inşa edilmişlerdi. Pek çoğu XIII. yüzyılda Selçuklular tarafından yapılmıştı. Osmanlılar bun-207

ları büyütmüşler ve daha başkalarını inşa etmişlerdi. Çoğu kez bu kervansaraylar da tıpkı büyük kentlerdeki hanlar gibi, dini vakıflar tarafından işletilmekteydiler. 1547'de Fransa elçisi G.

d'Aramon'a Türkiye'ye gelişinde eşlik eden Pierre Belon, İbrahim Paşa'nın diktiği "büyük bir yapı" olan ve arkadaşlarıyla birlikte kendisinin de üç gün kalıp yemek yediği Kavala'daki kervansarayı betimlemektedir: "Çorba piştiği zaman," diye anlatır, "Almak isteyen çanağını getirmek zorundaydı.

Ayrıca et ve ekmeğe de veriyorlardı... din ve ırk ayrımı yapmaksızın ve para almaksızın." Bugün hâlâ ayakta olan birkaç kervansaray, tıpkı, kalın duvarları, ortasında küçük mescidi bulunan geniş

avlusunun çevresine yerleştirilmiş kubbeli geniş salonlarıyla, Kayseri-Sivas yolu üzerinde 1236'da inşa edilmiş olan Sultan Han gibi, yüzlerce insan ve hayvanın karınlarını doyurup korundukları o büyük mola sığınaklarının ne olduğu hakkında bir fikir vermektedir.

Kısa mesafeler ve bazen arabaların da kullandığı düzlük bölgeler dışında, bütün taşımalar yük hayvanlarıyla yapılıyordu: Develerle, eşekler ve atlarla, sonra da XVI. yüzyılın sonlarına doğru katırlarla... Arabalar, Avrupa'da ancak XVIII. yüzyılda yaygınlık kazanacak, Asya'daysa çok daha sonraları kullanılmaya başlanacaktı."

1 Lütfi Paşa'nın deyişi.

2 F. BRAUDEL, *a.g.e.*

3 XIV. ve XV. yüzyıllarda, Venedik Babı Hümayun'dan bazı ticari ayrıcalıklar, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'ndan tahıl ithal etme, sonra da İmparatorlukta ticaret merkezleri kurma ayrıcalıkları elde etmişti. Yenilenen ve genişletilen bu ödünler, Cumhuriyet'e Lövan'da hemen hemen eksiksiz bir ticari üstünlük kazandırmıştı, üstelik Memluk sultanları da Venedik'e Suriye ve Mısır'da ayrıcalıklar tanımış bulunuyorlardı. Katalonyalılar ve Fransızlar bu ayrıcalıklardan daha sonra yararlanacaklardır. I. Selim fetihten sonra, ardından da tahta çıktığında Süleyman, bunları sürdürdüler ve bu ayrıcalıklar, Fransa Kralının tebasından olanlara bir statü kazandıran 1535 tarihli antlaşmanın temelini oluşturdu. (Bkz. Ek 15) 41. SUNAR, "Economie et politique dans l'Empire ottoman", *Annales E.S.C.* (3-4), 1980.

5 Yalnız buğdayın değil ama maden cevherlerinin ve dış ülkelere satılması her zaman için yasak olan odun kömürünün kaçak ihracatı, bir yüzyıl sonra azınlıklar, özellikle de Rumlar ve Yahudiler, daha da girişimci hale gelirken merkezi otorite zayıfladığında gelişme gösterecektir.

6 Altın Kumaş dönemidir bu dönem.

7 L. TIEPOLO (BRAUDEL) tarafından anılmaktadır, *a.g.e.*). Bkz. H. İNALCIK, *The Ottoman Empire, Conquest, Organisation and Economy*, Londra, 1978 ve *The Ottoman Empire, the classical Age*, Londra, 1973.

8 Erdel her yıl Eflak'ten 35.000 florin karşılığında 300 kentalden fazla karabiber ithal etmektedir (S. Paul PACH. *Melanges Braudel*).

9 J. B. TAVERNIER, *Les six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes*, Paris, 1717.

10 Adı bilinmeyen bir Fransız, 1528'de "Ülke güvenlidir ve yol kesen bir tek şaki ve hayduttan söz

edilmemektedir. Çünkü imparator hiçbir eşkıyalığı ve hırsızlığı bağışlamaz" diye yazmaktadır. (BRAUDEL tarafından anılmaktadır, a.g.e) 1' Osmanlı Türkiye'sinde, arabaya değil, demiryoluna öncelik verilecek, XIX. ve XX. yüzyıllarda, Anadolu'yu birleştirecek olan da demiryolu olacaktır. Karayolları, ellili yıllarda Menderes hükümeti tarafından başlatılan karayolu şebekesini geliştirme politikasıyla ancak 1960'lara doğru geniş ölçüde kullanılır hale gelecektir. Ankara'da görev yapan bir yabancı diplomat, 1939'da bu kentten İstanbul'a yaptığı yolculuğu anlatan bir broşür yayımlamıştı! Bizzat biz 1950'ye doğru, bugün beş ya da altı saatte alınabilen bu yolu (560 kilometre) kat edebilmek için on iki saat harcamıştık.

208

IV. BÖLÜM

KIRSAL KESİM VE KENTLER

İstanbul bütün Türkiye demek değildir, böyle olmaktan da çok uzaktır üstelik. Kırsal kesimde ve uzak kentlerdeki yaşam, esasta başkent halkınınkinden farklı görünmese bile, Anadolu'da ve Balkanlarda, boyunduruk altındaki Devletlerde ve uzak eyaletlerde herkes için aynı koşullarda sürmez. Makam ve servetleri itibariyle bir küçük azınlık hariç tutulacak olursa, bu yaşam herkes için çetindir. Ama acaba Orta ve Doğu Avrupa'daki, hatta Batı Avrupa'daki Hıristiyan ülkelerin haklarının sürdürdükleri yaşamdan, daha mı az çetindir?

Osmanlı işgali birçok bölgede o güne kadar Hıristiyan feodallere tabi olan halkların kaderini değiştirmişti, işgal -koşulların ve insanların izin verdiği ölçüde de olsa- önce Anadolu'da sonra da Avrupa'da ve Doğu'da, Müslüman beyliklerin ve Hıristiyan devletlerin, çoğunluk anarşi içinde çalkalanan despotluklarının yerine, disiplin ve adalet içinde yönetilen bir imparatorluğun düzenli ve otoriter merkeziyetçiliğini getirmişti.

KÖYLÜLER

Türk köylüsü, ya da *reaya*, ne satın alınabilen ne de satılabilen özgür bir kişiydi. Dilediği yere gitmesi yasaklanmış değildi; ancak gitmek istediğinde belli bir harç ödemesi gerekiyordu. Bazı durumlarda Sipahi, köylüyü geri dönmeye zorlayabiliyor idiye de daha önce kadıya başvurup, fetvasını almak zorundaydı. Bu kuralların, koşullara ve bölgelere göre değişen bir çok istisnaları vardı: Reayanın kente yerleşmesinin hemen meşrulaştırıldığı durumlar olduğu gibi, bazı *Kanunnamelerde* bunun için yirmi yıllık bir süre öngörülüyordu. Ne olursa olsun, köylünün durumu Orta Çağın Batı Avrupa'sında, Yeni Çağın başlarında da Doğu Avrupa'da yaşayan serilerinden çok farklıydı. Şeriat kuralları ve sultanlar tarafından konmuş yasalara göre anlaşmazlıkları çözen Kadılar tarafından ve yalnız onlarca yargılanabilirlerdi. Sipahi ancak verilen kararları uygular ve para cezalarını tahsil ederdi, hepsi buydu.

Sık sık kıyaslanageldiği Avrupalı derebeyi-nin tam tersine, Sipahinin herhangi bir yargılama yetkisi yoktu. Demek ki güçler ayrılığı tamdı.

209

Köylünün toprağı hiçbir zaman elinden alınmazdı. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak, sultanın mülküdür (vakıflara veya özel bir düzene tabi topraklar dışında) ve de köylü, gerçekte uzun süreli bir kiracıdır: Çocukları ya da dul eşi, yöreden yöreye değişen kurallara uygun olarak onun ölümünden sonra toprağı sahiplenmeye devam edebilirlerdi. Reayanın, eğer Devlet'in temsilcisinden1 izin almışsa, toprağı satmaya da hakkı vardı. Sistem, toprağın hiç ara verilmeksizin işleneceğı ve dolayısıyla kendisine hizmetle yükümlü olan askere, yani Sipahi'ye belirli bir gelir sağlayacağı hususunda Devlet'e güvence verecek ölçüde, yeterli esnekliğe sahipti. Reayaya gelince, o da kendisini ve ailesini yaşatmaya yetecek büyüklükte bir toprak edinmiş olmanın güvencesine kavuşmuş oluyordu.

Köylünün toprağına karşılık ödediğı vergi, bu toprağın genişliğiyle orantılıydı. Üretici Müslümansa, bu vergiye *resmi-i çift*, Hıristiyansa *ispence* denirdi. Bunların, Osmanlılar zamanındaki tutarları, her beylikte ve her devlette daha önceden hazırlanmış mali rejimlerden ötürü bir eyaletten ötekine büyük ölçüde değişmekteydi. Mükellefin kişisel konumuna göre de değişiklikler gösteriyordu... Vergilerle ilgili her türlü bilgi, otuz yılda bir açıklanan ve içinde her ergin yöre sakininin adı, toprağının büyüklüğü ve ödediğı vergi tutarının kayıtlı olduğu *tahrir* adı verilen cetvellere geçiriliyordu. Vergi miktarı parasal karşılığıyla hesaplanıyor, ama aynı olarak, yani tahılla ödeniyordu. Bazen bazı mallardan (koyunlardan, domuzlardan, değirmenlerden) veya evlilik, bina yapım ya da satın alımı gibi işlemlerden de resim alınırdı. Bunlar Örf adı verilen, yani resmi otoriteden kaynaklanan haklar arasındaki vergilerdi. Bunlara bir de Şeriat'ten kaynaklananlar ekleniyordu. Toprak vergisi doğrudan tımar sahibine verilir, diğerleri mültezimlere ödenip, onlar aracılığıyla sancakbeyine aktarılırdı.

Upuzun bir liste oluşturan bütün bu vergi ve yükümlülükler köylüyü eziyor muydu? Bunları ödedikten sonra ne kalıyordu? Sefalet mi, yoksa rahat bir yaşam mı? Bu soruların yanıtı bir bölgeden diğerine, daha çok da bir dönemden ötekine değişmektedir. Öyle görünmektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan köylülerin kaderi, bu bakımdan da Avrupa'nın kırsal kesimlerinde yaşayan insanlarınkinden daha iyidir. Hıristiyan ülkelerin, derebeylerinin uyguladığı baskının öcünü almak üzere evlerini ve tarlalarını ateşe verdikten sonra İslam topraklarına kaçan köylüleri, bu gerçeğin kanıtıdır. Hıristiyan halkların, sultanın ordularını sevinçle karşılamaları da bir başka kanıttır. Osmanlı düzeninde baskı uygulayabilecek kişinin -Tımar sahibinin- köylü üzerinde hiçbir egemenlik ve yargılama hakkı bulunmuyordu. Yalnızca, vereceğı karar olmaksızın hiçbir zorlayıcı önlemin alınmadığı Kadı'nın yargı yetkisine koşut bir polis görevi ile belirli kural ve "ölçülere" uygun olarak salınan vergileri toplama yetkisi vardı. Merkezi Devlet'in otoritesi, aşama aşama ta en uzak köşedeki reayaya kadar iniyordu ve reaya adalet istemek üzere sultanın kendisine kadar, bu hakkı hiç kimse tarafından yadsınmaksızın ulaşabiliyordu.

Bu durum -kaçınılmaz olan kimi "kusurlar" bir yana bırakılacak olursa- Kanuni'nin saltanatının son yıllarına kadar böylece devam edecektir. Ondan sonra her şey, daha başka alanlarda olduğu gibi bu alanda da ileride göreceğimiz üzere bozulmaya başlayacaktır. Mültezimliğin yaygınlaşmasıyla birlikte, vergi yükü de ağırlaşacak ve otorite

bozulacaktır. O zaman yavaş yavaş Tımar sisteminin yerini alan ve büyük toprak mülkiyetinin getirdiğı bir yeni sınıfın baskısı gündeme gelecektir.

Ne çok mutlu, ne de hiç kuşkusuz tümüyle perişan durumdaki bu Anadolu ve Rumeli köylüleri, nasıl ve nerede yaşıyorlardı? Büyük çoğunlukla, küçük köylerde ve kasabalarda... Akdeniz'i çevreleyen alemin tümünde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da birdenbire artan nüfus büyük ölçüde dağınıklık gösteriyordu.

Ancak, ulaşım güçlüklerine rağmen, köylerin birbirleriyle ve kentle ilişkisi bulunuyordu. Bölünme daha çok Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında görülmekteyse de her iki kesim sanıldığı kadar derin bir şekilde ayrılmamışlardı birbirlerinden... Karşılıklı düşmanlık gösterileri çok enderdi. Hoşgörü, her zaman düşmanlığa baskın çıkmaktaydı.

İmparatorluğun Avrupa kesiminde, Rumeli'de, kırsal alanlarda ve kentlerde yaşayanların büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Büyük Türk zenginleri, daha çok Tesalya gibi ovalık araziye yerleşmişti. Hıristiyanlar dağlara çekilmişlerdi. Bu durum, onların dini ve etnik özelliklerini korumalarına da imkân verecek, ulusal doğuşlarını yeniden kolaylaştıracaktır.

Anadolu'da, Müslümanlar ve Hıristiyanlar (çoğu Ortodoks Rumlardır), daha sıkı bir şekilde kaynaşmış

durumdaydılar. Yaylada, vadilerde ve içerdeki düzlüklerde, 1923 yılındaki mübadeleye kadar yaşamını sürdürecektir olan büyük bir gayrimüslim nüfus, Türklerle komşuydu. Herkes kendi köşesinde, caminin, bazen *bir zaviye'nin*, ya da kilisesinin çevresinde kümelenmiş olarak, birbirine karşı dini ya da ırkçı herhangi bir kin gütmeksizin yaşamaktaydı. Adak yapılan yerler, çoğu zaman bir ve aynı yerlerdi: Bir Hıristiyan azizin mezarı da Müslümanlar tarafından saygıyla ziyaret edilirdi ve kimi kutsal ağaçlar, Hıristiyanlarca da Müslümanlarca da kutsandı. Hıristiyan bir azizin mezarını ziyarete gelmiş Müslüman hacıların yöredeki kilisede geceledikleri her zaman görülen bir şeydi. Türkler, sultanın hizmetine giren kişiler dışında insanları din değiştirmeye zorlamamışlardır. Her türlü düşüncenin ötesinde de Osmanlı Devleti, Hıristiyan tebadan alınan özel vergiden yoksun kalmak istememiştir.

Bu halklardan çoğu, özellikle de dışarıyla teması olmayan bölgelerde oturanlar, kapalı ekonomi içinde yaşamaktaydılar. Kendi kendine yeterlilik genel kuraldı. Kadınlar ailenin koyunlarını kırkar, yünü eğirir ve dokur, erkeklerse derileri işler, deri eşya ve çoğunluk tahtadan yapılan, tarlada kullanılacak aletleri imal ederlerdi. Kat kat yerleştirilen yün ve kıllardan yapılan keçelerin hazırlanması uzun bir emek gerektiriyordu. Soğuk Anadolu yaylasıyla Balkanlar'da pek çok işte kullanılıyordu keçe: Halı ve çadır, örtü, çoban kepeneği, takke vs. olarak... Ordunun ihtiyacı için de keçe üretilirdi.

Bütün yiyecek, ağıldan ve sebze bahçesinden sağlanıyordu. Sütten mamul gıdalar beslenmede önemli bir yer tutmaktaydı: Peynir, soğanın yanı sıra her yemekte bolca yenen yoğurt, ekmek, tuz, salatalık, yaş veya kuru meyveler beslenmenin başlıca unsurlarıydı. Bayramlarda, koyun eti ile pilav ve süt, bal, fındık ve bademle yapılan tatlılar yenirdi, içki olarak su ve boza vardı. Yağlar, Anadolu koyunlarından elde edilen kuyruk yağlarıydı. Kuyruk yağı, hem mutfakta, hem de mum imalinde kullanılıyordu.

Her ailenin, sayısı değişen, ama onsuz olunamayacak bir sürüsü bulunurdu. Bir, iki inek, bir çift öküz ya da manda, bazen bir at, ama çoğu zaman bir eşek, keçiler ve bazen de kümes hayvanları... Bir

bahçe, günlük sebze ihtiyacını karşılamaktaydı.

211

Sürünün niteliği, bölgelere göre elbette değişiklik **gösteriyordu: Yüksek yörelerde**, ovalara oranla daha çok sayıda keçi ve koyuna **rastlanıyordu; güneyde develer** çoğunlukta idi, Rumeli'deyse daha çok at vardı. Aynı şekilde, **Akdeniz kıyılarında koyun** yağının yerini zeytinyağı almıştı; daha başka bölgelerde de **keten veya ayçiçek yağı... Bal**, hem çeşitli tatlıları hazırlamak, hem de kimi besinleri **tatlandırmak amacıyla bolca tüketiliyordu** ve arıcılık çok yaygındı. Bazı yöreler, **bu arada Trabzon yöresi, ürettiği balı** İstanbul'a bile gönderiyordu. Türkler balığa fazla düşkün **olmadıkları için, deniz ürünleri** kıyı bölgelerinde bile sofralara pek girmemişti. **Balık, daha çok kurutulmuş halde** yenmekteydi.

Beslenmenin temeli, o çağ Avrupası'nın tümünde **de olduğu gibi, bu bölgelerde de** hiç kuşkusuz tahıla dayanıyordu. Anadolu yaylasında **en başta buğday ekilmekteydi**. Arpa ile birlikte başlıca tarım bitkisi olan buğday, Tuna **ovalarıyla Tesalya'da da yetiştiriliyordu**. Verim -o sıralar bire altı olan Batı Avrupa'ya **oranla düşüktür- ender olarak bire dördü** geçiyordu, çoğunlukla bunun altındaydı, ki **bu da beş kişilik bir Türk ailesinin** yaşaması için gerekli olan 1.500 kiloyu sağlamaya **ancak yetiyordu. Balkan ülkelerinde** verim biraz daha iyiydi. Ancak verginin, beslenmesi **için çiftçiye kalan miktarın yedide** birini bazen daha da çoğunu götürdüğü de **unutulmamalıdır**.

Pirinç, satınalma gücü olanlara özgü lüks bir gıda maddesiydi. **Anadolu'nun batısında**, Kilikya'da, Balkanlar'da, Mısır'da, sulamaya elverişli **yörelerde yetiştiriliyordu**. Şeker kamışı Mısır ve Kıbrıs'ta, şarapsa Yunanistan, Trabzon ve **Tuna ülkelerinde** üretilmekteydi.²

Konutlar alabildiğine ilkeldi: Samanla karıştırılan **çamurla örülmüş duvarlar, toprak** ve çalı çırpıdan oluşan bir dam ve uçmaması için üzerine **yerleştirilen büyük taşlar** (deprem açısından son derecede tehlikeli bir alışkanlık). Bazen de **evler bir tepenin yamacına** oyulurdu ki, bu durumda duvarları kazılan toprak **meydana getiriyordu. Yere kilimler**, deve tüyünden dokunmuş halılar ve keçeler seriliyordu. **Dipte, bir perdeyle bölünmüş** olan kısım, kadınlar içindi; ön tarafta da tek göz bir **oda bulunurdu. İçinde tezek yakılan** ocağın üstünde bir kazan asılıydı. Tezeği, yazları **kadınlar hazırlayıp güneşte kurutulurlardı**. Tek göz odanın bitişiğindeki ahır, Anadolu ve **Balkanların çetin** kısmında, **hayvanların** sıcaklığını evin içine iletiyordu. Bu evlerde mobilya **bulunmuyordu, deri torbalar**, bazen de giysilerin saklandığı tahta sandıklar vardı. Erzak ise (**tahıl, yağ, kurutulmuş et** ve meyve) toprak küpler içinde korunuyordu.

Yılın günleri sevinçleri ve açılılarıyla, tarladaki **çalışmanın temposuna koşut olarak**, aralarına serpiştirilmiş dini ve anlamı hanidir **unutulmuş çok eskilerden gelen bayramları** kutlayarak geçmekteydi. Ramazan sonundaki **Şeker Bayramı ile Kurban Bayramı'nda** karşılıklı armağanlar verilir, et ve tatlı yenirdi. Kışın **sonunda danslar ve adaklarla**, günlerin uzayıışı ve ilkbaharın gelişi kutlanırdı. Bu eğlencelere **bütün köy halkı katılırdı. Her yörenin, kökleri zamanın derinliklerinde** yitmiş özel **dansları vardı. Erkekler ve kadınlar** hep ayrı ayrı, bazen ikişer ikişer, bazen bir daire veya **yarım daire meydana getirerek**, bayramlık giysileri içinde kadınlar başlıklarına **altınlar**

iliştirmiş, erkekler bellerine -eğer varsa- parıldayan silahlarını yerleştirmiş olarak bu dansları yaparlardı.

Müslüman halkın dans ve şarkıları Hıristiyan etkisinde kalmış mıdır? Tam tersine, 212

asıl Türklerin fetihten sonra Balkan ülkelerinin folklorlarını alabildiğine etkiledikleri söylenebilir.

Türklerin folkloru, kuşkusuz, çoğunluk zaviyeler aracılığıyla İslam'ın etkilerine de maruz kalan Orta Asya'daki eski köklerine dayanmaktadır.

Bazı kentlerde, yılda bir veya birkaç kez panayırlar kurulurdu: Bütün komşu kasaba ve köylerden insanlar bu panayırlara koşarlardı. Bunlar aynı zamanda ticaretin yanı sıra, eğlenmek ve bir araya gelmek için de birer vesileydiler. XVII. ve özellikle de XVIII. yüzyılda, ticari tarım geliştiği ölçüde, bu panayır ve pazarlar da çoğalacaktır. Kent pazarları kırsal kesimdekiler aleyhine önem kazanacak, bunun sonucunda da kentli ve köylü topluluklar arasındaki bağlar sıkılaşacaktır. O zaman kentlerin tarım üzerindeki etkinliği daha da çoğalacaktır, zira köylüler borç alacakları kişiler bulmak amacıyla kentlere geleceklerdir.

Göçebeler

Başlangıçta göçebe olan Türkler, Selçuklular zamanında çabucak Anadolu'ya yerleştiler. Büyük Oğuz boyları yerleşmek için Karadeniz ve Akdeniz'in nemli ve sıcak kıyıları yerine, iklim ve bitki örtüsü bakımından Orta Asya'ya daha yakın olan yüksek yaylaların vadilerini tercih ederek bölündüler.

Sultanlar da onların yerleşik düzene geçmelerini teşvik ettiler: Böylece pek rahat durmayan, köylülerle sık sık çatışan ve ilk fırsatta kervanlara saldırıp yolcuları soyan, köyler halkını yağmalayan şakiler olarak çeteleşen bu insanları, daha kolay denetleyebiliyorlardı. Bir kez yerleşik düzene geçtiklerinde, vergiye bağlanmaları da daha kolay oluyordu.

Bununla birlikte, bütün aşiretler yerleşik düzene geçmedi; tam tersine, çünkü -sayıları giderek azalsa bile- bugün de göçerlik sürmektedir. XVI. yüzyılda Yörük adı verilen birçok aşiret, Doğu Anadolu ve Güneybatı'da, Ankara ve Eskişehir arasındaki bozkırlarda, Toros yörelerinde dolaşıp durmaktaydı.

Rumeli'de, göçerlere daha çok Makedonya ve Trakya'da rastlanıyordu. Ancak her yerde göç düzenleri birbirinin eşiydi: Yazı geçirdikleri kıyılara koşut uzanan dağlardan, kışın daha yumuşak bir iklimi olan alçak ovalara inerlerdi, yani 100 ile 200 kilometrelik bir mesafe kat etmekteydiler.

Rumeli'deki aşiretlerin örgütleniş biçimlerindeki zayıflıklar, iktidara bunları kolayca kontrol altına alıp, hatta askerlik hizmetine bile koşabilme imkânını veriyordu. Buna karşılık Anadolu'da Devlet Otoritesi bile onlardan çekiniyordu: İran hemen aşağıdaydı ve Şiiilik aracılığıyla sürdürülen Safevi propagandası her an imparatorluğun güvenliğini tehdit edebilirdi. İranlıların yoğun biçimde destekledikleri pek çok ayaklanma, XVI. yüzyıl boyunca -ve daha sonraları- Osmanlı yönetimini çeşitli tarikatların çok uzun zamandan beri aralarına tehlikeli siyasi ve sosyal huzursuzluk tohumları serptiği göçer aşiretlere karşı harekete geçmek zorunda bırakacaktır. Çatışmaların ardı arkası kesilme-yecektir. Aşiretler İran'a göçmek isteyecekler, ancak Osmanlılar buna engel olacaklardır. Bu sınır bölgesi, XVI. ve XVII. yüzyıllar boyunca hemen hemen kesintisiz biçimde süren Osmanlı İran

savaşları dışında da sürekli kana bulanacaktır.

Köylülerle göçerler arasındaki ilişkiler de her zaman iyi değildi. Çatışmaların nedeni, çoğunlukla tarladaki ürünün göçerlere ait sürüler tarafından zarara uğratılması ve 213

çapulculuktu. Bu yüzden yöneticiler, göçerleri ekili alanların uzağındaki güzergâhlardan geçmeye zorlardı. Eğer köylüler yerleşik düzene geçmiş eski göçer aşiretlerindense, ilişkiler daha iyi kurulurdu. Kimi zaman da farklı tarikalara mensup olma nedeniyle bölünmeler olurdu. Ancak göçerlerin birbirlerine karşı şiddete başvurdukları pek sık görülen olaylardan değildi. Göçerler çiftçilere, deriden eşyalar, yün dokumalar ve madenden imal ettikleri aletleri satıyorlardı.

Birçok yörede, göçerlerle köylüler arasında çok belirgin bir fark da yoktu. Zorunluluklar karşısında, çiftçilerin evlerini, topraklarını terk edip, sürüleriyle birlikte çadır hayatına dönerek yeniden göçerleştikleri, sonra bir başka yerde yeniden yerleşik düzene döndükleri sık sık görülmekteydi. Bir kısmıysa yarı-göçer sayılabilirlerdi: Kışı, ekip biçtikleri topraklarının ortasındaki kulübelinde geçiriyor, yaz gelince, çadırları ve sürüleriyle birlikte dağa çıkıyorlardı.

Bununla birlikte, bu tür yaşayanlar azınlıktaydılar. Göçerlerin çoğu bütün bir yılı, kendileriyle birlikte taşıdıkları çadırlarında geçirirlerdi. Her göçer ailesinin bir ya da birkaç çadırı olur veya örtünme adetleri olmasa bile, halı ve keçelerle bölünmüş bir kısmı kadınlara ayrılan büyük bir çadırda yaşarlardı. Çok eşlilik, alabildiğine yaygındı ve her kadının kendi görevi vardı; biri yün örerken, diğeri hayvanlarla ilgilenir, bir başkasıysa yemek pişirirdi. Eşyaları da köylülerinkilerden bile azdı: Bakır veya tahtadan birkaç parça şey, deri çanta ve heybeler, bir de dokuma tezgâhı. Başkaca bir şeyleri yoktu... Beslenmeleri de çok sadeydi: Başta süttten mamul yiyecekler, peynir ve yoğurt, bir de içinde tezek veya ağaç yaktıkları ocağın üzerinde pişirdikleri yufka ekmeği...

Göçerler, büyük çoğunluklarıyla çobanlık yaparlardı. Koyun ve keçi sürülerinin yanı sıra, kimi yörelerde atları ve develeri de olurdu. O taktirde bu atlarla develeri, kervanlara, ya da Padişah beraberinde iâşe ve ibadesi gereken on binlerce askerle savaşa gittiğinde orduya kiralarlardı.

XVI. yüzyılda çok sayıdaki Kürt aşireti, hâlâ büyük bir kısmıyla göçer durumdaydılar. Yerleşik düzene çok yavaş ve kısmen geçeceklerdir, zira bugün bile Doğu Türkiye' de Kürtler, dağ bayır dolaşmayı sürdürmektedirler. Belki de Med'lerin³ soyundan gelen Kürtlerin yaşadığı bölgeler, büyük kısmıyla bugünkü İran ve Irak topraklarından olmak üzere Karadeniz'den Mezopotamya'ya, Güney Toroslar'dan İran yaylalarına kadar uzanmaktadır.

Günlük yaşayışları, Türk göçerlerinkinden hiç farklı değildi. Mevsimlere göre, ovalardan dağların yamaçlarına, keçi kılından siyah renkli, büyük ve basık çadırlarıyla durmadan yer değiştirirlerdi.

Kadınların yaşadığı mekan, erkeklere ait kabul bölmesinden kamyş veya keçe bir perdeyle ayrılmıştı.

Kadınlar örgü örer, kumaş dokur, ev işleriyle uğraşırken, erkekler de sürüyle ilgilenir ve koyunları kırkardı. Onlarda da beslenme, tahıl ve peynire dayalıydı.

Kürt köylerindeki evler de tıpkı Türk köylülerinin evleri gibi, güneşte kurutulmuş kerpiçten yapılmıştı, çatıları da çamurla güçlendirilmiş kamyşlarla kaplanmıştı. Geride, kadınlara ayrılan

bölümle birlikte, tek bir odadan oluşmaktaydı bu evler. Yer bu evlerde de topraktı. Tam ortada tandır bulunurdu. Dağlık bölgelerdeyse bazıları mağaralar içinde, bazıları da bir öndekinin çatısı arkada ve daha yüksekte kalan tarafından taraça olarak kullanılan, çok katlı yapılarda barınıyorlardı.

214

Günlük yaşayışları ve dinleri bakımından -büyük çoğunluğu Sünni Müslümandır-Kürtler, XVI.

yüzyılın sonlarında bile sultanların imparatorluğuna tümüyle dahil edilebilmiş değillerdi. Fetih henüz tamamlanmıştı. I. Selim, ülkeyi 1516-1517 yıllarında işgal etmiş ve Kürt beylerinden birçoğuna özerklik tanımıştı. Süleyman, iki Irak seferi sırasında bölgedeki denetimini güçlendirmişti, ancak geniş

bölgelerin kaderi hemen her köşede, güçlerini korumakta olan yerel yöneticilerin keyiflerine göre, bazen Şah'ın, bazen de Sultanın otoritesine bağlı kalmaktaydı. Uzun yıllar boyunca, halklar yerel yöneticileri dışında yönetici tanımayacaklardır. Kargaşa, ancak Safevi hanedanı zayıflayıp sonra da tarihten silindiğinde, Doğu Anadolu'nun tek hakimleri olarak Osmanlılar kaldığı zaman dinecektir.

Hıristiyanlar

İmparatorluğun her köşesine yayılmış olan Hıristiyan nüfusun sayısı, hiç de küçümsenecek miktarda değildi. Rumeli'dekiler, çoğunluk Ortodoks Hıristiyanlardı -Sırlar, Bulgarlar, Yunanlılar ve başkaları.

Anadolu'daysa Ermeniler çoktu. Doğu Anadolu'nun Hıristiyan halkı açısından, Osmanlı işgali gündelik yaşamı hiç değiştirmemişti. Avrupa'daki Hıristiyanların yaşamını ise daha iyileştirmişti.

Osmanlı'nın tek istediği, vergilerin düzenli biçimde ödenmesi ve barışın bozulmamasıydı. Din özgürlüğü tamdı, can ve mal güvenliği de titizlikle korunuyordu. Örf ve adetler, eskisi gibi devam etmekteydi. Dinsel ve batıl inançlar sarmaş dolaştı. Yarım Hıristiyan, yarı putperest bayramlar, tatili ve eğlenceyi de birlikte getirmekteydiler. En büyük bayram, çok uzak bir putperest geçmişten kaynaklanan adetleriyle Paskalya yortusuydu: Mumlar yakılır, bir kısmı hastalıklara karşı kullanılmak üzere saklanacak olan kırmızı Paskalya yumurtaları kaynatılırdı. San Yorgo bayramında, Müslümanların Hıdrellezinde olduğu gibi, ilkbaharın gelişi kutlanırdı. Yine tıpkı Müslümanlarda görüldüğü gibi, bayramlar şöenlerin, şarkıların ve Müslümanlarınkileri andıran dansların sergilendiği birer fırsattı. Doğumlar, evlenmeler, özellikle de cenaze törenleri gürültülü bir şekilde geçirdi.

Haykırış ve hıçkırıklar, ölüyü mezarına uğurlayana kadar devam eder, sonra ölenin anısına kavrulmuş buğday ve kurutulmuş meyveler yenirdi.

Her köyün, en az cemaati kadar fakara ve eğitimi asla onlardan fazla olmayan bir papazı, bir de nazarı defedip, hastalıkları iyileştirdiğine inanılan bir yaşlı kadını olurdu. Doğaüstü olaylardan fazlasıyla korkulduğu gibi, kötü güçleri kovabilmek için "bilen kişinin" formüllerine, büyülerine ve yardımlarına her zaman ihtiyaç duyulurdu. Ta uzaklardan kalkılır kutsal ziyaret mahallerine, azizlerin

mezarlarına, ayazmalara adak adamaya gelinirdi. Kadınlar da erkekler de cesurdular ve bazen Ermenilerle Kürtleri karşı karşıya getiren kanlı kavgalarda bütün bir köy halkının çatışmaya girdiği olurdu.

Konutlar da Müslümanlarınkilerden hiç farklı değildi: Kerpiçten yapılmış büyük bir oda, bir ahır, bir sebze bahçesi, çevresinde de tarlalar... Ermenilerden birçoğu, aynı yörede oturan Türkler gibi mağaralarda, ya da tepelere oyulmuş kovuklarda yaşıyorlardı. Her evde gece gündüz önünde bir mum yanan bir ikona bulunurdu.

Toprak, Müslümanlar tarafından da kullanılmakta olan, aynı ilkel aletlerle işleniyor, 215

hayvanlar, Müslümanlarınkiyle aynı olan ilkel yöntemlerle yetiştiriliyordu. Kadınlar örgü örüp kumaş

dokuyor, ev işleriyle uğraşıyor, peynir yapıyorlar, erkekler de diğer işleri üstleniyorlardı. Hayat, küçük nüanslar dışında, konuşulan dil ve inanılan din hangisi olursa olsun, bir farklılık göstermiyordu. Bazı bölgelerde hayvancılık önde gelmekteydi, bazı bölgelerdeyse tarım... Şurada burada, Yunanistan'da, bazı Balkan ülkelerinde, hatta Anadolu'da bağcılık yapılıyordu. Rumlar kıyı şeridi boyunca sünger avcılığı yapıp, daha sonra kurutacakları balıkları avlarsa da başlıca uğraş, son on yıllara gelene kadar olduğu gibi, her yerde insanlara beslenme ve yaşam imkânını veren tarımdı.

Uzak Eyaletler

İktidar merkezlerinin daha uzağında başka uluslar, özerk eyaletlerin, sınır vilayetlerinin, tabiyete alınmış beylik ve prensliklerin halkları, Padişahın hakimiyeti altında yaşamaktaydılar.

Hepsini ayrı ayrı anlatmanın çok uzun süreceği bu halklar, Osmanlı imparatorluğu'nun hakimiyeti altında da ondan önce nasıl yaşamaktaysalar öyle ve çoğu çok uzaklardaki başkentten kendilerini yönetmekte olan otoriteden hiç çekinmeksizin hayatlarını sürdürmekteydiler. Büyük bir kısmı, sadece geleneksel yöneticilerini, öteden beri bağlı oldukları örf ve adetleri tanıyorlardı. Osmanlı da bu duruma göz yumardı, yeter ki vergiler düzenli olarak Devlet'in kasalarını doldursun ve barış

bozulmasın... Pek seyrek olarak müdahalede bulunurdu, ama müdahale ettiğinde de ödün vermezdi.

Türkmence konuşanlar ve Dürziler bu halklar arasında en savaşçı olanları, Bedevilerse en çapulcularydı. Ateşli silah taşımak her ne kadar yasaksa da, herkes az veya çok silahlanmıştı. Devlet otoritesi bu konuda da onları kendi hallerine bırakmıştı ve çoğu zaman bu insanları güç kullanarak yola getirmektense, bazı bölgelerde güvenliğin sağlanması -vergi bağışıklığı karşılığında- onlara bırakmıştı.

İstanbul'un varlığı, çoğunluk fetihten önce varolan ve Osmanlıların hemen hiçbir zaman değiştirmedikleri kurulu düzeni kontrol etmekle yetinen bir vali, kadılar, maliye memurları ve tabii bir de askeri garnizondan ibaretti. Bu uzak eyaletlerin valileri, *has* sahibi değillerdi; onun yerine, özel bir uygulamaya tabiydiler. Sultan, yerel harcamalar düşüldükten sonra saptanan belirli bir haraç ve ihtiyaç duyduğunda kendisine sağlanacak olan askeri birliklerle yetiniyordu. Örneğin Mısır, XVI. yüzyılda sultana yılda 400.000 ile 800.000 altın ve çok büyük miktarlarda şeker, pirinç, üstüğü, güherçile vs. yi de malla ödeme olarak gönderiyordu. Tımar sisteminin yerleşmiş olduğu Irak ve Suriye'nin bazı bölgeleri dışında, Arap eyaletlerinde de benzer bir düzen kurulmuştu. İmparatorluğun çok uzak ve ulaşılması güç bölgelerinde, Ermenistan'da, Kürdistan'da, Arnavutluk'un kuzeyinde, Orta Anadolu'daki bazı Türkmen aşiretlerinde yerel yöneticiler, hemen hemen eksiksiz bir özerklikten yararlanmayı sürdürmekteydiler. Daha başka yerlerdeki beylikler, şu veya bu ölçüdeki sıkı tabiyet bağlarıyla Osmanlı Devleti'ne dahil edilmişlerdi, tıpkı Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Beylerbeylikleri, Cengiz'in soyundan gelen Giray'ların yönettiği Kırım Hanlığı gibi... Mekke ve Şerifi de özerkti, Orta Avrupa'daki Hıristiyan Devletler, Boğdan, Eflak, Karadağ, Erdel de...

216

KENT HAYATI

Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik tarihi koşullarda doğup gelişmiş, birbirlerinden yüzlerce kilometre uzaklıktaki kentlerinin ortak özelliği, bir ve aynı uygarlığın -İslam uygarlığının- ürünü olmalarıdır ve bu durum, hepsine de bir süre sonra, onlara, Batı'nın ve Güneydoğu Asya ile Uzakdoğu'nun Müslüman olmayan kentlerinden alabildiğine farklılıklar gösteren birtakım çizgiler kazandırmıştır.

Öteki Müslüman devletlerde olduğu gibi, Padişahın imparatorluğunda da semtlerin yerleşimi her

kentte aynıdır. Merkezde, kutsal ve ayrıcalıklı bir mekân, kentin kalbi olan, manevi ve akli bir düzen içinde, her şeyin kendisinden çıkıp yine ona döndüğü büyük cami bulunmaktadır. Çevresinde alışverişin yapıldığı sokaklar, pazar, hanlar, hamamlar yer almaktadır; bunlardan sonra, çok titizlikle uyulan bir sıralama halinde, en onurlu meslekleri barındıran yerler kitapçılar, buhur ve koku satıcıları, ipekçiler gelir, biraz daha ileride de dericilerin, halıcılarının, koşumcularının, kumaşçıların vb. dükkânları sıralanmıştır. Nihayet, "çember" in merkezinden en uzakta da, en az saygı gören ve en çok koku yapan işyerleri vardır: Sepiciler, boyacılar vb... Bütün bu meslekler, her biri ayrı bir semtte yoğunlaşmak üzere bir araya getirilmişlerdir, yalnızca fırıncılık türünden kimileri her zaman el altında bulunmaları gerektiği için, kentin her köşesine dağılmış durumdadırlar. Daha uzakta, bahçeler arasında, kentin yerleşim mahalleri yer almaktadır, sonra da kırsal kesimden yeni gelmiş, yarı kentli, yarı çiftçi halkın, daha fakir görünüşlü konutları gelmektedir. Nihayet her yerde, kentleri çoğu zaman büyük bir alan boyunca çevreleyen mezarlıklar... Bazen de geceleri kapıları sıkıca kapatılan surlar...

Başkentte olduğu gibi, halk etnik kökenlerine ve dinlerine göre gruplanmıştır. Yönetimin kabul ettiği tek örgüt olan loncalar, çok önemli bir rol oynamaktadırlar. Başkanları, üyelerinin ödeyecekleri vergilerden, onların davranışlarından, kurallara saygı göstermelerinden sorumludurlar. Hiç değilse bazı yörelerde, loncalarla tarikatlar, İstanbul'da olduğundan çok daha fazla içli dışlıdırlar. Devlet bunları izlemekte, ancak yalnızca kamu düzeninin bozulduğu hallerde müdahale etmektedir. Büyük ve orta büyüklükteki kentlerde, polis görevi Yeniçerilere verilmiştir; küçük yerleşimlerdeyse düzeni Tımar sahipleri sağlamaktadır.

Düzen tamdır, halkın ihtiyaçları da karşılanmıştır, ama belediye hizmetleri yoktur. *Muhtesipler* çarşı ve pazarları denetlemektedirler. Hepsi o kadar... Sokakların temizliğiyle ilgilenen bir tek bakıcı, ya da halka açık yerlerin bireyler tarafından işgalini önleyecek tek görevli bulunmamaktadır. Aşağı yukarı her dileyen, istediğini yapmaktadır. Bu durum ve sonuçları, Fransız gezgin Thevenot'yu, oldukça etkilemiştir: "... Herkes, herhangi bir sokağı kapatıp kapatmadığına bile bakmaksızın, gönlünün çektiği yere inşaat yapıyordu."4 Müslüman kentlerinde ortak yaşam duygusu görülmemektedir. Dinin öncelikli hakimiyeti nedeniyle, dini ve etnik özellikler diğer şeylerin hepsinden önce gelmektedir.

Kent kavramı ortadan kalkmış, bunun yerini "cemaat", "mahalle" kavramları almıştır. Dolayısıyla da kenti güzelleştirmek için en ufak bir kaygı taşınmadığı gibi, daha iyi bir kentleşme de düşünülmemektedir.

Sokaklar önceden planlanmaksızın, kendiliklerinden oluşmuşlardır. Sadece Süley-217

man'ın saltanatının son yıllarına kadar İstanbul'da olduğu gibi taşra kentlerinde de Bizanslılardan kalma geniş caddeler, şu veya bu ölçüde ayakta durabilmişti. Kent hayatındaki gerileme, yapıların bozulmasına ve nüfusun azalmasına da yol açıyordu. Bunu, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra izleyen demografik ve ekonomik canlanma, kentlerde yeni bir gelişmeye, ama anarşiye varan bir düzensizlik ve kural yokluğu içinde, izleri çağdaş dönemde dahi görülebilen yeni bir gelişmeye neden oldu. Bakım bilinmemektedir: Kent, kışları bataklık, yazları toz toprak içindedir. Tavernier, İzmir'deki çirkef sularından söz ederken, "Eğer bunlar akıtılmış olsa, veba burada bu kadar sık görülmez"5 diye yazmıştı.

İstanbul'da da, taşrada da evler, hafif ve dayanıksız malzemedan yapılmaktaydı: Ormanlara yakın

bölgelerde, bütün bir mahalleyi, düzenli aralıklarla ortadan kaldıran yangınlara rağmen, ahşap ve kerpiçten diğer bölgelerde sadece kerpiçten... Bu kerpiç ve ahşap evler, Müslümanlardan farklı olarak, fakir yöreler dışında inşaatlarını "ebediyen ayakta kalmak üzere" sağlam malzemeyle gerçekleştiren Bizanslıların ve Karadenizlilerin tuğla ve taştan yapılarının yerini almıştı. Bazı evlerde taştan bir birinci kat bulunuyor, üst katlarsa ahşap karkas arasına, Ankara yöresinde olduğu gibi kerpiç veya tuğla yerleştirilerek inşa ediliyordu. Konya evlerinde pişmiş tuğladan örülmüş duvarların üzerindeki dam düzdü ve iyice sıkıştırılmış bir toprak tabakasıyla örtülüydü.

Birçok aileyi bir arada barındıran büyük yapılar çok seyrekti ve bunlara daha çok Kuzey Afrika ve Mısır'ın aşırı kalabalık kentleriyle, bugün bile, bundan üç yüz yıl öncekilere tıpatıp benzeyen evlerin görülebildiği Cidde ve Mekke gibi hac merkezlerinde rastlanıyordu. Bütün Müslüman alemde, alçak evler çoğunlukta ve bunların planları da bölgelere, yani iklim koşullarına, yörede bulunan malzemeye ve hatta İslam öncesi çağlardan gelen âdetlere uygun olarak, farklılıklar göstermekteydi.

Günlük Yaşam

Kanuni döneminde, Osmanlı tebasından bir bireyin bir günü, taşrada da başkentte de, her zaman olduğu gibi ara vermeksizin geçiyordu. İnsanlar güneşle beraber kalkarlar, kısa bir temizlik ve kahvaltıdan sonra, yaya olarak veya eşek sırtında dükkân veya atölyelerine giderlerdi. Müslümanlar, yalnızca öğle yemeği sırasında işlerine ara verirlerdi. Eve, akşam olurken dönülürdü. Akşam yemeği ve namazdan sonra, erkenden yatağa girilirdi. Evler, çoğunluk, akşamları herhangi bir uğraşa imkân bırakmayacak kadar zayıf bir ışık veren yağ kandilleriyle aydınlatılıyordu. Ve ertesi gün, aynı hayat, güneşle birlikte yeniden başlardı.

Yılın, canlı geçen geceleri, Ramazan geceleriydi. Bu otuz günün sonunda, günlük hayat aynı tekdüzeliği içinde yeniden devam ederdi. Bir vezirin, ya da sultanın geçişi, hemen her zaman büyük bir olay, ama genelde pek de arzu edilmeyen, çünkü beraberinde hemen hemen her zaman birtakım karışıklıklar ve vergilere eklenen yeni masraflar -cezalar, harçlar- getiren bir olay olurdu.

Kent halkı da kırsal kesimlerde yaşayanlar gibi, çeşitli vergiler ödemekteydiler. İlke olarak, ama yalnızca ilkede kalan yasal vergiler, Şeriat'ın öngördüğü ve *Şeri* diye adlan-218

dırılan vergilerdi: Bunlar, gayrimüslimlerden alınan cizye, savaş ganimetlerinin beşte biri, sultana tabi Hıristiyan devletlerin ödediği haraçlar, gümrük vergileri, aşar, madenlerden ve tuzlalardan alınan resim ve harçlar vb. idi. Ne var ki, uzunca bir süredir bu gelirler Devlet'in harcamalarını karşılamaya yetmediği için, daha başka vergiler de bunlara eklenmekteydi. Bu vergilere *örfi*, ya da Divan vergisi (Avarid-i Divaniye) deniyordu.

Bunlar ihtiyaç başgösterdiğinde veya sultan büyük bir askeri sefere hazırlandığı zaman (Süleyman'ın döneminde, Mohaç seferi öncesinde), Divan'ın onayıyla salınmaktaydılar. Devlet'in ve Saray'ın ihtiyaçları büyüdüğü ölçüde, bu vergiler de süreklilik kazanmakta ve çoğalmakta gecikmeyecektir.

Aralarında, "hane" başına alınan ve üç sınıfa ayrılmış olan (zenginler, orta halliler, fakirler) resimler; özellikle de hizmetlerden alınan çok sayıdaki vergi ve harçlar vardı: Memurların yerine getirdiği işlemlerden alınanlar, bazı yörelerde yolcuların, yol ve köprülerin bakımı için ödedikleri, demir almaz-dan önce gemiciler tarafından ödenenler vb...

Tüccar da unutulmamıştı. Dükkânları için vergi verirler (yevmiye-i dükâkın), kentin pazarlarında satılan her türlü mal üzerinden alınan "pazar hakkı"nı (baç-ı pazar) öderlerdi ve "damga resmi"yle yükümlüydüler.

Bütün bu vergi, resim ve harçlar, imparatorluğun her köşesinde bir ve aynı değildi. Bazı bölgelerde, Osmanlı fethinden önceki vergiler aynen bırakılmış, bazılarında kaldırılmış ya da değiştirilmişti.

Vergilerin sayısı alabildiğine çoktu ve etkileyici bir liste oluşturuyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla da en azından XVI. yüzyıl sonundaki bunalımın başlangıcına kadar, genelde çok ağır bir yük olarak görülmüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda da, tıpkı her çağda ve her ülkede olduğu gibi, Devlet zengin olduğu zaman vergi yükü hafifti, fakirleşmeye başladığında ağırlaşmıştı.

Asya Kentleri

İmparatorluğun kentleri, tıpkı başkent gibi, yüzyılın refah dönemlerindeki canlı ekonomik hayattan, ülke içinde ve yabancı ülkelerle yapılan ticaretin gelişmesinin yol açtığı zenginlikten paylarını almışlardı. Özellikle de Anadolu'da kentsel nüfus artmıştı. Böylece Süleyman'ın kırk beş yıllık saltanatı süresince Güneybatı bölgesindeki kent nüfusu, 115.000'den 300.000'e yükselmiş

bulunuyordu. Bazılarında, nüfus yoğunluğunun üç katına yükseldiği orta büyüklükteki ve büyük kentlerdeki gelişme, genellikle yüzde 50 dolayında bir nüfus artışının görüldüğü küçük kentlere oranla çok daha belirgindi.

Bu kentsel demografik patlamanın nedenleri neydi? En başta, elbette ki hızlı ekonomik gelişme... En hızlı biçimde "büyüyen" kentsel yerleşim merkezleri, önemli ticaret yollarının üzerinde bulunanlar, daha çok da büyük bir tarım bölgesine yakın olanlardı. Kentlerin gelişmesinde ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu, bunların idari ve siyasi açıdan önem taşımalarından, hatta tahta geçmezden önce şehzadelerin valilik yaptıkları bir merkez olmalarından bile daha önemli bir güvenceydi. Nitekim, bunlar arasında bir Amasya ve Süleyman'ın 1512'den 1520'ye kadar valilik yaptığı bir Manisa, gelişmemişlik hallerini uzun süre koruyacaklardır. Birçok dini vakfa, güzel camilere, yirmi bir 219

medreseye sahip olmasına rağmen, Amasya hiçbir zaman büyük bir kent konumuna gelememiştir. XVI.

yüzyılın sonunda köylülerin kentlere "kaçışı" da kentsel nüfusun artışında bir etken olmuştu.

XVI. yüzyılda Bursa, Anadolu'nun en kalabalık kentiydi. Süleyman'ın zamanında bu kentte, dönem dönem 50.000 ile 70.000 kişi yaşıyordu; bu sayı, İstanbul'un 500.000 ile 700.000 olan nüfusuyla kıyaslandığında azsa da, diğer kentsel yerleşimlerin bir çoğuyla, bu arada da yüzyılın sonlarında 35.000 ile 40.000 kişiyi barındırdığına göre önemli bir kent sayılması gereken Kayseri'yle kıyaslandığında yüksektir. 1550'de Kayseri'nin nüfusu hanidir 30.000'i geçmişti. 1500'den itibaren, nedenleri kesinlikle bilinmemekle birlikte (büyük ihtimalle kuzeyden güneye ve doğudan batıya giden ticaret yollarının kesiştiği bir noktada ve bir tarım bölgesinin merkezinde yer aldığı için), kentin nüfusu dört katına çıkmıştı. Büyük kervansaraylar, büyük bir pazar, bir bedesten, tahıl, pamuk, şarap, bal ve İstanbul'dan, İran'dan, Hindistan'dan gelen malların satılmakta olduğu çarşısıyla Kayseri, Süleyman'ın saltanatının son yıllarında İç Anadolu'nun en önemli kentiydi.

Onun arkasından, 20.000 ile 25.000 kişilik nüfusuyla Ankara geliyordu. O da önemli bir ticaret merkeziydi ve keçilerinin yününü (angora) uzaklara, ta Avrupa'ya kadar gönderiyordu. Daha sonra da orta boy kentsel merkezler (10.000 ile 20.000 nüfus), Tavernier'nin "Doğu'nun büyük geçişlerinden biri... Türkiye'nin en mükemmel kentlerinden biri"10 diye andığı, kervanların önemli uğrağı Tokat ile Sivas, Urfa, Antep, Kastamonu geliyordu. Diğerlerinin çoğu, sancak merkezleri bile olsalar, yavaş

yavaş orta büyüklükteki kentlere dönüşecek olan büyük kasabalardı: Aksaray, Karahisar, Konya, Manisa, Tire, vs... Birkaç yıl geçince, Demirci, Ereğli, Niğde, Akşehir, Bor, Karaman, Uluborlu, Seydişehir, Ermenek de bu listeye dahil olacaklardır, içlerinden bazıları gelişmelerini bazılarıysa uyuklayan yaşantılarını sürdürecektir. Ancak pek azı gerileme gösterecektir.

Ülke içindeki ticaret, kıyı şeridindeki limanlarla büyük kervan duraklarından geçen uluslararası ticareten daha yoğun ve XVIII. yüzyılda bile önemini yitirmeyecek bir trafik oluşturuyordu. Küçük kent eğer işlek bir yolun üzerindeyse, eğer çevre köylere ürettikleri malları getirip burada satmayı alışkanlık haline getirmişlerse, eğer bir zanaat burada doğup gelişebilmiş, özellikle de üretimin niteliği birtakım "uzmanlar" yaratabilmişse, kazandığı üne koşup gelenlerle nüfusu hemen artmaya koyulurdu: Daha az "şanslı" olan komşu kentlerin sakinleri, kendilerini artık besleyemeyen topraklarını bırakan köylüler, ve -yüzyılın sonlarına doğru da- ulufeleri sürekli devalüasyonlardan etkilendiği için daha kazançlı bir iş arayan Yeniçeriler koşup buraya gelirlerdi. Anadolu'daki kent ve kasabalar, XIX.

yüzyıla kadar işlevlerini yerine getirecekler, Avrupa'nın ekonomik işgaline rağmen, kendilerini yaşatacak ve çoğunlukla da geliştirecek ölçüde bir üretimi -bazı değişikliklere ve yerel koşullara bağlı olarak- gerçekleştirebileceklerdir.

Uludağ'ın eteklerinde, Türkiye'nin güzelliklerini en çok koruyabilmiş kentlerinden biri olan Bursa'nın zenginliği, uzun bir geçmişten kaynaklanıyordu. 1431'de Bertran-don de la Braquiere şunları yazmıştı:

"Bu Bursa kenti, pek güzel ve tüccar bir kent ve Türklerin sahip oldukları en mükemmel kenttir." XVI.

yüzyıldaysa, Pierre Belon şunları ekliyordu: "... Bursa'nın zenginliği, ipekten gelmektedir." Gerçekten de kentin zengin-220

liğini, önceleri Tebriz, Erzurum ve Tokat yoluyla İran'dan getirilmekte olan ipek sağlamıştı. Giderek buna, baharat, kokular, Mısır ve Suriye'den getirilen şeker ve karabiber ticareti eklendi. Bütün bu ürünler ya İstanbul'a gönderilir ya da Balkanlarla Doğu Avrupa ülkelerine ihraç edilirdi. Cenevizliler, Venedikliler, Floransalılar, beraberlerinde getirdikleri yünlü kumaşları burada ipekle değiştiriyorlardı ancak, Gilan'dan ve İran'ın Kafkaslara komşu diğer yörelerinden gelen ipeğin büyük bir bölümü, Bursa'da yerli tezgâhlarda işlenmekteydi. XVI. yüzyıl başlarında Müslüman Türklere ait bin kadar tezgâh bulunuyordu kentte. Buralarda üretilen nefis brokarlar, kadifeler, taftalar, ya Sultanın Sarayı tarafından tüketilirdi, ya da Avrupa'ya satılırdı. Bursa, Anadolu'da imal edilen pamukluları da Balkan ülkelerine ihraç etmekteydi. Tacirler ve imalatçılar çok büyük kârlar elde ediyorlardı. Devlet de bu kârlar üzerinden, miktarı yine az olmayan vergisini alıyordu. 1326'dan 1402'ye kadar imparatorluğun başkenti olan Bursa, İstanbul ve Edirne ile birlikte, her zaman için ülkenin üç payitahtından biri olarak kabul edilmiş ve sultanlar, XVI. ve XVII. yüzyılda, sürekli hazır tutulan eski sarayda zaman zaman gelip kalmışlardır. XVI. yüzyıldaki Osmanlı-Safevi savaşlarından da etkilenen Bursa'nın gerilemesi, asıl Avrupa ülkeleri ipek üretmeye koyuldukları zaman, özellikle de XVII. yüzyılda İzmir'in gelişmesiyle başlamıştır.11

Ortadoğu'da Halep, imparatorluğun bir diğer büyük ticaret merkeziydi. Daha Memlükler zamanında, Karadeniz'deki Ceneviz limanlarının düşüşü ve bir yüzyıl önce Kilik-ya'daki Ermeni Krallığının yıkılışı, bu kenti, İran'dan gelen kervanların en önemli varış noktası haline getirmişti. Halep o zaman değişmişti: Kervan yolları boyunca uzanan kalabalık mahallelerle kentin nüfusu çabucak iki katına çıkmıştı; güzel anıtlar inşa edilmiş ve yabancı tacirlere aracılık ve çevirmenlik yapmak üzere çok sayıda Hıristiyan (Maronit ve Ermeni) gelip buraya yerleşmişti. I. Selim'in Suriye'yi, güçlü ve zengin bir imparatorluğa katan ve ona Dünya çapında önem taşıyan bir pazar açan 1516-1517'deki fetihleri, İran'la olan ticaret yollarının tümünün Osmanlıların eline geçmesini sağlarken, Halep'in de önemini

artırmıştı. Bir süre sonra, Avrupalılara ihsan edilen Kapitülasyonlar sayesinde, yabancı tacirler de buraya doluştular: Venedikliler, Fransızlar, sonra da İngiliz ve Hollandalılar, burada acentalar kurdular. Gerçi bir süre sonra, İzmir'in rekabeti Halep'e ciddi bir darbe indirecekti. Yine de Halep, Avrupa'dan gelen mamul maddelerin (kumaşlar, cam ve kâğıt) İran ve Doğu Anadolu'ya satıldığı, kendi imalatı olan ipeklilerle pamukluların ve komşu bölgelerden getirilen hammaddelerin ihraç edildiği merkez olarak yaşamaya devam edecektir. O dönem içindeki kentte inşa edilen hanlar ve çarşılar, Müslüman alemdeki benzerleri arasında en güzellerinden sayılır.

Tavernier, bir süre sonra, "Halep, büyüklüğü ve güzelliği kadar, havasının hoşluğu yanı sıra her türlü malın bolluğu ve Dünyanın bütün uluslarından insanların yoğun ticari faaliyeti ile de Türkiye'nin en ünlü kentlerinden biridir," diye yazacaktır. Ünlü gezgin ve tacir, 120 camii, 40 kervansarayı, 50

hamamı olduğunu söylediği ve ona göre, içinde -ki bu herhalde oldukça abartılı bir rakamdır- 250.000

kişinin yaşadığı bu kenti, öve öve bitirememektedir. "Türklerin İmparatorluğunda, İstanbul ve Kahire'den sonra gelen en önemli kent olduğu muhakkak olan, böylesine büyük ve güzel bir kentte, insan hiç sıkılmıyor," diye eklemektedir.

221

Halep'in yanında Şam, neredeyse küçük bir kent sayılırdı. Onun ticari faaliyeti de Kapitülasyonlarla birlikte gelişti. O zaman, yolcular ve getirilen mallar için çok sayıda hanlar inşa edildi. Ancak, Osmanlı, Kızıldeniz kıyılarında barış ve güvenliği sağladığından beri, Şam'ın başlıca gelir kaynağı Mekke'ye giden hacılardı, zira imparatorluğun kuzeyindeki ülkelerden gelen hacı adaylarının, çölü geçmezden önce toplandıkları merkez burasıydı. Hacı adayları üç aylık erzaklarını, binek hayvanlarını, çıkacakları çetin yolculuk için gerekli her türlü donanımı buradan satın alırlardı. Ve dönüşte de Arabistan'dan getirdiklerini yine burada satmaktaydılar: Bunların en başında da kahve ve zenci köleler geliyordu. Kanuni Sultan Süleyman Şam'da, planlarını Mimar Sinan'ın çizdiği büyük bir cami yapılmasını emretmişti. Daha sonra Emevilerden ve Eyyubilerden kalan anıtlara, daha başka güzel yapılar eklenecektir. Bunlar Şam'ı, Doğu'nun en çekici kenti haline getirecektir. Bugün de hâlâ öyledir.

Mısır kentlerine gelince, onlar XVI. yüzyılın ortalarında, Memlûk imparatorluğu'nun en şaşalı dönemlerinde, büyük sarayın her köşesinin altınlarla göz kamaştırdığı günlerdeki zenginliklerini bir ölçüde -ama yalnız bir ölçüde- yeniden kazanmışlardı... Osmanlıların gelişinden önceki yıllar, Portekizlilerin Hint Okyanusu'nda belirivermeleriyle daha da ağırlaşan bir bunalım ve gerileme dönemi olmuştu. Nil ülkelerinin Selim tarafından fethi, birkaç yıl sonra da Sadrazam İbrahim Paşa'nın yönetim ve adalet alanında gerçekleştirdiği düzenlemeler barış ve düzeni geri getirdi. Ekonomik bunalım yavaşladı. Kısa zamanda Kahire ve İskenderiye'ye yeniden karabiber, baharat, inci, siyah ve beyaz köleler getiriliyor, buralardan ihraç ediliyordu. İşgal ettikleri tüm ülkelerde olduğu gibi, Osmanlılar bu kentlerde de camiler, çeşmeler, hayır kurumları inşa ettiler. 1518'den sonra Hadım Süleyman Paşa, Memlûklerin harikulade camilerine, Kale Camii'ni ekliyordu; birkaç yıl sonra da İskender Paşa bir ikincisini ve bir derviş tekkesini yükseltecekti. Halefleri de çeşmeler, tekkeler, imaretler inşa ettireceklerdir.

Yarı küskün görünümünün pek çok gezgini (bu arada, 1511'de Thenaud'yu) derinden etkilemiş olduğu İşkenderiye, yıkıntılarının içinde, tıpkı bol gelen giysiler kuşanmış insanlar gibi yzmekteydi. Bununla beraber, ticari faaliyetin yeniden başlaması ve pax ottomanica'nın sağladığı kolaylıklar, kente yeni bir canlılık kazandıracaktı: 1560'da İşkenderiye'ye gelen karabiber o kadar büyük miktarlardaydı ki, Lizbon'a hemen hemen bir şey kalmıyordu. Ancak, yirmi yıl sonra Portekiz taşımacılığı stnlğu yeniden alacaktır; ardından Hollandalılar ve İngilizler, Mısır'ın ihraç limanları aleyhine olan üstün-lklerini kuracaklardır...

Rumeli Kentleri

Devletleri birbirinden ayıran siyasi ve ekonomik engelleri yok eden ve derebeylerin ayrıcalıklarını ortadan kaldıran Osmanlı işgali, Balkanlar ve Tuna ülkelerindeki kentlere hemen ve büyük bir hızla, o güne kadar bilinmeyen bir gelişme ve refah getirmişti. Daha XV. yüzyılın başlarından itibaren, bir yandan Küçük Asya'dan gelen göç dalgalarıyla, bir yandan da kırsal kesimlerden kentlere yönelen akınla, nüfus artırmaya koyulmuştu. Yeni gelen Müslümanlardan çoğunu, iktidarın bilinçli bir şekilde Balkan yarımada-

dasının doğusuna ve ulaşım yolları boyunca yerleştirdiği Yörükler ve Tatarlar oluşturuyordu.

Nüfusun niteliği de İslam'a dönenler ve kendilerine yapılan eziyetlerden kaçarak Portekiz'den, Orta Fransa'dan ve İtalya'dan gelen Yahudi dönmeleri ve İspanya'dan kovulmuş Yahudilerle beraber değişmekteydi. Hemen her yerde, Hıristiyanların eskiden olduğu gibi büyük çoğunluğu oluşturmalarına karşın, yönetimin, siyasi ve idari nedenlerle kurduğu kentlerde yerli halkın düzlüklerden dağlara doğru sürüldüğünü öne sürmek yanlışdır. Gayrimüslimler, her zaman günlük faaliyetlerini, ekonomik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

XV. ve XVI. yüzyıllarda, eski ulaşım yolları, yalnız İstanbul ile tâbi eyaletlerin değil, ama Balkan ülkelerinin, Tuna ülkelerinin ve hatta Rusya'nın bile her türlü alışverişlerinin büyük bir bölümünün sürdürülmesine imkân veren "can damarları"ydı. Bulgaristan ve Romanya'nın çeşitli yöreleri arasında çok canlı bir faaliyet kurulmuştu ve durmadan da geliyordu. İstanbul'un durmamacasına artan ihtiyaçları, Karadeniz ya da ırmaklar üzerinden yapılan veya karayollarını kullanan çok büyük bir mal taşımacılığını gerektiriyor ve güzergâhlar üzerindeki bütün kasaba ve kentler de bu trafikten paylarını alıyorlardı. Örneğin, Yenipazar ve Edirne üzerinden Ragusa ile İstanbul'u bağlayan yol, İtalya ve Avrupa'nın yakın bölgeleriyle yapılan ticaretin önemli bir kısmının da buradan geçmesi nedeniyle büyük bir önem kazanmıştı. Yalnız Bosna-Hersek bölgesinde Osmanlı döneminde 332 yolcu evi, 18

han, 32 otel, 10 bedesten ve 42 köprü inşa edilecektir.12

XV yüzyıldan beri Avrupa'nın Osmanlı işgali altındaki bu bölgelerini dolaşan gezginler, kentlerin canlılığını, her köşede görülen doğu tarzı inşaat faaliyetlerini, mal ve ürün bolluğunu anlatmışlardır.

Contarini'nin XVI. Yüzyıl sonunda yazdıklarına göre, Sofya'da imal edilen silahlar ve diğer savaş gereçleri "büyük bir orduya donatmaya yetebilirdi".

Stratejik yollar üzerinde bulunan kentler, tıpkı önemli yönetim merkezleri haline gelenler gibi hızlı bir gelişmeye sahne olmuşlardı. Önceleri yeni gelen Türklerin çoğunlukta olduğu bu merkezlerde, el sanatları, ordunun ve Osmanlı yönetiminin ihtiyaçlarının verdiği itici güçle çabucak gelişmekteydi.

Böylece, birçok bölge, üretim faaliyetlerinin tümüyle nitelik değiştirdiğine tanık olacaktır.

XVI. yüzyılda, İmparatorluğun Avrupa'daki toprakları içinde bu tür merkezi konuma sahip bulunan Bulgaristan'da örneğin, üretim ve ticari faaliyet kuzeyden ve kuzeydoğudan güneye doğru kaymıştı.

Kasabalarla kentler arasındaki ekonomik ilişkiler geliyordu, zira kentler şimdi, askerlerin ve yönetim kadrolarının oluşturduğu kalabalık bir nüfusu beslemek ve sanatkârlara, ihtiyaç duydukları hammaddeleri sağlamak zorundaydılar.

Budin'de Osmanlı işgali ve kentte güçlü bir Türk garnizonunun yerleştirilmesiyle beraber ve daha çok kalabalık bir Müslüman nüfusunun varlığı sonucu değişikliğe uğrayacaktır. Bu Müslümanların hemen hemen tümü de büyük bir kısmı Osmanlıların gelişinden önce göç etmiş olan yerel nüfusun -ki 5000'den azdı- yerini alan İslamlaştırılmış İslavlardı. Türk el sanatlarının gelişmesi, cami ve hamamların inşası, Müslüman mahallelerin genişlemesiyle birlikte, Budin de bir doğu kenti görünümünü kazanmıştı.

223

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında yer alan daha birçok kent, Süleyman ve yakın halefleri dönemlerindeki gelişmeleriyle anlatılmaya değer. "Türlere ve yabancılara ait büyük teknelerin hiç ara vermeden yanaştıkları görülen" en canlı limanlardan biri olan *Selanik*, örneğin.

Nüfus, İspanya'dan ve Portekiz'den kovulan Yahudi ve Yahudi dönmelerinin yerleşmesiyle hızla artmıştı. Bunlar, XVI. yüzyılın başında itibaren çoğunluktaydılar: Sayıları en az 15.000'di, oysa kentte 5000 Müslüman ve 5 ila 6 bin Hıristiyan bulunuyordu... Bunlar Selanik'i Doğu Akdeniz'in başlıca ticaret merkezlerinden biri haline getirdiler. Yün tekeli ni hemen hemen ellerinde tutuyorlar ve bütün İmparatorluğa "Selanik bezi" denen dokumayı satıyorlardı. Sahip oldukları sermaye sayesinde, mali ve kredi faaliyetlerini geliştirmişlerdi. Başlangıçta güçlü bir kale ve Osmanlıların Batı'ya yönelik seferleri için bir üs olan *Semendir-e*, giderek büyük bir ticaret merkezi olmuştu. Lady Montagu'nün "Toprağı o kadar bereketli ki, buradaki bolluğa insan kolay kolay inanamaz," dediği *Niş*, bir başka örnekti.

Yüzyılın başından itibaren, hemen hepsi de Hıristiyan olan 12.000 nüfuslu *Atina*, bir diğer önemli kentti. Ve daha başkaları, bu arada İmparatorluğun başlıca ulaşım kaynaklarından biri olan Rumeli'nin en önemli kenti Edirne vardı.

Küçük Asya'dan Balkanlara ve Tuna ülkelerine giden yolun üzerinde, İstanbul'dan sonraki ilk durak ve Osmanlı ordularının Avrupa'daki seferberlik merkezi olan ve Bursa'nın ardından 1402'den Constantinopolis'in fethine kadar İmparatorluğa başkent olan *Edirne*, XVI. yüzyılda büyük bir refah içindeydi. Bütün önemli Osmanlı kentlerinde -hatta İslam dünyasının kentlerinde- görüldüğü gibi, refah merdiveninin en tepesinde tefeciler, kuyumcular, yabancılarla ortaklık halinde ticari yatırımlara yönelen iş adamları (ki çoğu yüksek memurlardı) bulunuyordu; onların ardından imalatçılar ve kumaş

tacirleri (ihracatçılar ve ithalatçılar), tahıl üretimi ve satışlarıyla uğraşan büyük toprak sahipleri geliyordu; zanaatkarlar (dericiler, sabun imalatçıları, gülsuyu üreticileri) en başta ordu ve Balkan ülkeleri için çalışmaktaydılar. XVI. yüzyılda, Edirne'de yirmiden çok han ve kapalı çarşı bulunuyordu (ki bugün de birçoğu ayaktadır). Fransız ve İngiliz tacirler de kentte yerleşmişlerdi. Kent birbirinden güzel yapılarla süslenmişti. Süleyman'ın ölümünü izleyen yıllarda inşa edilen Sinan'ın şaheseri *Selimiye Camii* de burada yükselmektedir. Aynı zamanda dini ve fikri bir merkez olan kentteki elliye aşkın *zaviye*, *tekke* ve *medresede*, ünü her köşeye yayılmış bir eğitim sürdürülmekteydi. Pek çok gezgin, bu güzel kentin kendilerinde bıraktığı izlenimleri yazmışlardır.

Lady Montagu, XVIII. yüzyılın başlarında, kentin ticaret mahallesini şöyle anlatmaktadır: "Çarşı yarım mil uzunluğundadır; üstü kubbeli bir çatıyla örtülüdür ve son derecede temizdir. Tıpkı Londra'daki New Exchange'de olduğu gibi, satış için tezgâha çıkarılmış her çeşitten zengin mallarla dolu 265 dükkân bulunuyor, ama yerler New Exchange'de olduğundan çok daha temiz... Hemen yakında, en güzel şeyler arasından dilediğinizi seçebileceğiniz dükkânlarla dolu ve bir mil uzunluğundaki çarşı var... Yanındaki bedesten, sütunlar üzerine kurulu bir tür borsa... Her köşede altınlar, zengin işlemeli kumaşlar ve değerli taşlar parıldıyor ve bu da çok hoş bir manzara meydana getiriyor." Padişah nezdindeki İngiliz elçisinin eşinin dile getirdiği bu görünüm, Osmanlı İmparatorluğu'nun hiç de en müreffeh denemeyecek bir dönemine aittir...

224

O dönemde, Bulgaristan'daki başlıca merkezler de şunlardı: Müslümanların sayılarının önemli artış gösterdiği ve nüfusun 1530'dan 1580'e kadar iki katına çıkmış olduğu *Sofya*; tıpkı *Sofya* gibi, Ragusa yolu üzerinde bulunan *Filibe*; Aşağı Tuna ve Eflak yönündeki Silistre; her üçü de liman kentleri olan ve üçe katlanan nüfuslarıyla yüzyılın parlak yılları içindeki ekonomik kalkınmayı açıkça gözler önüne seren Vidin, *Burgaz* ve *Varna*. Niğbolu, Tırnova, Sliven de büyümüşlerdi; Skopje'nin nüfusu iki katına çıkmıştı. Bütün bu kentlerde, el sanatları ve ticaret hızla gelişti. Yeni sanayiler (dokuma, en başta da çuha), özellikle de yeni Müslümanlar Mahallelerinde (Bulgaristan en çabuk ve en güçlü bir şekilde Türkleştirilen bölgelerden biri olmuştur) kurulmaktaydı. Üretilen tahıllar, pirinç, odun ve yetiştirilen koyunlar, büyük miktarlarda İstanbul'a ve İmparatorluğun diğer yörelerine gönderiliyordu. Sultanın egemen kıldığı barış -bu bölgede 1450'den 1595'e kadar ne bir istila ne de bir ayaklanma görülür-kalkınmayı ve demografik büyümeyi kolaylaştırmıştı.

Aynı dönemde, Bosna da kendi ticaret ve el sanatlarını, İmparatorluğun Müslüman bölgelerinden gelen çok sayıdaki göçmenin etkisiyle geliştirmekteydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısı, Ragusa aracılığıyla İtalyan kentleriyle yapılan transit ticaret sayesinde hızlı bir büyüme dönemidir. Tarım modernleşmiştir. Kentler -Sarayevo, Banjaluka- uzun yıllar koruyacakları doğulu görünümlemlerini kazanmaktadırlar. XVI. yüzyılın sonunda, Sarayevo en kalabalık kenti: Elli yıl içinde nüfus dört kat artmış ve şimdi 30.000'e yaklaşmıştı. Müslümanlar çoğunlukta ve yerel köylülerin Hıristiyanlıktan İslam'a dönüşleriyle sayıları artıyordu. Derebeylerin Osmanlı yönetimine katılmaları da İslamlaşmayı kolaylaştırıyordu. Fazlasıyla "Türkleşmiş" olan Bosna ve Hersek, Babı Hümayun'a en çok sayıda yüksek Devlet görevlisi çıkarmış olan eyaletler arasındadır -Sadrazam Mehmet Sokullu bunlar arasında en tanınmış olanıdır.

Süleyman'ın ilk büyük fethi olan *Belgrad*, Osmanlı işgalinin ilk yıllarına kadar sürdürdüğü bitkisel hayattan çıkmış, XVI. yüzyılın ortalarında gelişmeye başlamıştı. Sava ve Tuna ırmaklarının birleştiği noktada, kuzeye giden büyük ulaşım yollarından birinin üzerindeki konumuyla kent, o zaman İmparatorluğun ticari merkezleriyle Orta ve Kuzey Avrupa arasında aracılık eden en büyük antropolardan biri haline geldi. Önce Budin, ardından da Temeşvar'ın işgali, faaliyetini daha da geliştirdi. Yüzyıl sonlarında 50.000'e ulaşan nüfusunun büyük bir kısmı el sanatlarıyla uğraşıyordu. O

dönemde kentin tümüyle doğulu bir görünümü vardı: Yüz kadar cami, bir o kadar saray ve konak, pek çok han, hamamlar, medreseler... Ancak, bunların yanında kilise ve sinagoglara da rastlanıyordu.

Büyük garnizonunda Yeniçeriler bulunmaktaydı. Coğrafi konumunu ve canlılığını, büyük gezginler övmüşlerdir. Bunlar, Belgrad'ı büyük bir kent olarak anlatmaktadırlar.

Saydığımız ya da betimlediğimiz bütün bu kentler, "uzun XVI. yüzyılın" karakteristik bir özelliği olarak Batı ve Merkezi Avrupa'da ve tüm Akdeniz havzasında yaşanan kentsel yerleşim bölgelerinin yaygın yükselişine çeşitli nedenlerle katılmaktadırlar. İçlerinden bazılarını, gerilemeler, bunalımlar sarsmıştır, salgınlar nüfusu kırmıştır. Ama genelde, demografik artış ve servet birikimi sürmüştür.

Hemen her yöredeki "kentsel patlama"yı açıklayan nedenlere, Osmanlı İmparatorluğu açısından, Selim'in Lövan ve Mısır'da, Süleyman'ın da Avrupa'da ve Akdeniz'de gerçekleştirdikleri fetihler eklen-225

melidir. Bu fetihler, İmparatorluk ve kentleri açısından "bütün yaraların iyileştiği" 14 yüzyılın yeni konjonktürünün etkilerini çoğaltan servet aktarımlarını, yeni pazarların ve yeni takas yollarının açılmasını da beraberinde getirmişlerdir.

1 Genellikle toprağın yeni sahibinden bir ayak bastı parası alan Sipahi'den izin alınması gerekiyordu.

2 Bir yüzyıl sonra da, bitki Batı'dan Doğu'ya doğru yaygınlaşıp Doğu Avrupa ile Küçük Asya'ya ulaştığında, mısır yetiştirilip tüketilecektir.

3 Hint-Avrupa kökenli bir dilleri vardı.

4 J. THEVENOT, *Relation d'un voyage du Levant*, Paris, 1917.

5 J. B. TAVERNIER, *a.g.e*

6 Zengin çevrelerde, çorba içerken ve sebze yerken kaşık kullanılırdı.

7 Busbecq birçok yerde buna işaret etmektedir. "Sofranın verdiği zevki o kadar önemsemezler ki," diye yazar, "Eğer bir parça sarımsak ve soğanla birlikte ekmek ve tuzları varsa, daha fazlasını istemezler bile. Önemli günlerde bile yemeklerini tatlılar, hamur işleri ve her türden şekerlemeler, bir de çeşitli biçimlerde hazırlanan ve yanına koyun veya tavuk eti kattıkları pilav oluşturur... Eğer içtikleri sularına bir parça bal veya şeker karıştırabilmişlerse, Jüpiter'in nektarına özenmeyi akıllarından bile geçirmezler." " sBkz.V. Bölüm

9 1527-1528'de Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi gelirlerinin toplamı 537.929.006 akçeydi (yaklaşık olarak 10 milyon altın); bunun 276.977.724 akçesi, yani yüzde 5'i Devlet Hazinesine ait sayılıyor, kalan kısmın yüzde 37'sini askeri amaçlı ihсанlar (tumar, zeamet ve has) ve yüzde 12'sini de vakıf gelirleri oluşturuyordu. Bir altının, yüzyılın başlarındaki ağırlığı 3.59 gramdı; bugünkü (1983) altın kuru dikkate alınarak hesaplandığında, Osmanlı bütçesinin yaklaşık 4 trilyon 700 milyar lira olduğu anlaşılıyor. O günkü paranın alış gücünün bugünkü paramıza göre çok daha fazla olduğu bile düşünülse, bu bütçe tutarı pek fazla sayılamaz. İmparatorluğun 30 ila 35 milyon olarak hesaplanan o zamanki nüfusu içinde -tabii eşit olmayan bir şekilde-fertlere dağıtıldığında, vergi yükünün, en azından o dönemde aşırı olmadığı görülür.

1' İzmir o sırada hemen hemen ortada bile yoktu. Yüzyılın sonlarına doğru gelişmeye başladı ve sonunda, Tavarnier'in dediği gibi "Tüm Lövan'ın en ünlü kenti ve Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan da Avrupa'ya geçen bütün malların yanaştığı en büyük liman" haline geldi. (J. B. TAVERNIER, *a.g.e.*)

12 H. İNALCIK, *a.g.e.*

13 *a.g.e.*

14 J. BRAUDEL, *a.g. e.* Daha fazla bilgi için bkz. B.A. CVETKOVA, "La vie economique dans les villes et les balkaniques aux XV et XVI siècles", *Revue des etudes islamiques*, XXXVIII, 1970 ve N. TODO-ROV, *La ville balkanique aux Xet XVIsiècles*;Bükreş, 1980.

226

V. BÖLÜM

KANUNİNİN ÇAĞI

■

Kanuni'nin saltanat yılları Osmanlı uygarlığının altın yılı olmuştur. Bizzat kendisi sağlam bir kültür almıştı, aynı zamanda da Kuran ve din konularında derinlemesine bilgi sahibiydi. Osmanlı Türkçesiyle ve Çağatayca şiirler yazan babası I gibi, ardında değeri küçümsenmeyecek Farsça bir *divan* bırakmıştır.

Muhibi mahlasıyla ve tıpkı tüm şiirlerin görüldüğü üzere, belli temaları aşkı, geçip giden zamanı, bu dünyaya ait şeylerin gelip geçiciliğini işleyen son derecede klasik tarzda *gazeller* yazmıştır.

Şiirlerindeki lirizm, çağının birçok şairinde görülenin üzerine çıkamasa bile, bunlar yine de dile getirdikleri soylulukla, ruh yüceliğiyle, böylesine güçlü bir hükümdarın kaleminden beklenmeyecek bir alçakgönüllülüğü sergilemeleriyle göz doldurmaktadır.

Daha saltanatın ilk yıllarından itibaren "yeni Süleyman'ın başlıca tutkusu, gelecek çağlara, adını yüceltecek ve onun dönemine geçmişteki ve ilerideki büyük dönemleri gölgeleyecek bir yücelik ünü kazandıracak anıtlar bırakmak olmuştur. Avrupa'nın ona verdiği "Muhteşem" lakabı, XV. yüzyılın bunalımlarından ve sefaletinden henüz kurtulmuş olan Batılılarda, İmparatorluğun başkentinin ve maiyetinin nasıl şaşkın bir hayranlık uyandırdığını yeterince göstermektedir.

Süleyman, yaratıcılığının her türlü ürününü korumuştur. Sanatçılar, şairler, ilahiyatçılar, hukukçular, tarihçiler, bilim adamları sarayda ağırlanırlardı; sultanın onlara sağladığı maddi imkânların sonu gelmezdi. Kulağına hoş gelen bir beyit muhteşem bir şekilde ödüllendirilirdi. Klasik dönemin en mükemmel lirik şairi olan Baki, başlangıçta bir saray çırağıydı: Bir İran seferinden dönüşte sultana gönderdiği bir *gazel* ona tüm onurların kapısını açtı. Eğitimin ve hukuk kariyerinin aşamalarında hızla yükseldi. Süleyman "Şairlerin Sultanı"na kendi yazdığı şiirleri gönderiyordu. Saltanat yıllarının bir diğer şairi olan Hayali, 150.000 akçe değerinde bir *tımar* sahibi olmuştur. Büyük Mimar Sinan,

benzersiz bir saygı halesiyle çevrelenmişti. Özellikle minyatürler yapan otuz kadar resim sanatçısı sürekli olarak sarayda çalışmaktaydılar. Birkaç on yılın içinde, sultanın iradesiyle hemen her yerde kentlerde, yollarda ve ırmakların üzerinde camiler, medreseler,

227

hanlar, kervansaraylar, köprüler, su kemerleri, hastaneler, hayır kurumları yükseldi. Şam, Bağdat, Mekke, Medine, Kudüs güzelleşti. Konya'da, büyük mistik şair Celaleddin-i Rûmî'nin türbesinin yanı başında, sultan yeni bir mevlevî dergâhıyla bir cami yaptırdı. "Süleyman'ın inşa ettirdiği yapıların ayrıntılı bir betimlemesi, tıpkı Jüstinyen'in kurduğu anıtlar üzerine Procope'un yazdığı gibi bir kitaba konu olur."²

MİMARLIK

Her türlü sanatın merkezi, elbette ki başkentti. Süleyman tahta geçtiğinde, İstanbul çoktan bir büyük kent görünümünü almıştı. Onun inşa ettirdiği camiler ve hemen her köşede yükseltelen yapılar, kenti daha da güzelleştirdiler, ama bunlar arasında dini ve askeri nitelik taşımayan anıtlar ya da saraylar aramak boşunadır. Gene XVI. yüzyılda, Batılı hükümdarların inşa ettirmeye koyuldukları sarayların bir tek benzerine rastlanmaz. Topkapı, ne bir Fontainebleu'dür ne de bir Hampton Court. Bizans İmparatorlarının saraylarını anımsatacak bir yapı da yoktur ortada. Bazıları zarif ve hoş olan bu pavyonlar topluluğu,³ eski Avrupa'nın imparator veya krallarından hiçbirine layık bulunmazdı mutlaka.

Sultanlarsa burada, ağaçların ortasında, rahat ve huzur buluyorlardı. Bu yüzden belki biraz da nezaket göstermek için, bugün Topkapı'nın mimarisinin çok basit ve işlevsel olduğu söylenebilir.

Çalışma mahallelerine, okullara, sarayın ve bizzat sultanın çeşitli ihtiyaçlarına, toplantılara ve memurların ikâmetlerine ayrılmış binalar donuk çizgiler taşır; biraz uzakta, sanki geri çekilmişçesine, hiçbir plan bütünlüğü olmaksızın, ihtiyaçlar belirdikçe üst üste inşa edilmiş olan Harem kitlesi yer alır.

Sarayın içindeki köşkler ya manzaranın güzelliğine göre, ya da sadece kolaylık olsun diye inşa edilmişlerdir. Örneğin Toplantı Salonu, sultan kolayca ulaşabilsin diye onun dairesinin yanında yapılmıştır; Kutsal Emanetler Salonu da öyle... Topkapı'da Süleyman'ın yaptırdığı bölümler de kendinden önceki sultanların inşa ettirdiklerinden ne daha sade, ne daha debdebelidir. Tıpkı sıradan ölümlüler gibi, sultan da bu dünyanın insan için bir geçiş mahalli olduğunu bilmektedir. Yaşadığı mekân da aynen kendisi gibi geçicidir ve her şey günün birinde yok olacağına göre, ebediyen kalacak yapılar kurmanın da anlamı yoktur. Kuran'da "Yeryüzündeki her şey geçicidir," diye yazar.⁴

Bu düşünce, XIX. yüzyıla kadar Türk sivil mimarisinin egemen anlayışı olacaktır: Tek bir gerçek saray, imparatorluğun büyüklüğünü ve gücünü yansıtan tek bir sivil yapıya rastlanmaz. Yapıların sadeliği ile içlerinin ya da yaşanan mekânların debdebesi kesin bir karşıtlık gösterir. Buna karşılık ne kadar çok cami, halk için kurulmuş imaret, gençleri dini ve insanlara yararlı bilgilerle donatacak medrese, yaşamı kolaylaştıracak sanat eseri gerçekleştirilmemiştir ki...

228

Sinan

XVI. yüzyıl mimarisine hükmeden ad, Sinan'dır. Onsuz Türk sanatı eksik kalır, Türkiye bugünkü Türkiye olamazdı.

En fazla kabul gören düşünceye göre, Sinan Rum kökenli olsa gerektir. Kayseri yakınlarında doğmuş, devşirme olarak saraya getirilip geleceğin Devlet görevlilerini ve askerlerini hazırlayan alışılmış

eğitimden geçirilmiştir. Başka kaynaklara göre,5 her ne kadar Kapadokya'da dünyaya gelmişse de Türk kökenlidir. Ne olursa olsun: Türkiye'de doğmuştur, Türk okullarında eğitilip yetiştirilmiştir, damarlarında dolaşan Türk kanı olmasa dahi, her şeyiyle Türktür. Muhtemelen 1491 yılında dünyaya gözlerini açtı ve öldüğünde hemen hemen yüz yaşına gelmişti. Öğrenimini tamamladıktan sonra kariyerine orduda başladı Rodos ve Belgrad seferlerine katıldı, Mohaç muharebesinde çarpıştı ve hemen ardından piyade yüzbaşılığına getirildi sonra "savaş araç ve gereçleri komutanı" oldu; nihayet sultanın özel muhafızları arasında albaylığa yükseldi. Saray mimarı olduğunda hemen hemen elli yaşına gelmişti.

Askerliği süresince köprüler ve kışlalar, su kemerleri, kuşatma kuleleri inşa etmişti. Balkanlarda ve Doğu'da katıldığı seferler sırasında yabancı mimarların eski ve yeni eserlerini inceleme imkânı bulmuştu. İran'a karşı yapılan bir seferde orduyu kendi buluşu olan gemiler üzerinde Van gölünden geçirmesi, Süleyman'ın hayranlığını uyandırdı. Eflâk seferinde Tuna nehri üzerinde inşa ettiği köprü ününü yaygınlaştırdı. İnşaat sanatını kimden öğrenmişti? Muhtemelen, Selim'in Tebriz'den getirdiği İranlı mimar Acem Ali'den.

İnşa ettiği sivil yapılar da mimarlık yeteneklerine tanıklık etse de asıl dehası camilerinde ortaya çıkmaktadır. Sinan'ın Bizans mimarisini kopye ettiği ve camilerinin, VI. yüzyılda Yunanlı mimarlar Antemius ve İzidor tarafından inşa edilmiş olan Ayasofya'nın değişik biçimdeki yinelenmeleri olduğu çok söylenegelmiştir. Yalnız Ayasofya'nın değil, ama Bizans'ın başka büyük abidelerinin de Sinan ve diğer Türk mimarları üzerinde etkili oldukları kesindir.6 İstanbul'un fethinden önceki Osmanlı camileri ile fetihten sonrakiler aynı tarz değildir. Bursa'nın ilk camilerinden Edirne'nin *Üç Şerefeli Camii'* ne kadar en eski Osmanlı camilerinde en başta görülen, Türk yapı ustalarının her türlü anıtsal inşaatta, özellikle de dini olanlarında karşılaştıkları bir temel sorunla sürekli uğraşmış olduklarıdır: Bu sorun

"iç hacim" ve iç yüzeylerle dış yüzeyler arasındaki denge sorunudur. Ayasofya ve Bizans kiliseleri, sorunun çözümünü bulmalarında yardımcı olacaktır. Bizans tarzını özümleyecekler, onu uyarlayacaklar, ancak asla kopya etmeyeceklerdir; zira 1453'den önce, hatta Türklerin Küçük Asya'ya gelmelerinden de önce, her sanat biçimi gibi, maruz kaldığı etkiler doğrultusunda gelişen ulusal geleneklere uygun bir Türk tarzı mevcuttu.7

XII. ve XIII. yüzyıllarda Selçuklu dönemindeki ilk Türk camileri, onlardan önce diğer Müslüman ülkelerde, özellikle de XI. yüzyıl başlarından beri Selçuklular tarafından işgal altında tutulan Horasan'da inşa edilmiş olanlarla büyük bir benzerlik gösterirler. Bunlar, tavanı sütunlar üzerinde duran, iç ve dış mekânlar arasında herhangi bir uyum gözetilmemiş, bütünlükten uzak, büyük ve bolca süslü kapıları olan camilerdir. Konya'da Alaeddin Camii'ndeki beş kubbealtı birbirlerinden elli

ya pekâlâ ona ait de olmayabilirmişçesine eklenmiştir. Ancak mihrabın üzerindeki kubbe, Selçuklu mimarisinin karakteristiklerinden biri haline gelecek olan çıkıntılı açılarla, ilk kez zemindeki yuvarlak alanla üstündeki mekânı kaynaştırır. Bu kubbe, giderek caminin başlıca öğelerinden biri haline gelecektir. Divriği'de mihrabı örten kubbe daha da önem kazanmıştır. Binanın en karakteristik bölümüdür, silmelerle on iki bölmeye ayrılmış ve tepesine sekizgen bir kasnak üzerine dayanan bir piramit oturtulmuştur. Kapı süslemelerinde yapraklar, silindirler, yuvarlaklar inanılmayacak bir yoğunlukla kaynaşmışlardır. Birtakım egzotik etkilenmelerin mi sonucudur bu süsler? Hiç kuşkusuz; belki de Hint etkisi söz konusudur. Bu abidenin Türkiye'de bir eşi daha yoktur.

Bir dönem sonra yoğun bir düşün ve sanat faaliyetine sahne olan "Anadolu beylikler" zamanında iç hacim kavramı kendini gösterir. Bu kavram XVI. yüzyıldaki mimari arayışın da egemen çizgisi olacaktır. Daha çok bütünlüğe, iç ve dış mekânlar arasında daha fazla dengeye yönelik bir hareket başlar: Mihrabın üzerindeki kubbe büyürken sütunların sayısı azalır. Bursa'daki Ulu Camii'de on iki olan sütun sayısı, Edirne'deki *Eski Camii*'de sadece dörde inmiştir. XV. yüzyıl ortalarında inşa edilen Edirne'nin Üç Şerefeli Camii bir çözüm başlangıcını da beraberinde getirir, ilk kez büyük bir kubbe (24.10 metre çap ve 28 metre yükseklik) ortaya çıkar ve küçük kubbelerin sayısı da yalnızca dördtür.

Büyük kubbe yan duvarlara dayanmakta ve sütunlarla taşınmaktadır. Böylece elde edilen iç mekân hem daha yüksektir, hem daha geniştir, hem de daha bir bütünlük göstermektedir. Yüksek kapılar, bitki motifli süslemeler giderek azalır; ön cephede süslerden arınır ve şimdi artık sade mermer levhalarla kaplanır; pencereler açıklıklar ve boşluklarda denge sağlanır. Minarelerin sayısı da artar (Edirne'de dört tane), dış avlu cami ile bütünleşir. Evrim, en mükemmele ulaşacağı noktaya yaklaşmaktadır: XVI. yüzyıl başında İstanbul'daki Bayezit Camii ile ortaya çıkan klasik Osmanlı camine...

Bayezit Camii'nde 18 metrelik çapıyla büyük kubbe, iki yarım kubbe ile birlikte ibadet alanını örtmektedir. Bu kubbe, dört tane kare tabanlı sütun üzerinde durmaktadır. Otuz dört penceresi vardır.

Revaklarla çevrili avlu iç mekânla uyum içindedir. Ancak büyük kubbenin ön ve arkasında yer alan yarım kubbeler basıktır, doğu ve batı cepheler çıplaktır. Hacimlerin bir piramit şeklinde yükselişi henüz ortada görülmez. Anadolu beyliklerinin camilerinin izleri uzaklaşmakla birlikte yine de ortadadır, ama beri yanda da Ayasofya'nın etkisi belirginleşmektedir.

İşte Sinan bu sırada ortaya çıkmıştır. Süleyman'ın oğlu Mehmet'in anısına yaptırdığı Şehzade Camii'nin inşasıyla birlikte, "Sinan, ilk dönem Osmanlı mimarisine özgü tarzı çoktan daha üst bir noktaya çıkarmıştır."8 Caminin piramitsel biçimi belirlemiştir. Cami artık basamaklar halinde yükselmektedir. Zeminden 37 metre yukarda 19 metrelik çapıyla kubbe "bir örtü" gibi durmaz.

Tersine, binanın bütün yapısı ondan fişkırmaktadır, sanki kemerleri, yarım kubbeleriyle bütün yapıya hayat veren temel öğedir. Taşıma noktalarında Sinan, Selçuklulardan miras sarkıt biçimli ve tahtaya oyulmuş izlenimini veren süslemeler kullanarak denge duygusunu yaratmaya çalışmıştır. Minarelerin orantıları ve inceliği hayranlık uyandırmayacak gibi değildir. Birkaç yıl sonra Süleyman'ın Hürrem

Sultan'dan olan kızı Mihrimah'ın yaptırdığı camii inşaatında Sinan, Bizans mimarisinden daha çok esinlenirken, kendi tarzını da alabildiğine sadeleştirmiştir.

230

Sinan, İstanbul'un büyük ve debdebeli camii *Süleymaniye* ile mükemmelliğe doğru bir adım daha atmıştır. Garip bir şekilde, Ayasofya'ninkine benzer bir plan hazırlamış ve söylendiğine göre, böylece Yunanlı mimarları kendi sahalarında yenmek istemiştir. Düz ve küresel yüzeyleri kaynaştırmayı başarmıştır; iki yarım kubbe, alın tablasıyla birleşerek "yontulmuş bir elmas" izlenimi yaratırlar, sanki tüm anıt "bir kübden yontulmuş" gibidir. 26 metre 50 santimlik kubbe yerden 48 metre yükseklikte, yalnızca iki yarım kubbeye dayandırılmıştır, böylece inşaatın hafifliği daha belirgin hale getirilmiştir.

Kubbenin dibinde otuz iki pencere, yarım kubbelerde on üçer pencere ve duvarlarda da birçok pencere açılmış, böylece bina ışığa boğulmuştur. Sarkıt süslemeli başlıkları olan porfirden sütunlar yan mekânların kemerlerini tutmakta ve iki katlı galeriler İç mekânda kubbelerin ağırlığını taşımaktadırlar.

Üçgen yüzeyler, sarkıt motiflerle süslenmiştir. Anıt, içerde Süleyman'ın arzu ettiği debdebe duygusunu vermektedir. Kentten gelinirken cami daha da devasa bir görünüm sergiler. Silueti, çevresindeki külliye'nin tüm binalarının üzerinde bir piramit gibi yükselir. Külliye'nin iki medrese, bir sağlık ocağı, bir kervansaray, bir tıp okulu ve bir hamamdan ibaret binalarını mimar, özellikle basık, "alçakgönüllü"

yapılar olarak düşünmüştür, sanki camii önünde eğilmişler gibi... Muazzam ve güçlü *Süleymaniye* en parlak dönemini yaşayan imparatorluğun bir sembolüdür.

Hayatının son yıllarında Sinan şöyle diyecektir: "Şehzade Camii benim çıraklık dönemimin eseridir, Süleymaniye kalfalık dönemimin, Selimiye ise ustalık zamanımın." Bütün mimarların gözünde de gerçekten, Edirne kenti ile çevredeki ovaya hakim konumuyla Selimiye Camii büyük Türk mimarının şaheseridir. Yakından bakıldığında biraz bodur bir görünüşünü olan Selimiye, uzaktan seyredildiği zaman, çevresindeki dört minaresiyle kurulduğu tepenin üzerinde hafifçe uzanmış gibidir. Devasa kubbe sekiz sütun üzerine oturtulmuş ve dışarıda sekiz pekiştirici ayakla, binanın kitlesel ağırlığı emilmiştir. Yarım kubbeler kaldırılmış, onun yerini alınlık tablası ve yarım kubbelerden bir çember almıştır. İki renkli, yontma taşlardan örülü duvarlar, sanki tek bir bloktan yontulmuş gibidir. İç mekânlar tam bir uyum gösterirler. Çok sayıdaki kemerli pencereler içerdeki sükûnet duygusunu artırır. Dört bir yanı on sekiz kubbeli revaklarla çevrili bir avlunun ortasında sekizgen bir şadırvan, yine kemerden sarkıtlarla süslü, basit ama yüce kapıya bakmaktadır. İçerde, mihrabın çevresindeki duvarlarda ve pencerelerin altında, en güzel İznik çinileri kullanılmıştır.

Büyük inşaatçının ölümüne kadar bir yirmi yıl daha geçecektir. O, bu yılları, İstanbul'da ve bütün imparatorlukta yoğun bir yaratıcı faaliyetle dolduracaktır. İnşa edeceği camilerden bir kısmında, tıpkı *Selimiye* gibi, yarım kubbeli çemberler bulunacaktır. Örneğin, Üsküdar'daki *Atik Valide Camii*; ya da Tophane'deki *Kılıç Ali Camii* gibi, *Süleymaniye'nin* plânlarına uygun olacaklardır. "Benzersiz mahareti" ona her türlü güçlükle oynayarak her türlü mimari biçimi geliştirme imkânı verecektir.9

Sinan'ın birçok öğrencisi olmuştur ve bunlar Türk mimarlarının ününü çok uzaklara kadar yaymışlardır. Hint İmparatoru Ekber içlerinden birini, Yusuf u Agra'da, Delhi'de, Lahor'da saraylar yapmak üzere ülkesine getirtmiştir. Bir yüzyıl sonra torunu Şah Cihan, eşinin ölümünden duyduğu ıstırabı ebedileştirmek üzere Agra'da kuracağı anıtın, Taç Mahal'deki inşaatını yine bir Türk mimarına, İsa Efendi'ye emanet edecektir.

231

ÇİNİCİLİKTE ERİŞİLEN MÜKEMMELLİK

XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı camilerinin dış yüzeyleri, sarkıt motifleri ve bazen siyah ve beyaz mermerlerin uyumuyla süslü kapıları dışında, bilerek son derece sade tutulmuştur. Ama içleri onlara parıldayan bir mücevher görüntüsü kazandıran çinilerle kaplıdır. Sokullu Mehmet Paşa Camii, tepeden tırnağa ta kubbesine kadar, porselen bir mücevher çekmecesini andırır, *Sultan Ahmet Camii* ise dev bir mavi kalıptan dökülmüş gibidir.

XIII. yüzyıldan itibaren Selçuklu yapılarını süsleyen Türk çinileri de tıpkı öteki sanat dallarında olduğu gibi, XVI. yüzyılda mükemmelliklerinin doruğuna ulaştılar. Bütün camiler, imparatorluk saraylarının bazı bölümleri, çoğu İznik'te İranlılar'ın işbirliği ile Türk sanatçılar ve Türk işçiler tarafından gerçekleştirilen rengarenk çini karolarla kaplanmıştı.

Başlangıçta, tıpkı mozaikler gibi tek renkli plakalardan koparılıp bir alçı tabakası üzerinde birleştirilmek suretiyle meydana getirilen çiniler, iki yüzyıl sonra boyanıp sabitleştirilen kare şeklindeki yüzey parçaları haline geldi. Önceleri kullanılan renkler koyu mavi. Turkuaz, beyaz ve siyahtan ibaretken, sonra teknik ilerledikçe bunlara sarı ve fıstık yeşili eklendi. XVI. Yüzyılın ikinci yarısında yaprak yeşili ve ünlü domates kırmızısı Türk sanatçılarının paletlerini tamamlıyordu.

Böylece meydana getirilen çiniler, XVII. Yüzyılın başlarına kadar dini yapıların ve imparatorluk saraylarının süslemelerine, bizi bugün de hayran bırakan ve hiçbir yerde asla aşlamamış bir ışıltı katacaklardır.

Çiniciliğin en başta Türklere özgü bir sanat olduğu söylenebilir. Bu çinilerin ilk dönemlerdeki, yani XIII. ve XIV. Yüzyıllardaki geometrik ve epigrafik süslemelerine, bir süre sonra yaprak motifleri (*rûmî*), lotus çiçeği ve çin bulutu da girmiştir. Az sonra da çiçekler (lâle, sümbül, menekşe) ve yapraklar belirmiştir. Bu motifler belki de Rönesans'ın etkisiyle, bütün bir XVI. yüzyıla, yalnızca çinilerde değil, ama halılarda, dokumalarda ve minyatürlerde de egemen olacaklardır.

Türk sanatı, özgünlüğünden ve yarattığı tekniklerden hiçbir şey yitirmeksizin Batılı ülkelerle, özellikle de İtalya ile olan temasların getirdiği birtakım temaları doğulu kimliğine dahil ederken, yavaş yavaş

İran'la ve Asya'nın eski uygarlıklarıyla da arasına bir mesafe koymuştur.10 Çin ve Timurlenççi motifler öylesine "Osmanlılaştırılmıştır" ki, hemen hemen tanımak mümkün değildir (İran, çiçek desenleriyle ortaya çıkan natüralizme bir yıl sonra geçecektir). Böylece Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında seramikte hâlâ yaygın bir şekilde işlenen geometrik ve epigrafik dekor, kısa zamanda yarı realist, yarı fantastik bir floraya yerini bırakacak ve bu yeni dekor, yüzyılın sonunda her yanı

kaplayacaktır.

Bundan sonra da koskocaman mekânlar -camiiler, saray odaları- düşsel bir bahçeye, bir seraya dönüştürülecektir. Bunlar Osmanlıların doğaya, çiçeklere olan düşkünlüğünü de gösterir.'

Bu "natüralist" dönemin en güzel ve en tanınmış çinilerinden biri, İstanbul'daki Rüstem Paşa Camii'nin girişinde bulunan sol panodur. Yabangüllerinin açık menekşe rengindeki sapları, kusursuz bir uyum içinde sümbüllere, lalelere, nergislere ve gül tomurcuklarına karışır. Camiinin diğer kısımlarında motifler çeşitlenmektedir: Beyaz zeminde

232

kırmızı ve mavi laleler, menekşeler, rumi tarzda yeşil yapraklar, kırmızı ve mavi renkli kocaman şakayıklar işlenmiştir. Mihrabın üzerinde mavi ve beyaz, stilize çiçekler aynı renkteki vazolardan fişkırmaktadır. Hürrem Sultan'ın türbesinin girişini çevreleyen panolar da aynı dönemden kalmadır.

Burada, gövdesi ve dalları koyu renkli bir ağaç, göbekleri kırmızı, beyaz yabangülleriyle kaplıdır, ağacın yaprakları mavimsidir, dibinde menekşeler ve laleler açmıştır.

Üsküdar'daki küçük *Atik Valide* Camii'nde, Türk çinicilik sanatı, dekorun özgünlüğünden çok, çinilerin kalitesiyle hiç kuşkusuz doruğuna varmıştır. Mavi fon üzerinde mercan kırmızısı bir vazodan fişkiran aynı renkteki laleler ve menekşelerin birbirlerine sarılışı harikulade bir şeydir.

Bu dönemden kalan ve içinde teknik beceriyle sanatsal duyarlılığın kaynaştığı başka çinilerden de söz etmek gerekir: II. Selim'in türbesi (ki panolarından biri Louvre Müzesi'nde bulunuyor), Ramazan Efendi Camii, II. Selim'in banyosu, III. Murad'ın dairesinin koridorundakiler gibi...

İznik'teki atölyeler (Rodos'ta olduğu söylenenler asla varolmamıştır), XVI. yüzyıl boyunca çinicilik tarihinin en güzel parçaları arasında yer alan vazolar, tabaklar, sürahiler, bardaklar, cami lambaları da üretmişlerdir. İran, Çin ve İtalyan etkileriyle kendi geleneklerini birleştirip, lotus çiçeği, stilize bulut ve rumi motifleri kaynaştıran o dönemin İznik yapısı tabak-çanakları, yaratıcılarının fantezilerinin

-çoğu zaman Sarayın minyatürcüleri seramik ustalarının kullandığı motifleri hazırlamaktaydılar- başını alıp gittiği gerçek birer sanat eseridirler. Stilizasyon tutkusu bazen tümüyle fantezi ürünü bir natüralizme varsa da renklerin ve resimlerin niteliği, çizgilerin inceliği insanı hayran bırakmaktadır.

Teknik en mükemmel bir düzeye erişmiştir. 1520'den 1540'a kadar mavi ve turkuaz renkler egemendir; sonradan palet zenginleşir ve kaplama karolarında olduğu gibi çini sanatı doruğuna ulaşır.¹² Yabancı etkilerden de kurtulmuş olarak, her biri kendi özgünlüğünü haykırmaktadır. Ünleri Avrupa'nın içlerine kadar yayılan ve "kaygısız zarafetleri, doğal güzellikleri" övüle övüle bitirilemeyen bu parçalarda hayvanlar, kuşlar, daha seyrek olarak da insan figürleri belirmiştir. Önemli kişiler bunları satın alır, birbirlerine hangilerinden edinmek gerektiği yolunda tavsiyelerde bulunurlar.¹³

Çini eşyaların altın çağı da tıpkı kaplama karolarınınki gibi kısa sürecektir. XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren kalite düşer, resimler bozulur, renkler canlılıklarını yitirirler. Üretim de azalır. Çini tabak çanak imal eden atölyelerin sayısı İznik'te yüzyılın başında üç yüzken, 1648'de dokuza düşmüştür ve 1720'de atölyeler kapanır. İşçilerinin birçoğu İstanbul'da Tekfur Sarayı yöresine yerleşecek ve burada eskilerle kıyaslanamayacak nitelikte çiniler üretmeye devam edeceklerdir.

İznik'in yerini de Kütahya alacak ve burada, çoğunluğu Ermeni olan sanatkârlar, XIX. yüzyıla kadar çeşitli biçim ve renklerde, göze hoş, bazen eğlendirici gelen, ama İznik'in büyük çağındakilerle kıyas bile kabul etmeyecek çini eşyalar üreteceklerdir.

233

RESSAMLAR VE HATTATLAR

Bu kitapta, resim sanatına ayrılmış birkaç sayfa bulunması belki hayret uyandıracaktır. İslam dininin canlı varlıkların resmedilmelerini yasakladığı söylenir ve Osmanlı resim sanatı da Batı'da fazlaca bir üne sahip değildir. Bununla birlikte resim sanatının varolmadığı söylenemeyeceği gibi, XVI.

yüzyıldan günümüze kalanlar dikkatimizi çekmesi gereken bir düzeydedir.

İnsan tasvirlerinin yasaklanması sonu gelmeyen tefsirlere konu olmuştur. Yasaklamanın dayandığı iki Kuran süresinde putlar, yani tapınılan şekiller hedef alınmaktadır, başkaları değil... Daha anlaşılır görünen bir üçüncüsü, Tanrı'nın tek "müşavir" olduğunu bildirmektedir. Sözcük *ressam* anlamına da geldiği için ilahiyatçılar, buradan yola çıkarak, Tanrı'dan başka hiç kimsenin varlıkları, resim şeklinde bile olsa, yaratamayacağı sonucuna varmışlardır. Canlı varlıkların tasvirini yasaklayan hadisler, herhalde teolojik olmaktan çok tarihi nedenlerle, VIII. yüzyılın sonundan önce henüz bir araya getirilip yazılmış değildi.14 (Bkz. Ek 16).

Yine de resimler, en azından halkın kolayca görebileceği resimler, kesin bir yasaklamanın konusu olmuştur. Bütün İslam aleminde, camilerde ve dileyenin girebileceği mahallerde, sıkı bir şekilde yasaklanmalarına rağmen, bu kuralın birçok istisnası görülmektedir; özellikle Selçuklu Türklerinde ve çok daha ender olmakla beraber, sultanların ve yüksek makam sahiplerinin özel dairelerinde...

Saraylardaki resimlerden söz eden birçok metin bulunduğu gibi, son on yıllar içinde Afganistan'da (Gazneliler), Mısır'da (Fatimiler) ve Suriye'de (Emeviler) bazı kalıntılar da bulunmuştur. Kuşeyr Amra'da, ölçüleri Roman ya da Yunan olmaktan çok Doğulu çizgiler taşıyan çıplak kadın resimleri, 740 yılına doğru, yani Peygamberin ölümünden sadece bir yüzyıl sonra, Emevi hanedanından bir Müslüman hükümdarın sarayının salonlarından birini insan (kadın) tasvirleriyle süslemiş olduğunu kanıtlamaktadır. Yüzyıl sonra bir Abbasi hükümdarı, Samara'daki ikametgâhının bir duvarına, içki sunan iki dansöz resmi yaptıracaktır. II. Mehmet de Topkapı Sarayı'ndaki bazı duvarları, söylentilere göre en az mutaassıp olanları bile şaşırtacak resimlerle kaplatmıştı (Bayezit, babası ölür ölmez bunları ortadan kaldıracak, kimi tabloları da pazarda sattıracaktır). İslam duvar resimlerinden kalanlar, zamanın ve bağnazlığın kurbanı olarak yitip gitmişler ve Osmanlı resim sanatının hemen tümü de çeşitli el yazmaları içinde yoğunlaşmıştır.15

Gerçekçi Bir Resim

XVI. yüzyılda, Türk resminin epey eski bir geçmişi bulunuyordu, İslam öncesi çağda, sanatçılar Çin, İran ve hatta Hint etkileriyle Türk-Moğol uygarlığının verilerini kaynaştırmışlardı. Eski resimlerde ve pek çok çini eşyada gözlenen ideal güzel'in Türk-Moğol tipli oluşudur (Şişik yanaklı, badem gözlü kişiler). İran resmiyle çoğunluk karıştırılan Türk resminde, Ötekinin duygusal içeriği de, sistemli idealleştirme çabası da yoktur. Bu resim gerçekçidir, çoğunluk betimlediği olay ve kişiler hakkında belgesel olmayı amaçlar, bunları idealleştirmez ama, Doğu resmiyle bir parça aşına olmuş her gözün

hemen fark edeceği üzere, bunlar şiirsel bir fantezi ve çok özel, renkli bir lirizmi yansıtır.

Aşk sahneleri pek enderdir,16 savaş, ayin, bayram sahneleri daha geniş bir yer tutar. Bunlarda sultan ya da önünde geçit yapan veya eğlenen tebası görülmektedir. İranlılardaki gibi bitkin ve doğal olmaktan uzak kişiler değil, ama nasılsa öyle olan, kalın ya da ince, güzel ya da çirkin insanlar resmedilmiştir.

Sultanlar da olduklarından daha güzel gösterilmeye çalışılmamışlardır. Nigâri tarafından ok atarken gösterilen kaba ve kırmızı suratlı II. Selim'den daha az çekici bir kişiyi zor düşünürüz; ya da sakallı ve şişko, ağırlığı altında ezilmiş görünen atının üzerinde neredeyse gülünç denecek bir biçimde oturan torunu III. Mehmet'ten daha çirkinini... Süleyman'ın pek çok portresinden biri de Nigâri tarafından yapılan bir minyatürdür. Burada padişah olanca ihtiyarlığı içinde, zayıflamış, beyaz sakalı altında hatları çekilmiş bir halde görünür.

İran sanatında olduğu gibi bu resimlerde işlenen başlıca konular sultanların av partileri, cirit oyunları ve onların ağaçlar altında dinlenmeleridir.

İran etkisi, özellikle Doğu şiirinin geleneksel temalarını işleyen deyişlerin toplandığı divanları süsleyen minyatürlerde belirgindir. Askeri olayları nakleden belgelerdeki minyatürlerde bu etki çok daha azdır. Osmanlı minyatürcüleri başlangıçta her ne kadar İran'ın izinden gitmişlerse de sonra hızla uzaklaşmışlar, kendi gözlemlerine ve gerçekçilik tutkularına dayanmışlardır. Savaş sahnelerinde Yeniçeriler, sipahiler, topçular sıralanmıştır, her birinin üniformaları aynen görülür; ya ok atmaktadırlar, ya da elde mızrak, atlarıyla birlikte zırhları içine gömülmüş Hıristiyan askerlerine karşı saldırıdadırlar. Türklerle Macarlar arasındaki muharebeler daha hareketlidir: Ölümler ve yaralılar yerde yatmaktadır, binicisi ele geçirilmiş bir at topallayarak kaçmaktadır. Buna karşılık "*Kral Louis Toplantıda*" adlı ünlü minyatürde kişiler daha az oturaklı hatlar taşır, bazıları hemen hemen batılıdır.

Belki de bu kişiler bir Hıristiyan sanatçı tarafından resmedilmişlerdi, zira büyük tarih kitaplarının resimleri bir tek sanatçının değil, düzinelerle insanın çalıştığı atölyelerin elinde çıkıyordu. 1557'de Topkapı'daki minyatür atölyesinde otuz beş kişi çalışmaktaydı ki, bunların yirmi altısı Türk, yedisi İranlı, biri Macar, biri de "Frank"tı. Müşavir yüzleri çiziyor, nakkaş insan figürlerini ve diğer resimleri boyuyor, başka sanatçılar da sayfalara altın yaldızlı işlemler, çeşitli süslemeler yapıyorlardı.

Bazı sanatçılar, bir eseri kendi kişilikleriyle damgalamasını bilmiş ve hatta Türk resmine yeni bir yön vermişlerdir. *Matraki Nasuh* bunlardan biridir. Aynı zamanda matematikçi, yazar, asker ve ressam, bilim adamı ve çağının yetkin bir gözlemcisi olan sanatçı, *Kanuni Sultan Süleyman 'in İki Irak*

Seferinin Tasviri'ne ilişkin ve Osmanlıların en ünlü askeri seferlerinden birinin gerçek bir resimli röportajı olan bir kitapla, bir *Süleymanname* ve bir de // *Bayezit Tarihi* bırakmıştır. Resimlerinde fazlaca insan figürü yoktur, ancak bu resimler verilen ayrıntılar, yapıların mimarisi, mekânların tanımı sayesinde anlatılan yerleri hiçbir güçlüğü uğramadan tanımayı mümkün kılmaları açısından "bilimsel"

sayılır. Onun, yarı kartografik yarı topografik olarak nitelenebilecek resim tarzı, Türk resminde tümüyle yenidir ve kendisinden sonra gelenler her türlü idealizmin dışlandığı bu tarzdan, özellikle coğrafya haritalarının resimlendirilmesinde sık sık esinleneceklerdir. Matraki, Irak seferi sırasında Süleyman'ın yanındaydı ve sefer dönüşü

235

beraberinde yüz yedi minyatür ile yirmi beş resim getirdi. Bu eksiksiz güncede, resim aracılığıyla seferin başlıca dönemlerini, molaları, kentleri, ormanları, dağları, hatta hayvanları anlatmaktadır: Bu hayvanlar arasında, bir aslanın ağzında bir tavşan, Antakya yakınlarındaki bir gölde yüzen kuğular ve yanbaşlarında sarı ve pembe kanatlı ördekler görülür; bir geyik otlamakta, bir tavşan onu seyretmektedir... Bağdat'ı çevreleyen çöle bir kaplan, bir gazel ve tavşanlar yerleştirmiştir.

1542'de Barbaros'un donanmasıyla birlikte Fransa'ya da gelmiş miydi? Ya kendisi ya da atölyesinden bir başka sanatçı Marsilya, Toulon, Antibes ve Nice limanlarını gösteren bir dizi küçük tablo bırakmıştır. Hepsinde de söz konusu kentler kolayca tanınabilmektedir: Nice, kente hakim şatosu ve surlarıyla, çevredeki tepeler ve Paillon koyuyla; Antibes, yüksek duvarları ve kuleleri ve limanın önündeki sancakları dalgalanan hafif Türk kadırgalarıyla... 1543 yılına ait Macaristan Seferi'nin Tarihi'ndeki resimlerin Matraki tarafından yapılmış olduğu kesin değilse bile, bunlar aynen onun tarzındadır.

Hayret verici bir renk duyarlılığına karşın her türlü perspektif gerçekçiliğinin bir yana atıldığı bu resimlerdeki doğruluk kaygısı, Süleyman'ın ölümünden hemen sonraki yılların ressamlarında da devam edecektir. Aynı dönemin kapsamında sayabileceğimiz bu yılların başlıca ürünleri *Surname* ve vakanüvis *Lokman'ın Hünername*'sidir. İlkinde, III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmet'in sünnet düğünü vesilesiyle yapılan şenlikler, ikincisindeyse ilk Osmanlı'nın tahta çıkışından Süleyman'ın saltanatının sonuna kadar geçen dönemdeki başlıca olaylar anlatılır. Resimler, dönemin en büyük ressamlarından olan *Nakkaş Osman* ve kendisine yardımcı olan başka sanatçılar tarafından yapılmıştır. Sanatsal nitelikleri bir yana, bunlar bize XVI. yüzyıl Osmanlı yaşantısına ilişkin yoğun ve kesin bilgiler kazandırmaktadır: Şenlikler, yarışmalar, loncaların geçit resmi, davetliler, sultan ve ailesi... Halk izlemektedir. Bütün İstanbul yaşamı görülür bu resimlerde. *Hünername*'de biçimler daha çok hayat ve renk kazanmaya doğru bir evrim gösterirler. Son hızla atılan atlar görülür; av sahnelerinde, vurulan hayvanlar -can acısıyla- sıçramaktadırlar.

Portrecilik

Avrupa ile yakınlığı ve İstanbul'daki sarayın İtalyan sanatçılarla çabucak kurduğu ilişki nedeniyle, Türkiye herhalde Doğu ülkeleri arasında portre sanatının en erken ortaya çıktığı ülkedir. Bunun en parlak tanığı II. Mehmet'in *Gentili Bellini* tarafından yapılmış olan ünlü portresiye de, Venedik'te eğitim görmüş olan Sinan Bey daha önce gelir. Güzel Fatih portresinde, Sinan, İtalyan etkisiyle güçlü Türk köklerini ustaca birleştirmiştir. Doğu geleneğine yabancı olmakla beraber, portre sanatı Süleyman ve halefleri zamanında Saray'da büyük bir rağbet görmüştür.

Zamanın büyük ressamlarından biri olan Nigâri, ününü portreciliğine borçludur. *Haydar Reis* lakabıyla savaş filosundaki gemilerden birine komuta eden sanatçının resme nasıl başladığı bilinmemektedir. Onun firçasından çıkan Barbaros portresi, aklaşmış sakal ve bıyıkları ve hayatının sonlarında büyük denizcinin artık çökmüş silüetine karşın, hayret verici bir canlılık taşır. Yaşlı korsan, Doğu portrelerinde sıkça rastlanan bir jestle, bir elinde bir karanfil tutmaktadır, öteki eli kılıcının üzerindedir.

236

Nigâri aynı zamanda da Süleyman'ın yaşlılık yıllarında, kol ağzlarında beyaz kürk bulunan mavi satenden bir kaftanla görüldüğü o çok bilinen portresinin yaratıcısıdır. Sultan, beyaz sakalı ve büyük beyaz sarığı altındaki zayıflamış yüzünün daha da belirginleştirdiği ve-kar ve ağırbaşlılığı içinde ağır ağır yürümekte, ardı sıra biri yeşil, diğeri kırmızı giysiler içinde iki muhafızı gelmektedir. Yine Nigâri'nin resminde görülen oğlu, hantal II. Selim'le ne büyük bir zıtlık sergiler bu portre! II. Selim hantaldı, ama yayından fırlattığı oku bakışlarıyla izleyen, sarı sakallı sultanın sol kolundaki hareket, ne kadar hayat doludur! Sefih padişah ama titiz bir şair olan II. Selim, portresinde, babasının giysilerinin sadeliği ölçüsünde zengin bir kıyafet taşımaktadır: Altın ve renkli çiçek motifleriyle işlenmiş mavi kaftan, altın lame iç giysisi, üzerine değerli taşlarla süslü üç tane balıkçıl tüyü iştirilmiş kocaman bir sarık... Arkasında duran içoğlanın sağ elinde bir karanfil, sol elinde oklar bulunmaktadır: Sultanın cephaneleridir bunlar... Selim'in şişkin ve kızarmış yüzü gerçekten de bir alkoliğin, üstüne üstlük de

"obur ve tembel bir kişinin"17 yüzüdür. Bir bütün halinde, debdebe ve doğulu bir incelik duygusu verir bu tablo...

Bütün bu portreler, modelin çizgilerini sadakatle yansıtır. "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi"nin tasvirinde dalkavukluğa kaçmaksızın, gerçeğe olabildiğince yakınlaşmak ve bir "belge" bırakmak kaygısı açıktır. Burada, hiç kuşkusuz Batı ile giderek çoğalan temasların ve de belki, asıl Türk sanatının derin eğilimlerinin etkisi altındaki XVI. yüzyıl Osmanlı resminin özgünlüğünü oluşturan çizgileri buluruz.

Hat Sanatı

XVI. yüzyılda Türkler, başlıca Müslüman sanatı olan hattatlığın da ustalarıdır. Bu, Şeyh Hamdullah ve öğrencilerinin, çoğu zaman çiniler halinde, camilerin duvarlarını ve sütunları zarif yazılarla, Kuran'dan ayetler veya Tanrı'nın ve ilk Halifelerin adlarıyla kapladıkları dönemdir. Yine de

Süleyman'ın zamanındaki büyük hattatların en önde geleni hiç kuşkusuz Ahmet Karahisari'dir.

Süleymaniye Camisi'nin birçok yazılarını gerçekleştiren Karahisari'nin, İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde saklanan bir albümü, yeteneğinin zenginliğine ve had aşamadaki zarafetine tanıklık etmektedir.

Her türlü insan tasviri yasaklanmış olduğundan, heykeltıraşlık İslam ülkelerinde hemen hemen bilinmemekteyse de XVI. yüzyıldan itibaren bitki motiflerini bolca kullanan kabartmalar yaygındır.

Çok daha önceki dönemlerde mezarlar, çeşmeler, özellikle de camilerin kapı ve ön cepheleri, kabartma yazılar, birbirinin içine giren süsler, Asya'nın bağrından çıkıp, Selçuklu ve Osmanlı yontucuları tarafından "Türkleştirilmiş" her türlü motiflerle bezenmekteydi. Süleyman'ın zamanında çeşitli biçimler altında, bitkisel doğayı tasvir eden motifler, çinicilikte ve halıcılıkta da olduğu gibi diğer motiflere ağır basar. Aynı motifler vitraylarda da görülür. Bunların en güzelleri hiç kuşkusuz Sarhoş

İbrahim tarafından gerçekleştirilen Süleymaniye Camii vitrayları ile Edirnekapı'daki Mihrimah Camii'nin vitraylarıdır.

237

Dokumacılık ve Halıcılık

Dokumacılık da çömlekçilik gibi çok eski çağlardan beri biliniyordu. Bu sanat aynı zamanda göçerlerin, step insanların ve bu arada uzun bir süre steplerde dolaşan Türklerin de sanatıydı. Türkler bin yılımızın başlarında Anadolu'ya yerleştiklerinde, dokumacı olarak uzun bir geçmişe sahiptiler. Bu çok eski dönemlerden, günümüze hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır. Buna karşılık Yeni Çağın başlarındaki halılar konusunda çok daha fazla şey bilmekteyiz. XV. ve XVI. yüzyıllardan kalma kimi örnekler ve bazı Avrupalı ressamın -Holbein ve Venedikli ressamın- tablolarında yer alan iç mekân sahnelerinde resmettikleri halılar sayesinde...

İran halılarıyla kıyaslandıklarında, Türk halılarının bitki ve hayvan desenlerinden çok "mimari" bir anlayışı yansıtan motiflerle dokunmuş oldukları görülür. Burada evrim, çinicilikte görülenin tam tersi yönde olmuştur. Süleyman'ın döneminde İran etkisi tümüyle ortadan kalkmıştı. İran halılarında görülen ve bunlara adeta zengin bir orman görünümü kazandıran o çok karakteristik çiçek ve yaprak bolluğunun yerini bir stilizasyon almıştır. "Domates" kırmızısı, bazen mavi ya da fildişi renkli zemin üzerinde bir mihrap ya da bir lamba motifi belirginleştirilmiştir. Stilize çiçekler halının yüzeyini kaplamaktadır. Çevredeki yollar, çeşitli geometrik şekillerle alabildiğine işlenmiştir. Diğer bazı halılarda,

"Buda'nın dudakları" denen (ve bazı dokumalarla çinilerde de görülen) dalgalı şeritlere ve aynı renkte beneklere rastlanır. Çin kökenli olduğu söylenen bulut motifi, tıpkı çinilerde de olduğu gibi, 1530'lara doğru ortaya çıkar.

Bütün bu özellikler, daha sonraki yüzyılların halılarında varsa da kalitenin en yüksek olduğu dönem XV. yüzyıl sonları ile bütün bir XVI. yüzyıldır. Bu halılar Uşak, İstanbul ve Gördes'in büyük

atölyelerinde üretilirken, Anadolu'daki irili ufaklı tezgâhlarla halk tarafından *kilimler* ve *cicimler* dokunuyordu. Batılı tacirler ve yüksek makam sahipleri bunlardan düzinelerle satın almaktaydılar.

Kardinal Wolsey'in altmış kilim ısmarladığı söylenir...

Halicilik sanatının yanı sıra, aynı dönemde dokunmuş brokarlar, kadifeler ve atlaslar da aynı niteliği taşırlar. Topkapı Sarayı Müzesi'nde uzun yıllardan beri, sultanların çağlar boyu saklanmış giysi ve kaftanları sergilenmektedir. Bunlar bize, o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ipeği ve yünü dokumakta olan kişilerin beceri ve zevkleri konusunda fikir vermektedir. Kanuni Sultan Süleyman'a ait krem renkli ipekten bir iç giysisinde kahverengi sapları boyunca uzanan pembe ve sarı renkte laleler ve menekşeler işlenmiştir; yine Süleyman'a ait altın ve gümüş sırmayla işli ipek şalvarda, hilâl ve yıldızlarla çevrili güneş motifleri vardır. Hürrem Sultan'ın türbesinden gelme bir sanduka örtüsü laleler ve yapraklarla işlenmiş kırmızı kadifedendir; örtünün kenarlarına yeşil kadife çevrilmiştir.

Bu harikulade parçalar Şam'da, Bağdat'ta, Bursa'da ve başlıca da, XVI. yüzyılda altın ve gümüş iplik kullanmalarına izin verilen tek atölyeler olan İstanbul'daki atölyelerin tezgâhlarından çıkmadır. Bu atölyeler, belli alanlarda uzmanlaşmışlardı, kimi altın tellerle dokumacılık yapıyordu, kimi atlas üretiyordu, kimi de yalnızca kadife... Üretimin çok büyük miktarlara ulaşmış olması gerekmektedir, zira sultan ve vezirlerin onurlandırmak istedikleri kişilere kaftanlar armağan etmeleri gelenektir.

Saray'a gönderile-

238

cek kumaşların desenleri bizzat imparatorluk atölyelerinde çalışan ressam tarafından çiziliyordu. Bu nedenle de bu kumaşların desenleri, hahlarınkilere oranla daha çok fantezi çizgiler taşır ve aynı dönemdeki minyatürleri anımsatan, doğaya dönük bir yaklaşımı yansıtır.

EDEBİYAT

Konstantinopolis'in fethinden sonra Osmanlıların Hıristiyan alemle ilişki kurma süreci de tamamlanmış olduğundan Helen-Hıristiyan kültürünün Türk uygarlığını etkileyeceği ve geçmişte de benzer koşullarda sık sık görülmüş olduğu gibi, bu uygarlığın gidişini belki de değiştireceği düşünülebilirdi. Oysa hiç de böyle olmadı. XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlılar Hıristiyanlardan gemiciliğe, doğa bilimlerinden coğrafyaya kadar pek çok alanda etkilendilerse de, hiçbir şey tarihin derinliklerinden, Asyalı ve Müslüman köklerinden kaynaklanan kültürlerini değiştiremedi. O

çağlardaki Türk kültüründe görülmek istenen Hıristiyan etkilerinin hiçbir gerçek önemi bulunmamaktadır.

Asıl Hıristiyanlar Osmanlılaşmışlardır. Bu süreçte *devşirme* sisteminin de rolü vardır. "Kaldırılan" ve Müslüman olan genç Hıristiyanların ne kadar kolayca Türkleştiklerini saptamak hayret vericidir.

Hemen hemen istisnasız biçimde bunların hepsi de birkaç yıllık bir süre içinde törelerini, dinini ve kültürünü benimseyerek, mutlak bir sadakatle yeni ideallerine bağlanan Osmanlı Türkleri haline

geliyorlardı. Güçlü ve her zaman muzaffer imparatorluğun potasında her şey eriyordu. Yunan ve Hıristiyan kültür mirasından Osmanlılar hemen hemen hiçbir şey almamışlardır, İbni Sina'nın yeni Platoncu-luğu da, İbni Rüşd'ün Aristotelesçiliği de İmam Gazali'nin mistisizmi Arap ve İran katkıları karşısında silinip gitmişti. Bu kez yenilenlerin yenen karşısında, manevi ve kültürel bir rövanşı söz konusu olmayacaktı.

Türk kültürü de, Osmanlı Hanedanından hükümdarların yıldırım gibi gerçekleştirdikleri fetihlerden sonra benzersizliğini tamamlayacaktır. Olayların zorlamasıyla da Osmanlı kültürü kendini kabul ettirecektir. Giderek güçlenip, büyüyen bir imparatorluğun siyasi ve kültürel merkezi olarak İstanbul, tâbi veya dost, baş eğdirilen halkları, kendi dilini kullanmak zorunda bırakmıştır. Örneğin, Azerbaycan'lı şair ve yazarlar, Osmanlı Türkçesiyle konuşup yazmak zorundaydılar, tıpkı sultanın diğer tebasının da Babı Hümayun'un memur ve askerlerinin kullandığı dili kullanmak zorunda olmaları gibi.

XVI. yüzyılda Osmanlı'nın üstünlüğü kesinlikle kabul edilmişti. 18 O dönemde, aynı zamanda Türk geçmişinden ve İran-Arap edebiyatlarından miras alınmış bir Türk edebiyatı bilinci vardır. İran edebiyatı gerileme halinde olmakla beraber yine varlığını sürdürmektedir, ancak II. Mehmet'in şair Sadi'ye Osmanlıları anlatan bir *Şahname*'yi Farsça yazdırdığı ve Türklerin hoşnutsuzluklarına karşın İstanbul'daki Sarayda, Horasan ve İran'dan gelen yazar ve şairleri koruduğu, bir yüzyıl önceki dönemde olduğu kadar güçlü değildir. Beri yanda, bir ölçüde Horasan doğumlu büyük şair Ali Şir Nevai'nin Türk alemi üzerindeki etkisiyle, Türk edebiyatı lehine bir tepki oluşmuştu. Nevai, bugün de Orta Asya'da okunan büyük eserini Türkçe yazmıştı. Herat'taki sarayda, dostu ve sırdaşı olduğu Sultan Hüseyin Baykara, şair için "O Türk dilinin cansız bedenine can vermiş-

239

tir," diyecekti. İçinde aşkın, din dışı konulara doğru taşıdığı zamanlarda bile manevi bir nitelik taşıdığı Ömer Hayyam, Nizami, Sadi, Celaleddin Rûmi ve diğerleri gibi, büyük İran şairlerini de esinlendirmiş

olan yarı erotik yarı mistik şiir türü, Nevai'den sonra Osmanlı yazarlarının da benimseyeceği tür olacaktır. Onlar bu türü, Türk ırkının dehasına uyarlayacaklar ve Türk diline saygın edebi eserler kazandıracaklardır.

Şairlerle Dolu Bir Alem

Süleyman'ın çağında, Türk şiirine büyük adlar egemendir: Fuzuli, Baki ve daha niceleri... Ancak bu yüzyılı bir altın çağ yapan şey önde gelenlerin ününden çok, yazarların sayıca çokluğu olsa gerektir.

Kendilerini koruyan sultanın, şehzadelerin ve yüksek devlet memurlarının çevresinde şairlerle dolu bir alem dönenmektedir. Hepsi İstanbul'da yaşamazlar, imparatorluğun hemen her köşesinde edebi çevreler çiçeklenmiştir: Eski bir kültür merkezi olan Bursa'da; yeni fethedilen Bağdat'ta; Diyarbakır'da; Kastamonu'da; sultan ve maiyetinin sık sık gittikleri eski başkent Edirne'de...

İstanbul'da olduğu gibi şairler, en zengin kişilerin konaklarında, o dönemde özellikle çoğaldıkları görülen tekkelerde -büyük mezheplerden sapan tarikatlar, bu arada Bektaşî ve Hurufî tarikatları, pek

çok şair yetiştirmiştir- ve hatta, kahvenin yaygınlaşmasıyla peşpeşe açılan kahvehanelerde toplanmaktaydılar. Halk şairleri yeniçeri kışlalarında, Karagöz oynatılan yerlerde boygöstermektedir.

Saz şairleri besteledikleri deyişlerini bir yöreden diğerine taşımaktadırlar. Temaları çoğunluk İslam ve İran'dan esinlenmiştir. Bazıları en eski Türk geleneklerine bağlıdır, diğerleri günlük hayattan çıkarılmıştır. Maddi durumları ne olursa olsun, Türklerin yaşantısında klasik ya da halk şiiri önemli bir yer tutmuştur. Çok yakın dönemlere gelene kadar ünlü bir şairin yönetiminde, ya da diplomaside önemli görevler aldığı bile görülmektedir.

XVI. yüzyılın en büyük şairi Fuzuli miydi, yoksa Baki mi? Türk şiirinin tarihini inceleyen E.J.W.

Gibb'e göre, "Doğu'nun gördüğü en gerçek şairlerden biri olan Fuzuli'nin dehası, tek başına Süleyman'ın yüzyılını sonsuza kadar süslemeye yeter."19 Fuad Köprülü, Fuzuli'nin Türk edebiyatının en büyük şairi olduğunu ve duyguların ifadesinde Baki'yi geçtiğini düşünmekle beraber, şiirdeki müzik ve biçimindeki kusursuzlukla Bâki'yi Fuzuli'den üstün tutmaktadır.

Fuzuli, Bağdat yakınlarında dünyaya geldi ve muhtemelen de oradan hiç ayrılmadı. Şii bir Müslüman olarak, daha sonraları Ali'nin Necef teki mezarının "muhafızı" oldu. Önceleri Şah İsmail'in tebasıyken, 1554'te Bağdat'ın alınmasından sonra İstanbul'daki sultana bağlandı. Türk kökenliydi ve önceleri Azeri Türkçesiyle sonra da Osmanlıca yazmıştı, ama özellikle dini esinlenmelerle dolu Arapça şiirler ve Farsça nesir ve nazımları da vardır. Türkçe olan üç yüz gazeli, bilinen yarı erotik yarı mistik türdedir.

Bu şiirlerin olağanüstü zarif bir biçimleri vardır ve sözcüklerin meydana getirdiği melodi benzersizdir.

Fuzuli'nin esin perisinin de her zaman mistisizm fısıldadığı söylenemez... Öyle anlaşılmaktadır ki, hemen her şiirde dile gelen o mutsuz ve homoseksüel sevgi gelenekselleşmiştir nitekim Fuzuli de şen şakrak, her iki cinsten de zevk alan bir kişidir.

240

Fuzuli'nin büyük eseri *Leyla ile Mecnun'dur*. Türk alemindeki ünü gazel ve kasideleri ölçüsünde, bu uzun şiirden kaynaklanmaktadır. Bu umutsuz aşk öyküsü, birçok şaire konu olmuşsa da Fuzuli'ninki en güzel ve en özgünü olarak bilinir.

Biçim olarak belki daha mükemmel ama aynı zamanda da daha gelenekçi ve daha az "insani"

sayılabilecek olan Bâki'nin şiiri, XVI. yüzyıl lirik şiirinin eksiksiz örneğidir. Mir Ali Şir'den büyük ölçüde etkilenmiş olan Baki, büyük İran şairlerinin de model aldıkları lirik şiir türünün tam bir izleyicisi olmuştur. Bazıları,20 onda ve daha birkaç çağdaşı şairde, Atatürk zamanında dilin hemen tümüyle özleştirilmesi yolunda gelişen akımın öncülerini görme eğilimindedirler. Saray şairi olarak, her zaman, hatta ölümünden sonra da, Süleyman'ın ve haleflerinin çevresinde dolaşmış, sultanlardan her zaman iltifat görmüştür.

Dini konuları işleyen yazıları ve Farsça veya Arapça yazılmış kimi şiirleri bir yana bırakılacak

olursa, Bâki'nin eserinin büyük bir bölümünü gazel ve kasideleri oluşturmaktadır. Bir söz virtüözü olarak sözcüklerle oynama sanatını en uç noktalarına kadar götürebilmiştir. Müthiş tekniği ile dilin bütün imkânlarını başarıyla kullanır.

Ötekiler

Fuzuli ve Baki, Süleyman'ın yüzyılına egemen olan başlıca adlarsa da onların yanı sıra birçok şair, bugün de Türk dilinin büyükleri arasında anılmaktadır.

Zâti, fantezilerle dolu şiirinde halk deyimlerine ve metaforlara bolca yer veriyordu. Makedonya'da dünyaya gelen ve Süleyman'ın çevresine girmezden önce bir derviş hayatı süren *Hayâli* 'ye beylik verilmiş ve öylesine ünlenmişti ki "Rum Hafız" lakabıyla anılıyordu. Çoğunluk mistik esinlenmelerle dolu ve kolay anlaşılmayan şiiri, hemen her zaman mükemmel bir biçim taşımaktadır. *Hayreti Rumi*, *Aşık Çelebi*, gazel ve kasideleriyle, yaşadıkları süre içinde de büyük bir üne kavuşmuşlardı. Mohaç zaferinden sonra Budin'den getirilip At Meydanı'na dikilen heykeller için yazdığı satirik şiirleri yüzünden İbrahim Paşa'nın gazabına uğrayıp idam edilen *Figânî* de öyle... XVI. yüzyıldan çıkıp Türk edebiyat tarihine yerleşen başkaları da vardır: *istanbullu Duni Zade Ulvi*, *Makali*, *Bağdatlı Ruhi*, *Bursalı Canani*, *Riyazi* vb... Kimi gazel ve kasideleriyle, kimi rubaileriyile ünlü hepsi de mistik olan bu şairler, başta sultan olmak üzere yüksek mevki sahipleri tarafından yetenekleri beğenildiği ölçüde ödüllendirilmişler, rütbelendirilmişlerdir.

Düzyazı

Düzyazı, şiirin yanında biraz daha sönük kalır. Şişirilmiş ve yapay üslubu, ancak çok üstün bir yazar tarafından kaleme alınmışsa güzeldir. Buna da daha çok sultanın askeri seferlerinin kahramanlık öyküleri için yoğun bir malzeme sağladığı bir çağda, sayıları oldukça fazla olan tarihçiler arasında rastlanır.

Osmanlı ordularının kahramanlıklarını aktaran vakanüvisler arasında en yetenekli ve her türlü şıkta en az yoranı, hiç kuşkusuz *Kemalpaşazade* ' dir. Mohaç muharebesine 241

ilişkin öyküsü, alabildiğine cesur ve sonu gelmez imajlarla dolu olan bu düzyazı biçiminin en iyi örneği sayılabilir. Onun yanında, *Tacal-Tevarih* adlı eserinde Osmanlı hanedanının öyküsünü anlatan *Hoca Saduddin Efendi* ve özellikle de bir Evren tarihi ile bir de Osmanlı sanatı tarihi yazmış olan bilge *Mustafa Ali* sayılabilir. *Taşköprülü Zade* Arapça olarak ve sade bir üslupla, altı yüz Müslüman bilginin biyografilerini çıkarmış, kendi çağına gelene kadar müspet bilimlerin ve dini araştırmaların dökümünü yapan bir ansiklopedi meydana getirmiştir.

Hanedana veya padişahların saltanat dönemlerine ilişkin büyük tarih kitaplarının yanı sıra, karada ve denizde Türk askerlerinin, Barbaros'un ve denizcilerinin muzaffer fetihlerini anlatan pek çok monografi bulunmaktadır.

Süleyman'a "Kanuni" lakabını kazandıran pek çok yasanın hazırlayıcısı olan büyük hukukçu *Ebusuud'a* da işaret etmek gerekir. Nihayet Süleyman'ın kayınbiraderi ve sadrazamı olan Lütfi Paşa'nın, vezirlerin öyküsüne yer verdiği *Asafname*'sinin en önemli kısmını oluşturduğu büyük eseri anılmalıdır.

Osmanlı denizciliğinin gelişmesi, doğal olarak coğrafya araştırmalarının ve bununla ilgili bilimlerin ilerlemesine yol açmıştır. Bu alanda o dönemin en önemli eseri hiç kuşkusuz Piri Reis'inkidir. İki parçadan oluşan ve bugün yalnız biri elimizde bulunan ünlü dünya haritası, Portekizlilerin son keşiflerinden ve Kristof Kolomb'un üçüncü gezisinden kaynaklanmaktadır. *Kitab-ı Bahriyeli* yüz yirmi dokuz bölümdür ve her bölümde bir harita vardır. Akdeniz'deki deniz ulaşımı için bir tür el kitabı niteliğinde olan bu eserde, Piri Reis o günün koşullarında olabildiği ölçüde bir kesinlikle limanları, nehirleri, denizin derinliklerini göstermiştir. Süleyman'a sunduğu bir ikinci baskısına, deniz ve denizcilik mesleğini dile getirdiği 1.200 mısradan oluşan bir önsöz eklemiştir. Daha önce gördüğümüz gibi, Hindistan'dan İstanbul'a kadar karadan gelmek zorunda kalan bir diğer denizci, Seydi Ali Reis,²¹

Mirat-ül Memalik adlı küçük kitabında, canlı ve renkli bir üslupla bu gezisinin öyküsünü anlatmaktadır. Denizciler için bazı teknik kitapların yanı sıra, Hint Okyanusu'nda dolaşan gemicilerin yararlanması için *âz Al Muhit* adında bir el kitabı yazmıştır.

Aynı alanda, tam kıta coğrafyasıyla ilgili olarak yazılmış en tanınmış eser, *Matraki Nasuh'un* iki İran seferi sırasında Süleyman'ın İstanbul'dan Bağdat'a giderken izlediği güzergâhı inceleyip anlattığı resimli kitaptır. Aynı zamanda matematikçi ve astronom olan Matraki, müspet bilimler alanında çağının en bilgili kişilerinden biriydi.

Medreseler

Kuruluşları ilk Selçuklulara kadar çıkan *Medreseler*,²² daha II. Mehmet zamanında büyük bir ilerleme göstermişlerdir. Süleyman'ın bizzat teşvik ettiği eğitimin gelişmesinden de yararlanarak hızla çoğaldılar. II. Mehmet adına yaptırdığı Fatih Camii'nin çevresinde yüksek öğrenim için sekiz, bunlara hazırlayıcı eğitim veren de sekiz medrese kurmuştu. Kanuni, İstanbul'da ve imparatorluğun çeşitli yörelerinde daha başkalarını açtırttı. Süleymaniye külliyesini oluşturan ve içlerinden biri de tıp eğitimine ayrılmış olan altı medrese, çabucak büyük bir ün kazanmıştı, işte bu yıllarda *Takkiyüddin Meh-242*

met, Tophane'deki gözlemevini yaptırtarak yüzyıl önce, *Uluğ Bey'in* Semerkant'ta gerçekleştirdiği astronomik şemaları düzeltmeye girişecek; matematikçi ve geometrici *Ali İbni Veli*, Avrupalı bilginlerden yıllarca önce logaritma üzerine araştırmalar yapmaya koyulacaktır.

XVI. yüzyılda yalnızca başkentte, her türlü bilimin öğretilmekte olduğu yüze yakın medrese bulunuyordu. Bu medreselerde Türkçe ve Arapça gramer, retorik, ilahiyat, felsefe, astronomi, matematik, hukuk ve Şeriat Hukuk öğretilmekteydi. Bazıları sultanlar, bazıları şehzadeler, bilginler ve yüksek mevki sahipleri tarafından kurulan bu medreseler, vakıflar aracılığıyla ayakta duruyorlardı.

Büyük kentlerin hepsinde birçok medrese vardı (1529'da Edirne'de 14 tane) ve buradan ilahiyatçılar, din adamları, hukukçular, eğitimciler yetişmekteydi. Dini ve yargısal hiyerarşi içinde medrese eğitimi görmemiş hiç kimse görev alamıyordu. Eğitim, Süleyman tarafından kesin şekilde belirlenmiş bir aşama düzeni içinde ilköğretimden yükseköğretimin en üst düzeylerine kadar, iki dal halinde bölünmüş on iki sınıfa ayrılmıştı. Dallardan biri müspet bilimleri, diğeri din bilgisini içermekteydi.

Her sınıf, bir sonrakine devamı imkân sağlayan bir diploma veriyordu. Eğitim parasızdı, öğrencilerin bir kısmının iâşe ve ibadesi de karşılanıyordu.

Medreseler, yüzyıllar boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'daki üniversitelerin oynadığı rolü yerine getirmişlerdir. Bütün; kültürel yaşantı, büyük imkânlarla, en yüksek korumaya sahip ve Doğu kültürünün en mükemmel unsurlarının içlerinde barındıran bu kurumlarda odaklaşmıştır.

Kuran ve hadis, eğitimin temeliydi. Akıl yürütmeden kaçınılmakla birlikte, o dönemde, fikirleri Sünni Müslümanlığa egemen olan Gazali'nin öğütlediği gibi, aklın ilahi gerçeği tanınmasına olsa olsa yardımcı olabilecek kimi bilimlerin, mantığın, astronominin, matematiğin öğrenilmesi uygun görülüyordu. Bir yüzyıl sonra, bağnazlık ağır basacaktır. O *zaman ulema*, müspet bilimlerin okutulmasını da bunları öğreten kitapları da yasaklatacaktır. Süleyman'ın saltanatındaysa tıpkı II. Mehmet zamanında olduğu gibi, Peygamberin öğretisiyle ters düşülmediği sürece her türlü bilginin edinilmesi, tersine, teşvik görmüştür. Araştırma yoluna da girilmiştir, ancak ihtiyat elden bırakılmaksızın. Bu yüzden *ulemanın* ufuksuz katılığından kurtulabilen alanlar olan astronomi ve matematik dışında, Osmanlıların bilimsel gelişmeye katkıları çok zayıf kalmıştır.

İlahiyatta da cesur açılımlara asla izin verilmemiştir. Yeni olan her şey kuşkuyla karşılanmıştır. İlahi bilginin edinilmesinde, akıl kovulmuş durumdadır. Felsefe ve din asla bağdaşamaz ve haksız olan İbni Rüşd'dür. Molla Kabiz adlı ilahiyatçı, İsa'nın Muhammed'den üstün olduğunu savunduğu için

yargıç önüne çıkarılmıştır. İlk yargılanışında suçsuz görülünce, Süleyman yeniden yargıç önüne çıkarılmasını buyurmuş ve bu kez mahkum olup idam edilmiştir. Sapkınlığından kuşkulanılan her şey devlet için tehlikelidir. Özellikle de Anadolu'da İran Şahı'nın güdümündeki Kızılbaşlığın halkı Osmanlıya karşı kıskırttığı bir dönemde... XVI. yüzyıl koşullarında belki haklı görülebilecek nedenlere dayanan bu tutum, yüzyıldan daha az bir sürede Osmanlı İmparatorluğu'nu, kültürel planda duraklamasının ve sonra da gerilemesinin başlıca nedenlerinden biri olan bağnazlığa götürecektir.

243

1 Oğullarının beşi de şiirler yazacaklardır. Bu şiirlerin hepsi aynı nitelikte değildir. En iyileri Selim'inkilerdir; en dokunaklıları da babasının idam ettirdiği talihsiz Bayezit'in şiirleri...

2 J. von HAMMER-PURGSTALL, *a.g.e.*

3 XIX. yüzyılda hemen hemen tümüyle yıkılan ve bugün harabelerinden başka bir şey kalmayan Edirne sarayı da birçok yapıdan meydana gelmişti.

4 Kuran, V, 26.

5 R. MANTRAN, *a.g.e.*

6 R. ETTINGHAUSEN, tuhaf bir yaklaşımla, Hıristiyan sanatının Türkler tarafından uyarlanışını Osmanlıların Hıristiyanları kullanmasına benzetir. "Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi," der, "bir bakıma, halkın Hıristiyan unsurlarının Osmanlı amaçlarına hizmet etmesini sağlayan devşirme sisteminin sanat alanındaki karşılığıdır." (Turkish Miniatures, New York, 1965.)

7 Türkler, Ayasofya'ya her zaman büyük bir hayranlık beslemişlerdir. XVI. yüzyıl yazarlarından biri "Ey Süfi, eğer Cenneti arıyorsan/Alemlerin seması Ayasofya'dır," diye yazmıştı. Bir diğeri ise şöyle diyordu: "Bu göğün dokuz katıyla rekabet edecek bir kubbedir."

8 U. VOGT-GÖKML, *Architecture de la Turquie ottoman*, Fribourg, 1965.

9 Bkz. U. VOGT-GÖKNİL, *a.g.e* ve S.K. YETKİN, *L 'architecture turque en Turquie*, Paris, 1962.

10 Sanatta olduğu kadar, dilin özgünlüğü nedeniyle edebiyatta da.

1' Bu düşkünlük o noktaya gelecektir ki, Türkiye tarihinin bir dönemi, XVIII. yüzyıl başlarında Lale Devri diye anılacaktır.

Bu dönemde, ender bulunan lale soğanlarının baş döndürücü fiyatlarla müşteri bulduğu, insanların bunları elde edebilmek uğruna ailelerini sefaletle sürüklemeyi bile göze alabildikleri görülecektir.

12 Victoria and Albert Museum'daki, Sevresk Müzesi'ndeki, British Museum'daki, Atina'daki Benaki Müzesi'ndeki koleksiyonlar.

13II. Maksimilyen'in elçisinin özel rahibi güncesine şunları yazmıştı: "Elçi, paşaların salonlarını kaplamakta kullandıkları Kütahya çinilerinden alması için Salzburg piskoposunun 1.000 gümüş

harcamasını isteyen bir mektup yazdı. Bu çinilerin yapıldığı madde tıpkı tebeşir gibi bembeyazdır. Üstüne arabeskler ve çiçekler resmediliyor. Yüz dukayı aşkın bir meblağ

karşılığında Venedik'e gönderildi." MIGEON ve SAKIZYAN'dan alıntı, *La ceramique d'Asie Mineure*, Paris, 1923.

14 O. GRABAR, *The Formation of Islamic Art*, Yale, 1973.

15 Hacimli Müslüman heykeli hemen hemen yoktur. Buna karşılık, örnekleri müzelerde de görülebilen insan ve hayvan kabartmalarına rastlanır. Konya'daki İnce Minareli Cami'de, Selçuklu döneminden kalma böyle birçok kabartma vardır: Hürmüz ve Ahriman'ı temsil ettikleri sanılan, kanatlı iki İnsan figürü, iki Türk askeri, eldivenli sağ elinde bir şahin tutan sakallı bir kişi, vs.

16 Topkapı Sarayı kitaplığında erotik minyatürler bulunmaktadır.

17 BUSMECQ, *a.g.e.*

18 "Türk dilinin üstünlüğü Osmanlıların kanlı kılıcı kadar kesin görünüyordu." (ATA-I'den alıntı yapan F. KÖPRÜLÜ, *Les Origines de l'Empire ottoman*, Paris, 1935).

19 *History of Ottoman Poetry*, Londra, 1900-1909.

20 F. KÖPRÜLÜ, *a.g.e.*,"

21 Bkz. 1. Bölüm, "Süleyman'ın çağında Doğu".

22 İlk Selçuklular XI. yüzyıldan itibaren bu eğitim kurumlarını Sünni öğreti doğrultusunda insan yetiştirmek amacıyla kurdular. O çağlarda Şiiliğe ve bir yüzyıl önce ortaya çıkan çeşitli inanç gruplarına karşı tepkime halinde yükselen güçlü bir Sünni hareket mevcuttu. Selçuklu hanedanı bu harekete sahip çıkıp onu güçlendirdi. Bu doğrultuda, Medreseler çok önemli bir işlev üstlendiler, zira sivil memurlar ve kadılar buradan yetişiyorlardı. Osmanlı sultanları eğitimin temel taşları olarak kalan bu okulları geliştirdiler. 1331 'den itibaren İznik'te, medreseye dönüştürülen bir tekke bulunmaktaydı. I. Murad Bursa'yı başkent yapar yapmaz burada da medreseler kurdurdu; halefleri de onun izinden yürüdüler, Bursa'da ve daha sonra başkent olan Edirne'de yeni medreseler açtılar. İstanbul'daysa bütün Osmanlı sultanları inşa ettirdikleri selatin camilerin çevresinde, çeşitli derecede önem taşıyan medreseler yaptırmışlar ve bunların yaşaması için gelirler bağışlamışlardır.

244

ÜÇ YÜZYIL, SÜREN CAN ÇEKİŞME

Kanuni'nin ölümünün imparatorluk içinde yarattığı üzüntü dinmemiştir. Türkler, saltanat dönemi bütün kendinden öncekilerden çok daha parlak olan en büyük imparatorlarını yitirmişlerdi.

Konstantinopolis'i ele geçirmiş olan II. Mehmet'in zaferi bile Rodos, Belgrad, Budin ve Bağdat fatihinkiler yanında sönük kalmaktaydı. Öldüğü zaman imparatorluk Van Gölü ve Basra Körfezi'nden Karpatlara ve Adriyatik'e ve Nil şelalelerine kadar uzanıyordu. Doğu ve Orta Akdeniz

bir Türk gölü halindeydi: Cezayir'den, Trablus'tan yelken açan sultana tabi korsanlar, Hıristiyan filolarına saldırıyor, İtalya ve İspanya kıyılarını yağmalıyorlardı. İki yıl sonra İspanya'yı çalkantılar içinde bırakacak olan Granada Savaşı, İstanbul'un yüreklendirmeleri ve belki de oradan gönderilmiş para yardımları olmasaydı, çıkmayacaktı. Sultanın gemileri Kızıldeniz'e egemendiler ve Hint Okyanusu'nda Portekiz tekneleriyle boy ölçüşüyorlardı. Düzensiz Osmanlı birlikleri dört bir yanda terör estiriyordu.

Avrupa, savunmaya çekilmiş olarak kendisini, eğer halefi, Süleyman'a layık bir kişi çıkacak olursa, en kötü felakete hazırlamaktaydı. Busbecq, "Türklerin ölçsüz hırsları, muazzam zenginlikleri, benzersiz ve savaşçı askeri kuvvetleri" ile Hıristiyan aleminin içinde bulunduğu durumu kıyaslıyordu:

"Gevşekliğimiz, gayretsizliğimiz, içinde bulunduğumuz güvensiz ortam, yıkılma noktasındaki devletimiz... Bu kadar büyük felaketlerden kurtulabilmek için tek çözüm silaha sarılmaktır, bu çözüme başvurmalıyız, birlikler oluşturmalı, onları iyi bir şekilde eğitmeliyiz..." Avrupa'nın Kanuni'nin yerine Sarhoş'un geçtiğini öğrenip rahatlamasına kadar epey bir zaman geçecek, bu arada yeni padişah, yine de Venediklilerden Kıbrıs'ı, Doğu Akdeniz'deki son Hıristiyan direniş noktasını almayı başaracaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nu yarım yüzyıldan az bir süre içinde genişliği ve ordularının gücü bakımından çağının en önde gelen imparatorluğu haline getiren her şey, Süleyman'ın iradesinden kaynaklanmıştır.

Tıpkı büyük dedesi Fatih Sultan Mehmet gibi onun da hedefi evrensel bir monarşi kurmaktı. Gerçi Kuzey'de Şarlken ve Ferdinand'a, Doğu'da İran şahına karşı açtığı savaşların çoğunlukla nedenleri, bu yabancı hükümdarlardan birincilerin

245

"Muhammedci barbarları" Asya'ya kadar püskürtmeyi amaçlayan haçlı tutkusundan asla vazgeçmeyişleri, ikincisinin de İstanbul'a kadar bütün Anadolu'ya Şii ve Safevi propagandasını yayma gayretinden kaynaklanan tehditkâr tutumlarıdır. Sultanın yaptığı savaşların amaçlayan ekonomik nedenler de vardır -ancak uzun bir süre sanıldığı kadar önem taşımaz bu nedenler.

Ama bütün bu siyasi ve bir bakıma maddi nedenlerin ötesinde, padişahın yeryüzünün her köşesinde kafirlere karşı İslam'ın hükümranlığını kurmakla görevli, Tanrı'nın bir hizmetkârı olduğu yolundaki derin inancı egemendir. Gaziler gazisi ve "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" olarak, görevi Allah'ın krallığını durmamacasına genişletmek, yaşanan dünyayı "çok tanrıcılığın kirinden" (Teslis de çok tanrıcı bir yaklaşım olarak algılanmaktadır) arındırmaktır. "Lanetlenmiş uluslara" kan ve ateş

götürdüğünde, tanrısal iradeye uymaktadır. Ve eğer unutacak olursa, çevresi -din adamlarının gücü ve kendi ailesi- bunu ona hatırlatmaktan geri durmamaktadırlar. Tavırlarındaki yücelik ve ruhunu saran eşitlik tutkusu, gerçek imanın egemenliğini kurmak üzere Tanrı tarafından görevlendirildiği yolundaki inancının ifadesidir. Son Abbasilerden bu yana da, Halefilerin halefi o değil midir esasen?

FETİH DÖNEMİNİN SONU

Kanuni öldüğü zaman Türk imparatorluğu hem askeri gücü, topraklarının genişliği, hükümdarının

zenginliği ile en kudretli devlet idi, hem de varolanların en kalabalık nüfuslusuydu. Kuzey Afrika ve Arabistan yarımadasındaki topraklarında yaşayanlarla beraber 30 ile 35 milyonluk bu nüfusa karşılık, İngiltere'de 5 milyon, İspanya'da 6 ile 7 milyon, İtalya'da (çeşitli devletler arasında dağılmış olarak) 12

milyon ve hatta "yumurta gibi dopdolu" denen Fransa'da bile 16 ile 18 milyon kişi yaşıyordu. Bütün Avrupa'nın o dönemdeki nüfusu 80 milyon dolayında olsa gerektir. Sultana bağlı devletlerde yaşayanların toplamı, tek başına bu sayının üçte birini aşmaktaydı ve topraklarının dağınıklığının Şarlken için yarattığı sorunlarla kıyaslandığında Süleyman'ın imparatorluğundaki hareket kolaylığı da büyük bir avantajdı. İstanbul'un 700.000'lik nüfusu karşısında, eski kıtanın en büyük iki kentinden Napoli ve Paris'in nüfuslarına baktığımızda, birincisinin İstanbul'un yarısı kadar, Fransa'nın başkentininse, üçte biri kadar kalabalık olduğunu görmekteyiz. Londra'da 120.000, Sevil'de 100.000

kişi yaşamaktadır. Denizlerin kesiştiği bir noktada, Avrupa ve Asya'ya hakim, kusursuz bir yönetimin ve herhalde zamanın en mükemmel ordusunun merkezinde, kırk altı yıl boyunca benzersiz bir hükümdarın güçlü kişiliğinin damgasını taşımış bir imparatorluğun saygın başkentiyle kıyaslanamaz hiçbiri...

Kanuni'nin Avrupa'yı tir tir titreten imparatorluğu işte böyleydi; öyle ki, Busbecq Hıristiyanlığı çoktan her şeyi yitirmiş olarak görüyordu: "Türkler İran'la barış yapar yapmaz," diye yazıyordu Kanuni'nin ölümünden birkaç yıl sonra, "bütün güçleriyle Doğu'dan gelip üzerimize çökeceklerdir. Acaba onlara karşı koyabilecek kuvveti bulabilecek miyiz? Bana kalırsa, bunu hayal etmek bile akıl dışıdır..." Bu muazzam imparatorluğun ağırlığı, hiçbir zaman yenilmemiş bu ordunun yürüyüşü o derecedeydi ki, bu karan-246

lık ve katı, çelik gibi bir disiplin içindeki insanların, akınıni durdurabilecek şey yok gibi görünüyordu.

Viyana'nın önlerinde bile yağma ve katliamlarına tanık olunmuştu ve kulaktan kulağa aktarılan öyküler onları daha da dehşet verici bir hale sokuyordu.

Ancak, Kanuni'nin ölümünden bile önce, harikulade makineden bazı çatlak sesler gelmeye başlamıştı.

Uzak görüşlü olanları kaygılandıran işaretler vardı: Enflasyon ve mali güçlükler; kırsal kesimin giderek tenhalaşması; ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte tımar sisteminin içine düştüğü bunalım; gözdelerin ve kadınların devlet işlerine karışmaları... Avrupa ülkelerinin hepsini az bir zaman sonra sarsacak bunalımların ilk işaretlerinin görülmeye başlandığı o yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nda her şey yitirilmiş değildi gerçi... Yıkılışından önce, hayret uyandıran birtakım atılımlar ve zaferlerle birlikte, üç yüzyıl daha geçecektir: Kıbrıs 1571'de fethedilecektir; 1617'de yitirilen Bağdat, yirmi iki yıl sonra IV. Murat tarafından geri alınacak, Girit 1669'da yeniden Osmanlı toprağı olacak ve 1683 'te Viyana yeniden kuşatılacaktır. Ama Kanuni'nin uzun saltanatıyla birlikte, Avrupa'da olduğu gibi Türkler için de "güzelim on altıncı yüzyıl" artık sona ermiştir.

Burada elbette, bir rastlantıdan daha başka şeyler söz konusudur. İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan bunalımların nedenlerine Osmanlı İmparatorluğu'nda rastlanamayacağı gibi, Osmanlıların gerilemesini "Müslümanların gizemli bir psikolojik çöküntüye"1

düşmüş olmalarıyla açıklamak da mümkün değildir. Sultanların Türkiye'si, "varlık nedeni" olan fetih birdenbire ortadan kalktığı için ve fiyatlardaki devrim ile Batılı güçlerin kara hücumlarıyla yaratılan yeni ekonomik koşullara kendisini uydurmayı beceremediği için yeni çağı yakalayamamıştır. Aynı şekilde, geleneklerine, geçmiş yüzyıllarda kalmış altın çağın anılarına saplanıp kaldığı için, önce rakipleri, sonra da egemenleri olan Avrupalı ulusların giderek daha fazla gerisine düşmüştür.

Osmanlıların üç yüzyılı aşkın bir süre boyunca devam eden başarılarının temelinde, onlara hâkim olan gazi ruhu yatmaktadır. "İman savaşçıları" olarak en başta gelen görevleri İslam'ın sınırlarını genişletip, komşuları olan Hıristiyan uluslara onun yasasını kabul ettirmektir. Bu fatihler ordusu sürekli olarak zaferler kazanmaya mahkûmdur. Ciddi bir yenilgiyle karşılaşmayagörsün, bozguna uğrar veya bölünür

-Bayezit'in Timur-lenk tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra görüldüğü gibi- hareketsizlik biraz uzun sürmeyegörsün, birlikler homurdanmaya başlar... Ama bir de saygın bir sultan yeniden başına geçerse başarıdan başarıya koşar. Tabiyet altına alınan yeni ülkeler ve zengin ganimetler de ödülü olur. Bir fetih örgütlenir, alınan topraklar üzerinde kurulan garnizonlardaki birlikler sınırın öte yanındaki Hıristiyan kent ve kasabalarına akınlar düzenlerler -her zaman ani ve hızlı akınlar- ve birkaç mevsim sonra kuzeye, yani kafir topraklarına doğru açılan yeni bir seferde yeniçeriler, sipahiler, azaplar ve topçular, başlarında hemen her zaman bizzat sultan bulunduğu halde yürüyüşe geçerler.

Kutsal savaşın ordusuyla birlikte, dervişler de Peygamberin İmanını taşımaktadırlar. Orhan'dan Süleyman'a kadar bu hep böyle olacaktır. On sultan, Bulgar ve Sırp çarlarını, Bosna ve Boğdan krallarını, Bizans imparatorunu, Macaristan kralına başegdirecek ya da yeneceklerdir. Viyana kuşatılacak, şövalyelerin Rodos'u alınacak, Belgrad, Budapeşte ve Macaristan'ın büyük bölümü 247 işgal edilecek, papalık tehdit altında tutulacaktır. Derken dalgalar duracaktır. Peki ama neden?

Süleyman'ın savaş öyküleri boyunca, Türk ordusunun, sonbahar gelir gelmez çamur deryaları ve kar fırtınaları arasında geri dönmek zorunda kaldığını ya da hatta, daha İstanbul'dan ayrılır ayrılmaz, ilkbahar yağmurlarının taşkınlarına uğramış yollarda yığıldığını sık sık gördük. Viyana seferi için 10

Mayıs 1529 günü İstanbul'dan hareket eden ordu, çok büyük güçlüklerle yağmurların kabarttığı nehirleri aşabilmişti. Maritza üzerindeki yegâne köprüyü seller sürüklemiş, çok sayıda asker boğulmuştu. Morava, Sava, Drava nehirleri de hırçın birer sel halindeydi. Ordunun büyük bölümü Viyana önlerine geldiğinde bu kez gündönümü yağmurları başlamış ve 16 Ekim'de Süleyman geri dönüş emrini vermek zorunda kalmıştı, aksi takdirde ordunun 120.000 askeri ile yükleri taşıyan 20.000

deve, dönüş yolunda telef olacaktı. Savunmasını yağmur mevsimine kadar sürdürebilen bir kenti ele geçirmenin imkânı yoktu. Viyana kuşatması yirmi günden de az sürmüştü. 1541 Haziranında, Süleyman yeniden Macaristan'a doğru yola çıkmıştı. İstanbul'dan henüz ayrılmıştı ki, sağnak yağışlar yüzünden üç gün duraklamak zorunda kaldı. Hemen her defasında da böyle olacaktır. Muazzam Türk ordusu, ne kadar disiplinli ve örgütlü olursa olsun, küçük buzul çağının2 kendini gösterdiği o XVI.

yüzyıl koşullarında, üslerinden uzakta uzun bir seferi başarıyla sürdürecektir durumda değildir.

Süleyman'ın Şarlken ve Ferdinand'ı boşu boşuna bir meydan savaşına zorlamaya çalışması bundandır, çünkü kesin sonucu ancak bu şekilde alabileceğini, yoksa her kötü mevsim gelişinde yarım bırakılmak zorunda kalınan ve ulaşım yollarını imkânlarının Ötesinde uzatan uzun süreli askeri harekâtlarla amacına erişemeyeceğini bilmektedir. Avrupa'da, fetih ulaşabileceği en uç noktaya varmıştır.

İran yönünde de öyle. Burada, güçlükler daha da büyüktür. Arazinin yapısı çok daha engebeli, iklim koşulları çok daha çetindir. Sultanın orduları, ilkbahar başında yola çıktıkları zaman şahın topraklarına hazirandan önce ulaşamamaktadırlar. Güzergâh, Şii ve Safevi propagandasıyla işlenen düşman bir halkla Safevi ve Kızılbaş atlıların saldırıları yüzünden hem askerler hem de hayvanlar için alabildiğine yorucudur. Sefer üç veya dört ay içinde bitirilmediği takdirde, ordu karlar içinde binlerce kurban vererek geri çekilmek zorunda kalmaktadır. Burada da arazi, meydan savaşından kaçarak çöllere çekilen düşmanın müttefiki durumundadır. 1514'te I. Selim'in Şah İsmail'i ezdiği Çaldıran muharebesinin verdiği ders unutulmamıştır: Şah bir daha asla sultanla karşı karşıya gelmeyecek, İran topraklarının genişliği ile kendini koruyacaktır.³

Özellikle Avrupa yönünde sınır, düşmanın savunmasını düzenlemesine bağlı olarak da istikrar bulacaktır. 1538'den itibaren Hırvatistan ve Slovenya'da kaleler Avusturya topraklarını korumakta, derinlemesine bir savunma hattı yerleştirilmiş bulunmaktadır. Az bir zaman sonra, uzunca bir süre yağma ve el koymaları önlemeye yetmese bile, bir savunma hattı da Macaristan yönünde kurulacaktır.

Bu bölgede Türklere karşı savunma görevi, toprak karşılığı Sırp'lara bırakılmıştır. Adriyatik'te de benzer bir savunma hattı oluşturulmuştur. Daha doğuda Eflak ve Boğdan'a yakın yerlerde, Tatar akınları güçlükle durdurulabilmektedir. Ama büyük Türk baskılarına hedef olunan zamanlar artık sona ermiştir.

248

SİSTEMDE BUNALIM, EKONOMİDE BUNALIM

İmparatorluğun genişleme döneminin bitişi, vahim sonuçları da birlikte getirecektir. Osmanlı Türkiyesi'nin bütün yapısı; maliyesiyle, ekonomisiyle, toplumuyla, kurumlarıyla altüst olacak ve bu altüst oluş Batı dünyasının çok büyük bir dönüşüm geçirdiği bir döneme denk düştüğü ölçüde, derinden hissedilecektir. Bunalımın, dini yayılcılık geleneğinin derinlemesine kök salmış olduğu bir halk ve ordu üzerindeki manevi etkileri de büyük olacaktır.

Burada, böylesine kudretli bir imparatorluğun kendi çöküşünün tohumlarını da içinde taşıdığını söylemek kolaydır. Bununla birlikte, pek çok şey önlenebilirdi. Eğer önlenemediyse bunun sorumluluğunu Süleyman ve gelecek yıllar içinde tahta çıkan halefleri taşımaktadır.

Servetin belli ellerde birikmesi, devlet ileri gelenlerinin, yöneticilerin, ordu komutanlarının ve din adamlarının, şehzadelerin -ve prenseslerin- oluşturdukları girift ağ, doğallıkla entrika ve yozlaşmaya elverişli bir ortam yaratıyordu. Süleyman'ın sarayı dedesi Bayezit'inkinden çok farklı olduğu gibi, ilk sultanların sade törelerinin de çok uzağındaydı. Harem'in Topkapı'ya taşınmasıyla, o güne kadar bir kenarda tutulan kadınlar, hadım ağaları ve gözdeleler, imparatorluğun ta bağına girmiş oluyorlardı.

Bundan böyle, artık saray ve hükümet birbirine karışmıştı. Sultanlar, çoğu zaman saraydaki ittifaklar

elinde birer oyuncak haline geleceklerdir. On beş yirmi yıl sonra Koçi Bey bu durumu dramatik bir dille anlatmıştır: "İmparatorluk Haremine" der, "din ve iman tanımayan kadınlar girdi. Düzen ve disiplin ortadan kalktı, kanunlar ve kararlar tanınmaz oldu." Bu acıklı durumu sultanın kamu işleriyle ilgilenmemesine ve artık kişisel yeteneklere göre değil iltimasla atanan sadrazamın işlevinin yozlaşmasına bağlamaktadır.

Süleyman'a gelene kadar şehzadeler aralarından birinin tahta geçmesi durumunda diğerlerinin öldürülmesi rizikosuyla beraber, taşra vilayetlerine vali olarak atanmakta ve böylece iktidarı öğrenmekteydiler. Bu sistem, ne kadar vahşi olursa olsun, devlet işleri konusunda deneyim sahibi bir şehzadenin tahta oturmasını da güvenceye alıyordu. Kardeş katli yasasının kaldırılmasıyla birlikte, şehzadeler kafesler arkasına hapsedilecek ve iktidarı ya başvezirler aracılığıyla valide sultanlar yönlendirecek, ya da bizzat başvezir ve çevresi, özellikle de eğer sultanın kızı ya da kız kardeşiyle eşinin çevresi elinde bulunduracaktır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda imparatorluğun başında 1623'ten 1640'a kadar saltanat süren IV. Murad gibi, ya da baba oğul sadrazamlık makamında bulunan Köprülüler gibi bazı yetenekli kişilikler de bulunmuştur. Ancak bu insanlar birer istisna oluştururlar. İktidar sınırsız olduğu ölçüde de sonuç daha yıkıcı olmuştur. Şimdi artık kendileri de yozlaşmış olan ulema, çıkarları paylaşmak için Saray'daki çevreyle suç ortaklığı yapmaktadır. Sultan eşleri, gözdeler ve devlet büyükleri memurlukları, mültezimlikleri satmakta, ihracatı yasaklanmış malların kaçakçılığına ortak olmaktadır. Tımar gelirlerini ve tımar topraklarını da sahiplenmektedirler. Özellikle bu alanda sonuçlar feci olacaktır.

Ordu içindeki sipahilerin rolleri bazı ender koşullar dışında, kendilerine hiçbir za-249

man ateşli silahlar verilmediği için esasen azalmıştı. Yeniçeriler tüfekte silahlandırılmışlardı. Tımarlı sipahiler ise sonuna kadar mızrak, ok ve kılıçla savaşmak zorunda kaldılar. Saraydaki arpalık sahiplerinin tımarları parçalaması, geçimleri buna bağlı olan sipahilerin de yıkılışını tamamladı
Yavaş

yavaş ortadan silindiler. 1550'de sayıları 200.000 iken, 1630'da 7.000 kişiydiler. Yolların ve istihkâmların yapımı gibi birtakım ikinci derecedeki işlerle görevlendirildiler ve toprakları da çiftlik ve malikânelerin sahiplenmeye koyulduğu geniş alanlara katıldı.

Tımarlı sipahilerin zayıflamalarının ilk sonucu, ulufe sahibi yeniçerilerin öneminin artması oldu.

Sayıları yüzyıldan az bir sürede 10.000'den 40.000'e çıktı. Devlet üzerindeki etkinlikleri de ulufelerini karşılamak için gereken para da bununla orantılı olarak arttı. Yine de paranın değer yitirmesi yüzünden bu ulufeler yetersiz kalıyordu ve askerliğin yanı sıra birtakım başka işler yapmalarına da göz yumuluyordu, böylece de bu seçkin birlik yozlaştı. Hükümet aynı zamanda toprağı olmayan gençleri askere alıyor ve bunları ateşli silahlarla donatıyordu. Sonunda, "büyük bölükler" oluşturacak bu sekbanlar yönetime tehlikeli sorunlar çıkaracaklardır.

XVI. yüzyıl sonlarında Safevilere ve Habsburglara karşı girişilen savaşlar çok büyük bir mali gider yaratmıştı. Yeni fethedilen topraklar, gelir kaynağı olmak şöyle dursun, hiçbir şeyin karşılayamadığı giderlere yol açıyordu. Devlet, enflasyonun da katkısıyla, hazinenin asla sahip olmadığı yeni gelir kaynakları bulmak zorundaydı. O zaman, o çok iyi bilinen iltizam sistemine başvurdu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu sistem feci sonuçlar doğurdu. Saray halkı ve ileri gelenler toprakları sahiplendiler ve birtakım hileli yollardan mültezimlikleri ele geçirdiler. Bazı topraklar da vakıf malı haline dönüştürülmek suretiyle devletten çıktı. Gelirler hızla yetersiz hale geldi. Sarayın başdöndürücü meblağlara ulaşan harcamaları, tımar sisteminin zayıflamasından beri tümüyle hazineden karşılanan ordu masrafları devlet'i sürekli olarak zarara sokuyordu. Silahların modernleştirilmesi de askeri harcamaları ağırlaştırmaktaydı. Bütün bunlara para değerinin düşmesiyle ona eşlik eden fiyat artışları ve bunun tüm toplumsal ve siyasi sonuçları eklendi.

Süleyman'ın saltanatı, genelinde bir zenginlik ve ekonomik istikrar dönemi idi. Kârdan çok tüketime yöneltilmiş sistem, büyük bir bunalımla karşılaşmaksızın yapıdan kaynaklananlar dışında ciddi bir darbe yemeden işlemiştir. Gerçi dışardan gelen sarsıntılara karşı korunmasızdır ama, güçlü siyasi iktidar bunları kolaylıkla bertaraf edebilmektedir. Hemen hemen bütün Akdeniz'de sultanın yasaları geçerlidir. Karadeniz bir Türk gölüdür. Suriye ve Mısır'ın fethi bu ülkelerin tarımından, ticaretinden ve vergilerinden oluşan muazzam kaynakları imparatorluğa taşımaktadır. Padişahın, karşılarında savunmasız kalacağı fırtınalar, Batı'dan, Avrupa'dan ve Amerika'dan gelecektir.

Bu dönemi, fiyatların devrimi diye nitelenen bir gelişmeyle damgalayan pahalılık dalgasının nedeni; İspanyollar'la Portekizliler'in Avrupa'ya büyük coğrafi keşiflerin sürdürüldüğü yıllar boyunca, Yeni Dünya'dan önce altın sonra da gümüş taşımaları mıdır? Bu sorunun yanıtı hem evet, hem de hayırdır.

Evet, zira birdenbire ekonomiye katılan onca değerli metal, mallar karşısında bunların değerini düşürürken, berikilerin fiyatlarını artırmıştır. XVI. yüzyılda Amerikan altın ve gümüşünün gelişiyle fiyatların yükse-250

lişi arasındaki koşutluk apaçık görülür.⁴ Hayır, zira değerli metallerin gelişinden önce -esasen az miktarlarda geliyordu-, XV- yüzyılın ucuzluk dönemi, Avrupa'nın her köşesinde gözlenen demografik, teknik, ticari ve siyasi dönüşümlerin de kolaylaştırdığı ekonomik canlanmaya büyük ölçüde yardım etmiştir. Bu, kasabaların nüfuslarının üç ya da dört kat arttığı, toprakların yeniden ve genişleyen bir biçimde işlenmeye başlandığı, ilk sanayilerin doğduğu bir dönemdir. İlk modern devletler ve ilk parasal ekonomiler ortaya çıkmaktadır. Fiyat hareketlerinin bu gelişmelerden etkilenmemesi düşünülemezdi. Ve bu hareketler Avrupa'da Amerika'nın keşfinden önce başlamıştı. "Avrupa'daki konjonktür her şeyi uzaktan belirledi."⁵

Fiyatlardaki devrim Osmanlı İmparatorluğu'na hemen ulaşmamıştır. XVI. yüzyılın ilk on yıllarındaki artışlar oldukça düşüktür. İstanbul'daki imaretlerin harcamalarına dayanılarak yapılan hesaplamalar,⁶

XVI. yüzyıllarından ortasına kadar geçen sürede fiyat artışlarının yüzde 40 olduğunu göstermektedir ki bu, Batı Avrupa ülkelerindeki oranın aynıdır. Ama 1560'dan sonra Meksika gümüşü ve daha az ölçüde de altın, Türk pazarına istila eder. Etkisi büyüktür. 1588'de fiyat artışı yüzde 300'e yakındır. Azami artışa 1606'da yüzde 500'lük bir ortalama ile ulaşılabilecektir. Akçe, değerinin yarısını yitirmiştir.

Süleyman'ın saltanatı süresince 0.731 gramda tutulan ve ölümünün ertesinde 0.682 grama düşürülmüş olan gümüş ayarı yıkılır. 1585'deki devalüasyonla değerinin yarıya yakını yitirerek 0.384 grama inecek, sonra yüzyılın sonlarına doğru 0.323 ve yüzyılın sonunda da 0.306 gram olacaktır. Akçe artık giderek incelmıştır, içinde daha çok bakır, daha az gümüş vardır, "badem ağacının yaprakları kadar

hafif, bir damla şarap kadar boştur".

Osmanlı yetkililer, Avrupalılar durumu istismar ettikleri ölçüde, ucuz paranın saldırısına karşı mücadele etmekte aciz kalırlar. Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğu'nu ucuz sağladıkları gümüşlere boğmakla kalmazlar, ama giderek daha çok miktarlarda düşük ayarlı para getirip iyi parayı götürürler.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Güney Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yoğun bir kalp para trafiği yaşanacaktır. Hollandalılar ve İngilizler, Venedikliler ve Cenevizliler, özellikle de bu sonuncular, bu trafiğin dışında kalmazlar. Cenevizliler Kuzey İtalya'da bastırdıkları kalp paraları doğrudan veya Ege'deki Rum tefeciler aracılığıyla kasalarla İstanbul'a ve İzmir'e göndermektedirler.

Hileli parayla satın aldıkları malların tacirlere maliyeti, hemen hemen hiçtir. Malların yabancılar tarafından satın alınması, içerde fiyatları yükseltir, enflasyonu hızlandırır. Zarara uğrayan Türklerdir ama hükümet hiçbir şey yapamaz. Peş peşe gelen devalüasyonlar da yararsızdır. 1620'de Babı Hümayun para adıyla yeni bir mübadele aracı yaratacak, ardından da kuruş piyasaya çıkarılacaktır.

Her ikisi de akçenin akıbetinden kurtulamayacaklardır.

Para değerindeki erozyonu hiçbir şey önleyemeyecektir. Devalüasyonlar, toplumun bütün sınıflarının hoşnutsuzluğuna neden olmaktadır. Bu parasal kaostan kâr sağlayanlar, azınlıkların en önemli kesimini oluşturduğu spekülâtörler, hizmetlerinin karşılığını değeri yüksek yabancı paralarla alan devlet ricali ve gözdelerdir. Diğer bütün kesimler zarardadır. 1584'te ulufelerinin değeri düşürülmüş

parayla ödenmesine kızan yeniçeriler sarayı işgal edip Rumeli beylerbeyi ile ödemeyi değersiz parayla yapan defterdarın

251

kellelerini isterler. Birkaç yıl sonra bu kez kapıkulu sipahileri başkaldıracaktır. Onları alt etmek üzere yeniçeriler görevlendirilir ve bu da ordunun dayanışma duygusu ve morali üzerinde derin yaralar açar.

Memurlar ve diğer bütün aylıklılar başka gelir kapıları aramaktadırlar.

Onca uzun zamanlar imparatorluğun gücünü meydana getirmiş olan seçkinlerin, Babı Hümayun görevlilerinin ve ulemanın eğitim ve kültür düzeyleri zayıfladığı ölçüde, yozlaşma da yaygınlaşır.

Ekonomik ve toplumsal koşullardaki bozulmayı ağırlaştırıp hızlandıran bir unsur daha vardır: XVI. yüzyılda imparatorluk nüfusundaki büyük artış...

XIII. ve XIV. yüzyıllardaki bunalımlardan sonra bütün Avrupa'da nüfus artmıştı. 1450'de başlayan bu hareket bir sonraki yüzyılın sonlarına kadar devam edecektir. XVI. yüzyılda nüfus muhtemelen iki katına çıkmıştı. Bu olay, hiç kuşkusuz Avrupa'nın kaderini, siyasi ya da ekonomik diğer her türlü olaydan daha çok değiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu da bundan kaçınmadı. 1520'de 12 milyon kişiyken, 1580'e doğru 18 milyona ve 1600'e yaklaşırken de belki 35 milyona ulaştı.⁷ Nüfus artışı

özellikle kentlerde belirgin biçimde hissedilmektedir: Konya'nın nüfusu yüzde 202.98; Ankara'nınki yüzde 95.04; Bursa'nınki yüzde 101.28; Saraybosna'nınki yüzde 316.9 artmıştır. Kırsal kesimde artık daha az önemlidir ve daha eşitsiz biçimde dağılmıştır. Anadolu'da ortalama artış yüzde 41.74'tür ve bu oran Ankara yöresinde yüzde 129.1 'e tırmanırken, Aydın'da yalnızca yüzde 0.88'de kalmaktadır.

Kırsal kesimde yaşayanların sayısı, tarıma elverişli topraklar açısından o dönem için çok fazladır.

Fetih'in imparatorluğa yeni topraklar kazandırdığı o çok yakın dönemlerde, eski taşra eyaletlerindeki nüfus fazlalığı, geniş toprakların henüz hemen hemen boş olduğu bölgeleri doldurmak üzere Balkanlar'a gönderiliyordu. Doğu Avrupa'nın Türkleştirilmesinde sürgün önemli bir rol oynamıştı.

"Ama 1550 yıllarından itibaren fetihlerin soluğu kesilmiştir. Kırk elli yıl sonra, Kıbrıs yeniden Türk kolonlarını çekecek ve ardından o da bitecektir. Bundan böyle, Tımar sisteminin kaldırılması ve toprakların çiftliklere dö-nüşmesiyle yaşama imkânlarını yitiren fazla nüfus için hiçbir tımar yoktur.

Devlet'in askeri ihtiyaçlarını ve iktidarın güvenliğini sağlayan Tımar sisteminden "ticarileştirilmiş" bir tarıma geçiş, kentlere göçüp burada da iş bulamayan köylülerin zararına olarak gerçekleştirilmiştir.

Burada, kendi içine kapanık Osmanlı lonca sisteminin ciddi aksaklıkları ile sultanın imparatorluğunun ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullarının bozulmasında Avrupalıların sorumluluğuna işaret etmek gerekmektedir. Loncaların kapalı dünyası her türlü yeniliği, her türlü kişisel girişimi içinde donmuş

bulduğu değiştirilemeyen düzendeki her türlü değişikliği yasaklıyordu. Kapitülasyonlar sayesinde muazzam kolaylıklardan yararlanan Avrupa'nın rekabeti karşısında, yerel sanayi hareketsizdi. Türk el sanatları mükemmelse de kendisinden önce ve çok daha yüksek nitelikte gerçekleştirilmiş olan şeyleri yinelemekle yetiniyordu. Loncalar ve devlet, Batının dalgalar halinde gönderdiği mamul maddeleri engellemek için hiçbir şey yapmıyorlardı. XVII. yüzyılda Fransız sanayinin yarısı Osmanlı İmparatorluğu için çalışmaktaydı. Orta sınıflar arasında bile, moda, Avrupa kumaşlarıyla, Avrupa ipeklileri, Avrupa yünlüleri, hatta Avrupa angoralarıyla

252

giyinmekti. Yöneticiler ithalatı, yalnızca gümrük vergilerinin getirdiği gelir ve tüketicinin memnuniyeti açısından değerlendirmekteydiler. İhraç edilenler hemen hemen yalnızca hammaddelerdi ve bu da imparatorluğu, ülke içinde kolayca üretilebilecek mallardan yoksun bırakıyordu.

^Avrupalıların gözlerinin önünde uyguladıkları ve sonuçta kendilerine zarar veren /merkantilizmden Osmanlılar tümüyle habersizdiler. Dolayısıyla yeni iş alanları yaratan ve yeni kaynaklar üreten bir sanayi kapitalizmine geçebilmek için hiçbir şansları bulunmuyordu. Yönetici sınıfa mensup olanlar ya büyük ticari işletmelere, ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda çok yaygın olan yüksek faizli kredi işlemlerine veya büyük tarım işletmelerine yatırım yapıyor, ama Avrupa'da olduğu gibi bir sanayi başlangıcına ulaşacak el sanatlarına asla para yatırmıyorlardı. Tersaneler ve silah sanayi dışında, büyük ölçüde iş gücü çekebilecek hiçbir işletme yoktu. Devlet, sanayiye başlangıç olabilecek her şeye alabildiğine kayıtsızdı.

Böylece; kâh büyük çiftlikler tarafından yutulduğu veya ödeyemedikleri borçları nedeniyle el konduğu, kâh vergi yükünün ağırlığı karşısında bırakmak zorunda kaldıkları için topraklarını işleyemeyen ve sayıları durmadan çoğalan kitlelerin çıkış yolları da kapanmıştı. 1580'den itibaren, yüzyılın sonlarında Habsburglar ve İran'la yapılan savaşların giderlerini karşılamak üzere yeni vergiler salınmakla kalmamış, kiralama sisteminin yaygınlaşmasıyla mültezimler, artık hiç kimsenin korumadığı reayayı hızla sömürmeğe koyulmuşlardır.

I. Ahmet 1608'de yayınladığı bir "adli ferman"da valileri ve askeri yöneticileri, vergi gelirlerini yüksek oranlarla kiralayarak, mültezimleri yasalara uygun miktarlar yerine daha çok para toplamaya itmekte suçlamaktadır. Kadıların şikâyetçilerden rüşvet almalarından, haksız yere para cezalarına hükmetmelerinden, para karşılığında kararlar vermelerinden, köylülerden, kendileri ve yalanları için para almalarından yakınmaktadır. Perişan bir duruma düşen reaya, tefecilerden borç almak ve sonuçta borcunu ödeyebilmek için tefeci hesabına çalışmak zorundadır. Sultan, bu yüzden köylünün neredeyse köle durumuna düştüğünü söylemektedir.

Köylüler bu şekilde kırsal kesimden kopup kentlere yönelmekte ve buralardaki gizli ve açık işsizlerin sayısını artırmaktadırlar. Eğitimden yararlanabilme yeteneğinden yoksun insanlarla dolan askeri ve dini okullara yığılmaktadırlar. Dolayısıyla ulemanın ve askeri kadroların düzeyinde de bir düşüş ve öğrenciler arasında hoşnutsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Süleyman'ın saltanat yıllarının sonlarında, Şehzade Bayezit'in isyanı ardından Anadolu'da boy gösteren eşkiya çetelerine katılanlar da çoktur.

Bayezit çevresine toplanan tımarını yitirmiş sipahiler, asker kaçağı yeniçeriler, başarılı olursa yükselme yollarının da kendilerine açılacağını hesaplayan bazı ileri gelenlerle birlikte, ihtiyaç ve yağma peşinde koşan her türden insanın toplandığı bir ordu kurmuştu. Kaçışından ve ölümünden sonra bunlar, başsız ve işsiz bir halde Anadolu'ya yayılmışlar, geçinme yolları arar olmuşlardı. Bazıları İstanbul'a, Rumeli'ye, Suriye'ye, hatta Kırım'a yerleşeceklerdir. Bu, "büyük kaçgun" denen ve ülkeyi asi çetelerinin, işsiz kalmış, önemsiz bir bedel karşılığında edindikleri ya da terhislerinde beraberlerinde alıkoydukları ateşli silahlara sahip oldukları ölçüde daha da korkutucu bir hale gelen sekbanların çevresinde toplanmış celali'lerin elinde bırakacak olan dönemdir.

253

Ateşli silahların XVI. yüzyıl sonlarında reaya arasında yaygınlaşması, anarşi ve açlık içinde bunalan ve varlıklı sınıfların ayrılmalarıyla fakirleşen Anadolu'yu kana bulayan düzensizliğin başlıca nedenlerinden biridir hiç kuşkusuz... Kapıkulu sipahileriyle ye-niçerilerdtlzeTtihs.ağlamak üzere gönderilmişlerdir: Ancak bunlar, bu görevden yararlanarak tacirler ve memurlarla beraber toprakları ele geçirmeye yönelmişler, böylece ülke'ye XVIII. yüzyıla kadar egemen olacak yeni bir sınıf oluşturmuşlardır. Süleyman'ın şanlı saltanatının üzerinden elli yıldan az bir zaman geçtikten sonra, hemen hemen bütün Anadolu Fransa'nın Yüzyıl Savaşları'ndan sonraki haline benzer bir durumdadır.

Kargaşa uzun bir süre devam edecektir. Sonunda ortadan kalkacak ama sonuçları kötü olacaktır.

İmparatorluğun yönetici kadroları ve tımar sahiplerinin yerini alarak geniş mülkler edinmiş olan yerel beyler, ellerindeki siyasi gücü servetlerini büyütme için kullanırlar. Tarımın ticarileşmesi Anadolu'nun ve Balkanların toplumsal dokusunda ve ekonomisinde kökten değişmelere yol açar. Aynı zamanda da Türk yaşantısının hemen her alanını yeniçerilerin "istila ettiği" görülür. Artık devşirme

sisteminden çok, para ve iltimasla, çoğunluk Müslüman Türkler arasından toplanan bu askerler, ruhları ve bedenleriyle sultana bağlı o eski savaşçılar olmaktan çıkmışlar, çoğu zaman iktidarın yerini almaya yeltenen bir karşı iktidar haline gelmişlerdir. Evlenmelerine, başka bir işle uğraşmalarına (çoğunluk dükkân sahibiydiler) izin verilen Yeniçeriler, artık imparatorluk ordusunun seçkin birlikleri değildirler

-sekbanlar çok daha iyi askerlerdir-, ama imparatorluğun dört bir yanında konuşlandırılmış olarak ülkeyi teröre boğmaktadırlar. Sultanlardan birinin -II. Mahmut- onları topluca katlederek ortadan kaldırması için iki yüzyıldan çok bir zaman geçecektir.

ALTIN ÇAĞIN ÖZLEMİ

Çizdiğimiz bu karanlık tabloya bakınca, insan daha sonraki yüzyılların olaylarını bilmese her şeyin kıyamet gününü andıran bir felaketle sonuçlanması gerekeceğini düşünebilir. Oysa, herkesin bildiği gibi hiç de böyle olmamıştır. Fernand Braudel, "bu sözüm ona çöküş, orkestranın parçayı yanlış bir ölçüyle yorumlamasıdır" diye yazmaktadır. Osmanlı imparatorluğu en karanlık günlerinde bile muazzam bir güç olmayı sürdürmüştür. XVII. yüzyıl Türkiye'sinin, ayrıcalıklı bir çağ olmamasına karşın, İslam tarihinin en mükemmelleri arasında yer alan aydınlar, yazarlar, şairler ve sanatçılar çıkarmış olması rastlantı değildir. Ve yozlaşmış yeniçerilerle sipahilerden oluşan o ordu, üç yüzyıl boyunca Osmanlıların sırtından zenginleşmekten ve topraklarını paylaşmaktan başka bir şey düşünmeyen düşmanların saldırılarını püskürtmüştür.

Enerjik ve akıllı bir sultan tahta çıktığı anda devlet yeniden çeki düzen kazanmıştır, imparatorluk XVII. yüzyılın ilk on yıllarında anarşi içindeydi, başkent ayaklanmış askerlerin ve serserilerin, taşra celali ve eşkiya çetelerinin elindeydi. On yıla varmadan, IV. Murad imparatorluğu yeniden düzenleyebildi. 20.000 kişi idam edildi, Şeyhülislam, baş-vezir ve daha birçok kişi, ya başların kesilerek, ya da boğdurularak ortadan kaldırıldılar. Ama orduda düzen ve disiplin sağlandı, kentlerde ve kırsal kesimde güvenlik yeniden

254

-buruldu. Elden çıkmış\plan Bağdat geri alınmış, Basra Körfezi'ne giden yol yeniden açılmış, Doğu eyaletleri üzerindeki İran tehdidi belli bir süre için ortadan kaldırılmıştı.

Birkaç yıl sonra taht yeniden akılsız ellere düştüğünde, enerjik ve uzak görüşlü bir sadrazamlar hanedanı Köprülüler, imparatorluğa yeniden gençlik kazandırdılar. Kuşkusuz son derecede sert, ama herhalde gerekli olan yöntemlerle (Köprülü Mehmet Paşa bir keresinde İstanbul'a 12.000 kesilmiş kelle göndermişti), düzensizlik ve yozlaşma ortadan kaldırılmış, disiplin sağlanmış, bütçe dengelenmişti. Girit'in 1689'da tamamlanan fethi, Türklerin askeri yeteneklerinin yok olmadığını gösteriyordu. Ve 1683'de sultan Viyana'yı kuşatmak üzere 200.000 kişi gönderebilecek güçteydi hâlâ...

Osmanlıların 1699 tarihli Karlofça Antlaşması ve Macaristan'la Erdel'in Habsburg-lar'a ve Azak'ın da Ruslara bırakılmasıyla başlayan Avrupa'dan çekilmeleri, ancak üç yüzyılda tamamlanabilecektir. Okul kitaplarımızda sözü edilen "hasta adam", geri çekilişini, savaşmaya hiç ara vermeksizin

gerçekleştirecektir. XIX. yüzyılın başında III. Selim ve II. Mahmut'un, devlet otoritesini yeniden kurmak ve devleti yeniden düzenlemek üzere uzak atalarının enerjisiyle işe koyuldukları görülecektir.

Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman'ın imparatorluğunda bulunmayan neydi ki, XVI.

yüzyıl ortalarında Avrupa'yı titreten o büyük güç olarak kalamadı?

Osmanlı'nın çöküşünün rastlantılara bağlı nedenlerinden bir kısmını biliyoruz. Mustafa'nın Süleyman'ın emriyle idam edilmesi bunlardan biridir. Yetenekleri konusunda herkesin birleştiği bu şehzade, Sarhoş Selim'in yerine Osmanlı kılıcını kuşanabilseydi, pek çok şey farklı olurdu.

Sorumluluğunu Süleyman'ın taşıdığı gözdeler ve kadınlar saltanatı da olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Kardeş katli yasasının yerini şehzadelerin gözaltında tutulmalarının alışı, tımar sisteminin çöküşü de öyle...

Süleyman acaba ileriye görememiş miydi? Bunu savunan tarihçiler⁸ olmuştur. Bunların düşüncesine göre, Fransa yerine Venedik'le işbirliği yapması, Viyana'yı kuşatacak yerde Fas'ı ele geçirmesi, Rus tehlikesini sezebilmesi, Akdeniz'de daha başka bir siyaset izlemesi gerekirdi. Dört yüzyıl sonra tarihi yeni baştan yapmak kolaydır. XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için en büyük tehlike, günün birinde Moskova'nın ormanlarından ve steplerinden çıkıp gelecek olandan değil, etiyte kemiğiyle varolan ve hemen hemen Godefroy de Bouillon ve Aziz Louis'nin zamanlarındaki kadar canlı bir haçlı ruhuyla dolu düşmanlardan kaynaklanıyordu. Tehlike henüz doğmamış bir Büyük Petro değil, ama Şarlken ve Ferdinand'dı, Hıristiyan hükümdarların Türkleri hedef alan projelerini desteklemeye ve bunlara para yardımı sağlamaya her zaman hazır olan Roma'daki Papalardı. Sonra da bir yandan ekonomisini boğmaya çalışırken, bir yandan da imparatorluğu parçalayan Avrupa'ydı. Süleyman'ın ve haleflerinin asıl büyük hataları, çevrelerindeki dünyanın değiştiğini ve de eskiye dönüşün bir devleti ayağa kaldırmaya asla yetmediğini anlayamamaları olmuştur.

Her şey sanki imparatorluk XVI. yüzyılın ortasına gelip saplanmışçasına cereyan etmiştir. Süleyman'ın ölümünden yirmi yıl sonra, saltanat yılları tıpkı bir altın çağ gibi anımsanacaktır. Elli yıl sonra özlem daha da büyüyecektir. 1630'da Koçi Bey IV. Murad'a sunduğu muhtırasında, Kanuni'nin şanlı saltanat yıllarını derin bir sıla özlemiyle anmaktadır. "Eskiden," diyordu, "Yüce Sultan'a sadık, iyi niyetli ve kendisine layık bir ulema, itaatkâr

255

ve gayretli kullar hizmet etmekteydi... Bugün bütün bunlar değişti ve kargaşa, ayaklanma ve geçimsizlikler her türlü ölçüyü kaçırdı." Sultanın danışmanı çareyi de göstermekte -Muhammed'in yasasına dönüş- ve şu sonuca varmaktadır: "... Ve o zaman düzen ve istikrarın geldiğini gören İman düşmanları, korku ve kıskançlıkla diyeceklerdir ki: Osman'ın soyu altmış yıl boyunca büyük bir gevşeklik içinde uyuyakalmıştı, ama şimdi uyandı ve geçmişin hatalarını onarmaya koyuldu..."

XIX. yüzyılın reformcuları bile imparatorluğu gelenekler çerçevesinde yenileyebileceklerini sanıyorlardı.

İmparatorluğa Kanuni'nin saltanat döneminin sonunda musallat olan bu katılaşmaya neden olarak, özünde "tutucu" bir din olan İslam dinini göstermek tarihçi bir alışkanlıktır. Bu, nedenlerle sonuçları birbirine karıştırmak olur. Dinlerin, hangi kıstaslara göre "gericiler" ve "ilericiler" şeklinde ayrılabilmesinin anlaşılabilmesi bir yana, İslam'ın ilk yüzyıllarındaki dini heyecana rağmen bu yüzyıllar, insan bilgilerinin tarihi içinde en verimli ve en parlak dönemlerden biri olarak durmaktadır: Pratik uyarlamalarıyla müspet bilimlerdeki gelişme, felsefe, Helen kültür mirasının Batıya aktarılması, mimari ve süsleme sanatları ve Doğu'nun ve Akdeniz uygarlıklarının kaynaştırılmasıyla ortaya çı-

karılan o sentez, Müslümanlığın altın çağını en özgün ve en eksiksiz uygarlıklardan biri haline getirmiştir. Peki, İslam dini bu uygarlığın açılımına ve gelişmesine ne ölçüde katkıda bulunmuştur?

Söylenecek şey, en azından herhangi bir engel oluşturmadığıdır. O halde Muhammed'in dini, hangi gizemli nedenlerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun belli bir döneminde "kurutucu" ve "gerici" hale gelmiştir?

Bağnazlıktaki yükselişin, Osmanlı fetihlerinin sonu ve yönetici sınıfların yozlaşmasıyla aynı zamana denk düşmesi bir rastlantı değildir, İran'ın bütün gücüyle desteklediği *Kızılbaş* hareketine karşı verdiği mücadele, I.Selim'den itibaren, İstanbul'daki sultanların İmam ve iman Koruyucusu kimliğiyle *Şeriat'ın* bekçiliğini üstlenmeleri, Osmanlılarda İslam'ı katılaştırmıştı. Ayrıcalıklarını savunma gayreti içindeki *ulema*, üstünlüğünü elinden alabilecek her türlü bilginin karşısına bir engel çıkarıyordu. XVII.

yüzyılın başlarına kadar ülkeye yabancı kitapların getirilememesi ve matbaanın yasaklanması, onların bu endişelerini kanıtlamaktadır. Böylece, bağnazlık bütün sonuçlarıyla birlikte, fiyatlardaki devrimin ve tımar ekonomisinin ticari ekonomiye dönüştürülmesinin getirdiği sonuçlara eklenmiş olmaktadır.

Bir yandan Batı'nın, bir yandan da modern dünyanın isteklerine uyarlanamamış üretim sistemlerinin -sınai ve ticari üretim- az gelişmişlik durumunda tuttuğu, altın çağının anılarına gömülmüş ve doğulu geçmişine perçinlenmiş bir haldeki Osmanlı imparatorluğu, sanayi devrimi ve kapitalist ekonomi çağına ancak acınacak koşullar altında yaşayabilirdi.

1 Peter von SIVERS, *Annales*, S.C. 1, Mayıs-Ağustos 1980.

21526'daki Mohaç seferi, İstanbul'dan ayrıldıktan itibaren bardaktan boşanırcasına yağın yağmurlar altında gerçekleştirildi.

Haziranda ordu, "akarsuları ve taşmış nehirleri güçlkle aşıyordu". Aynı güçlükler 1534'deki iki Irak Seferi sırasında, ağustos ayının ortasında karlar altında bulunan Anadolu'da da yaşandı.

256

1563'te İstanbul yöresinde, imparatorluk tarihlerinin de sözünü ettiği en müthiş sel felaketi meydana geldi. Su kemerleri yıkıldı, Haliç ve Boğaz çevresindeki kimi yapıları sellerle sürüklendi. O sırada kent dışında bulunan/Süleyman, çok uzun boylu bir kişi tarafından omuza alınmasaydı sellerde

boğulabilirdi.

1566'da da şiddetli yağışlar, sultanın Tuna ülkelerine yaptığı son seferi ciddi biçimde aksattı, köprüler yıkılmış, yüzlerce deve boğulmuştu.

/Küçük buzul çağı, beraberinde ortalama 1 derecelik ısı düşüklüğü getirerek, aşağı yukarı 1540'tan 1650'ye kadar uzanır, ama yüzyılın ilk bölümünde de, tarım ürünlerine zararlar vererek açlığa yol açan fırtınalı yıllar üst üste yaşanmıştır. Bu yağmurlar ve serin yazlar, belki de gelecek iklim değişikliğinin habercileriydi.

3 Şunu da ekleyebiliriz ki, sultanın ordusu gazilerden kurulu bir orduydu ve görevi kâfirle savaşmaktı, yoksa sapkın tarikatlarla bile bağlı olsalar, Müslümanlarla değil...

4 Ayrıntıya inildiğinde, olay biraz daha karmaşıktır: Fiyat artışı bütün Avrupa'da aynı olmadığı gibi, fiyatlar da para varlığının genişlemesine koşut olarak yükselmemiştir.

5 F. BRAUDEL, *a.g.e.*

6 Ö.L. BARKAN'ın yaptığı hesaplamalar.

7 Ö.L. BARKAN'a göre, "The Price Revolution of the XVI th Century", *Intern. Journal of the Middle-East Studies*, 6, 1975.

8 Özellikle S. LAHIB, "The Era of Süleyman the Magnificent: a Crisis of Orientation" da, *Journal of the Middle-East Studies*, 10, 1979. Toynbee de "İran'a ve Batı Hıristiyanlığına komşu alanlar üzerinde oyalanmanın çekiciliğine" karşı duramamış

olmasının Süleyman açısından bir hata olduğu görüşündedir.

257

EKLER

EKI

OSMANLI ÖNCESİ TÜRKLER

Iran kökenli Samaniler, VIII. yüzyılda Maveräünnehir'deki Arap fatihlerin yerini almışlardı.

İktidarları, Karahan Türklerine karşı yardıma çağırdıkları Türk "**muhafızların**", *Gaznelilerin*, onları Horasan'dan sürüp çıkarmalarına (999) **kadar gerileyerek devam** etti. Mahmut, Batıda Tahran'dan başlayıp, kuzey ve güneyde **Amu-Derya'dan İndüs Irmağı'** nın ağzına kadar uzanan bir bölgeyi kaplayan büyük bir **imparatorluk kurdu.**

Aynı dönemde daha doğudaki Kaşgar yöresine hakim olan *Karahanlılar*, Samani **hükümdarı Abdül Melik'i tutsak** edip Maveräünnehir'i kendilerine bağladılar. **Samaniler'in toprakları ortadan silindi.**

Kaşgar ve Maveraiünnehir Türkleştiriler. Her ikisi de **İslam dinine geçen Gazneliler** ile Karahanlılar, yenilip tabiyet altına alınacaklar ve yerlerine **Selçuklular geçecektir.**

Tuğrul'un yönetimindeki Oğuz aşiretinden Selçuklular kısa zamanda bütün İran'ın **hakimi oldular.**

Tuğrul Bağdat'a girdi ve Halife tarafından "Doğu'nun ve Batı'nın **hükümdarı**" ilan edildi. **Halefi Alp Arslan** Malazgirt'te (1071) Bizans imparatorunu yenerek **tutsak aldı:** Ermenistan, Kapadokya ve Küçük Asya'nın doğusu Türklere açılmıştı **Oğlu Melik Şah**, veziri Nizamül Mülk ile birlikte fethi yönetti, ama ölümünden sonra **anarşi başgösterdi (Fetret Devri)**, imparatorluk paylaşıldı: İran, Şam ve Halep sultanlıkları **yıkıldılar. Anadolu'daki** sultanlık, Konya'yı başkent yaparak iki yüzyıl boyunca yaşadı ve **ülkeyi Türkleştirdi.**

261

EK 2

OSMANLILARDAN ÖNCEKİ TÜRK UYGARLIĞI

Konstantinopolis'i ele geçiren insanlar, uzun yıllar boyunca iddia edildiği gibi, "Yeni Roma"yı yıkmak üzere Asya'nın içinden çıkagelen barbarlar değildi. Türkler XV. yüzyılın ortasında Bizans surlarının önüne geldiklerinde, arkalarında yüzlerce yıllık parlak bir uygarlık bulunmaktaydı. Orta Asya, uzun bir zamandan beri, eski gezginlerin anlattığı eğitimsiz ve pis göçebe kabilelerinin dolaşıp durduğu o uçsuz bucaksız step olmaktan çıkmıştı. Daha V. ve VI. yüzyıllarda Tabgaçlar, Kuzey Çin'e, Çin sanatını yenileyen bir açılım getirmişlerdi. Tabgaçlar, IX. yüzyılda Çinlileşen Türklerdi. Turfan'daki Uygur resimleri bize bir Türk sanatının ve Türkçe yazılmış Budacı metinler, bir Türk edebiyatının (Sogdik alfabeyi kullanmaktaydılar) olduğunu göstermektedir. İki yüzyıl sonra, Daniel Schlumberger'in ortaya çıkardığı Gaznelilere ait duvar resimleri, Gobi Çölü'nde bulunanlarla aynı doğrultudadır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Anadolu Selçuklularından kalan eserler, büyük bir uygarlığın kanıtlarıdır. Selçuklu sanatı, tıpkı sultanların adları gibi -Keykavus, Keykubat- İran kültürü-

nün izlerini taşımaktadır. Ancak bu durum, Büyük Selçuklu İmparatorluğu kentlerinin de -Hamadan, Tahran, Isfahan-, Anadolu'daki sultanların kurdukları kentlerin de -Niğde, Konya, Divriği ve diğerleri-Türk kentleri olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Mevlevi tarikatının kurucusu, mistik şairlerin en büyüklerinden biri olan Celaleddin Rumi, Konya'da yaşamış ve ölmüş, eserini bu kentte meydana getirmiştir.

Büyük Selçuklularla aynı çağda (XI. yüzyıl sonu), Kaşgarlı Mahmut, Türk şairlerinin, bizzat kendisi tarafından Arapçaya çevrilen deyişlerini topladığı *Divan'ını* yayınlıyordu. Bu şiirlerden bazılarında görülen sanatsal arayış, içtenlik, doğa anlayışı ve ahlakçılık karşısında insan ister istemez, Türk şiirinin daha sonraki yüzyıllar boyunca evrimini bu doğrultuda sürdüreceği yerde İran şairlerinin etkileri altında kalışından ötürü hayıflanmaktadır. XIV. yüzyılın sonunda Türk şiiri, yarı erotik, yarı mistik karakterde hem İslam'ın hem de İran'ın etkisinde kalmış bir saray şiiri olacaktır. Bununla birlikte, bir yüzyıl sonra Herat'ta, Hüseyin Baykara'nın sarayında, Çağatay Türkçesiyle şiir ve düz yazı olarak büyük bir eser vücuda getiren Mir Ali Şir Nevai gibi büyük yazarlar çıkaracaktır.

Hemen hemen aynı dönemde -XVI. yüzyıl başı- Hindistan fatihi Babür (baba tarafından Timurlenk, ana tarafından Cengiz hanın soyundan geliyordu), hareketli ve korkusuz yaşamından anılan içeren ve Türk edebiyatının en canlı kitaplarından biri olan *Babürname* 'yi yazacaktır. İran etkisi altındaki Saray şiirinin yanında hem popüler, hem mistik, tümüyle Türklere özgü bir şiir de gelişecek ve Yunus Emre, bunun en mükemmel temsilcisi olacaktır.

Türk dilini kullanmış şair ve yazarların listesi uzundur ve hiç kuşkusuz, XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Doğu'nun her köşesinde Türkler tarafından yükseltelen ve pek çok muhteşem örnekleri günümüze kadar gelen anıtların listesi daha da uzundur.

YENİÇERİLER

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu, Osmanlı'nın ilk yıllarına uzanır. Hanedanın kurucusu olan Osman'ın ordusu daha çok atlılardan oluşmaktaydı. Yaya birlikler kalabalık değildi ve fazla bir önem de taşımıyorlardı. Trakya'nın işgalinden sonra düzenli bir piyade kuvveti oluşturulmasına karar veren Osmanlı sultanlarının üçüncüsü olan I. Murat'tır. Adına *Yeniçeri* denilecek olan bu birliklerin kuruluşu, Fransa'da ilk kez sürekli bir ordunun kurulmasından hemen hemen yüzyıl önceye rastlamaktadır.

İmparatorluğun bu "Yabancılar lejyonu", XIII. yüzyılda Horasan'dan gelen Hacı Bektaş adındaki bir mistiğin kurduğu ve resmi ilahiyatçılar tarafından her zaman kuşkuyla karşılanmış olan (Bkz. Ek 7) Bektaşî dervişleri tarikatına sıkı sıkıya bağlıydı. Efsaneye göre, Hacı Bektaş ilk toplanan askerleri, giysisinin yenlerini başlarına sürerek, şu sözlerle kutsamıştı: "Bu askerlerin yüzü ak, kolları güçlü, kılıçları keskin, okları öldürücü olsun." İslama dönen ve Müslüman alemdeki en güçlü tarikatlardan biri haline gelecek bir tarikatın koruyuculuğu altına alınan bu genç Hıristiyanların uzun keçe külahları bu nedenle beyazdı ve tıpkı Hacı Bektaş'in yenleri gibi, geriye doğru sarkıyordu.

Bu efsane doğru olamaz, çünkü Hacı Bektaş, Yeniçeri Ocağı kurulmazdan önce ölmüştü. Beyaz külah giyilmesini muhtemelen sultan istemiş, kendileri de beyazlar giyinen Bektaşîler de bunu onaylamış-

lardır. Yeniçeri birliklerine katılan İslamı kabul etmiş genç Hıristiyan, tarikata da alınırdı. Bektaşî babaları, sürekli olarak yeniçeri ortalarında yatıp kalkar, savaşta onlara eşlik ederlerdi. Aralarından sekizi, tören geçişlerinde atının üzerindeki yeniçeri ağasının yanı başında yürürdü.

XIV. yüzyılda bin kadar olan yeniçerilerin sayısı, XV. yüzyılda 5.000, Süleyman'ın zamanında da 12.000 olmuştu. Bu sayı daha sonra büyük ölçüde artacaktır. Ocağa doğuştan Müslüman olanlar da kabul edilecek, birçoğu çeşitli meslekler tutacaktır. Giderek Türkiye'de bir yara haline gelecekler ve XIX. yüzyılda bir sultan -II. Mahmut- güç kullanarak onları ortadan kaldıracaktır.

XVI. yüzyılda böyle bir gelecek düşünülemezdi bile. Seçkinlerin seçkini, Türk ordusunun en

mükemmel birlikleriydiler. Sultan onların babası, karınlarını doyuran insandı.

264

Ocağın simgesi, "bayrağı", askerın tıpkı Orta Asya'daki Türk göçerler gibi günde bir kez çevresinde toplanıp günün tek yemeğini kaşıkladıkları kazan'dı. Kazan kaldırmak, ayaklanma işareti sayılırdı.

Kazan'ın yanına sığınmakla cezadan kurtulurlardı. Her yeniçeri, külahına ilıştırılmış olarak bir tahta kaşık taşırdı. Rütbeler de mutfaktan kaynaklanıyordu: Çorbacıbaşı, vekilharç vs. gibi... Ocak, belli sayıdaki Orta'ya ayrılmıştı -Süleyman'ın zamanında bunların sayısı 196'dır -ve her ortamın bir amblemi vardı. Askerler, bu amblemi döğme olarak kollarına ve bacaklarına işletir ve bunu taşımaktan onur du-yarlardı. Yeniçeriler ancak subayları tarafından cezalandırılabilirlerdi. Rütbe alma kıdeme bağılıydı ve emekliliklerine kadar bütün hayatlarını Ocak'ta geçirmekteydiler.

Yeniçerilerin büyük bir saygınlığı vardı. Başkomutanları yeniçeri ağası, askeri hiyerarşinin en tepe noktalarındaki subaylardan biriydi. Yalnızca sipahi ağası ile silahtar Ağası ondan üstündü, zira bu kuvvetler Yeniçeri Ocağı'ndan daha eskiydiler. Başvezirin bile, kendi subaylarından başkaca komutan tanımayan Yeniçeriler üzerinde bir gücü yoktu. Ancak itaatkârlıkları mutlaktı, içlerinden biri falaka ile cezalandırılacak olsa, cezasını çektikten sonra gider falakayı yöneten subayın elini öperdi.

Sefere çıkılmadığı zamanlarda yeniçeriler, İstanbul'da ve imparatorluğun belli başlı kentlerinde güvenlik ve düzeni sağlamakla görevliydi. Taşrada ve başkentte bu amaçla yeniçeri birlikleri dönerli bir sıra dahilinde konuşlandırılırdı. Sayıları çoğaldığında, varlıkları devlet için ciddi bir sorun oluşturunca. Aynı zamanda mali ve siyasi nitelik taşıyan bu sorun, ülkenin dört bir köşesine dağılmış durumdaki bu askerlerin aşırı bağımsız oluşları nedeniyle asla çözülemeyecektir.

265

EK 4

KARDEŞ KATLİ YASASI

Türk-Moğol hukukunda, ailenin bütün fertleri -büyük erkek birtakım önceliklere sahip olmakla beraber- eşit haklara sahiptiler. Bunun sonucu her zaman aynı olmaktadır: Varisler birbirleriyle dövüşürler, imparatorluk parçalanır ve yeni bir "toparlayıcı" çıkana kadar yok olur. Onun toprakları da sonradan varisleri arasında dağılır, imparatorluk yeniden bölünür ve olay yinelenip gider...

Kendi dehalarının bir göstergesi midir, yoksa uzun bir zamandan beri tahtın ancak bir tek varisi olabileceğini kabul etmiş olan Bizans ve Batılı devletlerle ilişkilerinin mi bir sonucudur? Osmanlı sultanları tehlikeyi çabucak anladılar ve imparatorluğun birliği ilkesini kabul ettiler. Hukukun kaynağı olan töre ortadan kaldırılamazdı, ama onlar katı bir gerçekçilikle bunu değiştirdiler. Getirilen kurala göre, imparatorluk ailesinden sultanlığa gelecek olan kişi iktidarını tehlikeye düşürebilecek herkesi ortadan kaldırma hakkına sahip olacaktı. II. Mehmet, ilk sultanlar tarafından yerleştirilen bu geleneği şu kararnameyle onaylamıştı: "Yasa düzenleyicilerden çoğunun izin verilmesini uygun gördükleri gibi şanlı oğullarının ve torunlarının arasından kim ki saltanat makamına gelecektir, alemin huzuru için kardeşlerini kurban etsin; bundan böyle buna göre hareket etsinler." Böylece Kanuni'nin torunu III.

Murat beş kardeşini ölüme göndermiş; onun yerine geçen III. Mehmet, kendi on dokuz kardeşi ile bunların gebe olan on beş eşlerini öldürmüştür. Kanuni'nin iki şehzadesi, Mustafa ve Bayezit ile oğullarının idamları da aynı ilkeye dayanmaktaydı: Sultan, iktidarını korumak için en yakınlarının öldürülmesi de dahil olmak üzere her türlü imkânı kullanma hakkına sahiptir.

XVI. yüzyılın sonunda *Kardeş Katli Yasası* yürürlükten kalktı, onun yerine şehzadelerin gözetiminde tutulmaları benimsendi. Yasal idamdan daha kansız olmakla beraber, bu sistem de acımasızdı.

Padişahın ölümünden sonra yerine geçen şehzadesi, kardeşlerini öldürtmüyor, ancak sarayın dördüncü avlusundaki bir bölüme hapsediyordu. Bu şehzadeler, ölümlerine kadar burada kalmak zorundaydılar. Ancak belki içlerinden biri, iktidarı elinde bulunduran sultanın ölümü veya tahttan indirilmesi nedeniyle hücrelerinden çıkabilirdi. "Kafesleri" içersinde birer şehzadeden çok mahpus muamelesi görmek-266

teydiler. Çok yüzeysel bir eğitim görürler ve erişkin çağa geldiklerinde çocuklarının olmaması için her türlü önlem alınarak, kendilerine bir de harem verilir. Garip olan, bu koşullar altında yetişmiş bu insanlardan bazılarının imparatorluğu yönetebilmiş olmasıdır.

Devletin, yani Osman'ın haleflerinin üstünlüğü böylece sürdürülmektedir. İmparatorluk onunla kaimdir, yetki Osmanlı hanedanından gelen sultana aittir ve hiç kimse iktidara hanedanın dışından bir kişiyi, ne kadar saygınlık sahibi olursa olsun geçirmeyi düşünemeyecektir. Böylesi bir düşünceye ancak bir çılgın kapılabilirdi. Daha sonraki yüzyıllarda, yozlaşmış ve düşkün kişilerin tahtı işgal ettikleri zamanlarda bile, sultanı devirerek yerine, birçok kez, iflas halinde ve rakip güçlerin oyuncağı durumuna düşen imparatorluğu kurtarmış olan o becerikli ve enerjik sadrazamlardan birini geçirmek asla söz konusu edilmemiştir. Osman'ın varisi olan bir sultandan yoksun kaldığı zaman, onunla birlikte varolan, onun ilkesi ve ereği olduğu imparatorluk da yıkılırdı.

267

EK 5

TIMAR SİSTEMİ

Aynı zamanda askeri, ekonomik ve toplumsal bir nitelik taşıyan Tımar sisteminin geçmişi Anadolu'da epey eskidir. Bizans, VI. yüzyıldan itibaren her bölgeye *Tekfur* denen asker-köylüler yerleştirmişti.

Anadolu beylikleri de sistemi Osmanlılardan önce biliyorlardı. Onlar, Orhan'ın zamanında benimsediler ve sonraki bütün halefleri de uyguladılar. Sistem, birçok kez yeniden düzenlenip kurallaştırıldı. Özellikle de II. Mehmet ve Kanuni tarafından...

Tımar sisteminin dayandığı ve Osmanlı devletinin de temelini oluşturan ilkeye göre, ekilebilir bütün topraklar sultana, yani devlete aittir ve sultan bu toprakları işleme hakkını, karşılığında kendisine bir hizmet sunanlara dağıtır. Bu kullanma hakkı babadan oğula geçebilir. Geçemeyebilir de ve bu ilk zamanlar böyleydi. Hak çeşitli nedenlerle, ama hiçbir neden olmaksızın da geri alınabilir: Çünkü her şey sultanındır, sultan bir malı ya da hakkı, verdiği kolaylıkla geri alabilir. Doğallıkla, ihsan edilen topraklar ne satılabilir, ne de bağışlanabilir. Böylece toprakla ilgili düzenleme üçlü bir yapı

göstermektedir: Mülkiyete sahip olan devlet, onu işleyen reaya, bizzat işlediği veya işlettiği küçük bir parçasına ek olarak gelirini alan asker.

Tımarlar, bir emeğin karşılığı veya ödül olarak orduya herhangi bir ilişkisi bulunmayan kişilere de bağlanabiliyordu: Bazı memurlara, kadınlara, valilere ve şehzadelerin lalalarına, vs... Bununla birlikte, bu kişilerden bazıları birtakım askeri görevler veya donanımlarıyla birlikte belli sayıda askerin masraflarını karşılamakla yükümlüydüler. Sivil tımarların XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaygınlaşması sisteme büyük zarar verirken, yozlaşmasının da başlıca nedenlerinden birini oluşturdu.

Tımar sahibi asker, yani *sipahi*, barış zamanı kırsal kesimde köyün yöneticisi konumundaydı. Düzeni sağlamak ve orada yaşamakla yükümlüydü, ama toprağı bizzat işleyemezdi (kendisine ayrılan bölüm dışında). Köylüler ona birtakım hizmetlerde bulunur, bayramlarda armağanlar verirlerdi; bu zorunluluklarla, Orta ve Batı Avrupa'da kırsal kesimlerde yaşayan sınıfların yükümlülükleri arasında hiçbir ortak yan yoktur. *Subaşılar*, her *kazada* polisiye bir görev yapmaktaydılar; para cezalarını toplar, *kadının* hük-268

mettiği cezaların yerine getirilmesini sağlardı. Ama aynı zamanda, tımar sahipleri, hiyerarşinin her kademesinde vergi tahsildarı görevini de yapmaktaydılar. Bu vergiler -tümüyle ya da kısmen- onların

"gelirini" oluşturmaktaydı. Vergiler, bir kadastro komisyonu tarafından, köylüden istenebilecek şeylerin kesinlikle hesaplanmasından sonra belirleniyordu. Merkezi yönetimin, toprakların ve üzerinde yaşayanların durumunu yakından bilebilmesi için sayımlar yapıldı. Sayım memurları, kırsal kesimde olduğu kadar kentlerde, tarlalarda vs. bütün gelirleri kaydederlerdi. "Yasaya göre, sayım memuru ve yörenin kadısı önünde büyük ve küçük tımar sahipleri, imparatorluk ailesine ait toprakların temsilcileri, sancakbeylerinin topraklarından yararlanan zaimler ve tımar sahipleri ile bazı özel kolaylıklardan yararlanan kişiler bir araya geliyorlardı. Açıkça görülmektedir ki, hiç kimse, ne sıradan, ne büyük tımar sahibi, ne de reaya sayımdan kaçınmamaktadır. Derebeylerine olduğu kadar, sıradan insanlarla serflere de uygulanabilecek böylesi önlemleri aynı dönemde Batı'da düşünmek bile mümkün değildir." (N.Beldiceanu) Osmanlı toplumu iki sınıfa bölünmüştü:

- Ordu mensuplarını, sultanın kullarını, tımar sahipleri ve ailelerini, köleleri vs. kapsayan *askeriler*.

Bunlar şeriatın hükümlerine tabiydiler *ama kazasker'in (kadı'nın değil) yargı yetkisi altında ve Kanuni Sipahiyan* denen, yönetim, vergi ve ceza alanlarını kapsayan özel bir yasa önünde sorumlu bulunuyorlardı. Bu sınıftan olmak/ilkede soydan gelme bir ayrıcalık değilse de, uygulamada en azından XVII. yüzyıldan itibaren, hemen her zaman öyle algılanmıştır. Ancak, bu bir hak değildi ve dolayısıyla da bir aristokrasi yaratmıyordu.

- Bir de *reaya* vardır. Köylüleri ve kent sakinlerini kapsamakla birlikte bu deyim yalnızca köylüyü tanımlamak için de kullanılabiliyordu. Bunlar da Şeriat'a ve imparatorluğun yasalarına tabiydiler. Ata binemezler, silah taşıyamazlar, tımar sahibi olamazlardı. Ancak bir *reaya* askeriler sınıfına geçebildiği gibi, tersi de olabilirdi.

Sadrazamın emri altında İstanbul'da ve taşrada çok kalabalık bir personel bulunmaktaydı. Üç vezir uzmanlık alanları açıkça belirlenmiş olmaksızın, iç ve dış siyaset ve kamu düzeni konularında ona yardımcı olurdu, iki *Defterdar*; Rumeli ve Anadolu defterdarları, kendilerine bağlı birçok büro, karmaşık ve çeşitli kollara ayrılmış bir düzenleme aracılığıyla imparatorluğun maliyesini yönetirdi.

Her biri belli bir alanda çalışan bu bürolar, vergileri toplayıp harcamaları düzenleyerek hem gelirlerden hem de giderlerden sorumluydular. *Nişancı* "başbakanlık" dairesinin başıydı. Belgelerin doğruluğunu o saptar, Divan'dan çıkan talimatların ve emirlerin yürürlükteki yasalara uygunluğunu o denetlerdi. Ve bunların altına sultanın mührünü vururdu. Rumeli ve Anadolu *kazaskerleri*'nin yönetimi altında bütün bir adli mekanizma bulunmaktaydı.

"Devletin temel direkleri" olan bu yüksek görevliler doğrudan sultanla görüşebilirlerdi ve yalnızca ona karşı sorumluydular.

Sultanın temsilcisi sıfatıyla Divan'a sadrazam başkanlık ederdi. II. Mehmet'e gelene kadar bizzat sultanlar başkanlık etmekteydiler. Fatih, başvezinin yetkilerini artırırken, Divan üzerinde de otorite sahibi olmasını sağladı. Bununla birlikte, sultan eğer isterse, Divan odasının duvarına açılmış bir pencerenin gerisinde toplantıları izleyebiliyor, "böylece herkesin görevini hakkıyla yerine getirmesi" mümkün oluyordu.

Divan haftada dört kez toplanır, ancak gerektiğinde toplantı sayısı artırılabilirdi. Vezirler, defterdarlar, kazaskerler, nişancı ve Rumeli beylerbeyi ile Barbaros'tan itibaren, hemen her zaman başvurulmuş bir yöntem haline geldiği üzere, eğer vezirler arasından seçilmişse Kaptan Paşa, Divan'ın doğal üyeleriydi. Yeniçeri ağası ya da diğer bazı ileri gelenler de bazı koşullarda toplantılara çağırılırdı.

Yüksek mahkeme ve bakanlar kurulu gibi çalışan *Divan'ın* yetkileri hemen hemen sonsuzdu. Her türlü siyasi ve askeri sorun, her türlü anlaşmazlık toplantılara getirilebilirdi. Yönetimi ve adaleti denetler, yasaları kabul ederdi, imparatorluğun ekseni olarak bütün diğer kurumların üzerindeydi. Padişahlar da yabancı ülkelerin elçilerini, hayran-270

lık ve şaşkınlık içinde ağızlarını açık bırakan bir dekor ve törenle yine *Divan'da* kabul ederlerdi.

İstanbul'da ve taşrada, büyük imparatorluğun, kökleri Osmanlı'nın geçmişinde çok eskilere giden yönetsel, askeri ve yargısal mekanizmasını çalıştıran binlerce yüksek görevli, yazıcı ve memurdan itibaren, her şey sadrazamdan başlar, onda biterdi. Bu mekanizmanın iddia edildiği gibi Bizans'tan esinlenmiş olması ihtimali çok zayıftır. Türkler, bütün Doğu'nun kabul ettiği bir yönetme ve örgütlenme yeteneğine sahiptiler. Selçuklu devleti bu konuda bir model kabul edilmekteydi. Buna Sasanilerden ve Abbasilerden kalan ve Doğu'nun eski imparatorluklarından, özellikle de Haşimilerden esinlenmiş bir miras eklenmişti. Osmanlılar bu kazanımları tamamlayacak ve mükemmelleştireceklerdir.

TARİKATLAR

Sufilerin meydana getirdikleri çok sayıdaki gruplardan biri olan Melametiler, özellikle her türlü "dini ikiyüzlülüğü" reddeden tutumlarıyla tanınmaktadırlar; yani, onlara göre İslam'ın en saf biçimine erişebilmek için şeriat kurallarına uymak da yeterli değildir. XVI. yüzyılda bu hareket yeni bir atılım göstermiş ve Bektaşiliğe bağlı yeniçerileri taklit eden *sipahiler* tarafından benimsenmişti.

XIII. yüzyılda *Hacı Bektaş* tarafından kurulmuş olan tarikatın öğretisi ve uygulamaları alabildiğine karmaşıktı: Tarikat, Türk ve İslam temellerine dayalı, Ali'ye ve Kerbelâ şehitlerine aşırı bağlılıkla çeşnilenmiş dini bir bileşke görünümü veriyordu ve Yezidilik gibi, hatta Hıristiyanlık gibi çok değişik inançların etkilerini taşıyordu. Osmanlı sultanları, Anadolu'da çok yaygın olan kimi sapkın inançları yönlendirebilmek amacıyla Bektaşiliği kullanmaya çalıştılsa da o inançları ortadan kaldıramadıkları gibi, Bektaşiler arasına giderek daha fazla sızmalarını önleyemediler. Bektaşiliğin kültürel ve toplumsal etkileri, tarikat 1826'da kaldırıldıktan sonra bile büyük olmuştur.

Açıkça sapkın ve Müslümanlıktan çok belli bir panteizme yakın görünen *Kalenderiler*, ilk yüzyıllar boyunca İslam'ın sınırlarında çarpışan aşiretler arasında oldukça çok sayıdaydılar. Osmanlılar kendi otoritelerini kurabilmek için onlara karşı sert önlemler almak zorunda kalacaklardır.

Hurufiler Şiiilere, *Kadiriler* ve *Nakşibendiler* ise daha çok Sünniliğe yakındılar.

Mevleviler, adlarını büyük mistik şair Mevlana Celaleddini Rumi'den almışlardı. Tarikat, XIII.

yüzyılda Konya'da Mevlana'nın izleyicileri tarafından kurulmuştu. Osmanlı sultanları döneminde büyük ölçüde yaygınlaştı. İslamın Sünni kanadına bağlıydılar ve etkinlikleri Bektaşilerinkini dengeliyordu.

Halvetiler çok kalabalıktılar ve XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'da ve hatta saray'da bile çok büyük bir etkinliğe sahiptiler; *Rifailer* ayinleri sırasında bedenlerini doğrar ve yakarlardı; *Şadililer* ve daha niceleri imparatorluğun dört bir köşesinde, özellikle de Mısır ve Kuzey Afrika'da yayılmışlardı.

Mouradgea d'Ohson 36 tarikat saymaktadır, Evliya Çelebi'ye göre bu sayı 140'tır, başka bazı tarihçiler yalnız Mısır'da 80 tarikatın varlığından söz etmektedirler.

OSMANLI DONANMASI

Osmanlı donanması, hemen tümüyle kürekle ilerleyen gemilerden meydana geliyordu. Yelkenle donatılmış büyük tekneler Akdeniz'deki savaşlarda fazla kullanılmazdı. Bunlar, yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkacaklardır. XVII. yüzyılın başında sultanın donanmasında görülen tek yelkenli tekne, Venediklilerin savaş gemisi olarak inşa ettikleri *barça'dır*. XVI. yüzyılda bunlara Akdeniz'de pek

seyrek rastlanır. Piri Reis, 1552'de bunlardan dört tanesini Kızıldeniz'de kullanmıştır. *Barça'lar* daha sonra, gerçek birer yüzen kale durumundaki kalyonlara dönüşecekler, ancak bunlar Türkler tarafından daha sonraları, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, kadırğa ve barçalarla Hıristiyanlarla baş edemediklerini fark ettikleri zaman kullanılmaya başlanacaklardır. Ancak iş işten geçmiş olacak ve Venedikliler kocaman tekneleriyle, sultanın donanmasını birçok kez yenilgiye uğratacaklardır. Şu da eklenebilir ki, Osmanlılar en parlak dönemlerinde bile yelkenli gemilerden oluşmuş filolara karşı istekli olmamışlardır. Hiç kuşkusuz gerektiği gibi de kullanamıyorlardı.

Süleyman'ın zamanında kadırgalar Müslümanlar tarafından olduğu gibi Hıristiyanlarca da en yaygın şekilde kullanılan savaş gemileriydi. Her iki taraf da hemen hemen aynı tekneleri kullanmaktaydılar.

Bunların Türklerdeki adlandırılışları da forsların oturduğu sıraların sayısına göre değişiyordu: *Kalita* (19 ila 24 sıra), *kadırğa* (25 veya 26 sıra) ve *bastarda*... Bu sonuncularda sıra sayısı 36'ya kadar çıkabilirdi. Genellikle amiral gemisi olarak veya sultanın yolculuklarında (*Başarda-i Hümayun*) kullanılırdı Mavna ticaret için ve savaş filolarında malzeme gemisi olarak kullanılan büyük ve ağır bir kadırgaydı. Daha sonra bunlara yelken de eklenecektir. O zaman kürekçilere de gerek kalmayacaktır.

Her sırada her biri birer kürek çeken üç kişi oturuyordu; 1560'a doğru Venedikliler örnek alınarak, her üç kürekçinin de bir tek küreği hareket ettirdikleri sisteme geçilecektir. Kürekçilerin dışında, her gemide altı ile on subay ve tımarlılardan veya Yeniçerilerden oluşan yüzlerce asker bulunuyordu.

Toplar düşman gemisini olabildiğince hasara uğratıp rampalama işlemi tamamlandıktan sonra düşmana saldıranlar da bu askerlerdi. Bazı gemilerde toplar, bazılarında atlar taşınırdı.

273

Kadırgalar hafifti, hızlıydı ve kolayca yönetilebiliyorlardı. Sakin havalarda da ilerleyebiliyorlardı, oysa ki yelkenli kalyonlar, rüzgâr esmediği zaman hareketsiz kalmaktaydılar. Ancak hafiflikleri yüzünden kadırgalar fırtınaların insafına terk edilmişlerdi. Dolayısıyla ancak iyi mevsimde denize açılabilirlerdi.

Deniz seferleri de bu yüzden ilkbaharla başlar, sonbaharın gelişiyle son bulurdu. O zaman herkes, Hıristiyanlar da Müslümanlar da kışı geçirecekleri üslerine çekilirlerdi. Kadırganın bir başka yetersizliği de şuydu: Hafif tonajına karşın ilerleyebilmesi için taşımak zorunda olduğu insanların -ki bunlar onun "motoru" sayılır- çok fazla oluşu... Mürettebat ve asker olarak teknede bulunan 200 ile 300 kişi için büyük miktarlarda yiyecek ve su depolamak gerekiyordu. Dolayısıyla filoya malzeme taşıyan gemiler eşlik ediyor ve bunlar açık denizdeki kadırgalarla malzemelerin bulunduğu limanlar arasında durmadan gidip gelmek zorunda kalıyorlardı. Bu yüzden de Türk veya dost kıyılarından fazla uzaklaşmaya gelmiyordu. Osmanlıların bir türlü kesin bir hakimiyet kuramadıkları Batı Akdeniz'deki yenilgilerinin nedenlerinden biri, hiç kuşkusuz budur. Hint Okyanusu'nda koşullar çok daha farklıydı.

Siyasi bir isteğin bulunmayışı bir yana, burada, kadırgalar yüksek, ağır ve güçlü bir şekilde silahlandırılmış Portekiz savaş gemileriyle çok zor baş edebilmekteydiler.

Meltemli havalarda ve filonun hızlı hareket etmesi gerekmediği zaman, çoğunluk bir tane olan direktteki üçgen biçimli tek yelken yetiyordu. Ama zaman daraldığında, düşmana saldırıya geçildiğinde veya düşmandan kaçılırken, gemiyi kürek gücüyle ilerleten forsalardı. Bunların bir kısmı mahkûm olmuş adi suçlulardı, diğerleri denize yakın yörelerden, hatta ihtiyaç duyulduğunda, örneğin bir deniz seferine çıkılacağı sırada, daha da uzak bölgelerden gelen gönüllülerdi. Gönüllüleri çeken, fazla olmasa da düzenli bir şekilde ödenen ücretti. Genellikle, gemide yelkeni açmak ve diğer günlük işlerle de görevliydi. Mürettebatı, azab denen ve dümencilerin, gabyaların, kadırga muhafızlarının da aralarından çıktığı, meslekten denizci bir askeri kuvvet tamamlıyordu. Bunlar rütbe alabilir ve gemi kaptanı, hatta donanmanın bir bölümüne komutan dahi atanabilirlerdi. İlerlemenin en kesin yolu cesaretti.

Genellikle denize komşu bazı bölgelerdeki köylerden "askere alınanlar", her yıl önemli sayıda kürekçi sağlıyordu. Yirmi üç haneden bir kişi olmak üzere deniz kuvvetlerine katılan bu insanların birer aylık ücretini de (yüz akçe dolayında) o yirmi üç hane karşılıyordu. Hıristiyan kıyılarına yapılan akınlar sırasında kaçırılan, bir savaş sırasında yakalanıp tutsak edilen yabancı forsalara gelince, bunların sayısı iddia edilenlerin çok altındaydı. Hıristiyan tutsaklar, çoğunluk, meslekleri ve yetenekleriyle hiçbir ilişkisi olmayan işlerde çalıştırılırlardı. Kadırgaların üzerinde, istisnai hallerde bulunmuşlardır.

Donanma büyük amiralin komutası altındaydı. Bütün filoların en üst yöneticisi sıfatıyla, gerçekte yetkileri, deniz üzerinde bulunan zamanlar dışında oldukça sınırlıydı. Barbaros bir yana bırakılacak olursa, Divanın üyesi değildirler (yalnız vezir rütbesi taşıyanlar bir istisnadır) ve aldıkları bütün önemli kararları, terfi ve atamalar da dahil olmak üzere Divan'dan geçirmek zorundaydılar. Tersaneleri yöneten de büyük amiraldi, ama kredileri sağlayan, kadırgacıların toplanmasına, askere çağrılmalarına karar veren, hep merkezi yönetimdi. Seferlerde de her zaman kuvvetlerin başkomutanı olamıyordu.

Malta seferinde, Süleyman'ın saltanat döneminin en mükemmel amirallerinden biri 274

olan Piyale Paşa, yenilginin baş sorumlusu olan dar görüşlü ve yeteneksiz vezir Mustafa Paşa'nın emri altındaydı. Çoğunlukla bu göreve atanan amiraller denizci kişiler değildi. Bütün yüksek makam sahipleri gibi Oğlan mektebinden yetişmişlerdi. Barbaros'un ölümünden sonra yerini alan Sokullu Mehmet Paşa, bu göreve atandığı zaman sarayın baş-mabeyinciliği görevinde bulunuyordu; onun yerine gelen Sinan Paşa, Sadrazam Rüstem Paşa'nın kardeşiydi ve asla denizde komutanlık yapmamıştı. Piyale de saraydan yetişmiş bir kişi olmasına rağmen, büyük bir denizci olabildi. Ama ondan sonra gelen Müez-zinzade Ali Paşa, inebahtı yenilgisinin başsorumlusu olacaktır.

SEFERDEKİ ORDU

Ordunun bir sefer için yola çıkışı hiç değişmeyen **bir yürüyüş düzeni içinde** ve büyük törenlerle olurdu. Birlikler kuzeye **gidiliyorsa Davut Paşa'da**, sefer Doğuya doğruysa Üsküdar'da toplandıktan **sonra sultan ordunun** komutasını alır ve hemen hareket edilirdi. Önde gözcü süvari **birlikleri ile peşlerinden** ilerleyen bindirilmiş öncüler gider, arkadan da asıl kuvvetlerle **topçular yürürdü; yan taraflarda**, tımarlı sipahiler koruyucu bir çember oluşturlardı.

Düşman görüldüğünde, başlıca birlik komutanlarının **tavsiyelerini de alan sultan -ya** da, eğer ordunun başında o bulunuyorsa, sadrazam- saldırıya **karar verirdi. Akıncılarla** azaplara düşen, muharebeyi başlatmak ve düşman saflarında **karışıklığa yol açmaktı.** Süvari birlikleri düşmana saldırılar düzenler, yan ve arka **cenahlarına sarkar, geri çekilme** manevralarına girer, sonra dönüp yeniden saldırıya geçerlerdi. **Güçlü bir bombardıman** düşman kuvvetlerinin düzenini tümüyle dağıtırdı. O zaman **bütün süvariler, nihai** saldırı için harekete geçerlerdi. Muharebe düşmanın aman **vermeksizin takibiyle son** bulur ve kaçanlar Türk askerleriyle düzensiz kuvvetlerin katliam ve **yağmalarından** çoğunluk kurtulamazlardı.

Ertesi gün sultan bir divan toplar, ordu komutanlarının **kutlamalarını kabul edip, ödülleri** dağıtırdı.

Taşradaki valilere, yüksek devlet görevlilerine, **sultanın ailesi efradına** ve yabancı hükümdarlara zaferi müjdeleyen mektuplar gönderilirdi. **Bu hükümdarlar, padişahın** yeni bir fetihle topraklarını biraz daha genişletmesinden **hiçbir şekilde memnunluk** duymasalar bile, sıcak kutlamalarla karşılık verirlerdi. Zafer **umulan ölçüde** gerçekleşmediği, hatta hiç de muzaffer sayılmayacak bir şekilde geri **çekilmek zorunda kalındığı** zamanlarda bile, seferin padişahın kudretli ordularıyla karşılaşacak **cesareti** gösteremeyen düşmanlarının kaçışıyla sona erdiği öne sürülürdü.

İstanbul'a dönüş de aynı ölçüde şanlı olurdu. Ve hemen yeni **bir seferin hazırlıklarına** başlanırdı.

Asyalılara özgü -ve Cengiz Han'ın sık sık örneğini **vermiş olduğu- rahatlık** Türklerde de vardı; asla vazgeçmezler, bir yenilgiden sonra **bile aynı işe, sanki hiçbir** şey olmamışçasına, yeniden koyulurlardı.

276

Rene de Lusinge, De la naissance, duree et chute des Estats (1588) -"Devletlerin Doğuşuna, Yaşamına ve Yıkılışına Dair"- adlı kitabında, XVI. yüzyılda padişahın gösterdiği **başarıya on yedi** neden saymaktadır:" 1. Her şeyden önce savaşa kendini vermiştir; **2. Her zaman saldırı** savaşı yapmıştır; 3. Kalelere fazla önem vermemiştir; 4. Değerli ve **cesur askerler yetiştirmiştir;** 5. Büyük ve güçlü ordularını askeri bir disiplin altında **tutmuştur;** **6. Kendi** kuvvetlerinden başkasına güvenmemiştir; 7. Güç ile hile ve şaşırtpmacaları **birlikte kullanmıştır;** 8. Mükemmel komutanlardan yararlanmış; 9. Askeri **girişimlerinde hiçbir hata** yapmamıştır; 10.

Önemsiz şeylerle oyalanmamıştır; **11. Fırsatları değerlendirmesini** bilmiştir; 12. Kararlarını çabucak uygulamıştır; 13. Savaşa bizzat **katılmıştır**; **14. Yanında** cesur insanlar olmuştur; 15. Sefere, uygun mevsimlerde çıkmıştır; **16. Kuvvetlerini bölmemiştir**; 17. Savaşı bir kişiye karşı sürdürmemiştir."

277

EK 10

SOKULLU'NUN YÜKSELİŞİ

Sokullu, Bosna'da, XVI. yüzyılın ilk yıllarında doğmuştu ve ailesi muhtemelen köyün eşrafındandı.

Devşirme olarak alındığında din öğrenimi görüyordu ve diyakosluğa kadar da gelmişti. O sırada 18 yaşındaydı. Bazı kaynaklara göre babası ve -bir rahip olan- amcası, devşirme memuruna büyük paralar vererek onu boşu boşuna kurtarmaya çalışmışlardır.

Osmanlı hiyerarşisinde, kademeleri çabucak aşarak başmabeyincilik görevine kadar yükseldi. İşte bu dönemde, 1546'da Barbaros'un ölümü üzerine donanmanın başına getirildi. Üç yıl sonra Rumeli beylerbeyi olmuştu. Süleyman'ın hemen hemen bütün seferlerine katıldı ve Şehzade Selim ile şehzade Bayezit arasındaki anlaşmazlık patlak verdiğiğinde Selim'in yanında yer aldı. Selim sultan olduktan sonra Sokullu'nun sadrazamlığını sürdürmesini istedi ve imparatorluğun yönetimini tümüyle ona bıraktı. İne-bahtı yenilgisinden sonra Türk donanmasının yeniden meydana getirilmesi gibi ağır bir görev üstlenmişti. Savaştan çok barış yanlısı, birinci sınıf bir yönetici olan Sokullu, hiç taraftar olmamasına rağmen, Kıbrıs'ın fethini de 1571 'de başarıyla gerçekleştirdi. Son derecede zengin olmasına rağmen, yozlaşmamış bir kişi olarak kabul edilmiştir. 1579'da tımarını elinden almış olduğu bir adam tarafından bıçaklanarak öldürüldü.

Badoaro, hayatının son yıllarındaki Sokullu'yu şöyle anlatır: "Uzun boylu ve ağırbaşlı bir görünüşe sahip, sakalı, haşmetli havasını daha da artırıyor. Yaşına rağmen son derece güçlü ve usta bir görüşmeci, her türlü güçlüğü karşı deneyimli ve kararlarında da ödünsüz." Antonio Tiepolo da şunları yazmaktadır: "... Onunla yaptığım görüşmelerde, reddetmekte kararlı olduğu konularda bile, büyük bir yumuşaklıkla, neredeyse gülümseyerek tartışmadığı zamanlara pek az rastlamışımıdır."

278

EK 11

II. HENRY VE KANUNİ

II. Henry, tahta çıkar çıkmaz kendisini tehlikeli bir durumla karşı karşıya buldu. Hem kendisi hem de Avrupa için tehlikeli bir durum... Şarlken, Mühlberg'de, Saxe elektörünü büyük bir yenilgiye uğratmıştı ve öteki Protestan prensleri de ezmesine ramak kalmıştı. Eğer durdurulamazsa, bütün Avrupa'yı egemenliği altına alması işten bile değildi. Türklerin müttefikliği her zamandan daha fazla gerekli oluyordu. Tıpkı babası gibi, II. Henry de artık alışılan Hıristiyanlığa ihanet eden kişi suçlamalarından etkilenmedi. Maiyetindeki soylulardan ikisini, Baron da Funel ile sieur de Luc-son'u

sultana tahta geçişini haber vermek ve Fransa kralının iki ülke arasındaki ittifakı korumak ve geliştirmek arzusunda olduğunu bildirmek üzere hemen İstanbul'a gönderdi. Birkaç hafta sonra, bu kez Henry de Codignac, Babı Hümayun'a yeni bir sefer planı hazırlama misyonuyla yola çıkıyordu. Bir üçüncü elçi d'Huyson, aynı talimatlarla onu izledi. Henry, Tuna yöresindeki Türk saldırılarının Almanların saflarını sıkılaştırdığını, oysa ki bunun hiç de arzulanmayan hedef olduğunu düşünüyordu.

Ancak, o sıralarda Kanuni'nin başka bir sorunu vardı: İran'la savaş... Şahla hesaplaşmasını tamamladıktan sonra "İspanya kralı" ile ilgilenecekti. Hatta Fransa kralına karşı olan dostluğunun değişmediğini göstermek üzere, II. Henry'nin elçisi Gabriel d'Aramon'u da beraberinde sefere götürdü.

Fransız elçi, hiç kuşkusuz, böyle bir onurla karşılaşmamış olmayı yeğlerdi, zira sefer koşulları onun yaşındaki bir kişi için alabildiğine ağırdı. Ne var ki bu, Fransa'ya karşı gösterilen istisnai bir iyi niyet jestiydi. Brantôme, "Dünyanın en büyük hükümdarının maiyetinde böylesi bir konumda yer almak bu elçi ve mensup olduğu Fransız ulusu için ne büyük bir zaferdir!" diye yazmıştır.

Süleyman ise İran'da hiç acele etmiyordu ve haklı olan da oydu. Şarlken korkulduğu kadar tehlikeli çıkmadı. Habsburglar daha çok Charles'tan sonraki iktidar için kendi aralarında kavga etmekteydiler ve yaşlı ve hasta olan imparatorun da bütün düşüncesi buydu. Mühlberg zaferi çoktan gerilerde kalmıştı ve şimdi durumu güçlenen, asıl Henry idi. İngiltere ile süren savaştan da kurtulmuş olarak, sultanın Habsburglarla yaptığı ateşkes'i bozması için entrikalar çeviriyordu. Bu amaçla, Fransız ajanları her köşede faaliyet-

279
teydiler. Birtakım projeler anlatılıyordu: Süleyman "İspanya kralı"nı Napoli ve Sicilya'dan kovacak ve buraları Henry'ye verecekti... d'Aramon Fransa'ya gidip geldi. Türkler, Malta Şövalyeleri'nin elindeki Trablus'u kuşattılar ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadılar. d'Aramon'un bu sefer sırasında da Türk birliklerinin arasında bulunuşu, Fransa ile Babı Hümayun arasındaki işbirliğinin sürdüğünü göstermektedir. Elçi, tutuklanan şövalyeleri kurtarmayı başarmışsa da, tarikatın Gran Maestro'su tarafından "inanmayan barbarların" suç ortağı olmakla suçlanmıştı, -ki bu suçlamanın pek de yanlış olduğu söylenemez.

Trablus'un düşüşü, Hıristiyan Avrupa'yı altüst ederken, Henry'yi fazla ilgilendirmedi. Karada Macaristan'da, Akdeniz'de de Fransa donanmasının katkısıyla, iki ayrı saldırıda bulunulmasını istiyordu. Her iki isteğini de elde etti. Karadaki sefer ona herhangi bir şey kazandırmayacak, denizdekiyse her iki donanma arasındaki eşgüdüm noksanlığı veya bazı Türk komutanların art niyetleri sonucu başarısızlıkla sonuçlanacaktır: İmparatorluk donanmasını yok edip Napoli krallığını fethetmek için ortaya çıkan olağanüstü bir fırsat kaçırılmıştı. Türklerin daha başka sorunları olduğu bir gerçektir: İran savaşı devam etmekte, Süleyman ile veliaht şehzade Mustafa arasındaki kavga çığırından çıkma noktasına yaklaşmaktadır.

Ertesi yıl -1554- aynı hatalar yinelenir. Kendilerine "iyi ve büyük" ganimetler vaat edilmiş olan Türkler, seferden elde ettikleri küçük kazanç yüzünden memnun değillerdir, oysa ki Fransızlar, Korsika'yı Cenevizliler'den almışlardır- gerçi çok kısa bir süre için. 1555'te yine herhangi bir yarar sağlamayan, yeni bir askeri harekât gerçekleştirilir, iki yıl sonra Henry'nin Süleyman'a yaptığı çağrı üzerine 111 kadırgadan oluşan Piyale Paşa komutasındaki bir Türk donanması yeniden Batı Akdeniz'e

yollanır. Piyale, İstanbul'dan ayrılmadan önce Cenevizli casuslar tarafından baştan mı çıkarılmıştı, yoksa fazla acele etmemesi yolunda talimatlar mı almıştı? Balear'ları yakıp yıkmakla yetinir, sonra da Toulon ve Nice'e gelir. Fransızların istediği gibi, Bastia'ya saldırmayı kabul etmez, İstanbul'a dönüşünde, Fransa elçisinin talebi üzerine görevden uzaklaştırılır ve birlikte girişilecek yeni saldırıların projeleri ele alınır.

Ne var ki beri yanda Fransa ile İspanya uzun kavgalarına bir son vermeye hazırlanıyorlardı. Cateau Cambresis antlaşması 5 Nisan 1559'da imzalanmıştı. Fransa Calais ve Sommes yörelerini alıyor, ancak Savoie, Piemont ve Korsika'yı bırakıyordu, İspanyol hakimiyeti altına giren İtalya üzerindeki taleplerinden de kesinlikle vazgeçiyordu. Tarihin bir sayfası daha çevrilmişti.

Şimdi Habsburglar'la barış yapıldığına göre, Türk ordusu ve donanması da artık Henry'ye gerekli değildi. II. Henry, Süleyman'dan kısa bir zaman sonra öldü. Ve Din Savaşları da Fransa'yı zayıflatarak, ülkeyi dışa dönük büyük emellerinden vazgeçmek zorunda bıraktı. Türk-Fransız ittifakı önemini yitirdi. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler uzunca bir süre iyi durumda kaldı, hatta XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarına kadar mükemmel bir şekilde sürdü. Kapitülasyonlar 1569'da, sonra 1581'de, 1597'de ve 1604'te, Çok Dindar Kral'a, gemilerine ve tüccarlarına tanınan ayrıcalıkları, her kez daha fazla genişleterek yenilendiler. 1581 'deki antlaşmaya göre, Fransa kralının elçisi, diğer bütün Hıristiyan hükümdarların elçileri üzerinde öncelik hakkına sahip oluyordu.

280

EK 12

KANUNİNİN ÖLÜMÜ

25 Ekim 1566 günü Napoli kral naibi, 24 Eylül tarihinde İstanbul'dan Ragusa' ya gönderilmiş olan ve

"burada bulunanların" (İstanbul'da) Süleyman'ın ölümü ile II. Selim'in tahta çıkışını haber verdikleri bir mektup iletliyordu. İçerdiği bazı ayrıntılar şimdiye kadar hiç yayınlanmadığı için, XVI. yüzyıldaki İspanyol protokolüne özgü kimi deyişleri çıkartarak mektubu tümüyle buraya alıyoruz:

"15 Eylül'de yedi gün önce Türk ordugâhından ayrılmış olan bir çavuş İstanbul'a gelerek padişahın Zigetvar ve Eğri'yi aldıktan sonra vefat ettiğini ve bunun adı geçen ayın 6'sında meydana geldiğini bildirdi.

"Aynı ayın yirmi dördünde, padişahın ölüm haberini öğrenen Sultan Selim, beraberinde altı bin ve onları izleyen on beş bin kişiyle İstanbul'un tam karşısına düşen bir yöre olan Üsküdar'a geldi ve hemen deniz yoluyla İstanbul Valisi İskender Paşa'ya haber göndererek, kente girişi için gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmesini, zira babasının ölmüş olduğunu duyduğunu bildirdi ve böylece adı geçen paşa da aynı haberi almış olduğundan, gerekli emirleri verdi ve adı geçen Sultan Selim'i karşılamak üzere iki kadırga ve iki imparatorluk çektirisi ve çok sayıda başka gemiyi silahlandırdı ve Selim gelmiş olduğu halde halkın bunu duymaması için kentte gereken her türlü önlem alınıp, gizlilik korundu.

"Ve sonra Selim, İstanbul'a girdiğinde, haber kentte büyük rahatlıkla yayıldı ve kentin ve Pera'nın

yağmaya uğramasından çekinildiği halde kimsede herhangi bir memnuniyetsizlik görülmedi ve saraya girer girmez imparator ilan edilerek hemen o saat birçok gemi, adı geçen Selim'in adamlarını getirmek üzere gönderildi.

"Hanın sultanlar ve Selim'in kızkardeşi ve halası daha sonra gelip, bir yandan padişahın ölümünden ötürü üzüntülerini belirtir ve onun imparatorluğun başına geçmesinden duydukları sevinci ifade ederken, ellerini öptüler."

İstanbul'dan 25 ve 26 Eylül tarihlerinde gönderilen ve kral naibinin, aynı şekilde II. Philippe'e iletildiği mektuplarda da şu bilgiler yer alıyordu:

"Sultan Selim, otuz gün içinde Macaristan'daki orduya ulaşmak için ayın 26'sında hareket etmeye karar verdi.

281

"İstanbul valiliğinde, babasının zamanında da olduğu gibi iskender Paşa'yı bırakmayı kararlaştırdı.

"Fransa'nın eski ve yeni elçileri* ve Venedik elçileri ertesi gün gelip Selim'in elini öpmüşlerdi ve o Juan Micas'ı** saraya çağırması ve onu çok güçlü yapacağını, çünkü kendisi için çok değerli bir kişi olduğunu söylemişti.

"26 Eylül'de, sekiz gün önce ordugâhtan ayrılmış olan bir çavuş geldi ve duyduğu haberler karşısında çok şaşırды, çünkü ordu içinde padişahın öldüğü bilinmiyordu ve bir aydan çok bir zamandır bundan habersizdiler.

* "Eski elçi" ya Antoine de Petremol, ya da daha büyük ihtimalle -ve Charriere'e göre- M. Bonnet olmalıdır.

Bonnet'nin başlıca misyonu, 1557'de François de Lorraine'in koruma filosu tarafından Mekke'ye hacca giderken Doğu Akdeniz'de tutsak edilen ve adları Catherine ve Marguerite olarak değiştirilip Catherine de Medicis'ye sunulan iki genç Türk kızının yarattığı sorunu çözmektir. Yirmi beş yıl sürüncemede kalan bu olay, bir ara Türk -

Fransız ilişkilerini belirgin bir şekilde soğuklaştırmıştı. Sonuçta, annelerine ödenecek bir tazminat karşılığında Fransa'da kaldılar (Daha fazla ayrıntı için bkz. Turaca, VII, 1975, S. SKILLITER'ın makalesi).

Yeni Fransız elçisiyse, Grantrie de Grandchamp idi.

** Joseph Nasi (veya Juan Micas), Selim'in Naksos dükü yapacağı ve Kıbrıs kralı olmayı düşleyen Portekizli Yahudi dönmesidir. "Söylendiğine göre, Türk ordugâhında Selim'in gelişinden önce Padişahın ölümünün öğrenilmemesi için her şey yapılmıştı.

"Aynı gün, ayın 26'sında, kentte büyük donanma şenlikleri yapıldı, bu arada Selim ordugâha ulaşmak üzere atını sürüyordu ve Edirnekapı'dan yola çıkmış, burada yukarıda adları geçen elçiler elini öperek babasıyla yapılmış

olan barışı gözetmesini istemişlerdi ve o da buna saygı göstereceği karşılığını vermiş ve Venediklilerin elçisiyle Fransa kralı'nın elçisinden daha uzunca bir süre konuşmuştu.

"Selim beraberinde yalnızca üç veya dört bin kişi götürüyordu ve eğer Hıristiyanlar ona engel çıkarmazlarsa orduyla birlikte üç aya kadar dönmüş olacağı, çünkü yeni imparatorun savaştan çok barışa yatkın olduğu söyleniyordu."

282

EK 13

TÜRK HAMAMLARI

Kocası 1717-1718 yıllarında İngiltere'nin sultan nezdindeki -o sırada III. Ahmet tahtta- elçisi olan Lady Mary Montagu'nün, dostlarına Türkiye'den göndermiş olduğu mektuplar hiç kuşkusuz, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yaşam konusunda en doğru ve en gerçekçi gözlemleri içeren tanıklıklar arasında yer almaktadır. Bu mektuplardan, Sofya'daki bir kadınlar hamamını betimleyen bir bölümü buraya alıyoruz:

"... sabahın 10'una doğru (hamam) çoktan kadınlarla dolmuştu. Burası, kubbe şeklinde, taştan bir yapı, çatının dışında hiç penceresi yok ve oradan yeterince ışık geliyor. Bu kubbeli yapılar, yan yana beş

tane; diğerlerinden daha küçük olan birincisi bekleme salonu, kapıda girişi denetleyen görevli kadın bulunuyor... Daha sonraki bölüm çok geniş, mermerlerle döşeli ve çevresinde üst üste konmuş mermer sedirler yükseliyor. Bu salonda soğuk suların aktığı dört çeşme bulunuyor; sular önce mermer havuzlara dökülüyordu, oradan da, sırf bu amaçla yapılmış kanallara geçerek bir sonraki bölmeye gidiyorlardı; burası daha küçüktü, yine mermer divanlar bulunuyordu, ancak birbirine bitişik banyolardan fişkıran buharlarla öylesine sıcaktı ki, içerde giyinik durmak imkânsızdı. Diğer iki kubbeli bölme sıcak banyo mahalleriydi. Bunlardan birinde, içerdeki ıstıyı yıkanan kadınların arzu ettikleri şekilde ayarlamaya yarayan soğuk su çeşmeleri vardı (...) "Mermer divanlardan ilkinde, üzerinde kadınların oturdukları yastıklar ve değerli halılar seriliydi, onların arkasındakinde köleler yer almıştı, ama tuvaletlerine bakarak aralarındaki farkı anlayamazdınız, zira hepsi doğal hallerinde bulunuyorlardı, yani anlaşılır bir dille söylemek gerekirse, güzelliklerinden veya biçimsizliklerinden hiçbir şeyi gizlemeksizin, tümüyle çıplaktılar; bununla birlikte aralarında en küçük bir kinayeli gülüşme veya en küçük bir edep dışı hareket olmuyordu. Milton'un, Hepimizin Anası'na attığı debdebeli zerafetin aynıyla yürüyor, yer değiştiriyorlardı, içlerinden çoğu Gui-de'in ya da Titien'in fırçasından çıkmış

tanrıçalar kadar uyumlu ölçülere sahiptiler; çoğunun teni ışıltılı bir beyazlıktaydı ve taşıdıkları tek süs, inciler ve kurdelelerle örülmüş muhteşem saçlarıydı (...) Öyle sanıyorum ki M. Gervasse (?), bazıları konuşmaya dal-283

mış, bazıları iş işleyen, bazıları kahve veya şerbet içen ve çoğu, köleleri (genellikle on yedi veya on sekiz yaşlarındaki güzel kızlar) saçlarını binbir türde örerken tembelce yastıklara uzanmış bunca çıplak ve güzel kadını görmüş olsaydı, sanatını epeyce ilerletirdi. Kısacası, burası kentte olup bitenlerin anlatıldığı, çeşitli skandal dedikodularının yapıldığı bir kadınlar kahvesi. Kadınlar

genellikle bu eğlenceye haftada bir kez geliyorlar; içerde en az dört veya beş saat geçiriyorlar ve sıcak banyodan çıkar çıkmaz soğuk bölmeye geldikleri halde hastalanmıyorlar ki, bu beni çok şaşırttı. İçlerinde en önemli konumda olduğu anlaşılan bir hanım gidip yanına oturmam için çok ısrar etti ve banyo almam için beni bizzat soymaya hazırdı. Reddetmekte oldukça güçlük çektim, çünkü hepsi de hararetle beni ikna etmeye çalışıyorlardı. Sonunda, elbisemi çıkarmak ve korsemle oturmak zorunda kaldım, bu da onların çok hoşuna gitti, zira anladığım kadarıyla kocamın zoruyla bu alet içine kilitlemiş olduğumu sanıyorlardı." (*L 'islam au peril des femmes'dan*. Maspero yayınları).

284

EK 14

MENDES'LER

O dönemde aile reisinin Dona Gracia olduğu Mendes'ler, Avrupa'daki baharat ticaretinin büyük bölümünü kontrolleri altında tutuyorlardı. Ailenin ekonomik ve mali gücü çok büyüktü. Fugger'lerle kıyaslanmışlardır.

Sultanların, imparatorluğa zenginlik getirecek herkesin yerleşmesini kolaylaştıran değişmez siyasetine uygun olarak, Süleyman da Dona Gracia'yı İstanbul'a yerleşmeye teşvik etti ve kadın 1553'te Osmanlı başkentine geldi. Joseph Nasi (veya Juan Micas) yeğenydi. Sert içkilere fazlasıyla düşkün olan II.

Selim'in çok yakını olmayı beceren Nasi, imparatorluk içindeki şarap ticaretini tekeline almayı başardı. Naksos ve komşu adaların yönetimi de kendisine verildi ve Selim tarafından şarap üretiminin merkezi olan bu bölgeye dük yapıldı. Ticari faaliyetleri Tuna'nın ötelere, özellikle de Polonya'ya doğru yayılmıştı. Polonya Kralı Sigismund ondan 150.000 duka gibi muazzam bir meblağı borç olarak alacak ve Nasi, buna karşılık bu ülkeye yapılan balmumu ihracatının tekeli elde edecektir. Fransa Kralı II. Henry'ye de 1555 tarihinde 150.000 duka borç verdi. Bu meblağın geri ödenmesi ve aslında oldukça karanlık görünen (Braudel, Nasi için "Usulsüz alacaklı" demektedir) bu olay, Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki bir bunalımın da nedeni olmuştur. 1586 yılında İskenderiye'de Fransız gemilerine el konacaktır.

Nasi-Micas, 1570'de Venediklilere karşı Kıbrıs savaşını Sokul-lu'nun muhalefetine rağmen açtıran kişilerden de biridir (Kıbrıs kralı olmak istiyordu). Sokullu Mehmet Paşa, Kıbrıs'ın pazarlıkla ele geçirilmesinden yanaydı ve söylenenlere bakılırsa, Granada'da ayaklanmış olan Berberilere yardım etmek üzere İspanya'ya saldırılmasını yeğlemekteydi. Sonuçta Nasi, Selim'in eski eğitmeni Lala Mustafa Paşa, Hoca Sinan Paşa ve üçüncü vezir ve Kaptanı Derya Piyale Paşa'nın oluşturdukları hizip kazandı. Lefkoşe, 9 Eylül 1570 günü düştü. Ertesi yıl 25 Mayıs'ta, Roma'daki Sen Piyer'de Kutsal İttifak ilan edilmişti ve 7 Ekim'de İnebahtı, "Türk kuvvetlerinin sevincini kırıyordu".

285

EK 15

KAPİTÜLASYONLAR

1536 tarihli antlaşma bir yana bırakılacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kapitülasyonlar her zaman için sultanların bir yabancı güce ihsan ettiği birer ödün olmuşlardır. Eğer sultan *müstamin'in* (imparatorlukta yaşayan yabancı uyruklu kişi) "dostça ve iyi niyetli" davranmadığına karar verecek olursa, verilen *aman* geri alınabilirdi. En azından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kapitülasyonların her yeni sultan tahta çıktığında yenilenmeleri gerekiyordu. Bu da Babı Hümayun'a, ilgili yabancı devletle olan ilişkilerinin durumuna göre ayrıcalıkları genişletip daraltma imkânını veren uzun pazarlıklara yol açardı, içerikleri, ödünün ihsan edildiği ulusa özgü fazla veya eksik birtakım özel hükümler taşısa bile, uzun bir süre, kaba hatlarıyla, 1536'da Fransa'yla yapılan antlaşmanın aynıydı.

Süleyman'ın zamanında yalnızca Fransa, Polonya ve Venedik kapitülasyonlardan yararlanıyorlardı ama yüzyılın sonuna doğru Kraliçe Elizabeth ile İngiliz tacirlerin gayretleri semeresini verdi ve II.

Philippe'in İspanya'sına karşı bir müttefike olduğu kadar, silah yapımı için madenlere de ihtiyaç duyan III. Murat, İngiltere'ye de Fransa ile aynı kapitülasyonları sağladı. İngiltere, Beyrut, Trablusşam ve İskenderiye'de açtığı konsolosluklarla, Lövân'da çabucak bir üstünlük elde etti. İhracatının büyük bölümünü dokumalar, tuhafiyeler, kağıt, şeker, boyalar, baharat oluşturuyordu. Buna karşılık yün, deri, pamuk, balmumu, ipek, kenevir ithal etmekteydi. 1612'de Hollandalılar da kapitülasyonlardan yararlanmaya başladılar. Üç büyük devlet, Lövân'da uzun süre rekabet halinde olacaklardır. Önce Fransızlar üstünlük kuracak, ardından bu konum İngilizlere geçecektir. XVIII. yüzyıl ortalarında, Fransızlar yeniden önemli ayrıcalıklar elde edecekler ve ticaretleri en yüksek noktaya ulaşacaktır.

Türkiye'de XIX. yüzyılın sonuna kadar önemli bir yerleri olacaktır.

Ancak, Osmanlı imparatorluğu zayıfladı ve Habsburglarla Rusya'nın ardından, Avrupa'daki hemen bütün ülkeler kapitülasyonlardan yararlanır oldular. Sonunda, kapitülasyonlar "Avrupalıların ellerindeki bir egemenlik aracı" haline geldi. Ayrıcalıklar her türlü ölçünün ötesinde yaygınlaştırılmakla kalmamış, ama hiçbir hakkı bulunmayan bin-286

lerce insana da tanınmıştı. Gayrimüslimler (Rumlar, Yahudiler, Ermeniler), para karşılığında Avrupalı elçi ve konsoloslardan, kendilerini tercüman atayan belgeler sağlıyor, bu yolla hem kendileri, hem de çocukları ve hizmetkârları, yabancıların yararlandığı bütün ayrıcalıklara sahip oluyorlardı. Böylece, binlerce sahte tercüman Osmanlı yasalarından ve ticari düzenlemelerden etkilenmeden iş

çevirebilmiştir.

Bunlara bir de yabancı devletlerin, yine para karşılığında yabancı tacir statüsünü kazanmış "korunan adamları" eklenmiştir. Nitekim Rusya, Kırım Savaşı sırasında, imparatorluğun Ortodoks dininden olan bütün tebasının kendisinin koruması altında olduğunu öne sürebilmişti. Bir ödünden ötekine, Türkiye, bütün kamu hizmetlerinin -elektrik, havagazı, bankacılık, demiryolları, limanlar, posta hizmetleri-yabancıların ellerinde olduğu, Avrupalılar ve korumaları altındaki kişilerin serbestçe diledikleri malları alıp satarak Türk sanayiini doğmadan boğarak ekonomik durgunluğa yol açtıkları bir yarısö-

mürge devlet haline geldi. XIX. yüzyılda, ülkenin hakimleri yabancılarıydı. Ancak Kemalist devrimin

ardından, 1923'te Lozan Antlaşmasıyla, kapitulasyonlar kaldırılacaktır.

287

EK 16

RESİM

Ressamlık mesleği, Peygamber'in yasalarını durmamacasına çiğneyen insanlarınki gibi utanç verici bir uğraş olmak şöyle dursun, çok itibar görüyor ve sanatçılar asla gizli köşelerde çalışmak zorunda bulunmuyorlardı. İstanbul'da, sarayda sultan ve şehzadeler için çalışanların yanı sıra, *nakkaşlar ve müşavirler* mesleklerini açıkta icra edebilmekteydiler. Dar kafalı sünni *ulema* tarafından sürekli gözlenen bir toplumda, Süleyman gibi dinde doğru yolu korumaya son derecede özen gösteren bir sultanın yönetimi altında bu nasıl mümkün oluyordu? Papadopulo, *Estheti-que de l'Art Musulman. La Peinture* ("Müslüman Sanatının Estetiği. Resim") adlı araştırmasında buna bir açıklama getirmektedir.

Peygamberin *hadisi* insanın resmedilmesini değil, ama "gerçek bir kişinin kendisine benzeyen resmedilişini" yasaklamaktadır. Dolayısıyla her şey "yaşayan varlıkların resmediliş biçimindedir".

Benzerliği ortadan kaldırdığı, yalnızca *insan kavramını* en çeşitli biçimler altında resmileştirdiği zaman, sanatçı dini yasağı çiğnemiş olmamaktadır. Yasağı "gölgeleri olan biçimler" yapmadığı sürece de çiğnememektedir, zira benzeşmeye neden olan şey "resmedilen şeyden kaynaklanan hacim duygusudur". Minyatürlerde ışık ve gölgelere yer verilmemesi bu yüzdendir. Sanat tarihçileri sık sık Müslüman sanatının "sathi"liğini eleştirmektedirler. Bu kusur, bilerek yapılmıştır. Eğer renkler çoğunluk uygun seçilmemişse, eğer derinlikler, ayakta duran objelere "sanki dikey olarak bakılmışken tablonun kalan bölümü bir parça yerden, bir parça da oldukça yüksekte seyredilerek" resmedilmek suretiyle verilmeye çalışılmışsa, bu, ressamın *benzemeyen* bir resim yapmak istemesindedir.

Papadopulo, Müslüman sanatıyla ilgilenen tarihçilerin, örneğin ressamların, "hâlâ perspektifi canlandırmasını bilmediklerini ya da resmettikleri şeyi tanımadıklarını" öne sürerek

"beceriksizliklerinden" söz etmelerinin hata olduğunu söylemektedir. Bu sözü-mona beceriksizlik bilerek yapılmıştır. Çok açık bir amacı vardır: Hayatın taklidinden kaçınmak. Din adamları, *Karagöz'ü* yalnızca "günahı gösterirken erdemi öğrettiği" için değil, ama "ipin geçirildiği birer deliği bulunan" bu resimlerin gerçek insanları göstermeyişi yüzünden yasaklamıyorlardı.

288

OSMANLI SULTANLARININ SOY KÜTÜĞÜ

I.Osman(... -1326)

I

Orhan (1326- 1362)

1 I. Murat (1362- 1389)

I

I. Bayezit(1389- 1402)

I

(Saltanatta ara)

I

I. Mehmet (1413- 1421)

II. Murat (1421 - 1444. 1446-1451)

I

II. Mehmet (1444- 1446. 1451 - 1481) I

II. Bayezit(1481 - 1512)

II.Selim(1512- 1520)

I 1. Süleyman (1520- 1566)

I II.Selim (1566- 1574)

1. Ahmet (1603- 1617)

1

III. Murat (1574- 1595)

I

I. Mustafa (1617-1618, 1622-23)

II. Osman (1618- 1622) IV. Murat(1623-1640)

I. İbrahim (1640-48)

IV. Mehmet (1648- 1687) II. Süleyman (1687 - 1691) II. Ahmet (1691-1695) II. Mustafa (1695-1703)

III. Ahmet (1703-1730)

I

I. Mahmut (1730-1754) III. Osman (1754 - 1757) III. Mustafa (1757-1774) I. Abdülhamid (1774 - 1789) III. Selim (1789- 1807)

IV. Mustafa 1807- 1808)

II. Mahmut (1808-1839)

I

I. Abdülmecid (1839- 1861) Abdülaziz (1861 - 1876)

I

V.Murat(1876) II. Abdülhamid (1876 - 1909) V. Mehmet (1909 - 1918) VI. Mehmet (1918 - 1922) II. Abdülmecid (Halife) (1922- 1924)

289

TARİHÇE

Osmanlı İmparatorluğu 'nda 1481 II. Beyazıt'in tahta çıkışı 1494 Kanuni Sultan Süleyman'ın doğumu.

Osmanlı imparatorluğu dışında

1491 İngiltere Kralı VIII. Henry'nin doğumu.

1492 Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi, Yahudilerin İspanya'dan kovulmaları, Granada'nın alınışı, İspanya'daki Müslüman hâkimiyetinin sonu.

1494 I. François'nın doğumu.

1497 Vasco de Gama'nın Hindistan

yolunu keşfi.

Alvares Cabral'ın Brezilya'yı

keşfi.

1500 Şarlken'in doğumu.

1502 Vasco de Gama'nın Kızıldeniz

yolunu kapatması.

1509 VIII. Henry'nin tahta çıkışı.

1512 I. Selim'in tahta çıkışı

(26 Mayıs) 1514 Osmanlıların Çaldıran zaferi

(23 Ağustos)

1516

1517

Osmanlıların Mısır'daki Memlükleri yenisi (24 Ağustos)

I. Selim'in Kahire'ye girişi.

Suriye ve Mısır'ın

Osmanlı İmparatorluğu'na katılmaları.

1520 1521

1522 1523 1524

1 Selim'in ölümü (21 Eylül) Süleyman'ın tahta çıkışı (30 Eylül) Süleyman'ın Belgrad'ı alışı.
Mısır'daki Gazali isyanının bastırılması. Rodos'un fethi. İbrahim'in sadrazam oluşu. Mısır'da Ahmet
Paşa'nın isyanı 1515 I. François'nin tahta çıkışı. Marignan zaferi.

1516 Şarlken'in İspanya kralı oluşu. Portekizlilerin Kanton'a gelişi.

1519 Şarlken'in imparator seçilmesi.

1519- Macellan'ın Dünyanın çevresini 1521 dolaşması. Cortes'in Aztek, Pizzaro'nun İnka
imparatorluklarını fetihleri.

1521 Luther'in afaroz edilişi

1524 Şah İsmail'in ölümü, Tahmasp'ın tahta çıkışı.

1

Osmanlı İmparatorluğu 'nda

Osmanlı İmparatorluğu dışında

1525

İbrahim'in Mısır'da düzeni

1525

Pavie bozgunu ve 1. François'nın

yeniden kurması.

tutsaklığı

1526

Mohaç muharebesi

1526

Panipat muharebesi, Babür'ün

(29 Ağustos), II. Louis'nin öldürülmesi

Hindistan'da Moğol hakimiyetini

ve Zapolya'nın Macar Kralı oluşu.

kurması.

1527

Şarlken ordularının Roma'yı

yağmalayışı.

1529

Barbaros'un Cezayir'e hakim olması.

1529

Cambrai Antlaşması

Viyana kuşatması.

(Hanımefendiler Barışı)

1530

Şarlken'in İmparatorluk

tacını giyişi

1531

VIII. Henry'nin Roma Kilisesi ile

bağlarını koparışı. Smalkalde

Protestan İttifakı.

1532

Avusturya seferi,

1532

Nüremberg Barışı.

Güns kuşatması.

1533

İki İrak Seferi.

1533

Korkunç Ivan'ın tahta geçişi.

1534

Bağdat'ın fethi.

1534

Barbaros'un Tunus'u alışı.

1535

Şarlken'in Tunus'u geri alışı.

J. de La Forest'nin Süleyman'a

elçi gelişi.

1536

İbrahim'in idamı (5 Mart).

Ayaş Paşa'nın sadrazam oluşu.

Osmanlı-Fransız ittifakı, kapitülasyonlar.

1537

Venedik'le savaş.

Korfu kuşatması.

1538

Hadım Süleyman Paşa'nın

1538

Nice Ateşkes'i

Diu seferi.

Aigues-Mortes buluşması.

Preveze Deniz Savaşı.

1539

Ayaş Paşa'nın ölümü,

Lütfi Paşa'nın başvezirliğe

getirilmesi.

1540

Venedik'le barış.

1541

Süleyman'ın Budin'e girişi,

1541

Rinçon'un öldürülüşü.

Macaristan'ın ilhakı.

Şarlken'in Cezayir'de

bozguna uğraması.

Lütfi Paşa'nın azli, Süleyman Paşa'nın

sadrazam oluşu.

1543

Barbaros'un Fransız kıyılarına

seferi, Nice kuşatması,

Süleyman'ın Macaristan seferi.

1544

Süleyman Paşa'nın azli,

1544

Crepy-en-Laonnois Antlaşması.

Rüstem Paşa'nın sadrazam oluşu.

1545

Süleyman ve Ferdinand arasında ateşkes.

1545

Otuzlar Meclisi'nin açılışı.

1547

İstanbul Barıştı.

1546

Luther'in ölümü (18 Şubat).

Sana ve Taifin işgali.

1547

Mühlberg muharebesi.

1. François'nın ölümü (27 Ocak).

291

Osmanlı İmparatorluğu 'nda

Osmanlı İmparatorluğu dışında

VIII. Henry'nin ölümü (31 Mart),

II. Henry'nin Fransa Kralı oluşu.

1548

Süleyman'ın İran seferi.

1550-

Süleymaniye Camii'nin

1556

inşası.

1551

Turgut Reis'in Trablus'u

1551 Martinuzzi'nin öldürülmesi.

alışı.

1553

Şeydi Ali Reis'in seferi

1553 VI. Edouard'ın ölümü, Marie

Mustafa'nın idamı

Tudor'un İngiltere Kraliçesi

(16 Ekim)

oluşu.

1554

Süleyman'ın İran'a seferi.

1554 Rusların Astragan'ı işgalleri.

1555

Ahmet Paşa'nın idamı.

1555 Augsburg barışı.

Rüstem Paşa'nın yeniden

sadrızamlığa getirilmesi,

Amasya barışı.

1556

Macaristan seferleri

1556 Şarlken'in tahttan çekilmesi.

Ferdinand'ın imparator,

II. Philippe'in İspanya kralı

oluşu. Moğol imparatoru Ekber'in

başına geçişi.

1558 Şarlken'in ölümü (21 Eylül).

Marie Tudor'un ölümü,

I.Elizabeth'in İngiltere kraliçesi

oluşu.

1559

Bayezit ve Selim arasında savaş.

1559 Cateau-Catnbresis Barışı.

Bayezit'in iran'a kaçıışı.

11. Henry'nin yerine

II. François'nın tahta geçişı.

1560

Piyale Paşa'nın Cerbe'yi alışı.

1560 IX. Charles kral, Catherine

Medicis kral naibesi oluyor.

1561

Bayezit'in idamı.

1562

Ferdinand'la barış antlaşması.

1562 Fransa'da Din Savaşları'nın baş-

Rüstem Paşa'nın ölümü,

langıcı

Ali Paşa'nın sadrazam oluşu.

1564 I. Ferdinand'ın ölümü,

yerine oğlu Maksimilyen'in geçişı

1565

Malta kuşatması. Ali Paşa'nın ölümü,

Sokullu Mehmet Paşa'nın sadrazam oluşu.

1566

Macaristan'da Osmanlı seferi.

■'■.

Zigetvar'ın kuşatılması.

Süleyman'ın ölümü

(6 Eylül). II. Selim'in padişah oluşu.

1569

Astragan seferi. Don-Volgakanal

■
projesinin akim kalması.

1570

Kıbrıs seferi

1571

İnebahtı Savaşı

1574

Osmanlıların Tunus'un fethini tamamlamaları.

1574 IX. Charles'in ölümü

11. Selim'in ölümü, III. Murat'ın tahta çıkışı.

III. Henry'nin Fransa

kralı oluşu.

292

Osmanlı imparatorluğu 'nda

1578 Sokullu Mehmet Paşa'nın suikast sonucu öldürülüşü.

1580 İngilizlere kapitülasyonlardan yararlanma hakkı tanınması 1585 Mavi bunalım. Devalüasyon.

1589 Yeniçeri ayaklanması. 1595 111. Murat'ın ölümü.

111. Mehmet'in tahta çıkışı.

Osmanlı İmparatorluğu dışında 1576 Şah Tahmasp'in ölümü.

1580 Portekiz'in bağımsızlığının son bulması.

1584 Korkunç Ivan'ın ölümü, "Karışıklıklar dönemi".

1587 Şah II. Abbas'ın tahta geçişi.

1588 Yenilmez Armada'nın bozguna uğratılması.

1589 III. Henry'nin öldürülüşü.

1598 II. Philippe'in ölümü.